COLECȚIA ROMANULUI ISTORIC

V. Mutafcieva

Cazul Djem

Vera
Mutafcieva

Cazul
Djem

Desenul copertei de Mihai Gheorghe

ВЕРА МУТАФЧИЕВА

СЛУЧАЯТ ДЖЕМ

1968 Издателство на националния
съвет на отечествения фронт
София 1968

Toate drepturile asupra acestei versiuni sînt rezervate
Editurii UNIVERS

Vera Mutafcieva

Cazul Djem

Traducere din limba bulgară
de Constantin Velichi

București © 1972

Editura UNIVERS

Numele acesta — Djem — este demult dat uitării, cu toate că acum cîteva sute de ani stăruia pe buzele tuturor. S-au scris despre el atunci romane şi poezii, ba s-ar fi scris şi foiletoane, dacă pe vremea lui — cu secole în urmă — ar fi existat ziare şi acestea ar fi avut foiletoane. Trubadurii l-au cîntat şi ei, iar în secolul al XVII-lea nici nu se putea găsi o temă care să emoţioneze şi să trezească mai mult interes decît povestea sultanului Djem sau Zizim, cum îi spuneau apusenii.

Dar, aşa cum se întîmplă de cele mai multe ori, pentru aceşti poeţi şi scriitori, Djem a fost numai un pretext, o canava pe care să poată broda propriile lor fantezii. Pentru lumea secolului al XVII-lea Djem a fost un biet condamnat şi un amant înşelat cu şiretenie de doamnele nobile ce se plictiseau, deoarece şi ele erau ţinute tot sub cheie ; pentru ele Djem, acest tînăr pur ca o cupă de cristal, era victima unor intrigi de curte, omul pe care lumea îl trăgea pe sfoară.

De fapt, a fost un erou al secolului al XVII-lea şi nicidecum sultanul Djem. Ar fi putut purta oricare alt nume, dar toţi preferau să-i spună Zizim, deoarece acesta din urmă era răsunător şi mai ales avea în el şi ceva oriental, ceva învăluit în mister.

Zizim, această romantică victimă, a făcut multă vîlvă, cu toate că pînă la urmă a fost şi el dat uitării. Secolul al XVIII-lea a adus în prim plan altfel de eroi ; al XIX-lea alţii şi mai diferiţi. De ce oare ne întoarcem astăzi din nou la Djem ?

Să zicem pentru faptul că abia acum a fost descoperit. Este drept că, după ce trecuseră patru ani de la moartea lui, a fost scos din mormînt pentru a se dovedi tuturor că este într-adevăr mort. Dar

pe noi nu ne interesează moartea, ci viața lui și anume — cea adevărată, pe care nimeni nu a voit s-o scrie așa cum a fost.

Ne întoarcem la Djem și pentru faptul că acest tînăr nu a fost numai o tristă victimă. Soarta lui Djem dovedește că unele adevăruri nu sînt noi, avînd valoare doar astăzi, ci sînt adevăruri mari și veșnice pe care istoria le ilustrează necontenit. Unul dintre ele ar fi, să zicem, acela că între om și țara lui există o legătură foarte adîncă și care nu este încă pe deplin lămurită. („Pînă și piatra prinde rădăcini în țara ei" — zic unii, iar alții le opun proverbul : „Nimeni nu e prooroc în țara lui"). Acest adevăr nu poate fi înlăturat ; cît vor fi oameni și patrii, soarta exilatului va rămîne o temă.

Spre Djem ne întoarcem astăzi și dintr-o a treia cauză. Timp de un deceniu și jumătate — la finele secolului al XV-lea — politica Orientului și Occidentului s-a văzut extrem de limpede, aproape în toată goliciunea ei, în cazul Djem. Mai tîrziu unii au numit acest caz „începutul Problemei Orientale". Și poate pe drept cuvînt, dacă...

Să admitem că „Problema Orientală" începe nu cu expansiunea Rusiei țariste spre mările calde și cu eforturile Apusului de a o stăvili, ci cu silințele aceluiași Apus de a opri dezvoltarea Răsăritului Europei, părăsindu-l, supunîndu-l chiar unor chinuri seculare. Niciodată eliberarea Balcanilor abia căzuți în robie, nu s-ar fi putut realiza mai ușor decît în timpul lui Djem. Apusul n-a scăpat acest prilej din întîmplare. A fost un calcul greșit — socot unii. Nu este adevărat, socoteala a fost bună.

Și din cauza ei am tras foarte mult. Într-un cuvînt, ea a dus la o frînare a dezvoltării noastre ; să nu mai vorbim de suferințe — căci în istorie motivele sentimentale nu își au locul.

Iată, mai ales pentru acest lucru ne întoarcem la cazul Djem. Ni se spune mereu că cele ce s-au petrecut în Balcani, terminîndu-se cu „balcanizarea" lor (termen dacă nu direct jignitor, cel puțin îndulgent), este o problemă de fatalitate istorică. „N-avem ce face — zic unii — cine e de vină că Balcanii sînt o poartă spre Orient, pe unde năvălesc asupra lor toate neamurile barbare ? Vă înțelegem durerea — vor să spună — dar geografia rămîne geografie, în afara voinței omenești."

Adică, vor să arate că ne înțeleg. Dar de ce să trecem sub tăcere faptul că înțelegem și noi cîte ceva ? De pildă, faptul că în cazul Djem (ca și în toate cazurile, în general) nu trebuie să vedem nici o fatalitate istorică și nici o chestiune de ordin geografic. Într-adevăr,

în afara lor s-a aflat voința omenească — voința mai multor oameni, a acelora care au dirijat „Problema Orientală" la începuturile ei. Pentru ei și geografia, și fatalitatea au fost binevenite. Le-au folosit în mod abil.

De fapt, problema nu este atît de complicată. Și noi, și alții știm bine că în istorie nu există compătimire. După ce am fost lăsați în voia tuturor acelor factori, care, în mod plauzibil, se cheamă, într-un cuvînt, destin istoric, este inutil să acceptăm caracterul lui verosimil. Trista noastră mîngîiere este că putem descoperi adevărul în cazul Djem.

Martorii acestui caz au murit demult, dar, cu perfecțiunea la care au ajuns metodele moderne ale cercetării judiciare, nu este greu să faci și pe morți să vorbească, mai ales cînd este vorba de un caz atît de important. De altfel, nici nu se vor împotrivi, sarcina lor e ușoară. Nu i-ar putea condamna decît istoria. O asemenea sentință nu aduce pagubă nimănui, deoarece este condițională și se dă în contumacie.

PARTEA ÎNTII

MĂRTURIA MARELUI VIZIR NIŞANGI MEHMET PAŞA DESPRE CELE PETRECUTE ÎNTRE 3 ŞI 5 MAI 1481

Abia se crăpase de ziuă cînd mă trezi cineva, care-mi vorbea. M-am ridicat în coate, speriat — pe marele vizir nu-l scoli din somn pentru orice fleac.

Pe urmă, stînd în capul oaselor, am încercat să-l văd mai bine pe cel care dăduse buzna la mine. Cu greu l-am recunoscut, căci nu se făcuse încă ziuă : era unul dintre peicii sultanului.

— Ce s-a mai întîmplat ? l-am întrebat. Medmed han ne obişnuise cu atîtea ciudăţenii, încît nu ne mai miram. Parcă n-ar fi dormit niciodată.

— Paşa — răspunse el — azi-noapte Mehmed han şi-a dat sufletul în mîinile lui Allah.

Am simţit că-mi vine rău. Ştim cu toţii că soarta îşi are căile ei şi-i aduce adesea omului tocmai ceea ce şi-ar dori cel mai puţin, dar de data asta era prea de tot : să fi voit s-o facă Mehmed han şi tot n-ar fi putut să-şi dea duhul într-un moment mai nepotrivit.

Ceea ce m-a împins să fac una sau alta — vorbesc de toate cele săvîrşite de mine între 3 şi 5 mai — n-a fost atunci un gînd anume şi încă mai puţin o intenţie precisă. În acele zile mi-am dat seama doar că Mehmed han n-ar fi trebuit să moară chiar atunci şi că moartea lui va aduce schimbări mari nu numai în viaţa mea, ci şi în aceea a tuturor oamenilor noştri, a împărăţiei şi a lumii întregi. La astea m-am gîndit cît încă nu mă trezisem de-a binelea şi ca urmare i-am poruncit slugii :

— Gura ! Să taci ca un mormînt ! Cine mai ştie de Mehmed han ?

— Păi, eu... şi peşchirdarul [1] sultanului... a îndrugat omul mai mult mort decît viu. Ştia că aceste vorbe îi osîndeau pe amîndoi la moarte.

— Rămîi aici ! i-am spus eu peste umăr. Trebuie să dau poruncă şi pentru peşchirdar.

L-am trimis acolo pe Iunus, sudanezul meu cel mut.

Pînă ce m-am îmbrăcat, harapul s-a şi întors cu celălalt. Îl aducea repede, ţinîndu-l de guler.

— Termină cu ei acum chiar, aici în cort ! Trage la o parte doar covorul, să nu-l murdăreşti de sînge ! Bagă-i pe urmă sub sofaua mea. O să-i îngropi diseară !

În timp ce-mi potriveam turbanul şi-mi puneam sileahul cu arme, Iunus termină cu amîndoi şi îi aranjă aşa cum îi poruncisem.

„Hai cu mine" — i-am făcut semn să mă urmeze.

Mi-amintesc ca acuma : am rămas mirat că încă nu se luminase de ziuă. Cele cîteva minute cîte se scurseseră din clipa în care omul mi-adusese vestea şi pînă ce murise îmi păruseră ceasuri. Am privit tabăra. Dormeau cu toţii. „Bine că-i aşa !" mi-am spus în gînd. Corturile se înşirau unul în spatele celuilalt pînă departe, cît vedeai cu ochii. Două sute de mii de oameni — strînşi laolaltă din Serbia şi pînă-n Persia, drept-credincioşi sau ghiauri, veniţi de bunăvoie sau luaţi cu de-a sila — se grăbeau să apuce ultimul ceas de somn dinaintea campaniei. Da, se auzise că aveam să plecăm chiar azi.

Unde ? o să mă întrebaţi. Nu ştiu şi mai mult ca sigur că nu ştiţi nici dumneavoastră — în cei cinci sute de ani care au trecut nu aţi putut afla unde anume gîndea Cuceritorul să-şi conducă oştile în dimineaţa aceea în care n-a apucat să mai zărească lumina soarelui. Văd că vă supără această pagină albă din analele cunoştinţelor voastre. Noi ne obişnuisem şi necunoscutul nu ne mai inspira nici o teamă, deoarece pe el se baza marele Mehmed han — omul căruia, pe cîmpul de luptă, victoria i-a fost totdeauna credincioasă.

„Hai !" — i-am făcut încă o dată semn lui Iunus şi ne-am strecurat printre corturi. Auzeam prin pînza lor cum sforăia oastea, pe sute de glasuri, adînc şi liniştit. Toţi oştenii ăştia, crescuţi sau îmbătrîniţi în lupte, îşi puseseră soarta lor, de bunăvoie, în mîinile Cuceritorului. Iar el părăsise lumea noastră.

[1] Peşchirdar — mic dregător la curtea sultanului.

Nu încerc să vă lămuresc ce însemna pentru noi moartea lui. Vremea Cuceritorului nu are asemănare cu vreo alta, iar dumneavoastră, care vă pretindeți cunoscători ai împărăției sultanului, nici nu bănuiți că odinioară — măcar pentru puțin timp — ea a fost altfel.

În două cuvinte : în zilele pe care le-am apucat eu și în bucățica noastră de lume de atunci, oamenii se închinau la doi profeți — la Mohamed sau la Isus. Mehmed han își avea profetul său și numele lui era Victoria. Nimic nu-l putea reține, atunci cînd era vorba de dînsa. Nu l-a oprit nici sfînta noastră biserică, în fața căreia își plecaseră capul oameni mari, ca Osman și Orhan. Cuceritorul, printr-o simplă poruncă, i-a luat dintr-o dată toate pămînturile, pe care le-a dat spahiilor, ca să aibă o armată cum nu s-a mai văzut. A avut-o și o dată cu dînsa și ura neîmpăcată a hogilor și ulemalelor. Dar Mehmed han era atît de puternic, încît putea întoarce spatele acestei uri ; pînă și spatele lui — care era tot atît de lat pe cît era de înalt — inspira acestor hogi și ulemale un mare respect.

Cuceritorul nu împărțea lumea în drept-credincioși și ghiauri. Oricine dorea să-l slujească — și era în stare s-o facă — era primit la Stambul și la Topkapu. Cînd Rodosul i-a apărut în față, Mehmed han a dat sfoară-n toată Lumea veche că are nevoie de un meșter mare, să-i facă un plan prin care să poată asedia cu succes insula asta a cruciaților. Printre zecile de nemți, inghilezi și frînci (era așa de caraghios să-i vezi la Topkapu cum se înghesuiau cu sulurile lor de hîrtie în mînă, cu hainele lungi și cu panașele lor de bîlci, vorbind toate limbile pămîntului) era și un oarecare meșter Georg din Prusia. Planurile lui le-a urmat Mehmed han fără să-i pese de aurul cheltuit. Și tot atîta aur i-a dat și acestui Georg al cărui prenume nu l-a aflat nimeni — de altfel era și de prisos.

Cuceritorul ajunsese să ne convingă (sau măcar să ne silească să înghițim orice vorbă de împotrivire) că victoria trebuie pusă mai presus de orice și că la ea nu ajungi dacă te împiedici de fapte ce nu se cad a fi făcute, de teamă sau de conștiință. Lipsit de orice prejudecăți — astea ar fi cuvintele voastre pentru Mehmed han. Pe vremea lui (contrar părerilor dumneavoastră) mulți erau lipsiți de prejudecăți, dar nimeni nu a ridicat această calitate la o înălțime atît de mare ca Mehmed Cuceritorul. Ce să mai vorbim ? Iată, și în zorile acestei zile, aici în tabăra noastră, dormeau în două corturi alăturate sau chiar într-unul și același, ai noștri, necredincioși și eretici. Îi unea un singur lucru — numele lui Mehmed han.

„Am fi izbîndit şi fără Mehmed han ?" gîndeam eu cu mintea rătăcită. Încă nu ştiam ce aveam de făcut, dar era cazul să întreprind totuşi ceva.

Cei doi baltagii ce stăteau de pază în faţa cortului sultanului se dădură la o parte — aveam dreptul să intru la dînsul, chiar şi nechemat.

În cort nu era cu totul întuneric. Lumina era aici roşiatică din cauza pînzelor cărămizii. Cei zece paşi pînă la perdeaua după care se afla aşternutul stăpînului i-am făcut în vîrful picioarelor — de parcă veneam să fur sau să fac ceva şi mai rău. Chiar perdeaua am dat-o la o parte, aşa, hoţeşte.

Mehmed han zăcea nemişcat pe pielea de tigru, dar de la prima vedere îţi dădeai sema că liniştirea nu era aceea a odihnei, ci a somnului de veci. Faţa lui arăta încordare, suferinţă, grijă sau chiar spaimă, de parcă însuşi Mehmed han înţelesese în ultima clipă a vieţii lui în ce ceas de mare cumpănă ne părăsea.

M-am aplecat asupra lui.

Mehmed han nu seamănă aproape de loc cu portretele pe care mi le-aţi arătat acum. Se pare că pictorii, văzînd că nu vă pot ului cu frumuseţea sultanului, au încercat să-l facă măcar impunător. Iar Cuceritorul, pe legea mea, era cu totul altfel.

În primul rînd — caraghios de mic la stat. Unii zic că tocmai în oamenii ăştia mici de statură sălăşluiesc marile ambiţii. Mehmed han suferea că nu era înalt. Am observat bine cum omul acesta care stăpînea o jumătate a lumii şi o ţinea sub ameninţarea lui şi pe cealaltă, de cîte ori ne chema la sfat, şedea sus pe sofa, ţinîndu-ne pe noi, sfetnicii săi, jos pe podea ca să fie cu un cap mai înalt decît toţi.

Sînt şi oameni mărunţi, dar armonios zidiţi şi la aceştia statura lor scundă e chiar o calitate. Nu era cazul stăpînului meu. Era pur şi simplu diform — fie-i ţărîna uşoară ! Parcă din carnea necesară să clădească un om înalt, Allah făcuse unul mic, turtindu-l. Mehmed han nu putea să-şi încrucişeze mîinile peste pîntece ; nici picioarele nu-i puteau atinge podeaua, legănîndu-se încoace şi-ncolo la accesele de furie sau veselie atît de dese la acest sultan. Pentru că la omul ăsta una era nespus de repede urmată de cealaltă — uneori mi se părea că în trupul lui turtit era prea mult sînge ce se zbătea parcă în vasul ce nu-l putea cuprinde, provocînd spasme cu neputinţă de prevăzut.

Diformă ar fi fost — să-mi ierte Allah vorbele ! — şi faţa stăpînului nostru, dacă n-ar fi luminat-o inteligenţa atît de sclipitoare,

de adîncă şi uimitor de mobilă a Cuceritorului. Într-adevăr, omul deştept nu poate fi pînă la urmă urît, asta e cu neputinţă. Aşa că, dacă Allah îi dăduse stăpînului nostru o faţă mai mult lată decît prelungă şi chiar dacă sub ea atîrna o guşă dublă, care-o lega de-a dreptul de trup, iar pe acest chip nasul, foarte subţire şi peste măsură de încovoiat, ca şi gura, căreia îi lipsea aproape buza de sus, avînd în schimb pe cea de jos groasă şi întoarsă, erau lipsite de orice măsură, iar ochii semănau cu două găuri făcute de o săgeată ce s-a înfipt în ţintă — cu toate astea, Mehmed han nu era un om urît la chip.

Şi totuşi, în dimineaţa aceea, — Mehmed han — aşa cum zăcea întins pe pielea de tigru, cu capul lăsat pe spate, cu barba lui roşcată şi rară, aspră ca sîrma şi care-i crescuse destul — mi s-a părut fioros. Desigur, din cauza chipului său de care am pomenit mai sus.

I-am luat braţul în mîna mea — tot nu voiam să cred că s-a sfîrşit — era greu şi ţeapăn din cot. Abia atunci m-am speriat, dîndu-mi seama că am stat aici prea mult. Cu mare greutate mi-am adunat gîndurile şi cu şi mai multă mi le-am îndreptat într-un anume loc.

— Iunus ! am strigat din nou ieşind afară şi observînd cum tabăra începe să se trezească. Trimite-mi aici oamenii care-l duc pe Mehmed han !

Veniră îndată cu litiera sultanului cea bătută în foaie fină de aramă. I-am lăsat să intre ei înşişi în cort în timp ce îndrugam ceva de neînţeles despre boala lui Mehmed han, care-l chinuia şi mai tare dacă încerca să-şi îndoaie picioarele. S-au pierdut cu firea abia cînd au intrat înăuntru şi cînd, încercînd să afişez o hotărîre nezdruncinată şi o stăpînire de sine excesivă, le-am poruncit să-l aşeze pe Mehmed han în litieră, aşa cum sta de obicei.

N-a fost de loc uşor. Deşi Mehmed han era greu de purtat, cadavrul său atîrna parcă de două ori mai mult. L-am împins cum am putut pe uşa litierii, în ciuda rigidităţii trupului său care parcă se opunea din răsputeri. Şi astfel, proptindu-l bine de-a curmezişul, aşa cum era îmbrăcat cu halatul lui ţesut în fir de argint, am lăsat perdelele litierei — dar nu de tot. Le-am aranjat faldurile în aşa fel, încît să se poată zări ceva din figura sultanului şi una din mîini. Aşa cum se bălăngănea, încet şi uniform, la primii paşi ai celor ce-l duceau, ea arăta că Mehmed han îşi salută oastea.

Nu i-aş fi dorit nimănui să fie în locul meu în acea dimnieaţă de 3 mai. Călăream în stînga litierei, din cînd în cînd mă aplecam spre uşa ei ca şi cum i-aş fi raportat sau aş fi primit vreo po-

runcă ; înaintea ei mergeau călare baltagiii sultanului (îi alesesem înadins pe toți aceia care bănuiau poate adevărul), iar în urma ei două unități de ieniceri.

Oricum, primejdia cea mai mare era în tabără. Aici se aflau toți aceia care s-ar fi răsculat îndată ce ar fi auzit de moartea stăpînului. Treceam printre corturi și pășeam ca pe jăratec. Erau atît de multe — se numărau cu miile — încît mă cuprinse teama că nu se mai termină. M-am liniștit abia cînd orașul ăsta de pînză a rămas în urma mea. În fața noastră, cale de un ceas, luceau albe minaretele de la Scutari, iar după ele, pe înălțimile de pe celălalt mal al Bosforului plutea pierdut în ceața dimineții și Stambulul.

„Allah, ajută-mă să trec cu bine ziua de azi !" l-am implorat eu lipsit de puteri. Acum, după ce frica trecuse, mi se destinseseră toți mușchii și mă lăsasem moale în șa. Deodată am tresărit : cum puteam să gîndesc oare astfel ? Adevărata primejdie abia acum începea !

O să-mi spuneți că pentru primul sfetnic și cel de-al doilea conducător al statului o zi ca asta — cea în care un sultan moare și altul îi ia locul — e totdeauna o zi grea. Aveți dreptate, însă numai pînă la un punct, deoarece la noi e puțin altfel și cu mult mai greu. La noi, de regulă, armata se răscoală la moartea fiecărui sultan, iar în această zi de interregn toți aceia care au visat vreodată să îmbrace caftanul de mare vizir își cheltuiau întreaga lor avere copleșind cu bani pe ieniceri și întregul cin religios, ca să-i cîștige și să-i folosească în acest scop.

Cîți dintre marii noștri viziri au supraviețuit unei asemenea zile ? Puțini ! I-ai putea număra pe degete. Oricît îmi făceam curaj, nu nădăjduiam nici eu să mă număr printre dînșii. Dar nu această speranță mă grăbea atît de mult să ajung la Stambul. Știam foarte bine că în cele cîteva ceasuri pe care le aveam la dispoziție, eu, Mehmed pașa Nișangi, puteam să hotărăsc viitorul împărăției. Mai precis : să apăr și să duc mai departe opera marelui meu stăpîn.

Și nu eram singurul care-și dădea seama de primejdia care-o amenința ; asta o știam mulți. Dar nu puteam să cred că ar fi existat cineva (în afară de mine, iertați-mă) care să-și sacrifice viața pentru a împiedica un lucru aproape inevitabil : întoarcerea la vremurile dinaintea lui Mehmed han.

V-am spus-o și mai înainte. Legile lui Mehmed han loviseră puternic întregul nostru cler, care avea să profite de moartea lui.

Şi avea pe ce să mizeze. Cu totul legal, ba chiar şi fără nici un fel de abuz. Se sprijinea pe şehzadé [1] Baiazid.

Îmi pare foarte bine că istoria a confirmat părerea mea despre Baiazid al II-lea, părere pe care atunci nu cutezam s-o spun cu voce tare. De altfel, dumneavoastră ştiţi mai multe decît mine despre Baiazid, căci eu nu am apucat să-l văd sultan. Însă încă de cînd era şehzadé îmi părea un om sucit. Nu puteam spune de ce-l uram, căci se purta foarte frumos, atît cu mine, cît şi cu ceilalţi stîlpi ai împărăţiei. Se vorbea mult de talentele lui — cică era un excelent, un neîntrecut ţintaş cu arcul ; că ar fi avut înalte cunoştinţe teologice şi astrologice.

Se şoptea că talentele lui erau arhicunoscute, ba chiar socotite drept idealuri de atins, pe cînd celelalte — cusururile lui — ar fi fost ascunse. De altfel, nimeni nu i le-ar fi putut bănui măcar. Acest bărbat, atunci foarte tînăr, avea o mare calitate : stăpînirea de sine. Niciodată nu şi-ar fi dat pe faţă mînia sau veselia prostească, aşa cum îi plăcea s-o facă şi o făcea taică-său. Niciodată Baiazid nu şi-a arătat nici preferinţele şi nici ceea ce nu-i făcea plăcere. Tocmai această perfectă prefăcătorie mă îndepărta de el. Şi bineînţeles nu numai pe mine, cu toate că istoria m-a prezentat ca pe aproape singurul său adversar.

Îi socoteam miopi pe toţi aceia — agale de ieniceri, molale [2] bătrîni sau foşti viziri — care se extaziau atunci cînd vorbeau de Baiazid. După părerea mea, unul ca ăsta ar fi fost în stare să-şi înşele şi propria-i mamă (de altfel, trebuie să vă amintesc că pînă astăzi nimeni nu ştie cine a fost acea femeie. Nici Baiazid însuşi n-a căutat-o ca să-i dea cinstea cuvenită şi nici Mehmed han nu şi-a mai adus aminte de amorurile lui juvenile). Întregul cler musulman nădăjduia că omul acesta, ca un adînc cunoscător al ştiinţelor teologice şi smerit drept-credincios ce era, avea să-l scoată din sărăcia şi din umilinţa în care-l aruncase Cuceritorul. Tocmai aceste speranţe ale hogilor mă făceau să cred că şi pietatea lui — ca de altfel totul la Baiazid — nu era întîmplătoare.

Aceste aprecieri asupra viitorului nostru sultan nu le fac astăzi, cînd istoria l-a arătat cine a fost, ci le-am făcut încă de atunci, cînd Mehmed han şi-a trimis feciorii ca beilerbei — pe unul la Amasia, iar pe celălalt la Konia.

[1] Şehzadé — prinţ, fiu al sultanului.

[2] Molla, molale — judecători în vîrstă şi cu experienţă, funcţionînd în marile oraşe ale imperiului.

Fiecare a judecat această măsură a Cuceritorului în felul său. Unii ziceau că s-ar fi temut de certurile dintre fraţi sau chiar de un complot al lor împotriva sa. Alţii că ar fi făcut-o din dorinţa de a-i deprinde pe cei doi tineri cu treburile împărăţiei. După mine, cred că tot eu l-am înţeles mai bine. Mehmed han era atît de strîns legat de viaţă, de ceea ce lua şi de ceea ce socotea să obţină de la dînsa, încît nu-i convenea să-şi aibă mereu în faţa ochilor osînda — adică pe cei doi feciori care-i aşteptau moartea pentru a-i lua locul atît de rîvnit. Reţineţi şi alt amănunt : Mehmed han şi-a păstrat ca zălog nepoţii aici la Stambul, fapt care mă făcea să dau crezare pînă la un punct zvonurilor. Căci Mehmed han era omul care nu lăsa nimic la voia întîmplării ; soarta şi-o făurea el, cu mîinile lui. Şi chiar acum, cînd ajunsese în culmea puterii, nu şi-a îngăduit să nu se asigure în această privinţă.

Cu toată ura pe care i-o purtam lui Baiazid — a cărui ridicare — de asta nu mă îndoiam cîtuşi de puţin — ne-ar fi împins pe toţi mult înapoi, eu eram acela care aveam datoria să-i anunţ trista veste şi să stăpînesc capitala pînă cînd va sosi ca să preia puterea.

La prima vedere ceva foarte simplu. Chiar dacă ar fi izbucnit vreo răscoală la Stambul, nimeni nu m-ar fi învinuit, căci asta era în firea lucrurilor. De ce mă temeam atunci ? mă veţi întreba. Nu pot s-o neg, de altfel o zi mai tîrziu s-a şi aflat : nu voiam ca Baiazid să ajungă sultan.

Ştiu că sînteţi gata să-mi spuneţi că nu era treaba mea să hotărăsc cine trebuia sau nu să fie sultan al osmanlîilor. Aşa e. Însă noi toţi eram prea strîns legaţi de marea operă a lui Mehmed han căreia îi dăruisem cei mai buni ani ai noştri, sîngele nostru. Aşa că nimeni nu mă poate convinge că ceea ce mă costase atît de scump n-ar fi fost treaba mea.

Şi pe urmă, recunosc că în dimineaţa zilei de 3 mai, încercam încă să forţez soarta. Faptul că ţineam ascunsă moartea lui Mehmed han nu trebuie socotit ca o nesupunere faţă de şehzadé Baiazid. Dimpotrivă, el trebuia să-mi mulţumească pentru că amînam răscoala ienicerilor pînă ce avea să vină ca să preia puterea.

Aşa am ajuns la Skutari, pe malul Bosforului. Am făcut astfel, încît cei ce purtau litiera şi baltagiii să se îmbarce cu toţii în primul vas. Două oarde de ieniceri ne urmau în cîteva caice largi.

Străzile marelui oraş erau aproape pustii. Armata se afla în tabără la Unkiar-ciair, iar Stambulul era încă puţin locuit, căci nu-şi revenise cu totul după lungile asedii care sfîrşiseră prin cucerirea lui. Puţinii trecători se închinau pînă la pămînt în faţa li-

tierei ; mîna grea a Cuceritorului se clătina mereu, de parcă i-ar fi salutat din mers ; cît despre mine, cu inima cît un purice, îmi conduceam calul şi mă rugam să ajung cît mai repede la Topkapu.

Străjile din faţa palatului dădură fuga şi deschiseră porţile. Străbăturăm cele trei curţi interioare, toate pustii, căci cele cîteva unităţi de aci erau şi ele la Unkiar-ciair şi în sfîrşit mă văzui în faţa apartamentelor lui Mehmed han.

Mă aflam din nou în cea de-a treia curte, singur, doar cu Iunus şi cu baltagiii. Am poruncit ca leşul sultanului să fie dus şi aşezat în patul său. Mi s-a părut că mi se ia o piatră de pe inimă cînd am răsucit de două ori cheia în broasca uşilor apartamentului lui Mehmed han.

Afară mă aşteptau cei ce duseseră litiera, baltagiii şi Iunus. Le-am făcut semn cu capul să intre în haznaua de bani cea nouă. Ştiam foarte bine că înăuntru nu era nimic, căci Mehmed han nu apucase să-şi aducă aci tezaurul pe care-l ţinea la Edicule. Şi cînd, rînd pe rînd, toţi cei care-l însoţiseră pe sultan în ultimul său drum intrară, unul cîte unul, în hruba întunecoasă a haznalei, am răsucit şi cheia ei pe care am atîrnat-o la brîu lîngă cealaltă.

Gata !

Ce bine mi-aduc aminte că abia atunci am simţit cît de tare îmi tremurau mîinile şi picioarele. Parcă m-ar fi scuturat frigurile ! Ce cîştigasem o dată cu toate astea ? Foarte mult. Cîştigasem timp. Şi trebuia să-l folosesc acum cît mai cuminte.

Scrisorile le-am scris singur, în divanhané [1]. Niciodată n-am pus pe hîrtie atîtea vorbe. Pentru treaba asta, înainte, aveam pisari.

Mi-aduc aminte şi acum. Terminasem de scris prima scrisoare şi am stat multă vreme pe gînduri în încăperea aceea semiobscură. Parcă voiam să-mi refac puterile ca s-o scriu pe cea de-a doua sau mai bine zis pe cea care însemna condamnarea mea la moarte. Căci oricare din cei doi fii ai sultanului ar fi luat tronul — nici unul dintre ei nu mi-ar fi iertat acest joc dublu — faptul că i-am scris şi celuilalt.

Cîteva clipe m-a bătut gîndul să rămîn doar la prima scrisoare, la cea către Baiazid. „De ce nu m-aş opri aici ?" m-am întrebat atunci, cu toate că ştiam prea bine că nu aveam s-o fac. Reuşita lui Baiazid, oricum ar fi fost, însemna pierzania mea. Nu făceam parte

[1] Divanhané — sală din palatul sultanului în care se ţinea marele consiliu — divanul.

şi eu dintre spahii, nu fusesem alături de Mehmed han împotriva sfintei noastre biserici ? Aş putea spune că nu prea aveam de ales ; oricum ar fi fost, soarta mea era pecetluită.

Cînd mi-am dat seama de acest lucru, parcă mi s-a uşurat inima. Cea de-a doua scrisoare am scris-o la repezeală. Scurtă, cîteva cuvinte doar. Am ascuns-o bine sub feregea şi am ieşit ţinînd în mînă doar o singură hîrtie făcută sul. Am găsit îndată gonaşul care-mi trebuia : un om de credinţă al meu, neştiutor de carte. El avea să alerge călare, schimbînd caii la fiecare menzil pînă la Amasia. „La fiecare menzil !" i-am mai spus o dată, apăsat. După socoteala mea, asta făcea tocmai unsprezece zile de drum.

Alegerea celui de al doilea gonaş a fost o treabă mai grea. Nici unul nu-mi inspira totală încredere, încît să-mi dau viaţa pe mîna lui. Pe urmă am văzut eu că dintre toţi cel mai potrivit pentru o asemenea taină era tot Iunus cel mut. L-am scos doar pe dînsul din haznaua cea nouă, i-am desfăcut cămaşa şi am lipit scrisoarea de pielea lui neagră.

— Viu sau mort, trebuie să ajungi ! i-am spus şi, cu toate că vorbele astea i le-am şoptit la ureche, mi se părea că strig de mă aude tot Stambulul. — Dar mai bine fă totul ca să ajungi viu la Konia ! Şi schimbă caii la fiecare trei ceasuri, nu aştepta să ajungi la menziluri ! Fereşte-te de oricine şi ascunde-te în fundul pămîntului ! Într-o săptămînă să fii la Konia. Uite şi bani cîţi vrei, să ai de dat pe unde crezi că trebuie. Şi să nu te dai cumva de gol că te-am trimis eu, ai auzit ? Nu mă ştii, nu mă cunoşti, nu eşti al meu, nu eşti al nimănui. La Konia o să-l cauţi pe Djem.

Încă de dimineaţă mă temusem să rostesc acest nume (Djem) chiar în gînd, cu toate că imploram ajutorul lui Allah pentru Djem, pentru opera lui Mehmed han : „Veghează asupra mutului ăsta negru ! Veghează şi apără-ţi ostaşii ! Ce înseamnă nemulţumirea cîtorva sute de cadii şi molale care mîrîie că le-ai luat ciolanul ? Nu de rugăciuni ai trebuinţă tu, Allah, ci de biruinţe asupra necredincioşilor. Şi noi le vom cîştiga !"

Într-adevăr, niciodată nu m-am rugat atît de fierbinte şi din toată inima ca în ziua aceea. Şi trebuie să adaug îndată : Allah nu mi-a ascultat rugăciunile. Sau poate că l-a mîniat prea mult îndrăzneala lui Mehmed han şi sărăcia în care i-a aruncat geamiile.

Ceasurile care s-au scurs după toate astea nu pot spune că le-am mai trăit — eram lipsit de simţire ca un copac amorţit de ger. Mergeam printre oameni, răspundeam la cele ce mă întrebau, dar fiinţa mea era dusă pe altă lume. Toate gîndurile mi-erau la Iunus.

E adevărat că Allah m-a pedepsit pentru că m-am amestecat în destinele lumii, dar m-a cruțat de ceva : de așteptare. Ea a luat sfîrșit chiar a doua zi, spre seară.

Închis în palatul meu (căutam să nu ies afară), am auzit parcă undeva în depărtare iscîndu-se un zvon, cu totul pierdut. Ai fi putut crede că-i o năzărire — și asta pentru că era prea multă liniște în jur. Eram însă numai urechi, așa încît nu mă puteam înșela. Pe ulițele Stambulului intra o armată. Care ? Numai cea de la Unkiar-ciair, că alta nu era. Va să zică, în tabără s-a aflat totuși de moartea lui Mehmed han și oștile s-au grăbit să vină în capitală să nu le scape jaful și pîrjolul. Zadarnic încercasem eu să tai legătura dintre Asia și Europa, poruncind încă de ieri să nu se îngăduie nici unei corăbii să treacă dintr-o parte într-alta a Bosforului.

Credeam că pînă seara voi trece într-o lume mai bună, ca primă victimă a răscoalei. Dar Allah a dorit să-mi răscumpăr greșeala cu încă o noapte de chin. Am ascultat de seară și pînă în zori strigătele ce veneau dinspre mahalaua grecească și cea evreiască a orașului. Am privit toată noaptea la limbile de foc ce se vedeau pe malurile Bosforului. Nici nu m-am gîndit măcar să scap cu fuga — palatul meu era înconjurat de ieniceri. Dar chiar dacă n-ar fi fost, tot n-aș fi fugit. Vă asigur. De ce aș fi făcut-o ? Ca să mor o săptămînă mai tîrziu la porunca noului sultan ? De asta ?

Oricît ați socoti de ciudată atitudinea mea, să știți că n-am încercat să fug. N-am făcut-o și pentru altă pricină : dacă lucrurile au luat tocmai această întorsătură, atunci într-adevăr nu mai aveam ce căuta în această lume. Nu aveam pentru că eram și eu o frîntură din vremea lui Mehmed, pentru că n-aș fi avut loc într-o împărăție altfel orînduită — în împărăția lui Baiazid. Nu m-ar fi răbdat ei și nu i-aș fi răbdat nici eu.

Am întîmpinat moartea — îndrăznesc s-o spun — cu deplină liniște. Mă chinuia doar gîndul că trăgeam, poate, după mine, pe acela pentru a cărui izbîndă aș fi murit cu dragă inimă, pe Djem, nădejdea ostașilor lui Mehmed. Dacă mă veți convinge că nu fapta mea a fost aceea care i-a schimbat destinele vieții lui, atunci nu voi regreta că m-ați chemat din neființă.

Văd că tăceți. Se pare că nu prea știți care a fost cea dintîi cauză a răscoalei lui Djem. Sau că nu vă pasă de remușcările pe care le are un bătrîn ostaș, mort de-atîta amar de vreme.

Dar să închei. N-am mai putut să fiu martor la cele ce s-au petrecut după 5 mai 1481. M-au ucis chiar în seara acestei zile.

MĂRTURIA LUI ETEM, FIUL LUI ISMET DESPRE CELE PETRECUTE ÎNTRE 8 ŞI 22 MAI 1481

Pe negrul acela mut mi l-au înfăţişat în ziua de 8 mai pe la prînz. L-a adus Ahmed, unul din baltagiii stăpînului nostru Sinan paşa, beilerbeiul Anatoliei.

— Cum de ţi-a dat prin cap să pui mîna pe ăsta şi să-l aduci aici ? l-am întrebat eu. Nu v-am spus că sînt baltagibaşi, comandantul gărzii şi nu-mi place să fiu tulburat pentru orice fleac.

— Nu-i cu sufletul curat, răspunse Ahmed. Strînge-l puţin cu uşa şi pe legea mea dacă...

— De ce tace ca un peşte ?

Ahmed îi dădu un ghiont şi negrul căscă gura ca să vedem că avea limba tăiată.

— Un mut care goneşte ca un nebun şi o coteşte spre pădure tocmai cînd ajunge în dreptul oraşului, asta nu prea miroase a bine. Ce părere ai ? insistă Ahmed.

— Ai dreptate, i-am răspuns eu începînd să-mi dau seama că era ceva necurat aici. Numai vizirii ţin muţi pe lîngă ei... Şi închide o dată gura aia, băi, am strigat eu la mut, căci mă săturasem să-l tot văd cu ea căscată.

L-am apucat pe negru de umeri şi l-am zgîlţîit o dată tare. Omul doar s-a zgribulit puţin, atît. Se vedea că aştepta să-l bat. Dar tăcea. Şi cum să vorbească — v-am spus doar că nu mai avea limbă.

— Ia dezleagă-l, poate ne arată ceva cu mîna ! Încotro goneai, hai ?

După cum şi-a lăsat capul în jos şi s-a proptit bine în picioare, înfigîndu-se, parcă, în pămînt, mi-am dat seama că mutul nici nu

avea de gînd să ne facă să înțelegem ceva de la el și aștepta, resemnat să-l batem. Eram sătul de treburi de astea.

— Ascultă, am strigat încă o dată ridicîndu-i bărbia cu pumnul, ca să nu-și mai poată lăsa ochii în jos. Eu te întreb și tu răspunzi. Ai auzit ? Cine te-a trimis, sultanul ? Sadrazamul [1] ?

Zadarnic întrebam eu, căci mutul nici nu mișca. Se uita doar la mine, ca un om cu mintea rătăcită.

— Las-că și-aduce el aminte și cine e și unde se duce. Dă-i jos cămașa și întinde-l aici.

Nici n-am apucat bine să plec, să aduc cîțiva oameni zdraveni să-l bată, că Ahmed mă chemă înapoi :

— Baltagibașa, a căzut din ea o hîrtie ! O avea sub cămașă.

Da ! O hîrtie ! Dar de ce trebuia trimisă cu un mut. Avem doar destui tătari pentru treaba asta. Aha ! Acum înțeleg. Cine l-a trimis voia nici să nu se bănuiască măcar că era purtătorul unei scrisori. Bine că l-a luat repede Ahmed, căci altfel mutul ar fi înghițit-o la repezeală.

I-am lăsat aici pe amîndoi și am dat fuga la chehaiaua stăpînului meu.

— E acasă stăpînul ? Vreau să-i spun ceva.

— Este, zise chehaiaua, intră !

Dacă voiți să știți ceva de Sinan pașa, pot să vă spun. Asta era om mare. Cică ar fi fost grec din naștere și că l-ar fi luat și pe el o dată cu copiii care se strîngeau pentru corpul de ieniceri. Pe urmă s-a remarcat el de a ajuns agă al ienicerilor. Așa l-a cunoscut Mehmed han în luptele pentru cucerirea Stambulului și l-a luat sub aripa lui. Păi, ce vreți, era doar grec, era acasă la el, știa limba, cunoștea drumurile, așa încît l-a ajutat mult. Atunci Mehmed han i-a dat, cum să vă spun eu, nu pe fie-sa, ci pe fata acelei femei cu care mai înainte îl făcuse pe Baiazid. Că după ce l-a născut, Mehmed han a dat-o unui mare dregător de-al lui și cu ăsta a făcut ea o fată. Așa încît, dacă înțelegeți, fără să fie sînge din sîngele sultanului, era soră cu șehzade Baiazid.

Și după ce a luat-o Sinan pe asta, a început să-i meargă tare bine, că a ajuns repede pașă, a schimbat cîteva sangiace, unul după altul pînă ce a ajuns beilerbeiul Anatoliei. În vremea asta de care mă întrebați, Sinan pașa să tot fi avut cincizeci de ani. Altceva ce să vă mai spun despre dînsul ? Da. Nu era ușor să-l slujești — că

[1] Marele vizir.

era pretenţios tare, ba şi zgîrcit — fie-i ţărîna uşoară ! Tocmai de aia nădăjduiam şi eu că măcar de i-oi duce o veste grozav de importantă pentru el, poate atunci l-o lăsa inima ceva mai mult. Ce, nu-i aşa ?

L-am găsit în seliamlîcul lui, moţăind. Era obosit căci umblase cîteva zile pe rînd să strîngă iuruci (că noi, spahiii, fuseserăm trimişi cu toţii în tabără la Unkiar-ciair), iar pe lîngă asta avea să plece din nou la drum lung — într-o zi-două pornea cu toată oastea la luptă.

— Paşă — am zis eu — am pus mîna pe un gonaş mut. Am găsit la el o scrisoare şi ţi-am adus-o.

Sinan paşa sări de pe divan şi-mi smulse scrisoarea.

— Cheamă aici chehaiaua ! porunci el.

— Am chemat-o.

— Citeşte ! dădu el din nou poruncă.

Cum mie nu mi-a spus nimeni să ies din odaie, am rămas şi am auzit totul.

—„Către înaltul meu stăpîn. Azi la 4 rebiul evel [1] 886, şi-a dat sufletul în mîinile lui Allah luminăţia-sa sultanul Mehmed han Gazi. Am ţinut moartea sa în taină. Oastea nu ştie nimic şi se află la Unkiar-ciair. Rămîn în aşteptarea poruncilor înaltului meu stăpîn."

— Şi cine-i, mă rog, stăpînul ăsta ? întrebă Sinan paşa smulgînd din nou hîrtia şi uitîndu-se pe ea, de parc-ar fi voit s-o citească. N-are nume ? Cine scrie şi cui scrie ?

— Nu are, răspunse chehaiaua.

— Păi cum aşa ? strigă Sinan, dîndu-şi abia acum seama de ce auzise. A murit Mehmed han, da ? N-o fi cumva vreo lucrătură ?

— Se vede că e adevărat, răspunse chehaiaua. De vreme ce ştirea se anunţă cu atîta grabă, ba încă şi în taină, aşa trebuie să fie.

— Că se ţine în taină asta mai înţeleg eu. Ştiu şi de ce. Dacă-i dau de ştire lui Baiazid, atunci de ce se mai ascund ? Înseamnă că-i dau de veste altuia. Dar cui anume ? Ai putea să-mi spui ?

Am mirosit totul înainte de a-şi da seama chiar chehaiaua. Chiar dacă sîntem fără carte, treburile astea, noi, ostaşii, le înţelegem mult mai bine ca alţii. Printre noi se şoptea de mult că Mehmed han încă nu s-a hotărît cui să lase împărăţia şi tocmai de aceea şi-a trimis feciorii să stea mai departe de dînsul. Pentru că dregătorii ăia mari

[1] Rebiul evel — a treia lună a anului în calendarul musulman.

şi molalele ţineau mult la Baiazid, iar Djem era numai al nostru, al armatei. Iar Mehmed han nu ştia nici el ce să facă.

Cînd Sinan începu să strige, îndată mi-a dat prin cap că scrisoarea era pentru Djem. Dar am tăcut. Acuma Sinan nu mai este de faţă, aşa încît pot să spun totul. Mă încălzea gîndul că Sinan n-o să poată înţelege către cine era trimisă scrisoarea. Căci altfel era rău de Djem. Numai că paşa, dacă nu avea prea multă minte, avea destui clănţăi pe lîngă el.

— Ticăloşii ăia de la Stambul îl cheamă pe Djem, vorbi chehaiaua.

— Bre ! strigă Sinan, rămînînd cu gura căscată. Cum de cutează ? Nu văd că se joacă cu focul ? Împărăţia asta are legi şi are şi cine să i le păzească.

„Eh — mi-am zis eu în gînd — cum de n-a avut Djem măcar un pic de noroc. Dintre toate paşalele Anatoliei numai Sinan era de partea lui şehzade Baiazid şi tocmai în mîna lui să cadă scrisoarea ! Şi vreţi să ştiţi de ce îl durea atîta inima de împărăţie ? Pentru că avea să ajungă cumnatul sultanului. Uite de asta. Ce să-i faci ? Să fim sănătoşi şi gata ! mi-am zis în sinea mea. Asta nu-i treaba noastră.

— Etem — strigă Sinan — mutul ăsta trebuie să moară chiar acum ! Nu-l mai chinui şi nu încerca să mai scoţi ceva de la dînsul, căci totul e limpede. După-prînz, îndată, împreună cu chehaiaua mea, luaţi douăzeci de oameni şi plecaţi la Amasia. O să-l găsiţi acolo pe şehzade Baiazid şi o să-i daţi scrisoarea asta. Peste patru zile o să fiu şi eu la Unkiar-ciair. Să-i spui lui Baiazid şehzade că oricînd se poate sprijini pe sabia mea.

Uite aşa a fost. Pînă seara am şi plecat. Chehaiaua ducea scrisoarea, iar eu trebuia să-l păzesc pe drum să nu păţească cumva ceva.

Mai tîrziu, cînd Baiazid han a ajuns să ne fie sultan, mi-am adus adesea aminte de zilele şi nopţile în care am mers spre Amasia. Îmi ziceam că şi eu am fost unul dintre aceia care l-au ajutat pe Baiazid han să ajungă sultan. Şi cînd mă gîndeam la asta, mă rodea ceva, mă simţeam vinovat. Oare nu-mi dădea prin cap la ce ne puteam aştepta de la Baiazid ? Atunci de ce n-am făcut nimic, nici eu şi nici ceilalţi soldaţi ca să-l împiedicăm să ajungă în locul lui Mehmed han ? Omul care i-a dus lui şehzade Baiazid acea scrisoare, care avea să schimbe totul, a mers doar călare cîteva zile la rînd chiar în faţa mea. Cît de lesne ar fi fost să-i fi dat una şi să fi terminat cu el !

Eh, da ! E uşor să spui pe urmă, după ce vezi unde au ajuns lucrurile. Şi apoi, puneţi-vă şi în locul meu, al unui drept-credincios : putea unul ca mine să ridice mîna şi să calce sfînta noastră lege ? Căci după lege, Baiazid avea dreptul să vină în locul lui Mehmed han. Şi tocmai eu, baltagibaşa al lui Sinan paşa, eu să-mi bag nasul în socotelile astea de care atîrna toată viaţa noastră ?

Aşa că am mers călare în urma chehaialei paşei şi l-am străjuit pînă ce am ajuns bine sănătoşi la Amasia.

Asta s-a întîmplat la 12 mai pe la prînz. Cu cîteva ceasuri înainte doar, ajunsese aici un gonaş de la Stambul, care-i adusese lui şehzade Baiazid aceeaşi veste. Cînd am intrat în Amasia, ulicele mişunau de lume. Ieşiseră toţi, cu mic cu mare, să-l vadă pe Baiazid cum trece prin oraş îmbrăcat în negru. Căci aşa e obiceiul la noi.

Înghesuiala era atît de mare, încît pînă să ajungem noi la palatul lui, el ieşise. Atunci l-am văzut şi eu prima oară pe Baiazid, căci pînă atunci doar auzisem de el.

Feciorul sultanului nu era călare, ci mergea pe jos. Era desculţ, ceea ce, după cum ziceau unii, nu prea se cădea. Dar Baiazid o făcea ca să arate tuturor cît de adîncă şi de grea îi era durerea. Purta o feregea neagră, fără nici o podoabă pe ea. Era lungă pînă la pămînt şi strînsă pe mijloc cu o frînghie. Şi turbanul era tot negru.

Am izbutit să ne strecurăm mai în faţă, aşa încît l-am văzut bine de tot pe Baiazid. Ce să vă spun, îl văzusem şi pe Mehmed han — că el ne măsura pe toţi din ochi atunci cînd plecam la luptă, aşadar nu era ostaş de-al nostru să nu-l cunoască — dar aflaţi de la mine că Baiazid nu semăna de loc cu taică-său. E adevărat că era şi el scund, dar nu gras, ci dimpotrivă, supt, uscăţiv, ca unul care o ţine numai în post. Desigur, tocmai din pricina asta din toate treburile bărbăteşti ştia doar să tragă cu arcul, că pentru asta nu-ţi trebuie nici putere şi nici măcar curaj, duşmanul fiind departe de tine.

Şi cum mă uitam eu la cortegiul ăsta care trecea, mi-a venit să rîd cînd i-am zărit picioarele lui Baiazid. Se vedea bine că n-a mers niciodată desculţ, căci mergea greu, de parc-ar fi călcat numai pe spini. Avea nişte picioare ca nişte fluiere — subţiri-subţirele, cu călcîiele ascuţite şi cu talpa îngustă. Ai fi zis că-s picioare de femeie. La fel şi mîinile. Şi le încrucişase uşor deasupra brîului, încît părea un derviş, sau un molla, cum stătea aşa, palid la chip şi dus pe gînduri. Cică avea prea multă minte şi că asta-i supsese

toată puterea. S-o creadă alții. Ce ? Vreți să spuneți că Mehmed han era prost ? Și, slavă lui Allah, avea un gît de taur, nu alta !

Dar să nu mai lungesc vorba, ne-am uitat și noi cum a trecut cortegiul, care, după ce a străbătut ulițele mai de seamă ale Amasiei, s-a întors iarăși la palatul lui Baiazid. Ne-am dus și noi pe urma lui. Chehaiaua a intrat înăuntru, iar noi am rămas să-l așteptăm în curte laolaltă cu slugile. Să nu credeți că Baiazid avea prea multe, iar cai încă mai puțini. De cîtăva vreme printre spahii și ieniceri mergea vorba că șehzade ar fi tare zgîrcit și să știți că tare îmi vine a crede că așa era. Altfel cum s-ar fi putut ca un fiu de sultan să aibă doar douăzeci de cai ?

Era cam sărăcie aici la curtea lui Baiazid de la Amasia. Nu ne-au dat nimic de mîncare nici pentru oameni, nici pentru cai, așa că am rămas și noi să batem caldarîmul degeaba și să ne așteptăm chehaiaua, iar el a zăbovit mult, nu glumă.

Cînd l-am zărit coborînd scările, parcă era altul. Fudul nevoie-mare, se vedea limpede cît era de bucuros că putuse face la timp noului sultan dovada slujbei sale credincioase.

— Să-mi dai un singur om. Cu ăsta o să-l însoțesc pe Sinan pașa la Unkiar-ciair, îmi spuse el în grabă.

— Și noi ce-o să facem ?

— Rămîneți aici și pe urmă o să mergeți cu Baiazid han la Stambul.

— Păi, de ce ?

Chehaiaua privi în jurul său și cînd fu sigur că nu-l auzea nimeni, îmi șopti la ureche :

— Tot n-ai înțeles ? Baiazid han vă ține ca zălog pentru Sinan pașa.

— Da, numai că, dacă Baiazid o să ne taie capetele, pe Sinan o să-l doară tot atît de mult cît l-ar ciupi un purice. Și tu, mă rog, de ce nu rămîi cu noi ?

— Am o treabă de mare răspundere. Duc o scrisoare. Și știi ce scrie în ea ? Doar patru cuvinte. Baiazid han credea că nu știu carte, așa încît le-a scris chiar în fața mea : „Sugrumă-l repede pe Djem !"

Chehaiaua era cu privirea spre mine, dar își lăsase ochii în jos. Poate că se gîndea și el că eu, care sînt ostaș și fiu de ostaș, o să mă cutremur la această veste și o să-mi pară rău de Djem.

— Ia vezi-ți de treabă, bre ! i-am spus eu. E adevărat că eu..., dar ce ? Știe Baiazid han ce face.

— Păi da ! Și eu tot așa zic, îmi răspunse chehaiaua, după care ne-am despărțit.

Un ceas mai tîrziu îl văzui plecînd la drum împreună cu Rahman. Iar şehzadé Baiazid aşteptă pînă se lăsă seara şi atunci o porni şi el spre Stambul. Îşi pregătise armata ca pentru luptă ; abia acum am văzut că avea multă. Nu cred ca Mehmed han să fi ştiut cîţi ostaşi ţinea fecioru-său pe lîngă dînsul, ăsta care cică era zgîrcit şi cu gîndul doar la Allah. Şi, drept să vă spun, se vedea cît de colo că ostaşii lui Baiazid îşi ştiau meseria.

Pe noi, adică pe baltagiii lui Sinan paşa, ne-au amestecat printre alţii. Şi dacă voi spune că am călătorit mereu nouă zile şi zece nopţi pînă am ajuns la Stambul n-o să mă credeţi. Dar pe legea mea aşa a fost. Am dormit în şa. Noi ca noi. Dar aşa şi-a petrecut nopţile şi şehzade. Abia atunci am văzut cu ochii mei că Baiazid nu era ăla pe care-l vedea oastea. Nu era de loc babă Baiazid. Nici Mehmed han, fie-i ţărîna uşoară, nu cred să fi rezistat la un asemenea marş. Şi timp de nouă zile faţa lui Baiazid a rămas neschimbată. N-a voit să lase pe nimeni să-i citească ce are-n suflet. Iar asta — orice mi-aţi spune dumneavoastră — nu-i puţin lucru.

În zori, după a zecea noapte de mers călare, eram lîngă Skutari. Baiazid nu se abătu pe la Unkiar-ciair cu toate că l-ar fi costat doar cîteva ceasuri de drum. Mi-am dat eu seama : nu voia să aibă de-a face cu armata pînă nu era cu adevărat sultan.

De pe ţărmul de la Skutari, Stambulul părea liniştit ; arseseră doar vreo două sau trei mahalale. Oastea lui şehzade Baiazid se împrăştie pe mal — fiecare ar fi voit să ştie ce ne pregătea oraşul. Baiazid porunci îndată ca două agale să treacă dincolo şi să dea de ştire în serai că noul sultan se află în faţa capitalei sale.

Să fi văzut numai pe cele două agale. Nu arătau de fel a oameni care nu mai pot de fericire. Le era frică, fără îndoială, dar plecară. Cum i-a aşteptat şehzade, asta nu ştiu, dar vă spun drept că şi pe mine începuseră să mă treacă toate năduşelile.

Ca să fie pe dreptate, încă mai înainte de cele două agale văzurăm că pe celălalt mal era forfotă mare. Asta oare ce voia să spună ? Veneau să ne ucidă sau să ne întîmpine cu bucurie. Dar lucrurile se limpeziră îndată cînd dinspre Topkapu se văzu venind un fel de cortegiu solemn. „Asta nu poate fi ceva rău" — mi-am zis eu.

Într-adevăr, toate mărimile, ienicerii, ba şi mulţime de norod din Stambul se înghesuiau în vasele ce se aflau la schelă — caice, barcazuri, corăbii. În cîteva clipe strîmtoarea se umplu de ele, aşa încît nici nu se mai vedea apa mării. În frunte veneau vîslind

bărcile unor viziri. Atunci şehzade Baiazid porunci oamenilor săi să se îmbarce şi ei.

Aşa s-a întîmplat că am fost printre cei dintîi. Vîsleam chiar după barcazul cel mare în care se afla Baiazid cu toţii caii lui. Cînd caicele noastre se întîlniră pe la mijlocul strîmtorii cu cele care veneau de dincolo, se iscă o larmă ce se auzea pînă la cer. Cei din Stambul aclamau cît îi ţinea gura pe şehzade Baiazid, care devenea astăzi sultan. Adică degeaba ne temusem noi — Stambulul îl proclamase pe Baiazid padişah al nostru, al tuturor.

Oh, parcă mi s-a uşurat inima ! Cu toate că, aşa cum v-am mai spus, nu mă aşteptam ca Baiazid să fie de partea noastră, totuşi aşa se cuvenea după lege, după dreptate. Căci ce sîntem oare noi oamenii ? Nişte fire de nisip la picioarele lui Allah. Dacă ne-a arătat o dată că aşa îi e voia, cel mai bine e să nu i-o călcăm. Aşa au socotit şi mulţi alţii, după cum am înţeles eu şi de aceea l-au aşezat ca sultan al nostru pe Baiazid, multe şi fericite să-i fie zilele !

Apoi, Baiazid han, însoţit de Ishac paşa (el venise ca mare vizir în locul lui Mehmed paşa, pe care îl omorîseră cu zece zile înainte), trecu într-o barcă mare, frumos împodobită, în timp ce poporul îl aclama în gura mare.

Cînd am ajuns pe celălalt mal, l-am pierdut din ochi pe sultan. Trecuse mult înainte, iar nouă, rămaşi în urmă, nu ni s-a mai îngăduit să ajungem la Topkapu. Ne-au spus să dormim peste noapte în nişte bordeie părăsite de greci după căderea oraşului, căci Baiazid han dăduse poruncă la toţi ostaşii să rămînă aici în Stambul pînă în ziua în care va fi făcut padişah. Aşa s-a întîmplat că a trebuit să aştept şi eu tot aici. N-am putut să mă întorc la stăpînul meu şi am avut prilejul să văd ceremonia asta mare.

Mai întîi Baiazid han a dat poruncă pentru înmormîntarea tatălui său. După cum ziceau unii, Mehmed han nu mai semăna a nimic. Trecuseră trei săptămîni de la moartea lui şi la Stambul luna mai era caldă. L-au băgat într-un sicriu de plumb pe care l-au aurit pe dinafară şi gata.

Coşciugul acesta, acoperit cu covoare scumpe, a fost dus de viziri, iar printre dînşii se afla şi şehzade Baiazid, îmbrăcat tot în negru şi cu picioarele goale. În timp ce marii dregători străluceau în hainele lor de mătase şi fir de aur, cel ce le poruncea semăna cu un cerşetor din Anatolia. Iar poporul vedea în asta ceva sfînt ; unii se aruncau la picioarele lui şi-i sărutau călcîiele, alţii scoseseră în uliţă chiar bolnavii, nădăjduind că mila lui Allah se va revărsa asupra lor.

Au crezut ei, dar degeaba. Baiazid han o făcea doar pe sfîntul, toată lumea ştie că nu era nimic adevărat. Dar molalele mişunau în jurul lui şi nu-l scăpau o clipă din ochi. Mi-aduc aminte că totdeauna cînd te duceai la Mehmed han, îl găseai înconjurat de agale, de ieniceri şi de spahii, de parcă ar fi fost mereu în război, pe cînd suita lui Baiazid han încă din prima zi semăna a medresé [1] ; — numai hogi şi molale, pisari şi adunătură pestriţă de dervişi, ierte-mi Allah vorbele !

Ca să vă spun drept, înmormîntarea lui Mehmed han n-a fost cine ştie ce strălucită. Se vedea bine că Baiazid era grăbit. Îndată ce au băgat coşciugul în mormînt, cîţiva capugii au aruncat poporului vreo zece coşuri cu bani mărunţi, iar Baiazid han s-a retras la Topkapu ca să-şi jelească mai departe tatăl.

Numai că pînă seara am şi aflat că, deşi după sfînta noastră lege asta trebuia să ţină trei zile, ea avea să dureze mai puţin. Chiar a doua zi de dimineaţă, Baiazid porunci să fie proclamat sultan în mod solemn. V-am spus eu că se grăbea, deoarece la Stambul ajunseseră primele zvonuri despre Djem.

Sigur că era ceva încă tulbure — cine ştie dacă în ele nu zăcea un grăunte de adevăr. Se spunea anume că, în ciuda legii, Djem ar fi refuzat să-şi plece capul la picioarele tronului fratelui său. Uite zvonurile astea îl înspăimîntaseră pe Baiazid han şi de aceea a şi grăbit ceremonia.

A doua zi muftiul, în fruntea altei mulţimi de norod, proclamă pe Baiazid ca stăpîn al nostru după lege. De astă dată sultanul nu se mai îmbrăcă în negru. Era împodobit şi părea chiar frumos cu faţa aceea albă şi înţeleaptă, cu sprîncene subţiri şi cu barba lui ca smoala.

Noi ne-am uitat la noul nostru padişah, el a poruncit să ne mai arunce cîteva coşuri cu bani mărunţi şi cu asta gata.

De aici încolo nu mai am multe să vă spun. Am rămas la Stambul, pentru că sultanul n-a voit să scape din mînă zălogul cumnatului său. Era limpede că Baiazid se temea de Djem şi nu avea încredere în paşalele din Anatolia. Ba am văzut chiar că Aias paşa a plecat cu ienicerii săi într-acolo.

Aici în capitală încă nu se credea că Djem o să ajungă a se lupta cu oştile fratelui său. Dar Baiazid nu dormea. Căci aşa e în viaţă : e cîte unul, care, încrezător în norocul lui, se culcă pe o

[1] Şcoală teologică (seminar) musulmană.

ureche şi totul se orînduieşte de la sine, pe cînd altul e mereu cu ochii în patru şi nu cutează să doarmă, căci trebuie să-şi facă totul singur, să vegheze mereu. Baiazid han era ca acesta din urmă, nimic nu-i venea de-a gata.

Asta-i toată mărturia mea, nu-i mare scofală. Eram oameni de rînd, nu ne amestecam noi în treburile sultanilor. Azi vă văd zicînd că tocmai pe noi s-a sprijinit puterea şi slava lui Mehmed han şi că dacă a fost el în stare să zguduie lumea din temelii a făcut-o pentru că se bizuia pe noi, pe interesele şi pe binele nostru. Cred că aveţi dreptate. Dumneavoastră citiţi în cărţi şi ştiţi multe. Dar noi, în vremea noastră, nu ne dădeam seama de toate astea. Nu le ştiam. Căci altfel poate că şi faptele noastre ar fi fost altele.

PRIMA MĂRTURIE A POETULUI SAADI, DEFTERDARUL LUI DJEM

Știu că prima întrebare pe care o să mi-o puneți este asta : cum se face că tocmai eu, poet prin fire și meserie, ocupam la curtea lui Djem o slujbă atît de nepotrivită — aceea de defterdar[1]. Vreau să vă lămuresc de la început : aici la Djem nu erau pentru nimeni slujbe nepotrivite, sau ca să înțelegeți mai bine, la dînsul orice slujbă era încredințată numai unui poet sau unui cîntăreț. E de necrezut, dar să știți totuși că acesta e adevărul. Văd eu însă că trebuie să vă descriu, așa, în cîteva cuvinte, această stranie curte din Caramania — curtea lui șehzade Djem.

Pe vremea cînd Mehmed han l-a trimis pe feciorul său cel mic în Caramania ca să o conducă, Djem abia împlinea douăzeci de ani. La dumneavoastră asta-i o vîrstă de flăcăiandru după cîte aud, dar în împărăția ocrotită de Allah, la douăzeci de ani omul era tată, ostaș sau om de stat — într-un cuvînt, bărbat în toată firea.

Pentru stăpînul meu, pentru Djem, asta nu era chiar așa ; Djem părea mai tînăr decît noi toți cei de o vîrstă cu el. Uneori, seara, la petrecerile noastre, cînd ne învingea fără prea multă greutate, Djem obișnuia să spună rîzînd că se simțea din ce în ce mai tînăr, că așa o să fie mereu și că o să trăiască mai mult decît noi toți, pentru că sîngele lui nu era curat turcesc. Într-adevăr, Djem era pe jumătate sîrb — și asta după mamă.

Cred că Djem avea în vinele lui mult mai mult sînge străin decît de-al nostru. Aducea foarte puțin cu taică-său, cu marele Cuceritor. Poate doar prin linia acvilină a nasului și prin buza lui de jos, foarte mare și cărnoasă, încolo nu semăna de loc cu el.

[1] Consilier financiar.

Djem era înalt — lucru destul de rar la noi. Da, era înalt, bine zidit, supt la şolduri şi coapse, viguros, iute — cum să vă spun : pe vremea aia cînd mă aflam în Caramania, Djem era ca un mînz încă nedeprins cu frîul.

Străină părea pentru noi şi faţa lui — foarte albă, de culoarea făinei, cum ziceam noi. Părul roşcat, foarte strîns răsucit, care încadra faţa răposatului nostru sultan era la Djem de un auriu mat. Desigur, ca orice drept-credincios, stăpînul meu purta capul acoperit, dar eu — omul său cel mai apropiat în decurs de aproape două decenii — l-am văzut de multe ori descoperit... Trebuie să recunosc că ochii mei nu s-au putut bucura de o desfătare mai mare decît aceea pe care mi-o oferea Djem cu pletele sale lungi, ca de mătase, cu fruntea sa nu prea naltă, dar lată, albă şi puţin colţuroasă, cu sprîncenele lui uşor arcuite şi aproape unite, de o culoare puţin mai închisă ca a părului. De ochii lui, n-o să mai vorbesc — păreau că-s soarele dimineţii care-şi risipeşte razele în nişte ape repezi, aşa erau ochii lui Djem.

Îmi dau seama — pentru dumneavoastră asta este ceva de neînţeles. În poeziile şi cîntecele voastre se cîntă obositor de mult femeia, ca şi cum toată frumuseţea pămîntului ar fi strînsă în ea. Cît sînteţi de orbi ! Este oare ceva mai fermecător decît trupul bărbatului, al celui tînăr care nu s-a îngrăşat şi nu s-a buhăit, care vibrează cu fiecare fibră a lui ca o coardă de arc, care se bucură de orice mişcare pe care o face şi ai cărui paşi elastici sînt atît de frumoşi, încît lumea pare a fi fost creată doar pentru el ?

La dumneavoastră, a te entuziasma astfel de frumuseţea unui bărbat pare ceva ruşinos, nesănătos, pentru faptul că puneţi în conţinutul său ceva care e numai şi numai senzual, carnal. De astă dată daţi-mi voie să nu vă înţeleg eu pe dumneavoastră — şi asta este foarte firesc, dat fiind că aparţinem unor lumi diferite. În lumea noastră, femeia era ceva (nici măcar cineva), cu care puteai intra în legătură într-un singur fel, într-un fel unic şi foarte simplu, fără alegere, fără căutare sau preferinţe. Noi ne cumpăram femeile, înainte de a le vedea la faţă. Uneori aveam noroc — erau suportabile. De cele mai multe ori însă nu-l aveam. Dar şi-ntr-un caz şi-n celălalt eram de plîns, vă rog să mă credeţi, chiar dacă dumneavoastră supraapreciaţi avantajele familiei musulmane. În ambele cazuri, ne duceam viaţa lîngă ceva necunoscut, nedorit şi impus. Femeia ne făcea copii şi asta justifica pînă la un punct nopţile pierdute lîngă dînsa ; tăcea şi asta făcea lipsa de afecţiune su-

portabilă. Şi totuşi indiferenţa, răceala asta continua să existe, îngrozitoare, uriaşă, pustie, grea de obidă şi de ură.

Cei mai mulţi dintre noi o răbdam — e vorba de cei care nu aveau nimic de dat şi nici nu doreau să primească ceva de la viaţă. Ştiţi doar că pe vremea aia eram un stat de războinici. Pentru ei noţiunea de casă nu exista : aveau de împărtăşit între ei nu emoţii şi idei, ci victorii — iar pe acestea le împărtăşeşti de minune cu ostaşul din cortul vecin ; tot elanul lor se consuma în luptă, în goana cailor. la vînătoare. O armată de oşteni-dervişi se revărsa asupra Lumii vechi. În scurtele lor popasuri oştenii siluiau doar femeile, căsătorindu-se numai atunci cînd sultanul nu avea nevoie de ei — abia atunci îşi cumpărau femei.

Cred că aţi observat şi aţi făcut deosebirea, văzîndu-mă că vorbesc despre ei, nu despre noi. Noi, curtea lui Djem — nu eram ostaşi, cu toate că Djem era idolul victorioasei noastre armate. Eram cîntăreţi. Nu cunoşteam oboseala atît de plăcută de după luptă şi tocmai de aceea trăiam emoţii — bucurii şi dureri. Căutam să le reflectăm într-altul, ca să le primim din nou — mai adînci şi mai bogate — şi să le turnăm în versuri.

Acest altul nu putea fi o femeie. Astea erau totdeauna la voia noastră, respingător de uşor de avut. Tocmai asta ne dezgusta, ne îndepărta şi ne făcea să revenim la noi înşine. Împotriva firii o să spuneţi dumneavoastră, dar aveam de ales între două extreme nefireşti : solitudinea bărbăţiei noastre sau aceea a spiritului nostru. Şi pentru că eram poeţi şi spiritul ne-ar fi îngheţat în singurătate — preferam pe cea dintîi.

Iertaţi-mă că v-am băgat în discuţii atît de indecente pentru dumneavoastră şi pentru vremea dumneavoastră. Totuşi contaţi pe mine : pe cel dintîi, pe cel mai apropiat şi mai credincios prieten al lui Djem. Altfel locul meu l-ar fi ocupat soţia eroului sau iubita lui — numai dragostea te face să trăieşti prin simţurile altuia, să te doară durerea lui, să gîndeşti cu gîndurile lui. Să nu se supere auzul vostru : o astfel de dragoste pentru Djem am avut-o doar eu, numai eu. De aceea l-am cunoscut pe Djem mai bine decît se cunoştea el însuşi.

În vremea în care ne-am aflat aici, în Caramania, Djem era soţ şi tată. Fericise pe vreuna dintre sclavele date de tatăl său — nu ştiu care a fost aceea şi nu vă pot spune nimic despre dînsa. Şi Djem o vedea rar. Locuia împreună cu mama lui, domniţa aia din neamul sîrbilor, într-un mic palat din apropierea oraşului Konia

şi-l creştea pe cel de-al doilea fecior al lui Djem. Căci pe cel dintîi i-l luase Mehmed han la Stambul.

Curtea lui Djem era chiar în mijlocul vechiului oraş, în seraiul prinţului Caramaniei, de curînd învins de oştile Cuceritorului. Marii lui dregători, cîţi mai scăpaseră de ascuţişul săbiei, continuau să slujească acum glorioasei noastre împărăţii. Dar ei nu intrau în cercul strîmt al curţii lui Djem. Militari şi oameni de stat, ei îl ajutau doar să administreze regiunea şi s-o silească să trăiască în supunere. În timpul ăsta noi — adică tocmai curtea lui Djem — duceam o viaţă cum rar mai apucase cineva. Trăiam prin gîndire şi cuvînt, prin frumuseţea pe care-o culegeam din cele mai subtile creaţii ale Orientului.

Din tot acest Orient veneau spre Konia cîntăreţi şi poeţi ca să fie ascultaţi de Djem, să-i cîştige bunăvoinţa sau răsplata. Pe cîţiva dintre ei (aici fericirea mi-a zîmbit şi mie) Djem îi reţinea lîngă dînsul. Şi pentru că Mehmed han nu-şi răsfăţa feciorii cu bani prea mulţi, Djem ne dădea tot felul de ranguri şi slujbe — sfetnici, înalţi slujbaşi, pisari. Acestea nu ne jigneau cîtuşi de puţin, căci ne permitea să fim lîngă dînsul şi să ducem viaţa de care vorbeam.

Nu pot să mă plîng că am avut o soartă vitregă. Într-adevăr, am suferit mult din cauza suferinţelor lui Djem, am murit înecat la treizeci şi opt de ani, dar am avut o viaţă cum nu se poate mai bogată, mai ales pentru un drept-credincios. De altfel, de asta o să vă convingeţi şi dumneavoastră la sfîrşitul povestirii mele. Dar cu toate astea, cînd mă întorc şi-mi revăd viaţa pe care am dus-o, ca şi cum aş citi o carte, mi se pare că pagina ei cea mai frumoasă este aceea în care se vorbeşte de mica şi ciudata curte a lui Djem.

Nu eram decît vreo douăzeci şi toţi tineri. Cei mai mulţi poeţi. Cîntăreţii erau mai ales călători — şedeau la Konia o săptămînă sau şi mai mult, după care plecau mai departe.

Zilele noastre începeau tîrziu şi prin asta se deosebeau de cele ale soldaţilor. Soarele era de mult sus cînd noi, unul cîte unul, ieşeam din odăi şi ne strîngeam laolaltă în curtea umbroasă a seraiului. De obicei acolo în curte îl găseam şi pe Djem, căci el dormea repede după cum îi plăcea să spună, totdeauna l-am invidiat pentru această calitate a lui. Mai toţi eram mai mult sau mai puţin mahmuri după o noapte de nesomn, cu capetele grele şi orice mişcare ne obosea. Pe cînd Djem se scula o dată cu soarele, călărea o oră-două pe cîmpul din jurul Koniei şi se întorcea să ne trezească din somn.

N-o să aflaţi ceva nou dacă o să vă spun că Djem era unul din primii pehlivani, adică luptători, ai împărăţiei — asta o ştiau toţi. Am văzut la marile bîlciuri din Caramania, unde veneau păstori de prin munţi şi se strîngeau luptători de peste trei-patru sangiace, cum îi punea Djem la pămînt, în lupte ce urmau una după alta, fără pic de odihnă. Pentru că unul dintre noi i-a dat o dată să înţeleagă că orice luptător s-ar fi lăsat învins de feciorul sultanului, Djem a început să vină la aceste bîlciuri în haine simple, fără nici o suită, fără onoruri, ca să nu-l cunoască nimeni şi victoria lui să fie meritată.

Numai de două ori l-am văzut învins. Ambele înfrîngeri Djem le-a suportat greu, de parcă luptele astea ar fi fost adevărata lui chemare şi nu poezia sau arta de a conduce împărăţia. Îi plăcea să fie totdeauna şi la orice în fruntea tuturor. Ambiţie mare — zic unii. Poate o fi aşa, numai că pe Djem acest lucru îl prindea mai bine chiar decît o haină ţesută cu fir de argint, căci tînărul nostru stăpîn părea să fie născut pentru izbîndă şi glorie.

Şi cum vă spuneam, ziua noastră de lucru începea dimineaţa, cînd îl găseam pe Djem în curtea interioară a seraiului. Mai bine zis nu ziua de lucru, ci de sărbătoare, căci aşa erau toate zilele noastre la Konia — mari sărbători ale spiritului.

O bună parte din timp se citea — aveam oameni anume pentru aceasta şi se pricepeau s-o facă. Pe vremea aia poezia otomană era cu totul fragilă, îşi făcea primii ei paşi şi puţini erau aceia care o spuneau. Ne delectam cu cea persană — acest veşnic proaspăt izvor de înţelepciune şi de gîndire liberă, acest neîntrecut model de perfecţiune şi subtilitate.

Lui Djem mai ales îi plăcea deosebit de mult ; n-am întîlnit în viaţa mea un om care să se îmbete pînă-ntr-atîta de poezie. Pentru Djem ea însemna mult mai mult decît cîntecul şi nici nu se putea compara cu dansul. De aceea la curtea noastră rar vedeai dansatoare, Djem spunea că dansul nu era o artă pură şi că frumuseţea lui trecea repede în senzualitate. Tot aşa nega Djem şi muzica — era ceva prea amplu, zicea el ; emoţiile ce ţi le oferă ating mai ales elementele de suprafaţă ale spiritului. Am observat foarte bine ; atunci cînd cînta la curte un cîntăreţ oarecare, Djem pleca urechea nu la unduirea vocii, ci la ceea ce spunea. La cuvinte ! „Nu există o artă mai grea şi mai precisă, mai anevoie de prins, una care să fie cea mai aproape şi în acelaşi timp cea mai departe de om ca arta cuvîntului." Da. Ele erau dragostea, chinul şi răsplata lui.

Mi-amintesc prima noastră colaborare, în urma căreia Djem m-a reținut la curtea lui. Aveam atunci douăzeci și patru de ani și eram un poet cunoscut. Această primă lucrare a fost traducerea unui divan persan. Șehzade nu se simțea prea sigur în cunoștințele sale asupra limbii persane și de aceea traduceam împreună. N-am să uit niciodată acea solemnă concentrare cu care Djem căuta cuvinte în noua și săraca limbă osmană, ca să toarne în ele bogăția graiului persan.

Am dedicat traducerea noastră lui Mehmed han, care trecea drept protector al literaturii — scrisese el însuși versuri. Dar ce poezie — iarte-mi Allah cuvîntul — în viața mea nu auzisem ceva mai jalnic. Dar Cuceritorul nu-și putea îngădui să nu arate tuturor ce poate în orice domeniu — așa s-a semnat și în poezie, sub pseudonimul Avni, cel generos. Cum s-ar zice, Mehmed han s-a milostivit și ne-a dăruit operele sale. Dar la dînsul aceasta nu venea din nici un fel de necesitate interioară. Nu. Trebuie să vă spun că la noi grija pentru cultură era o datorie pentru un conducător de stat.

Mi s-a întipărit adînc în minte și ziua în care ne-a vizitat Zeineb hatun, singura noastră poetesă. Bătrîna locuia sau mai bine zis își trăia ultimii ei ani departe, tocmai la Adana. Nu avea familie, nici copii sau nepoți, iar noi ne uitam la ea ca la o încarnare a unui grai nepămîntean. Căci nepămînteană părea și fața ei adîncită în gînduri ; nu și-o acoperea așa cum fac toate femeile noastre, de parc-ar fi voit să arate că era în afară de orice seducție și dorință, că nu e femeie, ci doar un instrument în mîinile lui Allah.

Zeineb părăsise Adana numai ca să petreacă vreo cîteva zile la curtea poeților, ca să binecuvînteze pe Djem. „De mi-ar ajuta Allah să trăiesc pînă în ziua în care pe tronul lui Osman, ginerele primului nostru poet Djelealeddin Rumi, se va urca un alt poet : sultanul Djem !" așa îl salută ea pe stăpînul meu, care o ajuta să coboare din litiera ei.

Mă aflam în clipa aceea chiar lîngă Djem și am văzut cum la această urare, atît de cutezătoare, sîngele-i năvălise în obrajii albi. Ținută la loc de cinste de trei sultani, stimată și slăvită de toți, bătrîna femeie își permisese o îndrăzneală nemaipomenită : sultanul nostru era în viață, iar ea ura feciorului să-i ia locul. Și băgați bine de seamă — ea vorbea de cel mai tînăr dintre ei. Iar după felul în care s-a schimbat la față Djem, cum îi pierise aproape graiul și nu putea să-și mai ia ochii plini de flăcări de la Zeineb hatun, după felul în care, puțin după aceea, mai că n-a luat-o în brațe

— atît de nestăpînit a fost gestul cu care a cuprins-o pe bătrînica aceea firavă la trup şi a dat-o jos din litieră — după toate astea mi am dat seama că Zeineb atinsese ceva adînc ascuns în inima lui Djem.

Pînă în ziua în care s-au petrecut cele de mai sus, nici eu şi nici prietenii mei de la curtea din Konia nu cugetasem la viitorul lui Djem, ba, ca să spun drept, nu ne preocupa viitorul în general. Mehmed han era un om în putere ; părea nemuritor aşa cum se afla în culmea victoriilor noastre. Oarecum inconştient — afară de credinţa mea de adevărat supus al padişahului — îi doream Cuceritorului o viaţă lungă, pentru ca tot aşa să fie şi fericitele zile pe care le trăiam la Konia. Şi totuşi, m-am gîndit eu abia în ziua de care vă vorbesc — toate astea trebuiau să aibă un sfîrşit. Atunci ?

Atunci Djem, idolul nostru, întruparea tinereţii, a farmecului şi talentului — Djem avea să moară sugrumat. Ia nu-mi mai vorbiţi de lege şi de crimă. Ba terminaţi o dată şi cu imperativele istoriei sau cu mai ştiu eu ce altele. Nimeni pe lumea asta nu o să mă facă să accept supus această moarte—moartea silnică a unuia care fusese parcă anume creat să trăiască şi să strălucească, a unuia ca Djem. Despre ce fericire pentru marea noastră împărăţie putea fi vorba nu înţeleg, cînd jertfa ce se cerea era un poet de douăzeci de ani, un tînăr luptător turnat parcă din bronz, cînd trebuia să lovim în ceeea ce viaţa însăşi avea mai înfloritor.

Zilele pe care Zeineb hatun le-a petrecut printre noi au fost pentru mine ca un vis urît. Nu puteam scăpa de loc de această nouă teamă a mea, de această obsesie. Parcă bătrîna asta, binecuvîntată de toţi, ar fi pronunţat cine ştie ce blestem, tulburînd astfel cerul atît de pur al curţii noastre.

Teama asta plutea şi asupra lui Djem şi desigur pentru el nu era ceva nou. Djem şedea ceasuri întregi lîngă Zeineb hatun ascultîndu-i versurile ; îi spunea cît e de entuziasmat de Hafiz — un poet discutat încă şi pe care mulţi nu-l acceptau, între aceştia din urmă fiind şi marea noastră poetă.

Era o adevărată desfătare să te uiţi la ei doi în zilele acelea. Bătrîna — de o aleasă distincţie chiar la anii ei atît de mulţi — şi tînărul cu părul de aur, minunat de frumos. Nu i-ai fi luat drept magistru şi discipol şi în nici un caz drept mamă şi fiu. Erau doi truditori în arta cuvîntului, iluminaţi de acelaşi foc lăuntric, neînchipuit de apropiaţi unul de altul — aşa cum nu pot fi niciodată un fiu şi o mamă. Mi-aduc aminte că am fost gelos : pentru Djem, Zeineb însemna mult mai mult decît mine.

Poetesa rămase puțin la noi. Nu se cădea unei femei atît de supuse să stea prea mult la masa sultanului. Zeineb se retrase în singurătatea ei, lăsîndu-mă pradă obsesiei mele.

Nu cutezam să împărtășesc această teamă lui Djem, căci desigur ca îl apăsa și pe el de mult. Se silea însă s-o alunge, ca să nu înnoureze zilele noastre senine. Iar eu mă chinuiam în tot felul, căutînd exemple din viața oamenilor mari ai lumii ; aș fi fost gata să întorc istoria pe dos ca să găsesc o ieșire pentru Djem.

Într-un timp mi s-a părut că am dat de un oarecare fir.

Să nu rîdeți de ce-o să vă spun ; încercați să ne înțelegeți. Noi nu eram tîlhari, ba nu eram nici măcar soldați. Trăiam cu conștiința că dăm lumii frumusețe pură. Pe noi nu ne mulțumea nici o soluție care s-ar fi bazat pe nedreptate, pe silnicie sau infamie — căutam să împăcăm duritatea legii cu setea noastră de viață. Trebuia să simțim că sîntem drepți — uite asta deosebește pe poet de bărbat.

Era seară, una din multele noastre seri. Ne aflam tot în curtea interioară. Era vară și fîntîna noastră țîșnitoare răspîndea o răcoare plăcută. Pîlpîirile făcliilor ce ardeau sclipeau în jeturile apei care plîngea parcă, rugîndu-se de odihnă. Olanii ne turnau în cupe vin de Șiraz și o aromă puternică de mosc și livant plutea apăsătoare peste noi, căci nu era nici o adiere care s-o rarifice.

Ședeam în jurul fîntînii, întinși pe piei și perne moi. Ascultam — recita Haidar. Nu cînta, ci recita acompaniindu-se la lăută — nimeni dintre noi nu cunoștea magia asta, fermecătoare împletire dintre vers și sunet, dar care întrece orice cîntec.

Eram chiar lîngă Djem. Vedeam cum se lăsa furat de vraja versurilor care puseseră stăpînire pe el, cum i se răceau pupilele, cum pielea i se subția parcă pentru ca să absoarbă și mai ușor cuvintele. Vedeam cum fiecare înghițitură de vin trecea pe sub alba strălucire a gîtului său răspîndindu-i-se o dată cu versurile în toată ființa lui.

Și dintr-o dată, mai dureros ca oricînd, mi-am dat seama că Djem e doar un oaspete de scurtă vreme printre noi ; că e de ajuns un singur lucru — moartea lui Mehmed han, pentru ca flacăra asta strălucitoare să se stingă, lăsînd pe pămînt o pată mare și neagră — locul în care fusese odată Djem.

„NU !" — abia m-am putut opri să nu strig, căci adevărul mă străpunsese ca un pumnal.

A trebuit să treacă mult — vocea lui Haidar mi-ajungea la urechi de undeva de departe — ca să mă pot stăpîni din nou.

Am dat pe gît cupa pînă la fund. Haidar tocmai terminase. Vorbeau acum alţii — unii îl lăudau, alţii erau nemulţumiţi şi ziceau că ar fi putut să recite cu mult mai bine. Djem tăcea, căci totdeauna el revenea mai tîrziu decît ceilalţi din ţara poeziei.

— N-au fost prea multe versuri în seara asta ? am întrebat eu, mirîndu-mă şi singur de ce-mi ieşise din gură.

— Cum adică ? mă privi Djem, atunci parcă trezit din vis.

— Parc-aş asculta altceva — am zis eu. Ceva tare şi nu zămislit de gîndurile noastre. Să zicem istorie.

— Iar despre Alexandru ? începură să rîdă ochii lui Djem, care ştia slăbiciunea mea pentru Alexandria.

— Nu, am răspuns eu. Ceva din istoria Bizanţului. Despre izbînzile lui Constantin Porfirogenetul, de pildă.

(Ştiam prea bine că împăratul ăsta n-a prea strălucit pe cîmpul de luptă, dar aveam nevoie de el pentru numele lui.)

— Cum de l-ai putut pronunţa ! rîse Djem. Por... cum era ?

— Porfirogenetul — am rostit eu cu grijă cuvîntul pe care-l învăţasem — înseamnă cel născut în purpură.

— Şi cum vine asta ? întrebară rîzînd cu toţii.

— Foarte simplu. La greci, ca şi la alţi ghiauri, este o lege care spune că tronul îl moşteneşte nu feciorul cel mai mare, ci primul născut după urcarea pe tron a tatălui său, adică născut în purpură — asta e. Nu poate să domnească — simţeam cum ridicasem vocea, începînd aproape să strig — omul născut din simpli muritori. Deosebirea dintre el şi cel născut în purpură e mare, ca de la cer la pămînt. Cînd din ambele părţi curge în tine sînge împărătesc, cînd din prima zi...

N-am mai putut continua. Djem se uita la mine, gata parcă să mă-mbrăţişeze sau să mă lovească. Ceilalţi erau cu totul încurcaţi şi uluiţi, probabil că îşi dădeau seama că aruncasem o piatră în apele atît de liniştite ale existenţei noastre.

— Eh şi ce-i cu asta ? vorbi Djem după un răstimp destul de lung. Asta-i o lege de-a creştinilor, nu ?

— „Da", am încuviinţat eu din cap, căci nu mai aveam glas. Şi gîndeam că Djem nu zicea niciodată „necredincioşi" ci „creştini". Era oare glasul necunoscut al jumătăţii sale creştine ?

Olanii începură din nou să treacă printre noi, umplîndu-ne cupele : Haidar şi ceilalţi intraseră într-o dispută, după care unul începu iar să recite ceva. M-am uitat la Djem — era absent.

Noaptea era pe sfîrşite — una din multele şi fericitele noastre nopţi de la Konia — cînd ne-am dus fiecare spre odăile noastre.

Slugile stinseră făcliile şi în curte se lăsă un întuneric albastru. Ameţit de vin, de emoţii şi de chin, o pornisem şi eu. În prag am auzit paşi în urma mea. Era Djem.

— Saadi — mi-a spus el — vino !

Ne-am întors în curte şi ne-am aşezat pe ghizdul de piatră al fîntînii. În jerba apelor nu mai lucea galbenul flăcărilor, ci ceva albastru-argintiu.

— Saadi — mi-a spus Djem — tu ştii ce-ai fost pentru mine.

— De ce am fost ? Prietene Djem, nu mă îndepărta ! Nu voi...

— Taci ! Spune-mi numai atît Saadi — Djem îmi puse o mînă pe umăr şi simţii ca totdeauna cum căldura mîinii lui mă stăpînea — spune-mi : de ce-ai vorbit aşa ? Nu vreau să cred că printre noi e o ureche străină, că cineva mă încearcă sau mă supraveghează prin tine. Dacă aş fi avut o asemenea bănuială, m-aş fi simţit jefuit. Atunci, pentru ce ?

„Pentru tine ! i-aş fi răspuns. Nu vezi că încerc să găsesc o cale ca să te scot din cele ce-ţi sînt scrise ? Pentru că o dată cu tine s-ar stinge şi soarele..." Asta i-aş fi răspuns, dar am zis :

— Se vede că am băut prea mult, stăpîne. Mă trec cam repede de cînd cu boala. Nu trebuia... şi totuşi ăsta e adevărul adevărat. Iartă-mi cuvintele dac-au fost nesăbuite şi nu lăsa îndoiala să-ţi pătrundă în suflet. Nu ureche străină — ci piatră aş vrea să fiu sub paşii tăi, prietene Djem, ca să păşeşti peste mine spre mîntuire...

Plîngeam aproape. Desigur, pînă la un punct şi vinul era de vină. Dar Djem parcă n-a auzit ultimele mele cuvinte.

— Zici că ar fi adevărat... vorbi el dus pe gînduri. Totdeauna am gîndit că avem ce învăţa de la creştini. Vezi tu, Saadi, ei au spiritul ăsta de dreptate mai puternic decît îl avem noi ; de ce nu admit puterea ca judecător unic al lumii ? Oare moartea poate fi o soluţie pentru orişicine ? Ea e doar un sfîrşit. Sfîrşitul a ceva bun sau rău, dar nu o osîndă, nu o soluţie...

Vorbea de moarte în general, dar se gîndea doar la a lui.

Să nu vă miraţi că Djem vorbea aşa, că gîndea astfel cum nu se cuvine unui drept-credincios. Mă tem că nu prea cunoştea sfînta noastră lege. Şi asta se datora pînă la un punct maică-si, creştinei, dar cu mai mult poeziei persane. Se ştie că persanii sînt eretici, că beau vin şi se lasă prea mult în voia durerilor şi a plăcerilor pămînteşti. Nu degeaba ulemalele noastre negau poezia persană — nimic nu mănîncă mai mult credinţa noastră ca versurile astea ale ei.

— Da, am confirmat eu încet, de parcă m-aş fi temut să nu ne audă cineva. Moartea nu e o soluţie. Cît trăieşte, omul trebuie să

caute altceva. O asemenea căutare nu poate fi un păcat, nu-i așa stăpîne ?

Djem nu răspunse.

Am înțeles din cuvintele lui Nișangi Mehmed pașa, că istoria îl consideră pe dînsul, pe marele vizir care a fost ucis, drept cel care a dat primul impuls în răscoala lui Djem. Ce mult aș dori să fie așa, dar nu e. Nu Nișangi Mehmed, care nu-l văzuse pe Djem de la vîrsta de paisprezece ani, ci eu am aruncat sămînța răsvrătirii în inima lui Djem ; de la mine a pornit imboldul pe care ea îl aștepta atît de setoasă.

Simțisem oarecum că Djem se împotrivește la gîndul că va trebui să moară ; l-am văzut zguduit de îndrăzneața binecuvîntare a lui Zeineb hatun. Dar aceasta nu ar fi dus pînă la o răscoală împotriva legii. Eu am fost acela care i-am dat o asemenea îndreptățire, căci Djem n-ar fi întreprins niciodată ceva dacă n-ar fi fost sigur că apără o cauză dreaptă.

Vă rog să mă iertați dacă vă cer o mică pauză. Toate cele ce v-am spus pînă acum — amintirea zilelor și nopților noastre de la Konia, evocarea lui Zeineb și Haidar, morți de atîta amar de vreme, și mai ales amintirea acelui revărsat de zori cînd am schimbat împreună cu Djem cîteva cuvinte acolo, lîngă fîntînă, toate astea mă apasă greu. Cu mult mai greu decît cele ce urmează, decît suferința nudă.

A DOUA MĂRTURIE A POETULUI SAADI, PENTRU TIMPUL CE S-A SCURS ÎNTRE 21 MAI ȘI 15 IUNIE 1481

După cum ați văzut, vestea a ajuns în Caramania nu prin negrul acela mut, ci printr-un spahiu din tabăra de la Unkiarciair. Cum a auzit, omul s-a aruncat pe cal și a venit în galop pînă la Konia. A întîrziat mult, căci n-a îndrăznit să se oprească nicăieri, să-și schimbe caii. Ziua călărea, iar noaptea se odihnea. Așa s-a făcut că Djem a aflat după Baiazid de moartea tatălui său. Este oare singurul caz cînd o pură întîmplare schimbă soarta lumii ? Bineînțeles că nu.

Allah a voit ca eu — care am fost alături de Djem în toate momentele mai de seamă ale vieții lui — să fiu și atunci lîngă dînsul.

Ziua noastră începuse în mod obișnuit. Cînd am coborît în curte, l-am găsit pe Djem înfierbîntat de cele cîteva ore de călărie cu care-și începea dimineața. M-am apropiat de el să-i sărut umărul și am simțit căldura ce-i radia din trup. Din noaptea aia în care vorbisem despre moartea lui inevitabilă, mă bucuram și trăiam fiecare ceas în apropierea lui.

„Djem e aici încă, Doamne ! îmi ziceam eu în sinea mea. Djem e cald încă..."

Mă privea duios, de parc-ar fi voit să-mi spună că era de prisos să-l mai întîmpin ca pe un stăpîn.

— Saadi — mi-a spus el — nu aud nimic de noul tău divan.

— Sultanîm — i-am răspuns eu — iartă slugii tale că se teme să-ți rănească auzul cu o creație neterminată.

Dar privirea lui Djem alerga acum veselă și nepăsătoare spre Haidar, spre Nasuh și spre alții.

— Prieteni — zise el — diseară o să ascultăm versurile noi ale lui Saadi. E o poruncă !

Abia apucasem să ne așezăm în jurul fîntînii și să începem discuțiile, cînd un străjer veni în fugă.

— Șehzade — se adresă el lui Djem — a sosit un vestitor. Vrea să vă vorbească.

Mi s-a făcut părul măciucă. Uite-l, vezi ? Coșmarul ăsta de luni de zile devenea realitate. Mi-a fost de ajuns să-l văd pe cel venit (era un simplu spahiu, plin de năduşeală și de praful drumului și care abia se mai ținea pe picioare), ca să fiu sigur.

Am observat că și Djem ghicise adevărul. Păli sub îmbujorarea lui luminoasă.

Nu reuși să pronunțe un cuvînt măcar.

— Ce s-a întîmplat ? rupse tăcerea Haidar.

— Care dintre voi este Djem sultan ? întrebă răgușit spahiul și numai prin faptul că-și numi stăpînul sultan totul deveni chinuitor de limpede.

—„Eu !" dădu din cap Djem.

M-am temut că-mi pierd firea.

Spahiul își îndoi cu greu genunchii, se lăsă pe caldarîm — așa murdar și sleit de puteri cum era — și de acolo de jos își ridică privirea la șehzade, uitîndu-se la el ca la un soare.

— Sultanîm — șopti el cu vocea frîntă de emoție — stăpîne, pregătește-ți inima pentru o veste rea ! Mehmed han cel slăvit nu mai este printre cei vii ! Ia frînele oștirii noastre și condu-ne acolo unde taică-tău n-a putut s-o facă ! Spahiii, primul stîlp al împărăției, sînt ai tăi, sultanîm !

Era limpede că își pregătise dinainte aceste cuvinte, căci nu i se prea potriveau. „Poate că o fi trimis de careva — am nădăjduit eu încercînd să mă agăț și de un pai. Spahiii au simțit ce le pregătește Baiazid și s-au ridicat sub Djem. De-ar fi așa — Doamne !"

— Lasă astea ! Lasă astea și ridică-te ! îmi întrerupse Djem rugăciunile cu o nefirească indiferență. Tronul Osmanilor are moștenitor. De ce nu vă supuneți lui Baiazid ?

— Unde o să ducă al tău frate împărăția ? continuă spahiul care ridicase acum glasul. Pe drumul care-l vor molalele ? Vă aduceți aminte, nu-i așa — adăugă el adresîndu-se de astă dată nouă — cum trăia armata pînă la marele Mehmed : fără pîine, fără pămînt. Ca să rămînă mai mult pentru molale. O să ne lași să fim din nou de batjocură, sultane Djem ? Cine a ridicat pe culmile gloriei împărăția Osmanilor, cine a cucerit lumea ? Noi, soldații credinței ! Și noi voim ca tu să ne fii sultan, Djem !

„E trimis de cineva ! mi-am zis eu în sinea mea, bucurîndu-mă. Ah, Allah, mi-ai ascultat rugăciunile !"

Acum Djem se schimbă. Paloarea de moarte îi dispăru de pe obraji, iar ochii iscodeau acest spahiu alb de praf, încercînd parcă să ghicească ce se ascunde sub vorbele lui înflăcărate : trădare, complot, credință ?

Înlemnisem cu toții. Și deodată mi-am auzit glasul — pierit ca al tuturora în ziua aia :

— Ai datoria să asculți dorința oștenilor, stăpîne ! Nu lăsa steagurile noastre glorioase pe mîna unor dervișI scopiți, stăpîne născut în purpură ! Moartea ta e hotărîtă, nu mai ai ce pierde. Salvează împărăția, sultane Djem ! E dreptul tău !

Da, am spus-o ! Recunosc.

— Dreptul... repetă încet Djem. Iar pe urmă cu voce tare și cutezătoare : Am acest drept ?

— Îl ai ! pentru că nu lupți doar pentru viața ta. Cîți nu și-au pus nădejdea în tine, sultanîm ! Căci cine e Baiazid ? adăugai eu de parcă-mi ieșisem din fire. E fiul unei sclave, un bastard...

— Lăsați-mă ! mă întrerupse Dejm cu repulsie.

Unul cîte unul, tulburați pînă-n adîncul sufletului, noi, poeții, ne strecurarăm din curte. Acum lui Djem îi trebuiau soldați.

— Saadi — mă ajunse din urmă Haidar — ce au fost vorbele alea ale tale, Saadi ?

— Adevărul ! am răspuns eu cu deznădejde. Doar adevărul.

— Dar adevărul ăsta al tău e împotriva legii.

— Legea e făcută de oameni și tot ei o pot schimba. Te-ai împăca cu moartea lui Djem ?

— Nu ! răspunse Haidar fără să stea pe gînduri. Dar Djem o să fugă, o să se ascundă. Tu nu apărai numai viața lui.

— Nu va voi să fugă ; Djem nu e făcut ca să stea ascuns. Oare noi, care i-am fost cei mai apropiați, o să ne lepădăm de el, Haidar ?

— Nu ! dădu iarăși din cap Haidar. Ai încredere în mine ! Voi fi cel dintîi soldat al lui Djem. În pofida legii.

Ne-am îmbrățișat, fără să mai rostim o vorbă. Era parcă un jurămînt.

Abia spre prînz Dejm dădu poruncă să ne strîngem cu toții în curte. Aici se afla lume multă, bei din Caramania, agale din oastea lui Djem, toți îmbrăcați ca de sărbătoare, cu toate zorzoanele și distincțiile. Fețele lor însă nu aveau nimic sărbătoresc — toți erau foarte serioși, aproape triști. Printre ei Djem se remarca ușor ; strălucea într-o lumină nouă, necunoscută pînă acum și era mai frumos ca

oricînd. Simpla adiere a puterii fusese parcă de ajuns ca să-l facă altul.

Cînd ne observă, Djem ne făcu semn să ne apropiem. Am simțit îndată că pasul lui nu mai era același ; ne apropiam acum nu de un prieten, ci de un stăpîn.

— Pregătiți-vă de luptă ! ordonă el. Luați-vă haine din cele ale gărzii !

Ni se întîmpla pentru prima oară. Haidar intră cu greu în niște pantaloni cam strîmți pentru el ; își prinse gîfîind cureaua cea grea cu teci pentru cuțite și sabie. În oricare alt moment, ar fi stîrnit rîsete, acum însă chiar noi ne grăbeam să-l ajutăm. „Iată-mă și în chip de Haidar aga !" glumi el pînă la urmă, dar nimeni nu rîse.

Afară, în curte, Djem vorbea beilor din Caramania. N-am putut auzi decît sfîrșitul cuvîntării lui — și asta m-a uluit. Oare la asta se gîndea într-adevăr Djem ?

— ... noi nu-l putem lipsi pe înaltul nostru frate de ceea ce a luat — de Rumelia. Căci nu dorim un război fratricid și nu vom vărsa sîngele drept-credincioșilor. Chiar dacă nu e născut în purpură, Baiazid a reușit să-și însușească o parte din împărăție și nu eu i-o voi disputa. Dar aici în Anatolia, unde e leagănul împărăției noastre și patria Osmanilor, voi duce mai departe opera lui Mehmed han și nu voi îngădui lui Baiazid să-și impună puterea ! Voi reînvia prima noastră capitală — Brusa — și-i voi conduce pe spahii la noi victorii, la noi cuceriri, pentru ca fiecare dintre ei să aibă cîte un sat ! În Rumelia Baiazid n-are decît să redea pămînturile la geamii și imarete. Aici în Anatolia va fi și mai departe împărăția soldaților.

„Oh, Djem, prietene ! Dacă nu te pricepi, de ce nu întrebi ? Păi nu știi că omul trebuie să ceară totul, dacă vrea să rămînă măcar cu jumătate ? Și cum poți să declari deschis în fața acestor fruntași că tu însuți vrei împărțirea împărăției ? Sub steagul ăsta crezi tu că o să-i duci pe ostași la victorie ? De ce te oprești în fața sîngelui lui Baiazid, cînd el nu a pregetat în fața celui al tău ?"

Nu-mi place ! îl auzii șoptindu-mi la ureche pe Haidar. Ia uite ce ochi fac beii.

M-am uitat. Păi sigur că da, erau tare încurcați. Nădăjduiau că vor învinge, conduși de Djem, ca să rămînă în vigoare dreptul ostășesc. Acum bănuiam după frunțile lor gînduri nu prea curate : „Dacă se putea ca Anatolia să fie a anadolenilor, nu vom izbuti oare să cîștigăm Caramania pentru caramanlîi ?"

Şi încă ceva : ostaşilor îmbătrîniţi în războaie, lupta lui Djem li se părea ceva neserios, ceva copilăresc chiar. Şi toţi gîndeau că asta se datora faimei lui Djem de neîntrecut pehlivan şi poet. Numai că aici nu mai era vorba de astfel de lupte sau de versuri. Nu ! De loc !

— Spre Brusa ! încheie întru acestea Djem. Ochii îi luceau în văpăi şi figura lui inspirată strălucea. Nici nu-şi dădu măcar seama şi nu simţi cîtuşi de puţin ce ecou treziseră cuvintele lui în rîndurile fruntaşilor.

— Nu-mi place ! repetă Haidar. Treaba asta se cuvenea începută cu totul altfel.

Vă rog să mă iertaţi că voi deschide o paranteză, dar trebuie să vă spun cîteva cuvinte despre Haidar ăsta. Odinioară m-am mirat cum un om ca dînsul putea să fie poet, ba chiar poet bun. Era, cum să vă spun, aşa, fără elan, totdeauna cu picioarele pe pămînt, simplu şi precis în judecăţile lui. Unii ziceau că e de la ţară şi cred că aşa era — de fapt asta explica foarte bine atît calităţile, cît şi defectele lui. Ceea ce mă irita la Haidar erau aprecierile lui foarte precise şi — fără să vreau — le urmam întotdeauna. Cine ştie, m-am gîndit eu după aceea, dacă lucrurile s-ar fi petrecut aşa cum s-au petrecut, în cazul în care Djem l-ar fi ales ca om de încredere al său pe Haidar şi nu pe mine. Dar Djem nu aprecia decît versurile lui Haidar niciodată nu i-ar fi încredinţat ceva din tainele sufletului său.

Într-o linişte totală, fruntaşii Caramaniei au părăsit curtea — plecau să dea ordine şi să-şi pregătească şi ei caii. Ştiam că vor deschide gura îndată ce vor ieşi afară. Haidar, care îi urmărise cu coada ochiului, fu într-o clipă în faţa stăpînului nostru, aşa cum era îmbrăcat, cu pantalonii ăia scurţi şi caraghioşi.

— Sultanîm — vorbi el — lasă-mă să plec şi eu cu ei !

— De ce ? îşi întoarse Djem spre dînsul faţa-i înfierbîntată.

— Trebuie să ştim ce au de gînd să facă. Fiindcă depindem de ei.

— Haidar — îi răspunse Dejm nerăbdător — mă mir că un poet poate propune aşa ceva. Eu am încredere în armata mea şi în comandanţii ei.

Haidar ridică doar din umeri. M-am temut că, aşa cum se întîmplă de obicei, tot el era cel care avea dreptate.

Am plecat înainte de a se lăsa seara. În prima linie călăreau spahii lui Iacub aga. După el urmau caramanlîii — jumătate oaste, jumătate triburi ; erau conduşi de fruntaşii lor. Tot atît de închişi în ei, acri, regretînd pe faţă ceea ce făceau. Venea apoi suita lui Djem,

cîntăreții și poeții lui în haine ostășești. Echipați în grabă ne țineam cu greu în șa. Pe mine mă dureau coapsele, de parcă aș fi căzut în fund de la douăzeci de arșini înălțime. Haidar se legăna și el leneș pe cal, cu toate că dăduse scutul nu mai știu cărui scutier și nu mai avea greutate.

În trei zile și trei nopți am ajuns la Brusa, dar porțile orașului erau zăvorite. De un asediu nu putea fi nici vorbă măcar — eram vreo patru mii de oameni.

Acest prim insucces îl irită pe Djem. Desigur, el crezuse că toate orașele vor primi cu porțile deschise acțiunea lui și-l vor recunoaște cu bucurie drept stăpînul lor.

— Saadi — mă chemă el la dînsul — să încercăm să ducem tratative. Ia pe Haidar și pe Iacub aga, duceți-vă la guvernatorul orașului și-i spuneți că Brusa va fi din nou capitală. Cenușa lui Osman care se află aici la Brusa își va găsi liniștea, văzînd că orașul reînvie mai glorios ca oricînd.

— Uite ce e — îmi spuse Haidar pe drum — Djem ar fi trebuit să ne dea împuterniciri mai limpezi.

— Mie mi-e limpede totul și-așa, i-am răspuns eu iritat.

— Ba nu, se împotrivi Haidar. Guvernatorul o să ne întrebe ce cerem orașului : soldați, pîine sau carne. Și dacă o să le plătim. Iar noi o să-i răspundem că Brusa o să devină capitală. Slabă treabă.

Oricît m-ar fi iritat socotelile meschine ale lui Haidar, numai datorită lui nu ne-am întors cu mîinile goale. Într-adevăr guvernatorul, un pașă bătrîn și mărginit la minte, trimis aici de Mehmed han, care scăpa în acest fel de unii fruntași incapabili, ne primi cu vrăjmășie. „Asta mai pe urmă — repeta el mereu — niciodată nu e tîrziu să facem din Brusa capitală. Să-l vedem întîi pe Djem sultan și să-i vedem împărăția !" Pe urmă pașaua ne-a spus că Brusa a suferit mult din pricina luptelor dintre feciorii lui Baiazid Fulgerul și nu vrea s-o mai pățească a doua oară. Fiii lui Mehmed n-au decît să-și rezolve cearta dintre dînșii pe cîmpia cea largă de lîngă oraș sau și mai bine, cît mai departe de el. Atunci și Brusa o să se hotărască de a cui parte să fie.

Așa încerca guvernatorul să scape de noi, dacă n-ar fi intervenit Haidar.

— Și noi sîntem de aceeași părere pașamăz [1] — zise el — dar înțelege și tu că sîntem în marș de trei zile. O să dăm pace orașului,

[1] Pașamăz — pașă al nostru.

iar în schimb acesta să ne dea de mîncare, bineînțeles, cu totul în taină.

Pașa stătu puțin pe gînduri, dar își dădu repede seama de avantajul propunerii lui Haidar. Și astfel, cînd se înnoptase de-a binelea, ne-am reîntors în tabără, aducînd cu noi o lungă caravană.

Noutatea insuccesului nostru ne-o luase înainte, adusă de un trimis ciudat : Selgiuk hatun, mătușa favorită a Cuceritorului.

Am găsit-o la Djem. Selgiuk hatun era foarte bătrînă — ți se părea că e de o vîrstă cu familia domnitoare a lui Osman. Dar de pe fața ei mică, zbîrcită, galbenă-pămîntie te priveau niște ochi atît de vioi, încît păreau tineri.

Selgiuk hatun venise la noi în tabără îndată ce auzise că Djem este undeva pe aproape. Toți știam slăbiciunea ei pentru cel de al doilea șehzade ; de altfel, Djem a fost totdeauna favoritul întregului neam al lui Osman. Acum ședea lîngă dînsa ca un copil rușinat, dar care știe că i se vor ierta multe din cauza farmecului său.

— Mătușa mi-a adus știre — ne spune Djem — că Aias pașa ne așteaptă cu oștile gata de luptă ceva mai sus de orș. Bătălia decisivă o să fie mîine.

— Bătălia decisivă ! repetă Selgiuk hatun cam în batjocură. Nimic hotărîtor nu poate ieși din ciocnirea a două oști avînd fiecare cîte cinci mii de oameni. Nu-i așa ?

Am observat că atitudinea ei nu era de loc aceea care s-ar fi potrivit unei femei din familia domnitoare. Nu-și dădea cea mai mică osteneală să-și aleagă cuvintele. Vorbea ca un soldat bătrîn.

— Ăsta-i doar începutul, află de la mine, începu ea să-l dăscălească pe nepotu-său. Dacă mîine frate-tu va pierde, atunci o să trimită asupră-ți de zece ori cîte cinci mii de ostași. Dacă va fi învins și cu ăștia, atunci așteaptă să-l vezi ridicînd de o sută de ori cîte cinci mii. O dată ce te-ai hotărît, nu mai pierde o clipă. Trimite crainici în toată Anatolia și cheamă sub steaguri întreaga armată care nu s-a strîns încă la Unkiar-ciair. Nu-i așa ?

Avea ticul ăsta de a-și încheia totdeauna cuvintele, frazele cu acest „nu-i așa ?" care de fapt nu mai însemna o întrebare. Djem o asculta sorbindu-i vorbele, se vedea limpede cum cîntărea și chibzuia la toate sfaturile ei. Tocmai de aceea am rămas surprins cînd i-am auzit răspunsul :

— Nu ! N-am să umblu după armată. De altfel, chiar dacă aș vrea s-o fac, cele mai bune trupe se află de mult la Unkiar-ciair și Baiazid le-a dobîndit de-a gata. În fața lor voi apare ca moștenitor legal al tronului. Toți știu că numai eu o să le apăr privilegiile

date de tatăl meu ; vor trece de partea mea încă de la prima luptă. Trebuie să mă înțelegi, Selgiuk hatun, eu vreau să domnesc proclamat de toată lumea, nu doar de mine însumi.

Tot timpul cît vorbi Djem, bătrîna clătinase din cap voind parcă să arate și mai mult că aceea ce spune el e cu totul, dar absolut cu totul copilăresc. Tăcu ea puțin, dar pînă la urmă i-o tăie :

— Dacă mi-ar fi vorbit altul în felul ăsta, i-aș fi spus verde în față : soarta ți-e precetluită, băiete ! Dar nu-mi vorbește oricine, ci Djem, Djem care s-a născut cu stea în frunte. Cerul — nu mintea sau puterea ta — nu va îngădui să fii înfrînt.

— Da, sînt oameni de ăștia, zise către noi, catadicsind în cele din urmă să ne arunce o privire. Sînt oameni care reușesc împotriva tuturor. Oameni cu noroc. Și Djem are și el ceva din norocul ăsta mare al Osmanilor. De nu l-ar părăsi, măcar că Djem vorbește prostii.

De astă dată Djem păli, jignit. Și iarăși mă loviră greu cuvintele lui spuse încet, dar apăsat :

— Nu pot fi altfel, mătușă. Vrei să fiu ca Baiazid ? E de prisos să mai spun că Baiazid există. Așa că armata n-are decît să aleagă ! Cel înfrînt va suferi osînda ei. Nu vreau să mă rog de nimeni. Sînt fiul Cuceritorului și sînt în dreptul meu.

În această noapte am condus-o pe Selgiuk hatun, iar de dimineață începu lupta cu Aias pașa.

Vă rog să mă iertați că trec ușor peste bătălii, dar asta nu-i treaba mea. La noi, în Orient, pentru lupte și versuri de război sînt oameni special pregătiți și eu nu fac parte dintre aceștia. La bătăliile pe care le-a dat Djem am luat parte ca ostaș, făcîndu-mi eu singur pregătirea de luptă și am văzut lucruri mai groaznice decît la zalhana. De aceea nu vreau să-mi mai aduc aminte de ele. Și pe urmă, cred că și pe dumneavoastră vă interesează nu atît luptele, cît rezultatele. De aceea o să vă spun doar că această primă ciocnire cu oastea lui Aias pașa s-a terminat cu victoria noastră deplină.

Vedeți că Haidar a greșit ? N-am fost bătuți, cum ne-a prezis el, ci s-au împlinit vorbele lui Djem, da, da, vorbele alea pe care bătrîna le socotea cel puțin copilărești : spahiii lui Aias pașa au trecut de partea noastră.

Un ceas mai tîrziu, cînd în urma pașei care fugea spre înălțimile împădurite (îl urmaseră doar vreo trei sute de ieniceri) se mai zărea doar un nor de praf, l-am văzut de aproape pe Djem. Stăpînul meu nu-și ascundea marea bucurie de care era cuprins. Rîdea cu hohote, glumea foarte familiar cu fugarii lui Aias, își aruncă dolmanul său

de postav pe umerii lui alaibei [1] din oastea acestuia şi îmbrăţişă pe rînd pe fiecare dintre noi.

Abia începuse să prînzească oastea — aveam acum aproape zece mii de luptători — cînd dinspre oraş se văzu venind mulţime de oameni. În fruntea ei mergeau călare vreo douăzeci dintre fruntaşii oraşului. Cînd s-au apropiat, l-am recunoscut printre dînşii pe valiul [2] Brusei. Nu mai era nevoie de vorbe : Brusa îşi deschidea porţile în faţa biruitorului.

Biruitor ! Cuvîntul ăsta îl îmbăta mai tare decît vinul de Şiraz. Acum Djem se afla printre sfetnicii săi, adică printre noi şi era încă în armură, adică în cămaşa sa de zale şi cu cizmele prăfuite. Cu o distincţie, aş zice chiar acum născută, el întinse piciorul ca să-i fie sărutat ; cu o voce din care pierise rîsul, ceru fruntaşilor din Brusa să se ridice.

Îl cunoaştem prea bine şi de aceea pot să afirm cu toată siguranţa : dacă ar fi obţinut această victorie prin luptă n-ar fi triumfat atîta. Djem voia să se impună prin numele său, prin faima darurilor sale excepţionale.

În Brusa am intrat în dimineaţa următoare. Djem poruncise ca oastea să se odihnească bine de tot şi să se destindă. Voia să trezească în vechea noastră capitală toată mîndria ei rănită — să-i prezinte un sultan şi o armată aşa cum merita un oraş ca Brusa.

Dacă stau să-mi aduc aminte, îmi dau seama că zilele acelea, primirea pe care ne-a făcut-o străvechea cetate au fost ceva nemaipomenit.

Toată suflarea ieşise pe străzi pînă şi bolnavii sau copiii de ţîţă. Toate ferestrele, cerdacurile, toate zidurile erau împodobite cu covoare, cu cuverturi ţesute şi brodate, ba alţii puseseră chiar plapomele de mătase, halatele şi ştergarele mai frumoase — astfel că oraşul era gătit pînă în vîrful zecilor de minarete. Şi era şi o vreme, aşa, ca în mai. De peste uluci te priveau nucii şi smochinii, iar coardele butucilor de vie îşi întinseseră mult lăstarii lor de un verde crud şi lucitor. Ca nişte conuri subţiri şi negre chiparoşii străpungeau această verdeaţă exuberantă şi triumfătoare pe care se vedeau florile albe ale magnoliilor sau ciorchinii galbeni ai salcîmilor. Dar liliacul ? Ah, de ce n-aţi văzut Brusa în luna mai, scăldată toată în flori de liliac !

[1] Alaibei — bei de alai (unitate militară), grad în ierarhia militară.
[2] Valiu — guvernator.

Prin această sărbătoare a primăverii, care acoperea veacurile — clădirile de piatră cenușie ale Brusei — curgea acum o altă primăvară. Stăpînul nostru, în a cărui suită nu era om trecut de douăzeci și cinci de ani, însorea Brusa cu bucuria sa. Tînăr, frumos, talentat, binecuvîntat de Allah, Djem atinsese cea mai înaltă culme a fericirii omenești.

E adevărat, soarta nu i-a surîs numai lui — victorii culeseseră și alții. Șiruri de robi legați în lanțuri, caravane încărcate cu pradă aduseseră la Brusa și alții din casa lui Osman : Orhan, Murad, Baiazid Fulgerul. Dar nimănui Allah nu-i dăruise atîta fericire la douăzeci și cinci de ani, nici unuia nu-i dăduse îngemănate la un loc și victorie și tinerețe.

Ne-a întîmpinat palatul cel vechi. Am simțit fiori de emoție cînd i-am trecut pragul. E adevărat, Stambulul e un oraș extraordinar — un al doilea ca el nu se mai află. Dar pentru noi, pentru osmanlîi Brusa reprezintă ceva mai mult — un adevărat sanctuar. Căci aici se odihnește țărîna primilor noștri sultani. Seraiul cel vechi e martorul istoriei noastre timpurii, care arată cum dintr-un neam de păstori, pe jumătate sălbatici, a răsărit și a crescut o împărăție care amenința întreaga lume.

În palatul de la Brusa totul era piatră — așa mi-l și amintesc — masiv și impresionant de rece. Se vede bine că fusese construit de suverani pentru care liliacul nu avea nici cea mai mică importanță, aceasta acordîndu-se forței, puterii politice, victoriei. Cu atît mai mult ieșea aici în ochii tuturor Djem — ca un fermecător agat auriu într-o stîncă greoaie de granit.

În acele zile Djem era foarte concentrat, mereu îngrijorat, agitîndu-se neobosit și dînd necontenit porunci. Învăța să conducă. După ce (înlăturînd solemnități țipătoare) s-a proclamat sultan (al doilea în ultima săptămînă), el a dat poruncă să se bată bani de argint cu turaua [1] sa și să se facă în fiecare zi, în geamii, rugăciuni pentru fericirea lui.

Asta e tot. Așa ajungea cineva la noi padișah și așa a trecut și el în istorie ca sultanul Djem, un sultan a cărui autoritate s-a mărginit la un singur oraș și care a durat optsprezece zile.

În acest răstimp la Brusa veneau mereu soldați. La fiecare apariție a lor, Djem ne vorbea cu privirea : „V-am spus eu !" Nu știu dacă într-adevăr nu observa că numărul acestor oșteni nu era nici pe

[1] Tura — monograma sultanului ce se aplica pe monete și acte.

departe atît de mare cum prezisese el sau cum am fi dorit noi. Erau cete şi grupuri de cîte douăzeci sau cincizeci de oameni, turcmeni sau iuruci care-şi părăsiseră cu totul aşezările lor vremelnice, aducîndu-şi cu ei spre capitală — adică spre locul de adunare al răscoalei cum bănuiau ei — femeile, copiii şi turmele. Cu o asemenea adunătură nu puteai nici să-ţi menţii puterea, darmite s-o cucereşti.

Ajunseserăm să avem şi noi vreo cincisprezece mii de săbii, cînd — era acum pe la mijlocul lunii iunie — la Brusa ajunse un zvon. Baiazid han al II-lea, în fruntea oştilor de la Unkiar-ciair, înainta spre capitala noastră.

— Ştii ce înseamnă asta ? m-a întrebat Haidar. Vin spre noi toate oştile de elită ale împărăţiei. Bineînţeles, ele fuseseră strînse de faima nemaipomenită a Cuceritorului pentru noi campanii, iar Baiazid le găsise adunate gata de luptă.

— Cine ştie ! am replicat eu. Poate că jumătate din ele îşi vor vedea viitorul lor în sultanul Djem.

Dar Haidar nu dădea crezare vorbelor mele.

— De ce-ţi închipui mereu — zise el — că soldaţii judecă ? O dată adunaţi, se lasă conduşi. Asta-i.

Nu mai aveam nevoie de cele ce spunea Haidar ca să intru în panică. Numai pe Djem nu-l cuprindea teama. Îşi petrecea timpul printre ostaşi şi vorbea mereu cu comandanţii lor, pregătindu-i pentru apropiata bătălie. Era de-a dreptul nebunie felul în care Djem nu putea să vadă adevărata realitate — armata atît de mare a fratelui său, experienţa militară a paşalelor ei şi dreptul legitim al lui Baiazid de a conduce şi a cîştiga această luptă. Djem — strălucitul favorit al soartei — se încăpăţîna să creadă că realitatea era datoare să cedeze şi să-i dăruiască o victorie de necrezut.

Spre seară, iscoadele noastre trimise în munţi aduseră ştirea că Baiazid îşi aşezase tabăra la trei ceasuri cale de Brusa ; voia deci o luptă în cîmp deschis.

Ne aflam în afara zidurilor cetăţii cînd Djem află vestea. L-am văzut cam descumpănit — el nădăjduia că avea să urmeze un lung asediu, timp în care în armata lui Baiazid se puteau petrece tot felul de schimbări şi mai ales o atitudine favorabilă nouă ; Djem nu era pregătit pentru a duce lupta în cîmp deschis.

Eram în drum spre seraiul cel vechi — ne întorceam — şi Djem tăcea dus pe gînduri. Cînd ajunserăm însă în pragul uşii, atunci se întoarse spre mine :

— Te rog, Saadi, du-te şi cheam-o aici pe Selgiuk hatun.

MĂRTURIA LUI SELGIUK HATUN DESPRE CELE PETRECUTE ÎN NOAPTEA DE 15 SPRE 16 IULIE 1481

Nu-mi place să mă culc devreme. Pentru o bătrînă de aproape nouăzeci de ani, patul e ca un fel de mormînt. Şi nici noaptea aia nu-mi putea făgădui odihna. A doua zi, de dimineaţă, aveau să se lupte oştile nepoţilor mei de frate, aşa că, spuneţi şi dumneavoastră, puteam oare să închid ochii ?

Cînd m-au anunţat că mă caută un oarecare Saadi, mă gîndeam tocmai la prostia pe care a făcut-o nepotu-meu transformînd fratricidul într-o lege a casei noastre. Cred că Mehmed han a avut în vedere binele împărăţiei, dar pentru mine aceasta nu este de mai mică importanţă ca binele neamului nostru. Pînă şi cel din urmă cioban ştie că soiul oilor se îmbunătăţeşte dacă le laşi să se înmulţească pe cele mai alese din fiecare fătăciune. De unde acea credinţă că primul născut e cel mai bun ? De ce-a trebuit ca Mehmed să castreze el însuşi casa lui Osman, tăindu-i toate mlădiţele laterale ?

Treburi de-ale bărbaţilor, m-am gîndit eu atunci, ca şi astăzi, de altfel. Niciodată o femeie n-ar putea să cadă în orbirea asta a bărbaţilor. Vreau să spun că în sinea mea condamnam această sminteală a lui Mehmed, proclamată ca lege.

Şi cum vă spuneam, m-au anunţat că mă caută Saadi ăla. Nu mi-l mai aminteam bine — era probabil unul dintre tinerii aceia corupţi de care se înconjurase Djem. Se vede că Mehmed, ca noi toţi de altfel — adică neamul ăsta al nostru — nutrea o prea mare slăbiciune faţă de feciorul lui cel mic, aşa încît l-a lăsat să-şi ducă viaţa într-un mediu atît de dubios, numai pentru că-i plăcea. În ceea ce mă priveşte, cred că asta nu face cinste unui fiu de sultan şi că-l influenţează în rău, nu-i aşa ?

Am poruncit să-l lase să intre pe Saadi ăla, ceea ce au şi făcut. Era tocmai aşa cum şi mă aşteptasem să fie — o fată de măritat, nu un bărbat. Uite pe ăştia nu pot de loc să-i sufăr.

— Selgiuk hatun — a zis el înclinîndu-se şi continuînd să vorbească mai simplu decît o fac cei de felul lui — sultanul Djem te roagă să-i faci cinstea de a-l vizita chiar acum.

„S-a aprins tare băiatul !" mă gîndeam eu, în timp ce mă îmbrăcam. N-am spus nimic. N-am intrat în vorbă cu Saadi ăsta, pentru că nu se cădea să fac aşa ceva.

Djem mă aştepta. Era palid şi înfrigurat. „Astea nu-s treburi pentru unul ca el !" mi-am zis eu în sinea mea, căci mi-era milă de dînsul. Mi l-am amintit cînd era copil : de o strălucire aproape transparentă, blond ca aurul, parcă era o bijuterie adusă din ţări străine, lucrată cu dăltiţe şi scule fine.

Cum am intrat, s-a şi repezit de m-a condus spre sofa. M-a sprijinit între perne şi mi-a învelit picioarele — noaptea era răcoroasă. Trebuie să vă spun că Djem se pricepea totdeauna să se poarte, să te înconjoare cu tot felul de atenţii şi să te dispună — foarte puţini bărbaţi de-ai noştri ştiu să facă asta.

— Selgiuk hatun, începu el, fără a căuta să-şi reţină emoţia — te-am rugat să vii într-o chestiune de mare răspundere, hotărîtoare aş zice. (Uite, vedeţi, vorbe de astea îl învăţau băieţandrii ăia cu care se aduna.) Tu, care eşti conştiinţa vie a neamului nostru, tu trebuie să fii judecător în lupta dintre Baiazid şi mine.

— Ce fel de judecător ? l-am întrebat eu. Într-o luptă judecător e doar forţa armelor.

— Şi dreptul ! adăugă Djem repede. — Selgiuk hatun eşti cea mai bătrînă dintre cei vii ai neamului nostru. Te rog, convinge-l pe Baiazid. Arată-i cît de distrugător pentru împărăţia noastră poate fi un război fratricid, mai ales că nici nu ne-am revenit cu totul din luptele duse între feciorii lui Baiazid Fulgerul ! Spune-i că eu nu-i doresc moartea şi nici stăpînirile lui din Rumelia. Să le aibă sănătos ! E şi el om, e şi el feciorul tatălui meu. Să trăim ca fraţii, domnind fiecare pe cele două jumătăţi ale împărăţiei lui Osman.

Eh, vedeţi acuma unde duc prieteniile astea dubioase cu nişte oameni care sînt doar pe jumătate bărbaţi — vreau să zic cu poeţii ? Uite ce prostii mă făcea Djem să spun în numele lui !

— Djem, i-am răspuns eu, înţelege o dată că ceea ce vorbeşti e pur şi simplu caraghios ! Care-i mintea aia care să primească împărţirea unei împărăţii atît de mari ? Şi pe urmă, va mai fi ea mare

dacă se împarte ! Luptă ! Este singura ieşire, oricît mi-ar fi de odios războiul ăsta între doi fraţi.

— În orice caz, pentru tine e ceva mai puţin decît pentru mine ! mă întrerupse Djem înflăcărat. Cu ce sînt mai bun decît Baiazid, dacă îi propun să moară el în locul meu ? Selgiuk hatun, tu ne eşti mătuşă, de aceea tocmai tu eşti cea care trebuie să impui această hotărîre, care va lăsa să trăiască pe ambii tăi nepoţi.

— O să încerc, i-am răspuns. Vedeam eu bine că Djem nu o să se liniştească pînă ce nu i-o făgăduiesc. Îi ştiu eu pe bărbaţi, n-aveţi grijă : toţi îşi închipuie că sînt chemaţi să conducă lumea, iar ei nu sînt în stare să facă faţă celor mai simple lucruri, acasă la ei, cu femeile sau cu slugile lor.

Nici nu mi-am terminat vorba că Djem mi-a şi luat mîinile şi mi le-a apăsat pe pieptul său. Uite, aşa era cu nepotu-meu cel mic — chiar cînd făcea lucruri de astea, caraghioase după mine, Djem te cucerea şi greu îi puteai refuza ceva.

Îmi dădeam seama, în timp ce poruncea să-mi pregătească o căruţă cu arcuri moi, îmi hotăra suita şi o strajă bună — cum în fiecare clipă ce trecea eram tot mai convinsă de necesitatea misiunii mele. Adineauri rîdeam de aiurelile lui, iar acum mă gîndeam cum să fac mai bine să îmbrac totul într-o formă care să-l cîştige pe Baiazid.

— Selgiuk hatun — mă îmbrăţişă Djem înainte de a mă urca în căruţă — toate gîndurile mele sînt cu tine. Allah să te aducă înapoi cu veşti bune !

Am mers cîteva ceasuri — drumul nu mi-l mai amintesc, pentru că eram cu totul cufundată în gîndurile mele. La un moment dat ne-au oprit străjile care vegheau tabăra lui Baiazid. Aga care le conducea m-a recunoscut — eram foarte bătrînă şi mă cunoşteau toţi oamenii mai de seamă, generaţii întregi din cei care aveau în grijă treburile împărăţiei. M-au dus îndată la Baiazid.

Nu-l văzusem de vreo zece ani. Mai bine zis nu voisem să-l văd. L-am găsit neschimbat ; acelaşi om slab ca o scobitoare, cu toate că venise vremea să se mai împlinească şi el.

— Binecuvîntat fie ceasul în care slăvita Selgiuk hatun trece pragul meu ! mă întîmpină el.

— Cred că-ţi dai seama de ce viu la tine în puterea nopţii, Baiazid, am început eu. Înadins nu i-am zis şi han, după cum în toată convorbirea noastră nu i-am dat acest titlu nici lui Djem, cînd i-am pomenit numele. Voiam să înţeleagă că pentru mine cei doi sultani nu erau altceva decît nepoţii mei de frate.

— Nu, nu-mi dau seama, Selgiuk hatun, mă privi cu ochi nețulburați Baiazid.

Bineînțeles ! Vedeți, uite de asta nu l-am iubit niciodată și nu puteam să-l sufăr nici acum. Baiazid era cumplit de abil în atitudini și vorbe ; era imposibil să-i găsești punctul slab. Nimic deplasat, nimic pripit sau negîndit în cele ce spunea. Și de astă dată Baiazid mă mințea în față, silindu-mă să vorbesc eu, în timp ce uneltea în gîndurile lui.

— Nu-i de loc greu să-ți închipui, mi-am dat eu pe față supărarea. Vin în calitatea mea de cel mai bătrîn din tot neamul nostru, ca să împiedic o crimă între urmașii acestuia.

— Da ? făcu total mirat Baiazid. Ai fost totdeauna conștiința noastră vie, Selgiuk hatun. Allah să-ți înmulțească zilele ! Sînt fericit că și de astă dată — în loc să-ți cruți bătrînețile — ți-ai luat pe umeri o sarcină atît de grea. Dar de ce vii la mine ?

— Cum de ce ? Atît am putut să-i spun. Căci Baiazid mă încuiase chiar de la prima lui întrebare.

— Așa. De ce ? Nerozia asta criminală a făcut-o altul și eu te rog din adîncul inimii să-l abați de pe calea pe care a pornit. Oare nu l-ai văzut pe Djem ?

— Vin chiar de la dînsul, i-am aruncat-o atunci în față, căci Baiazid izbutise să mă înfurie. De ce dai vina pe Djem ? Pentru că nu vrea să moară ? Pentru asta ? De ce nu mori tu ? Nu-i așa ?

— Pentru că nu o cere legea, răspunse el respectuos. Eu trăiesc și domnesc în virtutea ei. Criminal e acela care calcă legea. Nu-i așa ?

— Și, mă rog, după care lege omenească trebuie să-ți dai singur capul pe mîna călăului ? am strigat eu, fierbînd de mînie. Aș vrea să știu, ai face-o tot atît de mult pe deșteptul, dacă tu ai fi acela care ar trebui să moară ? Te-ai împotrivi și tu ? Nu-i așa ?

— Nu. (N-ar fi fost Baiazid dacă n-ar fi vorbit așa.) Nu, sigur că nu m-aș împotrivi. Dacă moartea mea ar fi aceea care să întărească puterea împărăției, aș fi renunțat de mult la viață, Selgiuk hatun.

„Ai fi renunțat, pe dracu !“ — gîndeam eu, căci Baiazid înlătura orice temei de discuție. Cum de s-a prăsit o asemenea secătură în neamul nostru ?

— Ascultă — am mai încercat eu o dată — spune ce pofțești, dar eu nu-i pot găsi o vină lui Djem, pentru simplul fapt că vrea să trăiască. De ce vrei să-ți încarci conștiința cu un fratricid ? Mehmed han v-a lăsat o împărăție uriașă. Fiecare din voi doi, dacă o veți

împărți frățește, va avea de trei ori mai mult pămînt decît Orhan han. Înțelegeți-vă cît mai e timp și încetați să mai nimiciți orașele și să vă ucideți ostașii. Sînteți doar frați, tu nu simți asta ?

— Ba da, murmură foarte trist Baiazid. Și ultimul meu soldat și ultimul cerșetor are și el un frate. Însă tocmai acesta este destinul cel greu al puterii, Selgiuk hatun. Știi bine zicala noastră : „Sultanii nu sînt rude între ei !" Iată de ce sînt silit să renunț la ceea ce are mai scump omul pe lume — la fratele său. Nu trebuie să mă certi Selgiuk hatun, ci să mă compătimești. Cu inima sfîșiată de durere voi da lovitura cea dreaptă pentru ca să rămîn credincios...

Să vă spun drept, mai departe nici nu l-am mai ascultat. Eram sătulă pînă-n gît de bolboroseala glasului ăsta de derviș și de nobila tristețe afișată pe fața lui. „Ce monstru, Dumnezeule mare !" mi-am zis eu și deodată toată treaba asta începu să mă scîrbească peste măsură. La ce mă mai încăpățînam ? Nu-i așa ?

M-am ridicat să plec înainte ca Baiazid să-și fi sfîrșit vorba. În sfîrșit a tăcut și el și m-a condus.

— Fii liniștită, Selgiuk hatun, tu, conștiința vie a neamului lui Osman ! — au fost ultimele lui cuvinte. Căci nici tu, Selgiuk hatun, și nici eu — smeritul rob al lui Allah — nu putem călca sfînta noastră lege.

Asta a fost tot. Numai pînă aici m-am amestecat eu, la bătrînețile mele, în lupta dintre Baiazid și Djem. N-am putut să îndrept lucrurile pe care cel mic le-a încurcat atît de pripit și fără să se gîndească. Nu luați vorbele mele ca o imputare. Djem era deasupra oricărui reproș.

Aud că unora le pare rău că Djem a domnit numai optsprezece zile. În ceea ce mă privește, eu cred că tronul nu era un loc pentru Djem. Nu-i așa ? Mă doare doar că a pătimit atîtea, asta mă doare. Totdeauna cînd mă gîndesc la el, îl văd copil, o bijuterie fină de alabastru și aur, adusă din țări străine.

Stați ! Încă un cuvînt doar. Pe vremuri am crezut că-l iubesc pe Djem, pentru că din tot neamul nostru el era cel care promitea mai mult. Acum însă îmi dau foarte bine seama de ce l-am iubit. Știți de ce ? Tocmai pentru că semăna atît de puțin cu noi toți.

A TREIA MĂRTURIE A POETULUI SAADI DESPRE CELE PETRECUTE LA 20 IUNIE 1481

Era 20 iunie — n-am să uit ziua asta pînă ce va veni judecata din urmă.

Cu trei seri mai înainte şedeam şi mă uitam la stăpînu-meu, în timp ce-o aştepta pe bătrînă. Măsura cu paşi rari odăile în care locuise Orhan han, mergea şi vorbea tare, singur. „Orice altceva ar fi fost nebunie curată !" l-am auzit spunînd de cîteva ori în această convorbire cu sine însuşi.

Tîrziu de tot, mult după miezul nopţii, bătrîna se întoarse. Au adus-o în serai — păşea susţinută de două slugi, căci era dărîmată de tot. Cu toate astea, găsi puterea să-mi arunce o privire ostilă faţă de care ar fi trebuit să plec, dar am rămas ca să ascult. Şi astfel ea transmise lui Djem ce a vorbit şi ce i-a răspuns Baiazid. Ştiu că ai aflat totul, aşa încît nu mai repet nimic.

La început, Djem a ascultat-o stînd în picioare. Pe urmă îşi trase uşor o pernă şi se lăsă pe ea : nu-l mai ţineau picioarele. „Dumnezeule ! mi-am zis eu. Aşa arată oare un comandant de oşti înainte de luptă ?"

Era distrus. O să mă întrebaţi : Păi aştepta oare altceva de la o asemenea solie ? Acelaşi lucru mă întrebam şi eu. Dar se vede că Djem nu-şi dădea într-adevăr seama de felul cum decurg lucrurile în viaţă, aşa încît era posibil să fi crezut cu toată sinceritatea în reuşita misiunii lui Selgiuk hatun.

— S-a terminat ! spuse el cînd mătuşă-sa tăcu. Din nou trebuie să fie înecată în sînge împărăţia apărată de Allah. De ce n-a dezlegat acest nod tata, cît a fost în viaţă ? Aş fi murit împăcat dacă ştiam că aceasta îi este voia.

— Ia mai termină cu prostiile ! îi tăie vorba bătrîna, frîntă de oboseală. Adineauri l-am auzit pe Baiazid că ar fi murit dacă

i-ar fi poruncit legea, acum începi tu. Dacă amîndoi sînteți gata să muriți, la ce mă mai purtați de colo pînă colo în puterea nopții ? Nu-i așa ?

— Nu, nu voi muri ! o întrerupse Djem tot atît de tăios și asta intra cu totul în obiceiul lui. Vorbesc de trecerea lui bruscă de la o afirmație la contrariul ei. Nici să nu se gîndească Baiazid !

Bătrîna ridică din umeri — începuse să se cam sature de elanurile astea copilărești ale lui Djem. Și plecă.

Djem se înclină și îi sărută cordonul cu mult respect. Mi-am dat seama că își lua rămas bun de la neamul lui Osman.

— Adio, mătușă ! reuși el să îngaime cu vocea înecată în lacrimi. Știu că atîta timp cît vei trăi, va fi cineva care să spună o rugăciune pentru Djem.

— Haide, haide ! că doar n-am ajuns pîn-acolo ! și mîinile ei aspre și subțiri îi mîngîiară umerii.

— Saadi — îmi spuse Djem cînd rămaserăm singuri — inainte de revărsatul zorilor o să părăsim tabăra de lîngă oraș. Plecăm în cîmpia de la Ieni șehir.

— E bine oare să-ți oboseștî ostea înainte de luptă, sultanîm ?

— Nu vreau ca Brusa să plătească greu credința ei față de mine. O să mă bat în cîmp deschis. Cheamă-l pe Iakub aga !

L-am chemat din cealaltă aripă a seraiului unde dormea, dar nu am luat parte la convorbirea lui cu Djem, deoarece trebuia să aduc la îndeplinire alte porunci. Această discuție dintre dînșii trebuie socotită ca începutul sfîrșitului luptelor dintre Baiazid și Djem.

Cînd m-am întors la stăpînul meu, l-am găsit hotărît să facă un lucru ciudat. Djem mi-a spus că după părerea lui (mai tîrziu am aflat că, de fapt, după sfaturile lui Iakub aga) oastea noastră avea să se împartă în două aripi. Una va porni spre Ieni șehir ca să înceapă lupta, iar alta o va lua spre Iznik, ca să lovească din spate oștile lui Baiazid. Cele mai bune trupe ale lui Djem, puse sub comanda lui Iakub aga formau prima aripă.

— Stăpîne — am îndrăznit eu să mă opun — nu prea înțeleg bine. Nu avem prea mulți oameni. Tocmai de aceea vrei să-i împarți ?

— Da, nu mă pot bizui pe numărul lor și de aceea trebuie să recurg și la șiretenie. Nu căuta să-mi schimbi părerea, Saadi ! Știi cît te prețuiesc, dar noi nu sîntem oameni pricepuți în lupte. În treaba asta trebuie să-l lăsăm pe Iakub aga — e om de meserie.

De fapt, totul s-a petrecut așa după cum a voit Iakub. În aceeași noapte oștile noastre au luat-o pe două căi diferite, la 20 iunie s-a dat lupta de la Ieni șehir, dar în timpul ei nimeni n-a atacat pe Baiazid din spate — ai noștri n-au ajuns să...

Chiar la începutul luptei, cînd cele două armate se încercau una pe alta cu mici atacuri, în timp ce Baiazid își desfășura forțele, iar Djem căuta să-i opună un lanț răsfirat din trupele călare, veni spre noi, adică spre mica suită a stăpînului meu, Iakub aga cu calul în spume. „Cum se cunoaște că e om de meserie, priceput la războaie" — îmi ziceam eu, căci alaibegul părea că se află în dezlănțuirea talentului său de comandant.

— Sultanîm ! strigă el din șa, abia ținîndu-și calul. Dacă mai întîrziem, sîntem pierduți. Baiazid o să-și desfășoare forțele în adîncime, o să ia din ele vreo zece mii de achingii și o să ne atace din două părți. Nu pierde vremea sultanîm ! Dă-mi voie să trec chiar acum la atac cu toți spahiii, o să-l măturăm din cale pe Baiazid pînă ce nu s-a descurcat încă bine !

Și Iakub aga arăta o nerăbdare fără seamăn — își juca mereu calul în jurul nostru și prin strigăte scurte ne lămurea că orice clipă înseamnă o pierdere de nereparat.

— Dă-i drumul ! porunci cu voce joasă Djem, dar eu mă îndoiam că mai credea încă în victorie. Trebuia să fii nu poet, ci nebun de-a binelea ca să poți crede că cincisprezecii mii de spahii nu vor fi înghițiți de oastea din fața lor, care era o adevărată mare de oameni.

Asta aștepta și Iakub aga. Calul său porni ca o furtună, în timp ce noi ne urcarăm pe dealul de dincoace de rîu, ca să urmărim mai bine desfășurarea bătăliei.

Văzurăm cum cavaleria spahiilor caută un vad și-l găsește. Prin el trecu cu calul Iakub — alaibegul își conducea oamenii cu mînă sigură. Chiar și la trecerea rîului spahii păreau grăbiți — trebuiau doar să cîștige timp. Și cum ieșiră la malul celălalt, îndată se repeziră împotriva taberei lui Baiazid.

Mi s-a părut ciudat că dincolo nu s-a alarmat nimeni ; se făcea mai departe despărțirea alaiurilor. Chiar atît de sigur pe sine e Baiazid, încît socoate cele mai bune trupe ale noastre drept pleavă ?

Acum Iakub aga se afla la o descărcătură de pușcă de lagărul dușman. Așteptam înfrigurați să auzim strigătele de luptă, iureșul triumfător al bătăliei. Dar trupele noastre de călăreți, spahiii — speranța și mîndria noastră, nu au pătruns, ci s-au amestecat cu oastea lui Baiazid.

Liniște...

N-am să uit niciodată clipele acelea de liniște aproape totală în care ne-am auzit pînă și respirația. Există impresii și gînduri atît de monstruoase încît îți trebuie timp ca să-ți poți da seama de ele ; uite cu acestea ne luptam noi atunci : „Trădare !"

Djem își întoarse încet capul și se uită la mine — avea o privire cum n-a mai fost alta ! Să spun că într-însa clocotea deznădejdea — ar fi puțin. O groază de nedescris, o repulsie nemărginită, chinuri fără capăt și cîte încă se puteau citi în ochii lui !

— Caramanlîii ! rupse tăcerea glasul lui Haidar.

L-am invidiat. Nici una din simțirile de care vorbeam nu-l frămîntau pe ruralul nostru poet. Haidar era cu ochii la caramanlîi — ultimul nostru sprijin — pe celelalte le șterse cu totul din socoteala lui.

Într-adevăr, caramanlîii dădeau și ei înapoi. Cetele lor mici, care atacaseră pînă acum ici-colo dușmanul, se retrăgeau în dezordine căutînd să ajungă cît mai repede la rîu.

— Am terminat înainte de a începe lupta ! vorbi singur, fără să-și dea seama Djem.

— Oprește-i ! Fă ceva ca să-i oprești ! strigă Haidar, de parcă s-ar fi adresat nu unui sultan. ci vreunuia de seama lui și, neputînd răbda o și porni cu calul în vale.

— Stai ! răcni la el Djem, făcîndu-ne astfel să înțelegem că renunțase la orice luptă. Întoarce-te. Sîntem trădați...

Și fără a mai adăuga ceva, se îndreptă spre cortul său.

Poate că greșesc, dar mi s-a părut că Djem — după ce și-a dat seama de groaznica situație în care se afla — a privit trădarea lui Iakub oarecum ușurat. Parcă ar fi justificat în acest fel bătălia pierdută. Sau poate că Djem a văzut în trădarea lui Iakub chiar un semn al destinului ce nu-i mai era favorabil și căruia i se supunea.

Am observat că se silea să nu fugă. Voia să păstreze măcar ceva din demnitatea de sultan. Aceasta însă pînă ce ajunse la cort. Nu l-am auzit dînd porunci să încarce totul. Se aruncă doar în șa, apucă strîns dîrlogii iepei sale negre și o apucă spre soare apune.

Am străbătut într-o goană nebună pînă spre miezul nopții un drum ce se făcea obișnuit în două zile bune — de la Ieni șehir și pînă la munții Ermeni. Ne urma doar ostea caramanlîilor, aruncînd necontenit din arme și bagaje, ca să mergem mai ușor. Călăream, de parcă ne gonea din urmă diavolul însuși.

Dumneavoastră n-ați auzit de Ermeni — sînt niște munți blestemați, pustii, fără pic de apă. I-am trecut noaptea sub acoperișul

stelelor ce ne priveau, într-o tăcere de mormînt, întreruptă doar de pasul cailor şi de sudalmele caramanlîilor. Aici, în munţii Ermeni, demnitatea de sultan a lui Djem primi o nouă lovitură. Abia pătrunsesem între pereţii înalţi de stînci ai unei clisuri, cînd ne atacară turcmenii — nişte triburi de pustiu mai sălbatice chiar decît caramanlîii, obişnuite să trăiască din uciderişi jafuri. S-au repezit la noi ca la o caravană de negustori lipsiţi de arme.

Lupta a fost scurtă. Văd şi acum prin faţa ochilor chipurile turcmenilor, aprinse de lăcomie, ca nişte păsări răpitoare. Dădeau în noi cu pietre şi cu ciomege, se atîrnau de şeile cailor noştri ca să-i oprească şi să smulgă vreo încărcătură oarecare. Dar caramanlîii făcură zid în jurul lui Djem şi ca să-l scoată din măcelul ăsta aruncară din şei tot ce mai aveau, risipind astfel pe atacatori şi lovind totodată cît puteau în dreapta şi-n stînga.

Să numim iad această aventură nocturnă a noastră din munţii Ermeni ar însemna s-o înnobilăm exagerat de mult. A fost o încăierare vulgară între nişte oameni goi şi alţii pe jumătate goi, o altă jignire amară pentru stăpînul meu cel născut în purpură.

Cînd a ieşit de partea cealaltă a clisurii, coloana noastră era de nerecunoscut : semănam cu nişte cerşetori călări, chiar dacă niciodată aceştia nu s-au văzut mergînd pe cai. Cu toată apărarea îndîrjită a caramanlîilor, ei nu-l putuseră scăpa neatins pe Djem care-şi pierduse mantia şi călărea acum doar în cămaşă, tremurînd în frigul pustiului. Era ca o făclie luminoasă, ca o jertfă rătăcind în întuneric. Djem...

M-am apropiat şi i-am pus pe umeri pătura de pe calul meu care scăpase ca prin minune. Djem mă privi împăcat şi se strînse sub ea, căci îi clănţăneau dinţii de frig.

— Prietene Saadi — zise el — cînd ne-om opri, să-mi legi rana de la coapsă.

Asta mai lipsea. Îl răniseră la picior. Ştiam bine ce primejdioasă era aici în pustie, unde nu aveai pic de apă s-o speli. Asta însemna să se aprindă tot mai tare, să faci puroi, ba şi viermi. Iar noi nu îndrăzneam să ne oprim.

După ieşirea din clisură, munţii Ermeni se lasă spre cîmpie printr-o mulţime de dealuri mărunte. Semănate pretutindeni în calea noastră, ne-au chinuit mai mult decît muntele însuşi cu toate primejdiile lui. Urcam şi coboram la nesfîrşit, frînţi de oboseală. Începusem să credem că nu o să mai apucăm dimineaţa, cu toate că abia atunci aveam a ne teme şi mai mult de necunoscut.

În fruntea prăpăditei noastre coloane călărea Kasîm beg. După trădarea lui Iakub, el rămăsese cel mai mare în grad. Era ultima mlădiță a prinților din Caramania rămasă vie și cele vreo douăzeci de cete pe care le conducea continuau să-l urmeze pe Djem și să-l apere în retragerea lui. Kasîm cunoștea și munții Ermeni și ținuturile pustii dinaintea și din urma lor. Eram cu totul în mîinile lui, dar el nu ne-a trădat.

Urcam tocmai al nu știu cîtelea deal, cînd l-am auzit vorbind :

— Granița e aproape, sultanîm.

— Granița !... cuvîntul ăsta îl trezi pe Djem din gîndurile lui. Cu un gest scurt își struni calul. Ești sigur, Kasîm beg ?

— Da. În vale e rîul Teka. Dincolo de apele lui începe Siria.

— Opriți.

— De ce, sultanîm ? se miră Kasîm beg. Abia dincolo o să fim în siguranță.

— Opriți. Trebuie să-mi lege cineva rana. Ajută-mă Saadi !

L-am dat jos pe Djem din șa. L-am simțit neobișnuit de greu cînd, sprijinindu-se de umărul meu, a făcut cîțiva pași. Dar nu am înțeles de loc de ce mă ducea în lături, pe coama dealului. Pe urmă am înțeles : Djem voia să fim singuri.

Cînd se hotărî să se așeze jos, Djem, pur și simplu, se prăbuși. Încordarea, oboseala, sîngele pierdut — toate astea îl doborîseră.

I-am tras cu multă grijă cizma și-am deșertat-o — era plină de sînge. A trebuit să-i tai cracul pantalonului ca să i-l pot sumete — se lipise tare de picior. I-am pus niște praf de pușcă pe rană — nu era adîncă, dar foarte rea, cu marginile sfîrtecate, așa cum sînt cele făcute de copitele cailor (nici de această jignire nu fusese cruțat Djem) și i-am legat-o strîns cu o fîșie din turbanul meu, căci nu aveam altceva.

În tot acest timp Djem ședea cu spatele sprijinit de stîncă, clipind ușor ; nici eu nu știam dacă moțăia sau leșinase.

— Gata ! i-am spus cînd am terminat. Ar fi mai bine să nu te încalți.

— Saadi — a murmurat el prinzîndu-mi deodată mîna — mi-e teamă, Saadi !

— De ce ne era teamă a rămas în urmă, sultanîm. Am ajuns la frontieră.

— De ea mi-e frică.

Oare nu aiura ? Ochii lui măriți, ieșiți din orbite, luceau febril, nefiresc.

— Saadi — continuă el — știi tu ce înseamnă cu adevărat frontiera asta ? Trecem nu numai linia care desparte două state. Mult mai mult... Pînă astă-noapte am fost acasă, pe pămîntul părinților și strămoșilor mei, pînă astăzi am avut drepturi, chiar dacă au fost discutabile. Dar prin faptul că trec peste graniță înseamnă că renunț eu însumi la ele, că mă pun de voia mea în afara legii. De mîine încolo voi fi un proscris, Saadi... Cuvîntul ăsta „proscris" mă sperie.

— Nu te mai chinui cu asemenea gînduri, sultanîm ! Părăsești împărăția asta pentru cîteva zile, pentru o săptămînă poate.

— Chiar și așa. O dată ce voi cere ajutorul dușmanilor noștri, voi fi în mîna lor. Du-te apoi și caută să-i convingi pe ai tăi că acest ajutor n-a fost plătit cu trădare. Cine-o să mai creadă că nu l-am dobîndit cedînd ceva din împărăția mea ? Saadi, n-ar fi oare mai bine să nu trecem dincolo ?

— E prea tîrziu acum, sultanîm, să ne mai gîndim la așa ceva. Știi doar că fratele tău e pe urmele noastre. De mîine dimineață încolo tot ținutul ăsta o să fie numai capcane. O să te hăituiască toți ca pe o căprioară rănită. Ascultă-mă, Djem : dac-ai început-o, nu mai ai ce face — trebuie să intri în alianță cu dușmanii lui Baiazid — sînt și o să fie destui. Aici nu putem spera nimic, dușmanul e pretutindeni, trădarea te pîndește, iar noi nu mai știm unde ne este capul. De acolo, din Siria, o să tratezi în liniște și o să-ți cauți aliați.

— Crezi ? mă privi el trist. Mie mi-e teamă. Mi se pare că mi-e mai ușor să mor chiar în noaptea asta în țara mea, trădat și uitat... decît să mă arunc mîine în tratative, alianțe, unele mai mîncinoase decît altele. Nu-s făcut pentru asta, Saadi.

Curios — o singură dată în anii care au urmat, Djem s-a reîntors la aceste gînduri. După noaptea din munții Ermeni, Djem se străduia parcă din toate puterile să se convingă pe sine însuși și lumea, că are dreptate, că sute de mii de oameni îl așteaptă și că se află în fruntea unei lupte uriașe. Dar atunci, rupt de ceata sa, așa cum ședea în întuneric șoptindu-și cuvintele cu glas sugrumat, Djem s-a trădat arătînd că-și dă seama de grozăvia ce-l așteaptă, *că știe cît de ireversibil este să treci granița.* Poate că Djem nu și-ar fi deschis nici atunci sufletul, dacă n-ar fi fost febra și oboseala aia grozavă care-i slăbise voința și-l făcuse să nu mai aibă nici un fel de reținere.

— Sultanîm — l-am trezit eu de la o vreme, căci auzeam cum oamenii noștri de pe drum vorbeau neliniștiți în șoaptă — sîntem așteptați. Trebuie să mergem.

M-am aplecat, l-am luat de subțiori și l-am dus încet. Djem șchiopăta sprijinit de umărul meu, mai lipsit de puteri, mai încrezător și mai scump inimii mele decît oricînd.

— Saadi — mi-a spus el psalmodiind trist, înainte de a ne apropia de oamenii noștri — mi-e teamă că în noaptea asta îmi împart viața în două. Mi-e frică de graniță, Saadi...

Iar granița nu se vedea. Și în asta era ceva amăgitor — după cîte cred eu, toate granițele cruciale în viața omului sînt tot atît de amăgitoare, ascunse. Se află omul de partea astălaltă și nici nu-și dă seama cînd s-a trezit dincolo. Ai săvîrșit ireparabilul fără să prinzi clipa în care l-ai făcut.

L-am iubit foarte mult pe Djem, dar să nu credeți că dacă mai spun ceva o fac cu părtinire ; în măreția sufletului său, Djem mergea pînă acolo, încît observa și marca granița vieții lui. Istoria l-a acuzat numindu-l ușuratic, incapabil să înțeleagă jocul destinului, l-a prezentat ca pe un tînăr lipsit de maturitatea gîndirii, orbit de ambiție — o păpușă în mîinile celor mai înțelepți și mai clarvăzători decît el. Dar numai eu — singurul om cu care Djem a schimbat cîteva cuvinte în noaptea cea întunecoasă din munții Ermeni — pot să vă asigur că *Djem era conștient că face niște pași hotărîtori pentru viața și lupta sa.* Iar pentru faptul că nu oricine care-și dă seama de mersul evenimentelor e capabil să le schimbe, nu trebuie să vă supărați pe Djem. Căci istoria n-o face niciodată un singur om, izolat de ceilalti.

MĂRTURIA LUI KAITBAI, SULTANUL EGIPTULUI, ASUPRA CELOR PETRECUTE DIN LUNA IUNIE 1481 ŞI PÎNĂ ÎN IUNIE 1482

Eu sînt Kaitbai, al mamelucilor, sultanul Egiptului şi al Siriei. Bănuiesc că aveţi motive importante dacă aţi venit să-mi tulburaţi liniştea. Le am şi eu pe ale mele şi am să vă răspund, pentru că vreau să purific şi să apăr memoria lui Djem de insinuările murdare ale mulţimii — de reproşul generaţiilor, ca să mă exprim cu cuvintele dumneavoastră. Nu e însă treaba voastră să judecaţi faptele noastre, ale suveranilor, deoarece noi sîntem nu în afară, ci deasupra legilor lumii.

Eu, Kaitbai, nu sînt, de pildă, de acord cu aprecierile pe care le-a făcut istoria asupra casei noastre domnitoare. Într-adevăr, nu sîntem arabi, ci cerchezi ; la fel de adevărat e şi faptul că unul dintre îndepărtaţii mei strămoşi a fost un simplu mameluc — mamelucii ăştia sînt un fel de ieniceri, dar au slujit nu sultanilor turci, ci celor arabi ; în sfîrşit, acel strămoş al meu, ridicîndu-se tot mai sus pe scara rangurilor curţii, a ocupat tronul sultanilor printr-o crimă — l-a ucis pe cel ce-i poruncea. Dar asta nu vă dă dreptul să spuneţi şi să repetaţi neîncetat lumii că originea întregii noastre case domnitoare a mamelucilor trebuie căutată în grajdurile sultanului. Dar, în definitiv, numiţi-mă cum vă place. În ceea ce mă priveşte sînt convins că tocmai pentru că în vinele noastre a curs un sînge mai tînăr decît cel obosit al Abasizilor, am reuşit să ne menţinem o sută de ani într-un imperiu din care rămăsese viu doar numele — califatul arab. Iar califatul ăsta e ceva mare şi sfînt — cum este pentru voi, necredincioşii, pristolul de la Roma.

În vremea despre care vorbesc, asupra califatului se abătuse o nouă ameninţare : turcii osmanlîi. Trebuie să vă spun că la început nu ne-am prea temut — văzusem noi şi altele mai mari. A selgiu-

cizilor, să zicem. A cruciaților, care lăsaseră în Siria și Palestina sau prin insulele Mării Egee o serie de ducate și principate, ridicole și sortite să moară de la sine. Într-un cuvînt, apariția unor noi sălbatici în Anatolia nu ne-a prea alarmat. Așa a fost pînă ce a apărut Cuceritorul.

Puteți să-l ridicați în slavă și să-i cîntați victoriile — asta e părerea dumneavoastră. Noi, suveranii lumii din vremea lui Mehmed, l-am apreciat cu mult mai puțin pe acest confrate al nostru. După părerea noastră, Mehmed era prea meschin în ceea ce privește măreția ce i se atribuie, era bolnăvicios de ambițios față de orice adversar al său. Mehmed și-a risipit zece ani din viața sa în războaiele lui cu Skenderbeg — un albanez, un ienicer renegat, un haiduc de munte. Dar Mehmed nu s-a potolit pînă nu i-a văzut sfîrșitul.

Mehmed a făcut eforturi uriașe ca să-i învingă pe cavalerii ioaniți, stăpînitori odinioară pe Palestina și care rămăseseră acum abia cu insula Rodos. Pentru nimic în lume nu mi-aș fi amestecat numele într-o aventură militară atît de stupidă : pe cine supărau acești semicălugări, semicerșetori, semicorsari, întăriți într-o biată insulă ? Dar Mehmed s-a ciocnit o dată de ei, a fost înfrînt și de atunci nu și-a mai găsit liniștea pînă ce-a murit. Văd că dumneavoastră nici nu știți încotro socotea Mehmed să-și ducă oștile în dimineața aia de 3 mai. Atunci să vă spun eu : împotriva acestor cavaleri. Și împotriva mea. Și asta, pentru că bănuia că eu îi ajutam cu provizii ca să poată rezista asediilor otomane. Dacă această bănuială a lui a fost sau nu justificată și în ce măsură, eu Kaitbai, nu sînt dator să vă dau socoteală.

Nu v-aș fi spus toate cele de mai sus, dacă ele n-ar arunca o lumină asupra celor ce s-au întîmplat între lunile iunie și iunie ale amintitilor ani, adică despre intervenția mea în lupta dintre fiii lui Mehmed.

Nu vreau să ascund că era foarte utilă, nu numai pentru mine, ci pentru toți oamenii lumii și mai ales pentru cei din jurul Mediteranei. Venea la timp, adică în ajunul unui nou atac împotriva Apusului și a aliaților lui : avea să abată pe noul sultan (oricare ar fi fost el) de la intenția pe care Mehmed o avusese înaintea morții lui.

O să mă întrebați : de ce în cearta asta l-am ajutat pe Djem — care trecea în fața tuturor ca adevăratul continuator al operei tatălui său — și nu pe Baiazid, pe care toți îl știam mai neputincios ? Aș putea să vă răspund : pentru că așa s-a întîmplat. Dar totul a

trecut de-atîta amar de vreme, încît nu mai face să vă mint. L-am sprijinit pe Djem, pentru că am simţit că el era cel mai slab şi nu celălalt. Să ştiţi că superioritatea nu depinde totdeauna de forţă.

S-o iau de la început ? Aşa vreţi ? Fie !

Cînd am primit vestea că Djem a trecut graniţa şi se află pe pămîntul ţării mele, am poruncit îndată să fie întîmpinat cu onoruri şi adus în capitală, iar Kasîm beg şi caramanlîii să se întoarcă şi să-i aducă familia care se află la Konia. Şi astfel el sosi la Cairo însoţit de o mică suită, fiind găzduit în palatul dividarului meu — aşa se cheamă la noi marele vizir. Două zile mai tîrziu, după ce s-a odihnit şi şi-a îngrijit rana, Djem a venit să mă vadă. A fost o vizită de pură curtoazie — nu ne cunoşteam şi nici nu aveam despre ce să vorbim. Şi nici nu ştiam ce se petrece peste graniţă. Atunci i-am oferit lui Djem doar ospitalitatea mea, l-am asigurat că nu-l voi preda fratelui său, chiar dacă Baiazid ar cere-o şi în linii mari mi-am exprimat speranţa să-l văd pe tronul lui Osman.

La aceste cuvinte ale mele, tînărul sultan mi-a ocolit privirea. Această sfială a lui am găsit-o exagerată — abia apucasem atunci să-l cunosc şi luam drept sfială faptul că Djem era pur şi simplu distrus sufleteşte — însă pe urmă am înţeles că trebuia să mai aştept, ca să-şi vie cu totul în fire. De treaba asta mi-am dat şi mai bine seama la cea de a doua întîlnire a noastră — asta a fost într-adevăr o întrevedere între doi suverani. Reţinut şi demn, Djem mi-a expus vederile sale asupra luptei dintre el şi Baiazid, a viitorului împărăţiei otomane şi asupra situaţiei din răsăritul Mediteranei. Mi-a propus pace — o pace pe tot timpul vieţii lui (căci nu putea să promită nimic pentru timpul ce urma după moartea sa), dacă voi fi şi eu împotriva lui Baiazid.

— Oare înaltul meu oaspete socoate să pună capăt cuceririlor răposatului Mehmed han ? l-am întrebat eu.

— Nu, a răspuns Djem. Slavă Domnului, a rămas încă destul pămînt în mîna necredincioşilor. Noi, cei care luptăm pentru una şi aceeaşi dreaptă credinţă nu trebuie să dăm loc unui război între cei ce se închină lui Allah.

— Şi totuşi, taică-tău a cîştigat mari victorii luptînd împotriva unor musulmani — beii din Caramania, Uzun Hasan, ba Mehmed a dus război şi cu mine.

— Eu n-aş fi ridicat mîna împotriva califului. Acesta este cuvîntul meu de sultan.

Djem nu era primul suveran pe care soarta mi-l adusese în faţă. Dar trebuie să vă spun limpede şi apăsat : numai în convor-

birile pe care le-am avut cu dînsul, am simțit siguranța că ascult vocea adevărului și nu o întrecere în viclenii obișnuită între suverani. Djem nu-mi propunea nici un zălog pentru promisiunea lui, pentru că în acel moment nu poseda nimic. Dar nu știu de ce, oricine ar fi putut vedea că în spatele vorbelor lui nu era loc pentru minciună.

În această convorbire a noastră n-am hotărît prea multe. Nu voiam să mă angajez înainte de a întrezări dacă Djem va avea sau nu șanse de reușită. După zvonurile ce ajunseseră la urechile mele, regiunile de la granița cu Baiazid erau în agitație și el nu cuteza să-și retragă de acolo cele mai bune trupe pe care le avea. Konia se găsea aproape în stare de asediu, cu toate că orașul nu se opusese lui Baiazid. Dar faptul că în această cetate Kasîm beg pătrunsese fără luptă, putînd să ridice familia lui Djem, i se păruse fratelui acestuia destul de îndoielnic.

Ca să-l fac să nu mai fie atît de nerăbdător, l-am invitat pe Djem să viziteze locurile sfinte — Meca și Medina. Oricum ar fi fost, nu putea fi vorba de un război în Caramania, pînă ce Baiazid nu-și retrăgea armata — Djem avea abia trei-patru mii de oameni, iar prietenia mea pentru el nu mergea pînă acolo, încît să-i ofer oastea mea.

Djem primi cu bucurie invitația — se vedea clar că se frămîntă mult aici, la Cairo. Dar spre Meca a pornit tîrziu, abia pe la sfîrșitul toamnei anului 1481, pentru că rana lui nu mergea de loc bine și i-a trebuit multă vreme pînă să și-o lecuiască de tot. Iar la locurile sfinte, Djem a rămas patru luni în cap.

În acest timp evenimentele se succedară unul după altul și în Anatolia se schimbară multe. Trimiși veneau adesea și la Cairo. De la aceștia am aflat în primul rînd că Kasîm beg a trecut de mai multe ori granița. Cînd se întorsese definitiv adusese cu sine multe speranțe : după cum spunea el, lucrurile se desfășurau cu totul în favoarea lui Djem. O mulțime de sangiaci-bei — aceștia erau comandanți de spahii — se declaraseră pe față împotriva lui Baiazid și așteptau pe fratele acestuia ca pe un mîntuitor. Fără îndoială, cel mai de seamă dintre toți era Mahmud beg, guvernatorul Ankarei.

Djem reveni în capitala mea peste iarnă și se apucă îndată să facă pregătiri. Acum — cînd în jurul lui mișunau trimișii beilor din Anatolia, care-l convingeau că nu e nici singur și nici proscris — Djem se schimbă văzînd cu ochii. Începusem să mă întreb dacă nu procedasem cu ușurință, dînd putință, fără nici o îndoială, celui mai capabil și mai iubit dintre cei doi feciori ai lui Mahomed

să aştepte în pace hotărîrea destinului său fericit. Oricum ar fi fost, el era totuşi fiul Cuceritorului.

Dacă mi-a rămas din acele vremuri ceva adînc întipărit în minte, apoi a fost ziua în care m-am despărţit de sultanul Djem. Nu ştiam atunci că aceasta avea să fie pe vecie.

Oştile lui Djem trebuiau să pornească în zorii zilei. Erau doar cîteva mii de oameni, dar ţinuse să mi-i arate în cea mai bună formă a lor. Călăreau mîndri în urma comandantului, în uniformele lor multicolore, gata să se avînte în luptă.

Nu mă pricep să descriu totul, aşa ca poeţii noştri, şi-mi pare rău, îmi pare foarte rău că nu voi putea să vi-l înfăţişez pe sultanul Djem aşa cum era în dimineaţa aceea în care şi-a apropiat calul său de al meu, ca să ne luăm rămas bun. Era limpede că în faţa mea se afla alt om, unul ce se înstrăinase de mine, unul cu gîndurile duse undeva departe, acolo unde bătăliile aveau să-i hotărască soarta.

Nu-i voi uita nici ultimele cuvinte. Le-a pronunţat tare, de la înălţimea măreţiei lui :

— Binele pe care l-am găsit sub acoperămîntul înaltului meu frate a rămas înscris cu litere de aur în mintea mea. Fie ca Allah să ne întărească mîna dreaptă şi să ne dăruiască izbînda. Atunci sultanul şi califul Kaitbai va vedea ce înseamnă recunoştinţa unui sultan.

Pe urmă, săltîndu-se în şa, Djem îmi sărută umărul. În ce mă priveşte, l-am îmbrăţişat, călcînd protocolul curţii — căci puteam să-i fiu tată.

În clipa aceea am auzit zgomot şi strigăte undeva în urma mea — iar printre ele un glas de femeie. Ne-am întors privirile amîndoi într-acolo. Într-adevăr, printre oamenii ce şedeau de strajă, îşi făcea drum cu greu, o femeie. Nu-i puteam zări faţa şi nici ghici vîrsta. Dar după îmbrăcămintea ei, mi-am dat seama că nu era una din gloată. Avea în braţe un prunc, ca de un an-doi.

M-am uitat întrebător la Djem, căci era clar că femeia venise să-l petreacă.

Înaltul meu prieten se schimbă la faţă. Păli puţin, urmări cu ochii necunoscuta şi la un moment dat am văzut că era gata să descalece. N-o făcu însă, căci îşi dădu seama că se află în fruntea oştilor.

În acest timp, femeia ajunse la noi. Fără să scoată un singur cuvînt, ridică pruncul şi-l puse în şa, lîngă Djem. În graba ei vălul îi alunecă şi ea rămase înaintea noastră cu faţa descoperită.

Atunci am văzut pentru prima oară pe cea de a doua femeie a Cuceritorului, pe mama lui Djem, sîrboaica. Asemănarea lor m-a uluit — aceleaşi feţe bălaie, cu ochi luminoşi. Mult mai tîrziu, atunci cînd împreună cu dînsa a trebuit să ne zbatem pentru unul şi acelaşi lucru — pentru libertatea lui Djem sultan — mi-am dat seama că semănau şi la fire. Era o femeie remarcabilă — ăsta-i adevărul.

În clipele acelea apariţia ei îi tulbură mult feciorul. Nu-şi desprinse ochii din ochii ei, în timp ce mîinile lui ţineau copilul, fără să scape dîrlogii calului.

Femeile noastre sînt altfel şi de aceea dumneavoastră n-o să înţelegeţi cît de ciudat ni s-a părut nouă tot ceea ce a urmat. Femeia cu capul acum descoperit îmbrăţişă cu ambele ei mîini coapsa lui Djem (mai sus nu ajungea) şi se strînse de ea cu tot trupul. O făcu cu atîta dragoste, cu atîta elan, încît ni se păru că n-o să-i mai dea drumul niciodată. Cu ochii închişi, cu buzele strînse, întreaga ei făptură sorbea însetată ultima apropiere de feciorul ei. O adevărată drept-credincioasă n-ar fi dat loc unei asemenea privelişti, n-ar fi expus în faţa cîtorva mii de ochi durerea ei de mamă. Noi însă, doar Allah ştie de ce, n-am găsit nimic necuviincios în toate astea. Ceea ce se petrecu între cei doi — de asta mi-am dat seama după mulţi ani — avea ceva atît de omenesc, atît de curat sufleteşte, încît te mişca.

Pe urmă Djem o desprinse pe maică-sa foarte uşor de dînsul şi mîna îi întîrzie pe capul ei, în timp ce se priveau în tăcere. Apoi femeia îi spuse ceva în limba lor necunoscută şi Djem ridică în sus pruncul, ca să-l vadă oştirea.

Bărbaţii scoaseră strigăte puternice, arătîndu-şi astfel credinţa faţă de conducătorul lor şi jurară că vor învinge. Cît despre mine, eu rămăsesem cu ochii la aceştia trei, mama, feciorul şi nepotul — trei mlădiţe de sînge străin, vorbind o limbă pe care nu o înţelegeam. Mă uitam la ei cum nu-şi ascundeau durerea şi nădejdea, cum nu se temeau să-şi arate slăbiciunea. Ascultaţi vorba mea — şi nu uitaţi că în acea vreme eram sultan şi calif : despre oameni afli foarte multe atunci cînd îi priveşti de departe. Sînt sigur că nenorocirea lui Djem sultan îşi avea rădăcinile tocmai în faptul că era prea mult om.

Mai departe pot să vă fiu de folos numai cu veştile care au ajuns pînă la Cairo, căci nu am fost martorul peregrinărilor lui Djem prin Anatolia. Am auzit şi noi că Mahmud beg, guvernatorul Ankarei, a trecut într-adevăr de partea lui Djem şi că exemplul lui l-au urmat şi alţi căpitani de spahii. La această ştire, Baiazid

se îndreptă spre Aidos, în timp ce Kasîm beg, ridicînd pe caramanlîi, s-a unit cu trupele lui Djem şi ale lui Mahmud şi au asediat Konia. Dar înainte de aceasta, înaltul meu prieten a semnat o înţelegere cu Kasîm : să reînvie statul beilor din Caramania şi să-l înscăuneze pe tronul acestuia pe Kasîm.

Mi-am zis în sinea mea că Djem promisese ceva care nu era în puterea lui, nu mi-a plăcut nici faptul că făcea cunoscut tuturor tratatele lui de acest fel — osmanlîii nu i-ar fi iertat descompunerea tinerei lor împărăţii. Asta însemna că în Anatolia evenimentele se desfăşurau în defavoarea lui Djem. De asta eram convins, înainte de a o afla.

Veştile în legătură cu înfrîngerea lui Djem au ajuns la noi mult mai tîrziu, peste o lună, adică în vară. În primul rînd asediul Koniei nu a reuşit (aceasta s-ar fi putut prevedea) pentru că Baiazid îşi adusese în cetate o parte din trupele sale cele mai alese. Dar cea mai grea lovitură asupra lui Djem o dădu Ghedik-Ahmed, primul comandant al oastei lui Mehmed han. Ca prin minune l-a cruţat Baiazid, după ce-l ţinuse în temniţă şase luni de zile — dracu ştie cum s-au înţeles ei pe vremea aia — însă cînd Ghedik Ahmed a ieşit din închisoare era un adept devotat al lui Baiazid. Ambiţios şi stăpîn pe meseria sa, Ghedik Ahmed a prevăzut că sub domnia unui sultan ostaş, aşa cum îi mersese faima lui Djem va fi totdeauna al doilea. În timp ce sub Baiazid, care nu arătase nici o înclinaţie către faptele de arme, Ahmed paşa îşi păstra locul său de prim comandant al oastei osmane.

E simplu de tot, nu ? Degeaba credeţi voi că acolo sus, între sultani şi viziri socotelile sînt mai complicate decît între vecini sau între tovarăşi de breaslă.

Îndată ce Ahmed paşa a trecut în Anatolia, a dat poruncă să fie luată prizonieră întreaga familie a lui Mahmud beg — femei şi copii — şi să fie dusă la Stambul. Iar Mahmud beg înnebunit, s-a şi repezit să urmărească pe ienicerii care duceau femeile şi copii de care vorbeam. A căzut astfel, din vina lui, în mîinile lui Suleiman paşa, guvernatorul Amasiei, a fost învins şi ucis, iar capul lui a fost trimis lui Baiazid. Uite pentru prostia asta Djem şi-a pierdut cel mai bun comandant şi cele mai încercate trupe.

Era pe la mijlocul verii cînd am auzit că între cei doi fraţi au început tratative. Dacă Djem le-ar fi început mai devreme, înainte de asediul Koniei şi de înfrîngerea lui Mahmud, nu ştiu ce rezultat ar fi avut. Acum însă, cînd Baiazid repurtase victorii, răspunsul lui a fost ferm : „Împărăţia e o mireasă care nu vrea doi

miri" ! (Aţi observat desigur, slăbiciunea pe care o avea pentru zicalele din popor ; prin asta Baiazid voia să arate că e aproape de cei de jos.) Să facă bine fratele meu să nu-şi mai murdărească mantia cu sîngele drept-credincioşilor şi să-şi sfîrşească zilele la Ierusalim, dincolo de graniţele împărăţiei noastre.

Zicala lui Baiazid a fost urmată de operaţii militare rapide : Ghedik Ahmed paşa a pornit spre Cilicia — deci chiar la graniţa cu ţara mea — unde se adăpostiseră resturile oastei lui Djem, ca să termine cu totul răscoala acestuia.

Am aşteptat cu nerăbdare alte zvonuri. Nu mă temeam pentru califatul meu, căci lui Baiazid nu-i ardea acum de cuceriri. Mă aşteptam, în fiecare dimineaţă, să aud de moartea lui Djem, care, după mine, avea să se întîmple neapărat. Se vorbea că toţi aliaţii lui, afară, bineînţeles, de Kasîm beg îl părăsiseră şi Djem rătăcea acum doar cu cîteva mii de oameni prin Cilicia sau Licia — pe lîngă ţărmul mării. La stăruinţa maică-si, în două rînduri am trimis acolo nişte oameni de-ai mei, ca să-i ofer din nou ospitalitatea. Aşa mă rugase maică-sa.

De ce subliniez asta ?

Pentru că între domnitori nu există prietenie. Mi-era milă de Djem, dar nu puteam să ţin la curtea mea un pretendent la tronul lui Osman, atîta timp cît pe acesta se afla, după lege, fratele său. Trebuia să păstrez o cuviinţă măcar aparentă în relaţiile mele cu osmanlîii. Iar dacă i-am oferit azil lui Djem, am făcut-o pentru că eram cu totul sigur că nu-l va primi. Căci acum îl cunoşteam bine ; Djem nu era omul căruia să-i placă binefacerile de acest fel.

Trimişii mei dispărură. Se vedea că Ghedik Ahmed păzea bine graniţa.

Vreau să vă mai spun cîteva cuvinte. În legătură cu ziua în care am fost înştiinţat că Djem şi-a găsit adăpost în altă parte. Mi-aduc aminte foarte bine că încă din primele clipe am simţit că mi se ridică o piatră de pe inimă — nu mai eram amestecat într-o afacere tulbure. Şi îndată după aceea mi-a fost ruşine. Cu această ruşine am păşit şi în mormînt ; ea m-a făcut mai tîrziu să încerc de mai multe ori să-l ajut pe Djem, încercări făcute fără ascunziş, în văzul lumii. Erau din capul locului sortite eşecului şi eu ştiam asta. Dar am încercat totuşi prin ele să conving pe cineva (poate pe maică-sa sau poate chiar pe mine însumi) că n-am trădat alianţa mea cu Djem.

Nu voiam s-o recunosc, dar mă temeam ca nu cumva cînd oi fi pe patul morţii să mă trezesc lîngă mine cu Djem venit să-mi

ceară socoteală. N-a făcut-o Djem, mă iertase. Dacă mă gîndesc la tot ceea ce l-a făcut să sufere, atunci cred că eu i-am produs amărăciunea cea mai mică.

Altcineva nu m-a iertat însă — maică-sa, chiar dacă nu mi-a făcut vreodată nici cel mai mic reproş. (Doar şi ea, şi nevasta, şi feciorul lui Djem sultan s-au ospătat la masa mea atîţia ani de zile, nădăjduind că voi putea face ceva pentru a-l scăpa.) Maică-sa recunoştea asta şi-mi mulţumea cu plecăciuni adînci — ceea ce trebuie să fi fost foarte greu pentru fiica şi soţia unui domnitor. Reproşurile pe care ar fi putut să mi le facă le închidea în adîncul inimii ei. Eu le simţeam însă, deoarece îmi apăsau şi mie sufletul : dacă i-aş fi dat de la început nu numai adăpost, ci şi armată, dacă m-aş fi ridicat şi l-aş fi sprijinit puternit, multe lucruri s-ar fi schimbat. Poate că Djem ar fi ajuns cu adevărat sultan. Ba mai mult — poate că atunci nici eu n-aş fi fost ultimul calif din neamul mamelucilor. Pentru că urmaşul lui Baiazid — Selim cel groaznic, după cum ai auzit, desigur, a pus capăt califatului arabilor.

De altfel, acestea au fost cuvintele ultimului calif arab.

A PATRA MĂRTURIE A POETULUI SAADI, DESPRE CELE PETRECUTE ÎN LUNA IUNIE A ANULUI 1482

Dumneavoastră nu cunoaşteţi Licia.

Cred că nicăieri în lume nu s-ar putea găsi un loc care să se potrivească atît de bine cu gîndurile şi chinurile noastre decît Licia, în acea vară a anului 1482.

Munţii Liciei sînt cu totul goleşi. Odinioară, după cîte am auzit, pe vremea fenicienilor şi a grecilor, au fost acoperiţi cu păduri de cedru. Dar cum lemnul lor este atît de bun pentru construirea corăbiilor, în decursul veacurilor cedrii aceştia din Licia au plutit — ducînd cu ei nepotolita sete a atîtor călători, negustori şi corsari — pe toate mările lumii.

Atunci însă, în anul 1482, în Licia nu mai rămăsese nici urmă de arbori sau tufe. Viiturile apelor, furtunile, vînturile aprige nu numai că-i dezgoliseră munţii, dar îi prefăcuse într-o nemaipomenită şi lugubră pustie : Licia ne ameninţa de deasupra cu stîncile ei de gresie roşie-sîngerie ; Licia cobora spre ţărmul mării în lespezi enorme, ca nişte acoperişuri pe care nu se puteau sprijini copitele cailor ; Licia gemea şi se plîngea prin glasul vînturilor ce şuierau prin nenumăratele şi strîmtele ei clisuri — Licia însăşi era o nestinsă durere care nu avea nici un leac.

Prin Licia asta rătăceam noi, vreo cîteva mii de oameni înfrînţi şi care nu mai credeam în norocul nostru. Dumnezeu singur ştie de ce mai umblam încolo şi-ncoace şi nu stăteam locului ; nici o parte a Liciei nu-ţi putea oferi mai mult decît alta, pretutindeni ochii întîlneau acelaşi refuz al naturii de a ne da cel mai mic ajutor, adăpost sau mîngîiere.

Şi cu toate astea mergeam. Umblam pe poteci abrupte, urcam toate stîncile, coboram în trecători şi urcam iarăşi, cu mii de chinuri,

pereții golași. Muiam pesmeții tari ca piatra în apa vreunui izvor de sub stîncă și ne odihneam un ceas-două. Pășteam apoi caii în vreo văioagă acoperită cu licheni de pustie și înnoptam acolo pe stînca goală. O lungă caravană de umbre omenești rătăcea prin Licia, fără să știe ce anume caută.

De fapt, nu era chiar așa căci ceva știam totuși : mai curînd sau mai tîrziu Baiazid va afla că sîntem aici pe pămîntul neospitalier al Liciei. Dar nici atunci măcar nu avea să ne atace. Era de ajuns să înconjoare munții ăștia cu un lanț de oști credincioase și să aștepte. Avea să stea așa o lună sau un an, adică pînă ce vom cădea cu toții, pînă ce vîntul pustiului va usca sau va molipsi izvoarele, pînă ce caii vor muri de foame, iar noi vom sfîrși pesmetul. Astfel Baiazid va învinge fără să fi vărsat sînge frățesc.

Da. Nu avea să curgă sînge. Cadavrele de lîngă stînci o să fie cu totul uscate ; pielea va vibra întinsă pe coastele lor, iar ochii adînc băgați în fundul capului vor fi secați și ei.

Fiecare dintre noi se simțea urmărit, în acele insuportabile zile ale lui iunie 1482, de spectrul propriei sale morți. De aceea tăceam. Caravana noastră se înșira printre strîmtorile munților ca un șarpe bolnav, fără nici un zgomot.

Voi sînteți prea departe de vremea noastră, totul la voi e diferit. Nu puteți deci să vă dați seama ce înseamnă acea bucurie, pur bărbătească, după o luptă în care ai biruit, la care ai luat parte cu mîinile tale, din care-ți amintești figura dușmanului, din care te-ai întors cu armele învinșilor sau cu caii acestora. Noi simțeam bucuria izbînzilor cu toate simțurile noastre și tocmai de aceea voi nu puteți ști ce înseamnă aceasta.

Noi însă ne deosebim de voi și prin altceva și anume prin resemnarea ce urmează unei înfrîngeri. Nu era vorba de teamă sau de neîncredere, ci pur și simplu de convingerea că nu ai reușit și că trebuie să înduri ceea ce urmează acestui dezastru — chinuri, foamete, moarte. Vedeți, tocmi așa gîndeam noi în Licia — pierdusem și nu ne rămînea altceva decît să ne așteptăm sfîrșitul. Nu există îndurare pentru cei învinși și nici noi nu o așteptam.

Nu știu ce s-ar fi întîmplat cu Djem, dacă nu ne-ar fi urmat și aici Kasîm beg. Căci nu Djem, ci Kasîm beg era acela care nu voia să se împace cu înfrîngerea noastră. Cele cîteva săptămîni de la început în care avusesem cîteva victorii nedecisive prin Caramania și Anatolia îl făcuseră pe cel din urmă să se creadă drept omul care avea să reînvie această țară ce fusese ștearsă de pe hartă. Kasîm încheiase un tratat în regulă cu Djem, în care înțelegere, o dată cu vic-

toria acestuia, Caramania avea să fie din nou liberă. Acum Djem se putea lăsa pradă morții — aceasta n-ar fi împiedicat să trăiască împărăția osmanilor. Dar Kasîm știa că moartea sa va fi sfîrșitul Caramaniei, sfîrșitul deplin.

Îl vedem cum veghea zi și noapte asupra lui Djem. Îl convingea că nu a pierdut definitiv, că înfrîngerea lui Mahmud beg e o simplă întîmplare și că victoria lui Baiazid n-are nici o bază.

Djem îl asculta cu o indiferență care mă scotea din sărite. Parcă nu i-ar fi vorbit lui, ci Kasîm și-ar fi strigat durerile și speranțele stîncilor de gresie ale Liciei.

Uite așa o să-i țin minte mereu pe amîndoi în zilele alea grele : Kasîm încordat în voința sa aprigă, iar Djem străin de orice, absent.

Așa a fost pînă în ceasul în care ne-a ajuns rumeliotul.

O să vi se pară de necrezut. Și totuși a fost cineva care a străbătut drumul de la Adana (unde își avea Baiazid principalele sale forțe militare) și pînă în Licia asta atît de încurcată. A venit, ne-a căutat și ne-a găsit.

Era în amurg. În Licia, o dată cu înserarea nu coboară și liniștea, ca în alte părți. Stîncile roșii se înalță și mai apăsătoare pe cerul roșietic al înserării, iar umbrele lor acoperă cu totul viroagele și vîlcelele, negre ca cerneala și reci ca un mormînt.

Despachetasem și dădusem jos șeile de pe cai, deoarece ne pregăteam să înnoptăm aici. Bărbații se strînseseră ciorchine la izvor, desigur singurul la cale de o zi de aici. Fiecare venise să-și umple vasul sau burduful — treizeci de înghițituri de fiecare, nu mai mult. Apa trebuia să ajungă și pentru călăreț și pentru cal.

Necunoscutul coborîse la izvor de undeva de pe stîncile înalte. Pe urmă am aflat că mersese doar pe culme — cît se poate vorbi despre culme în Licia — doar-doar ne-o zări. L-am văzut încă pe cînd începuse să coboare pe rîpă, mai în picioare, mai tîrîș pe fundul șalvarilor. La început din cauza luminii soarelui, l-am crezut roșcat și mi s-a părut frămîntat de gînduri. Ba ca să spun drept, mi-am zis că am început să am vedenii — căci nimic nu este mai real aici în pustie decît vedenia.

Cînd a coborît jos, în umbră, atunci am văzut bine că era vorba într-adevăr de un om. Un necunoscut cu hainele zdrențuite încă de la umeri, cu cizmele atît de rupte, încît i se vedeau degetele, roase parcă și ele. Se vedea totuși că era un spahiu. M-am repezit la dînsul cu mîna pe cuțit ; mă obișnuisem atît de mult cu această armă, încît părea că e o prelungire a palmei mele — ce nu face războiul din oameni !

Îndată ce mă zări, necunoscutul își ridică mîinile, voind să arate limpede că nu venea cu gînduri rele. În jurul nostru se strînseseră mai mulți. Nu mai văzusem țipenie de om de cîteva săptămîni de zile, afară, bineînțeles, de păstorii pustiului, care apăreau din cînd în cînd pe cîte un colț de stîncă, pentru a dispărea în clipa următoare.

— Vin la Djem sultan, bîigui necunoscutul. Mai este în viață ?

Am crezut că omul nu era în toate mințile. Într-adevăr, în ochi avea o lucire sălbatică și din toată ființa lui emana o tensiune care amenința parcă să răbufnească într-un strigăt.

— Vino cu mine ! l-am luat eu înadins de mînă. Știam că în crizele astea de nebunie contactul cu mîna unui om are efecte neașteptate.

Djem se culcase. Curios cum un lucru atît de mărunt ca apariția unui străin în sînul acestei caravane de muribunzi fusese de ajuns să-i învioreze atît de mult fața.

— E solul lui Baiazid ? întrebă el și rămăsei uluit că gîndul la Baiazid trezește speranțe în mintea fratelui său.

— La toți dracii cu Baiazid ! sudui necunoscutul. Vin trimis de toți spahiii din Rumelia. Iar tu, sultanîm, dacă primești să stai de vorbă cu un sol al lui Baiazid, atunci du-te dracului și tu !

La asemenea cuvinte orice bărbat ar trebui să răspundă cu o lovitură, total îndreptățită. Dar Djem nu se atinse de necunoscut.

— Vorbește, zise el.

— Sultanîm ! strigă spahiul, deși nu era nevoit să vorbească atît de tare. Anatolia te-a trădat. Spahiii anadoleni nu văd ce laț și-au pus singuri de gît. Treaba lor. Dar de ce nu te adresezi Rumeliei, sultanîm ? Aici în Anatolia te-au urmat doar caramanlîii, deoarece împărăția otomană e dușmana lor. Cu mult mai numeroși sînt dușmanii ei în Rumelia — greci, bulgari, albanezi, sîrbi... Da, numai în Rumelia va putea reuși o răscoală împotriva lui Baiazid !

Spahiul tăcu, era la capătul puterilor. M-am uitat la Djem, care abia acum se supără.

— Pînă acolo am ajuns oare ? vorbi el cu o voce tăioasă. Adică acuma trebuie să lupt nu împotriva fratelui meu, ci împotriva puterii otomane ? Asta îmi propun spahiii din Rumelia ?

— Nu asta, răspunse omul, care părea că-și revenise. Dar în orice luptă îți cauți aliați. Gîndește-te la Musa Celebi, fiul Fulgerului, care a găsit aliați tot în Rumelia.

— Și cum a sfîrșit Musa ? l-a întrerupt Djem.

— Rău, știm asta. Numai că tu nu ești Musa.

— Şi de ce n-aş fi ? vorbi Djem aşa, parcă în treacăt. Dar pe mine era greu să mă mintă ; în zilele care au urmat înfrîngerii noastre, dorea grozav să audă de la alţii cine era de fapt el.

— Numai pentru că eşti pe jumătate de-al lor, că maică-ta e din acelaşi neam cu ei, asta va ridica pe necredincioşi de partea ta.

— Eu vreau cuvîntul spahiilor rumelioţi, nu al creştinilor din Rumelia — interveni rece Djem.

— Ascultă-mă ! Noi am fost adevărata putere a lui Mehmed han, deoarece mai ales în Rumelia geamiile aveau cele mai întinse pămînturi. Noi cu toţii sîntem din satele care pînă ieri au fost vakîfuri [1] şi care de mîine încolo vor fi din nou. Noi sîntem părtaşii greşelii tatălui tău faţă de islam şi pentru noi nu există iertare. Mîine jumătate din spahii rumelioţi vor rămîne fără pîmînt şi fără plată — şi atunci spune-mi te rog, va fi un singur bărbat care să nu se ridice să-şi apere casa, pîinea şi gospodăria ? Spahiii din Anatolia or să rămînă spahii, fie că va domni Baiazid sau Djem — de aceea te-au şi trădat. Dar soarta noastră e pecetluită dacă rămîne Baiazid... De ce-ai rămas în Anatolia şi ai cedat singur Rumelia ? Cui vrei să fii sultan aici — stîncilor şi rîpilor ăstora golaşe, iurucilor şi turcmenilor ? Ai văzut vreodată Rumelia, sultanîm ?

— Nu, zise Djem. Tata nu ne-a lăsat niciodată să trecem în Rumelia.

— Ştia el de ce ! vorbi iarăşi spahiul acela pe jumătate nebun şi a cărui îndrăzneală nu avea margini — căci nu se poate s-o vadă cineva, ca apoi să nu o dorească mereu. Treci dincolo de mare, Djem sultan !

— O să mai vorbim noi. Daţi-i şi lui ceva de mîncare, din ce mai avem. Iar tu, Saadi, să vii cu mine. Să-l chemi şi pe Kasîm beg.

Îl luară pe sol, iar noi ne aşezarăm acolo unde puţin mai înainte şezuse Djem. Tăceam. Djem se rezemase de o stîncă de gresie şi privea undeva în gol.

— Ce ziceţi, prieteni ? întrebă el într-un tîrziu. Am oare dreptul să caut încă o dată scăpare ?

— Păi de ce să nu-l ai ? răspunse repede Kasîm beg. Oare mai stai pe gînduri, sultanîm. Rumelia îţi oferă credinţă şi...

— Parcă şi Anatolia mi-o oferise, nu-i aşa ?

— Omul ăsta are dreptate : Anatolia nu pierde mai nimic sub stăpînirea lui Baiazid. O să avem de suferit noi, eu şi cei din Cara-

[1] Fundaţii şi proprietăţi stăpînite de clerul musulman.

mania, să zicem, dar spahiii din Rumelia vor avea de tras multe. De aceea acolo vei găsi aliaţi.

— Nu te îngrozeşte o alianţă cu necredincioşii, Kasîm beg ? îl fulgeră cu privirea, pe jos, Djem.

— Ce te costă să scoţi castanele din foc cu mîinile lor, sultanîm ?

— Şi de ce să nu ne gîndim că şi ei îşi dau seama de socotelile pe care ni le facem noi ?

— N-au de ales, răspunse apăsat Kasîm beg. Cum n-am nici eu. De ce trebuie să cred că, dacă vei învinge, o să respecţi tratatul pe care l-am încheiat ? Am crezut — ce-mi rămîne, asta-i altceva. Aşa şi ei. Sînt datori să te creadă, ăsta-i adevărul şi nu-i greu de înţeles.

Ştiam bine că nimic nu-l irita mai mult pe Djem decît acele adevăruri care se numeau simple. De altfel, el nici nu le zicea aşa. Le numea animalice, deoarece i se părea că adevărurile omeneşti trebuie să fie prin ele însele foarte complicate.

— Bine atunci, zise cu amărăciune Djem, după ce mai trecu puţin. Dacă am ajuns la adevărurile astea simple — spune-mi atunci ce cîştigi tu, dacă voi porni toată această răscoală în Rumelia.

— E foarte simplu, răspunse cu demnitate ultimul Caramanoglu. Dacă forţele lui Baiazid vor fi atrase în Rumelia, pentru mine va fi uşor ca în acest timp să-mi scap ţara. Şi atunci se va înfăptui ceea ce ai şi semnat, sultanîm, ţara caramanlîilor va reînvia.

— Da... recunoscu Djem. Este într-adevăr caraghios că ceea ce-i mai uşor de înţeles îmi vine atît de greu în minte... Eşti liber, Kasîm beg. Te rog doar să-l chemi aici pe rumeliot.

Cînd solul se ivi din nou în faţa noastră, părea renăscut. Emoţiile, atenţia cu care-l înconjuraseră oamenii noştri şi, desigur, apa pe care o băuse îi redaseră puterile. Abia acum mi-am dat seama că era un om zdravăn, bine zidit şi cu o privire luminoasă. Nu mai părea de loc nebun.

— Trebuie să-ţi spun, sultanîm — începu el neîntrebat numele celor trei sangiaci bei, care m-au trimis : cel de la Cirmen, de la Filibe şi de la Dimotika.

— Am bănuit, răspunse Djem. De altfel, în sangiacurile lor erau şi cele mai întinse vakîfuri, pînă la legile pe care le-a dat tatăl meu. Şi ce anume îmi propun ei ?

—Vor să părăseşti îndată Licia — capcana asta care te duce la moarte. Să treci în Rumelia pe drumurile pe care vei voi. Îndată ce Baiazid va afla că nu mai eşti aici, o să-şi ridice şi el oştile. Atunci

o să ne întoarcem și noi în sangiacurile noastre. Iar tu o să ne dai un semn că vii. Atîta ți se cere.

— Făgăduiala asta n-o aud pentru prima oară. Cu una asemănătoare m-au chemat de la Cairo spahiii din Anatolia. Ca să fugă și să mă trădeze la cea de-a treia luptă. Ce va fi dacă și rumelioții or să ajungă la un moment dat la convingerea că domnia lui Baiazid nu e chiar atît de neagră ?

Spahiul tăcu încurcat. Sau nu știa ce să răspundă sau socotea că va spune ceva prea cutezător. Acum cînd își venise în fire, avea o atitudine cu totul plecată față de stăpînul său.

— Mai rău decît în Licia n-o să fie, sultanîm, vorbi el în sfîrșit. Și vezi... cum să-ți spun ?... Dacă va trebui să cauți un adăpost... deh, parcă va fi mai ușor acolo la ei.

— La cine ? nu-i veni lui Djem să-și creadă urechilor.

— La necredincioși, bolborosi prudent spahiul. Ei sînt cam ciudați, după cum știu. Și socotesc uciderea unui om ca un păcat de moarte. O să te crute, doar ești pe jumătate de-al lor.

M-am temut că Djem va izbucni. E adevărat că nici eu măcar, cel mai apropiat prieten al său, nu izbutisem să prevăd ce ar putea face atunci cînd i s-ar vorbi deschis de originea lui. Uneori o primea ca un fel de alintare chiar, pe cînd alteori izbucnea, de parcă l-ar fi lovit cineva cu dosul palmei. Așa a fost de data asta.

— Sînt drept-credincios din cap pînă-n picioare ! rosti el cu o emfază nefirească. Mi se pare tare ciudat ca ostașii tatălui meu să mă împingă ei înșiși spre o origine de mult uitată. Voi lupta și voi învinge ca un fiu al casei lui Osman, asta s-o ținești bine minte !... Poți să pleci mîine dimineață ? adăugă Djem cu un alt ton.

— O să pot.

— Ți se va da un cal, o să ai și pesmet. Du-te și spune sangiacbeilor că primesc propunerea lor. Să mă aștepte ! Voi face tot ce va fi omenește cu putință, ca să ajungi la granițele Rumeliei. Atunci o să vă aștept tot eu.

— Ai încredere în noi, sultanîm ! rosti omul aproape plîngînd, mișcat de marea taină ce i se încredința. Care spahiu din Rumelia nu se va ridica la chemarea lui Djem ? Soarele nostru ! Braț reînviat al răposatului Cuceritor.

Djem sta solemn în fața rumeliotului, fără să observe cum în făgăduielile atît de ușor făcute, în laudele plîngărețe ale acestuia se strecura ceva nelalocul lui.

În ceea ce mă privește, în zilele acelea din Licia, eram atît de împăcat cu ideea sfîrșitului — îmi apăruse de atîtea ori în fața ochilor

propriul meu cadavru, întins undeva pe o stîncă, uscat ca trunchiul unui copac de mult tăiat, acum tăcut şi liniştit, în sfîrşit liniştit, scăpat de nevoia de a te mişca şi de a suferi — încît acum mi se părea cu totul neplăcută împrejurarea că ora asta a dulcei nefiinţe se îndepărtează şi că voi fi din nou silit să trăiesc. Dacă vreţi, credeţi-mă : trebuie să fi fost însă vara în Licia, să fii învins, să faci parte dintr-o oaste osîndită la pieire, să fii poet şi îndrăgostit şi să iei parte la chinurile omului la care ţii, ca să înţelegi cît de nedorită îţi poate părea viaţa.

Ţin minte că înainte de a pleca, spahiul ne-a spus numele şi gradul pe care-l avea — era alaibeg de Viza şi îl chema Ismail. L-am petrecut cu privirea. Mă simţeam foarte obosit. M-am culcat pe nisip. Deasupra am văzut cerul Liciei care noaptea e negru de tot.

Djem era lîngă mine. L-aş fi atins dacă întindeam mîna. N-am vrut. Am simţit că tot devotamentul meu este neîndestulător ca să-l scoată din singurătatea lui. „Cît de multe, Doamne — mă gîndeam eu : ambiţie şi mîndrie, răspundere în faţa istoriei şi lipsă de răspundere faţă de mamă şi copii, voinţă şi neputinţă — cît de multe ai adunat la un loc, ca să faci din bărbat cea mai singuratică fiinţă de pe lume..."

Nu adormisem încă atunci cînd Djem a tras pătura şi s-a culcat şi el lîngă mine. Era îngheţat de frigul nopţii, dar nu tremura. I-am acoperit umerii şi m-am apropiat de spatele lui ca să-l încălzesc. Djem nu zicea nimic. Abia cînd începusem să aţipesc l-am auzit :

— Saadi, am cîntărit bine toate posibilităţile, într-adevăr, trebuie să ajungem în Rumelia, dar drumul pe care-l avem de făcut pînă acolo trece numai prin ţări creştine. E groaznic, nu ? Dar alaibegul avea dreptate — acolo e altă lume. De aceea îi şi învingem, căci la ei mila e lege, iar cea dintîi datorie a omului este ajutorarea celor în suferinţă. Mi-a spus mie mama... Poate e şi adevărat că sînt pe jumătate de-al lor — căci mi-e străină cruzimea asta fără scrupule, mijloacele noastre josnice pe care le folosim în numele unui scop suprem. Poate că sînt puţin şi creştin, fără să-mi dau seama, nu crezi Saadi ?

„Nu eşti ! aş fi vrut să-i spun. Tu nu eşti nici al nostru şi nici al lor. Poetul e totdeauna al nimănui, căci aparţine doar veşniciei, măreţei şi plăpîndei familii a poeţilor. Ţara noastră nu este aici pe pămînt, Djem — aş fi voit să-i spun. Pe lumea asta sîntem şi vom fi totdeauna nişte exilaţi... Nu te înşela, prietene, socotind că există vreun om în stare să-i fie milă de altcineva, afară de sine

însuşi — asta-i o veche rătăcire a poeţilor. Mai bine ar fi să murim chiar în noaptea asta, Djem — aş fi dorit eu să-l rog — să ajungem în sfîrşit acasă..."

Dar am tăcut. Dumnezeule mare, de ce am tăcut ?! De ce nu l-am cruţat pe Djem şi de viaţă şi de tot ceea ce ea ne-a silit să îndurăm ; de ce în noaptea aceea din Licia n-am pus capăt vieţii lui Djem eu, cu mîna mea, făcînd astfel să rămînă vie amintirea unui poet de douăzeci de ani, turnat din bronzul cel mai strălucitor, blond, fermecător şi plăpînd !

De ce ne temem, prieteni, de-o moarte timpurie. Oare nu ne ucidem şi mai cumplit prin faptul că trăim ?...

A CINCEA MĂRTURIE A POETULUI SAADI, DESPRE CELE PETRECUTE LA 25 IUNIE 1482

Dis-de-dimineaţă m-a trezit cineva, sgîlţîindu-mă. Era Djem care sărise din aşternut aşa pe neaşteptate. Era foarte agitat — luase vreo hotărîre sau trebuia să întreprindă ceva.

— Saadi — îmi zise el — cheamă-l aici pe Siuleiman !

— Pe care dintre ei sultanîm ? Cred că avem, vreo două sute.

— Pe Siuleiman Frîncul.

Am pornit-o spre tabără — spre cele cîteva mii de oameni ce dormeau întinşi pe nisip. Le dădea căldură în prima jumătate a nopţii, iar în cea de-a doua le-o absorbea în modul cel mai chinuitor pe a lor proprie. De aceea dimineaţa semănau cu nişte morţi abia scoşi din morminte. Mergeam printre ei şi mă întrebam de ce voia Djem să stea de vorbă tocmai cu acesta pe care-l căutam acum.

Dar să vă spun cîteva cuvinte despre Siuleiman Frîncul.

Cred că între noi toţi nu era altul care să fi înghiţit mai mult din amarul zilelor, unul mai deznădăjduit de viaţă ca acest Siuleiman, cu care, de altfel, nimeni nu voia să stea de vorbă, să împartă mîncarea sau aşternutul.

Venise la noi acum cîţiva ani, atunci cînd Mehmed han tocmai încredinţase Caramania fiului său mai mic, el însuşi ducînd lupte cu cavalerii din insula Rodos. Pentru tratativele care se purtau cu aceştia, Cuceritorul îl folosea pe Djem, deoarece personal nu voia să-şi ia nici o obligaţie. Atunci a fost Djem pentru prima oară în Licia, adică pe ţărmul ei din faţa insulei Rodos. Acolo primea pe trimişii cavalerilor.

Intr-o dimineaţă, cînd tocmai plecase caravela cu solii acestora (tratativele durau, căci Mehmed han se încăpăţîna să se tocmească pentru a obţine un tribut anual), în faţa cortului lui Djem fu adus

un străin, un necunoscut. Era de vîrstă mijlocie — să tot fi avut vreo treizeci de ani, cu ochi albaştri, cu părul lung pînă la umeri şi purtînd îmbrăcămintea de culoare neagră a Ordinului.

„A scăpat corabia — se mai întîmplă de astea — şi acum vine să se roage să-i dăm un caiac" m-am gîndit eu.

— Vă rog să-mi acordaţi azil ! vorbi răspicat şi foarte rece străinul. Ne-a privit fără să clipească, pînă ce dragomanul i-a tradus cuvintele spuse.

— Cum aşa ? De ce ? întrebă Djem, care nu putea pricepe o astfel de cerere şi nici nu reuşea să-şi ascundă mirarea.

— După toate legile, am dreptul la azil ! repetă străinul tot atît de rece şi cu un ton care aducea puţin a poruncă. După care adăugă : Mă jur că nu am săvîrşit nici o crimă şi că nu mă aduce la voi frica de pedeapsă. Eu cer doar azil !

— Efendimis — răspunse Djem, pe atunci încă un copil, negăsind alt cuvînt mai potrivit pentru un luptător străin — nu ştiu cum să înţeleg cererea ta. Vorbeşti de azil. Te urmăreşte cineva ? De ce cauţi adăpost tocmai la noi, duşmanii Rodosului ? Cine te împiedică să pleci undeva în ţările voastre, în cele creştine ? În suita sau la curtea lui şehzade Djem nu-i loc pentru un ghiaur viu, legile noastre sînt severe.

Şi găsind că i-a vorbit destul de aspru, Djem adăugă cu un ton mai blînd :

— Dacă doreşti, te vom ajuta să te apropii de ţărmurile tale. Dacă nu te ai bine cu cavalerii, care sînt duşmanii osmanlîilor, urmează să te ajutăm nu-i aşa ?

Djem se uită întrebător la suita sa, căci o încurcase de-a binelea. Unde mergeau la noi treburi de astea ?

Străinul îl ascultase cu un surîs subţire în priviri, ba pînă la un punct chiar de dispreţ.

— Nu întîmplător am căutat azil la voi, răspunse el. Nu vreau să mai mă întorc în nici o ţară creştină. *Eu nu mai cred.*

Ultimele lui cuvinte erau încărcate de ură, de parcă s-ar fi supărat pe cineva, pentru că el însuşi îşi pierduse credinţa.

Djem tresări — avea optsprezece ani, era fiu de sultan, răsfăţatul casei lui Osman şi multe altele. Ce ştia atunci Djem ? Nimic.

— Bine, bine, cedă el uşor. O să întreb pe cei mai mari decît mine şi or să hotărască ei. Iar tu, efendimis, să n-ai teamă. O să vezi că şi musulmanii sînt oameni.

— Nu mă tem, răspunse celălalt posomorît şi de loc mişcat de bunăvoinţa lui şehzade. Dar dacă la curtea voastră nu poate trăi un necredincios sînt gata să primesc islamul. Şi asta chiar acum.

De astă dată Djem ar fi trebuit să stea de vorbă cu sfetnicii lui. După cum ştiţi cei mai mulţi erau bei din Caramania sau noi, tot atît de tineri şi neştiutori ca şi Djem. Aşa că nu ne-am gîndit prea mult : străinul să primească sfînta noastră credinţă şi să rămînă aici la curte. Nu supăra pe nimeni. Ba s-ar fi putut să avem şi nevoie de dînsul.

Cînd i-am adus la cunoştinţă hotărîrea lui Djem, străinul s-a lăsat pe un genunchi şi şi-a scos sabia de la brîu. Pe urmă s-au fixat martorii ceremoniei religioase. (După cum probabil v-aţi aşteptat, Djem ne-a ales pe noi doi — pe mine şi pe Haidar.) Toată treaba s-a terminat într-o jumătate de oră. Ţin minte şi acum vorbele ăluia, spuse în timp ce se chinuia să-şi înfăşoare turbanul în jurul capului, împiedicîndu-se mereu de părul lui cel lung.

— Daţi-mi numele de Siuleiman ! asta în limba voastră înseamnă Solomon, nu ? Căci eu sînt chiar înţeleptul Solomon. Pentru că sînt mai înţelept decît voi toţi la un loc.

Uite cam aşa om era Siuleiman ăsta pe care-l căutam în acea dimineaţă în Licia. Dîrz pînă la insolenţă, rece, închis în el, de nepătruns, înrăit şi mînios pe toată lumea. La curtea noastră din Caramania el îndeplinea slujba de armurier, deoarece se pricepea foarte bine la arme. Îşi căuta omul de treabă, armele noastre străluceau de curăţenie, iar încolo tăcea. Dar o dată, într-o seară, cînd se nimeri din întîmplare în mijlocul poeţilor veseli în jurul fîntînii ţîşnitoare şi cînd vinul de Şiraz îi dezlegă limba încă nedeprinsă cu graiul nostru osman, Siuleiman vorbi şi el :

— Fericiţi cei săraci cu duhul ! zise Siuleiman.

— Asta cum vine ? am întrebat eu, ceva mai beat decît dînsul.

— Uite aşa. Sînt foarte fericiţi.

— Chiar atît de neînsemnaţi îţi părem Siuleiman ? fusesem eu gata să mă supăr, căci v-am spus doar că eram beat.

— Tocmai aşa. Sînteţi nişte copii şi ca toţi copiii nu ştiţi să vă bucuraţi de copilăria voastră.

— Şi mă rog prin ce se disting bărbaţii ?

— Prin aceea că au intrat pînă la gît în că... (Iertaţi-mă, acestea sînt vorbele lui nu ale mele) şi că pot să se zbată cît vor, că scăpare nu au.

— Nu-mi pari chiar atît de murdar, Siuleiman. Miroşi — l-am adulmecat eu ca un beţiv ce mă aflam — a livant de cel bun.

Prin aburii vinului de Şiraz, Siuleiman mă măsură foarte sever. Mi se păru chiar că se trezise de-a binelea.

— Dacă ai fi crezut vreodată cum am crezut eu, şi dacă ai fi văzut apoi ceea ce am văzut eu, atunci, tu Saadi, chiar dacă eşti poet, ar fi trebuit să găseşti un cuvînt de zece ori mai urît decît acela pe care l-am spus eu.

Nu-mi amintesc ce i-am răspuns. Desigur, vreo prostie. Uite asta a fost discuţia mea cu Siuleiman şi nu cred că altcineva l-ar fi putut face să vorbească mai mult. Se vedea limpede că nu-i plăcea să privească în trecutul său, curtea noastră cea veselă îl irita tot atît de mult, iar despre viitorul său Siuleiman n-a dat nimic de înţeles. De altfel şi pentru el şi pentru noi, părea un om fără viitor.

În timp ce mergeam printre ostaşi şi-l căutam, mă întrebam ce nevoie o fi avînd de dînsul stăpînul meu. Djem nu manifestase o grijă deosebită faţă de Siuleiman. Căuta să se ţină cît mai departe de el, aşa cum procedau, de altfel, cu toţii.

L-am găsit stînd destul de departe de o ceată de caramanlîi, care-şi făceau rugăciunea de dimineaţă. Întins, sprijinit într-un cot, Siuleiman se uita la ei cu acelaşi rece dispreţ ca de obicei. Văzînd că mă apropii de dînsul, Frîncul nu se tulbură cîtuşi de puţin — se pare că şi eu contam pentru dînsul tot atîta cît caramanlîii ăştia, pe jumătate sălbatici.

I-am comunicat porunca lui Djem şi amîndoi — după ce Siuleiman şi-a strîns la un loc mantaua, pătura pe care şi-o punea sub şa şi traista cu pesmet — am pornit-o înapoi.

După cum l-am văzut, după atitudinea şi gesturile pe care i le cunoşteam atît de bine, Djem ne aştepta cu mare nerăbdare.

— Siuleiman — se adresă el Frîncului — am să-ţi încredinţez astăzi ceva mult mai mult decît viaţa mea.

Siuleiman abia se înclină.

— Astăzi o să te duci la cavaleri şi o să-i rogi în numele meu pentru acelaşi lucru pe care mi l-ai cerut şi tu o dată. Îi vei ruga să-mi dea azil.

Siuleiman nu răspunse. Am observat cum faţa lui deveni mai rea ca oricînd, cum ochii i se făceau tot mai mici ca în ceasurile dinaintea bătăliei, cum îşi lăsa gîtul în jos şi îşi îndepărta tot mai mult călcîiele. Ce-l apucase oare ?

— Sultanîm — vorbi el, după o tăcere atît de lungă, încît mi s-a părut o veşnicie — nu-i dreptul slugii să-ţi pună întrebări.

O s-o fac totuşi, pentru ca să nu mi-o reproşezi vreodată : cum de ţi-a venit în minte să cauţi adăpost la Rodos ?

— Nu sînt dator să dau socoteală slugii mele, Siuleiman — zise Djem — totuşi o să-ţi explic : noi trebuie să ajungem în Rumelia. Nu sîntem păsări ca s-o facem în zbor, nu-i aşa ? Cea dintîi insulă la nord de noi este Rodos.

— Du-te la şahul Persiei, sau la sultanul Egiptului, stăpîne ! răspunse implorător omul ăsta ciudat. Du-te la tartorul dracilor, dacă vrei, dar nu călca în insula Rodos ! Eu am fost acolo. Nu te întrebi oare de ce i-am părăsit pe aceştia ai mei şi-am preferat să vin la voi, la aceia care în ţara mea sînt socotiţi păgîni şi fiare ?

— Siuleiman — zise Djem cu multă înţelegere — trecutul tău te priveşte doar pe tine. Înţeleg foarte bine, omul poate să fie amărît, dezamăgit şi un necaz sau o pierdere grea îl poate face să-şi părăsească ţara. Asta însă nu trebuie să ne orbească, Siuleiman ; lumea nu se rezumă la un singur om. Eu nu mă predau în mîinile unor corsari ; cer azil mgistrului unui ordin călugăresc. Cunosc legile cedinţei lor şi niciodată nu m-aş adăposti la nişte oameni a căror lege îmi e necunoscută, Siuleiman.

În timp ce Djem pronunţa această lungă tiradă, Frîncul se schimba sub ochii mei ; toată răceala care i se întipărise pe faţă se topea acum. Siuleiman vorbi, de parcă şi-ar fi apărat propria lui viaţă :

— Sultanîm, e greu să-ţi schimb convingerea, dar ceea ce mi-ai spus pînă acum (iartă-mă, sultanîm !) este cea mai pură prostie. Nu-mi vorbi mie de aceşti cavaleri călugări, atîta timp cît n-ai trăit între ei. Iar cînd o vei face şi vei fi între dînşii, va fi prea tîrziu ca să te mai pot preveni.

— Siuleiman, nu te mustru că vezi lumea prin prisma propriei tale obide ! Dar de ce nu vrei să înţelegi că — chiar dacă ai avea dreptate — Ordinul nu poate proceda cu mine aşa cum ar face-o cu un om de rînd. Sînt doar fiu de sultan şi în spatele meu — ai auzit doar ieri — se află toţi spahiii din Rumelia. Hai să admitem că aceşti cavaleri-călugări n-ar avea inimă ; minte însă trebuie să aibă. Nu vor compromite în faţa întregii lumi creştine un Ordin sfînt, care are drept scop să ducă în tot Răsăritul legea carităţii. Iată deci, Siuleiman, că eu mă bazez pe raţiunea lor rece.

Nu ştiu cum să vă spun, dar Frîncul se făcea parcă tot mai mic la frumoasele cuvinte ale prietenului meu. Probabil că nu-i plăcea de loc generozitatea, judecata de om de stat a lui Djem şi se simţea

vinovat că încercase să trezească o bănuială în sufletul lui. Mai rămase așa puțin sub privirile lui Djem, după care își ridică fruntea și vorbi cu o disperare fără seamăn :

— Sultanîm, n-ai să mă auzi chiar dacă te voi implora pînă diseară. Eu nu mă pricep să vorbesc și nici nu se cuvine unui bărbat să hulească sîngele lui, familia în care a crescut. Am să te rog doar un singur lucru : cere de la marele magistru o scrisoare. Să-ți făgăduiască pe hîrtie nu numai că te va lăsa să intri în Rodos, dar și că vei putea părăsi insula atunci cînd vei voi !

— Eh, asta e într-adevăr caraghios, rîse cu poftă Djem. Ca să intru în Rodos, o să mă rog, firește. Dar ca să mă lase să plec ? Ar fi o rugăminte foarte ciudată. Ia ascultă, Siuleiman : Nu cumva vrei să-mi dai a înțelege că ar fi în stare să mă predea lui Baiazid ? Atunci acesta va continua campaniile tatălui meu și Rodosul va fi prima lui victorie. Ordinul este dușmanul osmanlîilor, Siuleiman, și eu nu cer adăpost la ei în mod întîmplător.

Djem continua să surîdă întocmai ca un om nu prea isteț, dar care se bucură că i-a venit în gînd o idee grozavă. Cît despre Siuleiman, acesta îl privea cu atîta compătimire, încît parcă ar fi avut în fața lui un bolnav pe moarte.

În ceea ce mă privește, dacă mă întrebați, nici eu nu înțelegeam spaima Frîncului. Djem era convingător în felul cum judeca.

— Stăpîne, poruncește-mi ce vrei — declară Siuleiman — dar să știi că eu nu mă voi întoarce fără scrisoarea de care ți-am spus.

— Du-te, Siuleiman ! porunci Djem, lăsînd fără răspuns această obrăznicie. O să primești o hîrtie din partea mea, o scrie Haidar chiar acum. Au să te însoțească pînă la țărm trei sute de oameni de ai noștri, iar acolo o să găsești un caic. Să dea Dumnezeu să aveți vînt favorabil pe drum !

— Și să dea, în afară de vînt favorabil încoace și încolo, să mă întorc, sultanîm ! răspunse cu ochi lucitori Frîncul. Nu cred că Ordinul se va bucura prea tare cînd va vedea un cavaler care a fugit de la ei și s-a turcit.

— Ia stai, Siuleiman ! strigă deodată Djem, de parcă Frîncul ar fi pornit-o la fugă. Crezi că te amenință ceva ? Ai fost, într-adevăr, de-ai lor, dar astăzi te afli sub protecția legii noastre. Poate că și la ei sînt de-ai noștri, fugiți, iar Ordinul îi ocrotește, nu-i așa ?

— Toate astea sînt adevărate, sultanîm, răspunse Frîncul, care nu părea de loc speriat. Unul fuge încoace, altul încolo și cu aceasta el încetează să mai facă parte din ai săi, dar nici nu începe să aparțină străinilor.

— Nu înțeleg cum vine asta, făcu Djem o grimasă.

— De n-ai înțelege-o, răspunse simplu și fără pic de răutate Siuleiman. Am vrut să-ți explic doar un singur lucru : cine a fugit o dată, e mai bine să nu încerce drumul întoarcerii, căci un asemenea drum nu există !

— Prietene (cît de ușor numea astfel Djem pe oricare dintre noi !) dacă alegerea mea s-a oprit asupra ta, asta e pentru că le cunoști limba. Nu m-am gîndit nici o clipă că te paște vreo primejdie la Rodos. De aceea spune-mi : primești să pleci în această solie sau nu ?

— Am și primit, sultanîm, răspunse Siuleiman. Chiar de m-ar amenința vreo primejdie ; ba tocmai de aceea. Dar te rog, ține minte un singur lucru : dacă nu mă întorc, asta în nici un caz nu va fi după voința mea, ci înseamnă că am fost reținut sau ucis. Măcar moartea mea să-ți dovedească că ești atît de credul.

— Nu ! (De data asta Djem era într-adevăr speriat.) Nu crezi că mă vei convinge cu un preț foarte mare ?

— Preț foarte mare ! repetă Frîncul și de astă dată, pentru prima oară vorbele lui mă mișcară. Ce tot spui, sultanîm ! Cît costă viața unui om fără patrie ?

Și fără să mai aștepte răspunsul, Siuleiman Frîncul se îndreptă spre Haidar, care tocmai încheia scrisoarea adresată Ordinului.

— Nu-l mai recunosc, începu să cugete Djem cu voce tare. Niciodată n-am bănuit că armurierul nostru o să-mi spună atîtea și că o să dea în general dovadă de vreun oarecare sentiment omenesc. Vezi, Saadi, ce fac încercările din om ? Chiar dintr-o piatră ca Siuleiman ăsta. I-au fost de ajuns cele cîteva luni de rătăcire prin Ermeni, Egipt, Licia...

— Mă tem că nu astea l-au zguduit atîta, stăpîne, am răspuns eu. Cred că Siuleiman a trecut prin greutăți și mai mari decît cele din Licia. După părerea mea tocmai amintirea lor nu-i lasă sufletul liniștit.

Uite, în felul acesta s-a terminat convorbirea aceea.

Pe urmă Siuleiman a plecat la drum, urmat de trei sute de oameni de-ai noștri. L-am urmărit, dar nici de departe măcar nu ne-a făcut un semn cu mîna. Călărea cu bărbia lăsată în piept, posomorît și întunecat ca o piază rea.

— Se pare că armurierului nostru i s-au înecat toate corăbiile încă de azi dimineață, glumi Djem.

— A fost oare cîndva altfel ? am răspuns eu. Dar presimțirea cea rea continua să plutească și să apese greu asupra taberei noastre.

PRIMA MĂRTURIE A LUI D'AUBUSSON, MARELE MAGISTRU AL ORDINULUI SF. IOAN DE IERUSALIM, DESPRE ISTORIA ŞI SITUAŢIA ORDINULUI CU ACELAŞI NUME

După legile voastre şi după toate legile, eu sînt scutit de a da declaraţii — de altfel nimeni nu poate fi obligat să depună mărturii în detrimentul său, aşa zice legea. Mă tem însă că cercetarea cazului Djem se va încheia cu o nouă învinuire împotriva mea, şi în primul rînd împotriva mea. Mă întrebaţi de ce gîndesc aşa ? Pentru că am o lungă şi tristă experienţă în această privinţă.

Acuzaţiile au început să curgă de multă vreme, pot spune că s-au împlinit trei sute de ani. Am fost descris în diverse scrieri (de la romane şi pînă la tratate politice) în culori mai negre decît diavolul însuşi, atribuindu-mi-se trăsăturile unui adevărat monstru.

Iertaţi-mă că fac un reproş posterităţii — se admite în general că aceasta nu ar greşi. Dar remarcaţi şi dumneavoastră : pe de o parte sînt implicat în cele şapte păcate de moarte, iar pe de alta — istoria mă prezintă ca pe cel mai de seamă magistru al Ordinului. În care din cele două se află adevărul ?

Nu vă chinuiţi să-mi răspundeţi, căci o ştiu prea bine : ambele aprecieri sînt drepte. E adevărat că pe vremea mea un om de stat nu ajungea în vîrful piramidei dacă nu-şi însuşea nu numai chipul, dar şi concepţiile unei fiare.

Văd că protestaţi şi că aprecierea asta a mea vi se pare cu totul exagerată. Bine ! Vreţi atunci să trecem în revistă pe cîţiva dintre contemporanii mei, care au lăsat o urmă groasă în istorie ?

Iată : am fost contemporanul lui Ludovic al XI-lea. El este acela care a încercat să strîngă la un loc micile stătuleţe feudale dintre Rin, Pirinei şi Ocean în ceva care a servit drept bază statului francez de astăzi. A făcut-o prin nişte combinaţii nemaipomenite, dovedind un simţ politic de om de stat cu vederi înaintate. Ei bine, cine a fost Ludovic al XI-lea ? Un monstru, iertaţi-mi vă rog expresia. Încă

de tînăr s-a ridicat împotriva tatălui său şi s-a războit cu el tot aşa ca şi cu ceilalţi feudali ; o dată ajuns pe tron, nu şi-a ales mijloacele : pumnalul, otrava, denunţurile şi tortura. Adversarii lui Ludovic al XI-lea, o dată prinşi, au petrecut ani de zile închişi în colivii, lungi, late şi înalte de opt paşi. Mîncau, dormeau şi-şi făceau nevoile în aceeaşi cuşcă ! E revoltător, nu-i aşa ? Iar Ludovic obişnuia să se plimbe printre cuşti şi să întreţină convorbiri sarcastice cu „mosafirii" lui.

Pe lîngă toate astea mai era şi paiaţă — îi plăcea să-şi bată joc de oameni şi de propria lui demnitate. Îşi vizita posesiunile în haine de simplu meseriaş şi cocheta cu orăşenii pînă ce izbutea să le mărească de trei ori dările. Vedeţi, acesta a fost, în cîteva cuvinte, Ludovic al XI-lea, cel pe care istoria îl prezintă ca pe unificatorul Franţei.

Am fost contemporanul celor trei papi — Sixt al IV-lea, Inocenţiu al VIII-lea şi Alexandru al VI-lea. Nu vreau să-l caracterizez pe Inocenţiu pentru simplul motiv că mi-a fost prieten personal. Ceilalţi doi s-au întrecut în josnicii. Fiecare dintre dînşii întreţinea pe faţă o femeie sau mai multe, de la doi pînă la şase copii nelegitimi şi veselea Roma organizînd carnavale sau lupte cu tauri. Aşa erau pe vremea noastră conducătorii noştri spirituali, ca să atingă culmea prin figura lui Alexandru al VI-lea, Rodrigo Borgia, tatăl lui Cezar şi al Lucreţiei. Mai e necesar să vi-i descriu în amănunte ? A fost oare vreo intrigă criminală în Italia la sfîrşitul secolului al XV-lea unde nu s-a descoperit mîna unuia dintre membrii familiei Borgia ? De altfel, în ajunul Reformei, clerul nostru a arătat — şi a făcut-o cum nu se poate mai bine — de ce este în stare.

Am fost contempornul lui Lorenzo Medici, tiranul Florenţei, care şi-a petrecut viaţa în nenumărate rivalităţi şi războaie : am fost contemporanul lui Vladislav al V-lea, care l-a ucis pe fiul cel mai mare al lui Iancu de Hunedoara şi l-a aruncat în închisoare pe cel mai mic ; am fost contemporanul lui Cezar Borgia, care a reînviat puterea lumească a papalităţii printr-o serie de războaie şi care a fost unul din cei mai tipici tirani ai Renaşterii, amantul propriei sale surori ; am fost contemporanul lui Ferdinand de Aragon şi al Isabelei de Castilia, care au trimis escadra lui Columb să jefuiască şi să robească Lumea Nouă, chemînd ca arbitru suprem în primele lor litigii coloniale cu Portugalia, pe cine credeţi ? Pe înţeleptul, pe dreptul, pe incoruptibilul Alexandru al VI-lea !

Credeți că este necesar să continuu ? Aș fi vrut totuși să vă amintesc doar de încă unul dintre contemporanii mei, cu toate că acesta a fost mult mai tînăr decît mine : este vorba de Niccolo Machiavelli. Și de data asta istoria a încurcat-o : nu Machiavelli a inventat machiavelismul, ca să educe în acest sistem generații de oameni de stat, ci pur și simplu el a observat îndeaproape viața de stat a vremii noastre, a trecut la generalizări și a numit lucrurile cu numele lor, justificînd orice crimă și ridicînd josnicia, fățărnicia și înșelăciunea la rangul de teorie politică.

O să mă întrebați de ce v-am vorbit de toate acestea, căci probabil le cunoașteți și fără expunerea mea demascatoare. Mă bucur foarte mult. De ce însă dumneavoastră, care știți atît de multe, veniți să faceți reproșuri unuia care a trecut de mult de pragul vieții fără a ține seama, pur și simplu, de măsurile vremii lui, pornind parcă de la o dreptate din afara istoriei.

La început, cînd am fost citat, m-am gîndit să tac — am dat socoteală de toate în fața conștiinței mele și în fața lui Dumnezeu. Dacă am vorbit și dacă voi continua să vorbesc și de aici înainte, o fac pentru că nimeni nu poate rămîne totuși indiferent față de aprecierea istoriei. Voi dovedi că am acționat pentru un scop anume, pentru interesul cuiva. N-ar avea rost ca eu — pe care neamul D'Aubusson l-a socotit drept mîndria lui — să trec în istorie ca o pată neagră în arborele genealogic al străvechii mele familii.

În primul rînd, ar trebui să răspund invitației dumneavoastră și să vă spun cîteva cuvinte despre Ordinul nostru, deoarece — văd că o afirmați — puțini cunosc astăzi scopurile și organizarea lui. Asta îmi pare ciudat, dacă am în vedere că este de fapt singurul ordin bisericesc care și-a păstrat pînă în zilele dumneavoastră statul său, chiar dacă și-a schimbat numele în Ordinul cavalerilor de Malta. Astăzi el stăpînește Malta, o biată insuliță în Marea Mediterană, ce pare o cetate uitată între ape.

Este drept că Ordinul nostru are o istorie puțin cam bizară. Spre deosebire de alte asociații cavalerești, care au apărut ca forțe militare și au terminat în mod pașnic, întreținîndu-și monahii din producția de băuturi sau de pe urma școlilor pentru educarea copiilor din familiile mai alese și altele, cu Ordinul spitalului Sfîntului Ioan de la Ierusalim (Ordinul Ioaniților) lucrurile s-au petrecut tocmai pe dos : a lîncezit multă vreme după înființarea sa, pentru a se transforma apoi într-un rival militar al multor state mediteraneene.

Originile Ordinului le considerăm că ar fi datînd de prin secolul al XI-lea, cînd cîțiva negustori italieni au construit la Ierusalim, la mormîntul lui Christos, o mînăstire. I-au dat numele de „Sfîntul Ioan" în memoria Botezătorului și au încredințat-o călugărilor benedictini. Un ordin foarte cunoscut la vremea lui.

Mica mînăstire și spitalul au lîncezit în timpul stăpînirii Selgiucizilor și s-au consolidat abia atunci cînd cavalerii cruciadei a II-a au cucerit Locurile Sfinte și au înființat aici micile lor stătulețe. Ierusalimul a devenit atunci capitala regatului cu același nume.

Îmi pare rău că știți atît de puțin despre viața de la Locurile Sfinte din acea vreme, căci într-adevăr ea reprezintă una din cele mai hazlii pagini ale istoriei universale. Undeva, la capătul lumii, pe un teritoriu locuit de tîlhari și de oameni aproape sălbatici, seniorii noștri din Lotaringia, Flandra sau Lombardia au instituit cea mai pură posibilă societate feudală. Tot ceea ce în Apus ar fi întîmpinat împotrivirea regelui, bisericii sau poporului, a fost aici instaurat în cîteva ore, căci nu avea cine să se opună — populația locală în toți acești aproape o sută de ani pur și simplu n-a voit să știe că existăm și stăpînim Levantul. Ea și-a dus mai departe viața ei nomadă, de pustie și a interesat-o prea puțin dacă era socotită drept supusă mai știu eu cărui conte, herțog, ba chiar și rege.

De altfel, aceste mici stătulețe — pentru că fiecare s-a grăbit să-și întemeieze propriul său stat — au fost condamnate din capul locului la o jalnică sărăcie. Viteaza nobilime apuseană nu și-a dat seama că la baza luxului ei se aflau disprețuiții iobagi. Aici însă, la marginea de apus a Asiei, aceștia lipseau, iar cavalerii care cuceriseră cu mare zgomot Locurile Sfinte (hai să recunoaștem — le-au cucerit ușor, deoarece abia cu un sfert de veac înainte Imperiul bizantin îi biruise pe Selgiucizi și în locurile astea era un interregn care convenea de minune localnicilor), n-au fost în stare să transforme în iobagi cetele războinice de beduini. Așa încît drept rezultat erau aici un mare număr de regi și conți, dar lipseau țăranii.

Închipuiți-vă și dumneavoastră, vă rog, tabloul ! Seniorii noștri construiau aici, în răsărit, castele, organizau turniruri, își adăugau mereu alte noi titluri la cele vechi pe care le aveau. Dar cum nu era nimeni care să muncească și să plătească aceste ranguri ale lor, cavalerii începură foarte curînd să mănînce bulgur cu carne de oaie și să poarte petece pe mantiile lor de sărbătoare. Ceea ce e mai rău — au început să nu-și mai plătească ostașii ; ca urmare, cavalerii s-au risipit și s-au întors în Apus, unde pentru ei munceau

din greu bunii iobagi. Iată cum Locurile Sfinte au rămas fără apărare. O situație nostimă nu-i așa ?

S-a mai scurs ceva vreme — nici măcar o sută de ani în cap de la cucerirea mormîntului lui Christos — și triburile locale au hotărît că această distracție a durat prea mult și au măturat la repezeală pe apuseni de la Ierusalim. Dar înainte de asta, s-a petrecut un fapt mărunt și totuși de mare însemnătate pentru Ordinul nostru și anume — înființarea sa.

Pe la începutul secolului al XII-lea conducătorul mînăstirii Sf. Ioan o scoase de sub ascultrea benedictinilor creînd un Ordin special : „Ordinul fraților spitalului Sf. Ioan din Ierusalim".

Primele atacuri ale beduinilor au impus Ordinului unele acțiuni militare, deocamdată încă defensive. Sfîntul părinte de la Roma a consfințit această schimbare și a transformat pe monahii îngrijitori de bolnavi în cavaleri-călugări. Aceștia s-au apărat cîtva timp, fără succes, căci pînă la urmă au trebuit să părăsească teritoriul ocupat și în anul 1187 au început o odisee, în fața căreia adevărata Odisee pălește. Astfel, retrăgîndu-se tot de-a lungul țărmului spre Acra, pe care au găsit-o, ca să zicem așa, a nimănui, au supus-o în anul 1191 și au format aici statul lor.

Mi se pare că cineva dintre dumneavoastră rîde. Se vede că nu puteți depăși dimensiunile vremii în care trăiți. Vi se pare ciudat cum cele cîteva sute de războinici de meserie, îmbrăcați doar în zdrențe, cuceresc un oraș de care nici nu știuseră pînă atunci și-l declară drept al lor — în vremea noastră aceasta era cu totul în ordinea lucrurilor, răsfoiți puțin istoria.

Uite așa „frații spitalului Sfîntului Ioan" au început să-și ducă viața departe de orice fel de spital, mînăstire și obligații față de cei în suferință, întreținîndu-se din jefuirea satelor învecinate. Dar Ordinul lor suferi o nouă lovitură în anul 1191 cînd populația, nemaiputînd răbda, alungă pe cavaleri și din Acra. Aceștia s-au îmbarcat atunci pe cîteva corăbii, și au trecut în insula Cipru, pe care au ocupat-o. Și tot așa. Istoria Ordinului s-a repetat în mod identic — din nou cîteva decenii de dominație asupra unei insule străine, de o rară fertilitate, urmate iarăși de o prăbușire — în anul 1310 ioaniții au părăsit Ciprul, au cucerit insula Rodos și și-au refăcut statul lor aici.

Cît despre Rodos aș putea să vă spun foarte multe, căci mi-am petrecut aici cei mai frumoși ani ai mei, treizeci de ani în cap. Am cunoscut ca pe propria mea casă cetatea asta, dispusă în semicerc în jurul golfului stîncos, orașul cu străzile lui strîmte, cu casele la

fel de înalte, cu porticurile și colonadele răcoroase de-a lungul pavajului cu lespezi de piatră, nefiindu-mi străin nici un locuitor și nici o fereastră de casă.

Orașul era cu totul și cu totul de piatră — nu rămînea loc pentru verdeață pe această bucățică de pămînt unde trebuiau să se amestece cavalerii, orășenii și străinii. Munții calcaroși ne furnizau din belșug o piatră albă și moale, așa încît Rodosul strălucea orbitor sub soarele sudului și semăna cu craniul unui cadavru care zăcea de mult pe terenul nisipos.

În oraș, deasupra tuturor, se ridica marea catedrală „Sfîntul Ioan", apăsătoare prin imensele ei proporții. Nu se umplea niciodată cu totul în timpul slujbei, deoarece populația Rodosului era tot cea grecească, supusă credinței greșite a Răsăritului, populație care nu venea la serviciile noastre religioase. Oamenii aceștia, săraci și ruginoși, ieșeau în afară de oraș ca să se roage în nenumăratele paraclise ale lor, cocoțate pe toate înălțimile insulei.

I-am lăsat pe greci să se roage în legea lor cea greșită. Nu voiam să-i provocăm. Căci aveam o experiență tristă în urma noastră. Cu toate acestea, populația de care vă vorbesc producea, făcea negoț și ne dădea ajutor în nenumăratele atacuri întreprinse de alții împotriva insulei ; erau totuși creștini, chiar dacă nu erau cu adevărat, ca noi.

Cealaltă mare clădire care domina orașul era palatul marelui magistru. Am locuit zece ani de zile în el, am fost sigur că-i cunosc toate ascunzătorile și foarte tîrziu mi-am dat seama că m-am înșelat. Fiecare dintre predecesorii mei adăugaseră noi coridoare și încăperi secrete, mărind în acest fel posibilitatea lor de a se apăra, de a spiona, de a surprinde și de a pedepsi. Pe urmă fiecare a intrat în mormînt, ducînd cu el taina acestor locuri secrete, așa încît nu e de mirare că următorul mare magistru, construindu-și pentru sine intrări, ieșiri și scări bine mascate, care începeau din cine știe ce cămin și se terminau în vreun dulap oarecare, nu bănuia pe cele existente.

În afara palatului, Rodosul mai avea încă două construcții măreț — Spitalul ioaniților și Hanul străinilor de toate neamurile. Cel dintîi nu era chiar atît de necesar — prea puțin pelerini porniți spre locurile Sfinte se îmbolnăveau la Rodos, condițiile de viață din insulă fiind excelente. În schimb, Hanul străinilor era totdeauna plin pînă la refuz. Nu cu pelerini, cărora le fusese destinat, căci aceștia erau rari, ci cu negustori din Apus și Levant, care se îm-

bulzeau aci, deoarece Rodosul era aşezat tocmai la încrucişarea tuturor drumurilor pe care se desfăşura comerţul levantin.

Treptat, treptat, ţelul cavalerilor-călugări se schimbă. Lupta lor împotriva necredincioşilor, ce stăpîneau acum mormîntul lui Christos, făcu loc luptei împotriva corsarilor din Marea Mediterană. După părerea mea, marea asta este patria acestei mari mişcări. Tot felul de cavaleri nepricopsiţi, alungaţi de la Locurile Sfinte, veneau pe această mare ; urmaşi ai vechii populaţii a Levantului, a căror viaţă devenise imposibilă din cauza unor serii de năvălitori, poposeau aici ; toţi fugarii din armatele sultanilor selgiucizi, arabi, osmani — toţi aceşti oameni deznădăjduiţi, însă foarte abili ai Răsăritului, se îmbarcau pe mai ştiu eu ce corabie, umflau pînzele în vînt şi porneau, cu intenţii necurate, străbătînd în lung şi lat cea mai ospitalieră mare a lumii.

Comerţul Italiei şi Franţei cu Balcanii şi cu Levantul trecea prin Marea Mediterană. Negustorii ar fi fost gata să întreţină de trei ori mai mulţi corsari decît existau pe mare, dar nu voiau cu nici un chip să cedeze celor prezenţi o treime din cîştigurile lor. De aceea spre Rodos — centrul luptei împotriva corsarilor — se îndreptau ajutoare de la Veneţia, Neapole, Genua şi Marsilia. Negustorii întreţineau Ordinul pentru ca mărfurile lor să călătorească în siguranţă, adică pe scurt îşi plăteau paza lor pe mare.

Să nu credeţi că aurul acesta îl cîştigam fără sînge şi sudoare, căci războiul împotriva corsarilor nu e o treabă uşoară. Însă fraţii ştiau să-l ducă foarte bine — chestie de obişnuinţă.

Dumneavoastră spuneţi că vă puteţi închipui orice, afară de viaţa unui cavaler-călugăr a cărui ocupaţie zilnică e această luptă cu corsarii. Să vă spun ceva : spre deosebire de timpurile pe care le trăiţi, în vremea noastră era ceva obişnuit ca un bărbat să trăiască înconjurat mereu de greutăţi şi primejdii, indiferent dacă e vorba de un luptător, de un negustor sau de un călugăr. În toată treaba asta (închipuiţi-vă !) noi găseam, aş putea spune, aproape o plăcere.

Şi astăzi mă simt mîndru cînd mi-amintesc de Rodos, de Rodosul nostru în zilele de sărbători. Orbitor de alb, sever şi elegant, părea creat parcă tocmai spre a forma un fundal pentru cavalerii de aci. Vreo două mii de bărbaţi — luptători zdraveni sau clerici eruditi — în uniforma Ordinului : neagră, cu o pelerină neagră, pînă la genunchi şi cu o cruce albă pe partea stîngă a pieptului. Mi se părea — cînd îi priveam de la palat cum mergeau pe străzi — că rîndurile lor sînt umbra caselor, a catedralei şi a palatului şi că făceau şi mai solide temeliile acestui străvechi oraş.

Căci Rodosul este într-adevăr un oraş foarte vechi, stăpînit pe vremuri de greci, perşi, romani, bizantini, sarazini şi de mulţi alţii. Noi l-am cucerit într-o perioadă grea, adică tocmai înaintea expansiunii otomane, dar a trebuit să treacă încă un veac şi jumătate ca în faţa Rodosului să apară o escadră otomană. Asta am apucat-o chiar eu. Ceva mai mult — istoria mă prezintă chiar pe mine ca apărător al Rodosului şi al celui mai avansat post spre Răsărit al catolicismului. Să nu vi se pară ceva lipsit de modestie dacă vă amintesc următoarele : eu, Pierre d'Aubusson, am fost singurul om care l-a determinat pe Mehmed al II-lea să dea înapoi. Da, chiar dacă această nouă cercetare în cazul Djem se va încheia cu acuzaţii împotriva mea, nu-mi veţi putea totuşi răpi gloria : cu două mii de călugări eu am rezistat marelui Cuceritor. Despre asediul cel mare al Rodosului de la 1480, despre luptele şi victoria noastră n-o să vă povestesc acum, căci ele au precedat în timp cazul Djem. Trebuie doar să subliniez că această victorie ne-a ridicat foarte mult prestigiul în ochii Apusului credincios. În toate ţările supuse papalităţii s-au creat zeci de lucrări literare sau cîntece descriind (de obicei cu multe exagerări) faptele noastre eroice. În ceea ce ne priveşte, am fi preferat ca entuziasmul acesta să fi fost ceva mai palpabil, deoarece asediul a întrecut forţele Ordinului nostru. Tezaurul ne era gol, iar jumătate din corăbiile noastre fuseseră scufundate. În ultimii cinci-şase ani comerţul cu Levantul a fost mort ; negustorii se temeau să acosteze la Rodos, deoarece insula era în stare de război, iar drumul lor de la Genua sau Veneţia pînă în Levant nu se putea face fără acest popas la insula noastră.

Într-un cuvînt, gloria asta goală ne încălzea prea puţin. De aceea, aflînd de moartea Cuceritorului, am văzut într-însa mîna lui Dumnezeu, căci numai Atotputernicul a înlăturat din calea noastră pe omul care mai devreme sau mai tîrziu ar fi cucerit Rodosul.

Curînd după vestea acestei morţi a venit alta — şi mai bună : despre certurile dintre Baiazid şi Djem. Nu îndrăzneam să ne credem urechilor. Chiar din puţinele cuvinte pe care vi le-am spus, cred că v-aţi convins că noi, cavalerii-călugări nu eram obişnuiţi ca soarta să fie darnică cu noi.

Cu toate că erau încurajatoare, noutăţile nu însemnau pentru noi nimic precis. Cu împărăţia otomană nu ne găseam în stare de pace, ci de armistiţiu ; oştile otomane se aflau încă sub steaguri, cu toate că deocamdată se ocupau de Djem ; sangiacbeii lui Baiazid ne reţineau corăbiile, luau prizonieri pe marinarii lor sau pur şi simplu îi ucideau. Puteam oare să sperăm că Baiazid nu va relua

operațiile militare împotriva Rodosului îndată ce va termina răfuiala cu fratele său ?

După părerea mea temeiuri pentru asemenea speranțe nu erau. Ne puteam permite să ne simțim în liniște doar atîta vreme cît dura răscoala lui Djem. Îndată ce Baiazid își înlătura fratele, supunerea oștilor lui era deplină. Iar o victorie rapidă ar fi fost deosebit de dorită de noul sultan, pe care răsculații îl acuzau tocmai de lipsa calităților militare, de teamă și de dorința de pace.

Să nu credeți cumva că judec în acest fel, deoarece s-au scurs cîteva veacuri ; aceasta a fost părerea mea încă de atunci. Căci eu am fost educat de Biserica romană și de Ordinul nostru — v-ați întrebat oare cărui fapt i-a datorat Roma existența ei pe care n-a întrecut-o nimeni pînă astăzi ? Tocmai acestui lucru : adică posibilității de a analiza totdeauna foarte lucid împrejurările și de a găsi cel mai corespunzător mijloc de acțiune sau de reținere.

Una din plăcutele amăgiri ale vremii dumneavoastră este aceea că abia umanismul a eliberat gîndirea omenească, scutind-o de prejudecăți și înlocuind dogma cu raționamentul elastic. Ascultați ce vă spun : e rătăcire curată ! Cercetați, vă rog, analele Bisericii romane și vă veți convinge că noi, cu o sută de ani înainte de Machiavelli, de alți scriitorași ai Renașterii sau palavragii ai protestanților, am acționat fără prejudecăți, am cunoscut realitatea, ne-am adaptat ei și am operat prin ea. Poate că n-am mărturisit-o, că n-am propovăduit-o — în asta a constat și puterea noastră. Sînt lucruri despre care nu se cade să vorbești, ele se subînțeleg.

Da, văd că m-am abătut puțin. Trebuie să vă spun că pe vremea noastră noi concepeam evenimentele nu prea diferit de felul cum le concepeți voi. Nu vă închipuiți, cred, că o omenire, care are în spatele său o istorie de milioane de ani, s-a schimbat dintr-o dată tocmai în ultimele cinci secole. De altfel, în ajunul zilei de 9 iulie 1482, eu am văzut foarte limpede ce ne putea aduce sfîrșitul răscoalei lui Djem.

A DOUA MĂRTURIE A LUI PIERRE D'AUBUSSON DESPRE CELE ÎNTÎMPLATE ÎNTRE 9 IULIE ŞI 12 IULIE 1482

Evenimentele despre care este voba au început cu o apariţie cu totul surprinzătoare.

În ziua de 9 iulie, dimineaţa de tot, pe la îngînatul zorilor cu noaptea, tocmai cînd mă pregăteam pentru sfînta slujbă, mi s-a adus la cunoştinţă că a sosit un trimis al lui Ahmed paşa. Despre Ahmed paşa aveam amintiri cu totul neplăcute : de curînd, acest comandant de armate, foarte capabil, cucerise Otranto. Această acţiune însemna ameninţarea directă a Apusului de către turci.

M-am îmbrăcat la repezeală şi am coborît în sala de primire, gîndindu-mă în acest timp ce ne aşteaptă dacă armistiţiul va fi încălcat. Zidurile noastre nu erau total refăcute după asediul greu al flotei lui Mehmed ; convocarea unui contigent de luptători credincioşi din Italia, Spania şi Franţa ar fi durat cel puţin două luni de zile ; pentru umplerea tezaurului nostru era nevoie de un alt apel — de astă dată către credincioşii din întregul Apus — lucru care ar fi durat mult mai mult de două luni...

În sala de primire se aprinseseră lumînările, căci nu se luminase de-a binelea şi mie nu-mi plăcea să discut în semiobscuritate, deoarece nu voiam ca adversarul să-şi poată ascunde ochii.

Solul a fost introdus. Nu era un turc, de asta mi-am dat seama imediat. Mă săturasem pînă în gît de aceşti creştini renegaţi care-l slujeau pe sultan mai bine decît orice musulman înnăscut, şi care ne cunoşteau foarte bine. Destui ambiţioşi din ţările cucerite sau din Apus se bucuraseră de o primire călduroasă din partea Cuceritorului. Curtea lui adăpostea sute de asemenea trădători, iar printre dînşii măcar zece erau renegaţi doar de formă şi aceştia ne făceau servicii excepţionale. Sînt pe deplin convins că, tot aşa, cel puţin

zece din numeroşii greci, levantini, dalmatini şi alţii fugiţi din Rodos făceau asemenea servicii în favoarea sultanului. De aceea ţineam sub control sever pe orice refugiat sau renegat pocăit, venit să caute din nou protecţia creştinilor. Îi urmăream noi în cele mai mici mişcări, dar pot să jur că foarte puţine lucruri din cele ce se hotărau chiar în Înaltul Consiliu al Ordinului rămîneau o taină pentru sultan. Mă mîngîiam totuşi cu faptul că şi noi eram tot atît de bine informaţi despre secretele de la Topkapu.

Trimisul lui Ahmed paşa mi se păru mai repede levantin decît grec. După cum mă şi aşteptam, el declară că nu vorbeşte limba noastră şi ceru un tîlmaci. Un artificiu foarte ieftin, pe care îl utilizam şi noi cu succes la Topkapu, dar la noi asta nu prindea : trimisul se prefăcea că nu cunoaşte limba respectivă, pentru a putea urmări convorbirea noastră, fără ca nimeni să-l bănuiască, dar noi îl bănuiam întotdeauna.

Şi astfel tîlmaciul ne comunică propunerea lui Ahmed paşa. Nici mai mult, nici mai puţin, Baiazid insista, prin Ahmed paşa, ca armistiţiul nostru nesigur să se transforme într-o pace trainică.

„O-oho ! Nu ameninţam cu nimic Împărăţia, ca să ne ceară pace, fără a o dori noi, mi-am zis eu. Prin urmare ? Prin urmare, există împrejurări care-l silesc pe Baiazid să se situeze într-o poziţie nefavorabilă."

— Sîntem deosebit de măguliţi de bunăvoinţa marelui vostru stăpîn, am început să vorbesc, ca să am timp să mă gîndesc la cele ce voi spune. Dar nu înţeleg despre ce fel de pace cu Înalta Poartă se poate vorbi, cînd stăpînul vostru continuă să aibă atitudini duşmănoase faţă de noi. Abia acum o săptămînă corabia noastră „Sfînta Marina" a fost capturată şi nu ştim nimic de soarta marinarilor ei. Trebuie să începem convorbiri care să fie duse cu bunăvoinţă de ambele părţi. Rugăm dar pe stăpînul vostru să elibereze pe toţi fraţii noştri reţinuţi în Împărăţie. Asta pentru ca să ducem tratativele cu inima deschisă.

— Asta înseamnă, desigur — se vedea clar că solul era pregătit pentru o asemenea cerere — şi că dumneavoastră veţi elibera pe prizonierii luaţi în timpul asediului Rodosului.

— Nu. Aceştia au căzut prizonieri pe teritoriul nostru. Noi vă cerem oamenii prinşi în ape neutre.

Levantinul îşi întîrzie răspunul. Evident, chibzuia dacă trebuia să primească pe loc această condiţie unilaterală şi înjositoare sau urma să ceară aprobare de sus. Aceasta din urmă o do-

ream şi eu : pînă se ducea şi se întorcea iarăşi, treceau două săptămîni în cap ! Dar, cu totul pe neaşteptate, solul declară :

— Corabia „Sfînta Marina" a fost reţinută de sangiacbeiul Liciei care a acţionat de capul lui şi va plăti pentru această faptă. Îndată ce mă voi întoarce, dumneavoastră veţi primi atît corabia, cît şi echipajul ei.

„Ah, nu ! Asta e prea de tot. Dacă Baiazid a împuternicit un sol obişnuit să primească condiţiile noastre, înseamnă că-l ameninţă ceva foarte serios... Oare n-o fi Djem ? Nu cumva l-am subapreciat ?... Poate că e adevărat că armata e de partea lui Djem..."

Cu toată invitaţia mea, repetată, trimisul lui Ahmed paşa nu dori să se odihnească înainte de a porni pe drumul de întoarcere. El ne părăsi chiar în aceeaşi zi de 9 iulie, după-amiază, şi aceasta mă convinse şi mai mult că Baiazid nu şedea pe roze. Am evitat să împărtăşesc acest lucru cuiva. Din fericire, solul mă vizitase foarte devreme, şi la convorbirea noastră nu participase nimeni. De aceea am comunicat în Consiliu doar atît : Baiazid ne propune pace. Mă întrebaţi de ce am făcut-o ?

Ordinul nostru, format din aproape două mii de oameni, era lipsit de omogenitate. Existau în sînul său diverse interese şi curente contrarii. Între cei treizeci de membri ai Marelui Consiliu şi printre cei nouă membri ai Consiliului Suprem ştiam că sînt adepţi ai tuturor marilor puteri. În parte, această situaţie se datora statutului însuşi al Ordinului, care împărţea pe fraţi în opt părţi, după limba pe care o vorbeau. Fiecare parte avea cîte un reprezentant în Consiliul Suprem şi era cu totul firesc ca acesta să apere interesele suveranului său. Aş fi fost foarte mulţumit dacă lucrurile s-ar fi terminat aici. Ele erau însă mult mai complicare.

În rîndul celor mai de seamă cavaleri-călugări am putut să observ foarte uşor adepţi ai tuturor curentelor de la Vatican sau din Europa. Fiecare cardinal, fiecare magistru al altui ordin, fiecare duce din Apus avea un om al său în sînul Ordinului, pe care-l plătea. Oricum ar fi, m-am simţit totdeauna observat, din sute de părţi, începînd cu Sfîntul părinte şi terminînd, să zicem, cu ducele de Burgundia.

De aceea am adoptat o anumită atitudine — asta, după părerea mea, e soarta fiecărui om de stat de la facerea lumii şi pînă în zilele noastre. Îmi făceam confesiuni şi aveam încredere doar în mine însumi.

Aşa s-au petrecut lucrurile şi pînă în seara zilei de 9 iulie — una din numeroasele zile în care gîndurile şi grijile mele au fost numai

ale mele, fără a-mi putea permite să le împărtăşesc cuiva sau să cer sfat sau ajutor de undeva. Una din zilele în care m-am rugat la un loc cu o mulţime de cavaleri, am discutat în Consiliu despre repararea zidurilor cetăţii, am mîncat carne friptă, am băut vin de Cipru, am citit şi am stat de vorbă cu alţii. Şi mai ales, m-am silit să-mi ascund teama — asta fără nici un efort, deoarece prefăcătoria făcea parte din mine însumi — căci aveau să se întîmple evenimente importante !

Cu toate că le prevăzusem, noutăţile pe care le-am primit chiar în ziua următoare — la 10 iulie — au întrecut toate aşteptările mele. În după-amiaza zilei s-a anunţat sosirea unui sol al lui Djem.

De data asta nu era nici foarte devreme, nici prea tîrziu, ca să am o scuză, dar am călcat toate regulile şi l-am primit pe sol doar eu singur. Nu mă îndoiam cîtuşi de puţin că măcar zece dintre fraţi vor utiliza deschiderile tainice din ziduri, coşuri şi cămine, pentru a asista la această convorbire fără a fi văzuţi. Am crezut că zece e mai mic decît treizeci (numărul membrilor Marelui Consiliu), iar pe de altă parte eram sigur că nici unul dintre cei ce vor trage cu urechea nu va spune altcuiva, căci aceasta ar fi micşorat preţul informaţiei.

Solul a fost introdus de către cei doi fraţi care erau de serviciu.

Nu ştiu dacă am reuşit să-mi ascund surprinderea — eu, care speram că-mi stăpînesc şi cel mai mic muşchi al feţei — văzînd pe cine întîmpinăm. Fratele Bruno !... Iată că omul acesta avea neruşinarea să apară înaintea mea.

Acum patru ani, cînd lupta noastră cu Mehmed han abia începuse (spun asta, ca să puteţi fixa timpul în care s-au petrecut lucrurile), mi s-a raportat că fratele Bruno avea o atitudine stranie. De două sau trei ori a refuzat să asiste la sfînta slujbă, fără a da nici un fel de explicaţie ; a lăsat să se înţeleagă într-o discuţie cu celălalt frate cu care împărţea chilia, că a început să vadă abia acum şi încă nu poate crede ceea ce vede ; o dată a şi strigat — nu era beat, ci pur şi simplu îşi ieşise din pepeni — că aici la Rodos totul e putred, murdar, respingător. De altfel, nu-mi amintesc exact aiurelile fratelui Bruno, însă sensul lor îmi era foarte clar, deoarece el nu era nici primul şi nici ultimul rătăcit.

Se întîmplase şi altă dată ca unii fraţi, în aceeaşi situaţie ca dînsul, intraţi în cinul monahal în cine ştie ce mînăstire pierdută undeva prin Boemia sau Bavaria, petrecîndu-şi noviciatul printre cinci-şase fraţi, prostiţi de atîta post sau foarte naivi în credinţa lor, să treacă printr-o criză sufletească intrînd în Ordinul nostru.

Zguduirea era provocată de contradicția dintre felul în care își închipuiseră ei o comunitate de cavaleri-călugări și această comunitate însăși.

Se înțelege că adevărul este mult mai bogat în varietate, întîmplări, contradicții decît reprezentarea de care vorbeam. Dar scutiți-mă, vă rog, de amănunte — nu sînt obligat să înșir aci tot ceea ce poate zgudui un monah provincial, care crede cu toată puterea sufletului său și care este transplantat în bogata realitate a Rodosului.

Speram ca fratele Bruno să depășească destul de repede această criză și să facă totul ca să se împace cu situația de fapt. În această privință Ordinul avea multe posibilități. Dacă el singur nu avea putere s-o facă, puteam să-l ajutăm noi — înțelegeți asta cum doriți.

Și dintr-o dată am aflat că a fugit. Mai înainte însă Bruno a adresat o scrisoare fraților — auziți ce nerușinare, o scrisoare adresată tuturor fraților! — prin care făcea apel la dînșii ca să se unească cu toții și să distrugă acest cuib de tiranie și de desfrîu, răspîndindu-se apoi în cele patru zări ale lumii. Ei, cum vi se pare ?

Nouă, adică Marelui Consiliu în care am discutat scrisoarea, ni s-a părut monstruos. Bruno a fost imediat exclus nu numai din Ordin, dar și din sfînta noastră biserică și în paraclisele din Rodos s-a citit chiar o anatemă pentru acest frate rătăcit. Așa am rupt noi toate legăturile cu dînsul și foarte curînd după aceea l-am și uitat. Nimeni nu a aflat încotro și-a îndreptat Bruno pașii săi păcătoși, căci pentru noi era ca și mort.

Dar uite mortul ăsta îndrăznea să învie în fața mea, apărînd însă nu ca un păcătos, ci ca trimis al unui prinț.

Cu toată repeziciunea posibilă, pe care mi-o permitea adînca mea uluire, mi-am dat seama că deocamdată era bine să nu-l recunosc — asta ar fi însemnat o pierdere de vreme de prisos. Pe urmă și problema spinoasă, de nesoluționat, a renegării unuia dintre noi, nu trebuia să mă sustragă de la cealaltă, incomparabil mai importantă.

M-am întors spre fereastră, ca să nu mai văd această figură cunoscută și care, chiar dacă era puțin schimbată de îmbrăcămintea străină pe care o purta, rămăsese tot atît de respingătoare și de nerușinată, să nu-i mai întîlnesc ochii în care luceau batjocura și provocarea.

— Salut în numele Ordinului pe prințul Djem în persoana solului său — am început eu privind în altă parte. Ce vești ne aduceți ?

Spre deosebire de solul lui Baiazid, Bruno nu ceru tîlmaci. Mi-a vorbit în cea mai curată limbă latină.

— Stăpînul meu vă asigură de stima sa. Soarta, care încă nu şi-a spus ultimul cuvînt în disputa dintre Djem şi uzurpatorul său frate, l-a silit pe stăpînul meu să se retragă în Licia. Deoarece dînsul doreşte să discute desfăşurarea ulterioară a luptei cu preaînţelepţii fraţi ai Ordinului, sultanul Djem roagă să fie primit la Rodos cu toată cinstea ce se cuvine rangului său. El crede că, răspunzînd rugăminţii lui, sfinţii fraţi îi vor trimite corăbii care să-l aducă pe dînsul şi pe oamenii săi de pe ţărmul Asiei. De asemenea, că i se va da o scrisoare de liberă intrare şi ieşire din Rodos la data pe care o va hotărî el.

Bruno rosti această alocuţiune cu un glas plictisit, aproape adormitor. Probabil voia să sublinieze prin aceasta cît de puţin încîntat este de înalta sa solie şi de primirea ce i se face.

A fost necesar — cu toate că educaţia noastră spirituală nu ne permite să trecem la excese — să fac uz de toată stăpînirea de sine de care eram capabil, ca să nu scap o înjurătură.

— Ordinul se simte măgulit — am spus eu în locul acesteia — că fiul marelui Cuceritor, curăţindu-şi inima de vechea duşmănie faţă de fraţii ioaniţi, ne cinsteşte cu atenţia sa. Îndată ce Marele Consiliu va examina problema, veţi fi anunţat.

—Aş fi vrut doar să vă amintesc că fiecare clipă contează mult pentru mine. În timp ce Consiliul dumneavoastră va lua hotărîrea, sultanul Djem s-ar putea să nu mai fie printre cei vii.

— Dacă aţi cunoaşte mai bine Ordinul nostru — nu m-am putut eu reţine — nu l-aţi învinui că nu ştie să lucreze rapid.

Bruno se retrase cu un mers voit nepăsător — dorea neapărat să mă provoace.

„Nici un fel de Bruno ! l-am şters eu din gîndurile mele. Dumnezeule mare ! Oare mie, celui de-al treilea fiu al contelui d'Aubusson, cavalerul sărăcit din Creuse, mie îmi dăruieşti atîta putere ! Nemăsurată... Pînă ieri Ordinul nostru se afla sub ameninţarea Cuceritorului ; pînă ieri căutasem în zadar mijloace ca să refacem zidurile noastre distruse, pentru a putea rezista unui nou atac. Astăzi însă, noi — cei două mii de călugări, în frunte cu mine — vom avea de spus un cuvînt de care va depinde soarta lumii."

La chemarea mea fraţii se adunară în sala Marelui Consiliu. Era măreaţă în clarobscurul ei creat de ferestrele pictate, cu pereţii îmbrăcaţi în lemn de cedru şi brocart de Damasc. Ca un stol de păsări bătrîne şi înţelepte monahii intrau fără zgomot. „Vulturii

mei ! îmi venea să le strig, cu toate că ştiam că jumătate dintre dînşii ar fi dat orice, să mă înlăture din calea lor — a venit şi ceasul nostru !"

Bătrînii noştri şedeau acum cu toţii în jurul mesei lungi a Consiliului. Marmura întunecată care o acoperea reflecta deformat treizeci de feţe : caiere de bărbi cenuşii, găuri în loc de ochi şi nici o frunte.

Le-am comunicat rugămintea lui Djem.

Multă vreme domni în sală o linişte atît de adîncă, încît se auzea ciocănitul unghiilor mele pe lemnul de abanos. Fiecare dintre bunii mei fraţi îşi făcea acum socoteala cît va primi, dacă ar putea pînă diseară să transmită această noutate nedeclaratului său stăpîn. Asta îmi era indiferent — atuul cel mare nu puteau să mi-l ia. Djem va fi la Rodos înainte ca oricare din aceşti suverani să afle ceva. După cum vedeţi, şi vremea noastră cu comunicaţiile ei foarte puţin rapide, depinzînd atît de mult de vînt favorabil, de furtună sau de corsari, avea avantajele ei.

Cel dintîi care rupse tăcerea fu Don Alvaro de Tsuniga, călugăr din Castilia. Dacă vă invidiez pentru ceva, este că nu aţi fost obligaţi să îndurati prezenţa şi societatea numitei persoane ; don Alvaro era un bărbat deosebit de antipatic.

Şi de astă dată el începu să-şi dea aere şi să explice lucruri care fuseseră clare încă de la primele mele cuvinte. Cînd binevoi în sfîrşit să ne cruţe de elocvenţa sa, am subliniat că nu avem vreme de vorbe goale. Toţi fraţii au fost de părerea mea. Niciodată nu s-a pomenit în Consiliu o atît de strînsă unitate de vederi şi niciodată nu-mi amintesc ca fraţii să fi discutat atît de viu, călcînd orice cuviinţă. Parcă ne-am fi aflat nu în sala de Consiliu al unui sfînt Ordin, ci, la piaţă, unde marfa cea scumpă a ajuns dintr-o dată la un preţ atît de ieftin, încît cumpărătorii se reped care mai de care s-o apuce.

Totul a mers necrezut de uşor. Am fost de acord fără nici o obiecţie ca spre Licia să-l trimitem pe don Alvaro (bineînţeles, s-a propus el singur) în fruntea unei flotile de şapte corăbii, între care trirema cea mare a Tezaurului — vasul nostru cel mai reprezentativ. Pentru Djem şi suita lui ar fi fost de ajuns doar trirema, dar am prevăzut o eventuală bătălie.

Cînd în legătură cu aceasta s-a pomenit numele lui Baiazid, mi-am adus aminte că, prins cu totul de noua veste, uitasem de solul său de ieri. Acum lucrurile erau cu totul clare : Baiazid a aflat de intenţiile lui Djem înaintea noastră — i le-a comunicat probabil

observatorul pe care-l avea în armata lui Djem. Şi s-a grăbit să încheie pace cu Ordinul nostru, pentru ca o săptămînă mai tîrziu să-şi ceară fratele. În situaţia unui armistiţiu această cerere ar fi fost nelalocul ei.

Gîndeam la toate astea în sinea mea şi zîmbeam ; îmi închipuiam cum se va simţi Baiazid cînd va afla că a scăpat momentul. Foarte bine ! Acum cei puternici vom fi noi, deoarece vom fi mediatori între cei doi feciori ai Cuceritorului.

Rămînea să hotărîm cheltuielile legate de solemna primire. Treaba asta ne-a luat vreme mai îndelungată — despre bani se vorbeşte cel mai mult atunci cînd nu-i ai. Pe urmă l-am chemat pe solul lui Djem ca să-i comunicăm hotărîrea noastră. Cît despre mine, eu aşteptam cu multă emoţie să văd cum îl vor primi membrii Consiliului pe fostul nostru frate, Bruno.

Zguduirea lor este foarte greu de descris ; rămăseseră ca trăsniţi ; ici-colo doar am auzit mici şoşoteli sau exclamaţii. Dar aceştia erau monahi bine educaţi în lupta cu propriile lor reacţii impulsive, aşa încît şoaptele lor încetară repede.

Neruşinatul ăla — într-adevăr monstrul cu cel mai rece sînge din cîţi am întîlnit — trecu de-a lungul întregii mese cu atîta siguranţă şi obrăznicie, încît ar fi scos din fire pînă şi îngerii. „Doamne — m-am gîndit eu — oare Bruno cunoaşte atît de puţin Ordinul, încît se simte în afara oricărei primejdii ?"

— Marele nostru Consiliu — am început eu cînd solul s-a oprit în faţa mea — a analizat rugămintea prinţului Djem. Consiliul găseşte că este o cinste pentru noi să dăm azil şi sfaturi acestui vestit şi nobil prinţ. Flotila noastră va porni imediat ca să-l aducă de pe ţărmul Asiei.

— Ce număr de ostaşi din oştile devotate sultanului Djem vor putea veni în Rodos ? întrebă concret trimisul.

— Pentru scopurile care-l aduc la noi pe prinţul Djem, nu vedem necesitatea unei armate. Cetatea noastră nu-i mare şi alimentarea locuitorilor ei este foarte îngreunată. Spre binele nostru comun ar fi să nu suprapopulăm Rodosul. De altfel, dacă prinţul Djem îşi va continua lupta, succesul său va fi acelaşi şi cu 500 de ostaşi şi fără ei ; numărul acesta nu înseamnă nimic.

Acum solul (care stătea cu faţa spre mine şi cu spatele spre Consiliu) nu mai zîmbi, ci rînji în modul cel mai vulgar — voia să sublinieze că înţelegea adevărata cauză a refuzului nostru.

— Reamintesc atenției dumneavoastră — zise el apăsat — că stăpînul meu v-a rugat nu numai pentru libera intrare, dar și pentru libera plecare din Rodos, atunci cînd va considera că șederea lui în insulă e de prisos. Nu v-am auzit părerea în această privință.

— O veți auzi.

Și am cetit scrisoarea făcută sul pe care mi-au dat-o membrii Consiliului :

„În ultimele zile a venit la noi Siuleiman, înalt trimis din partea Înălțimii-sale Djem sultan, prinț domnitor. Prin scrisoarea amintitului prinț și de asemenea și oral, trimisul mai sus-numit ne-a declarat că prințul Djem sultan dorește să vie la Rodos pentru a discuta cu noi anumite probleme, în care va primi și va urma sfatul nostru, sfat ce vine din partea unor prieteni ce-i doresc binele. Cu acest prilej el a cerut să-i fie garantată siguranța persoanei sale după legile admise de toți.

Ca urmare, noi, acționînd pe baza vechii prietenii ce o nutrim față de dînsul și în speranța că vizita sa va fi spre folosul comun, îi trimitem prin solul său acordul nostru, prin care el se va bucura de cea mai deplină și mai totală garanție a persoanei sale și de respectarea legilor general admise. Aceste garanții se referă atît la Înălțimea-sa prințul Djem sultan, cît și la cei care îl vor urma în Rodos, făcînd parte din nobila sa suită : turci, sau mauri, sau orice altă nație. Ei vor putea rămîne la Rodos în deplină libertate și siguranță, împreună cu toate vestmintele, lucrurile, bijuteriile și banii pe care îi vor avea, atîta vreme cît vor dori, după cum vor putea să părăsească insula, la voia lor sau la voia prințului Djem sultan, fără a li se face nici cea mai mică greutate sau neplăcere. Pentru încredințarea cărora am pus, sub cele de mai sus, sigiliul nostru de plumb.

S-a scris la Rodos, în ziua de 12 iulie a anului 1482."

Solul mă ascultă cu același surîs batjocoritor zugrăvit pe chip. Își spunea probabil în gînd că zece scrisori de garanție de acest fel fac doar cît o traistă cu ovăz. Personal n-am văzut o scrisoare de o mai largă garanție decît aceasta.

Îmi dau seama că toate jurămintele mele nu vă vor convinge, dar să știți că vă spun purul adevăr : În ziua de 12 iulie noi nu știam care va fi desfășurarea evenimentelor și prin urmare nu aveam intenții pe care să nu le putem încă mărturisi. Pentru noi

era suficient că prin participarea noastră vom prelungi dezbinarea care slăbea pe cel mai înfricoşător duşman al nostru.

Cît solul lui Djem a trecut din nou pe lîngă dînşii, membrii Marelui Consiliu, adică cei mai de seamă dintre fraţi, îşi luară o figură foarte solemnă. Mai solemnă chiar decît în ziua cînd ne adunasem în aceeaşi sală, spre a sărbători victoria noastră împotriva lui Mehmed Cuceritorul.

A ŞASEA MĂRTURIE A POETULUI SAADI ASUPRA CELOR ÎNTÎMPLATE ÎNTRE 10 ŞI 27 IULIE 1482

Am zărit caravelele dis-de-dimineaţă.

Nu le-am aşteptat la ţărm, deoarece ne temeam. În ultimele zile, mica noastră oaste începuse să se topească întocmai ca zăpada sub razele soarelui. Nu numai moartea ne secera rîndurile ; ceva mai mult — frica. Ostaşii noştri vedeau bine că soarta ne este fără sorţi de izbîndă şi că nu mai avea nici un rost să aştepte ca să-şi pună gîtul sub sabia lui Baiazid. Aşa încît, în fiecare dimineaţă, ne trezeam cu vreo cincizeci de inşi mai puţin — oamenii fugeau. Iar printre altele, asta însemna că unii din aceşti fugari vor cădea în lagărul lui Ahmed paşa şi — ca să-şi salveze viaţa — vor trăda şi vor spune că am trimis un sol la Rodos. Într-un cuvînt, ne temeam să nu ni se taie calea şi dinspre mare.

Şi de astă dată lucrurile le-a aranjat tot Haidar. Mai întîi el îl convinse pe Djem că era de prisos să ne mai tîrîm prin văile sinistre ale Liciei şi a stăruit pe lîngă Kasîm beg să ne facă rost de o corabie. Acesta ne-a cerut răgaz de o noapte, ca să ne dea răspunsul — desigur s-a gîndit foarte mult în noaptea aceea — iar în zori ne-a declarat că vom avea o corabie. În afară de aceasta, ne-a spus că ne va însoţi pînă la ţărm cu caramanlîii săi, ne va da o scrisoare din care să se vadă că ultimul Karamanoglu este gata oricînd să treacă de partea lui Djem sultan, dar el însuşi nu va veni pe corabie cu noi.

Djem îi ascultă cuvintele, cu gîndul în altă parte. Ne părăsea ultimul comandant militar priceput pe care-l aveam, iar Djem primi această veste, de parcă de mult şi-ar fi luat rămas bun, în sufletul său, de la Kasîm şi de la ostaşii lui.

— Bine, Kasîm beg, rosti el, simplu. Îţi mulţumesc că mă părăseşti ultimul.

— Nu te părăsesc, sultanîm ! se aprinse Kasîm. Şi de aci înainte vei fi stăpîn pe sabia şi pe inima mea. Un cuvînt al tău...

— Hai să nu mai acoperim adevărul cu vorbe frumoase, Kasîm beg ! Ne-am amăgit pînă acum prea mult cu atîtea speranţe.

— Dar, sultanîm, dacă vei apărea la graniţele noastre dinspre apus, dacă vei porni dinspre Rumelia cu o armată de aliaţi...

— Da, atunci va fi altceva. Nu numai tu, ci mulţi fruntaşi vor trece de partea mea. Asta îmi şi trebuie : un aliat. Pe acesta mă duc să-l caut.

Aşa s-a încheiat ultima convorbire dintre Djem şi Kasîm beg, deşi caramanlîii ne-au însoţit încă două zile. În toată această vreme Djem a tăcut cufundat în gîndurile sale ; şi nici Kasîm nu i-a mai adresat vreun cuvînt în cele două zile — totul fusese spus.

Am crezut că visăm cînd în faţa ochilor noştri, printre doi colţi de stîncă, roşii ca toată Licia, se zări pînza întinsă a apelor mării. Ne dezobişnuisem atît de mult de alte culori, în afara tuturor nuanţelor de roşu, încît vederea acestui întins albastru, umed şi liniştit, ne tulbură, părîndu-ni-se ceva imposibil. Pe urmă oamenii arşi de soarele pustiului se repeziră ca ieşiţi din minţi spre ţărm, intrară în apă împreună cu caii, stropindu-se unii pe alţii şi rîzînd cu un rîs nefiresc, de mult uitat.

Apă... ! Voiam să o simt cu ochii închişi, să-i adulmec apropierea după aburii ei moi, după zgomotul minunat de mîngîietor al valurilor. Cînd m-am uitat spre Djem, am văzut că şi el îşi închisese ochii, lăsîndu-şi capul pe spate, ca şi cum s-ar fi lăsat mîngîiat. Şi în aceasta, ca şi în multe altele, noi doi reacţionam la fel.

A doua noastră surpriză a fost corabia. Într-adevăr, puţin într-o parte a golfului, se legăna un vas fără nici un steag. „Corsarii !" am tresărit eu, deoarece Djem sultan ar fi fost o pradă extrem de scumpă pentru orice tîlhar ; în clipa asta Djem cîntărea — cu toate că era slăbit de foame, zdrenţăros şi lipsit de puteri — cît jumătate din tezaurul lui Baiazid.

— Corsari ? îmi rosti Djem gîndul cu voce tare. Rosti vorba asta fără nici o emoţie. Parcă era totuna dacă ar fi căzut în mîna unor piraţi sau a diavolului însuşi.

—Şi tîlharii au socoteala lor, sultanîm, îi explică tulburat Kasîm beg. Uite, mă jur pe ce vrei : nu-i duce capul că pot primi pentru salvarea unui necunoscut oarecare mai mult decît cele cinci pungi de aur ale mele pe care le pot lua !

„Ba n-aşi jura pentru treaba asta" mi-am zis în sinea mea. Nu cred că tocmai tîmpiţii au ajuns corsari.

Djem întîmpină afirmațiile lui Kasîm beg cu indiferență. Ne-am urcat pe corabia asta fără steaguri și însemne — treizeci de oameni. Nu i-a ales Djem ; am venit noi singuri... doar treizeci de oameni au dorit să-l urmeze pe Djem spre necunoscut.

Poate că pentru dumneavoastră n-are importanță, dar trebuie să adaug aici un lucru, căci nu-l pot trece sub tăcere : ani de-a rîndul mai tîrziu mi-au stăruit în minte acea mișcare, acel pas cu care m-am desprins de țărm, cei o sută de arșini de apă, care m-au transformat din cetățean în emigrant. Cea mai obișnuită mișcare, făcută de zeci de ori mai înainte de asta ; cea mai banală fișie de apă — o sută de arșini de mare calmă, îmbietoare.

Da, acesta e adevărul : acolo și astfel mi-am hotărît eu însumi soarta. Fără să-mi dau seama că săvîrșesc tocmai acest lucru — că-mi schimb singur cursul întregii mele vieți. Mi se părea cu totul firesc să-l urmez pe Djem. De el mă lega nu numai dragostea foarte adîncă, devotată pînă la sacrificiul suprem ; după mine Djem întrunea toate calitățile pentru care un bărbat merită să trăiască, să lupte și să moară.

Știu că vorbele astea sună astăzi neconvingător, atunci însă eu eram convins de ele. Aveam credința fermă că Djem era predestinat să întruchipeze visurile unor generații de gînditori și poeți ; că victoria lui Djem ar fi însemnat victoria înțelepciunii asupra forței brutale ; că puterea lui Djem ar fi înlăturat toate frînele pe care prejudecata, dogma și prostia vulgară le-au pus în calea frumuseții. Căci aceasta din urmă, chiar dacă e veșnică, n-a putut domni niciodată bazată pe temeiul legii.

Îmi închipuiam domnia lui Djem ca un triumf neîntrerupt al progresului. Oare întîmplător tocmai aici la noi se născuseră cu veacuri înainte erezii și noi învățături ? întîmplător oare tocmai aci biserica (cea creștină și cea musulmană) nu reușise să tocească aspirația omului spre poezia laică și spre știința pozitivă ? întîmplător oare tocmai aici la noi omul trăise din totdeauna cercetînd, căutînd ? „Nu ! gîndeam eu. Această seculară efervescență spirituală trebuia să ne aducă într-o bună zi, și aceasta tocmai aici în Orient, un unic și nemaivăzut domnitor, care să dea frîu liber aspirațiilor acumulate de veacuri. Și în acest scop putea oare providența — gîndeam eu — să-și găsească un instrument mai strălucit decît poetul Djem ?"

Așa cugetasem de ani de zile și mai ales în anul luptei noastre. Se pare că aceasta determinase fără să-mi dau seama și hotărîrea de a-l urma pe Djem, oriunde l-ar fi dus drumurile lui. Acum Djem

pleca în exil — eram deci dator (nici nu judecam măcar) să-mi însoţesc stăpînul.

Mult mai tîrziu — aşa cum v-am spus — mi-am amintit felul în care ne-am desprins de ţărmul Asiei. „De ce, Doamne — îmi ziceam în sinea mea — de ce în asemenea momente nu se întîmplă ceva neobişnuit ? O furtună cu zăpadă de sînge, un fulger verde-aprins sau o dezlănţuire turbată de vînt, care să răsune ca trîmbiţele Ierihonului ? De ce nu ne trimeţi un semn al înfricoşatei tale puteri, ca să ne oprim în mijlocul faptei care hotărăşte întreaga noastră viaţă ? De ce trebuie neapărat să greşim şi după aceea să ne răscumpărăm greşeala ? Oare nu eşti, Doamne, un nepăsător lipsit de inimă şi care-ţi baţi joc de noi ?"

Da, probabil că Allah ne privea şi atunci cînd vîslele loveau uşor fîşia de mare dintre ţărm şi corabie. Ne-a privit şi şi-a zis : „Aflaţi, dragii mei fii, că fiecare gest şi cuvînt în viaţa voastră e o alegere — voi alegeţi în orice moment al vieţii, dar aruncaţi răspunderea greşelilor voastre asupra mea. Eu însă vă privesc doar, copiii mei, şi aştept să plătiţi singuri experienţa omenească..."

N-am auzit discuţia dintre Kasîm beg şi marinari. Desigur se înţelegeau cînd şi cum să-şi primească plata. Pe urmă Kasîm a venit în faţa stăpînului meu şi i s-a înclinat adînc de tot, pînă la pămînt, a cuprins cu adoraţie marginea albită a feregelei lui şi şi-a lipit buzele de ea.

Am crezut că pe Djem o să-l podidească plînsul — dacă durerea are şi ea o faţă, atunci putem spune că faţa lui Djem era în clipa aceea întruchiparea durerii. Dar în stăpînul meu se trezi vechiul soldat. (Ştiţi, la noi se obişnuia ca un bărbat să plîngă, ba uneori o cerea chiar buna-cuviinţă, bineînţeles, să n-o facă în prezenţa femeilor. Dar femei se găseau rar în jurul nostru.)

Cuvintele pe care cei doi le-au schimbat au fost din cele mai obişnuite la o asemenea despărţire. În astfel de împrejurări se vorbeşte totdeauna de o viitoare întîlnire, deşi în majoritatea cazurilor şi unul, şi altul ştiu foarte bine că aceasta nu se va mai petrece.

Îl vedeam din spate pe Kasîm beg, în timp ce cobora pe scara de frînghie în caic — era lat în umeri, dar adus de spate ca un ostaş bătrîn ce se afla. „Şi de va veni vreodată vremea să triumfe Djem sultan — gîndeam eu — oare ai s-o mai apuci şi tu ?"

Patru zile în cap corabia noastră a stat la ancoră în apropiere de ţărm. Nu ne forţa nimeni să ne îndepărtăm de locul unde aveau să ne caute cavalerii. Iar pe mal caramanlîii îşi făcuseră tabăra şi seara vedeam pe lîngă focuri umbre care se mişcau încet. Nici

Kasîm beg nu părăsea ţărmul înainte de a se convinge că Djem va fi primit în insulă.

A patra zi pe-nserat se auzi zgomot dinspre mal şi se observă mişcare. Spre răsărit de tabăra lui Kasîm apăru un nor galben-roşietic. Luneca jos, aproape de pămînt, cu iuţeala unui pîlc de călăreţi. Era clar ca lumina zilei : Ahmet paşa vroia să-i izoleze pe răsculaţi de mare şi să-i împingă din nou în iadul Liciei.

Cu multă dibăcie, căutînd un adăpost, oamenii noştri duseră corabia undeva în spatele unor stînci. Iar noi urmăream cu dinţii încleştaţi lupta dintre Ahmet paşa şi Kasîm. De fapt, nici nu era o adevărată bătălie — oamenii lui Kasîm se apărară pînă se putură strecura în spatele munţilor. Nici Ahmed paşa nu-i urmări mai departe. Văzurăm oastea retrăgîndu-se de-a lungul ţărmului, iar noaptea licărind ici-colo focurile taberei lui. Se păzea orice intrare spre Licia.

N-o fi observat oare Ahmed paşa biata noastră biremă sau o fi observat-o, dar nu avea la îndemînă vase, o fi crezut de cuviinţă că (chiar dacă în biremă s-ar fi aflat Djem) pentru el, Ahmet paşa, ar fi fost deosebit de util ca lupta dintre fraţi să continue — asta nu ştiu şi nu pot să afirm. Oricum, am rămas aici în apropierea uscatului încă zece zile şi nimeni n-a venit să ne tulbure liniştea. N-am înaintat mai mult în largul mării, deoarece aşteptam o întîlnire, iar pe de altă parte, ne era frică şi de alţii ca noi, adică de corsari.

Întîlnirea asta o aşteptam cu inima strînsă : ne va primi oare Rodosul ? Cît era ziua de mare ne plimbam de la un capăt la altul pe puntea strîmtă a biremei. Adică, ne plimbam noi ; Djem şedea din zori şi pînă-n seară sprijinit cu coatele de parapetul vasului, cu ochii pironiţi spre malul Anatoliei. Mi-am amintit de noaptea, de la care trecuse mai bine de un an, cînd Djem îmi şoptise cu voce tremurîndă : „Mi-e frică de graniţă, Saadi". De atunci socotisem că teama aceea se micşorase. Astăzi însă graniţa era atît de vizibilă — o linie galbenă-roşietică desenată pe nesfîrşitul albastru, încît pe Djem îl cuprinse din nou vechea frică : graniţa !

Nu am încercat să-l încurajez. În zilele acelea Djem ajunsese parcă la culmile suferinţei omeneşti. Ştiam că la aceasta contribuiseră lipsa de acţiune şi mai ales necunoscutul : cum se desfăşurau oare lucrurile în Anatolia, reuşise oare Kasîm să se strecoare, nu cumva se încheiase pace între Poartă şi Rodos ? Nu ştiam nimic. Corabia noastră se legăna încet între cer şi apă, vîslele ei stăteau nemişcate, iar pe frînghiile catargelor se odihneau stoluri de păsări.

Mi-a fost dat să aud uneori vorbindu-se în versuri de astfel de vase-fantome, pe care naufragiatul le ia drept corăbii aievea. Uite așa eram și noi.

Pînă în dimineața zilei de 20 iulie, cînd zărirăm caravelele. Vasele se îndreptau cutezător pe apele argintii și încă somnoroase ale dimineții, și răsăritul soarelui le transforma în niște bîtlani cu pene roz — bîtlani de ăștia ținea Djem la curtea lui din Caramania, pentru că îi plăcea tot ce era frumos.

În fruntea vaselor despica valurile trirema cea mare cu steagul Ordinului — o cruce albă pe un cîmp negru.

„Au venit ! Ne primesc la Rodos !" îmi venea să strig de bucurie, dar mai eram cu inima strînsă ; steagul cavalerilor îmi aduse îndată aminte de Siuleiman Frîncul și de negrele lui prevestiri.

Djem privi și el îndelung mica flotilă. Probabil și lui i se păruse ceva nereal, ca toate cele petrecute în ultimele zile. Abia atunci cînd oamenii începură să se frămînte, îmi spuse :

— Saadi, pregătește-te și pregătește-mă și pe mine. Să nu uităm că sosesc la Rodos nu ca un fugar, ci ca un suveran legal al unei Împărății.

Ne-am apucat să cotrobăim prin lăzile noastre, în care nu mai umblasem de la Cairo — mai bine de șase luni fuseseră petrecute doar în campanii și bătălii. Am scos de acolo veșmintele de ceremonie ale lui Djem, l-am îmbrăcat și am înfășurat în jurul capului său douăzeci de coți din cea mai fină mătase. Acum mi-am dat seama cît de mult slăbise prietenul meu — parcă purta niște haine străine.

Și totuși arăta minunat. În ultimele cincisprezece luni de la moartea lui Mehmed han, Djem se maturizase. M-am întrebat în ce consta această bărbăție și mi-am răspuns singur : în vreun ascunziș amar care a frînt farmecul visător al lui Djem. Da, asta era — poate că omul se maturizează tocmai atunci cînd se frînge ceva în sufletul său.

Am urcat după stăpînul meu la pupa corăbiei. Eram aci cu toții, mica suită a lui Djem ; ne-am aranjat în spatele lui în semicerc. Probabil că formam o priveliște frumoasă sub razele oblice ale soarelui de dimineață — un grup de tineri îmbrăcați în toate culorile, în atlaz, fir de aur și saftian.

Caravelele își coborîseră pînzele ; vîslele lor erau acum îndreptate drept spre cer. Era limpede : Ordinul nu voia să pătrundă în apele teritoriale, ci respecta legile.

Am văzut cum de lîngă trirema cea mare s-a desprins o barcă vîslind repede spre noi. Djem nu scăpa din ochi această lotcă de care depindea soarta lui. Ba chiar rugă un marinar să-i dea un ochean și se uită spre trimiși.

Erau doi, acum îi vedeam bine. Unul era cavaler, îmbrăcat de sus pînă jos în negru. Nu a trecut mult și l-am recunoscut și pe celălalt. Siuleiman. Siuleiman trăia !

Djem abia înclină din cap spre cavalerul sosit pe punte — un bărbat între două vîrste, cam buhăit la față și cu ochii incolori. Incoloră-i era și vocea cînd îi adresă lui Djem un scurt salut, numindu-l prinț. Siuleiman traduse cuvintele cavalerului privindu-l însă de la o asemenea înălțime, de parcă acesta ar fi fost un păduche. Siuleiman era în stare de asemenea priviri.

Fără a mai pierde timp, trimisul înmînă lui Djem un sul, Siuleiman îl desfăcu și-l citi — un torent de cuvinte din care am înțeles doar atît : că vom fi primiți la Rodos și că vom putea părăsi insula atunci cînd vom voi.

Mă liniștisem, cînd ceva m-a făcut să-mi ciulesc iar urechile. Tot cu aceeași voce, ca și cum ar fi continuat să citească, Siuleiman se adresă lui Djem :

— Stăpîne, numai o jumătate de oră mai este ca să nu fie prea tîrziu. Te conjur, sultan Djem spre binele pe care mi l-ai făcut : crede-mă, nu pleca la Rodos !

Fața puternic îmbujorată a lui Djem păli — îl tulbură îndrăzneala lui Siuleiman Frîncul. Pe urmă și-a dat seama că acesta nu l-ar fi prevenit și conjurat în cazul în care cavalerul ar fi știut turcește. Și atunci Djem încercă să răspundă indiferent, de parcă ar fi cerut și alte noutăți din Rodos :

— Văd că te întorci viu, Siuleiman. Asta nu-i puțin.

— Mă tem că sînt bucățica de brînză care va atrage șoarecele în capcană, sultanîm. Mă jur pe tot ce am mai scump : ești în primejdie !

— Zarul a fost aruncat, Siuleiman ! încheie Djem abătut. Să mergem.

Frîncul încercă să mai spună ceva, dar Djem o și pornise. Se mai opri o clipă doar înainte de a trece peste parapetul corăbiei. Se întoarse spre marinari și spre căpitanul lor — cea mai pestriță gloată din cîte am întîlnit — și le spuse cu voce tare :

— Vă mulțumesc, prieteni, că l-ați păzit pe Djem sultan — spre binele sau spre răul lui !

Corsarii se strînseseră cu toții la parapet strigînd ceva — fiecare în limba lui, și multe erau limbile ce le vorbeau. Și aceste strigăte ale celor treizeci de tîlhari parcă-i amintiră lui Djem salutul cu care-l întîmpinase propria-i oaste ; îi amintiră glasul mulțimii. Acum Djem se rupea de aceste mase, deoarece noi eram doar o suită — cîteva slugi, întreținute și plătite.

Djem înlemni așa, cu un picior pe scara de frînghie și cu capul întors spre corsari — pentru prima oară am deslușit în privirea lui sentimentul sfîrșitului. Parcă voia să rețină această ultimă clipă în care mai era stăpînul pașilor săi. Probabil tot asta l-a făcut să se uite și spre Siuleiman, prevestirea cea vie, care-l însoțea pe stăpînul nostru :

— Tu rămîi, Siuleiman, zise el încet. Nu voi avea liniște știindu-te în Rodos.

— Te voi urma, sultanîm. Nimic mai mult nu mi se poate întîmpla.

Pe urmă am coborît pe scară. La început zece, căci atîția intrau în barcă... Pe urmă barcagii au făcut mai multe drumuri că să transporte întreaga suită și bagajele noastre.

Pe trirema cea mare am fost întîmpinați de don Alvaro. Primirea a fost mai mult decît măreață. Covoare scumpe acopereau întreaga corabie. Ele se lăsau și peste balustrada ei, încît trirema văzută de departe, era pestriță ca o floare de mare din povești. Pe culorile ei vii, cavalerii păreau o pată neagră. Siniștri — acesta era cuvîntul care, fără a mea voie, mi se strecură în minte.

Don Alvaro îl salută pe Djem printr-o cuvîntare foarte lungă. Siuleiman traduse, alegînd, după cît mi s-a părut, ce era mai important, deoarece reda printr-o scurtă frază un adevărat torent de cuvinte ale lui don Alvaro. Djem însă mulțumi laconic, apoi se retrase în încăperile care îi fuseseră pregătite.

Niciodată nu voi uita prima noastră cină luată la un loc cu creștinii. Pe urmă m-am obișnuit cu deprinderile și obiceiurile lor, dar atunci, la început, totul era nou pentru mine.

La cină cavalerii s-au strîns sus pe punte, sub cerul liber. Deasupra capetelor noastre se întinsese o pînză colorată. Zeci de lumînări puse în pahare adînci de sticlă luminau masa. Aceasta era atît de încărcată de bunătăți, încît ne cuprinse amețeala. Luni de zile nu trăisem decît cu pesmet și apă din băltoace !

De fapt erau două mese, așezate față în față. Cea la care aveau să cineze cavalerii — caraghios de înaltă — era mult mai săracă

decît a noastră. Pe noi ne-au poftit să şedem în jurul unei mese joase, înconjurată de perne moi.

Îndată ce ne-am aşezat (pe partea noastră erau numai apropiaţii lui Djem), don Alvaro a ridicat paharul, după obiceiul lor, în sănătatea stăpînului nostru. Socotind, probabil, că noi nu vom bea — căci aşa ne porunceşte credinţa noastră — rămase surprins cînd Djem ceru şi el o cupă şi o goli dintr-o dată.

Cei din faţa noastră îşi ascunseră mirarea şi ne invitară să mai bem — şi vinul lor era bun, de Cipru. Astfel, masa decurse aproape în tăcere. Dintre toţi numai Siuleiman vorbea ambele limbi, iar el mînca cu atîta poftă, încît mereu era cu gura plină. Nu ne-am ruşinat nici noi — Djem se ospăta cu poftă, aşa cum nu l-am pomenit niciodată. Avea o foame de lup.

La un moment dat, l-am văzut pe Djem urmărind cu atenţie pe cineva — era un cavaler, care-l servea. Acesta, cum vedea că Djem întinde mîna spre o nouă tavă, tăia repede o bucată de peşte, de pasăre sau de vînat şi o înfuleca pe loc.

— Ce face omul ăsta, Siuleiman, întrebă Djem.

— Doreşte ceva, Înălţimea-sa ? se ridică don Alvaro, de unde am înţeles că fusese necontenit cu urechea la noi.

— Întreabă — răspunse rîzînd necuviincios, cu gura plină, Siuleiman — de ce acest frate mănîncă din toate bucatele înaintea dumisale.

— Explicaţi Înălţimii-sale ! dispuse cu multă importanţă don Alvaro, iar porunca asta plină de înfumurare îl făcu pe Frînc să turbeze.

— Vă explic, Înălţimea-voastră — reluă el — că la creştini există următorul obicei : dacă la masă se află un domnitor, mîncărurile lui trebuie să fie mai întîi controlate de un om special.

— O, vă obosiţi degeaba ! rîse Djem cu toată faţa spre don Alvaro. Masa este într-adevăr copioasă, aveţi bucătari minunaţi şi fratele dumneavoastră poate să nu se îndoiască de priceperea lor.

— Aici nu este vorba de pricepere ori de bun gust, sultanîm, ci de *otravă,* răspunse Siuleiman abia izbutind să nu se înece de rîs, şi scăpă pe piept o bucată de friptură de raţă. Ştiţi, după asemenea ospeţe se-ntîmplă uneori să nu te mai trezeşti.

Djem îl privi ca trăsnit.

— Ei, cum aşa ? reuşi el în cele din urmă să îndruge. Care-i otrava care l-ar putea doborî pe cel ce gustă din mîncarea mea, înainte de a fi mîncat şi eu ?

— Nici una, bine-nțeles, admise indiferent Siuleiman, chinuindu-se cu altă bucată de friptură de rață. Păstrează și ei bunacuviință și nimic altceva.

Djem încetase să mai mănînce. Am crezut chiar că va renunța cu totul și că niciodată nu va mai accepta o îmbucătură de la acești oameni, pentru care otrava este, atît de obișnuit, un adaus al mîncării. Dar stăpînul meu se reținu. Se sculă, ridică din nou paharul, dădu ușor la o parte pe fratele care se grăbea să bea prima înghițitură dintr-însul și rosti, privind țintă la Alvaro :

— Ar fi o jignire pentru cavalerii-ioaniți, dacă aș accepta să mi se guste hrana și vinul. O dată ce caut adăpost la voi înseamnă că am o încredere deplină. Rog pe Sfinția-voastră să permită acestui om să se așeze între noi, ca să mîncăm împreună !

Siuleiman păru că se înecă pînă ce înghiți ce avea în gură și traduse cuvintele lui Djem. Greu aș putea să vă descriu impresia pe care au produs-o de partea cealaltă. Îmi păreau cu totul caraghioase aceste fețe mari, cu obrajii umflați de îmbucăturile din gură, cu bărbile pline de grăsime și mai ales cu ochii lor care nu clipeau, înghețați parcă într-o nemărginită mirare. Între timp, don Alvaro își birui uimirea ce îl cuprinsese și răspunse ocolind privirea lui Djem :

— Nimic nu ne este mai scump decît încrederea ce ne-o arată un prieten. Vă mulțumesc, Înălțimea-Voastră ! Vă mulțumesc în numele Ordinului și al Sfintei noastre Biserici !

Siuleiman traduse aceste cuvinte printre înghițituri. Pe urmă adăugă de la el :

— Țineți minte bine, stăpîne ; *ei* vorbesc de încredere.

PARTEA A DOUA

A TREIA MĂRTURIE A MARELUI MAGISTRU PIERRE D'AUBUSSON DESPRE CELE ÎNTÎMPLATE LA 29 IULIE 1482

De fapt, încă de la 28 iulie seara am aflat de la cei doi fraţi, pe care don Alvaro îi trimisese înainte cu brigantina rapidă, că înaltul nostru oaspete va ajunge la o zi şi o noapte după sosirea lor. O dată cu aceasta începu la Rodos o fierbere pe care n-am mai pomenit-o de la marele asediu încoace. În cursul întregii nopţi spre 29 iulie, fraţii cei mai tineri au trecut la decorarea cetăţii şi la pregătirea încăperilor destinate lui Djem. Hotărîsem să ne instalăm oaspetele în odăile destinate trimişilor Franţei — eu am insistat pentru acest lucru, fiindcă sînt francez.

Înainte de orice, am poruncit să se scoată toate covoarele şi cuverturile ; aveam destule, deoarece turma credincioşilor din întregul Apus, ca şi negustorii levantini speriaţi de corsari, copleşeau Ordinul nostru cu daruri. Atîrnate de zidurile cetăţii, la ferestrele şi terasele Rodosului, ele îi dădeau aspectul unui sat din Provence, pregătit pentru bîlciul anual. Mă gîndeam că această împestriţare vulgară era aproape o profanare a severei măreţii a Rodosului, dar ea se potrivea cu oaspetele nostru — un prinţ sălbatec.

Toată această muncă se termină abia în zori şi numai atunci fraţii aduseră în odăile prinţului cîteva din lucrurile mele personale, destinate să-i mărească splendoarea : un pat cu baldachin de mătase, un mic birou cu incrustaţii de sidef şi mărgean, cîteva piei de tigru şi nenumărate perne de atlaz. Le aşezarăm în camerele destinate regelui Franţei — clădirea rezervată acestei ţări avea şi un asemenea apartament, cu toate că nici un rege francez nu vizitase Rodosul şi nici nu avea de gînd s-o facă. Aici pot să remarc în treacăt — asta nu mai este esenţial, deoarece nici Rodosul şi nici odăile rezervate Franţei nu mai sînt de veacuri în mîinile noastre — că în două locuri,

sub tapiseria de brocart ce împodobea pereţii acestor odăi regale, erau tainiţe.

Încăperile destinate suitei au fost aranjate simplu, fără nici un fel de lux. Cu toate că-mi dădeam seama că alianţa noastră cu Djem ar fi fost de mare interes pentru Ordin, nu puteam să-mi înfrîng disprețul faţă de aceşti sălbatici — turci, sarazini şi altă amestecătură levantină. Nu puteam să uit că abia acum doi ani soarta Rodosului atîrnase de un fir de păr din cauza aceloraşi.

Se luminase de-a binelea, cînd — după ce m-am convins că ziua nu va fi noroasă, că nu va ploua — am poruncit să se aştearnă covoare şi pe străzile pe care avea să treacă Djem sultan. Rodosul nu mai cunoscuse un asemenea lux. Stînd pe terasa din faţa odăilor lui Djem şi privind piaţa Sfîntului Sebastian, acoperită şi ea de covoare, mi se părea că nu mai e o piaţă publică, ci o uriaşă sală, orbitor luminată, în mijlocul căreia se ridica statuia unui sfînt mucenic. Să nu credeţi cumva că noi, slugile Domnului, sîntem indiferenţi la frumuseţile pămînteşti.

Toţi fraţii, îmbrăcaţi în hainele lor de ceremonie, plecaseră în port. Muzicanţii noştri (Rodosul avea şi el o mulţime de muzicanţi, deoarece aici, în afară de călugări, locuiau negustori, mercenari, aventurieri) erau gata şi ei, în aşteptarea oaspetelui, gătiţi cu toate florile pe care le oferea vara sudului şi micuţele grădini din Rodos. Într-un cuvînt, eforturile mele dăduseră rezultate — insula noastră strălucea multicoloră în mijlocul albastrului necuprins al mării.

Eu, personal, n-am coborît în port — rangul meu nu-mi permitea o atenţie exagerată faţă de un domnitor mirean. Am rămas sub un baldachin de mătase, lîngă monument, avînd în jurul meu pe fraţii rugători ce vorbeau şapte limbi. Al optulea fusese împuternicit să-l întîmpine pe Djem sultan şi să-l aducă pînă-n piaţă.

După cum vedeţi, n-am fost martor ocular la sosirea lui Djem. La mine ajungeau doar uralele locuitorilor din Rodos, stridente, dar nu prea multe — populaţia insulei, cu copii cu tot, se ridica doar la vreo trei mii de suflete. După urale, a răsunat muzica. Cu execuţia lor, fără nici o noimă, muzicanţii noştri te făceau să uiţi şi de arşiţa de iulie. Se vedea bine că-şi înţeleseseră misiunea foarte simplu şi anume, trebuiau să facă o larmă cît mai mare.

De sub baldachin am observat cum rîndurile de oameni se puneau în mişcare. Venea Djem sultan, tînărul care reuşise să treacă în legendă. Recunosc că am simţit o mică, o firească invidie, aceea a omului de cincizeci de ani faţă de cel de douăzeci, acel sentiment de ciudă al conducătorului spiritual faţă de cel lumesc. Nu încercaţi să mă

contraziceți și nu veniți cu argumentul că pe vremea noastră puterea reală a Bisericii era incomparabil mai mare decît orice putere mireană. Asta le știu eu mai bine. Puterea reală — da, însă ea trebuia să sufere o serie de limitări în manifestările ei exterioare, să renunțe la toate acele lucruri mărunte care fac viața plăcută : culori, cai, panglici și cîte altele. Nu neg că prima impresie pe care mi-a produs-o Djem sultan a fost cel puțin neașteptată. Spre mine venea călare, ca să răspundă primirii, un om care nu era de loc un sălbatic. Bălai, așa cum sînt tinerii noștri din Normandia sau din Alsacia, doar culoarea părului o avea ceva mai închisă și expresia feței mai bine subliniată. Da, mi-amintesc acum, tocmai asta m-a impresionat cel mai puternic : expresia unui om sensibil și gînditor, fapt care nu coincidea de loc cu concepția mea despre universul sufletesc al orientalilor.

— Fiți bine-venit pe pămîntul Sfîntului nostru Ordin, Majestatea-Voastră! au fost primele mele cuvinte adresate lui Djem. Rodosul este fericit să adăpostească pe fiul marelui Cuceritor ; fie ca acest moment să stingă pentru totdeauna vrăjmășia dintre glorioasele noastre arme ; fie ca aurora puterii voastre să se transforme într-un început de pace veșnică între Poartă și Ordin !

Oaspetele răspunse ceva în limba sa neînțeleasă, ceea ce în traducerea fratelui Bruno suna foarte palid, în sensul că fericirea ar fi fost reciprocă și Djem ar fi avut deplină încredere în înțelepciunea și prietenia Ordinului nostru.

Mi-a venit să rîd, cînd a pornit oaspetele spre încăperile ce îi erau destinate. Eu, care puteam să-i fiu tată, am urcat scările fără ajutor, pe cînd dînsul — un tînăr în deplină putere — era susținut de doi păgîni în așa fel, încît aproape îl împiedicau. Mai tîrziu am aflat : așa era obiceiul la ei. Ajuns sus în încăperile sale, Djem le cercetă cu o privire fugară — nici severă, dar nici entuziastă. Parcă locuise de cînd se știa într-un asemenea interior ca al nostru.

— O să-mi permiteți, Înălțimea-voastră, să vă las cîteva ore, am spus eu. Odihniți-vă după oboseala drumului și pregătiți-vă pentru masa solemnă ce va fi dată în onoarea voastră. Spre seară voi trimite cîțiva apropiați ai mei, care vă vor conduce la palatul meu.

Masă solemnă, apropiații mei, palat... Dinadins am vrut să subliniez oaspetelui această măreție, ca să înțeleagă că Rodosul nu este Caramania și că la noi viața merge pe alte dimensiuni și alte convenții. Djem nu părea că observă aceste aluzii ale mele — m-a ascultat distrat, ca omul care se grăbește să rămînă singur cu el însuși. De altfel, același lucru îl voiam și eu.

Întrucît după-amiaza zilei de 29 iulie a fost pentru mine mai plină de efort şi încordare decît întreaga luptă de un an a lui Djem sultan. În această după-amiază m-am luptat cu zece mari puteri ale lumii — începînd cu sultanul Baiazid al II-lea şi terminînd cu Sfîntul nostru părinte.

Lupta am dus-o din cabinetul meu de lucru, mai bine zis de la biroul meu. Nu am făcut altceva decît să scriu zece scrisori. Fiecare în parte era cu totul deosebită de celelalte, prezentînd evenimentele în altă lumină şi propunînd pentru rezolvarea lor măsuri atît de diferite de celelalte, încît mi se părea că mi-am schimbat de zece ori nu numai pielea, ci şi toate măruntaiele şi că m-am pus în situaţia a zece suverani pe rînd.

Iarăşi nu vă înţeleg : de ce credeţi că numai lumea voastră, cea de astăzi este sfîşiată de contradicţii ce nu se pot împăca ? De ce — în ciuda experienţei ei milenare — lumea este înclinată să se înşele în fiecare zi, închipuindu-şi că tocmai momentul prin care trece reprezintă culmea istoriei omeneşti ? Iată, noi (socoteam atunci pe drept) eram convinşi că vremea noastră este „o cotitură a istoriei". Ştiţi doar că Cinquecento a fost epoca în care s-au produs nu numai ciocniri de idei. Ea a pregătit războaiele religioase de treizeci şi de o sută de ani, a pregătit Inchiziţia, revoluţia din Ţările de Jos şi noaptea sfîntului Bartolomeu. E, ce ziceţi ? O să mă puteţi convinge că vremea dumneavoastră a făcut o cotitură mai mare ?

Iertaţi-mă că o să mă mai abat puţin de la mărturia mea, dar vreau să ţineţi seama de ceva puţin cunoscut, ceva care s-a omis în istoria acestui Cinquecento : sfîrşitul Răsăritului ca putere europeană. Timp de o mie de ani — asta înseamnă o jumătate din viaţa lumii creştine — Apusul îşi pierduse întîietatea, se barbarizase. Aici casele domnitoare răsăreau ca ciupercile, formînd stătuleţe efemere încurcate într-o dependenţă foarte complexă, întreţinute de truda cîtorva mii de iobagi şi apărată de cîteva sute de soldaţi. Unitatea de măsură a Apusului s-a diminuat. Singura trăsătură de unire mai rămăsese doar Roma, Papalitatea. Slabă mîngîiere ! Iar în acest timp, Răsăritul se ridică puternic, barbarii nu-l barbarizează căci el îi transformă în supuşi sau în tovarăşi de drum, ridicîndu-i la nivelul său.

Bizanţul !... Vă daţi dumneavoastră seama, urmaşii lui, ce a însemnat Bizanţul pentru Evul Mediu ? Ceea ce veacul al cincisprezecelea în Apus îşi înscrie ca realizare a sa — descoperirea omului, Renaşterea culturii antice, a ştiinţei pozitive dacă vreţi — toate aces-

tea trăiseră fără nici o întrerupere în Bizanț și el le-a transmis din antichitate spre vremurile mai noi. Bizanțul a fost puntea dintre cele două civilizații, el a fost podul strălucitor, subliniez asta cu toate că sînt apusean și catolic.

În timp ce în apus un rege rar știa carte, nu numai la Bizanț, dar și acolo unde cultura lui se răspîndise, ca în Bulgaria sau în Serbia, domnitorii erau poeți, cărturari ; ce tot îmi scoateți ochii cu Luther și cu luteranismul care ar fi însemnat o cotitură spirituală ? Cu veacuri înainte de Luther s-au răspîndit în Răsărit erezii, din ale căror firimituri își hrănea nemulțumirea țărănimea din Apus ; Răsăritul avea o întreagă literatură anticlericală, transportată tainic, foaie cu foaie spre Apus.

Cred că vi se pare ciudat că un slujitor al Romei îi înjosește atît de mult pe ai săi, asta nu este de loc în obiceiul nostru, o știu. Dar noi fusesem datori să știm ce înseamnă Bizanțul și Balcanii deoarece ne stinghereau.

Ne stinghereau, chiar acesta este cuvîntul ; s-au scurs cinci secole și unele adevăruri pot fi spuse acum cu voce tare. Nu ne convenea libertatea de gîndire a Răsăritului european, unde un împărat își permitea să ia de soție o evreică sau o artistă, unde suveranii înșiși erau adesea eretici, unde se răspîndeau tot felul de credințe păgîne reînviate și societatea trăia liberă de prejudecăți legate de credință, stare socială și naționalitate ; nu ne convenea că în Răsărit biserica era supusă puterii lumești și în acest fel dădea un exemplu rău suveranilor apuseni ; nu ne convenea, în sfîrșit, și poate asta înainte de orice, că Bizanțul și sateliții lui se pricepeau mai bine ca oricine să producă și să facă negoț. Ei țineau în mînă drumurile dintre Răsărit și Apus, ne impuneau prețuri și vămi și se jucau cu noi — cu noi care nu cunoșteam tainele sticlei, ale oțelului, ale saftianului și ale firului de aur. De o mie de ani imperiul suporta tot felul de lovituri din partea unor sălbatici și barbari, îi asimila sau îi înlătura, creștea, se micșora, cădea și renăștea din propria sa cenușă... Urmași ai moștenirii lui, scoteți-vă pălăriile în fața Bizanțului.

Și dintr-o dată — Cuceritorul. L-ați numit „marea spaimă de la răscrucea istoriei !" Caraghioși mai sînteți, iertați-mă. Cuceritorul care amenința Europa, făcînd greutăți comerțului cu Levantul și dărîmîndu-ne cîteva cetăți. Dar pentru noi el a făcut cu mult mai mult. *Cuceritorul ne-a scăpat de Bizanț.*

Nu v-ați gîndit niciodată de ce tocmai secolul al cincisprezecelea a marcat o nouă etapă în dezvoltarea Apusului ; de ce tocmai

atunci orașele noastre s-au îmbogățit și locuitorii lor au început să se gîndească nu numai la pîine, astfel încît ne-au adus pe cap Reforma și toate celelalte revoluții ? Răspunsurile dumneavoastră sînt adevărate numai pînă la un punct. O să vă spun părerea mea : *în secolul al cincisprezecelea Apusul a fost eliberat.* Da, l-a eliberat Mehmed Cuceritorul, acesta-i adevărul adevărat. (Și cînd te gîndești că pînă astăzi nu s-a ridicat la Roma un monument acestui Osmanlîu cu picioare scurte, cu ceafă groasă, acestui dușman personal al meu !)

Dar de ce m-am abătut atît de mult de la mărturia mea ? Da, v-am explicat complexitatea contradicțiilor prin care și-a deschis drum vremea noastră.

În cîteva cuvinte, ele pot fi expuse astfel : pe de o parte suveranii din Răsărit, cîți mai erau (se numărau pe degetele unei mîini — în primul rînd cel al Ungariei, pe urmă cel polonez și cel rus), erau gata să facă anumite sacrificii ca să oprească înaintarea otomană și să-i respingă pe turci, dar nu chiar atît de departe, încît să renască și statul vreunui vecin prea puternic. Pe de altă parte, Apusul, care abia sărbătorise moartea Bizanțului, se repezi să-și ia bucata sa la împărțirea bunurilor lumii. Și aceste cîteva zeci de înfloritoare orașe apusene, care se ridicaseră cu fiecare zi ce trecuse, și acești cîteva zeci de suverani mărunți, dar stînd bine pe tronurile lor, vedeau în turci nu numai o amenințare ; pentru ei turcii erau acei proști bogați cărora poți să le bagi pe gît, pe bani buni, o marfă ieftină, dar care să le ia ochii. Pentru noi turcul era trîntorul care trăia pe picior mare, căruia nu-i plăcea să lucreze sau să facă negoț ; comerțul, această muncă neagră, dar foarte bănoasă era lăsată pe seama frîncilor. (După cum știți, musulmanii n-au încercat niciodată să facă diferențe între noi — ne-au numit cu un nume comun — deoarece pentru ei noi eram niște oameni rămași în urmă pe plan spiritual, buni doar pentru muncă și pentru eforturi zadarnice, pe cînd aceeași musulmani își petreceau vremea foarte rațional : mîncau moștenirea Bizanțului și a Balcanilor.)

În acest întreg nod de contradicții Papalitatea își avea și ea locul ei și trebuie să-i înțelegeți greutățile. Pînă aici ea rezistase datorită unor cauze evidente — fiecare din numeroșii suverani apuseni avea nevoie de Biserică, deoarece ea binecuvînta domnia lor asupra țăranilor și consfințea dreptul feudal. Un suveran neînvestit de Sfîntul părinte cădea repede victimă nu unui complot (comploturile erau nenumărate și nimeni nu avea nimic contra lor),

ci unei răscoale țărănești — căci țăranul socotea că nu greșește în fața lui Dumnezeu dacă se ridică împotriva unui asemenea domnitor.

Dar schimbările din viața Apusului au produs mari necazuri Papalității. Orașele s-au îmbogățit. Asta însemna că acești noi fruntași (negustori, proprietari de ateliere) nu mai umblau după binecuvîntare pentru puterea lor, căci asta le-o dădeau banii. Proprietarul nu silea pe nimeni să lucreze — pe el îl rugau alții să-i primească la muncă, pentru că el plătea.

Uite, vedeți, amănuntul ăsta a schimbat viața Apusului și a marcat începutul unei noi epoci. Aici aveți și dumneavoastră totală dreptate în aprecierile pe care le faceți : simplul fapt că plătești omul care-ți lucrează, a schimbat totul. Atunci Roma s-a simțit nesigură pentru viitor ; Roma nu și-a făcut iluzii niciodată. De aceea Sfinții părinți din vremea mea nu au lăsat nume mari ; au intrat în istorie ca niște intriganți meschini, ca afemeiați sau cămătari — nu mai aveau, ca mai înainte, un larg cîmp de activitate pentru puterea lor. Încercau și ei să se adapteze la noua ordine de lucruri, participînd la luptele dintre suverani și orașe și alternînd severitatea cu iertarea deplină. Sperau să plutească cu propriile lor mijloace deasupra vicisitudinilor vremii ; amînau de fapt sfîrșitul puterii noastre. Roma se afla din nou în fața unei victorii a barbarilor. Dar de astă dată barbarii veneau dinăuntru. Sau mai precis : de jos.

Cred că nu e nevoie să mă abat mai mult de la expunerea mea. Sînt convins chiar că v-am introdus pînă la un punct oarecare în conținutul acestui Cinquecento. Ca urmare, o să vă închipuiți ușor ce chin a fost pentru mine să scriu acele zece scrisori adresate suveranilor Lumii vechi.

Am început, bineînțeles, cu epistola către superiorul meu direct — către Sfîntul părinte. Țin minte această scrisoare, de parcă aș fi scris-o acum : „Creștinătatea are astăzi posibilitatea să distrugă seminția mahomedană, pe care-o urăște. Dacă îi dăm ostași lui Djem, atunci adepții săi se vor ridica repede. Fratele său e lipsit de îndrăzneală și va fi cuprins de frică ; de altfel, are și puțini generali capabili în serviciul său. Cel mai bun dintre dînșii — Ahmed pașa — așteaptă doar o desfășurare favorabilă a evenimentelor, pentru a se reîntoarce împotriva lui. În acest sens el a și scris prințului Djem rugîndu-l să nu dispere în lupta sa și să cedeze tem-

porar [1]. Niciodată n-am avut un prilej mai favorabil ca să recucerim Moreea şi o parte din arhipelag. Gîndiţi-vă ce glorie va cîştiga prin aceasta Luminăţia-voastră ! Ca s-o obţinem, suveranii Europei nu vor trebui nici măcar să facă sacrificii mari, deoarece pe continentul nostru vom fi ajutaţi de adepţii lui Djem, iar în Asia de către Karamanoglu, care doreşte să-şi restabilească puterea. Înconjurat de duşmani, sultanul Baiazid nu va încerca o împotrivire.

Noi nu ştim — am încheiat scrisoarea — care va fi succesul propunerii noastre. De aceea vom veghea asupra prinţului Djem şi îi vom da mereu speranţe. Dacă dă Dumnezeu să se facă expediţia, vom revărsa asupra lui îngrijirile şi strădania noastră. În caz contrar, respectîndu-ne cuvîntul, vom proceda potrivit intereselor Rodosului".

Găsiţi dumneavoastră vreo aluzie condamnabilă în scrisoare ? Mă jur pe Sfînta Treime că doream din toată fiinţa mea această campanie, pentru ca să-mi leg numele de lovitura hotărîtoare dată de creştinătate păgînilor. Dar (recunosc îndată) credeam foarte puţin în succesul propunerii mele, deoarece cunoaştem bine atitudinea Europei şi a Papei şi tendinţa lor de a se reţine de la asemenea fapte, după cum am mai vorbit. De aceea, în încheiere, subliniasem că las răspunderea eşecului campaniei asupra altora şi-mi păstrez dreptul asupra lui Djem. Căci, la urma urmelor, Djem era prizonierul meu, adică oaspetele meu.

Alte cîteva scrisori — către regii Angliei, Franţei, Spaniei — aveau un cuprins destul de asemănător. M-am adresat conştiinţei acestor suverani, le-am făgăduit glorie şi iertarea tuturor păcatelor în viaţa de dincolo, în schimbul participării la campanie, le-am arătat avantajele comerţului levantin ca urmare a înfrîngerii turcilor.

Succesul acestor scrisori era şi mai îndoielnic — focul ardea foarte departe de pămîntul Spaniei sau Angliei. Ceva mai multă speranţă aveam în oraşele comerciale ale Italiei — Veneţia, Genova, Florenţa ; ele erau foarte interesate în cele ce se petreceau în Marea Mediterană. Dar scumpele noastre republici italiene erau atît de încleştate într-o straşnică luptă, lăcomia negustorilor le întunecase atît de mult orice simţ politic, încît greu se putea prevede răspunsul lor.

În sfîrşit, în aceeaşi după-amiază, am adresat o scrisoare regelui Ungariei, Matei Corvin, fiul lui Iancu de Hunedoara. Aceasta mă

[1] Această scrisoare Djem nu a primit-o. În drum spre Rodos, cel ce i-o aducea, a fost prins de către o corabie de-a noastră (nota lui d'Aubusson).

apără în fața istoriei și dovedește că n-am servit în mod strîmt interesele Apusului în cazul Djem. Căci Matei Corvin era direct amenințat de otomani și ar fi aderat cu plăcere la planul meu. O campanie a lui Corvin împotriva Turciei ar fi făcut să renască Serbia, Bosnia și probabil Bulgaria, dacă nu s-ar fi refăcut chiar Bizanțul. Am știut asta și totuși i-am propus colaborarea.

Știu că nu v-aș convinge că un om ca mine — un înalt cleric, răspunzător de soarta unei insule izolate, aflată în primejdie — este adesea atent la fenomenele naturii, dar pot să vă asigur că și în clipa de față mi-amintesc foarte bine cum s-au petrecut lucrurile din seara zilei de 29 iulie 1482.

Dinlăuntru, dinspre sălile și galeriile palatului meu se auzea larmă mare, rîs și muzică. Acolo, Ordinul și fruntașii Rodosului dădeau onorurile lui Djem, îndată după ce convorbirea noastră oficială se terminase. Mulți dintre ei băuseră destul de mult — în glasurile oaspeților mei se simțeau accente de excesivă sinceritate, de familiaritate gratuită, ba alții scăpaseră de tot frîiele. Iar aici, pe veranda din fața odăilor mele, unde ieșisem ca să-mi adun gîndurile și să le pun în ordine, domnea noaptea de iulie.

Poate că ați observat și dumneavoastră ce farmec au nopțile de la sfîrșitul lui iulie — nopți foarte calde și grele, inexplicabil de triste. Și mai ales pline de încordare. Parcă natura însăși cedează din risipa ei de peste vară, speriindu-se de inevitabilul ei sfîrșit — oboseala, venirea toamnei. Desigur, n-am spus-o prea bine — niciodată nu m-am priceput să simt ceea ce este în afara omului, darmite s-o mai și redau. În acea noapte însă domnea într-adevăr o încordare nedefinită peste tot Rodosul nostru. Mi se pare că așa se întîmplă în nopțile cînd se pune la cale o crimă.

A ŞAPTEA MĂRTURIE A POETULUI SAADI DESPRE CELE ÎNTÎMPLATE LA 30 ŞI 31 IULIE 1482

De dimineaţă ne-am trezit cu capetele grele după petrecerea de aseară — într-adevăr, fraţii nu au făcut economie la vinul de Cipru. În timp ce ne pregăteam, au intrat la noi trei din fraţii mai de seamă (pe atunci nu-i cunoşteam după grade) şi au adus la cunoştinţa stăpînului meu că au primit cinstea să-l conducă prin insulă şi să-i arate frumuseţile ei. Deşi nu mi s-a părut prea încîntat de această invitaţie, Djem primi, căci nu obişnuia să refuze — se tot temea să nu jignească astfel pe careva. Pînă tîrziu după-amiază caii ne-au urcat pe diversele dealuri din insulă — căci nu pot să-i numesc munţi — ascultînd mereu explicaţiile cutărui sau cutărui frate. Ni se descriau evenimentele petrecute în aceste locuri, ni se spuneau numele paracliselor, ale templelor păgîne aflate acum în ruină, ale golfurilor şi stîncilor. Aceasta se făcea cu o deosebită osîrdie şi cu o încetineală voită. N-am prea înţeles de ce Djem, căruia îi erau destinate aceste nesfîrşite poveşti, începuse să nu-şi mai ascundă plictiseala şi se silea să le scurteze mereu cu aceleaşi afirmaţii monosilabice.

Dar fratele cutare ţinu cu tot dinadinsul să-şi facă datoria şi ne întoarserăm frînţi de oboseală, tîrziu după-amiază, ca să prînzim la repezeală şi să ne prăbuşim pe paturile noastre.

Mă aflam în camera lui Djem. Trebuie să vă spun că de obicei dormeam la dînsul, punîndu-mi aşternutul la picioarele patului său. De cînd părăsisem Caramania, mă obseda teama că Djem va fi ucis în somn. Numai conştiinţa că ucigaşul va trebui să treacă peste mine, îmi dădea linişte. Şi mai ales lui Djem. Încă din Caramania, Djem evita singurătatea nopţii, căutînd mereu apropierea cuiva,

dorind să vorbească sau să asculte, uneori şi să tacă, dar neapărat să tacă lîngă cineva.

Şi astfel, în după-amiaza aceea, cînd stăpînul meu se întinsese să se odihnească, m-am strîns şi eu la picioarele lui, pe blănurile de tigru. Peste puţin timp l-am simţit că moţăie, dacă nu chiar doarme — pe atunci, fiind încă tînăr, Djem avea un somn liniştit. M-am ridicat puţin, deoarece mă temeam să nu fi adormit dezvelit, cînd cineva bătu la uşă... Foarte grăbit, de parcă voia să dea buzna şi fără încuviinţarea noastră.

Am crăpat uşa încetişor. În faţa pragului se afla Frîncul ţinînd de mînă — dar nu aşa cum ţii pe cineva palmă în palmă, ci stîngîndu-i zdravăn încheietura — un monah foarte tînăr, aproape un copilandru.

Ceea ce m-a înspăimîntat imediat a fost figura Frîncului. Totdeauna am crezut că are faţa cea mai închisă de amărăciune şi cea mai deznădăjduită şi rea de pe faţa pămîntului. Abia acum am observat că înfăţişarea lui de altă dată nu se putea nici pe departe compara cu cea de azi ; acum Siuleiman era zguduit pînă în adîncul fiinţei lui (şi asta, fără nici o justificare, deoarece de sute de ori spusese el singur că n-are ce să-l mai tulbure, nici ce să mai piardă, şi nici de ce să se mai teamă) şi de-a dreptul îngrozit.

Fără să rostească o vorbă, Siuleiman mă dădu la o parte brutal cu umărul, trecu pragul şi-l împinse înăuntru pe tînărul monah (Băiatul nu avea crucea albă pe pieptul stîng ; pe urmă am aflat că aşa se purtau novicii Ordinului.) Şi el părea că va leşina — de frică sau de cine ştie ce altă durere — încă nu ştiam. Frîncul continua să-i strîngă încheietura mîinii, de parcă se temea că, dacă îi dă drumul, o să fugă.

— Trezeşte-ţi îndată stăpînul ! şuieră el printre dinţi.

— Sultanîm — m-am supus eu acestor şoapte alarmante — te rog, sultanîm, scoală-te !

Djem se trezi mai greu, era probabil toropit de somnul dintîi ; îndreptă o privire peste mine spre tînărul monah şi spre Siuleiman. Pe urmă dîndu-şi seama de spaima noastră, sări ca muşcat de şarpe.

— Ce s-a întîmplat ?

—Sultanîm ! Stăpîne, de ce nu m-ai ascultat — vorbi Siuleiman cu o voce deznădăjduită. Uitase de orice prudenţă. Am avut dreptate. Oh, şi cum aş fi vrut să n-o am, sultanîm !

— Despre ce este vorba ? Spaima punea acum stăpînire şi pe Djem, care se străduia să se trezească de-a binelea. Stăpînul meu păli, chinuit, aproape zdrobit.

— Astăzi te-au plimbat prin tot Rodosul, nu-i aşa, stăpîne ? Toată dimineaţa, ba şi după-amiaza te-au ţinut mereu departe de cetate ? Nu-i aşa ?

— Da. Şi ce-i cu asta ?

— Ştii de ce sultanîm ? întrebă fără sens Frîncul.

— De unde vrei să ştiu ! Vorbeşte !

—Ca să nu-i vezi cum s-au strîns în peştera lor de tîlhari, ca să nu-ţi dai seama că iau hotărîri, că pun la cale cine ştie ce, de aceea !

— Eşti beat sau ai înnebunit ? zise Djem şi-şi scutură de cîteva ori capul, ca să se trezească mai bine. Ce peşteră şi ce tîlhari ?

— De dimineaţă şi pînă după-prînz Marele Consiliu a ţinut sfat. A hotărît soarta ta, sultanîm !

— Despre soarta mea n-au avut ce să vorbească. Mi-am hotărît-o eu singur. Am vorbit aseară cu marele magistru să scrie în Ungaria şi în Germania. Peste o lună cel mult — îndată ce se va primi răspunsul — voi pleca în Rumelia. Desigur, magistrul a comunicat astăzi acest lucru fraţilor.

— Nu, sultanîm ! insistă Siuleiman. N-o să pleci în Rumelia. De dimineaţă şi pînă acum cîteva minute Marele Consiliu s-a sfătuit unde să fii trimis : la Roma sau în Franţa. Unde vor hotărî — pentru că încă nu s-au înţeles — acolo o să pleci, sultanîm.

În odaie se lăsă o tăcere adîncă, întreruptă doar de strigătele vînzătorilor din Rodos care-şi vindeau marfa în piaţa Sfîntului Sebastian. Iar noi patru, parcă şedeam în jurul unui cadavru acum adus.

— Ascultă, Siuleiman — şopti Djem după un timp care mi se păru o veşnicie — eşti sigur ?

—De aceea ţi-aduc şi acest martor, sultanîm. Frîncul îl zgîlţîi puţin pe băiat şi-i spuse ceva în limba sa.

Acesta dădu din cap de mai multe ori, de parcă ar fi fost mut. Dar întreaga lui expresie, ochii lui devotaţi, pironiţi spre Siuleiman, dovedeau că acesta din urmă spunea purul adevăr.

— Fratele Ioachim s-a strecurat într-o taină de lîngă sala Consiliului şi de acolo a auzit totul — vorbi Frîncul, de astă dată mai cu sînge rece. A ascultat şase ceasuri în cap cum fraţii au discutat cu înverşunare. Şi încă nu şi-au spus ultimul cuvînt, sultanîm, pe ăsta o să-l aflăm mîine.

— Siuleiman, am în mînă scrisoarea Ordinului şi asigurările lui întărite de pecete, se apără împotriva acestei veşti Djem. Ce suveran va avea încredere în d'Aubusson, dacă el minte un alt domnitor ? Nu, el nu-i nebun, chiar dacă ar fi viclean !

— Foarte înţelepte sînt vorbele tale, sultanîm — răspunse Siuleiman — dacă nu le-ar dezminţi adevărul însuşi : Ordinul te va trimite unde va socoti el de cuviinţă.

— Păi asta înseamnă că sînt prizonier ! strigă la dînsul Djem, de parcă Frîncul ar fi fost acela care ar fi atentat la libertatea lui. Nici corsarii nu şi-au transformat oaspetele în prizonier, auzi tu, nici corsarii ! Iar tu vii să-mi dovedeşti că marele magistru...

— Ce să-ţi dovedesc, stăpîne ! îl întrerupse obosit Frîncul. Bine, nu crede.

Şi dădu drumul tînărului monah pe care-l ţinuse strîns de mînă. Acesta nu se înclină ; se retrase mergînd de-a îndărătelea şi-l auzirăm cum coborî scările — în goana mare, de parcă fugea de foc.

— Ăsta cine mai era ? Djem ar fi voit foarte mult ca sursa noutăţii lui Siuleiman să fie îndoielnică.

— Parcă are vreo importanţă ? ridică din umeri Frîncul. A venit la mine singur, fără să umblu după el.

— O îndrăzneală cam mare, nu crezi ? surîsul lui Djem era sarcastic ; spaima se mai citea încă pe faţa lui. Nu joacă oare un rol foarte primejdios acest tînăr frate al tău ? Sau ni l-a trimis vreun duşman al lui d'Aubusson (şi d'Aubusson are duşmani), ca să mă aţîţe împotriva Ordinului.

— Viaţa omului e un preţ prea mare pentru un astfel de joc, stăpîne. Evident, Siuleiman se gîndea nu la tînărul său frate, ci la sine însuşi. Numele Bruno pur şi simplu însemnează ceva în Rodos; desigur alţii, care gîndesc aşa cum am gîndit eu odinioară, mă simt pe mine foarte aproape de dînşii. Chiar dacă nu m-au văzut. Din cauza gîndurilor noastre comune... Uneori, duşi de această comunitate de gîndire, oamenii sînt în stare de multe...

Nu-mi aminteam să-l fi auzit vreodată pe Siuleiman vorbind pe tonul ăsta. Rostea cuvintele încet, cu un fel de mîndrie şi tristă şi duioasă. Iar eu (cu toate că nu era timpul să trec la observaţii de acest fel) mi-am dat seama de adevăr : Frîncul — omul acesta solitar, de care nu se apropiase nimeni, pe care nu-l iubise nimeni, omul acesta al nimănui — găsise în sfîrşit, o alinare pentru sufletul său bolnav. Bruno era răsplătit ; numele lui ajunsese o pildă pentru doi sau trei tineri monahi, care trăiseră aceeaşi revoltă ce-l

silise pe necunoscutul şi neîmpăcatul lor frate de sînge să fugă la noi.

Nu trebuie să ne supărăm pe Djem, că nu a observat această schimbare la Siuleiman, căci era încă ameţit. Deodată strigă :

— Saadi, mă duc la marele magistru !

Siuleiman rîse, dar şi de astă dată într-altfel. Amar, însă cu o nuanţă de gingăşie, cu acea bunătate, care-l cuprinsese pe de-a-ntregul, împăcîndu-l cu lumea pe care pînă acum cîteva minute o urîse strașnic.

— O să-l întrebi pe magistru dacă minte, nu-i aşa, sultanîm ? zise el fără răutate.

— O să-l întreb despre ce a discutat astăzi toată ziua Consiliul, se încurcă Djem, simţind îndată cît de neîntemeiate îi erau vorbele. Pînă la urmă... am şi eu dreptul să ştiu ce mi se pregăteşte... Nu-i aşa ?

— Cum vrei — ridică din umeri Frîncul — dar ca s-o dovedeşti, va trebui să aduci martori.

— Şi-i voi aduce !

Frica îl făcea pe Djem să fie lipist de scrupule.

— Cum îţi va fi voia ! repetă Siuleiman. Datoria noastră este să ne jertfim pentru binele stăpînului nostru. Şi adăugă cu un ton neobişnuit de moale : Păcat doar de băiat !

— Cum poţi să vorbeşti aşa ? Prima mea grijă va fi să mă asigur din partea magistrului că-l va cruţa pe acel tînăr monah... Şi pînă la urmă, ce mare lucru mi-a spus el ? Presupuneri... vorbe goale...

Djem se încurca tot mai mult sub privirea Frîncului.

— Promisiuni ! strecură printre dinţi Siuleiman. Şi ţie ţi-a promis că vei putea părăsi Rodosul atunci cînd vei voi...

— O să vedem dacă n-o să-l părăsesc !

În timp ce coboram pe scări în urma lui Djem, mă gîndeam cît de mult semăna cu un copil. Numai la copii dispoziţia se schimbă atît de repede, fără o trecere oarecare şi fără o cauză raţională ; numai copiii reuşesc să creadă că ceea ce le place mult se va întîmpla ; numai ei nu rabdă gîndurile negre şi fug de deznădejde.

Siuleiman ne urma de aproape — era doar tîlmaciul nostru. Aveam impresia că dintr-o parte mă bătea o boare fierbinte, iar dintr-alta ceva rece. Cea fierbinte venea dinspre Djem, iar Siuleiman radia răceală. Numai omul care a cunoscut lumea, cît poate fi ea cunoscută în timpul unei vieţi, se răceşte aşa. Aceasta este răcoarea morţii, pentru că cel care o ştie moare înainte de a fi murit.

D'Aubusson ne întîmpină cu căldură şi cu răceală în acelaşi timp. El se topi de afecţiune la vederea lui Djem sultan şi îngheţă de jignire cînd stăpînul meu îi aruncă în faţă o mulţime de întrebări cam fără legătură între ele.

— Pentru mine, Înălţimea-voastră, ar fi nedemnă şi încercarea de a mă apăra, îi traduse Frîncul răspunsul. Oare Înălţimea-voastră poate socoti măcar o clipă că Ordinul nu va avea grijă de binele său ? Noi avem o datorie sfîntă să apărăm pe orice străin şi om în suferinţă — darmite atunci cînd ameninţarea se abate asupra unui suveran nobil şi generos ?

Aici însă am simţit că încep să fierb şi eu — spre deosebire de Djem, nu mă îndoiesem de loc de cuvintele lui Siuleiman. Djem însă mai şovăi foarte puţin ; îşi dădea seama cît are dreptul de a utiliza prietenia cuiva. Pe urmă trase adînc aer în piept şi-l săgetă direct pe magistru cu aceste vorbe :

— Cineva a asistat astăzi la Consiliu, Sfinţia-voastră, şi este gata să confirme spusele mele !

D'Aubusson se sprijini în scaunul său şi degetele i se înfipseră în lemnul cel neted atît de puternic, încît începură să se înălbească de la unghii în sus. Mă uitam la ele şi mi se părea că se înfig nu în lemn, ci în gîtul tînărului novice.

D'Aubusson tăcea. Ştiam ce socoteală îşi făcea : să recunoască oare imediat sau să se expună întîlnirii cu necunoscutul care ascultase totul. Şi probabil hotărî că era de prisos să se lase demascat ca un mincinos de rînd, că era mult prea devreme să piardă încrederea lui Djem şi de aceea magistrul rosti solemn :

— Nu-mi pomeniţi numele lui, Înălţimea-voastră. Acest om a sperat că va strica alianţa noastră, ponegrindu-mă în ochii voştri. De-a domnul să nu reuşească ! Da, este adevărat, am chibzuit ce adăpost ar fi mai sigur decît Rodosul pentru prinţul Djem : Roma sau Franţa. De ce să ne fie ruşine de această părintească grijă ? Şi nu numai că aveam de gînd să nu ascund în faţa voastră hotărîrea pe care am luat-o ; mîine chiar, dumneavoastră — după ce avem să vă propunem unul sau altul din aceste locuri şi aveaţi să alegeţi — veţi semna pentru învoirea ce ne-o daţi, ca să vă ducem sub o pază de nădejde în Europa. Dacă nu veţi dori, nu veţi semna, nu-i aşa ?

Vedeam pur şi simplu cum Djem se dezmeticeşte în faţa acestei stăpîniri de sine a magistrului. Ba şi eu începusem să şovăi în reproşurile mele : Consiliul nu ajunsese încă la o hotărîre definitivă ; şi nu aveam, într-adevăr, dovezi că Djem nu ar fi fost înştiinţat de această hotărîre încă neluată de fapt. Atunci ce acuzaţii aduceam

Ordinului ? Că a discutat probleme referitoare la oaspetele său în absența acestuia ?

— Nu s-ar fi putut — răspunse după o vreme Djem — ca să fiu și eu invitat la onorata dumneavoastră adunare ? La urma urmelor, nu sînt nici minor, nici iresponsabil, ca să mi se hotărască soarta fără participarea mea.

— Vedeți, Înălțimea-voastră — răspunse imperturbabil magistrul — am fi complicat foarte mult lucrurile. Ne-ar fi trebuit un tîlmaci și asta este foarte greu atunci cînd se duc discuții în contradictoriu și vorbesc cîte cinci-șase inși dintr-o dată. Dar vă dau cuvîntul meu că veți afla tot ceea ce vă privește îndată ce vom ajunge la o propunere admisă de toți.

De data asta nu mai era vorba de stăpînire de sine, ci de pură nerușinare. Și de dorința magistrului de a termina cît mai repede această neplăcută convorbire. Dar și în Djem reizbucni încăpățînarea moștenită de la tatăl său.

— Și totuși explicați-mi, Sfinția-voastră, ce motiv impune trimiterea mea într-un loc sau într-altul. Ne-am înțeles, mi se pare, că îndată ce voi semna tratatul cu dumneavoastră, voi pleca spre posesiunile mele din Rumelia sau cel puțin la regele Ungariei. De ce se pune problema unde să mă trimiteți ? Nu înțeleg !

Îl cunoșteam bine pe Djem și am observat că-și reține cu greu lacrimile și glasul. Nimic mai lesne decît să-l scoți din pielea lui pe Djem, căci avea o fire nespus de sensibilă și gingașă.

— Stăpîne — îi răspunse cu o foarte tristă demnitate d'Aubusson — nu voiam să vă alarmăm de prisos. Dar dacă insistați... — (Aici magistrul lăsă vizibil să-i scape un suspin.) — Dumneavoastră, Înălțime, nu sînteți în siguranță în Rodos.

— De ce ?... Cum așa ?... se bîlbîi Djem.

— De fapt, Rodosul este sub asediu. În jurul insulei mișună necontenit corsari turci ; în Licia și în Cilicia sultanul ține o armată destul de mare. Cine ne garantează că mîine Baiazid nu va face uz de toate mijloacele ca să ne ocupe insula sau că nu va încerca măcar o răpire, bine organizată, a Înălțimii-voastre ? Este oare necesar să vă aflați tocmai aici, în cea mai amenințată posesiune a Ordinului, cînd puteți aștepta momentul favorabil în oricare de aiurea ?

— Despre care anume vorbiți ?

— Despre nenumăratele castele lăsate moștenire ioaniților de la nobilii lor donatori. Avem castele în Lotaringia, în Savoia sau Dauphiné. În ceea ce mă privește, eu am susținut tocmai o astfel de

propunere. Mulţi dintre fraţi au insistat să vă ducem direct la Roma, sub aripa Sfîntului părinte, a cărui intervenţie va sili pe suveranii Apusului să vă sară în ajutor şi să vă ofere oşti. Dar eu nu am fost pentru această soluţie şi nici nu voi fi vreodată, căci ea s-ar putea tălmăci în defavoarea dumneavoastră. Djem sultan la Roma... Nu sună bine, nu-i aşa ?

Doamne, Doamne, cum se juca cu noi omul acesta ! Cu ce abilitate trecea de la ofensivă la defensivă ; cum ne făcea să roşim de josnicele noastre bănuieli şi să chibzuim împreună cu dînsul la acele probleme care îl priveau, de fapt, personal numai pe stăpînul meu.

În ciuda uşuraticei sale încrederi, pînă la urmă şi Djem observă că discuţia nu mai avea rost.

— Vă mulţumesc pentru atenţie, Sfinţia-voastră, zise el. O să ţin seama de sfaturile dumneavoastră cînd o să hotărăsc încotro să mă îndrept, cînd voi părăsi Rodosul.

Se înclină apoi în faţa magistrului după cum ne înclinarăm şi noi. Înainte de a mă întoarce, am putut desluşi în privirea lui d'Aubusson un rar amestec de sentimente : cruzime, dispreţ, ciudă, duritate. Dar toate acestea abia schiţate.

„Blestemată fie clipa în care am ajuns sub mîna ta !" gîndii eu şi, desigur, aşa gîndea şi Djem în timp ce ne întorceam spre odăile noastre. Deoarece, îndată ce ajunsesem aci, el mă rugă să-i dau divitul [1] şi hîrtie.

Nu bănuiam că se va pregăti să aştearnă cîteva versuri — Djem nu arăta nici pe departe ca în clipele în care se aşeza la cea mai plăcută muncă a sa. Mult timp şezu el aşa aplecat pe foaia de hîrtie albă, concentrat, cu capul sprijinit în mîini.

— Saadi — îmi spuse el cînd afară se întunecase de-a binelea — ştii cui mă pregătesc să scriu ?

—Habar nu am, sultanîm.

Fratelui meu — răspunse Djem pe un ton fără expresie. Îi voi scrie lui Baiazid. El nu va permite necredincioşilor să-şi bată joc de fiul lui Mehmed, aruncîndu-l aşa dintr-o mînă într-alta. Orice-ar fi, noi sîntem fraţi, Saadi, şi eu n-am dorit niciodată moartea lui, ba nici chiar întreaga lui împărăţie. Da — continuă el vorbind parcă cu sine însuşi — Baiazid nu-mi va refuza ajutorul atunci cînd este vorba de numele casei lui Osman...

[1] Călimară de metal, purtată de obicei la brîu.

— Oh, fii sigur, sultanîm ! am strigat eu uluit de cele auzite. Cu ajutorul tău Baiazid îți va pune mai ușor șireangul de gît. La ce bun toate cele prin cîte am trecut, dacă te gîndești să mori ?

— La nimic, ai dreptate. (Întreaga ființă a lui Djem exprima o oboseală de moarte.) Am fost sortit unei morți timpurii încă de la naștere — de ce m-am împotrivit ? Într-adevăr, Baiazid mă va ucide, știu asta. Dar ceea ce îmi pregătesc acești călugări nu este oare tot o moarte, și încă una lentă, rușinoasă ?

— N-oi fi crezînd cumva că Baiazid te va ucide cu onoruri cu flori și muzică ? (Am spus, nu erau pe măsura puterilor mele toate greutățile prin care trecusem în ultimele zile.) Niciodată nu va fi tîrziu să mori ! am adăugat eu ca un vechi refren.

— Ba poate și pentru moarte va fi tîrziu ! îmi strigă Djem, cu toate că pînă atunci un asemenea lucru nu se întîmplase. Îți amintești doar cuvintele Frîncului în Licia : va fi tîrziu !

Djem făcu un gest nerăbdător cu capul. Asta însemna să-l las în pace. Iar eu m-am ghemuit în așternutul meu și am tăcut. Afară era acum întuneric, se lăsa o noapte neagră, de nepătruns, ca și sufletele celor din Rodos.

Iar Djem scria. Nu-i plăcea să se uite cineva la dînsul cînd scrie și de aceea o făceam pe furiș. Vedeam că scrisoarea asta o scrie foarte greu și că-l costă mult, căci se schimbă de cîteva ori la față și-și șterse fruntea de nădușeală.

Se vede că ațipisem, cînd i-am simțit mîna.

— Saadi — mă clătină el ușor, — uite, citește ! Mă tem că nu a ieșit bine.

Am luat foaia de hîrtie așternută cu scris mărunt de sus pînă jos. Primele rînduri erau fără importanță — salutări și urări. Dar sub ele am cetit :

„Plecîndu-mă la picioarele Majestății-voastre, o rog să-mi îndeplinească rugămintea și să-mi ierte greșelile. Înalta voastră generozitate nu va refuza unui păcătos o mică părticică din binefacerile pe care le risipiți asupra lumii întregi, cu atît mai mult, cu cît acest păcătos își recunoaște vina și cere smerit iertare. Majestatea-voastră nu va îngădui ca să ajung prizonier la necredincioși, eu, drept-credinciosul care pronunț sfintele cuvinte :«Există un singur Dumnezeu și Mohamed este profetul său». Soarta mea atîrnă în întregime de dumneavoastră, deoarece sînt rob cu mîinile și picioarele legate. Linţoliul dezonoarei îmi acoperă fața, capul mi-e pus sub sabie și gata să primească lovitura decisivă. Dacă aceasta este voința voastră, laud pe Dumnezeu și mă voi supune lui. Dar dacă

generozitatea şi caritatea voastră mă vor scoate din această groaznică prăpastie a nenorocirilor, mă jur pe Dumnezeu, care le vede pe toate, că niciodată nu voi întreprinde nimic fără împărătească voastră voinţă.

O, stăpîne, daţi sprijin unui nefericit, care nu are alt adăpost decît umbra salvatoare a bunăvoinţei voastre ! Îmi îngădui să nădăjduiesc că rîvna credinţei şi generozitatea voastră împărătească vă vor conduce spre o astfel de hotărîre şi-mi vor dărui milostivirea voastră."

Îmi spuneţi că învăţaţii dumneavoastră nu recunosc această scrisoare a lui Djem drept demnă de crezare ; spuneţi că ar fi imposibil ca un om cu mintea luminată să treacă aşa dintr-o extremă în alta şi să se predea singur cînd în mîinile unui duşman al său, cînd în ale altuia. Şi cu toate astea, să ştiţi că e posibil. Oare adînca dumneavoastră învăţătură n-a ajuns să vă ducă, după atîtea cercetări, pînă la singurul adevăr absolut : *totul e posibil în lumea în care trăim, imposibilul nu există.* Degeaba protestaţi ! Atîta vreme, cît pe pămîntul ăsta vor călca miliarde de oameni, vor fi şi miliarde de gesturi, miliarde de hotărîri, miliarde de cuvinte, adevărate şi mincinoase. Puteţi să mă socotiţi cumva în afara acestui număr ?

Admit : ceea ce a făcut Djem în seara de 30 iulie 1482 — scrisoarea lui — a fost un lucru necugetat sau o pură prostie. Dar cum să-l acuzi că nu judecă pe micul animal, în clipa cînd a auzit cum pocneşte capcana ce se închide ? Aşa se zbătea şi Djem în colivia lui şi — aşa cum se întîmplă cu fiarele lipsite de libertate — se muşca singur, îşi făcea singur rău.

La astea mă gîndem, în timp ce mă făceam că citesc scrisoarea către Baiazid. N-a ajuns niciodată la destinatarul ei sau poate că acesta s-a făcut că n-a primit-o — asta a rămas un lucru necunoscut pînă în zilele voastre.

— Sultanîm — l-am întrebat eu — ce urmăreşti cu această scrisoare ? Te-am auzit afirmînd deseori : nu există milă pentru cel învins ! Iar tu nu arăţi că eşti învins, ci distrus. Contezi, într-adevăr, pe mila fratelui tău, prietene Djem ?

Mă asculta cu ochii închişi.

— Nu contez pe nimic, Saadi — mi-a răspuns el. — Nu mă mai gîndesc la viaţa mea, căci ea aparţine acum fratelui d'Aubusson. Vreau un singur lucru şi anume : să mă justific faţă de ai noştri, faţă de memoria tatălui meu, faţă de generaţiile următoare şi în faţa istoriei : eu sînt acela care i-am scris lui Baiazid că mă predau

în mîinile lui. N-are decît să mă ia şi să mă omoare — mă va ucide el ; n-are decît să mă lase prizonier la creştini — a făcut-o el...

Şi mai este şi altceva — Djem deschise ochii şi, ca prin apa limpede a unui rîuşor, i-am văzut în străfunduri speranţa — de ce să bănuim că oamenii sînt înainte de toate răi ? Oare binele nu există şi el pe undeva ? Oare este cu totul exclus ca în inima unui frate să vorbească şi glasul sîngelui ? Doar Baiazid este cu cincisprezece ani mai mare decît mine. Şi i-aş putea fi fecior. Cum mă va condamna Baiazid fără să-l tulbure spiritul Cuceritorului.

„Înnebunesc ! mi-am zis deodată, deoarece am simţit, într-adevăr, cum în creierul meu năvălesc sute de furnici. Totul e fără ieşire — am gîndit eu — nu există nici o scăpare pentru omul căzut în capcana lumii ! Viaţa este astfel orînduită, încît orice faptă şi cuvînt al tău sînt sau crimă, sau rugăciune smerită. Crimei i se răspunde cu pedeapsă, iar rugăciunii cu lovituri. De pretutindeni se revarsă, lovituri asupra omului, Doamne, iar el, omul acesta slab şi nemaipomenit de blînd — trebuie să meargă, ba e silit uneori şi să fugă prin pădurea deasă a vieţii, gîndindu-se totdeauna că fiecare pas al lui e decisiv şi că totul, totul, totul este ireversibil, o dată ce s-a înfăptuit ori s-a rostit !...

Cine, inima şi capul cui pot îndura această tortură de zece ani ? Pe cine te mînii, Doamne, pentru păcatele noastre ? Sîntem oare vinovaţi că lumea ta este atît de mare, de încurcată şi cu atîtea feţe, încît nu numai noi, ci nici tu nu mai poţi să te descurci în ea şi ajungi de faci nedreptăţi peste nedreptăţi ?...

Dumnezeule mare, nu mă lăsa să înnebunesc ! Ce se va întîmpla cu Djem fără mine, Doamne !...“

Mi-amintesc şi acum că după asta am tăcut multă vreme. Foaia de hîrtie scrisă zăcea sub lumînare ca o sentinţă de condamnare sau un testament. Într-un cuvînt, ca una din acele hîrtii neînsemnate, dar care uneori cîntăresc mai mult decît o bătălie, la care iau parte o sută de mii de oameni, decît un cutremur sau o ciumă.

Nu ştiu cum şi cît am dormit. Mai groaznică decît iadul a fost noaptea aceea sudică, apăsătoare, plină de coşmaruri şi vedenii.

Nu ne sculasem încă atunci cînd am auzit pe cineva bătînd la uşă.

Era Siuleiman. Ca şi ieri, figura lui m-a făcut să tresar. Din Licia încoace Siuleiman îşi pierduse dîrzenia şi curajul omului proscris. În ultimele săptămîni păruse bolnav şi încordat, preocupat

de ceva. Dar în dimineaţa aceea, Frîncul parcă se întorsese la vechea lui fire, regăsindu-şi iarăşi liniştea lui amară.

— Ce s-a întîmplat ? se ridică într-un cot Djem.

— Să păstrăm o clipă de tăcere în memoria fratelui Ioachim, sultanîm, zise Frîncul.

Ne uitarăm la dînsul ca trăsniţi.

— Azi-de-dimineaţă, devreme de tot — aici pescarii o pornesc pe mare înainte de a răsări soarele — au dat peste cadavrul tînărului meu frate. (Cuvintele „tînărul meu frate" Siuleiman le pronunţă astfel, încît parcă era vorba într-adevăr de fratele său şi nu de un membru al aceleiaşi comunităţi spirituale.) Era gol. Hainele le-au descoperit mai tîrziu, pe mal. Probabil s-a dus să se scalde şi să înoate, aşa zic unii. Băieţilor ăstora le place scăldatul.

Siuleiman vorbea parcă de pe altă lume, cu un glas lipsit de orice modulaţie, neomenesc aş zice.

—Nu se ştie de ce — continuă el — avea o rană mare la cap, mai bine zis avea capul spart. Probabil că valurile l-au lovit de vreo stîncă, aşa zic.

— Cine zice ? Ce valuri ? Azi-de-dimineaţă marea dormea ca un... începu Djem, dar nu-şi termină vorba : Frîncul îi făcu un semn : îşi puse o mînă în faţa gurii, iar cu cealaltă descrise un cerc în jurul lui.

Am înţeles : Siuleiman ne amintea că pereţii aveau urechi. De ce nu ne-aţi văzut, de undeva, în dimineaţa aceea strălucitoare, care năvălea în odaie însufleţind culorile pernelor şi covoarelor şi jucîndu-se prin paharele şi vasele noastre de argint ? Şedeam unul în faţa celuilalt, tăcuţi, străduindu-ne să ne transmitem gîndurile prin priviri şi gesturi, voind să fim cît mai aproape unul de altul, ca să ne temem mai puţin de mîna nevăzută a Ordinului care pedepsea.

Trei străini în somptuoasele încăperi destinate pelerinilor Franţei, în mijlocul insulei Rodos, a acelei minunate insule ce se află aşezată între cel mai senin cer din lume şi cea mai încîntătoare mare, într-o colorată şi feerică dimineaţă a sudului.

A PATRA MĂRTURIE A MARELUI MAGISTRU PIERRE D'AUBUSSON ASUPRA VERII ANULUI 1482

Vă rog să mă scuzați, am auzit cum Saadi v-a relatat moartea tînărului frate și subtilele frămîntări sufletești ale eroului său. În general — e adevărat că nu e treaba mea — am impresia că Saadi ăsta nu răspunde direct la întrebări și vă reține atenția cu tot felul de digresiuni copilărești, vorbind despre acele zile în care se puneau la cale evenimente de interes mondial. Atunci încă mai eram eu, Pierre d'Aubusson, cel care le dirija.

În iulie trimisesem, în mare taină față de Djem și de oamenii lui, doi frați din Ordinul nostru la reședința lui Baiazid de la Adrianopol. Noul sultan evita în mod evident Constantinopolul ; acolo fiecare piatră vorbea de victoriile lui Mehmed și mulțimea ar fi putut să facă unele comparații neplăcute între Cuceritor și fiul său care-i urmase. I-am trimis pe frați cu o propunere categorică de pace ; ea putea fi considerată drept exigență. Era însă vremea să batem cu pumnul în masă — dispuneam de viitorul sultanului însuși.

În timp ce așteptam întoarcerea lor, urma să scap de Djem, căci dacă reușeam să încep tratativele în mod secret, în nici un caz rezultatul lor nu s-ar fi putut ține sub obroc. În acele zile în care eram cu Djem aproape la fiecare prînz sau cină, în timp ce mă chinuiam să-l distrez și mai ales să-l conving total și fără presiuni că viața lui la Rodos este nesigură, simțeam cum mă prăbușesc sub greutatea acestei sarcini.

Mai întîi de toate nu-mi mințeam cu totul oaspetele atunci cînd afirmam că se află în primejdie. De altfel, Djem trebuia să plece în Europa. Dar unde anume ? Nimic mai ușor decît să-l trimit în Ungaria, deoarece atunci războiul dintre Corvin și Poartă era o

problemă de luni. Dar mi-ar fi iertat oare Sfîntul părinte, Republica venețiană, Franța și Spania un asemenea război ? Tocmai acum, cînd Cuceritorul nu mai exista, iar feciorul lui începuse să acorde privilegii (și mai ales de aci înainte avea să le acorde !) negustorilor din Apus ; cînd — în absența Bizanțului — noi ne pregăteam să ocupăm primul loc în comerțul cu Orientul ? Nu, nu aveam dreptul să fac un asemenea pas ; aici era vorba de ceva care depășea cu mult interesele Ordinului și ale religiei creștine — era vorba de Primatul Apusului, iar această problemă nu aveam dreptul s-o rezolv singur. Rolul meu era să aștept, păzindu-l bine pe Djem sultan. Tocmai în asta consta greutatea.

Trebuie să vă spun că sub deplina noastră putere se afla numai Rodosul. Restul — cîteva castele în Franța și Italia, cele cîteva mînăstiri ale Ordinului nostru — toate acestea se aflau în inima altor țări, în puterea unor regi, principi sau conți. Noi înșine le eram acolo supuși, le datoram ascultare. Într-un cuvînt, dacă îl trimiteam pe Djem în Europa, el ieșea de sub protecția noastră directă.

Nu vă puteți închipui cîte ceasuri de neliniște am petrecut enumerînd toate posibilitățile și analizînd toate primejdiile posibile. Am ajuns la o concluzie care mă liniștea prea puțin : dacă Djem va ajunge ceea ce prevedeam — cel mai mare atu al relațiilor internaționale din vremea noastră — atunci n-ar mai putea rămîne proprietatea unei puteri atît de mărunte ca Ordinul nostru. Altele cu mult mai puternice — Papalitatea, Franța, Veneția sau Ungaria — aveau să facă tot posibilul ca să pună mîna pe el. Atunci eu, cel care mi-am asumat toate riscurile privitoare la Djem, o să rămîn cu buzele umflate...

Uneori, în timpul acelor săptămîni de frămîntări, blestemam ceasul în care poposise la Rodos acest tînăr extraordinar de încrezător și dezarmant de fermecător. De ce dracu (iartă-mă, Doamne !) pașii fugarului îl duseseră tocmai la Rodos ? De ce — dacă soarta lui va ferici, fără îndoială, Papalitatea, Franța sau Veneția — nu s-a dus acolo, adică în Franța sau la Veneția ?

Acestea erau gînduri defetiste. Deocamdată nu pierdusem încă nimic, pentru că în fața lumii *eu* îl luasem prizonier pe Djem. Oricine ar fi cutezat să mi-l ia cu forța permitea, de fapt, și altuia același lucru.

Trebuie să recunosc cu amărăciune că, din numeroasele porunci ale lui Dumnezeu, omul de stat respectă cu strictețe doar una : „nu face aproapelui tău ceea ce ție nu-ți place !" Uitați-vă și dumneavoastră în lumea în care trăiți astăzi și o să vă dați seama că

această poruncă este încă în vigoare, în ceea ce privește oamenii de stat ; o să observați că lumea ar fi evoluat altfel dacă puternicii zilei n-ar fi respectat tacit această unică regulă obligatorie pentru ei.

Știam că și în cazul unor vînturi favorabile, trimișii mei la curtea sultanului vor zăbovi cam o lună de zile. Iar înainte de întoarcerea lor am început să primesc scrisori importante : îmi răspundeau aceia pe care îi înștiințasem de această neașteptată mană cerească.

Cel dintîi mi-a răspuns Ferrand, regele Neapolului. Cum v-aș putea oare convinge, că prevăzusem fiecare cuvînt al lui ? Firește, Ferrand scria că prilejul pe care mi-l dăruise providența este unic ; că acum ori niciodată creștinătatea va arunca în Asia pe antichriști. Ferrand nu putea totuși să ia personal parte la această remarcabilă expediție, deoarece era ocupat în războiul cu papa și cu Veneția. Dar în cazul în care eu, d'Aubusson, aș interveni la Sfîntul părinte pentru pacificarea întregii Italii, n-ar șovăi să conducă și ultimul soldat împotriva păgînilor.

După cum v-am spus, prevăzusem cu totul un asemenea răspuns și astfel de răspunsuri în general, dar această primă scrisoare mă făcu totuși să bat în retragere. Cum s-ar zice, eu, marele magistru al celor două mii de călugări, trebuia să potolesc haita asta de suverani atotputernici și care-și făceau de cap, ca să se poată trece la o expediție cruciată ! Numai atît îmi cereau ? Altceva mai mult nu voiau ? Judecau așa, ca și cum Constantinopolul mi-ar fi fost feudă ereditară, iar salvarea creștinătății un cîștig personal ! De asta probabil îmi cereau asemenea lucruri absurde !

Și astfel regele Ferrand al Neapolului îmi rîsese pur și simplu în față. Rămîneau ceilalți ; nici ei nu au întîrziat. Parcă ar fi întocmit cu toții în taină una și aceeași ciornă, atît de mult și de asemănător se entuziasmau și mulțumeau împrejurărilor fiind și ei gata, în aceeași măsură, să dea ajutor. Dar cu toții își terminau la fel scrisorile cu acel „însă" peste care nu se putea trece.

Diferit era răspunsul lui Matiaș Corvin. Regele Ungariei trecuse ușor peste mulțumirile adresate providenței și toate celelalte. El declara pe scurt că pune la dispoziția aliaților (dar unde era alianța asta, pentru Dumnezeu !) întreaga sa armată și primea să conducă operațiile pe uscat, lăsînd războiul pe apă împotriva Turciei pe seama statelor italiene.

La început am crezut că și Corvin își bate joc de mine, cu toate că nu-i ardea de rîs. Pe urmă am judecat mai bine — ce altceva

putea să propună ? Ungaria n-avea nicăieri ieşire la mare, iar un război cu osmanlîii trebuia să fie dus, măcar pe jumătate, tocmai pe mare.

„Nefericitule Matiaş !" am zis cu voce tare, pentru că ştiam că lumea noastră, în afară de mine, o să-şi bată joc şi de Corvin.

Îmi rămînea o ultimă speranţă — Papalitatea.

Oricît ar fi de curios, Sfîntul părinte nu s-a grăbit să se bucure de mila lui Dumnezeu, care se revărsase asupra turmei lui. Pînă la un punct prevăzusem şi asta. Cu ani înainte, cînd studiam ştiinţele teologice, l-am cunoscut îndeaproape pe acela care a devenit mai tîrziu papa Sixt al IV-lea şi care ar fi putrezit în afara istoriei, dacă n-ar fi fost nedemnele lui certuri cu familia de Medici şi cu Ferrand. (Ah, da ! Era să uit. El a fost acela care a plătit — cu banii mei, ca şi cu banii miilor de creştini pioşi — construirea unui mic paraclis în Sfîntul oraş. După aceea, comanda picturii a reuşit s-o ia un oarecare Michelangelo Buonarroti, o persoană dubioasă şi lipsită de răspundere în toate privinţele. Mai tîrziu — cînd şi Sixt, şi eu, şi acel Michelangelo ne-am mutat în veşnicie — gustul artistic a decăzut într-atîta, încît pînă şi zugravii pictorului au ajuns să fie cunoscuţi, iar paraclisul şi-a păstrat de atunci numele de capela sixtină. Uite cu asta a trecut în istorie colegul meu de şcoală de altădată.) Vă rog să fiţi convinşi că nu vorbesc astfel din invidie. Dar credeţi-mă că şi ăsta era un om mediocru în toate privinţele. Aşa încît eu ştiam foarte bine de ce este în stare Sixt.

În această scrisoare a sa se întrecuse chiar pe sine ca mediocritate. Închipuiţi-vă, papa, sub a cărui supremaţie se află Ordinul nostru, nu ne îndruma cîtuşi de puţin şi nu spunea nici un cuvînt măcar în ceea ce priveşte evoluţia relaţiilor dintre Ordin şi Djem, dintre Ordin şi Poartă şi dintre Poartă şi creştinătate. În cîteva cuvinte, Sixt al IV-lea răspundea că este mulţumit de felul cum decurg împrejurările, fapt care însemna o nouă dovadă a bunăvoinţei lui Dumnezeu, care ar fi fost cauzată mai ales de faptele curiei Romane, atît de plăcute lui. (S-a exprimat tocmai aşa de întortocheat şi de lipsit de modestie cum vă spun eu.) Punct.

Mi-amintesc, am rîs cu hohote de această „foarte înţeleaptă" scrisoare, am rîs cu faţa schimonosită de furie. Ce puteam să cerem de la un iobag, de la un ţesător, marinar sau monah, cînd cel care ţinea locul lui Dumnezeu aici pe pămînt era reprezentat de unul ca Sixt al IV-lea ? „La dracu ! mi-am zis eu — poate că lumea creştină şi-a trăit traiul ; poate că i-a venit vremea să moară sub copitele antichriştilor, dacă s-a îngrăşat şi s-a prostit pînă-ntr-atîta."

Rămîneau însă interesele Ordinului şi ale mele.

Fără îndoială, Papalitatea dorea ca tocmai eu să fiu acela care să conducă deocamdată cazul Djem [1], pînă ce lucrurile se vor limpezi şi cîştigul va ajunge să fie sută la sută. Abia atunci Sixt al IV-lea avea să-şi amintească anume că el conduce destinele creştinătăţii şi să-mi pună în vedere că Djem sultan nu poate rămîne în mîna Ordinului, deoarece acest Ordin este subordonat Papalităţii.

Trebuie să recunosc că după această chibzuială am dorit sincer ca Djem să se îmbolnăvească de ciumă sau să se înece cînd va face baie în mare, numai aşa, ca să încurc socotelile Papalităţii — după cum vedeţi, îmi doream propriul meu rău, dacă acesta l-ar fi păgubit şi pe Sixt.

Văd că mă condamnaţi, însă şi fără asta tot eu sînt cea mai odioasă figură în cazul Djem. Dar cred — pentru că e prima oară cînd cineva mă ascultă şi pe mine, Pierre d'Aubusson — că dumneavoastră v-aţi şi dat seama că *eu însumi eram o victimă în acest caz*. Ceilalţi mă lăsau să-mi murdăresc mîinile, ca să culeagă fructele păcatului meu. Ei ştiau dinainte că voi proceda numai aşa cum am procedat de fapt şi aşteptau cu răbdare ; aşteptau să săvîrşesc crima, ca să tragă foloasele. Cu dreptul celui mai tare.

Simţeam gîndurile lor peste mări şi ţări, ştiam că se vor purta cu mine aşa cum mă purtam şi eu cu Djem. Ce vreţi, cea mai simplă imagine a societăţii omeneşti este asta : fiecare trăieşte prin răul pe care-l pricinuieşte altuia şi la rîndul său suportă răul pe care i-l face altul. Iar unica noastră aspiraţie este să suportăm un rău mai mic decît acela pe care-l facem. În sensul ăsta m-am străduit şi eu.

Djem însuşi m-a ajutat. Într-o dimineaţă, m-a rugat să-l scot din Rodos. După propria-i expresie, aici libertatea şi viaţa sa nu erau în siguranţă.

I-am propus să-şi aleagă singur noul său adăpost. I-am vorbit de castelele şi de mînăstirile noastre de pe continent şi i-am arătat avantajele şi dezavantajele lor. L-am îndreptat intenţionat spre posesiunile prinţului de Savoia. În Savoia era în toi lupta pentru tron. Abia cu un an înainte intrase în mormînt din cauza ei, ducele acesteia în vîrstă de şaptesprezece ani (nu se cunoşteau bine cauzele —

[1] Ca să fim drepţi, e bine să relev că în acea scrisoare a sa, Sixt al IV-lea a numit pentru prima oară straşnica încurcătură din jurul lui Djem sultan „cazul Djem" şi prin aceasta a dat dovadă că nu era chiar atît de prost cum îl socoteam (nota lui d'Aubusson).

unii ziceau că a fost omorît de maică-sa, alții de amanta lui sau de iubitul său unchi, de monstrul acela care era regele Franței) iar în locul lui domnea Charles, care avea paisprezece ani. De fapt, conducea maică-sa ținută în scurt de Ludovic al XI-lea. Astfel, fără să-l dăm pe prețiosul nostru oaspete de-a dreptul în mîinile regelui, noi îi lăsam ultimului posibilitatea să intervină, dacă va socoti că acest oaspete este amenințat. Sper că ne-am înțeles bine : primejdioase pentru Djem noi socoteam doar cele două posibilități — moartea sau eliberarea sa.

De altfel, Djem a ales Savoia și pregătirile de drum au început. Mă grăbeam, deoarece trimișii mei la Baiazid puteau să vină în orice clipă. Iar cînd totul a fost gata, mi-a rămas totuși cel mai greu lucru : ultima mea convorbire cu Djem.

Sînt sigur că am procedat bine în tot ceea ce am făcut în ziua aceea. Am luptat pentru biruința creștinătății asupra ismailitenilor. Cuceritorul n-a ținut seamă de nimic cînd a pus capăt statelor creștine din Răsărit și cînd a încercat primele atacuri asupra Apusului. De aceea și cele mai mici remușcări pentru soarta fiului său erau de prisos. Asta nu era o convingere — era chiar o parte din ființa mea. Și cu toate acestea simțeam o reținere față de ultima noastră întrevedere; mi se părea că trebuie să dau față cu victima mea.

După cît îmi amintesc, ne-am întîlnit tot dimineața, deoarece memoria mea este și acum stînjenită de o lumină nemilostiv de vie. Plutind prin această lumină spre mine — traversînd lunga sală a Consiliului — pășea Djem. Era îmbrăcat în alb, căci așa e portul lor de sărbătoare. Aurul hainei și al părului străluceau atît de puternic, încît Djem mi se păru că poartă un nimb.

— Am venit, să vă aduc Sfinției-voastre ultimele mulțumiri pentru ospitalitatea ce mi-ați acordat, vorbi el.

Fratele Bruno, alias Siuleiman, traduse.

— Ne-am împlinit doar datoria noastră de creștini, Înălțimea-voastră, am răspuns eu.

Djem nu socoti de cuviință să mai spună ceva. Stătea privind spre fereastră. Am continuat eu.

— În calitatea mea de consilier al vostru — mi-ați dat singur înalta dumneavoastră încredere — vreau să vă pun cîteva întrebări, Înălțimea-voastră. Presupun că eu sînt acela cu care fratele dumneavoastră va duce tratative asupra viitorului dumneavoastră. Ce să-i transmit ?

Djem își întoarse privirea de la strada ce se vedea pe fereastră spre mine, apoi răspunse tăios :

— Nu e totuna, Sfinția-voastră ? Cum să mă încredințez că vorbele mele vor ajunge la Baiazid ? Nu cumva pe drum — poate chiar în sala asta, dacă nu pe corabie sau în divan — vor fi schimbate cu altele ? Cînd doi inși ajung la mîna unui al treilea, atunci puterea o deține unul singur și anume cel din urmă.

Am recunoscut repede tonul și vorbele astea pline de o îndrăzneață deznădejde : prin gura lui Djem vorbea fratele Bruno. A fost necesar să clipesc, ca să nu ucid cu privirea pe tîlmaciul lui Djem — vă rog să mă credeți că eram în stare ! Dar nu ! La Rodos nu ne trebuia mormîntul lui Bruno. „Încă nu !" mi-am zis eu.

— Înălțimea-voastră va scrie singur scrisoarea către fratele său. Eu o voi preda doar, că de schimbat n-am cum s-o schimb.

— E de prisos să mă convingeți că există ceva imposibil, Sfinția-voastră. M-am convins de contrariul.

Mă pregăteam să pun capăt întîlnirii noastre. Ca multe altele din ultima vreme, nu avea să ducă la nici un rezultat. Djem mă copleșea cu jignitoarea lui încredere, fără să țină seama că între oameni de stat aceasta este în general exclusă. Așa că eram gata să termin, lăsîndu-l să-și toarne în versuri chinurile, cînd Djem spuse :

— Să se aducă două foi de hîrtie, Sfinția-voastră !

Oh, va să zică, Djem voia totuși să-mi îndeplinească dorința ! Într-adevăr, gesturile lui erau greu de prevăzut.

I s-a adus hîrtie. În timp ce Djem scria, am căutat să privesc în altă parte, voiam să subliniez că este cu totul liber să exprime ceea ce dorește în scrisoarea sa. A durat puțin, deoarece, doar după o clipă, Djem îmi întinse ambele foi : erau tot așa de albe, avînd doar jos o semnătură complicată, imposibil de imitat.

— Ce vrea să însemne asta, Înălțimea-voastră ?

— Las la voia tîlmacilor dumneavoastră să alcătuiască scrisoarea către fratele meu. Puneți aici tot ce veți crede de bine în numele meu. Sînt sigur că nu veți cere uciderea mea. Nu pentru că ar fi caraghios ca sub aceste rînduri să se afle semnătura mea. Nu. Ci pentru că nu este încă în interesele Ordinului.

— Nu voi lupta niciodată pentru a vă pune în situații... neplăcute Înălțimii-voastre — gestul lui era atît de ciudat, încît mi-am pierdut stăpînirea de sine. Întregul vostru popas la Rodos este o garanție în această privință.

— Da, mai ales, popasul meu la Rodos, repetă Djem cu o expresie pe care nu încerc s-o redau.

În timp ce schimbam aceste cîteva cuvinte, am simțit că Frîncul introduce în ele și vorbe de ale sale — tălmăcirile lui erau mult prea lungi ; era clar că fratele Bruno îl convingea pe Djem că face ceva ireversibil. Dar Djem nu-și schimbă expresia feței, iar ultima lui frază (pentru că, îndată după aceasta, ieși) rămase netradusă.

Știu ce spusese Djem — ceva foarte scurt : „Oare nu e totuna ?!" Chiar dacă mi s-ar fi tradus aceste cuvinte, n-aș fi avut nimic de replicat.

A OPTA MĂRTURIE A POETULUI SAADI DESPRE TOAMNA ŞI IARNA ANULUI 1482

O să vi se pară neveridice aceste cuvinte ale mele din cea de a opta mărturie. Şi asta din cauza celei de a şaptea — căci sînt tare diferite. La fel de deosebită a fost şi dispoziţia noastră din toamnă faţă de cea din săptămînile de vară petrecute la Rodos.

În toamnă ne şi aflam în Savoia. V-o spun aşa, fără pic de pitoresc, deşi mă gîndesc că tocmai aici ar fi trebuit să-mi aduc în ajutor întreaga mea elocvenţă şi tot talentul meu poetic, ca să vă descriu întîlnirea dintre prietenul meu şi ţărmul Savoiei. Aveam impresia că a fost prevăzută chiar de la facerea lumii, că acest incomparabil colţ de pămînt a fost creat numai pentru o singură clipă şi anume : pentru întîlnirea lui cu Djem.

Am plecat de la Rodos în primele zile ale lunii septembrie, pentru că aşa a dorit Djem. Începutul călătoriei noastre a semănat mai curînd cu o fugă — am plecat noaptea şi în cea mai mare taină. Foarte des după acea memorabilă convorbire a noastră cu fratele d'Aubusson, ultimul comunicase stăpînului meu că Ordinul a descoperit comploturi sau că era informat de unele tratative. Şi unele, şi altele ar fi urmărit acelaşi scop : să-l răpească pe Djem sultan şi să-l ducă la Istambul.

„Dacă aş vedea lucrurile strîmt — concluzia asta magistrul ne-o repeta în modul cel mai insistent — n-aş face altceva decît să repet făgăduiala Ordinului : La Rodos Majestatea-voastră este acasă la ea. Însă noi sîntem prea vigilenţi ca să ne mulţumim doar cu vorbe ; ştim foarte bine că acolo unde nu se aude zăngănitul fierului, ci acela al aurului, forţa e neputincioasă. Pretutindeni şi totdeauna se va găsi un om care nu va putea rezista pînă la capăt. Eu nu pot să ştiu care e acela. Ochii mei nu se pot opri asupra cutărui sau cutărui

frate pentru a putea spune : acesta ar putea să fie cumpărat ! Dar un asemenea frate trebuie să existe, de asta mă asigură raţiunea, experienţa de veacuri a omenirii."

De cînd — în urma celor spuse de răposatul Ioachim — Djem se repezise la d'Aubusson şi-l învinuise că dispunea de soarta lui aşa cum voia, magistrul nu mai făcea nici o aluzie că doreşte ca oaspetele său să fie trimis din Rodos în altă parte. Se mărginea în mod conştiincios să-l ţină la curent pe Djem de orice complot descoperit, aducea nume, ba uneori şi cîte o scrisoare, pe care i-o dădea pentru traducere lui Siuleiman, fără să se uite însă în ochii acestuia din urmă.

La început, Djem întîmpina neîncrezător prevenirile nepătimaşe ale magistrului. Dar nimic nu pune stăpînire mai uşor, mai nebuneşte pe om, decît frica. Nu trecuse nici o lună şi Djem credea foarte serios că este ameninţat. O credeam şi eu. Ba şi astăzi, dacă e să fiu sincer, aş spune acelaşi lucru : la Rodos stăpînul meu nu se afla în afara primejdiei. Uite aşa am apucat să trăim şi ziua în care Djem însuşi a cerut să plece în Franţa. Atunci am văzut în ochii magistrului flacăra victoriei, care nu mai putea fi ascunsă : îşi atinsese scopul ! Acum Djem sultan nu-i mai cerea adăpost, ci apărare.

Consiliul hotărî îndată să se pregătească pentru noi trirema cea mare a Tezaurului ; în fiecare zi stăpînul meu era vizitat sau îl vizita el pe magistru — se pare că aveau multe să-şi vorbească. După aceste întrevederi (ele aveau loc aproape totdeauna între patru ochi, dacă îi excludem pe cei doi ai lui Siuleiman), Djem tăcea. Pe urmă începu să ascundă tot mai mult de mine convorbirile pe care le ducea cu d'Aubusson.

Într-o seară n-am mai putut răbda.

— Mă tem, stăpîne — am spus — că după toate relele mă mai aşteaptă unul — pierderea dragostei tale. De ce inima ţi se închide pentru mine, oare nu sînt eu praful de sub picioarele tale ?

— Încetează, Saadi ! îmi răspunse el. Prea multe fapte necugetate am săvîrşit în faţa ochilor tăi, prea multe griji ţi-am lăsat pe umeri, plîngînd de remuşcare în nopţile noastre. Cred că a venit vremea să răspund singur de faptele mele.

— Bine, nu-mi mai cere sfatul şi nici ajutorul, dar lasă-mă să rămîn zidul plîngerilor tale — împărtăşeşte-mi gîndurile ce te frămîntă, Djem !

Djem rîse amar : expresia lui îmi aminti de d'Aubusson în înţeleapta sa solitudine.

— E aproape o laşitate, Saadi, să-ţi împărtăşeşti doar gîndurile, căci nici un om viu nu e de piatră. Vreau într-adevăr să-mi hotărăsc singur destinul.

Dar eu mă temeam totuşi. Îmi era frică de Djem că, rămas singur cu magistrul va face cine ştie ce greşeală.

Cînd ne-au dat de ştire că totul este gata şi că vom porni o dată cu căderea nopţii, am simţit o uşurare. Lucru lesne de înţeles — în orice plecare există şi un dram de speranţă.

Am părăsit odăile destinate Franţei la ceasul cînd întunericul era total. Afară ne aşteptau vreo zece novici, care aveau să se ocupe de bagajele noastre. Era de faţă şi fratele d'Aubusson în carne şi oase. În noaptea asta nu purta înaltele sale distincţii ; era înfăşurat într-o simplă pelerină neagră şi semăna cu un complotist sau cu un ucigaş ce nu se poate desprinde de locul crimei. Evident, locul magistrului nu era aici. Tot ceea ce avusese de vorbit cu Djem, vorbise. Prin prezenţa sa el îi stînjenea doar pe novici la încărcatul lucrurilor. Desigur, d'Aubusson însuşi îşi dădea seama cît de nelalocul ei era prezenţa sa şi o justifica dîndu-ne tot felul de asigurări şi făcîndu-ne urări de bine.

Am parcus în linişte străzile moarte ale Rodosului. Începuse să plouă. Una din acele ploi aproape de vară, dar dese şi apăsătoare. Djem călărea în frunte. Alături de calul său venea pe jos marele magistru. În port trirema ne aştepta cu luminile stinse şi cu pînzele umflate ; trăsăturile ei se rotunjeau în negura mării, iar marinarii sprijiniţi de balustrada corăbiei păreau nişte vulturi mari, trişti şi muiaţi de ploaie.

Una cîte una bărcile cu lucrurile şi oamenii noştri se desprinseră de ţărm. Djem continua să stea pe mal cu totul absent. Acolo era şi d'Aubusson. Aşa cum şedeam în barcă îi vedeam de jos în sus cu pelerinele lor uriaşe şi grele şi cu capetele mici. Djem strălucea în întuneric, iar alături de dînsul, de parcă ar fi fost umbra sau soarta lui, se afla silueta neagră a marelui magistru.

Mi se pare că s-au despărţit fără să mai schimbe vreo vorbă. Djem s-a rupt dintr-o dată de umbra lui şi a sărit în barcă. D'Aubusson a rămas pe ţărm, pînă ce l-am pierdut din ochi — l-am pierdut doar eu, pentru că stăpînul meu a coborît îndată în cala vasului şi n-a mai ieşit de acolo multe zile.

Am călătorit greu. Începuse perioada de acalmie din septembrie şi, ca de obicei în toamna timpurie, vînturile încetaseră. Trirema noastră se afla parcă nu pe apă, ci pe ceva tare, nelegănîndu-se

săptămîni întregi. Fraţii-soldaţi îşi petreceau vremea vorbind pe şoptite, iar cum deschideam uşile, auzeam zornăit de zaruri în ceşcuţă : jucau de mama focului.

Şi totul curgea aşa — alene, plictisitor, pînă ce ne ajunse vîntul şi ne îndreptă spre Europa.

Atunci se învioră şi Djem, din gura căruia nu auzisem în ultimele săptămîni zece cuvinte. Încă de la răsăritul soarelui se urcă sus pe punte şi rămase cu ochii spre nord. L-am înţeles : Djem aştepta nerăbdător lumea.

Căci patria ta încă nu înseamnă lumea — ea e o parte din tine, o casă foarte mare ; îi cunoşti chiar acele locuri pe care nu le-ai văzut — despre ele afli o dată cu sîngele şi cu laptele pe care l-ai supt. În patrie totul este „al tău" — ce cuvînt greu şi plin de semnificaţie. Şi cum aş fi definit oare lumea, deosebind-o de patrie ? Greu... Nu găsesc nici expresii destul de entuziaste. Căci fiecare bucăţică de lume, întipărită în conştiinţa noastră, e o bogăţie — o carte fără preţ, pe care o răsfoim în ceasuri de meditaţie, de durere, de singurătate şi o ducem cu noi pînă la ultima suflare a vieţii... Nu, renunţ s-o descriu, este mai presus de orice cuvinte. Şi totuşi lumea are ceva în ea care o face atît de scumpă. Iar omul surprinde tocmai acest lucru. Ireversibilitatea. De fiecare dată cînd intri într-un oraş, cobori pe o insulă sau pe un ţărm, acest lucru nu se va mai repeta în mod identic niciodată şi frumuseţea constă chiar în faptul că eşti conştient de asta. „Uite, păşesc pentru prima oară pe acest ţărm — îţi zici — pentru prima şi ultima oară ; niciodată n-am mai trecut pe strada asta — gîndeşti tu — şi niciodată nu voi mai trece." Grozav de ascuţite, cum n-ai fi bănuit că s-ar putea, îţi sînt simţurile în asemenea clipe. Nu ai doar două mici deschizături pentru ochi şi două şi mai mici pentru urechi. Întreaga ta fiinţă este o fereastră larg deschisă prin care năvăleşte lumea. Dacă în primele clipe te străbate uşor, pînă la urmă se revarsă în tine atît de copleşitor, încît te sfîşie şi te mistuie. Şi în cîteva clipe — caută să nu le scapi ! — te prefaci în ceea ce ai fost în zorii timpurilor : într-un element al lumii lui Dumnezeu.

Nu m-aş fi lăsat în voia unor cugetări atît de depărtate de scopurile pe care le urmăriţi dumneavoastră, dacă n-aş vrea să vă explic atitudinea lui Djem în această călătorie a noastră. După ce lăsarăm în urmă Sicilia, nu mai părăsirăm din ochi uscatul. Am navigat tot de-a lungul ţărmului, mereu altul, schimbat de la ceas la ceas. Şi Djem era altul — totdeauna am fost convins că între Djem şi lumea din jurul lui există o legătură inexplicabilă, dar foarte

adîncă. Total închis în sine în Licia, apatic în Rodos, Djem părea că renaşte de-a lungul ţărmurilor Italiei.

Şi ce ţărmuri ! Se ridicau deasupra mării albastre ce le scălda în voie, cînd în linii calde şi curbe, cînd în piscuri ascuţite ca un ţipăt. Piatra lor albă era împestriţată de arbuşti şi fîşii de iarbă, iar printre crăpăturile stîncilor atîrnau coardele lungi ale iederei sau viţei sălbatice. N-am să vă vorbesc de arborii şi de florile acestui ţărm — mi se pare că în întregimea lui nu a fost creat de o forţă inconştientă ; cred că nu ştiu ce creator, depăşind cu totul imaginaţia şi gustul nostru, a amestecat aici palmierii cu pinii maritimi şi cu chiparoşii, înconjurîndu-i cu un zid de arbori seculari ; că în vîlcelele mocirloase, pline de muşchi de un verde închis a lăsat înadins să se resfeţe galbenul strălucitor al mimozelor şi că a făcut totul ca de pe cenuşiul lichenilor ce acoperă stîncile să strige aproape dureros violetul tare al glicinelor. Cel mai aproape de noi trecea brîul de aur al portocalilor, pe cînd sus, deasupra tuturor, malul se termina cu culoarea ştearsă a pădurilor de măslini : un verde-albăstrui-cenuşiu, pal de tot, legănînd parcă orizontul cu cerul, făcea să te simţi ca sub cupola unui templu uriaş.

A ieşit puţin cam încurcată descrierea mea, dar vă rog să mă iertaţi — simţurile mele erau bete.

„Vedeţi ! ţipa de bucurie fiecare părticică din mine, al acesteia, al unei astfel de lumi mă simt cetăţean eu, poetul Saadi ! Ce-mi pasă că Iranul este la cîteva luni depărtare de mine sau că n-o să mai văd vreodată Caramania. Poetul nu serveşte armata nimănui şi nu primeşte plată de la nimeni — poetul e cetăţean al lumii întregi !..."

Nu-i aşa că acum înţelegeţi de ce de-a lungul acestui ţărm a scris Djem cele mai frumoase versuri ale lui ? Ele nu vorbesc de frumuseţe, numele ei nu este pomenit decît într-un singur vers şi acela foarte slab. Dar poetul Djem i-a rămas credincios ; a păstrat în taină dragostea sa pentru lume. De aceea versurile lui — chiar şi astăzi ele sînt apreciate ca o perlă a poeziei orientale — n-au fost consacrate frumuseţii ; se aflau în componenţa ei.

Nici între noi n-am vorbit despre frumuseţe. Tăceam toată ziua, cu ochii aţintiţi fiecare la pădurea sa, la valea sau la vîrful îndrăgit. Uneori — atunci cînd vîntul înceta sau ne opream pentru apă dulce — Djem se dezbrăca gol puşcă şi se arunca în mare. Se mişca încet, plutind cu voluptate, de parcă voia să mă facă gelos. Încercam totul ca să mă dedau contemplării, dar nu puteam, eram

gelos pînă şi pe lumina albăstruie care mîngîia întreg trupul lui Djem al meu.

Să nu credeţi că atunci a început între noi această ruptură, care ani mai tîrziu ne-a despărţit — erau doar primii ei vestitori. Simţeam cum dragostea lui Djem se risipeşte, resfirîndu-se ca plasa unui pescar lăsată multă vreme grămadă. Acum valurile o purtau, o trăgeau, o întindeau tot mai mult.

Vi se pare probabil ciudat că, în acel mic interval de timp dintre evenimente, Djem se lăsase pradă unei contemplări, cu nimic legată de istoria lumii ; că eu eram frămîntat de sentimentele care tulbură pe orice muritor. Vă asigur că pe cele cîteva grinzi pe care erau prinse scîndurile ce formau coverta marii trireme a tezaurului, viaţa curgea parcă ruptă de timp. Şi în totală armonie cu ea, într-o dimineaţă vasul nostru se apropie de Villefranche — aproape ireal.

Villefranche — port de corsari, nesupus nici unui rege sau principe, era un adevărat poem. Pe peretele vertical (vîrfurile lui pluteau ca nişte insul deasupra cetii de pe ţărm) se vedeau căţărate vreo sută de case încastrate parcă în stîncă. Golful intra mult de tot în inima uscatului. Cred că am plutit un ceas bun pînă cînd din ambele părţi au apărut două lungi limbi de pămînt care se înălţau din ce în ce mai mult, străjuind portul.

Aici realitatea ne-a adus aminte de sine : în Villefranche, în acest orăşel frumos ca un poem, bîntuia ciuma. Corabia noastră s-a apropiat de strada părăsită, pustie şi murdară care începea chiar de la mal şi s-a ciocnit puternic de dînsa de parc-ar fi simţit o adevărată repulsie.

Atunci fratele Blanchefort (nu vi-l descriu, deoarece semăna cu orice călugăr obişnuit) se grăbi să mă asigure că totul se desfăşurase favorabil : era de preferat Nisa. Oraşul zicea el, se făcea vestit prin femeile lui frumoase şi prin minunatele sale grădini, nemaivorbind de vinurile excepţionale. Asta dacă nu cumva şi la Nisa bîntuia ciuma, ceea ce n-am putut afla de la fratele Blanchefort.

După cît mi-aduc aminte, între Villefranche şi Nisa e cale de vreun ceas. Dar ce diferite unul de altul sînt aceste două porturi. În timp ce marea la Villefranche îţi apare ca apa din fundul unei fîntîni, la Nisa ţărmul e larg deschis, plat, cu o plajă întinsă.

Munţii nu strivesc Nisa — ei sînt doar adăpostul şi spatele ei oblu ce-i ţine de cald. Golful Îngerilor, acesta e numele pe care îl poartă — şi pe bună dreptate, căci atîtea culori nu pot fi, desigur, decît în rai : o mare argintie şi visătoare, nisipuri aurii şi fine, verdeaţă în toate nuanţele de la verdele crud pînă la cel întunecat.

Înainte de a ajunge la țărm, Djem ceru să fie îmbrăcat cît mai strălucitor. L-am lăsat în seama slugilor noastre și am ieșit sus pe punte, să văd cum corabia se apropia încet de port. De altfel, eram așteptați ; se-nțelege că fratele Blanchefort dăduse veste dinainte.

Curînd am putut distinge bine din mulțime anumiți oameni. Cei mai mulți erau orășeni — bărbați (și femei !) cu capul gol, gălăgioși, purtînd costume foarte frumoase. Strigătele lor se auzeau acum și pe punte — oamenii se bucurau de sosirea noastră și ne salutau. Privirea mi-a fost atrasă dintr-o dată de un grup de oameni altfel îmbrăcați. Se deosebeau de restul mulțimii, formînd în mijlocul ei o mică insulă de vestminte luxoase. M-am dumirit îndată : era suita ducelui. L-am văzut și pe acesta - se afla pe un podium așternut cu covoare, dar nu se ridica deasupra nobililor din jurul său, ba era chiar un copilandru.

În acest timp începură să se miște și ai noștri de pe corabie. Djem ieși repede din cabina sa, grăbindu-se pentru cea mai emoționantă dintre întîlnirile sale ; se opri la prora vasului. Niciodată nu l-am văzut atît de frumos. Nu din cauza bogăției vestmintelor sale — fiecare trăsătură de pe fața lui strălucea. Cu toate că sta nemișcat ca o statuie sculptată în stîncă, era tot numai elan. Golful îngerilor nu-și putea dori un amant mai pasionat.

Și răspunzînd acestei pasiuni ducele Charles de Savoia își dezvălui și el fața : era de un alb sidefiu, sub un buchet de pene, încadrată de pletele părului lung și moale ce i se revărsau pe umeri. În ochii săi de copil era și emoție și sete de viață și teamă. Un băiețandru privea cum se strîng pînzele și cum o poveste venită din Orient își lasă ancora, iar eroul ei — enigmatic — lovit de aripa nefericirii — era Djem.

Am coborît pe țărm pe o scară acoperită de flori. Cel dintîi, la distanță mare de noi, pășea Djem. Cînd ajunse în fața ducelui am crezut că o să-l ia în brațe și o să-l strîngă la piept, atît de mult păreau că tind unul spre altul cei doi.

Jos pe țărm, de ambele părți se adresară cuvinte calde de salut. Mulțimea striga, femeile aruncau cu flori spre noi, muzicanții luptau din răsputeri să domine larma și toată această primire strălucită se potrivea de minune cu țărmul gătit sărbătorește.

Cei doi suverani pășeau acum unul lîngă altul și vorbeau prin mijlocirea Frîncului.

Mă uitam la ei cum rîdeau cu același rîs, cum discuția, însoțită de gesturi, devenea din ce în ce mai vie, așa cum se întîmplă între

oamenii care vorbesc limbi diferite şi ar dori să se înţeleagă direct — fără tîlmaci.

Era într-adevăr ceva foarte asemănător la aceşti doi prinţi crescuţi în lumi atît de deosebite, ceva care îi unea pe poet şi pe copil. Căci unul era născut să creeze basme, iar celălalt să le asculte. Ca urmare, o pornire amîndoi prin minunata şi nesfîrşita cîmpie a închipuirii.

Lunile de la Nisa au rămas pentru mine... — nu, asta nu ! — Acest ţărm părea şi mai frumos văzut dinspre uscat. Locuiam în palatul micului duce — deosebit de bogat şi respectat, fiind nepotul regelui. Dar ceea ce mi s-a întipărit mai bine în minte nu a fost palatul, ci grădina lui, rodiile, măslinii, portocalii, palmierii cei înalţi, florile ce împestriţau covorul moale de iarbă : căderile de apă şi rîuşoarele liniştite, a căror ape cîntau printre pietre ; cerul înalt şi vinul cel dens al Savoiei.

Iar noi cîntam şi beam. Djem alunga amintirile legate de insula cea albă ca un craniu, de fraţii cei negri şi de propriul său frate : se cufunda cu totul în acest dulce şi scurt prezent ; îşi crea încetul cu încetul filosofia că nimic nu-i mai scump decît ziua pe care o trăieşti şi că nimic nu-i mai de prisos decît amintirea sau prevederea. Nu era de loc greu pentru un poet musulman să ajungă la asemenea concepţii — citiţi poeţii noştri şi veţi vedea că gîndesc la fel „sîntem neputincioşi în faţa soartei, a noastră e doar clipa pe care o trăim".

La Nisa Djem scria mult. Între două cupe de vin, întins sub palmieri şi mimoze, îşi recita noile versuri, iar eu le scriam întinzînd bucata de hîrtie pe tambura mea. Exprimau atît de bine starea noastră sufletească de atunci, încît şi astăzi îmi amintesc cîteva stihuri :

„Ridică această cupă, o Djem din Djemşid !
În minunata Franţă acuma ne aflăm
Şi soarta hotărî-va totul pentru noi.
Lăsaţi lui Baiazid coroana
Căci a mea-i lumea. Întreagă !..."

Într-adevăr, versuri bune. Dar din nefericire, comesenii nu le înţelegeau ; aici nimeni nu dădea atenţie poeziei orientale şi dacă în aceste ceasuri minunate Djem era chinuit totuşi de ceva, aceasta nu era decît izolarea sa poetică ; în afară de mine, pe Djem nu-l asculta altcineva.

De altfel, zilele treceau în cîntece şi vin. Micul duce participa la aceste petreceri ce nu erau pentru vîrsta lui, fermecat de prezenţa eroului său de basm. Au fost, după cum spune şi istoria, cele mai bune zile ale noastre.

Djem, în felul lui de a gîndi, pe care nu-l pot numi uşuratic, se convingea tot mai mult că primejdiile întîmpinate de noi la Rodos au fost o pură întîmplare. În jurul nostru nu exista nici o presiune, nimeni nu pronunţa nume ca Baiazid, d'Aubusson, Kaitbai. Comesenii noştri păreau a fi cu totul departe de orice fel de complicaţii politice, nu-i interesa de loc rivalitatea dintre fiii sultanului, eliberarea creştinilor din Răsărit sau gloria Romei. Îşi beau în tihnă vinul şi priveau veseli cerul. Iar aici, în Savoia, ambele erau de înaltă calitate. Un grup de tineri şi veseli cetăţeni ai lumii se bucurau de împărăţia lor — care era întreaga lume — şi singura lor grijă era ca această dulce viaţă pe care o duceau să mai ţină încă o lună.

A NOUA MĂRTURIE A POETULUI SAADI DESPRE PRIMĂVARA ANULUI 1483

Începutul ei ne-a prins la Nisa, atît cît se poate vorbi în aceste ținuturi de anotimpuri — căci verdele pămîntului ca și albastrul cerului se schimbă foarte puțin.

Totuși, în primele zile ale lui februarie culorile și-au îndoit puterea ; deasupra mării trecu parcă un fior de neliniște : un fel de nerăbdare nestăpînită se zvoni dinspre pădure. Ea străbătu totul, pătrunzînd pînă și în visurile noastre care deveniră parcă mai diafane, scăpînd de o teamă ce nu putea fi îmbrăcată în cuvinte. Venea primăvara.

O simțea și Djem ; am mai spus o dată că între el și natură exista o legătură adîncă. M-am gîndit chiar că sîngele lui Djem ar putea să fie verde — aveam impresia că se hrănește cu seva pămîntului, ca pomii și ierburile.

Djem a întîmpinat această primăvară altfel ca de obicei ; totul îl convingea aici la Nisa că nu-i un muritor de rînd. Totul : adorația micului duce, laudele nemăsurate ale cîntăreților de la curte — încă de dimineață ne ofereau noile lor poeme dedicate frumuseții, nefericirii și nobleții lui Djem. După aceea dispăreau de la masa noastră cea veselă. Știam : se răspîndeau în cele patru colțuri ale zării, plecînd la castelele altor nobili, ca să-și cînte poemele în care era vorba de Djem și de povestea tragicului său destin.

Într-o singură iarnă devenise eroul favorit al cîntecelor trubadurilor ; după o lungă așteptare, aceștia păreau că găsiseră, în sfîrșit, un erou alb-auriu cu totul exotic și nespus de frumos și de bogat în fapte de vitejie și în suferință.

Iertați-mă că mă abat puțin de la depoziția mea, dar aici e cazul s-o fac, deoarece am amintit pentru prima oară în mărturia mea de trubaduri.

Dumneavoastră, după cît mi se pare, nu prea ştiţi bine cînd, de ce şi cine a făcut lui Djem un mare nume. Căci istoria, vă veţi spune dumneavoastră pe drept cuvînt — a văzut destui prinţi, mai străluciţi, cu mult mai nefericiţi şi cu un trecut mai bogat, după cum a cunoscut şi poeţi mult mai mari şi mai talentaţi. De ce tocmai figura lui Djem a rămas în legendele cîtorva popoare, trubadurii adăugîndu-i trăsături neobservate de nici unul dintre noi — prietenii lui apropiaţi ?

Cred că nu vă spun un lucru necunoscut dacă afirm că aceasta *a făcut-o poezia.* Ea *poate* mult şi în aceasta constă şi răsplata dată de Dumnezeu poetului pentru toate chinurile ce le îndură printre oameni. Poetul are o putere mai mare decît un rege, fiindcă el conduce nu existenţa oamenilor, ci conştiinţa lor. Cu un singur vers — dacă e bine alcătuit şi atît cît trebuie de ascuţit, ca să-şi atingă scopul — poetul dărîmă ceea ce suveranii lumii au construit cu greu decenii întregi. Cu o singură vorbă ridică un monument — menit să înfrunte veacurile, potopul, năvălirile şi focul — pînă şi omului celui mai neînsemnat şi pe care contemporanii săi nici nu l-au remarcat măcar.

Nu întîmplător pe vremea mea suveranii disprețuiau poeţii, chiar dacă îi răsfăţau. Este adevărat că le arătau disprețul doar după moarte, nepermiţîndu-le să fie îngropaţi în cimitirele obişnuite ; dincolo de zidurile lor — acolo căutaţi oasele sutelor de trubaduri. Dar cît trăiau, regii le dădeau să mănînce din vase de aur şi le turnau vin în cupe tot de aur. Şi să nu credeţi cumva că regii noştri erau proşti — treceau cu toţii prin proba de foc a legii aspre ce guverna evul mediu. Şi deştepţi cum erau, îi măguleau pe poeţi, tocmai pentru că îşi dădeau seama de puterea ce o aveau aceştia. Mi-aş permite chiar să vă dau un sfat, căci, oricum ar fi, observ totuşi cursul vieţii de cinci veacuri încoace : nu-i jigniţi pe poeţi, căutaţi-vă alţi duşmani !

Dar cum vă spuneam, în iarna anului 1483 trubadurii l-au descoperit pe Djem. Imaginaţia lor tînjea de mult, flămîndă. Expediţiile cruciaţilor îşi trăiseră traiul ; isprăvile corsarilor erau legate de numele unor plebei ; nu se descoperise încă Lumea Nouă, iar războaiele religioase nu începuseră. Trubadurii se plictiseau. Cîntaseră pe toate glasurile poveştile de dragoste, iar iubirea — trebuie să fiţi de acord cu mine, este o temă cu posibilităţi întristător de limitate : amorezatul sau moare, sau se desparte de iubita lui, sau se căsătoreşte — cred că a patra soluţie n-o puteţi găsi nici dumneavoastră. Pentru trubadurii ahtiaţi după senzaţional, Djem nu era

o nouă masă frugală, ci un adevărat banchet. Noul lor erou venea dintr-o țară despre care Apusul nu știa nimic sau aproape nimic. Era fiul groazei însăși și al unei prințese — ce-i căzuse victimă. Trecuse printr-o serie de peripeții foarte puțin cunoscute și de aceea ademenitor de misterioase.

El însuși — aceasta au prevăzut-o trubadurii înaintea tuturor contemporanilor lor — Djem, el era mielul ce trebuia jertfit.

Azi, veacuri mai tîrziu, dumneavoastră vă întrebați în numele cărui scop a fost sacrificat prietenul meu atît de tînăr și promițător. Priviți peste veacuri, desigur, și de aceea vă e ușor să găsiți răspunsul, mai ales după ce ne veți asculta pe noi toți. La vremea noastră însă noi nu ne-am dat seama ; nădejdile și visurile noastre nu ne permiteau să-l considerăm pe Djem ca pe unul ursit jertfirii. Cei dintîi care au simțit acest lucru au fost trubadurii.

Doar în cîteva luni — așa se nasc legendele — au apărut sute de cîntece despre Djem. Numai o mică parte a lor a fost creată la Nisa, la curtea ducelui Charles. Celelalte, dimpotrivă, veneau spre Nisa de la Aix, de la Grenoble, din Bretania sau din Țările de Jos. Apusul se distra cu un nou erou. Mai mult : cu o nouă temă. Recunoașteți și dumneavoastră că o temă nouă apare rar, le-au epuizat încă de mult grecii ăia isteți.

Și aici vine dezlegarea încîntării aparent ușuratice care-l cuprinsese pe Djem la Nisa ; el însuși crezu în legenda sa.

Eram alături de dînsul în timp ce Frîncul îi traducea vreun cîntec nou — căci fiecare trubadur sosit la Nisa voia să fie ascultat de eroul său (nu cu totul dezinteresat, căci poeții, cu toate calitățile lor, sînt foarte interesați). Chiar dacă n-ar fi băut, în asemenea clipe Djem îmi părea beat ; cucerit de cîntec, el își însușea una după alta calitățile pe care acesta i le atribuia. Pînă și mie mi se părea — eram și eu poet și niciodată n-am despărțit realitatea de închipuire — că prietenul meu devenea și mai simplu, și mai aureolat, și mai diafan în nefericirea sa. Așa îl înfrumusețea, îl cizela și-l desăvîrșea cîntecul. Și astfel, înzestrat de inspirația străină, cu aripi și cu tot ceea ce era necesar pentru un asemenea zbor, amorezat el însuși de propriul său chip, Djem rătăcea între marea și cerul Nisei.

În ceea ce mă privește, primăvara de care vă vorbesc nu mă îmbăta atît de mult. Și asta din cauza Frîncului.

El apăru din nou după ce o îndelungată vreme evitase zilele și nopțile noastre foarte vesele. Îl vedeam des în jurul stăpînului nostru și mă temeam că Djem îi destăinuie gînduri pe care mie nu

mi le împărtășea — de cînd plecasem din Rodos, Djem parcă făcea totul ca să ridice un fel de zid între noi, mîndru de maturizarea sa, care (de asta mă temeam cel mai mult) se manifesta într-adevăr printr-o mulțime de hotărîri. Mă linișteam că — în ceea ce privește problemele vitale — Frîncul era un sfătuitor și un executor mai bun decît mine : mă mîngîia tandrețea lui Djem — acum aproape fără cuvinte. Și totuși ea își presimțea sfîrșitul ; mai mult sau mai puțin, noi ne hrănim cu cuvinte ; în tăcere — chiar dacă este plină de tandrețe — orice dragoste se consumă.

Închipuiți-vă că mă resemnasem. Știam că nimic nu durează, și deci nici dragostea lui Djem față de omul care îi era slugă. Cîndva, în Caramania, noi doi fusesem egali : munceam împreună în împărăția cuvintelor în care eu eram mai priceput. Puteam oare atunci să-mi închipui că Djem al meu, că fratele meu mai mic în ale scrisului va crește și va ajunge erou de legendă ?

Din gîndurile mele triste m-a sustras tot Frîncul. Într-o zi, mă ajunse din urmă prin grădinile castelului și, fără nici o introducere, îmi ceru să învăț limba franceză. Oare nu se cam smintise între timp ? În ultimele zile, de cînd Djem și-l apropiase, Siuleiman parcă nu mai mînca și nu mai vorbea ; cutele dintre sprîncene și cele de-a lungul nasului i se adînciseră și mai mult. Iar omul devenise mai închis în sine ca oricînd.

— Crezi că știu prea puține limbi, Siuleiman ? l-am întrebat eu.

— Dă-le încolo pe toate ! răspunse el. Curînd n-o să-ți mai trebuiască nici poezia persană și nici filozofia arabă. Trebuie să înveți franțuzește repede și în cel mai mare secret !

— Dar profesorul și cărțile ? Și astea — tot secrete ?

— Te voi ajuta eu. Cu totul în taină.

— Dar la urma urmelor aș putea să știu și eu de ce ?

— Djem sultan va avea nevoie de un tîlmaci de încredere, atunci cînd eu nu voi mai fi, Saadi.

Pentru prima oară îl auzii pe Frînc rostindu-mi numele, căci, de obicei, evita s-o facă atunci cînd îmi vorbea.

Mă trecură sudori reci. Mi-am amintit cum tînărul novice murise pentru un cuvînt rostit împotriva voinței Ordinului. Într-adevăr, cum se făcea că Siuleiman mai era printre cei vii ?

— Ai simțit ceva ? îl întrebai eu cuprinzîndu-l de umeri, cu toate că aceasta era o prostie, deoarece puteam fi văzuți. Atunci mi-am dat seama cît de mult slăbise Siuleiman. Parcă se topise carnea de pe el.

— Nu, răspunse el sever. Nimic. Dar știu mai bine decît voi toți că frații nu iartă. De-aș reuși măcar să le fac destul rău, pînă ce-mi va suna ceasul din urmă.

— Nu vor îndrăzni, Siuleiman ! Djem ar simți imediat răzbunarea lor, așa că nu sînt nebuni s-o facă.

— Nu sînt nebuni. Sînt doar puternici. După care îmi strigă aproape pe față : De ce crezi că mai are vreo importanță ceea ce ar simți Djem ?

Iar cîteva clipe mai tîrziu, depășindu-și mînia, Frîncul repetă aproape rugător :

— Făgăduiește-mi, Saadi, că vei învăța limba franceză ! Nu mai avem timp prea mult. Dacă termină cu mine mîine, orice vorbă a lui Djem va trebui să treacă prin urechile lor.

Și așa m-am apucat de această învățătură, cîtuși de puțin pe placul meu. Munceam numai noaptea, căci ziua căutam să nu lipsesc de la petrecerile noastre. Învățam cu capul greu, cuprins mereu de teamă ; cădeam de oboseală și de somn. Și dacă în scurtă vreme am făcut mari progrese — ajunsesem în stare să traduc o convorbire simplă — aceasta se datora nu marelui meu talent pentru limbile străine, ci faptului că-mi dădeam seama că sînt fugărit din urmă și trebuie să ajung la țel.

Uneori, noaptea tîrziu, în orele mele de lucru, îndată ce auzeam deschizîndu-se ușa, știam că vine Frîncul. Din ce în ce mai slab, aproape străveziu, cu ochii pierduți, cu părul de la tîmple intrat în cărunție peste noapte, Siuleiman îmi amintea de stafiile acelea despre care auzisem că umblă noaptea prin turnurile castelelor. Se apropia, îmi lua cartea din mînă și mă asculta ca pe un elev de școală.

Vă dau cuvîntul meu că niciodată în viața mea n-am fost atît de silitor, niciodată nu m-am socotit capabil de o muncă atît de perseverentă. O făceam nu atît pentru Djem și pentru viitorul nostru comun, cît pentru Siuleiman. Știți, poți să nu-ți ții făgăduiala făcută unor oameni ce trăiesc, dar oricine își respectă jurămîntul în fața unui muribund. Iar Siuleiman era ca și mort, așa îl simțeam eu. Și singurul lucru prin care îi mai liniștesm sufletul era doar acesta : să învăț o limbă străină. Am făcut-o în ultimele săptămîni petrecute la Nisa, ca și pe drumul străbătut mai apoi. Prin toate castelele, ale căror nume nu mai încerc să mi le amintesc, căci au fost foarte multe.

Cu puțin timp înainte de plecare, Djem a fost trist cu adevărat. Ne-a părăsit ducele cel mic. Ni s-a spus că ar fi plecat în grabă la

unchiul său — regele Ludovic, care, simțindu-se pe neașteptate rău, l-ar fi chemat să-l binecuvînteze. Ducele plecase fără să-și mai ia rămas bun de la noi.

În toată treaba asta Djem a văzut doar mîna lui Dumnezeu, chiar dacă îi părea rău de micul duce ; eu însă m-am gîndit altfel în legătură cu mîna lui Dumnezeu. De fapt, gîndurile acestea mi le-a insuflat Siuleiman printr-o scurtă observație a sa : „Vezi, Saadi — mi-a spus el — începe !"

Plecarea noastră s-a făcut cu zgomot mare. Numeroasa nobilime din părțile Alpilor maritimi s-a strîns toată ca să-l salute pe Djem și să-i ofere ospitalitatea în castelele lor. Primăvara îl însoțea și ea cu torente de lumină și flori, așa încît călătoria noastră avea într-însa ceva triumfal.

Am urcat pieptiș, ca să ajungem la drumul construit încă din vremea romanilor. Drumul ducea spre culmea ultimului lanț de munți ce coborau spre mare, urca sus de tot, așa încît puteam să privim în voie și să ne luăm bun rămas de la aceste nemaiîntîlnite locuri.

În frunte, înconjurat de o suită de oameni ce vorbeau diferite limbi și unde se vedeau pelerinele zmeurii, violete și galbene ale nobilimii provinciale și rasele severe al călugărilor, călărea Djem, îmbrăcat bineînțeles în alb și aur. Mergea aruncînd priviri vesele cînd în stînga — unde se ridicau munții abrupți, cu vîrfurile înzăpezite și strălucind în soare — cînd spre dreapta — unde se pierdea încet, prin ceață, Mediterana cu țărmurile ei pline de insule și golfuri, cu corăbiile și bărcile ei de pescari. „Își dădea oare Djem seama — mă întrebam — că părăsește împărăția veseliei ?"

Nu cred. Djem discuta concentrat și încordat — ajutat de Frîncul nostru — cu nobilii și clericii din jurul său ; el dădu multă atenție unui monument roman — niște coloane foarte înalte, de pe un vîrf și mai înalt, care marcau victoria Romei asupra triburilor din munți și sprijineau cerul Savoiei ca să nu se unească cu marea ; Djem coborî de partea cealaltă a culmii, fără să mai privească în urmă. Un erou de legendă nu-și întoarce capul înapoi — totul se află înaintea lui.

Săptămînile următoare mi-au rămas întipărite în minte ca un pumn de basmale de Damasc, foarte pestrițe, pe care negustorul ți le întinde la repezeală ca să-ți ia ochii și banii. Vizitam mereu, la castelele lor, pe cutare baron sau pe nu mai știu ce conte. Ascultam cîntăreți, muzicanți și poeți. Beam vinuri vechi. Mîncam — chiar la gustarea de dimineață — vînat. Mergeam la vînătoare. Djem părea acum cu totul înstrăinat nu numai de mine, ci de toți ai noștri. Mă

uitam la el uneori şi mă bucuram ; era bine să răsufle şi el, căci cine ştie ce ne aşteaptă mai departe ; alteori mă durea — căci nu în felul ăsta avea să-şi cucerească stăpînul meu tronul.

Într-o bună zi, am început să cred că Djem o făcea doar pe omul fără griji şi că nu-şi părăsise planurile măreţe — nu îi era greu să joace teatru, căci îl avea în sînge. În ziua aceea n-am mai văzut printre noi pe Ahmed Aga şi pe Haidar, poetul nostru rural. Ştiţi, nu eram mulţi ca să nu observe uşor lipsa cuiva dintre noi, însă în ultimele zile se îmbătaseră amîndoi atît de tare, încît am crezut că se întinseseră undeva la umbră. Dar nu apărură nici în ziua următoare şi nici atunci cînd plecarăm spre castelul următor.

— Siuleiman — m-am adresat eu Frîncului, deoarece rar vorbeam cu Djem în faţa oamenilor — unde sînt Ahmed şi Haidar ?

— Au plecat, i-am trimis la craiul Matiaş.

— Ai înnebunit ? Fraţii vor vedea îndată că lipsesc.

— N-am făcut-o fără ştirea lor. Djem însuşi a vorbit cu Blanchefort. I-a spus că vrea să intre direct în legătură cu ungurii, nu prin intermediul lui d'Aubusson.

— Şi Blanchefort s-a învoit ?

— Da. Ba a spus chiar că asta era cu totul firesc. Numai că eu mă cam tem de această învoire atît de uşor dată... Saadi, roagă-te Dumnezeului tău, roagă-te diavolului dacă vrei, dar oamenii noştri trebuie să ajungă în Ungaria.

Spuneţi şi dumneavoastră, nu vă miră acest nou Siuleiman ? În ultimul timp, Frîncul se apropia cu multă prudenţă de mine, căutînd să-mi vorbească numai cînd eram singuri. Se temea parcă să nu piară înainte de a-mi fi transmis totul — pe mine mă alesese el ca să-l înlocuiesc. Şi nimic pe lume nu mă măgulea atît de mult ca încrederea acestui bărbat dur, pe care nu-l cunoştea nimeni, pe care-l respingeau toţi.

— Saadi — continuă el în timp ce se prefăcea că-mi strînge chinga de la şa — numără zilele, Saadi ! Ai noştri au de făcut la ducere 30 de zile, iar gonaşul craiului Matiaş poate să vină încoace şi mai repede. Dacă peste două luni nu-i nici o veste de la Ahmed Aga şi Haidar, socoteşte-i pierduţi. Va trebui să-i luăm de la capăt. Tu, desigur, căci eu probabil...

— Muşcă-ţi limba ! i-am răspuns eu în felul în care i-ar fi vorbit poetul nostru rural. Pe unde umbla acum Haidar ? Niciodată nu l-am apreciat în mod deosebit, căci mi se părea că profanează orice artă cu cugetările lui vulgare. Acum însă mă topeam de dorul lui Haidar.

În timp ce meditam asupra acestei noutăți și mă întrebam dacă ar trebui să mă supăr că o aflu abia astăzi, Siuleiman continua să vorbească. Am auzit doar sfîrșitul.

— ...Groaznic mi-e de frică, Saadi !

Bietul Frînc ! Vedeam cu ochii mei cum teama dinaintea morții poate topi chiar fierul, de vreme ce îl topise pe Frînc ; cît de chinuitor se moare de frică ! Și eu socoteam de neînlăturat această moarte, ba chiar o așteptam, ca să-l știu pe Frînc, în sfîrșit, liniștit, căci fiecare zi era pentru el o adevărată tortură.

Iar ai noștri, într-adevăr, nu s-au mai întors. Nici de la craiul Matiaș n-a venit nici un gonaș. Asta ar fi trebuit s-o spun mai tîrziu, dar o fac acum, ca să n-o uit. De fapt, ne-am dat seama de sfîrșitul lui Ahmed și Haidar în lunile pe care le-am petrecut la Rumilly, una din comanderiile Ordinului. Probabil că fratele d'Aubusson considera că Djem se mișca într-un mediu foarte prolix și nesigur și de aceea s-a grăbit — spre începutul lui iunie — să ne adăpostească iarăși sub aripa monahală.

Curioasă coincidență : noul nostru adăpost se numea Rumilly. Cînd i-a auzit numele, Djem a început să rîdă : „Vezi, Saadi — mi-a spus el — voiam să ajungem în Rumelia și iată că am și sosit."

Castelul era vechi și sărăcăcios — în ultimele decenii Ordinul nu reușea să-și mai întrețină proprietățile în bună stare. Coridoarele lungi și întunecoase erau pline de mucegai : grinzile din camera lui Djem erau mîncate de cari ; perdelele, puse în grabă, nu erau o piedică nici în calea vîntului, nici a umezelii, care luneca și desena pe ele tabloul straniu al totalei pustietăți. Vara din Savoia nu putea pătrunde în această închisoare de piatră cu metereze strîmte în loc de ferestre, încît omul se simțea aici ca în coșciug.

Djem tresări înfrigurat cînd îl introduseră în așa-numitul apartament al său. După diferitele castele ale nobilimii din Savoia —mai curînd case de locuit, decît cetăți, bogat împodobite, calde, primitoare — Rumilly i se părea o închisoare. Aceeași impresie o aveam și eu, dar nici unul dintre noi nu și-a exprimat-o. Ca să ne scutească de concluzii atît de lesne de tras (nu era vorba de liniștea noastră, ci de a lui proprie — lui Djem nu-i plăcea o suită de oameni apăsați de gînduri negre), el ne încredință că-i trebuia tocmai asta ; un pic de odihnă după petrecerile noastre exagerat de dese — și mai ales, condiții necesare pentru a chibzui la treburile sale de stat.

Afară mișunau frații-cavaleri și în timpul din urmă observam că numărul lor creștea cu fiecare zi. Bine ziditi și tăcuți, voiau să

pară o gardă de onoare și nu o pază obișnuită. Mă călca pe nervi simpla lor prezență — greu ai fi putut ieși pe coridoare sau în curtea interioară, plină toată de bălării și de mușchi — fără să nu te ciocnești de unul dintr-înșii. Era clar că frații aveau mult de muncă și o făceau cu toată osîrdia.

Zilele noastre de la Rumilly se scurgeau monoton, cu toate că eram activi. Djem și Siuleiman petreceau mult timp împreună (compunea tot felul de scrisori, la care nu primeau niciodată răspuns) ; iar eu îmi găseam cîte ceva de lucru pe afară, ca să trag cu urechea în jurul odăii lui Djem. Cavalerii căutau să se facă nevăzuți din calea mea, dar mă urmărea impresia că nu mă pierdeau de loc din ochi — simțeam prezența lor pînă și în ziduri.

Castelul era singuratic. Satul din preajmă, risipit la picioarele înălțimii întărite, avea vreo 200 de oameni. Îi vedeam de sus cum se răspîndeau în fiecare dimineață pe cîmp, pînă ce vălul serii îi acoperea. Munceau fără vorbă și fără cîntec, de parcă umbra neagră a Ordinului îi apăsa și pe ei.

Satul nu era la drum, dar o dată, niște negustători din Italia, rătăciți, s-au abătut pe acolo, ba au urcat și pe înălțimea pe care se afla castelul. Ofereau spre vînzare mătăsuri și obiecte de argint. I-a primit Siuleiman, i-a invitat la stăpînul nostru, unde au întîrziat destul, după care i-a alungat din castel foarte supărat — ceruseră prețuri extrem de scumpe, zicea el, exprimîndu-și în gura mare nemulțumirea și ura față de tagma negustătorilor.

Deoarece la Rumilly nu aveam multe distracții, am rămas să-i privesc de pe zidul castelului cum coborau pe vale în amurgul serii. Mi s-a părut că aveau o strajă exagerat de puternică pentru cele 20 de baloturi de mătase și o ladă de argintărie, dar n-am împărtășit nimănui această părere. Începusem să întrevăd ceva premeditat în toate acțiunile lui Siuleiman. Poate că nici negustătorii ăștia italieni nu se abătuseră întîmplător pe la noi.

Asta s-a petrecut miercuri, iar vineri de dimineață ne trezi din somn o larmă neobișnuită. După cum v-am mai spus, dormeam jos lîngă patul lui Djem, pentru că nu-i plăcea să fie singur noaptea. Am sărit amîndoi deodată și am început să ascultăm glasurile ce răzbeau de afară. Cei ce vorbeau erau cavalerii-călugări — nu se auzea graiul nostru. Dar în vălmășagul acestor glasuri necunoscute și respingător de grosolane, am deosebit unul cunoscut : era acela al Frîncului, care înjura de zor în toate limbile.

— Du-te și vezi ce este ! îmi porunci Djem palid la față.

Pe jumătate îmbrăcat, am crăpat uşa ; cineva mă împinse şi înăuntru năvăliră vreo 20 de fraţi. Semănau cu o haită de cîini bine odihniţi şi însetaţi de sînge. Trei dintre ei îl ţineau strîns pe Frînc, gata să se repeadă cu dinţii la ei. Siuleiman se zbătea disperat, iar chipul lui exprima atîta mînie, încît abia îl mai puteai recunoaşte.

— Chemaţi tîlmaciul nostru ! răcni unul dintre fraţi către altul. Se vedea limpede că pentru ei Frîncul nu mai era tîlmaci.

— Staţi pe loc ! i-am oprit eu cu o îndrăzneală de care niciodată nu m-aş fi bănuit în stare. Pentru prima oară le-am vorbit în limba lor şi asta i-a surprins peste măsură ; încă puţin şi l-ar fi scăpat din mîini pe Siuleiman. O să traduc eu !

Limba mi se învîrtea în gură nelalocul ei, aveam impresia că mi se înfundase nasul, iar sunetele astea străine îmi gîdilau caraghios cerul gurii. „Siuleiman — gîndeam eu — Siuleiman prietene ! Ai sperat oare că tocmai într-o clipă ca asta vei culege fructele ajutorului tău dat atît de stăruitor ? Fii liniştit, prietene : îţi voi fi un discipol bun !"

Unul dintre fraţi făcu cîţiva paşi înainte. Avea cu sine cutia de argint în care Djem îşi ţinea închise hîrtiile încă de pe vremea cînd fusese în Caramania şi la Cairo.

— Arată stăpînului tău — vorbi monahul devorîndu-mă cu ochii că acum de dimineaţă l-am prins pe Siuleiman în timp ce scotea din această odaie hîrtiile lui. Mila lui Djem sultan a încălzit la sîn pe cel mai josnic trădător ! Siuileman s-a vîndut cuiva, nu ştim cui, dar nu e nici o îndoială că s-a vîndut. Vom afla noi şi cui ! încheie sălbatic călugărul, aruncînd Frîncului o privire în stare să ucidă şi un rinocer.

Mă apucară ameţelile în timp ce traduceam, iar Djem păli atît de mult, încît ne-am temut că va leşina. Evita cu încăpăţînare să să uite la Siuleiman. „Ce o fi cu el, de ce oare ? Dumnezeule, de n-ar jigni Djem cu vreo bănuială pe prietenul nostru în ultimele sale clipe !" — îmi ziceam eu, deoarece Djem acţiona de multe ori impulsiv şi nepotrivit.

Atunci m-am hotărît, chiar dacă nu eram sigur că în haita asta de lupi nu era nimeni care să ştie turceşte. Era vorba nu de ceva important, ci de ceva sfînt : trebuia să mulţumeşti omului care murea pentru tine.

— Sultanîm — am adăugat eu de la mine — ăştia mint ca nişte ţigani. Totul e aranjat ! Vor să ţi-l ia pe Siuleiman ! Nu-i crede, Djem, salvează-i viaţa Frîncului !

— Taci, Saadi, îmi tăie vorba Siuleiman. Acum fața lui nu mai era schimonosită de ură. Tot vor face ceea ce au hotărît. Sîntem în mîinile lor, nu uita asta. Nu mă mai plînge sultanîm! se adresă el către Djem, amintindu-mi prin ceva clipa despărțirii lui de tînărul novice. Renunță la mine repede și convingător, ca să poți salva restul ; eu și așa sînt de mult mort.

Călugării rămaseră ca niște stane de piatră cioplite de un meșter nepriceput. „Neam de ucigași murdari ! gîndeam eu, de parcă o dată cu sfîrșitul lui Siuleiman ura lui începea să trăiască prin mine. Vai de Dumnezeul căruia slujiți : desigur că se îneacă de murdăria pe care o vărsați în fața altarului său !"

Mi-am luat ochii de la Djem — era groaznic să-l privești. El, eroul legendelor, sta acum neputincios în fața unei minciuni meschine ; îl despărțeau de omul de care avea cea mai mare nevoie, iar el nu putea nici măcar să-l petreacă omenește. Căci trebuia să ne facem că credem. „Nu numai că ne vor ucide unul cîte unul — se înverșuna gîndul meu. Ne vor ucide și ne vor jefui în modul cel mai josnic înaintea morții. Dumnezeule atotputernic, de ce nu ne lași măcar să ne înșelăm că sîntem oameni"

În timp ce se desfășura această scenă tăcută — și ea dură destul, deoarece toți cei de față erau scoși din pepeni de groază sau de josnicie — Djem însuși se luptase de parcă ar fi fost cuprins de valuri. L-am văzut și cum s-a stăpînit — un efort suprem care-ți scurtează viața cu ani de zile ; Djem făcu un pas și luă cutia din mîna monahului. O descuie — cheia era totdeauna la el și răsfoi hîrtiile.

— Sînt neatinse, zise el cu glasul stins.

Aceasta era tot ceea ce putea face pentru Frînc.

— Nu i-am dat răgaz să le ia — interveni călugărul — dar într-un ceas ar fi fost trimise cine știe unde. Lasă că spui tu tot ! îl fulgeră el pe Frînc ; era limpede că ținea să pară cît mai furios.

— Temerile voastre sînt nelalocul lor ! îl întrerupse posomorît Djem. Îmi dau seama cine are nevoie de scrisorile mele.

La aceste vorbe monahul interveni imediat. Se temeau oare ca nu cumva Djem să pronunțe numele lui d'Aubusson demascînd astfel jocul lor josnic ? Fuses oare totul dinainte aranjat ? Nu știu.

— Nu avem de gînd, Înălțimea-voastră, să vă torturăm și să vă judecăm sluga. Acest drept vă aparține. Siuleiman va fi supus judecății noastre numai dacă Înălțimea-voastră refuză să intervină.

— Şi ce osîndă mi-este permis să-i dau ? întrebă Djem cu voce tremurîndă. (Mă temeam să nu-şi piardă cumva stăpînirea de sine şi să strice totul.)

— Despre ce permisiune vorbeşte Înălţimea-voastră ? zise monahul cu o prefăcută şi jignită naivitate. Aveţi dreptul la oricare, chiar şi la cea mai indulgentă. Exilul, de pildă. Cred că Înălţimea-voastră n-ar mai reţine o slugă care l-a trădat atît de josnic. Contrariul ar însemna o iertare, iar Ordinul nu va permite aceasta, o dată ce oaspetele său a fost jignit.

— Şi unde să-mi trimit în surghiun sluga ? Poate la Rodos, nu ?

— O, nu, Înălţimea voastră ! Rodosul e un pămînt sfînt ce nu merită să fie călcat de paşii unui trădător. Ai unuia care a trădat de două ori, sublinie călugărul cu răutate. Izgoniţi-l doar din Rumilly şi lăsaţi-l să-şi găsească singur locul în care să-şi ascundă fapta mîrşavă !

Ar fi trebuit să fii orb ca să nu vezi cum în sufletul lui Djem se trezi o speranţă ; şi tocmai cu această speranţă nebunească el se adresă lui Siulemian.

— Du-te în lumea largă şi caută-ţi un adăpost... nu reuşi el să-şi termine vorba. Parcă l-ar fi îndemnat pe Frînc cu ultimele sale cuvinte să fugă şi se ascundă, să scape de Ordin, undeva la capătul lumii.

Pe urmă s-a întîmplat ceva cu totul neaşteptat. Siuleiman care ne ceruse singur să facem acest joc, care ne implorase să-l socotim drept duşman — Siuleiman însuşi nu mai rezistă pînă la capăt. Cu un glas surd, dar cu o forţă care sperie pînă şi pe călăii săi, Siuleiman porunci :

— Lăsaţi-mă să-mi iau rămas bun !

Călugării îi dădură drumul.

Frîncul îngenunche în faţa lui Djem, dar nu-şi plecă fruntea ; nu sărută halatul stăpînului său şi nici nu-l atinse cu mîna. Şi omul acesta, care nu mai era tînăr, care nu era de loc frumos, cu părul său încărunţit la tîmple şi cu cămaşa ruptă (aşa dezgolesc gîtul unui condamnat, pentru a uşura lovitura securii) părea întruparea însăşi a credinţei şi devotamentului omenesc.

Dîndu-şi seama că ăştia erau satisfăcuţi acum şi i-ar permite totuşi un singur gest — deoarece un cuvînt ar fi fost prea mult — Djem se aplecă şi îl îmbrăţişă pe Frînc astfel, de parcă n-ar fi vrut să-i mai dea niciodată drumul. Pe urmă îşi apăsă faţa pe tîmplele acestuia.

Cu doi ani mai înainte fusesem lîngă Djem atunci cînd îşi luase rămas bun de la maică-sa şi de la fiul său la Cairo. Ceea ce vedeam acum era o despărţire de mii de ori mai dureroasă.

Călugării păstrară buna-cuviinţă şi nu interveniră. Cu multă delicateţă, uşor de tot, ca şi cum n-ar fi vrut să împingă un copil, Siuleiman desprinse mîinile lui Djem de pe umerii săi şi se ridică. Făcu apoi un pas către mine, întinzîndu-mi doar mîna.

— Tu, Saadi ! Ştiam ce voia să-mi ceară.

Pe urmă se îndreptă spre uşă.

Nu vreau să vă mai spun ce am simţit şi eu, şi Djem, cînd am rămas singuri. N-am vorbit mult timp — teama că sîntem ascultaţi ne înlemnise cu totul.

Djem îmi ceru să ies la ziduri şi să văd de acolo cînd şi încotro îl vor duce pe Siuleiman.

Nu m-am mişcat de la marginea zidului toată ziua, ba nici a doua şi nici a treia, iar noaptea m-am schimbat cu Mehmed beg, unul din oamenii noştri. Fraţii treceau deseori pe lîngă noi şi totdeauna îşi plecau capul cu smerenie — ne respectau înfrîngerea. I-am suportat într-un fel, căci eram numai ochi ca să nu-l scap cumva pe Siuleiman.

Totul fu zadarnic. Siuleiman Frîncul n-a mai ieşit din Rumilly. Iar noi eram bolnavi de groază. Ştiam că trupul lui e îngropat sub noi în subteranele castelului, alături de cine ştie cîţi alţi credincioşi neînvinşi. Trăiam pe osemintele Frîncului.

MĂRTURIA LUI HIUSEIN BEG, TRIMISUL LUI BAIAZID HAN LA RODOS, ASUPRA CELOR PETRECUTE ÎN APRILIE 1483

Eu sînt Hiusein beg, fiul lui Mustafa, cadiul oraşului Dimotika. Cînd gloriosul nostru sultan Baiazid han al II-lea putu să-l înlăture pe răzvrătitul lui frate şi fu sigur de tron, el îndepărtă pe toţi aceia care inspiraseră această nesupunere sau contaseră pe dînsa. Atunci au părăsit Stambulul sau chiar lumea noastră o mulţime de viziri şi de valii, iar alţii şi-au pierdut înaltele lor funcţii. Pe aceştia Baiazid han nu-i lăsă nici măcar ca simpli soldaţi în armata noastră, deoarece niciodată nu s-a încrezut total într-însa. Ştiut este că întreaga armată de spahii datora enorm lui Mehmed han şi spera să ajungă în domnia fiului său mai mic la o înflorire şi mai mare. Dar Baiazid micşoră pămînturile spahiilor, împărţindu-le sfintei noastre biserici şi strînse în jurul tronului său noi sfetnici din sînul clerului sau din acela al urmaşilor lui.

Am făcut parte şi eu dintre aceştia, încă de mult, încă de pe vremea cînd sultanul Baiazid era doar şehzade Baiazid şi guverna la Amasia. Atunci i-am fost învăţător. Fiu de cadiu, l-am ajutat pe şehzade să-şi însuşească ştiinţele religiei noastre şi mai precis pe cele astrologice. Ca să-şi arate adînca sa bunăvoinţă faţă de mine, Baiazid han nu m-a făcut nici vizir, nici cadiasker [1]. Îşi dădea bine seama de ce eram în stare : ochii sufletului meu erau îndreptaţi spre cer, căutînd să-i ghicesc voia şi să mă consacru întru totul triumfului islamului asupra lumii. De aceea Baiazid han m-a lăsat în umbră, în ceea ce priveşte rangurile curţii : m-a păstrat însă ca pe cel mai apropiat sfetnic al său.

[1] Judecător militar.

Presupun că mă veți interoga asupra tratativelor de pace de la Edirne [1], duse în toamna anului 1482. Nu prea am ce să vă spun — semănau cu orice tratative de acest fel. Baiazid han nu primi personal pe trimișii celor din Rodos, ca nu cumva vreunul dintre necredincioși, care înțeleg prea puțin subtilele noastre moravuri, să supere urechea sultanului cu vreun cuvînt grosolan. Solii au fost ascultați de către Mesih pașa.

Mesih pașa nu a dat răspuns definitiv celor din Rodos ; un asemenea răspuns ei au primit abia în decembrie, cînd o solie a noastră a vizitat Rodosul și a semnat pacea. Prin acest tratat Baiazid han se obliga să rămînă pînă la moarte în bune legături cu cavalerii necredincioși. Firește, și ei erau datori să facă același lucru, cu toate că nu o putem socoti ca o obligație — în realitate era cel mai jinduit vis al lor.

Curtea vorbea că solii noștri au prevăzut în tratatul de pace încă un punct al cărui conținut trebuia să fie alcătuit mai tîrziu de un trimis anume. Se știa de asemenea că punctul acesta era în legătură cu Djem. O știam din zvonuri — niciodată în fața supușilor săi, a curții sau a armatei, Baiazid han nu a pronunțat numele lui Djem. Un sultan nu-și poate permite să aibă frate.

Era în primăvara anului 1483. Primisem tocmai niște vești alarmante. Aveam pretutindeni iscoade (știu că e de prisos să recunosc asta, căci omul pe vremea noastră costa puțin : o pungă de ducați, să zicem, sau făgăduiala unei slujbe bune dacă va fi descoperit dincolo ; dacă va fi descoperit și totuși va scăpa cu viață).

Iată care erau noutățile.

În primul rînd, cavalerii — necredincioși îl luaseră pe Djem de la Nisa și chiar din Savoia, ducîndu-l undeva în Franța. Aflaserăm că schimbau adăpostul lui Djem în fiecare lună, ba uneori chiar în fiecare săptămînă. Asta arăta că erau neliniștiți de ceva.

În al doilea rînd, rectorii Republicii venețiene prinseseră la Modon pe un oarecare Nicola din Nicosia, care avea la dînsul o scrisoare de la Djem către maică-sa, aflată la Cairo. Ca să nu-și strice relațiile cu Kaitbai, venețienii dădură drumul acestui om, dar o copie a scrisorii lui Djem ne fu trimisă nouă. Ea dovedea că Djem avea secrete față de cavaleri ; își dădea seama de amenințarea ce stătea deasupra capului său și căuta să scape — într-un cuvînt era o scrisoare foarte importantă.

[1] Numele turcesc al orașului Adrianopol.

În al treilea rînd, ici-colo prin Europa, diferiți învățați și scriitori făcuseră apel la conștiința creștinătății invitînd-o să ia măsuri rapide în favoarea nefericitului prinț. La Florența, Avignon sau Buda, ei vorbeau deschis că ar fi bătut ceasul biruinței asupra islamului — cazul Djem era un semn al lui Dumnezeu pentru o asemenea acțiune. Nimic de mirare în toate astea : chiar dacă par înțelepți, oamenii spiritului nu și-au dat niciodată seama de cel mai simplu lucru și anume : că în treburile de stat rolul lor era cu totul neînsemnat.

Îmi cunoșteam destul stăpînul și de aceea înțeleg foarte bine de ce nu a voit să rezolve situația lui Djem încă din toamna anului 1482 : Baiazid han aștepta condiții mai favorabile. El credea că evenimentele vor micșora prețul fratelui său cu totul supraapreciat pînă acum. Bazîndu-se pe judecata și experiența lui, Baiazid han știa că osmanlîii își datorau victoriile lor nu atît armelor, cît relațiilor dintre marile puteri ale lumii. Este adevărat că o parte dintre ele se opuneau expansiunii noastre în Europa, dar o altă parte saluta în taină aceeași expansiune, deoarece ea îi scutea de rivali foarte puternici. Văzuserăm destule ca să sperăm cu tot temeiul că Djem — chiar dacă ar fi fost prooroc sau mare conducător de oști (cum nu era în realitate) — nu va uni în jurul numelui său Orientul creștin cu Apusul. De altfel, Baiazid han aștepta ca acest adevăr să bată bine la ochi, pentru ca magistrul să nu ne șantajeze. Aștepta, cu toate că n-o făcea cu inima ușoară : fiecare clipă costa mult pentru liniștea lui. Dar stăpînul meu — pe lîngă toate celelalte virtuți ale sale — mai era și econom. Fiecare zi ce trecea însemna noi ducați pentru punga sa.

Iată însă că evenimentele l-au făcut să se grăbească, deoarece în desfășurarea lor apăru ceva nou, care nu mai era o socoteală simplă și nu putea să fie calculat. Începură să intervină unii creștini foarte zeloși sau unii gînditori prea îndrăzneți (asta era o boală de care suferea Apusul în vremea noastră). Aceștia erau în stare să organizeze fuga lui Djem pentru a-l preda lui Kaitbai sau lui Corvin. Nu trebuia să permitem acest lucru.

Totuși Baiazid han nu acționă cu ușurință ; amînă lucrurile, pentru a alege clipa în care nu va fi nici foarte devreme și nici prea tîrziu. Și astfel solia mea la Rodos a fost fixată la sfîrșitul primăverii anului 1483.

Înainte de a pleca, a trebuit să ascult recomandările stăpînului. Baiazid han m-a primit chiar în apartamentele sale personale. Au vorbit alții înaintea mea și v-au relatat cum arăta sultanul nostru. Trebuie să adaug doar că puterea nu l-a schimbat. Baiazid han nu

s-a îngrăşat, aşa cum se-ntîmplă cu cei mai mulţi care se hrănesc cu puterea, şi nici nu şi-a luat o înfăţişare măreaţă. Moderat la mîncare, duşman al vinului, Baiazid han a rămas acelaşi om uscăţiv şi mărunt ca un derviş, iar în faţa lui nu încercai niciodată o sfială — te simţeai parcă egal cu dînsul. Dacă ceva mă apăsa totuşi atunci cînd vorbeam cu sultanul meu, aceasta era îngrijorarea sa necurmată ; Baiazid han a trăit în stare de alarmă în toată lunga sa domnie. N-a crezut nici o clipă că stăpînirea sa este sigură, nu avea încredere în dragostea poporului şi a armatei lui. Baiazid nu se încredea nici în propria sa minte — cu toate că avea cît trei.

Îmi explicam această trăsătură a caracterului său prin cauze cunoscute de contemporanii lui şi de istorie — Baiazid crescuse în umbra unui tată cu totul vestit şi slăvit ; vieţuise ca un fiu neiubit de părintele său, deoarece Mehmed han nu obişnuia să-şi ascundă preferinţele şi dispreţul său. Mehmed han afirma că sîngele lui s-a amestecat cu apă trecînd în vinele lui Baiazid şi sînt foarte sigur că — dacă moartea nu se grăbea — Cuceritorul l-ar fi curăţat pe primul său născut, pentru ca urmaşul său să fie Djem. Iar dacă eu, care am trăit în casa domnitoare şi am văzut tot ce se întîmpla aci, eram atît de sigur în ceea ce priveşte situaţia lui de neinvidiat, cu atît mai mult era Baiazid. Faptul că, împotriva voinţei Cuceritorului, devenise moştenitorul său, îl apăsa pe Baiazid. De aceea atitudinea sa faţă de Djem era — vă rog să mă credeţi — dublă ; pe de o parte sultanul nutrea o ură adîncă faţă de fratele său, care se sustrăsese morţii, călcînd legea, şi ajunsese steagul duşmanilor noştri ; pe de altă parte Baiazid încerca o vină nemărturisită faţă de Djem — se simţea vinovat în faţa Cuceritorului. Această nesiguranţă nu l-a părăsit niciodată, îşi dădea seama că se aşezase pe un scaun care nu era al lui.

Pentru convorbirea amintită mai sus, sultanul m-a primit singur.

— Te trimit la Rodos, Hiusein bei — începu el cu o voce foarte egală — ca să rezolvi problema privind viitorul fratelui meu. Ştim că duşmanul se bazează mult pe cazul Djem. Este probabil ca în anii şi deceniile următoare, acest caz să rămînă o rană mereu deschisă ; lecuirea ei nu depinde de noi. Ordinul îl va reţine pe Djem ca pe o rară nestemată. Orice încercare a noastră de a-l înlătura pe acest criminal, care a adus dezbinări în casa lui Osman, ne poate aduce mai multă pagubă decît folos. Nu vreau să trec drept un ucigaş care recurge la otravă în această lume plină de atare ucigaşi ! Dacă vreodată vor hotărî să scape de Djem, eu voi fi acela care-i voi demasca — căci oricum ar fi, Djem e sîngele meu.

Sultanul îmi adresă aceste cuvinte fără cea mai mică întrerupere, de parcă le-ar fi gîndit de mult, confirmînd din nou ceea ce v-am spus. Baiazid han dorea pe de o parte moartea fratelui său, dar pe de alta se temea de ea. Vă asigur că a avut de mai multe ori prilejul să scape de Djem şi de tot atîtea ori a renunţat — voinţa neîmplinită a Cuceritorului îl tulbura pe fiul său cel dintîi născut.

Poate că merg prea departe cu vorbele mele, dar aşa cere dreptatea. Baiazid han era tot atît de credincios pe cît era de superstiţios. Se simţea dator sorţii pentru domnia la care nu se aşteptase şi făcuse un legămînt secret (asta i se potrivea, căci deseori intra la tocmeală cu providenţa, înzestrînd cu danii biserica, făcînd schimb de moaşte, eliberînd pe criminali), făgăduind să-l lase pe Djem în viaţă, ca pe un fel de talisman al puterii sale. Numai aşa îmi explic că, într-o vreme în care otrava era la îndemîna oricui, iar cuţitul acţiona fulgerător, duşmanul nostru cel mai primejdios continua să trăiască.

— Nu vei pomeni, Hiusein bei, nici măcar printr-o aluzie cît de vagă — continuă sultanul — că dorim moartea lui, căci astfel îi vom mări fără nici un folos preţul. În afară de aceasta, eu doresc să arăt celor de dincolo superioritatea moravurilor noastre. Să vadă lumea cum creştinii cei milostivi, atît de sensibili la suferinţa aproapelui lor, fac dintr-un oaspete un prizonier ! Să nu uităm că vremea noastră are două centre : Roma şi Stambulul. Ne privesc mii de ochi, Hiusein bei, ne privesc cu teamă după victoriile tatălui meu. Acum trebuie să dovedim că în afară de forţă, noi sîntem şi purtătorii unei morale noi : că la noi nu există făţărnicie. Nu-i aşa ?

Acesta era felul în care Baiazid han îmi cerea de obicei sfatul : îşi pironea ochii la mine şi uita chiar să şi respire pînă ce nu-i răspundeam. De astă dată era gata-gata să tresar — mă surprinseseră ultimele cuvinte ale stăpînului meu.

Mi se pare că, fără a-mi călca datoria, se impune să arăt aici singurul cusur pe care îl găseam stăpînului meu : Baiazid han era de o mare şi consecventă făţărnicie. Se observa pe sine însuşi de undeva din afară, îşi coordona atitudinea cu această privire de departe, pentru ca să apară în faţa tuturor în chipul în care ar fi dorit. De aceea, cînd mi-a vorbit de lipsa de făţărnicie ca primă trăsătură a moralei noastre, m-am zăpăcit puţin. Este adevărat, ea deosebea islamul de creştinism. Într-o societate despotică, noi nu negam că ne impunem şi că ne vom impune şi mai departe prin forţă. Mijloacele noastre erau cele ale vremii, dar creştinătatea le nega, cu toate că le folosea şi ea ducîndu-le la desăvîrşire. Ne

acuza că propovăduim distrugerea, iar noi îi răspundeam cu alt reproș : ea distrugea predicînd pacea și dragostea.

Toate astea sînt adevărate, o știți și dumneavoastră tot atît de bine. Nici nu bănuiți însă că Baiazid han era, din acest punct de vedere, foarte puțin un domnitor de-al nostru. Baiazid han a adus în viața împărăției tocmai fățărnicia. O să vă spun și de ce a făcut-o.

Pînă la Baiazid han sultanii noștri au fost niște simpli oșteni, pentru care felul în care îi aprecia dușmanul nu avea nici o importanță. Nu exista o limbă comună între islam și creștinătate. O dată cu Baiazid han lucrurile s-au schimbat, deoarece el a dorit să ia parte, pe picior egal, la viața politică a statelor din vremea noastră. Trebuia deci să găsim o limbă comună — nu puteam vorbi numai prin aceea a armelor. Dar pentru că aveam încă foarte puțină experiență, limba aceasta era la îndemîna unui număr foarte mic dintre noi. O găsise însă, de pildă, Baiazid han. El a putut face din sine, destul de bine, un împărat — nu un ostaș sau un emir conducător de triburi ca Osman, Orhan sau Murad.

— O nouă morală... — am repetat eu, deoarece n-am găsit altceva ce să spun. Dar cum trebuie să înțeleg solia mea la Rodos, sultanîm ?

— E grea, Hiusein bei. Baiazid han se ridică și acum nu-i mai puteam ocoli privirea. Tu vei tăcea, ei vor propune.

— Și ce hotărăști să primesc ?

— Nici un groș peste patruzeci și cinci de mii de ducați. Atîta costă Djem.

M-am ridicat în picioare fără să vreau. Patruzeci și cinci de mii de ducați de aur ! Păi asta însemna jumătate din veniturile visteriei noastre pe un an de zile ! Cum am fi putut plăti armata, armele, construcțiile, lefurile miilor de funcționari ai statului cu cealaltă jumătate ? !

— Sultanîm — am zis eu — mintea mea nu poate înțelege.

Baiazid han surîse — nu-mi plăcea de loc acest zîmbet, deoarece trăsăturile feței lui atît de aspre se ascuțeau în așa fel, încît nu mai puteai suporta să-i vezi chipul.

— Mintea ta nu înțelege, Hiusein aga, deoarece te gîndești că dăm pe un om atît cît plătim pentru *toți* ostașii și slugile noastre. Aici e greșeala ta : noi nu plătim banii ăștia lui Djem și nici pentru Djem. Aurul ăsta, această nemaiauzită bogăție va săvîrși ceea ce n-au putut face nici victoriile Cuceritorului : vom dezbina Apusul !

Fiecare din cei ce se vor înfrupta din aurul nostru va deveni un dușman de moarte al celorlalți ; aurul ăsta va ridica regii împotriva bisericii ; el va plăti multă moarte și va face pe mulți să dea înapoi. Am ascultat glasul stelelor : facem un tîrg foarte bun, Hiusein bei, scăpăm foarte ieftin.

Vei vedea, continuă sultanul de data asta cu destulă patimă, cum în timpul domniei mele se vor încheia tratate avantajoase. O să fii de față, Hiusein bei, cînd creștinătatea însăși mă va ajuta împotriva ei. Pînă acum am fost o amenințare, de aceea am reușit într-o anume măsură să solidarizăm Apusul, de aici înainte îi vom deveni un dușman și mai primejdios, deoarece vom plăti.

Nu știu dacă istoria o va aprecia, Hiusein bei, sau dacă mă va considera ca pe un suveran ce n-am supus nici un stat. Da, cronicarul scrie despre cei ce cuceresc, dar nu-și dă seama că-i cu mult mai greu să păstrezi cele cucerite și să obții pentru ele recunoașterea lumii...

Îl slujeam de mult pe Baiazid han, dar vă asigur că niciodată nu văzusem din partea lui atîta sinceritate ; de obicei Baiazid han nu era lung la vorbă. Convorbirea asta a noastră se vedea limpede că însemna mult pentru sultan și voia să fie sigur că voi acționa din convingere.

— Contează pe mine, sultanîm ! am răspuns eu.

— Solia ta are și o altă latură, Hiusein bei. Vei stabili cu Ordinul cavalerilor nu numai pensia anuală a lui Djem ; vei încheia în scris un tratat secret cu magistrul. Am nevoie de semnătura lui d'Aubusson în josul unei hîrtii, care-l va prăbuși în ochii lumii. Printr-însa îl voi ține atît de strîns în mînă, cum niciodată nu-l va putea lega vreun lanț.

— Dar dacă va refuza, sultanîm ? La urma urmelor, noi sîntem cei care ne rugăm, nu ei.

— Nu o va face, e vorba de patruzeci și cinci de mii de ducați. Pentru un astfel de munte de aur omul ar renunța și la mai mult decît la onoarea numelui său. De altfel, să nu te întorci fără tratat, Hiusein bei.

Uite așa au sunat poruncile lui Baiazid han. Ți le spunea în treacăt în timpul convorbirii, dar noi știam bine că asta nu le făcea mai puțin obligatorii. Ba dimpotrivă.

— N-aș spune că misiunea ta se termină aici, Hiusein bei, continuă sultanul. Încă fiind la Rodos îți vei exprima dorința să pleci în Franța, ca să te încredințezi cu ochii tăi că Djem trăiește și

avem pentru ce plăti. Să nu-i obișnuim pe călugări să primească bani numai pe încredere ! Lui Djem îi vei *înmîna* scrisoarea mea — poți s-o citești și tu, căci o repetă întru totul pe celelalte mai vechi. O dată ce dorim să dăm cu ochii de Djem, trebuie să avem și ceva să-i *înmînăm*, nu-i așa ?

Am înclinat din cap în tăcere. Misiunea mea mi se părea foarte grea. Dumnezeule mare, cît ne dădea de lucru băiatul ăsta încăpățînat ! Și ce cheltuieli ! Am oftat adînc de amărăciune și supărare.

— Nu-ți mai face atîta sînge rău, Hiusein bei ! îmi spuse Baiazid han surîzînd acru. După cuceririle tatălui meu, trebuia și fără asta să trecem la unele legături cu aceia care pînă mai ieri nu doreau să ne rostească numele. Și uite, Allah însuși ne-a dăruit acest prilej : astăzi, noi și creștinătatea tratăm împreună, căutăm un limbaj comun. Să mulțumim lui Allah !

Și, într-adevăr, Baiazid han se lăsă în genunchi și-și cuprinse capul în palme. Într-un cuvînt, se cufundă în rugăciune. O făcea de multe ori și adesea m-am întrebat dacă aceasta era semnul unei adînci credințe, sau dacă stăpînul nostru înțelegea în acest fel să pună capăt unei convorbiri, pentru a scăpa de întrebări și de alte lucruri neplăcute.

Am îngenuncheat și eu, căci n-aveam încotro. De astă dată însă n-am îndreptat rugăciuni spre Allah, căci eram prea tare îngrijorat. Mie, unui fiu de cadiu, îmi cerea soarta să fac primul pas pentru cea dintîi legătură între casa lui Osman și Apus.

Vînturile domoale ale primăverii m-au dus repede — în vreo zece zile — de la Stambul la Rodos. Călătoream însoțit de cincizeci de marinari și clerici, iar în pîntecele corăbiei noastre atîrnau cîțiva saci de ducați. Oricît m-aș fi mîngîiat că oamenii mei îmi erau dintre cei mai credincioși, că plecasem și călătoream în cea mai mare taină, mă treceau totuși fiori la gîndul că nu niște oameni de credință, ci numai niște proști ar fi scăpat din mînă o asemenea neprețuită corabie. Ba mai erau și corsarii care mișunau prin apele astea. Oricum (fie că într-adevăr cei ce mă însoțeau erau proști de-a binelea, fie că piratii plăteau la Stambul niște oameni incapabili), am ajuns la Rodos fără să pățim nimic. Am așteptat noaptea în larg și abia pe întuneric ne-am strecurat spre port cu luminile stinse. Se pare că la Rodos eram așteptați, căci numai într-o jumătate de ceas straja ne-a condus și ne-a găzduit într-o casă. Obloanele de la ferestre fuseseră dinainte lăsate, așa încît nimeni n-a aflat de

sosirea noastră. De asemenea încă din port mi-au cerut să dau poruncă marinarilor mei ca să ducă vasul în alt golf al insulei.

În dimineaţa următoare am fost vizitat de doi inşi — îmbrăcaţi în întregime în negru şi cu nişte feţe de pungaşi. Aveam impresia că dacă m-aş fi întors cu spatele la ei mi-ar fi cotrobăit într-o clipă prin toată odaia. De aceea m-am purtat cu ei cu totul simplu, aşa cum te porţi cu nişte oameni de jos. M-au anunţat că în curînd avea să vină la mine marele magistru.

Dumneavoastră ce ziceţi de toate astea ? Va să zică, nu aveam să fiu primit în mod solemn la reşedinţa Excelenţei-sale şi nu urma să mi se dea cuvenitele onoruri. Magistrul voia în acest fel să arate că tratează afacerile sale dubioase pe întuneric şi că avea să vină el însuşi în această casă obişnuită de negustori de mîna a doua.

L-am aşteptat în camera mea cu obloanele şi perdelele trase, la lumina unei lumînări, cu toate că afară era ziuă. Simţeam cum mă privesc pereţii — îndată ce păşeşti în Rodos, ai această senzaţie.

Marele magistru intră precedat doar de un singur frate, desigur tălmăci, care cercetă în prealabil dintr-o privire întreaga încăpere. Eram gata să cred că se va uita şi sub patul meu, dar nu merse pînă acolo.

Magistrul, un om neobişnuit de slab şi destul de înalt, cu părul bine încărunţit, purta o mantie a cărei glugă îi acoperise întreaga faţă în timp ce străbătuse străzile. Era clar că d'Aubusson ţinea în taină întîlnirea noastră de astăzi. Aceasta mă jigni : eram trimisul unui mare suveran şi (dacă venisem la Rodos cu o misiune nu prea curată, era tocmai din cauza lui d'Aubusson) trebuia să fiu respectat. Aş fi dorit să trag perdelele, să dau la o parte obloanele grele şi să ţip afară în gura mare : „Priviţi, locuitori ai Rodosului, iată ce face stăpînul vostru ! Uitaţi-vă la el cum nu-i e ruşine să primească saci de aur ca să chinuiască un om, cîtă vreme nu-l vede nimeni !"

Bineînţeles că n-am făcut-o — unde am ajunge dacă fiecare dintre noi s-ar lăsa pradă impulsurilor. Ne-am înclinat unul în faţa celuilalt, dar fără să ne dăm mîna sau să ne sărutăm.

— Solia sultanului dumneavoastră a întîrziat, începu d'Aubusson. Încă puţin şi poate că n-am mai fi avut despre ce să tratăm : ştiţi că în jurul lui Djem apar mereu comploturi ? Unii suverani consideră că libertatea lui ar fi de mare folos pentru întreaga creştinătate. Îl vom putea împiedica oare cu slabele noastre posibilităţi — cu forţele unui Ordin sărac ?

În timp ce d'Aubusson vorbea, eu dădeam din cap afirmativ. Voiam să-i arăt că-mi spune lucruri binecunoscute, asta în primul rînd, iar în al doilea — care nu prezentau o deosebită primejdie pentru noi.

Nu întîmplător — am observat asta — d'Aubusson își termină expunerea tocmai cu cuvintele „un Ordin sărac" ; era evident că făcuse imediat aluzie la bani. Se îndrepta repede spre țelul său, *maşalla* ![1]

— Am fost informați la timp despre aceste comploturi, i-am răspuns eu prin tîlmaci. Baiazid han nu vede în ele vreo primejdie și o să vă spun și de ce ; văduva lui Mehmed han nu dispune de bani mulți, iar sultanul Kaitbai nu o va împrumuta. Djem reprezintă o afacere foarte nesigură, în timp ce un lucru foarte sigur este acela că cel care îl are în mîna sa pe Djem își va atrage asupra sa mînia atotputernicului Baiazid han.

— Dacă Djem face sau nu face banii ăștia — mă privi direct d'Aubusson cu expresia unui mare negustor — asta o vom ști de aci înainte. Djem e încă tînăr și are în față o luptă de zeci de ani ! Dar merită oare să ducem lucrurile pînă acolo ?

Vă rog să mă credeți că așa vorbea d'Aubusson cu mine. Dăduse la o parte orice decență, socotindu-mă solul unui suveran sălbatic ; găsea de prisos orice fel de politețe atunci cînd vorbea cu un mahomedan. Cine — întreb eu — dădea dreptul unei fiare să ne considere pe noi drept fiare ?

— Asta o veți aprecia dumneavoastră, i-am răspuns eu înghițindu-mi mînia. De cîte zile aveți nevoie ?

Știam că d'Aubusson se grăbea să capete banii — aflasem că Rodosul trăia în sărăcie după toate cheltuielile necesitate de primirea lui Djem, iar regele Franței (pe care-l bănuiam ca un ortac al Ordinului în toată afacerea asta) era cunoscut pentru zgîrcenia lui.

Și d'Aubusson arătă că se grăbea, în modul cel mai imprudent :

— Noi am chibzuit deja, vorbi el cu aparentă demnitate, căci aceasta nu se potrivea de loc cu graba negustorului care caută să nu i-o ia alții înainte. — Am chibzuit, ne-am sfătuit cu frații și cu Roma și iată ce am hotărît : atîta timp cît nu se vor lămuri lucrurile în jurul lui Djem, atîta timp cît creștinătatea nu-i amenințată de o nouă invazie a osmanlîilor vom avea grijă de acest nefericit prinț. Îi vom asigura zile liniștite, ba, ce zic — un trai îmbelșugat ; vom ve-

[1] Bravo ! Să nu-ți fie de deochi.

ghea ca viața și libertatea lui să nu fie atinse de oameni rău intenționați. Fireşte, aceasta ne va costa, dar cauza este înaltă şi cere sacrificii.

— În primul rînd, Excelență — am intervenit eu — aș vrea să precizăm ce înțelegeți dumneavoastră prin libertatea lui Djem.

— Înainte de orice, imposibilitatea de a fi răpit, fu răspunsul. I-o vom putea asigura numai dacă Djem va fi vegheat îndeaproape, dacă va fi păzit de o strajă numeroasă şi dacă va locui într-o cetate inaccesibilă dușmanului nostru.

M-am îngrozit cu totul închipuindu-mi cum ar arăta o asemenea libertate ! Cred că mă înțelegeți, nu era de loc ademenitoare, dar foarte de dorit în ceea ce ne privea. Săracul Djem, bine îşi mai aşternuse !

— Şi ce zălog ne dă Ordinul că va apăra libertatea lui Djem în condițiile arătate ? Djem are în jurul lui vreo treizeci de oameni de ai săi. Nu s-ar putea ca vreunul din ei să-i facă legătura cu Corvin, cu ducele de Savoia sau cu Veneția ?

— Zălogul ? întrebă d'Aubusson fără să clipească. Păi ăsta o să-l propuneți dumneavoastră. Dacă suma cu care ne veți plăti cheltuielile noastre cu Djem va fi suficientă, puternică va fi şi paza din jurul lui. La fel şi dorința noastră de a nu pierde această sumă.

Știți, eu am luat parte — cu toate că rangul meu religios nu o cerea — la unele campanii ale Cuceritorului. Am văzut cum necredincioşii (atunci cînd sfîrşitul oraşului sau satului lor era pecetluit) alergau cu femeile şi copiii lor în biserici. Acolo era ultima lor speranță ; se strîngeau în jurul vreunui preot sau călugăr, implorîndu-l să ceară Dumnezeului lor o minune. Auzisem cum aceiaşi, o dată căzuți sub stăpînirea noastră, ascundeau cărțile şi vasele necesare serviciului religios, rupîndu-şi de la gură ca să-i întrețină pe păstorii lor duhovniceşti : doar credința îi mai mîngîia față de forța pe care o reprezentam noi.

Ca orice drept-credincios, ba încă şi față bisericească, nutream dispreț pentru credința lor — totuşi o mare forță, în ciuda neputinței bieților lor preoți. Dar într-o mică măsură îi şi invidiasem pe aceiaşi preoți — căci pe ei îi întreținea nişte adevărați credincioşi. Oare pe noi, clerici şi stăpîni totodată, ne-ar fi întreținut cineva aşa ? Oare nu credeau în noi tocmai pentru că era foarte comod, ba chiar avantajos să fii musulman ?

Recunosc, numai în ceasul acela m-a străbătut şi un alt gînd : mi-a fost milă de dușmanii mei cei mărunți, de miile de necredincioşi,

care în suferința lor își îndreptau privirile spre acești păstori de felul lui d'Aubusson, în care nu mai era nici un fel de cinste și credință.

„Oh, bestie ! Șarpe nesățios !" mi-am zis eu. Căci oricum ar fi fost, devenisem om de stat abia de ieri — pînă atunci fusesem doar un biet fiu de cadiu.

— Patruzeci și cinci de mii de ducați, l-am lovit eu cu înverșunare Nici un groș mai mult.

Primul lucru pe care d'Aubusson nu reuși să-l ascundă fu lăcomia ce i se citi pe față. Ea luci doar ca un fulger stingîndu-se îndată și făcînd loc unei totale indiferențe.

— Numai atît ? zise d'Aubusson ridicîndu-și capul, și bărbuța lui de capră se îndreptă spre mine. Atîta crede Baiazid han că valorează tronul lui ? Doar la această sumă îl apreciază ?

„Ia banii și pleacă !" i-aș fi strigat eu acestui tîlhar de drumul mare, pe care Djem îl costa cel mult a cincea parte din tot bacșișul ce i-l ofeream. „Pune mîna pe bani că ți-o iau alții înainte !"

Într-adevăr, de data asta nu m-am putut reține :

— Uitați probabil că Baiazid han nu are de ce să plătească o domnie de care este sigur. Sultanul meu vrea doar să asigure fratelui său o viață îmbelșugată. Fiecare își are socotelile lui, Excelență. Dacă însă dumneavoastră socotiți că suma este nepotrivită, o să găsim o altă gazdă pentru Djem. Zilele astea (dacă nu cumva chiar astăzi, nu știu prea bine) Skender bei oferă la Veneția aceiași bani. Nu-i putem da și aici și acolo — o să-i ia sau Ordinul sau Republica. Rămîne doar să vă înțelegeți între voi ! Aceasta sînt treburile dumneavoastră, creștinești.

Prin vorbele cu care i-am răspuns m-am răzbunat parcă pe d'Aubusson. Îi plăteam și eu pentru că nu voia să încerce măcar un simulacru de demnitate față de mine.

Oricît se silea să n-o facă, D'Aubusson tresări vizibil.

— S-a cam grăbit Baiazid han... lungi el vorba cu o mutră caraghioasă. S-a grăbit dînd dovadă de neîncredere față de Ordinul nostru, uitînd că tocmai noi am scutit casa lui Osman de lupte crîncene. Atotputernicul îl va judeca pentru fapta sa. În ceea ce ne privește noi vom face și de astă dată așa cum este voia lui Dumnezeu : primim condițiile dumneavoastră.

„Ar fi avut și haz să nu le primiți !" mi-am zis eu, dîndu-mi seama că în viața omului de stat există un lucru foarte greu și anume : să nu *rîzi*.

— Atît condițiile noastre, cît și ale voastre — am continuat eu — trebuiesc prevăzute într-un tratat scurt. Relațiile noastre vor dura ; chiar Excelența-voastră a spus că Djem este încă tînăr, iar noi îi dorim o viață îndelungată. Așa încît, e bine să-l semnăm !

„Oare atît de ticălos este omul ăsta, încît nici nu clipește ?" mi-am zis, deoarece d'Aubusson nu s-a tulburat de loc cînd i-am făcut propunerea, ba chiar — așa mi s-a părut — a fost mulțumit de parcă în duelul nostru, el era acela care trebuia să lovească.

— Tratatul e de mult pregătit, Excelență, a zis el. Rămîne doar să scriem suma.

Și cu aceste cuvinte magistrul scoase de sub pelerina sa o hîrtie făcută sul. Se apropie de lumînarea de pe masă și desfășură actul. Era scris în limba noastră — se vedea că-și dăduseră toată osteneala. Primul lucru care mi-a sărit în ochi, a fost semnătura : „Djem sultan, fiul lui Mehmed Cuceritorul".

Nu ! Într-adevăr d'Aubusson îmi întorcea lovitura, din care mi-am revenit destul de greu. Tăceam cu ochii pironiți asupra turalei lui Djem și o singură speranță îmi mai încălzea inima ; era falsificată !

— Vă miră semnătura nefericitului vostru prinț, Excelență ? răsună trimufător glasul lui d'Aubusson. Ar putea crede Baiazid han că-l mint atunci cînd spun : Djem însuși s-a supus voinței mele, Djem însuși a cerut azil Ordinului, Djem e trupul al cărui suflet sînt eu ! Iată, el însuși mi-a dat această foaie de hîrtie albă pe care doar s-a semnat — și într-adevăr d'Aubusson îmi bagă sub nas o foaie pe care nu scria nimic, dar care era semnată — ca să duc tratative în numele lui. Atît de neclintită este încrederea prințului dumneavoastră în mine. Comunicați acest lucru suveranului dumneavoastră, Excelență. E bine, cred, ca Baiazid han să știe acest lucru.

Era prea mult. Mintea mea nu mai putea înțelege. Furia care mă cuprinsese a fost atît de mare, încît n-am îndrăznit să scot nici o vorbă. Îmi părea rău că Djem nu murise de zece ori în Caramania, în Licia sau la Cairo, ca să nu asist acum (și încă nu ca martor, ci ca factor principal) la cea mai murdară afacere a vremii noastre ; doream cu ardoare — eu, clericul, astrologul — să ridic sfeșnicul cel greu de pe masă și să lovesc cu toată puterea islamului fața acestui temnicer plătit. „...mama voastră ! m-am potolit eu, ca să nu-i las lui d'Aubusson satisfacția de a citi această furie pe fața mea — dă Doamne să moară curînd Djem și să ne dezlege mîinile ca să facem noi expediții asupra lumii creștine ! Sămînța ăstora de teapa ta o s-o ștergem de pe fața pămîntului !"

Asta îmi ziceam, dar continuam să-mi arunc privirea pe cele scrise. Aş fi jurat că toată socoteala asta greşită, dar aparent atît de iscusit întocmită, a ieşit de sub condeiul tîlmaciului. Şi, bineînţeles, din capul lui d'Aubusson.

„Allah să te ierte, şehzade, pentru că ai aruncat casa lui Osman într-o asemenea umilinţă, că eu nu pot să te iert !" îmi ziceam în timp ce scriam în locul rămas gol cifra de patruzeci şi cinci de mii de ducaţi pe an.

D'Aubusson luă hîrtia şi o dădu tîlmaciului — tot se mai temea să nu fie scris cumva cinci groşi, de pildă. Omul său dădu însă din cap aprobator.

— Să facem şi o copie, propuse d'Aubusson. Devenise dintr-o dată generos.

— O să facem, am răspuns eu, privind în altă parte. Orice vînzare îşi are şi ea rînduiala ei.

După cum v-am spus, d'Aubusson mă disprețuia atît de mult, încît nici măcar de formă nu căuta să mai continue, cîtuşi de puţin discuţia noastră. Făcu hîrtia sul şi o băgă undeva, sub pelerina sa, tot aşa cum tîlharii îşi înfundă buzunarele după împărţirea prăzii.

„Şi uite, omul ăsta o să iasă acum din odaie şi n-am să-l mai văd niciodată. Iar eu stau aşa şi nu-l omor !" mă străbătu un gînd nebun. Ştiţi, fiecare simte în anumite momente din viaţa lui că scapă ceva, că ar trebui neapărat să facă ceva şi stă totuşi ca o stană de piatră. Uite, aşa ceva am simţit şi eu atunci : toată viaţa voi regreta că nu l-am omorît pe d'Aubusson dîndu-i una în cap cu sfeşnicul cel greu de argint. Oricît aş fi plătit mai tîrziu pentru asta ar fi fost un preţ foarte mic faţă de ceea ce aş fi realizat.

Desigur, aţi remarcat şi dumneavoastră : numele meu nu-i pomenit în istorie decît o singură dată. Aşa a şi fost, căci n-am mai luat parte la treburile statului ; am rămas mai departe cu stelele mele şi cu limba lor aproape imposibil de tălmăcit. E de necrezut, dar aşa e : m-am retras singur de la curtea lui Baiazid han. Cu asta lumea nu s-a schimbat şi nici n-a devenit mai bună — şi, ca să fiu sincer — nici eu n-am putut să mai am acea conştiinţă curată pe care o avusesem mai înainte.

A ZECEA MĂRTURIE A POETULUI SAADI DESPRE VARA ANULUI 1483

Iertați-mă că mi-am întrerupt mărturia, dar pînă și simpla amintire a Frîncului mă costă mult. Niciodată, cît timp Suleiman a trăit între noi, n-am nutrit față de dînsul sentimentele care m-au copleșit după moartea lui. Îl veneram și în același timp mă simțeam strîns legat de el. Ultimele sale zile și-au pus pecetea pentru multă vreme pe viața mea. Începînd de atunci, eu — poetul, epicurianul care găsea că singurul scop al vieții e desfătarea pămîntească și a cărui unică teamă era moartea — m-am legat strîns de dînsa. Pentru mine ea a început să devină o trecere ușoară, aproape dorită, spre livezile verzi ale nemuririi, unde speram să-l regăsesc pe Siuleiman.

O dată cu aceasta a intervenit o schimbare și în ceea ce privește poziția mea față de Djem. Nu mai ședeam alături de el la masă, la petreceri și desfătări subtile. În legăturile dintre noi era acum și mai multă răceală, dar și o mare apropiere. Îmi făcea impresia că așa trăiesc soții luați odinioară din dragoste, care au acum copii mari și pe care îi leagă aceleași griji și îi apasă aceeași muncă. Și la aceștia pasiunea renaște — sau dacă vreți, se transformă în ceva care poate însemna mai mult ori mai puțin decît dragostea.

Aceasta s-a întîmplat nu chiar la Rumilly — a fost ceva care s-a petrecut încet, la început cu zguduiri, care m-au dus la o deznădejde vecină cu nebunia. Ele au fost urmate de o amară resemnare și abia mai tîrziu au ajuns să se transforme într-un adînc și solid devotament, chiar dacă acesta nu mai era străbătut de focul de altădată. Atunci Djem avea nevoie de mine nu doar în unele ceasuri de petrecere, de exaltare și beție, ci mereu. Tot așa cum ți-e necesară haina, pîinea sau mama. Dar oricît ar fi însemnat asta, ea nu mai era dragoste.

De fapt, de ce vă vorbesc de toate astea ? Interesează pe cineva drama personală a poetului Saadi ?

Da, pe Djem.

Chiar în zilele care au urmat dispariției Frîncului, am observat la Djem primele semne — nu ale unei boli, nu pot afirma asta — ci ale unei slăbiciuni. Fusese exagerat de bruscă trecerea de la viața aceea de petreceri strălucite, de cîntece și de încredere în alții, la cea pe care ar fi prea devreme s-o numesc — de închisoare. Vedeți, schimbarea asta a produs și primele fisuri în conștiința lui Djem.

Atunci la Rumilly, am observat doar că erau ceasuri întregi în care Djem parcă se pierdea. Nimeni nu-i îngrădise libertatea de mișcare — stăpînul meu era mereu invitat să se plimbe prin împrejurimi să organizeze o vînătoare, să asculte un nou trubadur sau să primească un alt trimis al lui d'Aubusson. Căci magistrul îl copleșea cu scrisorile lui. Potrivit acestora — o spun cu toată prudența, deoarece nimic din ceea ce venea din partea Ordinului nu putea fi acceptat ca monetă sigură — creștinătatea era unanimă în ceea ce privește intervenția sa în treburile casei lui Osman. Ne despărțeau doar cîteva luni de clipa unei mari alianțe a suveranilor care aveau să-l ajute pe Djem să urce pe tronul tatălui său.

— Atunci de ce în loc să mă trimită în Ungaria sau la Veneția, frații mă țin departe de aceste locuri ? De ce caută Ordinul adăposturi tot mai ascunse, tot mai rupte de lume pentru persoana mea ? ar fi strigat Djem în fața primului sol care i-ar fi adus vești ca acestea.

— Deoarece cu cît înălțimea-voastră devine un adversar mai direct și mai primejdios pentru fratele său, cu atît crește și pericolul : Baiazid nu va cruța nici un mijloc ca să vă înlăture. Încredeți-vă în ajutorul și compasiunea fraților — ei vă apără în numele triumfului vostru final.

Nu, noi nu credeam asta. De cînd ne înșelaseră pe față cu Siuleiman, Djem începuse să fie iarăși abătut. Încă de la Rodos îl bănuise pe d'Aubusson că umblă cu afaceri necurate ; la Nisa sperase că lumea nu-l va susține pe magistru în aceste socoteli meschine și-i va smulge din mînă victima. Dar la Rumilly, în această comanderie a ioaniților, sub paza lor, Djem căzu iarăși pradă temerilor lui : eram înșelați. Cu cît îl frămîntau mai mult aceste gînduri, cu atît Djem se închidea și mai mult în sine. Am observat eu că așa se întîmplă cu oamenii deosebit de iuți din fire și lesne încrezători. Pentru că Dumnezeu nu le-a dat simțul de a deosebi adevărul de minciună, la prima înșelare a încrederii lor devin cu totul neîn-

crezători. E adevărat că uneori trec prin crize ce-i aduc iarăşi în prima lor stare, neputînd nici alege şi nici a se împotrivi, dar acestea trec repede şi neîncrederea, bănuiala îi stăpîneşte din nou cu toată puterea ei.

Aşa s-a întîmplat şi cu Djem. După moartea Frîncului, care-l doborî la pămînt, el îşi pierdu încrederea în toate şi în toţi. Aproape toată ziua stăpînul meu şi-o petrecea în încăperile lui pline de umezeală şi mucegai. Şedea mai ales în patul său cel mare, doar în halat, iar cînd umezeala îl cuprindea cu totul îşi trăgea pe umeri şi cuvertura. Nu avea încă deprinderile unui întemniţat, căci oricînd putea ieşi afară : închisoarea era încă la voia lui — copilul făcea în ciuda tutorelui său. Credea că Ordinul se va speria de această îmbufnare a lui.

Şi trebuie să recunosc că pînă la un punct izbuti. Scumpii noştri fraţi — ochii şi urechile lui d'Aubusson — îi raportaseră, se vede, că oaspetele are o atitudine stranie, că refuză să primească sau să vadă pe cineva, ba că trimite înapoi la Rodos pe cei care veneau să-i aducă veşti de primă importanţă, fără a-i primi şi asculta măcar. Cum şi-ar fi terminat d'Aubusson comedia, dacă principalul ei actor refuză să joace ?

De altfel, prin indiferenţa sa bolnăvicioasă, Djem îi sperie într-adevăr pe fraţi şi-i sili să admită la Rumilly anumite vizite care ar fi putut să-l intereseze.

În primul rînd (acum nu mai cred că a fost fără ştirea magistrului, cu toate că atunci am crezut-o) de Rumilly se apropie din nou o caravană de negustori. Era alta, nu cea care mai venise, dar printre cei sosiţi era unul cu o barbă prea blondă pentru sprîncenele sale negre şi cu un pas prea milităros pentru un negustor. Cînd intră la stăpînul meu, Djem se schimbă la faţă, iar eu l-am scos din odaie pe fratele care-l adusese şi l-am lăsat pe Djem să se tocmească singur.

Seara tîrziu — caravana plecase fără s-o oprească sau s-o cerceteze cineva — Djem ceru să se plimbe puţin. Zicea că se simte cam rău din cauza aerului înăbuşitor. Fraţii ne dădură voie şi ne făcură loc cu respect. Ştiam că ne urmăresc, dar nu o puteau face atît de aproape, încît să ne audă ce vorbim ; Djem alese înadins un drum ce ducea prin fîneţe.

— Saadi — îmi zise el cînd ne aflarăm în cîmp deschis — Allah mi-a ascultat ruga. Am primit azi răspuns de la maică-mea. L-am ars imediat, n-am mai putut să ţi-l arăt. Îmi scrie că va plăti Ordinului o sumă mare de bani pentru răscumpărarea mea. Tu crezi, Saadi ?

— Dar cînd i-ai scris ? l-am întrebat eu, nemaiputînd răbda ; Djem ascundea de mine legăturile în care intrase.

— Încă de pe cînd mai trăia Siuleiman. El a putut vorbi cu un grec oarecare din Nicosia. Nu-ţi aminteşti de negustorii ăia care au venit prin aprilie ? Ce spui, Saadi, crezi ?

— Bineînţeles ! Oare maică-ta nu va face tot ce-i stă în putere ca să te scape ?

— Nu, nu de asta-i vorba. Te-ntreb dacă Ordinul îmi va da drumul. Şi-am să-ţi mai împărtăşesc ceva : după ce i-am spus negustorului că mă învoiesc şi el a plecat, m-am răzgîndit. Am făcut bine oare ? Gîndeşte-te că nu am epuizat toate mijloacele pentru formarea unei adevărate expediţii împotriva lui Baiazid prin Rumelia ; tocmai acum — dacă puteam să ne încredem în veştile primite — lumea e gata de acţiune. Şi deodată — eu mă retrag la Cairo. Acolo însă ştiu ce-mi rămîne de făcut : voi deveni o persoană particulară, care-şi trăieşte bătrîneţile alături de mamă-sa, de nevastă şi de copii. Ce se alege atunci din lupta mea, Saadi ? De ce să plec, înainte de a fi primit un răspuns de la Corvin şi înainte ca papa să fi chemat la luptă întreaga creştinătate ? Am eu oare acest drept ?

— Sigur că da. Tu nu eşti doar un domnitor ce aspiră la putere. Eşti şi om. Poate că aici a ajuns să fie vorba de libertatea de om, dacă nu şi de viaţa ta. Trebuie să cauţi să le salvezi, eu aşa cred !

— Nu, Saadi, nicidecum ! Încă nu am ajuns acolo şi să dea Dumnezeu să nu ajung. Nu aş mai putea trăi, dacă speranţa de a obţine tronul s-ar stinge. Acum ea pîlpîie încă — trădată, împiedicată ameninţată — dar se va stinge cu totul îndată ce voi păşi pe pămîntul Egiptului. Deoarece, făcînd aceasta înseamnă că *eu însumi* sînt acela care renunţ. Înţelegi ? se aplecă spre mine Djem. Dacă stau aici, eu calc mereu cu toată greutatea pe conştiinţa lor, îi silesc să gîndească neîncetat că scapă cel mai mare prilej — unul ca acesta se întîmplă doar o dată în istorie ! Asta îi atîţă pe unul împotriva celuilalt şi împotriva lor înşişi ; se zbat între calcul şi glorie, între sete de cîştig uşor şi setea de nemurire. Lupta asta nu e uşoară, Saadi, şi sfîrşitul ei nu-l putem prevedea. Sînt dator să-l aştept, chiar dacă aceasta mă costă ani de zile !

„Iarăşi face o criză ! mi-am zis. De ce oare Djem este atît de inegal în toate ?“ Începea să mă obosească acest dezechilibru din gîndurile lui şi totuşi recunoşteam : avea dreptate. Cine oare, — chiar omul cel mai echilibrat — nu şi-ar pune viaţa în joc pentru un tron ?

— Ar fi fost bine să fi chibzuit înainte de a-ţi fi dat învoiala, sultanîm, am zis eu. Acum e prea tîrziu.

— Ba nu ! rîse Djem şi hohotul său se topi singuratic în noapte. Nu, nici nu trecuse un ceas de la plecarea caravanei şi l-am şi trimis după ea pe Mehmed beg. Cu porunca : maică-mea să aştepte încă o jumătate de an. Dacă pînă atunci nu va primi un semn că expediţia e gata de plecare, să înceapă tocmeala cu d'Aubusson. Am făcut bine, nu-i aşa ? Nu va mai fi nevoie să-i dăm de veste încă o dată.

— Allah să-l aibă în pază pe Mehmed beg ! am răspuns eu cu inima strînsă. Şi nu mă temeam degeaba : oare trimişii noştri, de ce nu s-au întors ?

— Îl va avea, Saadi, încheie Djem. Mehmed beg a şi ajuns caravana că-l despărţea doar un ceas de drum.

Într-adevăr, Mehmed beg nu se întoarse, dar puteam presupune că şi-a continuat drumul însoţind pe negustori. În acest fel ar fi trezit bănuieli mai mici (a fugit de la noi, aşa am spus), decît dacă ar fi revenit după două-trei zile. Iar toată întîmplarea asta — faptul că Djem judecase şi acţionase după săptămîni de apăsare sufletească — şterse parcă din inima lui amintirea morţii lui Siuleiman. Şi iarăşi începură vînătorile, iar trubadurii ne vizitară din nou.

„Zile bune şi zile rele, gîndeam eu cu teamă. Cînd oare după un şir de zile bune nu vor mai veni altele rele ?"

În aceeaşi vreme am avut bucuria să primim un oaspete scump. Micul Charles s-a rupt puţin de lîngă patul de boală al unchiului său pentru a se duce la Chambery, capitala sa.

Sosi la Rumilly într-o amiază, pe un soare dogoritor. Cînd auzirăm de departe sunetul trîmbiţelor şi al cornurilor de vînătoare — ecoul lor răsuna neobişnuit de cristalin în liniştea apăsătoare a secerişului — am ieşit la zidurile castelului şi Djem porunci să ne îmbrăcăm de sărbătoare. Pe urmă încălecarăm cu toţii pe cai şi ieşirăm din cetăţuie ca să întîmpinăm oaspeţii ce urcau sus, pe deal. A fost ceva neînchipuit de vesel şi de pitoresc. Pe un cal alb în fruntea suitei sale călărea micul Charles, îmbrăcat în atlaz roşu, cu panaş negru la pălărie, gătit şi împodobit, de parcă acum îl aranjase maică-sa ca să plece cu el în vizită. Iar în faţa lui apăru în pas grăbit iapa cea sură a lui Djem, purtîndu-şi călăreţul ei alb şi auriu. Cornurile de vînătoare sunară, o sută de cai sforăiră de bucuria frîiului liber şi toată această ceată forma o pată pestriţă de oameni fără griji, înaintînd pe coama galbenă-cenuşie a dealului. În spatele nostru se zăreau zidurile negre şi vechi de la Rumilly, la picioare se aşterneau ţarinile aurii pline de secerători, iar deasupra capetelor noastre plutea acelaşi cer de atlaz al Savoiei, sprijinit de munţi cu vîrfuri înzăpezite.

Cei doi tineri suverani săriră din şa, se îmbrăţişară în uralele suitei şi o porniră pe jos, urcînd spre castel. Pe urmă începu o petrecere care amintea pe cele de la Nisa, cu singura deosebire că printre comeseni apăreau o mulţime de fraţi în rasele lor negre. Cavalerii-călugări nu ne plictiseau, dar simpla lor prezenţă ne sîcîia — niciodată nu te simţi bine cînd bei avînd alături de tine oameni treji. Djem făcea totul ca să nu-i vadă, în timp ce cîntăreţii cîntau.

Patru zile am dus-o numai în petreceri şi vînătoare. În cea de a cincea Charles urma să ne părăsească. Iar pe cînd luam parte la cea de a patra vînătoare, Djem mă chemă lîngă dînsul. Ne separarăm toţi trei de ceată şi călărirăm cîtva timp prin pădurea cea rară. Micul duce — cu obrajii îmbujoraţi, cu părul ciufulit şi descheiat la piept — semăna mai mult ca oricînd cu un copil. Îşi ridica în sus privirea uitîndu-se la Djem cu nestînjenită adoraţie întocmai ca băieţaşul care-şi contemplă chipul pe care visează să-l aibă în viitor.

— Saadi, să ştii că de fapt nu eu te-am chemat, ci ducele cel mic, vorbi Djem, făcîndu-mi loc să-mi bag calul între ai lor. Charles vrea ceva. Grăbeşte-te, căci în curînd ne vor ajunge din urmă !

— La ordinele Înălţimii-voastre ! m-am adresat eu lui Charles.

Era aproape caraghios cum emoţia dispăru de pe faţa lui, care deveni dintr-o dată aproape severă. Dar ochii tot îi mai străluceau ; mişcător era mai ales felul în care îşi întinsese spre Djem gîtul său alb şi subţire.

— Spuneţi prietenului meu — începu să vorbească Charles repede — că eu nu voi uita nici o clipă lupta pe care o duce. Pentru mine un lucru este clar: viitorul lumii noastre depinde de victoria lui Djem sultan. Voi face totul ca să găsesc aliaţi şi să determin Ordinul să mi-l dea pe Djem. Am prieteni şi rude puternice. Am şi bani. Spuneţi prietenului meu că voi fi mîndru să mă consacru acestui înalt scop : dobîndirea puterii de către Djem sultan. Da ?

Această ultimă întrebare tînărul duce o pronunţă aproape ca un suspin — emoţia îl obosise. Se uita cercetător la marele său prieten, în timp ce eu traduceam şi, stînjenit peste poate, trecea hăţurile dintr-o mînă în alta, îndrepta acoperămîntul calului şi îşi aranja părul răvăşit.

„O, dulce şi mic cavaler ! l-aş fi mîngîiat eu. De ce oare în lumea noastră ne bucurăm de compasiunea acelora care nu ne pot ajuta, pe cînd cei mari ne refuză orice sprijin ? Cîtă greutate au cuvintele glăsciorului tău subţire şi pumnul micuţei tale mîini, băieţaşule !"

Doamne fereşte ! Ca o vedenie străvezie, în faţa ochilor mei şedea acum — pe şaua albastră — o altă mică făptură : tînărul no-

vice din Rodos. O clipă doar figurile lor se contopiră şi mi se păru că văd pete de sînge pe buclele moi ale lui Charles şi urme vineţii pe gîtul său atît de alb, de parcă cineva ar fi încercat să-l sugrume. „Să nu îngădui asta, Doamne ! mi-am zis eu, alungîndu-mi vedeniile. Oare dragostea pentru Djem trebuie să aducă numai nefericire ?"

Tulburat cum eram, scăpasem răspunsul lui Djem, dar el îl repetă nerăbdător — ceata monahilor în mantii negre ne ajungea din urmă.

— Prietene Charles ! Dumnezeu — nu al meu şi nici al tău, ci singurul care există, Dumnezeu să-ţi răsplătească noblețea gîndurilor tale — răspunse Djem. Tot ce îţi pot da în schimb e doar încrederea mea. Cred în tine, Charles ! Dacă ne este permis să adresăm o rugăminte istoriei, atunci o rog doar atît : să intru în ea alături de tine. Să vadă şi lumea ceea ce n-a existat pînă acum : o prietenie între doi suverani !

Acum, cînd vă expun toate acestea, am impresia că pare ceva caraghios. Într-adevăr, de la înduioşător şi pînă la ridicol nu-i decît un pas, iar Djem îl făcea deseori, deoarece era lipsit de simţul realităţii. Djem era un poet care nu ştiu ce căuta în istorie şi aproape toate acţiunile lui, care nu s-au dovedit greşite, au fost cel puţin caraghioase.

Şi iată, în felul acesta am fost de faţă — înspăimîntat peste poate, deoarece tropotul spionilor ce veneau călare se auzea acum cu totul aproape (aceştia aveau desigur să înţeleagă foarte bine sensul celor văzute) — cînd cei doi tineri s-au îmbrăţişat, de parcă ar fi încheiat o sacră înţelegere. Prin desişul arborilor frînturi de raze de soare căzeau pe pletele lor şi pe mătăsurile veşmintelor ; iapa sură se alinta, frecîndu-şi gîtul de armăsarul cel alb ; mirosea a ienupăr cald, a laur şi a rozmarin, căci în Savoia, vă rog să mă credeţi, şi pietrele au parfumul lor. Era splendid şi mişcător ca la un frumos spectacol.

Suita însă ne ajunse din urmă şi am văzut cum vreo douăzeci de perechi de ochi îl cercetau atent pe Djem şi vedeau că prietenul meu avea ochii umezi ; parcă auzeam cum douăzeci de creiere încercau să-şi explice strania tulburare a celor doi prinţi şi să-i ghicească pricina. Încă de atunci am bănuit ce va urma : moartea timpurie a ducelui Charles de Savoia, plîns de întreaga Franţă. Tînărul duce de nouăsprezece ani a murit în ajunul unui atac foarte bine plănuit asupra drumului pe care urma să-l străbată Djem. Moartea lui s-ar fi datorat — se zicea — lăcomiei, căci mîncase peste măsură de mult.

Dar stați, de ce am încurcat în felul ăsta depoziția mea ? Charles trăia încă, și la această a patra vînătoare dădu dovadă de o mare dibăcie. Seara petrecurăm iarăși cu dînsul, el bău cu Djem din aceeași cupă și amîndoi cerură trubadurului să compună un nou cîntec — despre prietenia lor. S-a băut zdravăn, de aceea în dimineața următoare suita a plecat tîrziu. Am însoțit-o pînă la drumul mare, iar la întoarcere Djem era iarăși posomorît. De altfel, în ultimele luni, întreaga lui viață n-a fost altceva decît așteptare sau despărțire.

La Rumilly am mai avut încă o vizită, mai puțin plăcută, dar foarte bogată în urmări.

Era pe la finele lui iulie. Zilele se scurgeau iarăși monotone, după plecarea lui Charles. Djem se lăsa să-l dezbrac și să-l îmbrac, pleca la vînătoare, iar seara arareori mai citea. Zicea că vrea să doarmă, dar îl auzeam învîrtindu-se în așternut ceasuri întregi și înăbușindu-și oftatul, ca să nu mă neliniștească. Uite așa treceau zile și nopți, așteptam vești chiar de la d'Aubusson, însă în timpul din urmă magistrul era foarte rezervat.

Într-o seară — era una din acele seri de vară, foarte transparente, cînd cerul, de un verde străveziu, rămîne așa pînă la răsăritul stelelor — la Rumilly se auzi zarvă mare : venise cineva și era întîmpinat. I-am spus asta lui Djem. Am rămas cu urechile ciulite, dar n-a venit nimeni să ne dea vreo veste.

Aproape că nu am închis ochii toată noaptea. Cînd se făcu ziuă, la ușa noastră bătu un frate. El introduse la noi pe comandorul de la Rumilly (o persoană vrednică de milă, al cărui nume nu mi-l amintesc), iar acesta ne anunță că a sosit un sol din partea sultanului Baiazid.

Cînd auzi rostindu-se numele fratelui său, Djem tresări — nu reuși să-și păstreze stăpînirea de sine. Începu să se îmbrace singur, la repezeală — lucru care nu se cuvenea de loc, apoi își veni în fire și se liniști.

— În curînd voi primi... de fapt, pe cine ?

— Pe Hiusein bei, omul de încredere al lui Baiazid han.

— Da, peste puțin...

Fratele care plecase nu închisese bine ușa, cînd Djem se și întoarse spre mine ; mi-am dat seama că-și ieșise din fire.

— Ia stai !... Stai !... Care Hiusein bei, care Baiazid han ? Cum să primesc pe solul unui impostor ? Ce crede Baiazid că are de tratat cu mine ? Doar i-am îngăduit acest lucru de două, ba de trei ori și am primit mereu același răspuns : împărăția este o logodnică și ea

nu-şi poate alege decît un singur logodnic ; între suverani nu există frăţie ! N-am să mă tocmesc cu omul care mi-a luat dreptul meu — asta ar însemna să-l recunosc şi pe el, şi dependenţa mea faţă de dînsul. Cu ce obraz voi conduce mîine campania din Rumelia, dacă eu însumi intru în tratative şi-mi aranjez în mod paşnic socotelile cu Baiazid ?

Nu, Saadi ! Asta nu se va întîmpla ! Comunică asta ălora, călugărilor !

— Gîndeşte-te bine, sultanîm ! Poate că Baiazid şi-a schimbat atitudinea.

— Nu-l cunoşti pe Baiazid. E atît de limitat, încît e o adevărată minune că a ajuns să ia o hotărîre. Şi tu te gîndeşti şi speri că ajuns la alta ! Nu, să ştii că fac bine : atîta timp cît neg autoritatea lui Baiazid, voi fi steagul luptei împotriva lui. Mai bine să fiu sacrificat în această luptă, dar parte în această afacere nu voi fi !

— Vă rog, comunicaţi solului că Djem sultan refuză să-l primească ! am anunţat eu cînd am ajuns afară.

Atît. Fraţii nu au încercat să ne convingă : la Rumilly eram puşi sub observaţie, eram spionaţi, cercetaţi, dar se păstra buna-cuviinţă şi nimeni nu ne-a silit să-l primim pe Hiusein bei.

După-amiază am ieşit împreună cu Djem. La o distanţă de o sută de arşini fraţii ne urmăreau grijulii. Cînd am întors capul, mi s-a părut că sus pe zidul de la Rumilly stătea un necunoscut îmbrăcat în veşminte de-ale noastre şi privea în jos, spre noi. „Desigur, este Hiusein bei" mi-am zis. Dar nu i-am spus nimic lui Djem. La ce bun să-l mai tulbur ?

Spre seară am auzit din nou larmă ; fraţii conduceau pe omul lui Baiazid. Djem simţi parcă absenţa acestuia — dintr-o dată deveni mai bine dispus, începu să vorbească — aşa era totdeauna după ce hotăra sau săvîrşea ceva — prindea viaţă.

Eram gata de culcare cînd la uşă se auzi din nou ciocănind. De astă dată comandorul venea absolut singur.

— Înălţimea-voastră — vorbi el şi glasul său avea un timbru neplăcut, scîrţîitor parcă — deoarece aţi refuzat să-l primiţi pe Hiusein bei, am fost însărcinat să vă înmînez scrisoarea pe care a adus-o din partea sultanului Baiazid.

Am cetit-o, amîndoi în acelaşi timp, la lumina lumînării. La început am crezut că Djem avusese dreptate : pentru a treia oară Baiazid declara că nu va admite nici un fel de împărţire a puterii. El adăuga că Djem şi-a ales singur soarta, că s-a predat în mîinile ghiaurilor, pătînd astfel casa lui Osman cu o ruşine care nu

va fi ştearsă niciodată. Dar (de aici începea noul) Baiazid han în marea sa generozitate nu dorea ca fratele său — chiar dacă fusese atît de nechibzuit — să ducă o viaţă plină de lipsuri. De aceea Baiazid han avea să plătească gazdelor, pe care fratele său şi le alesese singur, patruzeci şi cinci de mii de ducaţi pe fiecare an, ca să poată trăi în belşug cu aceşti bani şi să pomenească în rugăciunile lui pe cel care fusese tatăl lor.

Mi s-a părut că Djem a trecut cu indiferenţă peste aceste rînduri — totdeauna îl socotise pe Baiazid drept un om mediocru şi avea repulsie pentru expresiile lui vulgare. Abia cînd am ajuns la cifra de patruzeci şi cinci de mii, şuieră printre dinţi, aşa cum nu-l auzisem de ani de zile.

— Oh, cum să nu fii impresionat — aruncă el în treacăt — mai ales la zgîrcenia arhicunoscută a lui Baiazid !... Sînt pur şi simplu zguduit !

Şi continuă să citească mai departe, liniştit.

Iar eu încremenisem. Oare într-adevăr Djem nu înţelegea ce s-a întîmplat ? Nu vedea cum în clipa asta la clanţa uşii noastre atîrna un lacăt mare-mare de aur ? Cu cîtă abilitate fusese croit totul !

— Djem ! am strigat eu şi cred că niciodată în viaţă nu-mi ieşisem atît de mult din fire. Djem !

— Ce-i cu tine, Saadi ? mă privi pe deasupra hîrtiei, cu nişte ochi care arătau limpede că el nu înţelesese nimic.

— Djem, pentru noi s-au tocmit !

— Şi ce-i cu asta ? D'Aubusson va primi banii pînă ce va începe expediţia. Pe urmă aliaţii noştri mă vor cere Ordinului, căci e clar că lupta împotriva lui Baiazid nu poate fi concepută fără mine. Ce te sperie, Saadi ?

— Faptul că această grămadă de aur e ceva nemaipomenit. Oamenii ucid pentru doi galbeni, darmite pentru patruzeci şi cinci de mii pe an ?

— Ai dreptate, e mult... încuviinţă Djem. Crezi că vor apăsa în mod hotărîtor asupra binelui pe care-l doreşte o lume întreagă ? Vorbesc de cea creştină.

E singurul lucru care mă frămîntă, îşi continuă el gîndul. Sînt silit să fiu zălog pentru binele *lumii lor*. E nedemn pentru un dreptcredincios ! Dar o dată urcat pe tronul părintesc, voi reînvia gloria Cuceritorului şi voi spăla prin victorii această mică renunţare a mea.

Mă uitam la el, îl ascultam şi-mi venea să mor de ciudă, atît de mult mă revolta. Oricum, Djem locuia şi el pe pămîntul ăsta şi era

dator să-i cunoască legile. „Ba-i mai bine că nu-ți dai seama de nimic, prietene ! mi-am spus în cele din urmă. Să dea Dumnezeu să trăiești încă multă vreme în lumea visurilor tale, unde oameni ca tine și ca micul Charles călăresc prin fînețe înverzite și vesele dumbrăvi, sub soarele ce varsă aur pe pletele voastre..."

În noaptea aceea Djem avu un somn ușor și de loc agitat. În firea lui sălășluia nu numai ceva copilăresc, ci și ceva feminin. Cădea în accese de furie atunci cînd altul stătea liniștit înaintea lui, și invers : se liniștea fericit, cînd altul din preajmă își ieșea din fire. Acest efect l-a avut asupra sa și accesul meu de groază.

Ba poate că mai era și altceva — oh, vanitate omenească ! Djem era aproape măgulit că tocmai fratele și dușmanul său îl aprecia la un preț atît de mare, încît dădea pentru el jumătate din veniturile împărăției. Știți și dumneavoastră, dorința cea mai mare a omului este să nu pară ceva foarte mărunt, să nu treacă neobservat. Acum Djem dormea liniștit ca un copil însănătoșit după o boală grea și în visurile lui se simțea măgulit că este omul care costă cel mai mult pe pămîntul acesta.

Dar nici zilele astea în care eram mulțumiți nu țineră mult — ele erau din ce în ce mai rare. Doar o săptămînă mai tîrziu (în timpul căreia am dus-o tot în petreceri, vînători și altele asemănătoare), comandorul ne vizită din nou. În ultimele zile la Rumilly nu se întîmplase nimic deosebit în afară de sosirea unui număr de treizeci de frați pe care nu-i mai văzusem pînă atunci. Asta nu ne-a mirat — urma probabil să fim mutați într-altă cetate și de aceea se dubla paza. Ne obișnuisem atît de mult cu aceste dese mutări — iar castelul de la Rumilly nu era de loc în măsură să ne facă să-l regretăm — încît ne-am bucurat că o să scăpăm, în sfîrșit, de fortăreața asta sinistră. Pentru noi ea se lega de moartea Frîncului și de vizita lui Hiusein bei, de mirosul de mucegai, de numărul mare de șobolani și de alte jigănii.

Desigur comandorul venea să ne anunțe plecarea și de aceea fu primit fără nici un fel de emoție. Călugării care-l urmau erau în armurile lor de cavaleri, aveau armele cu dînșii, ca de obicei cînd ne însoțeau la drum.

— Înălțimea-voastră ! începu comandorul cu glas deosebit de răspicat, de parcă și-ar fi citit cuvintele de pe o foaie scrisă. Astăzi am primit de la fratele d'Aubusson o veste care vă privește pe dumneavoastră și siguranța dumneavoastră, viața dumneavoastră atît de amenințată. În dorința de a scăpa de o datorie față de Ordin — datorie pe care și-a asumat-o de bunăvoie — Baiazid han a

pus la cale răpirea dumneavoastră. Avem în acest sens dovezi foarte sigure. S-a făcut uz de toate mijloacele — bani, forță, promisiuni. Baiazid han și-a exprimat credința că această răpire va fi încununată de succes. Nu știm cînd și cine o va executa. Ceea ce am reușit să aflăm este doar faptul că nici un frate de al nostru nu este amestecat în treaba asta.

— Și de ce s-a făcut cercetarea fără știrea mea ? îl întrerupse Djem. M-am săturat să fiu păzit ca un iresponsabil ; de ce să nu iau și eu parte la cele ce mă privesc atît de aproape, la apărarea vieții mele. Oare n-aîn dreptul să mă îndoiesc că primejdia despre care-mi vorbiți este o pură născocire ? Vi l-am sacrificat pe Frînc ! Pe cine mai vreți ?

Ultimele cuvinte le rosti cu furie, ba chiar strigînd : „Pe cine mai vreți ?" Vedeam cum la toate temerile lui se adăuga în acest moment încă una și cea mai grea : frica de singurătate.

— Vă vom prezenta documente care vor dovedi adevărul spuselor noastre, Înălțimea-voastră, răspunse comandorul fără a se tulbura. Cercetarea continuă. Nu trebuie însă să amînăm nici o clipă măsurile privitoare la siguranța dumneavoastră : cred că vă închipuiți ce soartă vă așteaptă, dacă Baiazid han va reuși ?

— Și pot să știu și eu în ce vor consta aceste măsuri ?

Simțeam că de data asta Djem nu va ceda și nu se va trece peste cuvîntul lui. Cu atîta nerușinare ne înșelaseră și ne mințiseră frații încît pînă și Djem, de felul său foarte credul, nu mai avea cum să cedeze. Făcu un pas spre comandor, care se dădu puțin la o parte ca și cum s-ar fi așteptat să fie lovit. Acesta din urmă își păstră însă toată îndrăzneala — căci nu pot s-o numesc altfel.

— Fratele d'Aubusson a poruncit ca întreaga dumneavoastră suită să fie mutată din Rumilly, Înălțimea-voastră — zise foarte ferm comandorul — pînă ce vom descoperi care dintre oamenii dumneavoastră este trădătorul.

Djem păli dintr-o dată, de parcă i se scursese tot sîngele din obraji ; stătea zguduit și mut, aproape înfiorător în neputincioasa lui mînie. Ceea ce se întîmplase cu Frîncul nu fusese aproape nimic față de ceea ce se petrecea astăzi. Atunci pierise doar unul, astăzi însă trebuiau să dispară douăzeci și cinci dintr-o dată.

Tăcere adîncă.

În clipa cînd ne fusese cerut Frîncul, în tăcerea de atunci a lui Djem plutise mila și dragostea. În cea apăsătoare de acum clocoteau deznădejdea și ura. Jocul se terminase — era luptă deschisă. Ră-

mînea să ne batem, noi doi, atît de slabi, cu un dușman foarte puternic.

— Și dacă mă voi împotrivi Ordinului ? întrebă Djem cu o voce la auzul căreia mi se făcu părul măciucă. („Oare astăzi e cea din urmă zi a noastră ?" mă trecu un gînd de groază, căci orice om crede că moartea îi va veni foarte tîrziu.) Și dacă nu voi îngădui să fiu lipsit de oamenii mei ? Atunci ce se va întîmpla ?

Uitînd parcă de situația în care se afla, Djem se repezi la comandor și-l apucă de gulerul său negru, zgîlțîindu-l puternic. Curios, călugării nu interveniră. Se vedea bine că fuseseră preveniți : aveau s-o facă doar la cererea comandorului.

— Rog pe Înălțimea-voastră să-mi dea drumul — rosti comandorul cu sînge rece, de adevărată fiară, iar ochii lui aruncau fulgere la un pas de cei ai lui Djem. Execut un ordin și-l voi executa pînă la capăt. Fratele d'Aubusson și-a dat cuvîntul că va veghea la siguranța vieții Înălțimii-voastre, cu orice preț. Dacă Înălțimea-voastră nu va fi de acord, noi îi vom înlătura suita și fără aprobarea sa.

Da, chiar așa !

Am închis ochii, să nu văd ce se va petrece. Îmi așteptam moartea, moartea noastră, și curios — fără nici un fel de teamă. Căci într-adevăr ce ar mai fi însemnat să trăiim după cuvintele pe care le auzisem ! Noi nu mai contam ca oameni : ne călcau în picioare voința și făceau ce voiau, fără să păstreze măcar o aparentă bună-cuviință. Știu ce vreți să-mi spuneți : aparența nu înseamnă nimic, fapta are importanță... Dar nu ! Buna-cuviință îți îngăduie să te amăgești singur, or, fără asta unde am ajunge ?

Auzeam în întuneric, căci stam cu ochii închiși, numai respirația grea a lui Djem — aerul ieșea șuierător din gîtul lui parcă sugrumat ; era aidoma cu geamătul unui animal rănit. Pentru a cîta oară auzeam încuindu-se în spatele nostru un nou lacăt, de care Djem reușea între timp să uite, pentru a cădea într-o groază cu totul nouă la cel următor ?

— Bine — auzii eu în cele din urmă ca din fundul unei prăpăstii — foarte bine !... Dacă e așa, *eu nu sînt de acord !*

— Regret în mod sincer, Înălțimea-voastră. Dar pentru mine viața dumneavoastră e mai presus decît buna voastră dispoziție.

Am deschis ochii. Djem nu-l mai ținea pe comandor de guler. Făcuse un pas spre meterezele zidului celui gros și printr-una din ele — de parcă ar fi fost singura ieșire spre lume — nu striga, ci urlă din răsputeri :

— La arme ! Toți drept-credincioșii gata de luptă !

Există asemenea momente. Momente în care groaza este atît de mare, încît, fără să vrei, te zbați în mreaja unui rîs nervos. Pe fețele fraților îmbrăcați în negru trecu o umbră de zîmbet. Eu mă așteptam să aud strigăte, căci figurile lor erau împietrite de încordare.

Djem însă uitase de dînșii. Era acum numai urechi, așteptînd să audă prin metereze pași de luptă, zvon de arme și tropot de cai, căci așa se cuvine cînd poruncește un sultan.

Din nou liniște.

Și în timp ce liniștea creștea, sub apăsarea ei Djem se făcea tot mai mic, se încovoia, se pierdea ; făcu un pas înapoi, clătinîndu-se, dar nu căzu. Rămase în picioare sprijinit de o coloană.

— Mulțumiți-ne pentru grija ce v-o păstrăm, Înălțimea-voastră — rosti comandorul, ca și cum între ultimele sale cuvinte și cele de acum nu s-ar fi petrecut nimic. Am prevăzut că în mînia dumneavoastră — desigur, rezultat al unor impulsuri nobile — veți provoca o vărsare de sînge inutilă. Noi însă veghem nu numai asupra vieții dumneavoastră, ci și asupra vieții suitei dumneavoastră. Cu puțin înainte suita v-a fost dezarmată. Oamenii nu s-au împotrivit, își dau seama mai bine de starea lucrurilor.

— Este sub demnitatea mea să stau de vorbă cu dumneavoastră — reluă după o lungă tăcere Djem ; era acum pradă unei indiferențe tîmpe, de parcă și-ar fi ieșit din minți. Dar vă vorbesc, deoarece lucrurile mă privesc pe mine. Dacă mi-l veți lua și pe acesta (nu mă arătă nici cu mîna, nici cu privirea, dar știam că se referă la mine), voi găsi un mod de a-mi curma zilele...

Există afirmații atît de nebunești, încît arareori le poți da crezare. Așa era cazul acum.

Comandorul își dădu seama că întregul viitor al Ordinului se afla acum în acest om scos din fire, zguduit și gata de orice gest disperat.

— Teama dumneavoastră n-are nici un temei, Înălțimea-voastră, se grăbi el să adauge. N-am avut niciodată nici cea mai mică bănuială față de Saadi. El rămîne.

Expresia feței lui Djem nu se schimbă ; bucuria victoriei sale asupra singurătății parcă nici nu ajunse la conștiința lui.

— Spune-le să plece, Saadi ! mă rugă el cu o voce surdă.

Nu ni s-a îngăduit să ne luăm rămas bun de la oamenii noștri. Timp de două zile — cît au durat pregătirile lor de drum — nu ni s-a permis să ieșim decît pe coridoare și pe o mică parte a zidului.

Vreo treizeci de paşi de zid, atît cît să nu înnebuneşti fără mişcare. Şi tot aşa ca atunci cînd nădăjduisem să-l zăresc pe Frînc, am stat toată noaptea, am întîmpinat zorile şi am aşteptat seara printre crenelurile zidului. A doua zi, spre seară, au fost scoşi din castel.

Trăiau cu toţii, i-am numărat, ba le-am recunoscut şi figurile. Ai noştri mergeau călare, dar nu aveau arme. Erau foarte liniştiţi şi cuminţi. De cele patru părţi ale sale această pată albastră-galbenă-albă era mărginită de dungi negre ; călugării duceau spre mare pe cei din urmă oameni ai lui Djem.

Îl anunţasem şi pe dînsul şi ne aflam amîndoi acolo sus. Din nou mă zgudui faptul că faţa lui Djem nu exprima aproape nimic. „O păpuşă vie !" îmi trecu prin minte.

— Strigă-le ceva, căci nu e vînt şi te-ar putea auzi, i-am spus eu.

Mi se părea îngrozitor să-i lăsăm să plece aşa, fără să ne luăm rămas bun.

Djem clătină uşor din cap.

L-am adus înapoi ca pe un bolnav. Deodată se poticni, îl simţii din ce în ce mai greu, iar în cele din urmă se prăbuşi la pămînt.

MĂRTURIA LUI JOHN KENDALL, TURCOPELIERUL ORDINULUI SFÎNTULUI IOAN DE LA IERUSALIM ASUPRA CELOR PETRECUTE DIN MAI 1483 ȘI PÎNĂ ÎN MAI 1485

Iată că ați ajuns și la mine. Mă și așteptam, de altfel. Probabil că mărturiile fratelui d'Aubusson nu vă mai inspiră suficientă încredere, așa încît îi verificați faptele cu ajutorul declarațiilor altuia. Lăsînd modestia la o parte, pot spune că alegerea dumneavoastră a fost cum nu se poate mai nimerită — căci cine altul, dacă nu turcopelierul Ordinului ar fi putut cunoaște în mod temeinic toate amănuntele afacerilor turcești ?

Despre mine cred că nu este necesar să vă vorbesc prea mult. Fiind al patrulea fiu al unei familii nobile, am fost dator să mă consacru bisericii, în ciuda înclinațiilor mele pentru cariera militară. Le-am împăcat pe amîndouă intrînd în Ordinul cavalerilor-călugări. L-am preferat pe cel al Ioaniților, deoarece era postul apusean cel mai înaintat împotriva celei mai mari primejdii care a amenințat vremea noastră — osmanlîii. M-am gîndit la gloria militară, ca să pot pătrunde și eu măcar printre rîndurile istoriei. Și am avut pînă la un punct prilejul : m-am remarcat la marele asediu din anul 1480. Este adevărat că un asediu — chiar în cazul unei rezistențe eroice — nu e nimic extraordinar, nimic glorios. Dar, în mod cu totul neașteptat pentru mine, mi-am lăsat în istorie numele legat de cel mai important caz din viața statelor europene din secolul al XV-lea : cazul Djem.

Desigur, v-a părut curios că pînă la plecarea lui Djem din Rodos eu nu am avut nici o contribuție ; alții erau cei care trebuiau să reprezinte Ordinul. Abia atunci cînd în jurul acestui caz au apărut primele complicații și Ordinul s-a împotmolit în ulițele întunecoase ale relațiilor dintre state, abia atunci, eu, John Kendall, am intrat în scenă.

Marele magistru m-a introdus în cazul Djem în clipa în care acesta a început să-i dea atît de lucru, încît nu-i mai putea face față singur. Căci fratele d'Aubusson informa Consiliul despre acțiunile sale în legătură cu Djem numai în linii mari ; la început, el a acționat în acest caz numai în numele său și chiar pe socoteala sa, aș spune, căci familia d'Aubusson a avut de cules mari cîștiguri de pe urma acestui straniu dar al sorții.

Și astfel, într-o zi din primăvara anului 1483, magistrul mă chemă în camera sa de lucru și-mi declară că de aici înainte voi fi ajutorul său în cazul Djem. Știu, vîrsta mea — eram cu cincisprezece ani mai tînăr ca dînsul — mă făcea necorespunzător pentru demnitatea de consilier. Dar d'Aubusson era perspicace (ba chiar foarte) ; el știa prea bine că un om care ar fi avut întocmai temperamentul și concepțiile sale n-ar fi făcut altceva decît să gîndească la fel ca dînsul ; d'Aubusson prefera să aibă în preajmă pe cineva care să-l contrazică și prin intermediul acestor discuții să-și poată da mai ușor seama de părțile slabe ale inițiativelor lui.

Introducerea mea în cazul Djem a coincis cu plecarea solului turc. Fratele d'Aubusson tocmai anunțase Consiliului că Baiazid va plăti anual o mare sumă de bani pentru întreținerea fratelui său și culesese mari laude. Și pe drept cuvînt : jalnicele noastre venituri, tezaurul nostru secătuit constituiau o mare problemă pentru Ordin.

Lăsînd laudele la o parte, magistrul era îngrijorat : Djem sultan reprezenta acum o pradă atît de prețioasă, încît nu putea rămîne proprietatea unui stăpîn atît de mic. Scopul nostru era să-l cedăm pe Djem celor mai puternici, cît mai tîrziu posibil și în cele mai avantajoase condiții ; era de datoria noastră să cîștigăm timp și prieteni și să alegem dintre aceștia pe acela care va plăti cel mai bine.

— Principala primejdie vine acum din partea curții regale franceze — începu d'Aubusson să-și desfășoare previziunile. Cu toate că-l ținem pe Djem prin diferitele comanderii ale Ordinului, că gazdele lui sînt comandorii noștri și prințul se află sub paza fraților noștri, aceste castele se găsesc pe teritoriul Franței și stăpînii lor sînt vasalii regelui francez. La un simplu ordin, ei sînt obligați să-l cedeze regelui pe acest oaspete — potrivit jurămîntului de vasalitate.

— Dacă sînteți sigur de acest lucru, Sfinția-voastră, nu văd pe ce ne putem baza. Ludovic al XI-lea este o vulpe bătrînă.

— Vezi, tocmai pe aceasta mă bazez. Pe faptul că e o vulpe bătrînă. Pariez că Ludovic va afirma în fața lumii cum că Djem este

oaspetele Sfintei noastre biserici, reprezentată de Ordin. În acest fel regele va tăia poftele tuturor celorlalți suverani referitoare la Djem.

Totodată însă, liniștindu-mă atît pe mine cît și pe sine însuși, fratele d'Aubusson porunci ca Djem să nu fie ținut prea mult într-unul și același castel și ceru să fie supus celei mai severe supravegheri. El stărui pe lîngă Ludovic al XI-lea ca micul duce Charles să fie înlăturat, măcar un timp oarecare — se știa că băiatul este foarte impresionabil și cu totul atașat de Djem. O deasă rețea de spioni (la nevoie i-am utilizat chiar și pe agenții papei, deoarece ai noștri nu erau în număr suficient) țineau sub supraveghere și curtea sultanului Kaitbai — unde locuia familia lui Djem — și Nisa sau Villefranche — de unde plecase în taină trimisul lui Djem — și Veneția — de aceasta ne temeam cel mai mult, căci ea reprezenta factorul fundamental în Marea Mediterană. Era nevoie de foarte multă muncă : cerneam prin sita spiritului nostru zeci de rapoarte, interogam persoanele dubioase pe care le puteam prinde și trimiteam noi înșine zeci de instrucțiuni.

E interesant să știți că hîrtiile referitoare la cazul Djem, mă gîndesc chiar numai la acelea din posesia Ordinului nostru (ca să nu mai vorbim de Franța, Veneția, Ungaria sau Roma), alcătuiau în timpul cînd acest caz se apropia de sfîrșit, un număr cu totul impresionant. Sarcina mea era să le țin în ordine, deoarece cu ajutorul lor fratele d'Aubusson dovedea de multe ori dreptul său de prioritate asupra lui Djem sultan, demasca mai știu eu ce suveran dînd pe față afacerile lui murdare sau șantaja pe altul în vederea obținerii unor importante avantaje materiale. Această uriașă grămadă de hîrtii a constituit o bogăție nu numai în timpul vieții lui d'Aubusson, ci avea să devină și o avere pentru urmași.

Și astfel spionii noștri, trimiși la Veneția ca să afle dacă Senatul va primi propunerile lui Baiazid, întîrziară luni de zile — mulțumiți Domnului că n-ați fost spioni la Veneția ! Secretele de stat erau păstrate cu atîta severitate (fiecare senator răspundea cu capul și cu întreaga sa avere pentru o singură vorbă scăpată în afară), încît pe spioni, în ciuda aerului umed de pe țărmul mării îi treceau toate nădușelile și de multe ori se întorceau (dacă se mai întorceau) cu mîinile goale. Totuși, de astă dată reușirăm : am fost avizați că Veneția respinsese generozitatea lui Baiazid, hotărînd să nu se amestece în cazul Djem (măcar deocamdată).

Vi se pare ciudat, nu-i așa ? În toate timpurile această republică de aur a trecut drept doar cine era — un monstru cu mii de mîini

și cu mii de ochi, care ucide și jefuiește. Vă întrebați, desigur, de ce Veneția a stat inactivă într-o situație atît de ademenitoare ? Răspunsul este unul singur : deoarece din această atitudine ea trăgea foloase. Dacă Veneția — oricît ar fi fost de imposibil — ar fi pus mîna pe Djem sultan, ar fi trebuit îndată să facă față aceleiași greutăți care ne dărîma și pe noi : să știe să-l păstreze pe Djem împotriva altor state care l-ar fi dorit. Și cum nu putea conta pe dragostea nimănui (Veneția se găsea chiar sub anatema papei, cu toată atenția față de niște fii spirituali atît de bogați), avea tot temeiul să se teamă de o puternică alianță împotriva sa, îndată ce l-ar fi preluat pe Djem. Într-un cuvînt, făgăduind lui Baiazid că va sta în expectativă, Veneția vîndu această abținere a sa cu un preț foarte bun : ea încheie un tratat de pace și de comerț cu noul sultan, în virtutea căruia obținea drepturi exclusive în Levant. Dacă observați, cazul Djem aducea aur nu numai acelora care acționau direct, ci și altora, adică unor spectatori isteți.

În general, anul acesta, 1483, s-a remarcat prin evenimente importante. Vă dați seama ce muncă ne-a trebuit nouă, lui d'Aubusson și mie, ca să le întîmpinăm și să le facem față.

În august a ajuns la noi vestea că Ludovic al XI-lea a murit. Contemporanii l-au clevetit totdeauna pe acest om nedemn și mare bărbat de stat. Moartea lui era dorită chiar de cei mai apropiați ai săi, dar pentru Ordin ea era prematură ; ne temeam că moștenitorii (în locul minorului Carol al VIII-lea conducea soră-sa, o femeie foarte ușuratică chiar și ca regentă) nu vor avea simțul diplomatic remarcabil al răposatului și că vor dori ca Djem să le aparțină în mod nemijlocit. Astfel acesta a trebuit să fie din nou mutat, de astă dată în ținuturi care depindeau ceva mai puțin de coroana franceză; trebuia să-i găsim lui Djem cîțiva protectori chiar în Franța — oameni care, în speranța că vor pune mîna pe dînsul, l-ar fi apărat de rege. Era un lucru de mare abilitate și foarte greu de dirijat de la distanță.

Cea dintîi măsură pe care am luat-o a fost să-l îndreptăm pe Djem spre nord-est. Dar mai înainte de asta — la porunca magistrului — i s-a luat suita ; aveam prea multe dovezi despre devotamentul celor treizeci de sarazini în stare să facă orice pentru stăpînul lor. (De altfel, pentru același lucru a insistat și sultanul Baiazid într-o scrisoare a sa adresată Ordinului.) Dispoziția lui d'Aubusson se referea și la Saadi, pe care dumneavoastră l-ați cunoscut. Ca să nu-l aducem pe Djem însă la o totală deznădejde, am hotărît să-l înlăturăm pe unicul său apropiat ceva mai tîrziu, înscenînd un accident. Problema lui Saadi am mai examinat-o și în legătură cu boala lui

Djem ; tînărul prinţ s-a dovedit puţin rezistent la comoţii sufleteşti şi era cazul să-l cruţăm. Tradus în fapte, aceasta însemna că Saadi urma să mai trăiască.

Să nu consideraţi că am procedat nejustificat de crud faţă de sarazinii lui Djem — nici dincolo, în Turcia, nu s-ar fi purtat mai bine cu ai noştri. În afară de aceasta era adevărat că nici ei nu erau liniştiţi. Ştiam, de pildă, că Djem — de astă dată fără învoirea noastră, ci în taină — trimisese pe unii dintr-înşii la regele Ungariei. Au fost uşor de prins — nu vorbeau limba şi cu toate că erau îmbrăcaţi în haine de-ale noastre semănau foarte puţin a creştini. I-am trimis la Rodos, unde fratele d'Aubusson a făcut tot ce era posibil ca să vorbească, dar ei au preferat o moarte lipsită de orice sens, păstrînd o taină pe care noi o ştiam de mult : faptul că au fost trimişi la Matiaş Corvin. Ne-a comunicat-o în augusta sa mînie însuşi Matiaş Corvin.

Fratele d'Aubusson v-a spus că, în primul său răspuns adresat Ordinului, Corvin s-a arătat gata să înarmeze şi să conducă o mare campanie împotriva osmanlîilor, îndată ce i-l vom ceda pe Djem. Regele ne explica situaţia din Rumelia, care era împotriva sultanului Baiazid, existînd deci terenul favorabil unei răscoale împotriva turcilor înşişi. Ajutat în mod firesc de răscoalele popoarelor care-şi pierduseră de curînd libertatea, el ar fi putut în mod sigur să smulgă Rumelia şi s-o despartă de Constantinopol. Într-o asemenea situaţie succesul expediţiei ar fi fost un lucru la îndemîna copiilor — încerca să ne convingă regele Matiaş. Oricît ar fi de necrezut, regele avea dreptate ; o ştiam şi fără explicaţiile lui atît de amănunţite. Şi tocmai de aceea am amînat răspunsul ce i-l datoram.

Fără a-l mai aştepta, Corvin ne-a scris a doua oară, iar după aceea ne-a copleşit pur şi simplu cu scrisorile lui. Era clar că-şi pierduse stăpînirea de sine.

La început, Corvin insista cu calm, cerîndu-l pe Djem sultan (în scrisorile lui, Djem era numit totdeauna sultan). Regele ne arăta avantajele. Mai tîrziu a început să promită — promitea în mod sincer şi din cauza aceasta nu făcea risipă. Ungaria era distrusă de lungi războaie duse atît împotriva osmanlîilor, cît şi împotriva Împăratului german. Pînă la urmă, pierzîndu-şi răbdarea în faţa răspunsurilor şovăielnice ale fratelui d'Aubusson, Matiaş Corvin îşi vărsă asupra Ordinului torentul indignării sale. Afirma că din cauza noastră, popoarele din sud-estul Europei lînceziseră un an de zile — pierzînd astfel timpul cel mai favorabil pentru un război împotriva Imperiului Otoman, care nu-şi revenise încă din luptele interne ; ne

acuza că ne purtăm ca niște negustori lacomi în momentul cînd era în joc un întreg viitor ; arunca asupra noastră răspunderea pentru tot ceea ce ar fi urmat (iar ce a urmat o să aflați în curînd) și încheia cu concluzia că s-a pierdut un moment nemaiîntîlnit și necrezut de prielnic pe care l-a avut creștinătatea în dorința ei de a scăpa de năpastă.

În această din urmă scrisoare, craiul Matiaș amintea că știa de dispariția trimișilor lui Djem — asta printre numeroasele lui acuzații la adresa noastră. Iar noi am tras îndată concluzia că cineva din suita lui Djem, pe care o înlăturasem de lîngă dînsul, a transmis această știre lui Matiaș. Ulterior, restul suitei (numărul membrilor ei scăzuse străbătînd ținuturile nesănătoase din jurul gurii Ronului — acolo sînt mulți țînțari și bîntuie frigurile) a fost coborît și mai adînc în subteranele citadelei de la Rodos, ca să nu mai ajungă astfel de glasuri întîmplătoare la urechile regelui Matiaș sau ale altora.

Fratele d'Aubusson era foarte necăjit de corespondența sa cu regele Ungariei. Față de mine se plîngea că ungurii n-au fost niciodată niște creștini prea zeloși, că au fost totdeauna după capul lor și nu au acționat împreună cu Sfîntul Scaun și cu Ordinele acestuia, după cum nu și-au putut însuși nici spiritul Apusului — prin spiritul Apusului el înțelegea că nu trebuie să te grăbești. Dar în sinea sa fratele d'Aubusson recunoștea, desigur, că supărarea sa avea o altă cauză : craiul Matiaș rostise cu voce tare acele remușcări, care-l rodeau pe magistrul nostru.

Aș vrea aici să mă abat puțin, deoarece observ că mersul cercetărilor vă duce pe o linie greșită ; este vorba de Corvin, atît de lăudat de martori. După afirmațiile acestora el ar fi fost singurul care ar fi văzut că se trecea printr-un moment unic, că el a fost singurul care ar fi fost gata să dea totul ca să-l obțină pe Djem și să-l pună în fruntea campaniei împotriva lui Baiazid. Iar pentru că noi l-am împiedicat de la acest lucru pe regele Matiaș — zic aceiași martori — cauza creștinătății răsăritene a eșuat.

Foarte bine. Dar cum vom explica atunci tratatul încheiat tot de regele Matiaș cu același Baiazid, în toamna anului 1484 ? N-ar fi trebuit — chiar fără Djem, dacă Rumelia ar fi fost într-adevăr atît de pregătită de răscoală, așa cum o socotea Matiaș — ca regele Ungariei să încerce o mare expediție ? Nu cumva Corvin îi atribuia lui Djem o forță făcătoare de minuni, tocmai pentru a justifica și ascunde propriile sale șovăieli ?

Eh, da ! Corvin a semnat cu Baiazid nu un tratat de pace, ci un armistițiu pe timp de cinci ani ; în acest timp Matiaș Corvin spera

să-l obțină pe Djem. Dar oare după acești cinci ani Rumelia nu s-ar fi liniștit sub puterea lui Baiazid, mai mult decît ar fi făcut-o într-un singur an ? Chiar dacă pînă atunci Baiazid n-ar fi întreprins nimic — n-ar fi dus de pildă un război împotriva Apusului dincolo de granițele Rumeliei.

Deoarece aceasta s-a și întîmplat, țin s-o amintesc. Liniștit din partea Ungariei, sultanul s-a aruncat asupra Herțegovinei ; un an mai tîrziu — asupra Poloniei. În același timp, craiul Matiaș își aranja vechile sale socoteli cu Frederic al Germaniei, pînă ce — cu toate că se afla doar la o săptămînă de drum de cel mai primejdios dușman, adică de osmanlîi — asedie Viena și o luă. Într-un cuvînt, regele Ungariei a participat și el activ la nesfîrșitele războaie dintre suveranii creștini. Și țineți seama — asta atunci cînd granița lui cu osmanlîii era fluctuantă.

Da ! Acesta era craiul Matiaș.

Să mă ierte Dumnezeu dacă am pus prea multă ardoare în ultimele mele cuvinte. Mi-am îngăduit-o, deoarece văd că sînteți gata să vă faceți o convingere greșită. Nu, nu craiul Matiaș este eroul din cazul Djem. Și vă rog, înțelegeți acest adevăr pînă la capăt : nici unul dintre contemporanii mei nu s-a putut ridica la înălțimea misiunii pe care i-o impunea vremea sa ; nici unul n-a putut lăsa la o parte interesele sale meschine, ca să vadă cazul Djem *prin perspectiva istoriei* și să profite de el ca atare. Și printre aceștia nici Matiaș Corvin — asta vreau să vă spun.

În timp ce suveranii lumii se certau între dînșii, noi doi, eu și fratele d'Aubusson treceam prin zile grele. În decursul acestor trei ani, din 1483 și pînă în 1486, am aflat în trei rînduri că Baiazid își pregătește corăbiile pentru război. Ținta lui nu era Rodos — de asta eram convinși ; sultanul Baiazid nu avea interes să-și strice relațiile cu temnicerii lui Djem. Începuse oare Baiazid să simtă că Djem nu mai e cu totul în mîna noastră ? Și în general pînă unde evoluase acest proces : trecerea treptată a lui Djem din mîinile Ordinului în puterea altor forțe ? Cine putea numi cu precizie aceste forțe și care era scopul pe care-l urmăreau ele — știa oare toate astea Baiazid ?

Acum, după ce v-am spus cele de mai sus, cred că vă imaginați situația în care ne aflam noi. Era foarte încordată — pur și simplu îngrozitoare.

De fiecare dată cînd primeam de la Constantinopol noutăți despre pregătirile lui Baiazid pentru un război pe mare, din cealaltă parte soseau la Rodos alți trimiși — ai papei sau ai regelui Neapolelui. Acolo se știa foarte bine că noi țineam cheia păcii cu Baiazid și

de aceea ne rugau insistent (nu fără daruri sau fără amenințări) : „Dați a înțelege sultanului Baiazid că Djem va porni spre Rumelia în fruntea unei expediții de două sute de mii de oameni."

Și fratele d'Aubusson făcea aluzia necesară, dacă cele ce urmează se pot numi așa : printr-un frate oarecare el trimetea sultanului o scrisoare arătîndu-i că tratatul nostru cerea ca flota turcă să nu părăsească Strîmtorile. În caz contrar, Ordinul l-ar fi socotit încălcat și nu avea să-l mai rețină pe Djem sultan ca pe un oaspete al său.

Neverosimil, veți zice dumneavoastră. Aflați însă că ceea ce vă spun este purul adevăr. Sultanul Baiazid cedă la acest mic șantaj : cedă o dată, de două ori, de trei ori, adică în anii 1483, 1484, și 1485. Am auzit că în zilele dumneavoastră s-ar fi găsit unul care ar fi considerat cazul Djem drept un lucru foarte exagerat, susținînd că ar fi avut o importanță cu mult mai mică. Dar judecați și dumneavoastră singuri : de trei ori sultanul Baiazid și-a amînat expedițiile, mai bine zis victoriile lui indiscutabile (nu exista nimeni care să i se împotrivească — v-am spus doar că suveranii creștini se luptau între dînșii) deoarece se temea să nu apară Djem.

Oricît ar părea de neverosimil, adevărul este acesta : Djem era o legendă nu numai la noi, unde, zic unii, l-ar fi înfrumusețat foarte mult trubadurii. Djem era o legendă și dincolo. Matiaș a crezut cu toată sinceritatea că umăr la umăr cu Djem va repurta un succes rapid ; tot atît de sincer era și Baiazid cînd credea că atunci cînd se va ivi Djem, oștile otomane i se vor închina și cetățile îi vor deschide porțile. De popoarele de dincolo nu vorbesc — nimeni nu poate răspunde ce ar fi făcut — aveam însă dovezi că ele s-ar fi aruncat îndată de partea oricărui răsculat împotriva Porții, chiar dacă acesta ar fi fost fiul cel mai mic, mai blond și mai bun al Cuceritorului.

De fiecare dată, în cele trei rînduri, cînd am trimis cîte un sol la Baiazid cu cererea insolentă ca sultanul să amîne expediția, am așteptat răspunsul cu inima cît un purice. Ne întrebam : va ceda oare Baiazid sau ne va răspunde foarte scurt (prin omul său, căci pe al nostru, desigur, l-ar fi ucis) : „Preaonoraților, aș dori să văd și eu oștile pe care i le veți da lui Djem. De unde veți lua acești ostași, cînd ei vă sînt necesari pentru luptele de la Ferrara, Florența, Neapole, Viena și mai știu eu unde ? De unde îl veți lua pe acest Djem ca să conducă expediția — din Franța, de la Rodos sau de la Roma ? Nu vă văd renunțînd, preaonoraților, la miile de ducați pe care le căpătați în fiecare an — sau vreți să le sacrificați pentru un război în care învingătorul voi fi eu ?"

Vedeți, tocmai de un asemenea răspuns ne temeam noi de la Baiazid și e foarte, dar foarte ciudat că nu l-am primit niciodată. Rămînea să admitem un lucru, sau mai bine zis două : sau că Baiazid era un imbecil, sau că Djem merita într-adevăr banii pe care-i plătea fratele său.

Ba nu, exista și a treia soluție (și bine că Baiazid n-a sesizat-o ; de fapt, tocmai aici și numai aici văd eu mîna lui Dumnezeu, care a salvat Apusul în acei ani de mare primejdie) : *imbecilii eram noi.* Nici chiar Baiazid, un sălbatic, așa cum ni l-au înfățișat unii — fapt însă neconfirmat de istorie — nu a ajuns la acest adevăr : *pentru cei patruzeci și cinci de mii de ducați de aur, pentru două-trei tratate comerciale, pentru egoismul său, Apusul a pierdut în realitate un prilej nemaiîntîlnit în istorie.*

Cînd fratele d'Aubusson a făcut primele mișcări în cazul Djem, cînd a completat foaia cea albă cu turaua lui Djem, cînd șantaja papalitatea, pe regele Franței și sultanul Egiptului — în toată vremea asta, o știu foarte bine, deoarece am fost martor ocular — fratele d'Aubusson tremura de teamă că va fi condamnat de lumea sa. Îi era frică să nu fie acuzat — așa cum a făcut cu totul stîngaci și cu totul neconvingător Corvin — de perfidie. Dar veni și timpul să nu ne mai temem. Cei ce ne-ar fi putut acuza au găsit foarte repede că perfidia noastră era măruntă de tot și ne-au depășit cu mare ușurință.

După cîte îmi amintesc, aceasta a început din ceasul în care a murit papa Sixt al IV-lea.

Treceau acum zilele interregnului pentru sfînta noastră biserică — era vremea în care urma să fie ales noul papă. Regret că nu s-a întîmplat să fiu la Roma în aceste zile ; se vorbea că nimeni nu-și putea închipui ceva mai complicat, mai sufocant, mai plin de spectacole și priveliști neașteptate și mai costisitor decît alegerea unui nou papă. Noi, cei de la Rodos, nu ne puteam spune cuvîntul, deoarece printre frații noștri nu se afla nici un cardinal. Marele magistru scrîșnea ușor din dinți cînd discutam împreună problema asta. „Cum e posibil — zicea el — ca un Ordin cu o istorie atît de glorioasă, cu o victorie atît de mare și de recentă asupra Cuceritorului însuși, să nu aibă în rîndurile sale măcar un cardinal ? Și asta pentru ce ? Pentru că tocmai această luptă ne-a secat atît de mult tezaurul, încît nu am fost în stare să cumpărăm vreunuia dintre noi rangul de cardinal. Da, numai pentru asta !"

În consecință, așteptam sfîrșitul alegerii ca simpli spectatori. Fratele d'Aubusson repeta mereu că ar fi votat pentru Inocențiu,

deoarece ar fi fost un om activ şi clarvăzător. Dar în sinea mea ştiam foarte bine cauza pentru care magistrul ţinea cu Inocenţiu. Cardinalul era din Rodos şi chiar dacă nu făcea parte dintre ioaniţi era un vechi prieten al lui d'Aubusson.

S-a întîmplat în aşa fel încît am aflat înaintea lui d'Aubusson numele noului papă şi tot eu am fost acela care i l-am comunicat : Inocenţiu al VIII-lea. Am văzut atunci ceva rar de tot — magistrul a rîs de bucurie. Fără îndoială se vedea foarte aproape de suprema putere bisericească şi începuse să socotească toate avantajele ce puteau decurge de aici. Nu era puţin lucru ; totdeauna e mai bine să fii favoritul suveranului, decît suveranul însuşi.

Potrivit regulilor noastre, fiecare nou papă trebuie să primească jurămîntul subalternilor lui spirituali. Astfel, în primăvara anului 1485 aveau să vină la Roma delegaţiile diferitelor Ordine şi episcopate.

De la Rodos am fost trimis eu, împreună cu fratele Caoursin, vicecancelarul Ordinului. Sarcina mea era să expun, în cuvîntarea pe care urma s-o ţin, meritele noastre în faţa primejdiei turceşti şi să-mi exprim speranţa că unul care s-a născut în insula noastră nu va rămîne surd la nevoile cavalerilor de la Rodos.

— Iar dacă va veni vorba de Djem — a fost ultima recomandare pe care mi-a făcut-o d'Aubusson — veţi afirma că nu sînteţi împuterniciţi să discutaţi această problemă. E mai bine ca Sanctitatea sa să-şi expună singur dorinţele. O să-i răspundem în scris la acestea.

Am plecat spre Italia pe la mijlocul lunii aprilie şi am navigat cu bine — fără a întîlni în cale corsari. La Roma am sosit spre sfîrşitul aceleiaşi luni. Oraşul sărbătorea încă alegerea noului papă, aşa încît toate străzile erau împodobite, seara aveau loc procesiuni cu facle şi mai în fiecare zi se făcea cîte un pelerinaj la mormîntul sau la moaştele cuiva. Inocenţiu al VIII-lea profita de aceste procesiuni ca să apară în faţa poporului, să împartă monetă mărunţă şi binecuvîntări. Totul era gălăgios, obositor şi plictisitor.

În fiecare dimineaţă, noi, delegaţii Ordinelor şi episcopatelor, asistam la depunerea unor jurăminte. Trimişii îşi citeau cuvîntările — erau aproape identice şi numai o ureche foarte încercată ar fi distins în ele acele lucruri mărunte, dar extrem de importante prin care se exprimau tocmai particularităţile uneia sau altei atitudini faţă de Roma. În rest conţinutul cuvîntărilor era unul şi acelaşi : toţi erau la fel de indignaţi de nesfîrşitele războaie dintre suverani, stăruiau pentru rapida pacificare a Italiei şi a Europei Centrale,

îşi exprimau temeri faţă de atitudinile ostile încă neorganizate, dar mereu crescînde ale orăşenimii ; de asemenea cu cea mai mare insistenţă se cerea organizarea unor acţiuni unite şi hotărîtoare împotriva primejdiei turceşti.

„Ce ştiţi voi despre această ameninţare ?" i-aş fi întrebat eu cu plăcere, cu toate că nu era locul s-o fac. Pentru că dintre toţi suveranii catolici numai cel al Poloniei şi al Ungariei încercaseră direct puterea osmanlîilor. De aceea aceştia din urmă vorbeau cel mai mult despre necesitatea organizării în grabă a unei expediţii cruciate împotriva Stambulului. Aici, bineînţeles, se pronunţa numele lui Djem, delegatul lui Matiaş Corvin exprimînd chiar amărăciunea regelui său, care era nemulţumit de Ordinul noastru.

La auzul acestor cuvinte am schiţat probabil o mişcare involuntară — ungurii aleseseră rău momentul şi voiam să le fac un semn în acest sens. Atunci am întîlnit privirea lui Inocenţiu al VIII-lea însoţită de un gest foarte uşor : „Abţineţi-vă !" voia să-mi spună el. M-am supus.

Ceva straniu a urmat în aceeaşi seară. Am fost vizitat de un marchiz al papei, care m-a invitat la Sanctitatea-sa. Inocenţiu al VIII-lea voia să-mi vorbească înainte de depunerea jurămîntului nostru. Vă asigur că este împotriva tuturor regulilor să primeşti, ca papă nou ales, pe subordonaţii tăi care nu şi-au depus încă jurămîntul. Asta însemna că Inocenţiu voia să discute cu mine în calitatea sa de persoană particulară.

Mergeam în urma marchizului — foarte pitoresc în veşmintele sale violete şi verzi, cu ciorapi albi şi zorzoane de aur sunător ; mergeam între doi oşteni din garda elveţiană, şi ei foarte pitoreşti, îmbrăcaţi în galben şi roşu ; mergeam la lumina faclelor prin nesfîrşitul labirint al palatului.

Marchizul mă introduse într-o cameră nu prea mare, după care se retrase. Am stat destul aici pînă ce o perdea grea s-a dat la o parte şi în odaie intră Inocenţiu cu pas domol. Nu era în veşmintele sale obişnuite ; purta doar o rasă albă, simplă.

Trebuie să vă spun că şi la această primă întîlnire ca şi la celelalte de mai tîrziu, Inocenţiu al VIII-lea mi-a făcut o impresie extrem de puternică. Era o adevărată personalitate, acest lucru, cel puţin, este incontestabil. Nu prea înalt, de loc uscăţiv, nici palid sau slab, avea o înfăţişare foarte suplă. La aproape cincizeci de ani ai săi, Inocenţiu părea un bărbat care nu trăise de loc după titul monahal, semănînd cu orice negustor mijlociu din Rodos sau cu vreun marinar din aceeaşi insulă. Ceea ce l-ar fi deosebit de

aceştia din urmă era privirea lui foarte pătrunzătoare, iscoditoare şi în acelaşi timp înţelegătoare.

În momentul cînd intră, papa se uită bine la mine — nici mai mult şi nici mai puţin decît era necesar, ca să-şi facă o impresie despre interlocutorul său. Nu-mi dădu mîna să i-o sărut — nu depusesem încă jurămîntul.

— Cred că Papalitatea are de aranjat cu Ordinul dumneavoastră unele lucruri pe care nu le putem discuta mîine la depunerea jurămîntului, începu Inocenţiu, fără să mă scape din priviri. Aţi observat deja că toţi fiii noştri spirituali şi-au exprimat, prin trimişii lor, dorinţa organizării cît mai degrabă a unei expediţii cruciate în Răsărit. Înţelegi şi dumneavastră că pentru un papă nu există o datorie mai sfîntă decît aceasta : să-şi lege numele de o cruciată. Se numără pe degete sfinţii noştri părinţi, care au reuşit să potolească duşmăniile din sînul creştinătăţii şi s-o conducă la luptă pentru o cauză divină. V-o spun, deoarece personal reproşez acest lucru predecesorului meu — n-aş fi amînat sau împiedicat o asemenea măreaţă acţiune. Ceva mai mult : îi voi consacra viaţa mea.

Îl ascultam în deplină linişte ; ştiam ce voi auzi. Fratele d'Aubusson ghicise : tratativele în legătură cu Djem nu mai răbdau să fie amînate nici chiar pînă mîine dimineaţă ! Probabil că Inocenţiu se temea să nu încheiem vreun acord cu trimişii lui Matiaş sau cu francezii şi se grăbea să pună sfînta sa interdicţie pe marfa noastră atît de scumpă.

— Dumneavoastră, ca luptători şi învingători ai turcilor, ştiţi foarte bine de cîte greutăţi va fi legată o asemenea expediţie. Încă nu avem pace în Italia, suveranii Germaniei şi Ungariei se luptă pe viaţă şi pe moarte. Voi face totul pentru a asigura pacea în sînul turmei mele — Dumnezeu să-mi dea putere ! Dar într-o singură privinţă nu mai putem aştepta, deoarece ne pîndeşte primejdia : nu trebuie să-l ţinem pe Djem sultan departe de Roma. Prezenţa lui aci ar fi un semn că expediţia este într-adevăr iminentă. Şi va înlătura orice posibilitate pentru duşmanii noştri de a-l răpi sau de a-l preda altora.

Inocenţiu se încălzise şi de aceea se ridică şi făcu cîtiva paşi prin mica încăpere în care ne aflam.

— Pur şi simplu mă mir cum răposatul Sixt şi-a permis o asemenea neglijenţă, continuă el. Să mulţumim atotputernicului că l-a apărat pînă astăzi pe Djem, dar nici atotputernicul însuşi nu-i protejează pe cei indolenţi. De altfel — Inocenţiu se opri înaintea mea, ca să-mi urmărească şi mai bine expresia feţei — am şi dat

dispoziții : Ancona și ținutul din jurul ei (una din posesiunile noastre) vor fi puse la dispoziția lui Djem sultan. Acolo va fi păzit de străjerii papei și ai ioaniților. Am și numit pe căpeteniile acestora, am fixat și suma pentru întreținerea lor, ba chiar am dat și rangurile corespunzătoare celor ce vor face parte din suita care va înconjura pe oaspetele nostru. Cum am putea pune în fruntea cruciatei un om pe care-l ținem ca pe cel din urmă cerșetor prin castelele provinciale din Franța și pe care l-am lipsit de suita și de strălucirea ce i se cuvine ! Nu în acest fel vom determina pe regi și pe principi să ia parte la cruciată, nu în acest fel, frate Kendall ! Oare magistrul dumneavoastră nu înțelege acest lucru ?

De la un moment dat am cam început să mă pierd — Sanctitatea sa mă luase foarte repede. Vorbea așa, de parcă nu noi am fi fost stăpînii, vreau să spun gazdele lui Djem, ci Papalitatea însăși ; de parcă între noi ar fi existat deja o înțelegere și nu ne-am fi găsit în situația de a o încheia de-abia de-acum înainte.

— Nu am nici o împuternicire să discut cazul Djem, a fost tot ceea ce mi-a venit în gînd să spun.

— Și de ce ar fi necesară ? întrebă papa foarte mirat. Oare fratele d'Aubusson consideră Ordinul ca ceva separat de Sfînta noastră biserică ? Oare ce-i al nostru și al vostru nu formează unul și același bun ?

— Aș îndrăzni să spun, Sanctitatea-voastră, că nu întocmai, m-am încumetat eu să vorbesc, deoarece lucrurile ajunseseră atît de departe, încît mă speriau. Atunci cînd Rodosul a fost sub asediul și focul dușmanului, l-au apărat numai luptătorii Ordinului. Cînd a trebuit să reparăm zidurile noastre dărîmate și să facem și altele noi — căci asupra noastră stă încă amenințarea — noi am făcut-o singuri.

— Nu chiar singuri, frate, mă corijă ușor papa. M-am uitat printre hîrtiile noastre : Rodosul a primit de la noi, după asediu, două mii de ducați.

„Eh, asta înseamnă abilitate !" mi-am zis în sinea mea. La vremea asediului — pierderile noastre se ridicau la cel puțin douăzeci de mii — am considerat acești două mii de ducați ca o batjocoră. Și culmea, acum și pe ei ni-i scotea pe nas ! Ba ni-l cereau în schimbul lor și pe Djem al nostru, care era aur curat !

— Nu sînt împuternicit, am repetat eu.

— Și nici nu e necesar, a repetat și Inocențiu. Vă rog doar să transmiteți fratelui d'Aubusson că Ancona este gata să-l primească pe oaspetele nostru. Splendoarea curții lui Djem ne va costa sume

uriaşe, dar Papalitatea cere Ordinului vostru — întreţinerea lui Djem o plăteşte Baiazid, nu-i aşa ? — doar treizeci de mii de ducaţi pe an. Restul păstraţi-l pentru dumneavoastră. Ţinem seama de remarcabilele merite ale ioaniţilor, care l-au primit şi l-au păzit pe Djem sultan ; aceste servicii vor fi răsplătite. Comunicaţi magistrului vostru următoarele : Guiscard d'Aubusson, smeritul nostru frate, este făcut cardinal.

Cu multă atenţie, dar cît mai puţin vizibil, Inocenţiu urmărise pe faţa mea efectul vorbelor sale. Ca să fiu sincer, mă ameţise cu totul ! După trei veacuri de existenţă şi de servicii aduse Romei, ioaniţii nu obţinuseră în conclav nici un cardinal. A trebuit să le cadă în mînă un prinţ barbar, scos din minţi de insuccese, ca să cîştige mila Papalităţii !

„Minunate sînt căile tale, Doamne !" mi-am zis eu în admiraţia remarcabilei inteligenţe a lui Inocenţiu. Papa răsplătea nu pe Pierre d'Aubusson — schimbul acesta ar fi bătut prea tare la ochi. Cardinal ajungea fratele acestuia — bătrînul acela mediocru, lipsit de ambiţie şi uşor de condus (pînă acum îl dusese de nas fără crîcnire Pierre al nostru), la care nimeni din Rodos nu se gîndea. În acest fel, afacerea se încheia totuşi cu uriaşe avantaje pentru Pierre, iar în plus acestuia i se mai da o speranţă şi anume : să ajungă şi el însuşi cardinal.

„N-o să lîncezească Papalitatea, dacă te afli tu la conducere !" am tras eu concluzia. Într-adevăr, primii paşi ai lui Inocenţiu al VIII-lea marcau o cotitură.

— Mai transmiteţi fratelui meu Pierre d'Aubusson — continuă papa după o mică pauză, ca să-mi dea timp să judec bine lucrurile — că dau o apreciere şi mai înaltă meritelor lui personale în cazul Djem. Îndată ce oaspetele nostru va sosi la Ancona, Pierre D'Aubusson va fi proclamat — cardinal-diacon al Sfintei noastre biserici.

Îndură-te, Doamne ! mi-am zis eu apucînd strîns braţele scaunului căci aveam impresia că voi leşina. Va să zică, era limpede că în timpul pe care-l petrecusem la Roma, preţul lui Djem crescuse la o sumă de necrezut. Cardinal-diacon ! Păi ştiţi dumneavoastră ce înseamnă rangul de care vă vorbesc ? Şi acest întreg torent de bunuri pămînteşti avea să se reverse asupra lui Pierre d'Aubusson — conducătorul a două mii de monahi desculţi şi al unei insule sortită pieirii.

„Minunate sînt căile tale !" mi-am repetat eu în sinea mea, gîndindu-mă că o să mor de nerăbdare pînă ce voi ajunge să văd cum vor fi primite aceste noutăţi de d'Aubusson însuşi.

— Numirea e gata făcută — şi Inocenţiu desfăcu în faţa mea într-adevăr documentul respectiv — va intra în vigoare în ziua pe care am amintit-o. Iar acum, frate Kendall — îmi vorbi el cu multă căldură — o să vă rog să trecem în paraclis. Mîine veţi depune jurămîntul Ordinului dumneavoastră înaintea Sfîntului meu scaun. Iar astă-seară vă veţi jura pe viaţa dumneavoastră — nu trebuie să-l amestecăm pe Dumnezeu şi pe mucenicii lui în treburile noastre pămînteşti — că nimeni, în afară de fratele d'Aubusson nu va afla de această convorbire a noastră.

Paraclisul era în întuneric. Îl lumina doar o singură lumînare pe care o adusese Inocenţiu. Am îngenunchiat în faţa acelui simplu crucifix — locul de rugăciune al multor papi, prin urmare locul în care se întîlnea Dumnezeu cu locţiitorul său de pe pămînt — şi m-am jurat. Pe viaţa mea. Nu l-aş numi chiar jurămînt ; trebuia pur şi simplu să-mi dau seama că viaţa mea depinde de felul în care voi şti să tac. Iar Inocenţiu socotea, după cît se vedea, că pentru aceasta îmi trebuie mai mult timp şi de aceea îmi propuse cu un glas foarte dulce :

— Făceţi-vă aici şi rugăciunea voastră de seară, frate. Puţini călugări, simpli soldaţi ai bisericii noastre, au îngenunchiat aici.

Fratelui Caoursin i-am spus că Sanctitatea-sa a precizat cu mine felul în care se va desfăşura ceremonia de mîine. Vicecancelarul a tăcut. Nu ştiam şi nici n-am aflat dacă şi el era legat de un jurămînt asemănător cu al meu.

În dimineaţa următoare am citit cuvîntarea noastră de salut, am îngenunchiat împreună cu Caoursin în faţa pristolului, am depus jurămîntul şi am primit binecuvîntarea, iar a doua zi am şi pornit-o spre Rodos.

Ne-am îmbarcat la Ostia. Cu puţin înainte, cu totul întîmplător, cineva ne-a ajuns din urmă — ne-a spus că ar face parte din delegaţia de la Neapole. Ne-a rugat să ne oprim în acest oraş în drum spre Rodos. După cum ne spunea, aceasta ar fi fost de mare folos pentru Ordinul nostru.

Trebuia să iau hotărîrea pe răspunderea mea. Caoursin îmi evita privirea, refuza să-mi dea vreun sfat. Iar eu nu mă hotărîsem nici în ceasul cînd am început să navigăm în umbra apăsătoare a norului negru de fum de pe Vezuviu. Bănuiam că pe corabie trebuie să fie măcar un marinar îmbrăcat în aur de papă. Ba poate chiar şi trei. Cum vor aprecia ei vizita mea la Neapole ? Dar mă jurasem doar că voi păstra în taină propunerea papei şi nimeni nu-mi interzisese să mă opresc într-un port sau altul.

Am cotit spre mal, dar pot spune că nici n-am văzut țărmul, atît de mult mă orbeau grijile și gîndurile. Nu m-a impresionat nici primirea făcută, despre care fratele Caoursin povestea pe urmă că ar fi fost regească, și nici darurile — suspect de bogate — cu care ne-a copleșit regele Ferrand. Nu mă gîndeam decît la un singur lucru și anume : la întrevederea pe care trebuia s-o am cu regele.

La ce bun să vă mai descriu pe larg convorbirea — ea semăna aproape cu totul cu cea de la Roma. E adevărat, cu alte nuanțe : regele Ferrand susținea că el ar avea dreptul să-l găzduiască pe Djem, deoarece posesiunile Neapolului și mai ales Sicilia erau cele mai expuse primejdiei turcești. Regele ne făgăduia cîte în lună și în soare — pămînturi și bani, armată pentru apărarea Rodosului. Nu putea însă să ne promită ranguri de cardinal pentru frații d'Aubusson și era fatal să piardă. Ba chiar mă rodea conștiința în timp ce se încărcau pe corabie darurile primite — erau pur și simplu bani aruncați pe gîrlă de regele Ferrand. „Fiecare își plătește prostia" — mi-am zis eu mîngîindu-mă. Într-adevăr, Ferrand nu putea să fie un suveran prea deștept dacă nu și-a dat seama că nu era primul care ne făcea astfel de propuneri și dacă nu simțea că Djem costa mult mai mult decît era în stare să plătească un rege.

Această din urmă afirmație a făcut-o de fapt fratele d'Aubusson după întoarcerea mea. Atunci cînd mi-a comunicat că sultanul Kaitbai a propus Ordinului, pentru a-l obține pe Djem, o sută douăzeci de mii de ducați. O parte din ei — douăzeci de mii — fuseseră deja vărsați în tezaurul nostru. Aurul acesta îl aduseseră oamenii văduvei răposatului cuceritor, mama lui Djem ; se grăbise să ne trimită toată averea ei (se poate bănui că o văduvă de sultan în exil nu putea să aibă mai mult), numai și numai să ia înaintea eventualelor noastre șovăieli, sperînd să ne lege printr-un cuvînt.

Tot ceea ce primisem pînă aici pentru Djem — erau bani mulți ; desigur, ați făcut și dumneavoastră socoteala — nu mă îngrijorau atît, cît mă îngrijorau acești douăzeci de mii de galbeni. Totuși, nu-i așa ? Sînt lucruri pe care omul le trece cu greu. Nu este ușor, de pildă, să te gîndești la mama unui întemnițat.

— Dumnezeu mi-e martor ! zise d'Aubuson, de parcă mi-ar fi citit gîndurile. Uite, banii ăștia să știi că-i voi înapoia într-o bună zi.

Și așa a și făcut, puteți să verificați și dumneavoastră : au fost, de altfel, singurii bani primiți pentru Djem, pe care i-am dat înapoi. Nu de bună voie — e cazul să fim cinstiți. D'Aubusson a fost silit s-o facă.

Contrar aşteptărilor mele, marele magistru a ascultat propunerile lui Inocenţiu al VIII-lea nu numai fără pic de entuziasm, ci dimpotrivă — foarte posomorît.

— Sfinţia-voastră — l-am ajutat eu să le primească — asta e mai mult decît în visurile noastre. Preţul lui Djem creşte pe fiecare ceas !

— Tocmai de aceea, rosti printre dinţi d'Aubusson. După care adăugă foarte apăsat : Tocmai de aceea ! mă face să turbez întrecerea asta a lor nebunească ; îmi arată necontenit cît aş fi putut cîştiga dacă l-aş mai fi avut pe Djem.

— Dar ce vorbiţi, Sfinţia-voastră, Djem e al nostru ! N-am luat noi toate măsurile...

— Ce măsuri ! acum vedeam că şi fratele d'Aubusson e capabil de cea mai curată ură omenească. Djem se află pe teritoriul Franţei. Nu vei fi crezînd cumva că regele stă cu mîinile încrucişate şi ne va lăsa să scoatem din ţara lui o asemenea nestemată ? Dumnezeule, dacă noi am fost idioţi, de ce să sperăm că sînt şi alţii ca noi ?

— Dar noi am ales, Sfinţia-voastră, acel loc ! Dacă Djem cîntăreşte într-adevăr aurul ce se plăteşte pentru el, atunci, rămas la Rodos, ar fi fost, fără doar şi poate, răpit. Şi pe urmă nu uitaţi că avem şi noi o parte din cîştigurile cazului Djem.

— O parte ! repetă d'Aubusson din cale-afară de mînios. Semăna cu un cămătar care a dat faliment. — Oare nu vă daţi seama, frate Kendall, cît e de îngrozitor să posezi doar o parte cînd al tău a fost totul ? Şi în afară de asta, dumneavoastră nu mai ştiţi şi altele. În timpul în care aţi lipsit, Baiazid a năvălit în Siria ; l-a ucis pe Kasîm beg, conducătorul caramanlîilor, pentru că s-a amestecat în cazul Djem ; acum vine rîndul lui Kaitbai. Cu o lună în urmă Baiazid i-a cerut acestuia pe mama şi pe soţia lui Djem ; Kaitbai a refuzat. Pînă la Anul Nou va fi război. În Marea Mediterană. Şi dacă au început luptele pe uscat, nu e atît de simplu să-i mai cer lui Baiazid să-şi ţină corăbiile în Marea Neagră. El îmi va răspunde că este în război cu sultanul Egiptului şi că aceste vase îi sînt necesare acolo. Iar odată intrate în apele noastre, ce le-ar împiedica să-şi îndrepte tunurile spre Rodos ? Pe dumneavoastră vă întreb, frate Kendall !

— Ce l-ar împiedica ? Creştinătatea, Sfinţia-voastră ! Dacă ţin seamă de atitudinea hotărîtă a papei Inocenţiu, de dorinţele atîtor suverani de a-l obţine pe Djem şi de a porni în cruciată — atunci un atac al Rodosului va însemna tocmai începutul luptei între cruce şi semilună.

— Mă bucură previziunile dumneavoastră optimiste, frate Kendall, zise printre dinți magistrul. În ceea ce mă privește nu văd decît un singur aliat sincer : sultanul Kaitbai. Toți ceilalți — vorba îi devenise tăioasă de atîta ură — vor prefera ca Rodosul să cadă. Și asta pentru a-și însuși acea parte pe care o mai primește încă d'Aubusson. Asta e !

M-au trecut fiori de spaimă. Dar și mai rău era că magistrul părea să aibă dreptate. Cel puțin în baza experienței noastre de pînă acum. Eram gata să-l întreb la ce măsuri se gîndește, pentru a nu ne lăsa surprinși de evenimente, cînd d'Aubusson continuă :

— Oricum va fi, ne putem baza numai pe Inocențiu ; el ar fi singurul care ar avea un cuvînt de spus. Veți călători din nou la Roma, frate Kendall, ducînd aprobarea mea. Îl vom ceda pe Djem papalității, pentru tot ceea ce ne-a promis. N-are decît să-și bată capul Inocențiu asupra modului în care l-ar obține pe Djem — acest lucru este peste puterile noastre. Și să nu deznădăjduim cu totul. În definitiv, tratatul referitor la întreținerea lui Djem este încheiat între mine și Baiazid ; poate că sultanul n-ar fi dispus să încheie unul nou — cu papa, de pildă. Oricum ar fi, torentul de aur va trece prin Rodos, nu-i așa ?

Și d'Aubusson rîse amar, ca omul care încerca în clipa de față o deziluzie. Pe urmă rîsul i se stinse din cauza concluziei care veni imediat :

— Cine știe dacă nu e mai bine așa. Dacă Baiazid află că Djem a trecut în Italia, va socoti cruciata drept iminentă. Și atunci nu va mai fi atît de insistent în Marea Mediterană.

A UNSPREZECEA MĂRTURIE A POETULUI SAADI REFERITOARE LA EVENIMENTELE PETRECUTE DIN OCTOMBRIE 1483 ŞI PÎNĂ ÎN IUNIE 1484

După cîte îmi amintesc, depoziţia mea anterioară s-a terminat cu şederea noastră la Rumilly — comanderia Ordinului, aflată în Savoia. V-am vorbit despre acest loc cu duşmănie, dar dacă privesc înapoi spre tot exilul nostru, acolo n-a fost chiar atît de rău, deoarece mai nădăjduiam încă.

Şederea noastră la Rumilly s-a terminat brusc în toamna anului 1483. Îndată după boala lui Djem, ba chiar cu ceva înainte ca el să se fi însănătoşit pe deplin.

V-am mai spus că Djem a avut prima lui criză, pierzîndu-şi cunoştinţa cînd i-a văzut plecînd pe cei din suita noastră. În seara aceea, l-am tîrît cum am putut pînă la pat şi l-am învelit. Avea faţa lividă ca de mort ; nici atunci, cînd zăcea fără cunoştinţă, chipul lui nu-şi pierduse acea expresie de suferinţă şi durere. „Oh, Djem, scumpul meu prieten — îmi ziceam eu — unde sînt zilele cînd ne aşteptai dimineaţa abia descălecat de pe calul ce te purtase în goană cu faţa încă îmbujorată, arsă de soare, cu sîngele în obraji, sprinten şi fericit fără motiv ? Tu singur păreai atunci ziua care venea — aşa de frumos întîmpinam dimineţile împreună cu tine!...'

Îi udasem tîmplele şi-i desfăcusem haina la piept. Mă temeam să chem pe careva dintre cavaleri, cu toate că observaseră şi ei, desigur, starea sănătăţii lui Djem. Mi-era frică de cupa pe care i-ar fi oferit-o oaspetelui lor. Acum nu mai aveam pe nici unul dintr-ai noştri între zidurile de la Rumilly ; trebuia să păşim ţinîndu-ne unul de altul, precum orbul şi surdul dintr-o veche poveste.

Mi-aduc aminte, n-am închis ochii o săptămînă de zile. Nopţile mi le petreceam fără somn, abia moţăind. În semiîntunericul odăii mi se părea că văd unduind perdelele din cauza mişcării unui om şi

că simt în adierea vîntului suflarea caldă a cuiva. Totul în jurul nostru respira o vrăjmășie ce te înconjura și te pătrundea de pretutindeni, iar într-însa noi eram cu totul singuri, cu totul lipsiți de apărare.

Oricît și oricum v-aș descrie situația noastră, n-ați putea să v-o imaginați : undeva, departe de patrie, doi tineri neîncercați încă de viață, doi poeți din Orient ședeau închiși între ziduri necunoscute, între ostași pe care nu-i înțelegeau, într-o lume cu totul străină.

Dar iarăși văd că dumneavoastră apreciați în mod greșit drama noastră ! Înclinați să ne compătimiți pentru viața de temniță în care ne aruncase propria noastră încredere. Nu ! Nu aci era esențialul. Ceea ce ne apăsa cel mai mult, ceea ce l-a doborît într-adevăr pe Djem la pat a fost nu contradicția dintre două moduri de viață, ci dintre două moduri de gîndire, profund diferite.

Știți, dumneavoastră, cei de astăzi, îl vedeți pe orientalul de odinioară într-o lumină falsă — deoarece îl judecați după felul în care l-ați cunoscut mult mai tîrziu. Or, acest lucru este jignitor pentru mine, gînditorul oriental din secolul al cinsprezecelea. Deoarece în Evul Mediu, care-și trăia sfîrșitul, Orientul a fost ceva măreț. El nu cunoștea state cu o singură naționalitate ; în nemărginitele lui imperii se vorbeau cîteva zeci de graiuri și existau cîte două-trei religii, alături de mult mai multe erezii. Moștenirea antichității nu fusese aici niciodată ștearsă ; în Orient, soldații ajungeau împărați și mulți împărați își găseau moartea în exil ; aici — acesta este lucrul cel mai important — nimeni nu a reușit vreodată pînă la capăt să învingă omul, omul născut cu dreptul la fericire, omul care se zbate și caută mereu.

Din Orient a răsărit lumină în tot timpul Evului Mediu și pe drept cuvînt noi, orientalii, îi socoteam pe cei din Apus barbari. Erau oamenii care se statorniciseră de curînd — abia de vreo zece veacuri pe pămînturile lor ; renunțaseră lesne la libertate în favoarea multor stăpînitori mărunți, după cum renunțaseră la credințele și gîndurile lor în favoarea unei biserici unice. În zece veacuri apuseanul n-a învățat nici măcar să se spele, lăsînd pradă ruinei sutele de băi minunate făcute de romani — căci noii veniți nu știau la ce poate servi o asemenea baie.

În aceleași zece veacuri, noi am vîndut Apusului parfumuri, mătase, mirodenii, cărți și erezii, pînă ce la urmă — asta cam prin vremea mea — l-am învățat să și cugete. Tocmai atunci apuseanul a preluat moștenirea noastră, a preluat-o o dată cu moartea Bizan-

ţului. Ca orişice parvenit, a sărit peste cal : a început să facă ceea ce nimănui nu i-ar fi trecut prin minte. Nu vorbesc de cazul Djem, el era doar o verigă în orgoliul şi ambiţia crescîndă a Apusului.

Noi fuseserăm educaţi altfel. Vă rog să mă credeţi — nu-mi apăr naţionalitatea sau credinţa — un oriental pe vremea mea era înainte de toate un cetăţean al lumii, fiind învăţat să conceapă pămîntul ca un întreg şi să vadă în om coroana acestuia. Cetiţi-ne versurile — biserica noastră le nega, dar nici un poet de-al nostru n-a fost ars pe rug sau întemniţat pentru versurile lui. Pînă şi credinţa noastră ceda acolo unde era vorba de dreptul omului la fericire pămîntească şi această fericire era scop în sine. În faţa ei cedau toate celelalte considerente, oricît de înalte ar fi fost.

Nu vă spun toate astea aşa, în van — vreau să vă explic contradicţia dintre cele două feluri de gîndire, manifestată atît de puternic în cazul Djem. Nici astăzi încă dumneavoastră nu înţelegeţi cum şi de ce a trebuit să treacă Djem prin toate aceste suferinţe. Stau mărturie cărţile scrise de generaţii de monahi care au prezentat şi au justificat acest caz, stau mărturie nenumăratele romane dulcege despre Zizim, care inundaseră Apusul în secolele şaisprezece şi şaptesprezece. Este inexplicabilă pentru dumneavoastră uşurinţa lui, copilărească pare încrederea lui, iar suferinţele pe care le-a îndurat par a fi pur şi simplu căutate. Toate acestea însă au o altă explicaţie : ele sînt consecinţa inevitabilă a felului nostru de a gîndi, a concepţiei noastre despre lume. În ea nu-şi găseau locul nici fratele d'Aubusson, nici cavalerii îmbrăcaţi în rase negre şi nici închisorile cu două scopuri sau soliile cu două feţe. Ea nu permitea să scrii pe hîrtie sentinţa de moarte a unui om în aşa fel, încît sub dînsa să se afle propria sa semnătură ; nu permitea să-i iei condamnatului ultimul său bun — cei treizeci de prieteni dezarmaţi.

Iată, acest conflict, această ciocnire dintre Djem şi Apus era cauza fundamentală a bolii de care suferea.

Există ceva condiţionat în mecanismul conştiinţei omeneşti. Dacă se ajunge pînă acolo, încît în clipa următoare ea cade în pură nebunie, aceeaşi conştiinţă încetează să mai lucreze ; între ea şi realitate se interpune o perdea groasă. Conştiinţa continuă să mijească, dar numai în sinea ei, fără a-şi mai căuta hrana în lumea exterioară.

Aşa s-a întîmplat şi cu Djem. Din ziua aceea el a rupt cu logica, s-a retras într-o lume a sa proprie, plină de reprezentări ireale şi speranţe într-o evadare fără temei, nădăjduind într-un

ajutor venit de undeva din necunoscut şi mai ales într-o lume populată de amintiri, de multe, multe amintiri. Djem delira vorbind de expediţii cruciate conduse de un prinţ mahomedan sau de cruda răzbunare asupra fraţilor îmbrăcaţi în rase negre venită din partea ostaşilor victorioşi ai lui Baiazid. Cu toate că erau alcătuite din fiinţe vii, de posibilităţi şi evenimente reale, născocirile lui Djem mă ameţeau. Ele nu voiau să ţină seama de realitate în întregimea ei.

Să nu-l socotiţi pe Djem drept nebun — ar fi o greşeală. Pentru că el mergea, vorbea şi judeca întocmai ca oricare altul, dar între conştiinţa lui şi lume stăruia perdeaua aceea grea despre care am vorbit. Nici eu însumi nu am dat-o la o parte, nu i-am arătat lui Djem că aiurează. De ce ? Ştiam că numai aşa va supravieţui. Măcar trupeşte.

Şi într-adevăr, Djem zăcu atunci fără cunoştinţă zile şi nopţi nesfîrşite şi tare m-am temut că nu va scăpa. Vreo zece zile nici n-a mîncat ; şedea aşa cufundat în rătăcirea lui. Îl vedeam în fiecare dimineaţă tot mai străveziu, mai topit sub cuverturile lui, iar trăsăturile feţei i se pierdeau în hăţişurile dese ale părului auriu — mi se părea că barba creşte atît de repede, de aspră şi de deasă numai la morţi.

Puţin mai tîrziu această ameţeală învăluită în visuri făcu loc unei agitaţii febrile. Djem vorbea din timp în timp, cîteodată foarte tare, iar alteori în şoaptă, de parcă ar fi complotat ceva ; îl striga pe Frînc — mai ales pe el — pe Mehmed, pe Haidar sau pe Hiusein beg ; Djem striga dînd ordine de luptă sau de retragere, discuta înflăcărat cu d'Aubusson, vorbea cu Matiaş Corvin. În acele zile el se manifesta şi altfel — suspina pe cadavrul Cuceritorului şi se plîngea alintător maică-si ; jura credinţa veşnică micului duce de Savoia, îşi cînta versurile ce evocau nopţile din Caramania şi, căutînd cuvinte foarte simple, vorbea cu fiul său, ceea ce era destul de caraghios. Niciodată însă nu m-a strigat pe mine, nu mi-a pomenit numele. Parcă şi în visurile astea ale lui simţea că sînt aici, că-i voi fi totdeauna alături — mă socotea o parte din sine însuşi.

Aşa au trecut zile şi nopţi groaznice pentru mine. Mai ales nopţile. Încăperea noastră foarte înaltă, la a cărei cupolă nu ajungea lumina lumînării, se umplea de tot felul de vedenii. Podeaua scîrţîia de ronţăitul şoarecilor, auzeai cum carii rod grinzile de lemn şi simţeai parcă duşmanul ce se ascundea după perdele. Prin această odaie treceau toţi aceia pe care Djem îi striga în somnul său. Veneau în pas uşor poeţii noştri — o mulţime foarte tînără şi

neînchipuit de veselă — aceia pe care îi lăsasem la Konia ; treceau caramanlîii conduși de Kasîm beg, aspri și credincioși, cu cămășile lor de cînepă pătate de sînge — pe aceștia îi părăsiserăm în Siria, Licia și Cilicia ; intra micul duce, uneori chiar călare, iar umbrele nopții îl făceau matur de-a binelea — unde era acum ducele cel mic ? Și aproape totdeauna, noaptea, venea d'Aubusson — el nu intra și nici nu trecea, ci era pur și simplu veșnic prezent, ascuns în întunericul ungherelor, și respira o dată cu adierea vîntului.

E curios că n-am înnebunit și eu, stînd aici închis cu Djem care delira, în mijlocul acestei lumi de care el fugise, aflîndu-și refugiul în boala sa. Cred că m-a scăpat grija mea cea mare — grija pentru Djem, inutilă și absurdă, de care mă agățasem și pe care mi-o asumasem singur, ca un om pe cale să se înece.

N-am numărat zilele, dar într-una din ele — tîrziu după amiază — Djem dormi adînc și fără crize, fără delir. Acum însă mă năpădiră pe mine gîndurile, căci ceasurile de liniște îmi erau rare. Și deodată auzii :

— Saadi, e zi sau noapte ?

Djem rosti aceste cuvinte cu o voce care nu-mi lăsa nici o îndoială — se întorcea la viață. M-am aplecat asupra lui, asupra feței lui aproape de nerecunoscut. Și-o studia și Djem : își trecu mîna lui foarte albă, aproape scheletică de pe frunte spre tîmple și de acolo spre bărbie.

— Mi-a crescut o barbă de derviș, Saadi, zise el. Am zăcut mult?

L-am îmbrățișat și l-am strîns la umărul meu, căci nu voiam să vadă că plîng. Era foarte slab, dar ciudat de greu. Mi se părea că marea mi-a aruncat în brațe un înecat pe care îl căutasem multă vreme.

— Djem, i-am spus, am trecut și prin asta, Djem...

Ceea ce nu însemna că nu ne așteptau altele. O săptămînă mai tîrziu, frații ne-au anunțat că vom pleca. Nici n-am mai întrebat de ce, pentru că răspunsul ar fi fost : e necesar pentru siguranța prințului. Abia tîrziu am aflat că această călătorie fusese legată de moartea lui Ludovic și de faptul că Ordinul se temea de Charles de Savoia.

Cînd ne-au scos din Rumilly și ne-au adus caii, am tresărit. De astă dată plecarea nu mai semăna cu cele de pînă acum. Nu mai era suita noastră pestriță, picurată cu aur ; Djem nu mai avea să călărească sub paza ei, la strigătele și trîmbițele oamenilor noștri. Cu luni înainte, aceste procesiuni strînseseră în jurul lor

nobilimea din Savoia — din fiecare pas al lui Djem se năşteau atunci cîntece şi versuri.

Iar în dimineaţa aceea de toamnă, din Rumilly ieşi un cortegiu trist. Doi străini în haine colorate, îşi călăreau în tăcere caii. Amîndoi păreau abia sculaţi de pe patul de boală. Clipeau dureros din pricina luminii puternice şi nu se ţineau prea siguri în şa. Iar în jurul lor — înainte, în urmă, de-a dreptul şi de-a stînga — mergeau călare fraţii îmbrăcaţi în rase negre.

Djem rămase tăcut toate cele trei zile cît ţinu drumul. Mergeam călare tot prin Savoia şi inima mi se strîngea la gîndul că o părăsim. Începusem să mă obişnuiesc cu stîncile ei albe, cu tufişurile scunde şi mărăcinoase, cu micile şi rarele ei păduri bîntuite de mistral, cu cerul ei pur. Aici ne simţeam pînă la un punct lîngă ceva al nostru — simţeam boarea Mediteranei, iar malul de dincolo era de fapt la noi acasă... Dealurile de aici semănau puţin cu cele de la Brusa — unul şi acelaşi soare încălzea această parte a lumii. Mă făcea să sufăr drumul care mergea mereu spre nord-vest, care ne îndepărta tot mai mult de locurile noastre.

Am călătorit trei zile. Nu ne întîmpina şi nu ne petrecea nimeni. Era clar că fraţii ne ascundeau. A treia zi, am ajuns la un castel oarecare, pe urmă, după două sau mai multe săptămîni, l-am schimbat cu al doilea, apoi cu al treilea. Am studiat regiunea Dauphiné, de parcă trebuia să-i fac harta. Dar glumesc — n-aş fi putut-o face. Căci nu drumuri, castele, păduri şi văi îmi rămăseseră în minte în acea vreme. Călătoria asta a rămas legată doar de un singur chip — chipul lui Djem — pe care se vedeau pe rînd, mînia de nestăpînit, amărăciunea resemnării, scurte luciri de speranţă, dar mai ales suferinţa, suferinţa şi deznădejdea. De bună seamă nici eu nu arătam altfel, numai că pe mine nu avea cine să mă descrie : ca totdeauna Djem se ocupa numai de sine însuşi, iar nobilimea din Dauphiné nu dădea prea multă atenţie unei oarecare slugi a sultanului.

Pretutindeni Ordinul ne oferea aceleaşi şi aceleaşi distracţii : vînătoare, trubaduri, mîncare şi băutură peste măsură. În ceea ce ne priveşte, noi căutam să le facem cît mai variate prin convorbiri, dar şi acestea, pe tăcute, în toiul nopţii, deoarece frica de fraţi ne intrase în sînge. Noaptea ne pierdeam în tot felul de presupuneri (noutăţile ce ajungeau pînă la noi erau mai mult decît sărace şi poate chiar false). Căutam să ne dăm seama ce face Baiazid sau ce intenţionează Corvin, ce intervenţii întreprinde Sfîntul părinte în

lumea creştină, unde au fost duşi cei treizeci de tovarăşi ai noştri. Dar cîte alte întrebări nu ne frămîntau.

Să nu mă întrebaţi de ce eram în primul rînd nerăbdători căci aceasta reiese de la sine. Începusem să ne dumirim că-şi băteau joc de noi, căutînd să ne distragă atenţia cu tot felul de petreceri. La început, la Nisa, ele păreau firești : un suveran turc vizita Franţa, era întîmpinat, i se acorda toată cinstea — deci totul era normal. Dar nici un fel de primire n-ar fi durat atît de mult ; orice suveran străin ar fi avut în atîta vreme măcar o întîlnire de rangul său, ar fi semnat vreo hîrtie — vreun tratat, vreo înţelegere, vreun legămînt. Dar în cei aproape şapte ani de cînd se afla în Franţa, Djem nu fusese primit de nimeni care să fi avut un titlu mai înalt ; micii seniori locali nu-i vorbeau decît de vin şi de vînătoare ; nu primise scrisori, de nici un fel, nici măcar una singură !

O dată pe an, în luna aprilie — oriunde ne-am fi găsit — ne vizita trimisul lui Baiazid. Acelaşi care adusese de curînd la Rodos banii necesari întreţinerii lui Djem. Cu ajutorul Ordinului el controla dacă şehzade Djem mai este printre cei vii. Aceste zile erau negre pentru noi şi începeam să le simţim cu cîteva săptămîni mai înainte. Iar Baiazid devenise pretenţios ; trimisul său nu se mai mulţumea — aşa cum pînă de curînd făcuse Hiusein bei — să-l zărească de departe pe Djem. Ni se cerea să ne prezentăm, ca să ne vadă de la o distanţă de doi paşi.

În aceşti ani Djem mai trăia încă puternic asemenea ceasuri. Omul lui Baiazid era totuşi unicul turc în faţa căruia apăream — adică unicul supus al lui Djem, în viitor. De aceea căuta să facă totul ca să-l impresioneze şi să-l domine doar cu înfăţişarea sa (niciodată nu a pronunţat vreun cuvînt în faţa lui). Cu acest prilej Djem îmi cerea ca înainte de primire să-l îmbrac cu cea mai mare atenţie ; neglijent de obicei faţă de aspectul său exterior, el îşi alegea acum cu cea mai mare grijă podoabele, le schimba de cîteva ori pînă ce era sigur că le-a ales pe cele mai corespunzătoare. Se uita în oglindă, închizînd puţin din ochi, ca să-şi dea seama dacă tot ceea ce era pe el era bine combinat, dacă exista armonia necesară între culori, nuanţe şi natura ţesăturilor din care erau lucrate veşmintele, dacă nu se pierdea cumva efectul artistic — în asemenea ceasuri Djem se pregătea, de parcă ar fi urmat să apară în faţa unui pictor şi nu înaintea vreunui bei oarecare al sultanului.

După aceea, stăpînul examina şi îmbrăcămintea mea — mă purtam, de parcă aş fi fost vizir. În sfîrşit — foarte ciudate erau acele momente şi de aceea nu pot să le trec sub tăcere — începea

lucrul cel mai greu pentru Djem : se studia şi căuta ca figura lui să aibă expresia cea mai potrivită ; înlătura de pe ea orice sentiment omenesc, pînă ce reuşea să exprime cea mai pură şi mai majestoasă indiferenţă. Într-adevăr, în cele cîteva ceasuri care se repetau în fiecare an, stăpînul meu părea un idol şi nu o fiinţă vie.

Deşi călugării îl iritau totdeauna, în aceste zile Djem dorea prezenţa lor. Ei se înşirau pe ambele părţi ale întregului drum pe care urma să-l străbată, îmbrăcaţi în armuri complete, avînd şi ei aceleaşi expresii reci.

O porneam printre cele două şiruri ale lor. Deseori scările castelului erau strîmte, căci nimeni nu bănuise că vor sluji vreodată la recepţia vreunui suveran — şi ne frecam veşmintele cu fir de aur de numeroasele cămăşi de zale ; alteori lespezile de piatră pe care călcam erau ici-colo foarte tocite, aşa încît pasul lui Djem nu era egal, părînd că merge călare ; în sfîrşit, uşile aşa-numitei săli de primire erau de multe ori prea strîmte, ca să poată trece mai mulţi oameni — avangarda pazei lui Djem sultan — şi oamenii se ciocneau unii cu alţii, armurile lor scoţînd sunete metalice. Dar totdeauna şi pretutindeni Djem apărea prin aceste castele de provincie în aceeaşi neasemuită splendoare.

În urma sa veneam eu afişînd un chip cît mai smerit, aşa cum se potrivea unui vizir al sultanului, care păşeşte cum ar păşi în urma soarelui. Djem urca uşor cele cîteva trepte, pentru a se opri în faţa tronului, pregătit şi el în grabă. Nu se aşeza. Stătea puţin neverosimil de frumos, de splendid şi de lipsit de orice expresie. Un tablou viu al puterii domnitoare, asta voia el să arate în faţa supusului care-şi greşise stăpînul.

Era foarte amuzant să-l priveşti pe acest supus — de altfel, în fiecare an altul. Vedeam cum Djem îl orbeşte dintr-o dată şi sînt sigur că l-ar fi doborît dacă trimisul n-ar fi fost pregătit pentru această clipă. Şi asta nu numai pentru că Djem intrase în legendă , neasemuitul său farmec nu începuse încă să pălească şi continua să te captiveze şi să te domine. Şi asta, cu hrana, de multe ori, sărăcăcioasă, pe care i-o puteau oferi aceste castele străine, locuite de scutieri, de cei ce se îngrijeau de cîinii de vînătoare sau cel mult de mici baroni, cu toată izolarea şi necunoscutul în care trăia. Cred că trăsătura cea mai caracteristică a lui Djem era tocmai acest farmec al lui.

Timp de cîteva minute stăpînul meu se desfăta în admiraţia singurului său supus din acest an. Această admiraţie o ducea cu el prin galeriile, coridoarele şi încăperile castelelor ; o ascundea sub

perna patului său, ca să se bucure de ea noaptea ; o ducea cu el pe la vînători şi petreceri. Eram cu totul sigur că, atunci cînd în timpul unei asemenea petreceri Djem devenea dintr-o dată absent, cu un zîmbet întipărit pe faţă, avea în faţa ochilor amintirea acestui omagiu şi se simţea măgulit la gîndul că farmecul său nu-l părăsise.

Slabă mîngîiere — veţi spune. Desigur. Dar ştiţi ce înseamnă setea de putere pentru un pretendent de douăzeci şi cinci de ani, sănătos, ambiţios şi alintat ? Tînjeşte după ea mai mult decît orice, căci setea asta n-o poţi compara cu aceea a călătorului care merge prin pustiu, cu patima nepotolită sau chiar cu moartea prin înfometare. Arzătoare şi copleşitoare, această sete îl transforma pe Djem într-o faclă de nerăbdare. „Cînd ? striga, din toată puterea fiecare fărîmă din trupul lui — cînd voi conduce, în sfîrşit expediţia, cînd voi învinge şi voi intra în Topkapu ca sultan ? Cînd ?"

Oh, cît de bine îl înţelegeam ! Eu, căruia libertatea nu i-ar fi adus nici victorie şi nici tron ; eu, care aspiram spre dînsa ca un simplu muritor şi nu vedeam în libertate nimic mai mult decît libertate. Această dorinţă a mea îmi era de ajuns ca să-mi umple toate gîndurile, visele şi întreaga mea fiinţă — ea îmi schimbase pînă şi felul de a mă mişca, încît mi se părea că fiecare din jurul meu va întreba ! „Tot aici eşti, Saadi ? Cum e posibilă libertatea fără tine ?"

Şi uite că era !... Undeva (pretutindeni, în afară de Rumilly, Montreux le Vicomte, Rochechinard şi alte castele din Dauphiné) bărbaţii de vîrsta mea trăiau — făceau războaie, negustorie, case, datorii şi copii — pe cînd eu călăream înconjurat de temniceri amabili şi nobili aduşi prin ordin, vînam iepuri, seara ascultam cîntece stupide despre fecioare înşelate în dragoste sau despre răufăcători pedepsiţi de Dumnezeu şi beam vinul ăsta franţuzesc, subţire ! Cum o fi fost butea asta uriaşă, de nu se mai golea de atîţia ani şi nu se mai termina apa asta înroşită pe care mi-o dădeau mie, mie care erau obişnuit cu vinul de Cipru şi de Şiraz, vin gros ca sîngele unui beduin mort de sete !

Eh, da ! — iar m-am abătut de la depoziţia mea. Dar cu ce vreţi să umplu zilele care au trecut fără să aducă cu ele nimic important pentru noi ? Cum să vă descriu pe toţi dracii ăştia care ne purtau prin toate părţile şi ne sileau să facem lucruri pe care le-aţi numi smintite, sau poate chiar caraghioase ?

Şi cum vă spuneam, ne aflam la Rochechinard. O să vă scutesc de descrierea lui, la ce bun să vă mai înfăţişez toate locurile prin care ne-au adăpostit — erau mici popasuri în drumul vieţii noastre,

deoarece în fiecare din ele lăsam cîte ceva din noi pînă ce am ajuns să ne vedem aşa cum ne-a născut mama, goi, nu cu trupul, ci cu sufletul. Nici Rochechinard nu era altfel decît celelalte castele — unul de mîna a doua. Stăpînul său era comandorul de Avignon — căci continuam să fim duşi de la o comanderie ioanită la alta.

Firește, la Rochechinard s-au apucat de îndată să organizeze în cinstea noastră tot felul de petreceri — aproape că nici nu-mi puteam închipui o zi fără ele ; mă săturasem pînă în gît şi mă gîndeam că mi-ar face mare plăcere, dacă într-o bună dimineaţă ar pune cineva mîna pe mine şi s-ar apuca să mă bată, dar să mă bată pînă s-o face seară — ce lucru minunat şi deosebit ar fi fost ! Zadarnic adresam nobilimii din Dauphiné unele şi aceleaşi întrebări — ca întotdeauna voiam să ştiu ce face Charles. Mi se răspundea în doi peri : că ar fi sau la Chambery, sau poate la Lyon, la neamurile lui.

Simţeam cum aceste răspunsuri se vărsau pe nerăbdarea lui Djem ca uleiul fierbinte pe o rană deschisă. Căci două speranţe mai nutream şi noi : Charles şi Corvin. Charles n-a reuşit să facă nimic în tot acest an. Dar Matiaş ? De ce oare toţi trimişii noştri în Ungaria — şi cei secreţi, şi cei ştiuţi de toţi — pieriseră, de parcă-i înghiţiseră pămîntul ; de ce Ordinul nu amintea niciodată de Corvin în ştirile pe care ni le dădea ?

„E imprudent, dar trebuie să întrebăm de el, Saadi ! hotărî la un moment dat Djem. Ştiu că fraţii or să ne mănînce, sînt sigur de asta. Dar ce ar fi dacă ai vorbi cu careva din nobilii ăştia mai mărunţi sau cu vreun scutier de al lor ?"

Astea erau noile gînduri care-l frămîntau pe Djem. Au început aici, la Rochechinard. Djem socotea că era timpul să acţionăm şi noi. Ne lăsasem prea multă vreme doar în seama marilor puteri. Aceste hotărîri ale lui Djem, întărite de nerăbdarea lui, îl frămîntau groaznic. Erau totuşi mai de suportat decît lamentările, decît propriile lui jeluiri sau crizele bolnăvicioase de deznădejde. Acum ziua şi noaptea — dar mai ales noaptea — croia tot felul de planuri fantastice, pe care mi le împărtăşea şi mie, fără să lase la o parte nici un amănunt. Nu sînt sigur dacă ajunsese la ele din cauza boli (căci nu-l mai consideram şi nu l-am mai socotit de aici înainte ca pe un om cu totul sănătos) sau era urmarea firească a celor prin care trecuserăm ori a celor care ni se conturau în viitor. Oricum ar fi fost, Djem începu să trăiască cu gîndul evadării.

— Să ajungem odată la Chambery, la Charles ! îmi şoptea Djem noaptea, cînd toţi dormeau, chipurile, căci noi ştiam că erau urechi

care ne ascultau şi atunci. Dacă ajungeam la Charles, el o să ne dea o strajă bună care să ne ducă în Ungaria. Nu este exclus, Saadi !

— Ba este cu neputinţă. La Chambery magistrul şi regele au cel puţin vreo zece spioni. În maximum zece zile amîndoi vor afla că ne găsim acolo. Şi pot să-l constrîngă pe Charles, crede-mă ! Dacă am fugit şi am izbutit să ne adăpostim în Savoia n-am rezolva nimic.

— Atunci nu ne rămîne altceva decît să căutăm să ajungem în Ungaria. Nu încerca să mă convingi de contrariu, Saadi ! Dacă mîine vom fi lipsiţi şi de această posibilitate ? Spune şi tu, ce am pierde dacă am face o asemenea încercare ? Încrederea lor, Saadi ?

— Aparenţa libertăţii noastre, Djem. Văd că tu nu o apreciezi îndeajuns. Am putea nimeri şi la temniţă, la cea mai obişnuită şi severă închisoare. Lipsiţi de orice speranţă. Acum avem cel puţin speranţa...

— Nu şi nu ! se îndîrjea Djem, încît mi-era teamă să nu vorbească cu glas tare. Timpul trece şi nu ştim dacă peste cîteva luni Corvin nu va renunţa la războiul său împotriva lui Baiazid. Clipele sînt scumpe, Saadi ! Chiar mîine trebuie...

Discuţiile astea ale noastre se terminau în mai multe feluri. Djem îmi poruncea să aflu pe unde trebuie să trecem, dacă plecăm din Dauphiné, ca să ajungem în Ungaria ; sau să aflu care sînt planurile politice pe care le croieşte acum Corvin, cum se poartă regele Franţei faţă de Charles şi aşa mai departe.

Şi uite astfel, noaptea, îmi compuneam şi-mi pregăteam convorbirile pe care urma să le am a doua zi. Bine că sînt şi scriitor şi poet totodată — învăţasem cum să mă port cu cei cu care vorbeam şi cum să îndrept lucrurile, ca să nu-mi dau jocul pe faţă. Oriunde mă aflam, fie că mergeam călare sau petreceam cu seniorii din Dauphiné, nu scăpam niciodată din mînă firele planului meu. De cele mai multe ori izbuteam cu undiţa cea mai simplă — o făceam pe beatul, căci e un lucru admis de toţi ca poeţii să fie mai rar treji. Atunci revărsam asupra interlocutorului meu un torent de cuvinte — se vede că nu le pronunţam întotdeauna corect, că rîdeau de mine — şi-mi deschideam puţin sufletul, dînd frîu liber visurilor mele. În felul ăsta îi predispuneam la un dram de sinceritate, e drept, oarecum involuntară.

De fapt, n-am întrebat niciodată pe unde duceau drumurile spre Ungaria, căci o asemenea atitudine a mea ar fi trezit repede bănuieli. Speram că, dacă vom fugi — cu toate că niciodată n-am crezut-o — ne vom conduce după stele. În acest fel aflam cîte ceva despre evenimentele care se petreceau în Europa.

Cînd i le împărtăşeam lui Djem, acesta îmi răspundea cu aceleaşi cuvinte. „Vezi, nu trebuie să mai aşteptăm ! Nu avem ce pierde ! D'Aubusson nu mă va ucide, pentru că îi aduc aur greu. Fă ceva, născoceşte ceva !"

Am început să lucrez mai stăruitor în primăvara anului 1484. Pînă atunci ne-am obişnuit la Rochechinard : nobilii din împrejurimi ne vizitau foarte des ; cunoşteam acum suitele şi cîntăreţii lor.

M-am oprit asupra unuia dintre dînşii, care era poet şi cîntăreţ. L-am preferat, deoarece slujeam amîndoi aceluiaşi zeu. Era tînăr, însă ajunsese la o mare faimă (cîntecul său despre Richard Inimă de Leu în captivitate era fără îndoială cel mai bun din toate cîte le-am auzit în legătură cu acest rege). Ni l-a adus seniorul de la Montreux le Vicomte — fratele lui d'Aubusson.

Îndată ce începu să cînte, mi-am dat seama că seamănă foarte bine cu poetul nostru rural — cu Haidar. Se vedea cît de colo că nu se născuse printre nobili, ba nici măcar printre slugile acestora — tînărul era lipsit de purtări alese — dar cîntecul său exprima sinceritate. Era inspirat. Timid şi stîngaci în timpul prezentării, Renier (aşa îl chema) se regăsi pe sine abia cînd începu să cînte. Atunci parcă se izolă de noi. Mă uitam la el cum se detaşează de cei de faţă, stăpînit doar de creaţia sa ; simţeam cum o şlefuieşte şi cum înflăcărarea celui mai potrivit cuvînt şi plăsmuirea celei mai fumoase imagini îl duceau tot mai sus, situîndu-l deasupra unei lumi, care nu era a sa.

Îl priveam pe Renier — căci acum nu-l mai auzeam — cufundat în gînduri amare ; odinioară, înainte de a mă fi descoperit Djem, cîntasem şi eu aşa, iertaţi-mă pentru ceea ce vă spun. Odinioară — întîiaşi dată în faţa lui Djem — cîntasem la fel şi-l făcusem să mă prefere tuturor celorlalţi cîntăreţi pe care-i ascultase pînă atunci. Şi această preferinţă — numiţi-o dragoste, dacă vreţi — mă ucisese ca poet. De asta mi-am dat seama în clipa cînd l-am auzit cîntînd pe Renier. Într-adevăr, gîndul şi inima mea nu se mai puteau desprinde de lumea asta. De ani de zile nu mai trecusem prin efortul şi totodată prin uşurinţa cu care căutam şi găseam cuvintele, nu mai simţisem acel moment sublim de chin şi fericire, care este inspiraţia însăşi... Eram legat de pămînt, fiindcă aici trăia şi suferea acela pe care-l iubeam. Eram proprietatea lui.

Da, mă uitam la Renier şi vedeam cum se impune păstorilor ăstora din Dauphiné. „Nu e necesar să înţelegi arta — gîndeam eu — puţini ajung pînă aici. Dar căldura inimii se cucereşte prin ceva care n-are nume ; dacă îndrăzneşti şi reuşeşti o dată, te-ai şi impus..."

Şi puteţi să vă închipuiţi, din cele ce vă voi spune, cît de jos ajunsesem eu, poetul Saadi, în decăderea mea. Cînd Renier termină şi se retrase, şi m-am dus după dînsul, nu i-am vorbit în limba noastră adevărată, nu i-am arătat amărăciunea mea de poet sfîrşit, ci cu totul rece, dar foarte potrivit pentru omul în care mă transformasem — acela de om de stat cu totul nepriceput — am încercat îndată să-i trezesc compătimirea faţă de Djem.

— M-aţi făcut să plîng cu cîntecul dumneavoastră, Renier ! am spus eu pe un ton vulgar, în timp ce poetul din mine plîngea într-adevăr de ruşine.

El se uită la mine, cîntărindu-mă.

— Mă bucur, zise. Mă bucur mult că v-am făcut să plîngeţi.

Aceste cuvinte nu-l emoţionară pe omul de stat, în pielea căruia intrasem.

— Poate că (îmi dau seama, inspiraţia dumneavoastră caută eroi nefericiţi) aveţi şi un cîntec despre Djem. De ce nu ni-l prezentaţi ?

— Pentru că nu-l am. De bună seamă sînt primul trubadur care a cîntat în faţa lui Djem, dar nu despre dînsul. Dumneavoastră sînteţi Saadi, nu-i aşa ? Ştiţi, eu cred că nu e bine să stai în preajma aceluia pe care l-ai cîntat. E mai bine aşa.

Traversarăm curtea în timp ce vorbeam. Renier se ducea ca să cineze alături de cei care se îngrijeau de şoimi şi de cîini. Iar eu îl însoţeam, făcînd ceva cu totul nedemn pentru poziţia unui prim demnitar al aceluia care era aproape sultan.

Renier îşi dădu seama de greşeala mea. Se opri în faţa uşii de la bucătărie şi rămase cîtăva vreme cu privirea pironită în ochii mei.

— Ştiu ! zise el deodată, dar destul de încet, ca să nu-l poată auzi cineva. Ştiu şi cît aţi plîns şi ce cîntece vă trebuie. Şi, în general, cred că ştiu mult mai multe decît dumneavoastră, Saadi. Pentru că stau în afară. Întreaga Lume veche discută acum despre libertatea sau despre întemniţarea lui Djem. O să vorbească şi o să uite, aşa cum s-a întîmplat cu Richard Inimă de Leu ?

Am înţeles : Renier nu aştepta să-l ajung din urmă, ci se grăbea să iasă el însuşi în întîmpinarea mea. Mi-am luat inima în dinţi şi am îndrăznit — nu puteam scăpa un asemenea prilej :

— De ce să aşteptăm să uite, Renier ?

— Oho-o ! răspunse el cu glas tărăgănat şi rîse. Dar dacă sînt cumpărat de fraţi ?

— Nu eşti ! am zis eu deznădăjduit (asemenea discuţii erau pentru mine egale cu moartea). Nu eşti ! N-ai fi venit în faţa lui

Djem cu un cîntec despre Richard Inimă de Leu. Nu l-ai fi cîntat așa...

Vorbeam prostii, bineînțeles. Dar tocmai acum Renier încetă să mai surîdă.

— Am înțeles, Stăpîne. Mîine de dimineață voi saluta sculare lui Djem sultan cu niște cîntece din Alsacia. I-aș cînta și la vînătoare, am niște cîntece de vînătoare foarte frumoase.

Într-un cuvînt, a doua zi de dimineață, în timp ce ne aflam la vînătoare am vorbit bărbățește cu Renier. Să nu credeți cumva că trubadurul acesta era un complotist și că-l trimisese la noi cineva. Pur și simplu el îl iubea nespus pe acel copilandru — toți trubadurii Franței țineau foarte mult la micul duce Charles — și voia să-i facă o bucurie. În afară de aceasta, bănuiam la Renier un fel de ură împotriva fraților și care-i scăpa printre cuvinte. N-am aflat niciodată dacă se datora altei cauze sau făcea parte din aceeași străveche ură care există între poeți și călugări.

Ce să mai vorbim, Renier ne făgădui să ne pună la dispoziție lîngă podețul din pădure doi cai și cîte un rînd de haine pe fiecare șa, arătîndu-mi în linii mari drumul pe care trebuia să-l urmăm în fuga noastră.

— Ar fi o prostie să vă-ndreptați spre Chambery ; una și mai mare — s-o porniți spre răsărit. Coborîți direct la mare, dar căutați să ajungeți nu în Savoia, ci la gura Rhonului. Sau în Mauritania, dacă vă țin curelele. Și căutați o corabie să vă ducă dincolo.

— La Cairo ? am întrebat eu scos din minți. Nu ne gîndisem să fugim în Egipt.

— Kaitbai se află în război cu Baiazid. Iar Corvin a făcut pace de o lună de zile.

— Pace între Baiazid și Corvin ! Vestea asta mă doborî dintr-o dată.

— Da, dragă prietene. Nu mai sperați la craiul Ungariei ! altele-i sînt interesele acum.

Renier mă depășise, prevenindu-mă să nu plecăm mai înainte ca el însuși să fi părăsit castelul de la Rochechinard. Și aici semăna cu Haidar — îi plăcea să ducă lucrul pînă la capăt. Iar eu stăteam și nu-mi puteam reveni — toate planurile, toate drumurile, toate șansele de succes erau date peste cap. Într-adevăr, de ce-am apucat oare pacea asta — și nu avea s-o urmeze alta, cea dintre Turcia și Egipt ?

„Dumnezeule mare, de ne-ar ucide în bătăi mîine seară dacă nu reușim ! gîndeam eu. Jocul acesta dintre două lumi, în centrul căruia

se afla Djem însoțit de mine, era din ce în ce mai insuportabil. De s-ar sfîrși totul mîine ! Într-un fel sau altul..."

I-am comunicat în șoaptă lui Djem toate pregătirile, discuțiile și promisiunea trubadurului. În întuneric — ne făceam că dormim — am simțit degetele lui Djem pe fruntea mea : „Îți mulțumesc, Saadi ! șopti el. Știam că o să faci ceva."

Ne-am hotărît să dispărem în acel ceas în care petrecerea e pe sfîrșite, atunci cînd cei treji moțăie, iar cei beți fac tot felul de pozne și nu prea poți să-ți dai seama cine s-a dus la culcare și cine a plecat pe afară pentru nevoile lui. Firește, era tocmai momentul în care oricine s-ar fi gîndit să fugă ; noi însă eram prea puțin pregătiți pentru o asemenea treabă. Așa se face că am și ales momentul cu pricina.

Am trăit clipele astea cu toată emoția, aidoma unor începători. În timpul cinei, Djem părea și mai beat și mai nebunatec decît fusese vreodată, pe cînd eu mă încăpățînam să stărui într-un fel de somnolență inexplicabilă. Ni s-a părut că toți erau convinși de firescul atitudinii noastre sau cel puțin nimeni n-a dat semne de bănuială. Era destul de tîrziu cînd ne-am strecurat pe uși diferite, ne-am întîlnit în curte și am traversat-o prin întunericul cel mai mare. Speram că se va găsi firesc să trecem prin bucătării (în acest fel evitam să ieșim pe poarta castelului) — acolo Djem, chipurile beat criță, îmi turnă un polonic de apă în cap (explicînd slugilor că dorea să mă trezească) — iar după aceea să greșim puțin ușa.

Afară era o noapte destul de întunecoasă — în această privință fuga noastră avea sorți de izbîndă. Castelul de la Rochechinard arunca o umbră foarte deasă pînă pe malul aproape abrupt al văii prin care curgea rîul ce străbătea pădurea.

Ne împiedicam, gîfîiam, alunecam prin mocirlă și ne înnămoleam în rîu. Asta pînă la pod. Acolo, într-adevăr, am găsit doi cai. Pe șeile lor era cîte o legătură cu haine.

— O să ne schimbăm în zori, vorbi în șoaptă Djem. Te implor, Saadi, hai mai repede !

Eu însă mă grăbeam cît puteam, fără să mai aștept ruga cuiva. Cunoșteam bine potecile pădurii, căci le bătusem de multe ori la vînătoare. Călăream cît mai în tăcere, tresăream la orice zgomot și căutam să găsesc drumul cel mai scurt spre cîmpie.

— Îți mulțumesc, Allah, ție, care n-ai dorit ca fuga noastră să izbutească, că ne-ai dăruit măcar acel scurt ceas de călărie prin cîmp deschis. Scăldat parcă în lumină, cu tot întunericul nopții, după

bezna de două ori mai neagră a pădurii, se ivi deodată în fața ochilor noștri cîmpul — acel spațiu larg și nesfîrșit, de mult uitat.

Am început să gonim caii de-a lungul lui. Djem îi îndemna cu un strigăt triumfător, dacă putem numi așa acea șoaptă pronunțată ceva mai tare. Îmi lipisem fața de gîtul calului meu — un căluț mărunt, ieftin — căci eram mișcat pînă la lacrimi. Îl vedeam puțin înaintea mea pe Djem, așa cum îl știam eu, din nou numai elan, din nou triumfător. Avea o poziție puțin stranie — nu se aplecase ușor spre coama calului, ci sta drept în șa voind parcă să adune pe umerii săi cît mai mult din boarea răcoroasă a nopții.

Aproape uitasem de noi și nu știu cît am călărit așa, la voia întîmplării. Pe urmă, Djem se opri. „Saadi, caută să găsești calea după stele ! Încotro se află Chambery, Saadi ?" (În învălmășeala noastră scăpasem să-i spun că — în timp ce noi petreceam în Dauphiné — multe se schimbaseră în lume și că trebuia să ajungem la Cairo și nu în Savoia.)

M-am oprit și eu. Înainte de a-i răspunde a fost o clipă de liniște, tropotul cailor noștri nu mai răsuna în tăcerea nopții. Și în clipa aceea am auzit undeva pe aproape un alt galop de cai. Erau mai mulți, nu doar doi călăreți și opt copite de cai. Nu, nu era nici un fel de ecou. Și nu numai că veneau după noi, dar ne și ajunseseră din urmă.

Îngrozitoare mi s-a părut atunci fața lui Djem ; așa, probabil, arată somnambulii în clipa cînd îi trezește cineva brusc. O față suptă, inertă — goală. Asta cît timp ceata de călăreți ne înconjură și strînse cercul în jurul nostru. Mi s-a părut că sforăiau sinistru nu caii, ci călugării în bărbile lor. Disprețul fraților arăta și batjocoră, și mulțumire de sine, și siguranța puterii lor. Cu aceasta din urmă se adresă fratele Antoine d'Aubusson lui Djem :

— Înălțimea-voastră s-a rătăcit în plimbarea sa nocturnă. Castelul Rochechinard se află mult în stînga.

Aceasta a fost prima noastră încercare. Au urmat și altele. Nu mai țin minte numărul lor. Știu doar că au fost mai bine pregătite. Mai dibaci ticluite. Dar nici una din ele n-a izbutit să înșele vigilența Ordinului.

MĂRTURIA LUI BATISTA SPIGNOLLA, FĂRĂ PROFESIE BINE DEFINITĂ, DESPRE CELE PETRECUTE ÎN TOAMNA ANULUI 1484

Afirmația că n-am o profesie bine definită, nu corespunde adevărului. Toți și-au dat seama că aveam și eu meseria mea, cum asta ? După cîte văd, și dumneavoastră veți păstra o anumită cuviință, așa am și presupus de altfel. E limpede : de pe vremea mea și pînă astăzi lumea nu s-a schimbat cu nimic. N-a făcut nici măcar un pas mai departe, așa că...

Eu, Batista Spignolla, m-am născut la Genova. Pe vremea noastră, cei mai mulți, originari din acest oraș, erau marinari. Iar cînd spun marinari să nu credeți că înseamnă unul și același lucru — erau și mari bogătași, erau și oameni de rînd, care munceau ca să cîștige o pîine. Undeva pe la mijloc erau cei mai deznădăjduiți. Ca omul meu, Cristofor Columb, să zicem, care mai tîrziu a ajuns vestit cu toate că nu era cu nimic mai bun decît mine.

Taică-meu, fie-i țărîna ușoară, mi-a lăsat moștenire doar hainele de pe mine — atîta. Iar în ceea ce mă privește, nu prea aveam chef să duc viață de marinar bătînd drumurile de la Genova la Cairo, Marsilia sau Malta, pentru o jumătate de ducat pe an. Așa încît am căutat să-mi cîștig pîinea în alte multe feluri, pe care n-o să le înșir aici în fața dumneavoastră. Într-un cuvînt, pe la 1480 strînsesem și eu ceva avere, așa încît de serviciile mele se foloseau unii oameni de prima mînă — să zicem mari negustori, mici nobili și alții.

O să mă întrebați, probabil, care erau aceste servicii, iar eu n-am să vă răspund, fiindcă de cele mai multe dintre ele nu se putea vorbi la lumina zilei și pe urmă nu vreau să răscolesc lucruri pentru care am luat bani de două ori : întîi — ca să le fac, și apoi — ca să tac. Știți, în toate vremurile cei mari au nevoie

de unii ca supusa dumneavoastră slugă Batista Spignolla — trebuie să facă cineva şi lucrurile astea murdare, pentru ca ei să ia caimacul.

Între altele, în anul 1484 mă aflam la Marsilia. Vindeam aici iobagi trimişi de principele Bavariei pentru galbeni egipteni (sultanul Kaitbai prefera să aibă o strajă de tineri blonzi). Într-o zi a venit la mine, la Marsilia, un necunoscut. Spunea că vorbeşte în numele ducelui Ercole de Ferrara ; ca să mă încredinţez mi-a arătat sigiliul acestuia.

Dacă mă întrebaţi de ducele Ercole, păi atunci trebuie să vă spun că nici în iad nu s-a pomenit un tîlhar mai mare ca ăsta. E drept, în vremea noastră nu era o deosebire prea mare între tîlhari şi suverani — sau cel puţin eu nu o vedeam. Dar printre suveranii din Italia erau acum o mulţime de tîlhari de ăştia, deoarece nesfîrşitele războaie îi ruinaseră atît de mult, încît trebuiau să-şi acopere într-un fel cheltuielile. Şi atunci au început tîlhăria la drumul mare.

Să zicem, de pildă, Buccolini — nimeni nu ştia de unde mai răsărise şi Buccolini ăsta — dar el asedie Ozimo, lîngă Ancona (în timp ce Ancona însăşi aparţinea Sfîntului Scaun), îl cuceri şi în acelaşi an 1484 căută în toate părţile un cumpărător. Uite, asta mi-e sfînta cruce : vindea un port pe bani ! Sau să zicem Medici — nu, nu Lorenzo. Tiranul Florenţei era un bărbat cinstit şi foarte stimat, cu toate războaiele lui împotriva Sfîntului părinte. Alt Medici, de meserie corsar, cuceri insula Chios, care, chipurile, era a sultanului, îi strîngea dările şi o conducea cu biciul. Vreau să spun că pe vremea noastră nu era o deosebire precisă între corsari, tîlhari şi principi — asta vreau să spun. Acum, ziceţi dumneavoastră că ar fi. Foarte frumos.

Şi cum vă spuneam, ducele Ercole era un tîlhar get-beget. Cui îi dădea prin gînd să facă vreo ticăloşie prin Italia (să înceapă vreun război, să angajeze mercenari, să organizeze vreo ambuscadă în vreun sat sau trecătoare) se adresa ducelui de Ferrara şi el nu-l refuza. Iar aceste lucruri le făcea mai ales cu ajutorul umilei mele persoane. Iată de ce, cînd veni omul acela de mă găsi la Marsilia, am fost sigur că era vorba de o mare sumă de bani — pomenise doar numele ducelui de Ferrara !

Acest om mă preveni că afacerea era dintre cele mai secrete. Bineînţeles m-a ameninţat că nu trebuia să vorbesc chiar de-ar fi fost să mă ucidă. Era de altfel de prisos, căci sînt un om care ştiu să tac. Pe urmă, mi-a spus să plec la Ferrara. Ducele voia să-mi vorbească personal.

L-am lăsat pe asociatul meu (şi el din Genova) să vîndă mai departe bavarezii de care vă vorbeam şi am plecat. La Ferrara m-au primit imediat. Adică ducele. Spre deosebire de alte mărimi, Ercole aranja treburile astea între patru ochi, de aceea şi reuşea din capul locului.

Despre duce, ce să vă spun, era şi el un om ca toţi oamenii. Numai că vorbea foarte răstit, de ţi se părea că acuşi-acuşi o să sară la bătaie ; voia să-l înţelegi aşa, numai dintr-o jumătate de cuvînt. Şi astfel, foarte pe scurt, Ercole îmi comunică faptul că trebuia să organizez răpirea acestui sultan de care se vorbea foarte mult.

Pot spune că nu mă aşteptam la o afacere atît de grasă. Lumea vorbea că sfinţii fraţi călugări din nu mai ştiu care ordin l-ar fi păzit pe sultan ca pe ochii din cap. Aşadar, cum vedea treaba asta ducele Ercole ?

L-am întrebat verde-n faţă : cum vedea el că s-ar putea face treaba ?

— Păi, dac-aş şti eu cum s-o fac, nu te-aş mai fi chemat pe tine, nătărăule ! — nu exagerez, cîtuşi de puţin, dar aşa se exprima el. — Nu vreau să-mi răspunzi nici astăzi, nici mîine. Gîndeşte-te, vorbeşte cu oamenii tăi ! Un singur lucru trebuie să-ţi fie clar — dacă te apuci de lucru, trebuie să-l duci pînă la capăt. Altfel o să ai de-a face cu mine, nu cu negustoraşi de ăia de-ai tăi de la Genova sau cu mai ştiu eu ce prinţişor din Bavaria.

— Dogele Veneţiei este cel care plăteşte ? am încercat eu să-l trag de limbă. Pe vremea noastră chiar şi în Italia cele mai mari afaceri de felul ăsta erau plătite de către veneţieni. Şi cu ei, mai ales, nu era chip de glumă, asta aşa-i.

— Ha, dogele ! mîrîi printre dinţi Ercole. Atît am izbutit să scot de la dînsul. Întoarce-te la Marsilia, aranjează totul şi comunică-mi preţul !

M-a cuprins dintr-o dată o mare îndrăzneală. Dacă Ercole a ajuns la mine, înseamnă că prin alte locuri nu i-a mers. Şi-mi propunea să răpesc nu pe un oarecare, ci pe sultanul ăla, pe care călugării... Ştiam deja că sultanul era cea mai grasă afacere a vremii noastre — una mai mare nici că s-ar fi putut născoci. Eh, şi ce-i cu asta ? Adică eu să-mi pun capul zălog, fără ca ducele Ercole să-mi spună măcar cine va plăti, aşa voia el. Nu ? Cum s-ar zice, noi sîntem oameni pentru afaceri murdare şi nu se cade să întrebăm nimic. Nu. Pîn-aici !

— Vreau să știu cine plătește, am spus răspicat, mirîndu-mă singur de curajul meu.

Ercole se opri locului — deoarece în tot timpul discuției noastre se plimbase prin odaie — și-mi aruncă o privire, de parcă ar fi voit să mă ucidă. Pe urmă rîse.

— Vrei să știi, așa ? Atunci n-ai decît ! Află ! Oricum ar fi, tot te vor curăța, înainte de a sufla vreun cuvînt. Cei care plătesc sînt doi : craiul Matiaș și ducele cel mic. Eh ? Se vede că ești prost, căci altfel ai fi preferat să nu întrebi, ca să-ți scapi măcar capul.

— Noi știm să tăcem, Înălțimea-voastră, am spus eu cu multă demnitate. Și cînd vor plăti, mă rog, aceștí doi domni de care ați vorbit ?

— Cînd se plătește. Cînd o fi treaba gata.

— Am mai văzut noi d-astea. Cînd totul e făcut în loc să-ți plătească, te alegi cu un pumnal în spinare. Nu vom începe treaba înainte de a se depune o sută de mii de ducați la o bancă din Florența sau din Roma — asta rămîne la alegerea dumneavoastră — pe numele lui Batista Spignolla. Numai atunci.

— Iar cînd veți termina ? începu iarăși să rîdă ducele, distrîndu-se.

— O să facem socoteala. O să ținem seama de cheltuielile și de cîștigul nostru. Restul de bani îl vom primi atunci cînd îl vom preda pe sultan. Uite, pe sfînta mea cruce dacă o să vă iau mai mult de zece mii de ducați cîștig !

— Crucile astea ale tale... zise printre dinți Ercole. — Tu știi că sultanul Baiazid strînge din toată împărăția lui o sută de mii de ducați pe an ? Știi asta ? Iar tu vrei să-i iei într-o singură noapte.

— Nu, n-o să iau aceștí bani, ci o să-i dau — l-am îndreptat eu. Se gîndește oare Înălțimea-voastră la cheltuielile mele ? Păi eu trebuie să lucrez cu cel puțin treizeci de oameni, care vor fi în mod sigur sacrificați.

— Ăștia care mor sînt ieftini, făcu socoteala în gînd ducele. (O să vă spun eu ce socoteală făcea : se gîndea că trebuie să ceară de la cei doi seniori circa două sute de mii de ducați — adică venitul pe doi ani al celei mai mari împărății — așa încît să rămînă și pentru mine, și pentru el, adică pentru ducele Ercole.) Nu vrei să-mi dai un răspuns ceva mai acceptabil ?

— Nu pot, Înălțimea-voastră. Întrebați și pe alții și veți vedea că ăsta e prețul sultanului. Nu vă temeți, vor plăti și-și vor lua banii înapoi întreit.

— Atunci bine, poți să pleci ! puse capăt convorbirii noastre ducele de Ferrara. O să le spun cît ceri.

Și astfel am plecat din nou la Marsilia. Pe drum mă tot gîndeam în seama cui să dau eu treaba asta. M-am oprit la asociatul meu — căci nu întîmplător îl luasem ca atare. Era un flăcău bine călit, l-am luat de pe stradă și i-am dat să ducă la capăt cîteva treburi de alea care te duc de-a dreptul la tragere pe roată.

L-am regăsit la Marsilia, unde terminase cu îmbarcarea bavarezilor pentru Cairo și unde mi-a numărat și banii — socotelile lui erau întotdeauna foarte curate. I-am spus cum stă toată treaba și dînsul s-a pregătit de drum într-o singură noapte. Pentru că hotărîsem să plece spre nord și să afle în ce fortăreață era păzit acum sultanul. Asta nu era prea greu, căci lumea vorbea. Pe urmă trebuia să ajungă la vreunul dintre oamenii lui Djem și să-i comunice că regele Ungariei a pus la cale evadarea lui. Să se înțeleagă deci în această privință și să se întoarcă. Cînd totul va fi gata, o să-l anunțăm pe ducele Ercole că pregătirile noastre sînt terminate, o să vedem dacă regele a depus banii și o să ducem treaba la capăt, dacă o vrea Dumnezeu.

În toată această istorie rolul meu nu era hotărîtor : de fapt, prin mine — pentru că eram un nume în lumea asta de care avea nevoie ducele — Ercole însărcina cu toată treaba asta pe Giovanni, pe asociatul meu. De aceea — cu toate că de formă m-am tocmit cu Giovanni — îmi dădeam seama că nu-mi ceruse mult : 35 de mii de ducați, asta a fost suma la care am căzut la învoială. Știam eu că în timp ce va lucra, de la treizeci și cinci o să ajungă măcar la cincizeci de mii, așa era el, se pricepea să insiste și să-ți stoarcă banii, să-ți spună în fiecare dimineață ce alte noi complicații și nevoi s-au ivit. Dar și cincizeci de mii de ducați nu era mult.

Pe scurt, spre sfîrșitul lunii septembrie, Giovanni o porni spre nordul țării, avînd cu sine marfă încărcată pe trei cai — ducea cu el cărți, căci auzise că sultanul cumpăra de astea, iar Giovanni trebuia să pătrundă într-un fel pînă la dînsul.

Îmi așteptam asociatul și mă temeam foarte mult pentru viața lui, deoarece se știe că frații oricărui ordin nu sînt nici orbi și nici nu iartă. În vremea asta am fost vizitat, pe rînd, de către doi inși. Unul dintre ei se numea Cezar Valentin și vorbea foarte greu

limba noastră. Era trimis de craiul Ungariei, zicea el, şi întreba care e starea lucrurilor. De la ăsta am scos foarte puţin — banii la urmă, aşa zicea. Am înţeles însă că regele este foarte nerăbdător şi asta m-a bucurat. Să punem mîna întîi pe sultănaşul ăsta şi atunci o să înceapă adevărata tocmeală ! Bineînţeles dacă o să izbutim să-l ţinem ascuns.

Al doilea vizitator era Pietro Mucenicul din Mantua — pe ăsta îl cunoşteam de mult. Îi ziceau Mucenicul, deoarece prins asupra unui jaf în stil mare, stătuse spînzurat pe roată două zile şi două nopţi. Îl tăiaseră, îl arseseră, îl jupuiseră de piele (nu cu totul, să nu înţelegeţi greşit), dar scăpase cu viaţă şi pînă la urmă fusese graţiat. Pietro Mucenicul venea în numele ducelui Charles de Savoia. „Se vede că Charles e nepriceput, mi-am zis eu. Altminteri n-ar fi încredinţat o treabă ca asta lui Petro Mucenicul, care e în stare să o vîndă şi pe maică-sa şi să se culce cu soră-sa." Ştiţi şi dumneavoastră : şi între noi există oameni de treabă şi păcătoşi, chiar dacă toţi împreună trecem drept ticăloşi.

Pietro Mucenicul ţinea mult să ştie pînă unde am mers cu pregătirile, deoarece — zicea el — micul duce abia mai putea mînca şi dormi de milă pentru prietenul său iubit şi avea s-o ducă tot aşa pînă ce-l va vedea liber. Dar după felul în care-mi punea întrebările, cu totul pe departe, cum, cînd, unde, eu am mai observat ceva şi am ajuns la convingerea că omul şi-a făcut un plan şi anume : să aranjeze el singur fuga sultanului, de pildă, şi să-l ţină ascuns, ca să înceapă tocmeala. De aceea, m-am grăbit să termin cît mai repede cu el, cu toate că a reuşit să-mi stoarcă doi ducaţi — chipurile, n-ar mai fi avut bani să se întoarcă în Savoia.

Începusem să mă şi tem că Giovanni a căzut în vreo capcană şi că va trebui să-mi găsesc alt asociat, cînd — spre sfîrşitul lunii decembrie — el se întoarse. În această lună la Marsilia e o adevărată grozăvie. Mistralul nu bate, ci de-a dreptul ucide, şi zile întregi portul e pustiu — oamenii se ascund în subsoluri, ca să nu-i înnebunească urletul vîntului. Aşa şi eu, şedeam la adăpost, cînd am auzit glasul lui Giovanni. M-am bucurat mult de venirea lui, căci pînă atunci toată treaba asta a noastră mi se părea compromisă.

Giovanni era de nerecunoscut. Avea pe el o minunată şubă de blană de lup, iar hainele — credeţi-mă că mă pricep — erau de cea mai bună lînă de Flandra. Îşi lăsase o barbă mare ; purta mănuşi, ba avea şi inel.

— Oho ! am zis eu după ce am schimbat cîteva cuvinte. Ai început să trăieşti pe picior mare. Nu cumva mănînci din banii ăia ungureşti, deşi nu i-ai luat ?

— Nu, răspunse Giovanni. Ce mănînc plătesc cu bani gheaţă. Dintr-ai lui Djem sultan, bineînţeles.

— Ai reuşit cumva să stai de vorbă cu el ?

— Ar fi fost o mare prostie. (Am observat că Giovanni o făcea teribil pe grozavul, el, cerşetorul pe care-l adunasem de pe străzi.) Dar am vorbit cu Saadi. Te rog ! îmi întinse el mîna. Această mînă a sărutat-o Saadi, primul mare demnitar al lui Djem sultan.

— Şi ce aţi aranjat ?

— Mai întîi să mănînc ceva, scumpul meu asociat ! mă întrerupse Giovanni, scoţîndu-şi şuba. Dă-mi să şi beau, şi pe urmă !

Asta nu era rău. Giovanni putea s-o facă nu pe negustorul, ci putea trece drept prinţ, dacă voia. Cum se îmbăta însă îşi dădea drumul la limbă şi spunea şi laptele pe care l-a supt de la maică-sa. Aşa încît ne-am aşezat la un păhărel şi Giovanni a început :

— Eh, Batista — zise el — s-a terminat şi cu sărăcia noastră ! O să-ţi cumperi nu o corabie, ci cinci, Batista, iar eu poate şi douăzeci. Şi-o să ne întoarcem la Genova ca nişte oameni cu stare, de-or să moară de ciudă genovezii !

— Hai, hai ! i-am răspuns eu. Ia-o mai încet.

— Ba de loc ! răspunse Giovanni. Totul e gata. Cum m-am strecurat la Boislamy (acolo a fost mutat de curînd sultanul), n-am cuvinte să-ţi spun. La Boislamy am trecut drept negustor de cărţi. Cîte trei fraţi deodată se uitau cu cîte patru ochi ce fel de cărţi am în ladă. Cum-necum, atunci n-am întreprins nimic, m-am făcut doar că mă simt foarte obosit şi am rămas să dorm în sat. Pe urmă am plătit unui băiat, să-mi înlesnească o întîlnire cu Saadi — ăsta-i singurul turc care locuieşte împreună cu sultanul. Ne-am întîlnit în timp ce Saadi venea în sat, chipurile, pentru nişte buruieni de leac şi i-am transmis tot ce am vorbit noi. I-am pomenit şi de craiul Ungariei şi de ducele Charles şi i-am spus că treizeci de oameni de mare încredere au jurat pe cruce că-l vor scăpa pe sultan din prizonierat. Saadi ăsta s-a repezit la mine de mi-a sărutat mîinile, pesemne că aşa e obiceiul la ei — iar eu i-am cerut să-l întrebe pe stăpînu-său cînd şi unde. Saadi mi-a răspuns că nu ştie dacă o să se mai poată strecura a doua oară neobservat din cetate şi că ar fi bine să ne înţelegem pe loc. Aşa am

şi făcut. A doua zi le-am spus tuturor că mă simt bine şi am plecat. Asta e, Batista.

Nu mi-a convenit că Giovanni a ocolit să-mi spună tocmai ce era mai important şi anume : cum s-au înţeles. Voia, probabil, să-mi ia locul în faţa ducelui de Ferrara.

— Şi ce ai aranjat ? am întrebat eu.

Am înţeles însă repede că Giovanni nu era chiar atît de beat. Îmi făcu cu ochiul şi mă bătu pe umăr cu aer de stăpîn :

— Cine ştie multe, îmbătrîneşte repede, Batista. O să afli totul la timpul potrivit !

I-am dat mîna jos de pe umărul meu. Păcătosul — mie să-mi vorbească astfel, mie, care l-am strîns de pe străzi şi i-am dat să mănînce o bucată de pîine ?

— Nu uita, frăţioare — i-am tăiat-o eu — că banii sînt puşi pe numele meu. Nimeni nu a auzit de tine, de un Giovanni oarecare.

Asociatul meu îmi aprecie vorbele aşa cum se cuvenea.

— Văd că nu ştii de glumă, zise el. Şi dacă nu ştii, ascultă ce-ţi spun : la Boislamy există o ieşire subterană care răspunde jos spre rîu. E bine ascunsă şi pe vremuri era folosită în timp de asediu. Saadi mi-a spus că una din slugi, care cică-l iubeşte mult pe sultan (aşa crede Saadi, însă, probabil, a făcut-o pentru bani), i-ar fi arătat ieşirea asta. Dar ei amîndoi — turcii vreau să zic — n-ar îndrăzni să iasă pe acolo, fiindcă au mai încercat de cîteva ori să fugă şi n-au izbutit. N-au avut pe nimeni care să-i aştepte şi să-i conducă. Părerea lor este că fără un ajutor din afară nu vor putea rezolva nimic. De aceea mi-a sărutat mîinile — cică de mult aştepta el pe cineva care să-l caute pe sultan. Saadi mi-a explicat şi pe unde este ieşirea asta secretă ; acolo trebuie să-l aştept cu oamenii noştri în noaptea de 10 februarie.

— Şi în ce parte anume este ieşirea asta ? nu l-am mai lăsat eu să lungească vorba.

— Eh, asta nu mai e nevoie s-o ştiii, Batista. Eu o să fiu acolo, nu tu, nu-i aşa ? Dacă ţi-era de drum, de ce nu te-ai dus tu la Boislamy ?

Am oftat. Giovanni era cu doisprezece ani mai tînăr decît mine şi mai înalt cu un cap. Aşa cum mă simţeam eu, nu eram în stare nici să lupt şi nici să răpesc sultani în miez de iarnă. „Nu-i nimic — m-am mîngîiat eu — el o să-l aibă în mînă pe sultan,

iar eu o să am banii. Şi pînă la urmă, o să ne tocmim noi şi o să ne înţelegem într-un fel."

În ciuda mistralului care bătea groaznic, am pornit-o a doua zi de dimineaţă cu calul, spre Ferrara. Îl duceam de frîu, căci nu-mi convenea să cad de sus. Mă gîndeam cît de mulţi oameni şi cît de mult s-ar pierde dacă s-ar întîmpla să fiu atact pe drum de tîlhari, de unii adevăraţi, nu de ăia ca ducele Ercole sau ca Giovanni. Dar nu m-a atacat nimeni. Am trecut prin Cassis, prin Ciotá şi Nisa — atunci mi-am amintit că acum trei ani aici au fost pregătirile alea mari pentru întîmpinarea turcului. Pe urmă am luat-o pe uscat şi numai în trei zile am ajuns la Ferrara.

De data asta am aşteptat mult în galeria ducelui Ercole de Ferrara. M-au condus în faţa lui spre seară, aşa încît am vorbit la lumina lumînărilor. Ducele era îmbrăcat într-un halat gros, care-l făcea tot atît de lat cît era şi de înalt, dar şi aşa tot se plimba prin odaie ca o fiară în cuşcă.

— Ha ! Signor Batista ? izbucni el în rîs, îndată ce mă văzu în pragul uşii. Ce faci, signor ?

— Bine, aş îndrăzni să spun. Treaba e gata, Înălţimea-voastră. Cerem craiului Matiaş să ne dea, în afară de banii de care am vorbit, patru schimburi de cai, a cîte trei cai fiecare.

— De ce cîte trei ?

— Pentru cei doi turci şi pentru omul meu.

— Şi de ce patru schimburi ?

— Atîta am făcut noi socoteala că ne trebuie, ca să străbatem drumul de la Boislamy pînă la Ferrara.

— Şi pe cînd aveţi nevoie de ei ?

— Pentru 10 februarie, aş îndrăzni să spun. Bineînţeles dacă mă încredinţez că suta de mii de ducaţi a fost depusă înainte de asta.

— Ştiţi, signor Batista — începu ducele, după ce se convinse că nu mint — a intervenit o oarecare piedică. Regele Matiaş refuză să plătească o răpire atît de scumpă. El crede că o asemenea treabă nu poate avea un rezultat sigur — şi asta cu drept cuvînt.

— Noi o să vi-l predăm pe sultan, atunci cînd ne veţi da banii, am spus tremurînd de ciudă. Nimeni nu vi-i cere mai înainte.

— Da, şi eu i-am spus asta lui Cezar Valentin, dar rămîne problema preţului.

— Craiul Matiaş se tocmeşte, Înălţimea-voastră, sau altcineva ? am început eu să fierb. (Subsemnatul putea să vorbească şi fără

prea multă politeţe ; cei mari aveau nevoie de noi, nu noi de ei.) Toată afacerea asta trece prin prea multe mîini, s-au adunat cam mulţi intermediari.

— Craiul Matiaş însuşi se tocmeşte, signor, sublinie maliţios ducele ; îi plăcea să-şi bată joc de oameni, fie-i ţărîna uşoară. Ar trebui să aprindeţi lumînări în sănătatea lui dacă s-ar tocmi numai. Dar craiul Matiaş refuză pur şi simplu să mai plătească răpirea.

— Cum aşa ? nu-mi puteam eu să-mi cred urechilor, pentru că muncisem în treaba asta ca nişte vite, ba ne pusesem zălog şi vieţile. Adică Giovanni vreau să zic.

— Uite aşa. Pur şi simplu refuză. Crezuse că toată afacerea asta o să-l coste vreo zece mii de galbeni.

— N-are decît să răpească el un sultan pentru zece mii de galbeni ! Nu puteam să-mi viu în fire. Dar dintr-o dată mă arse ceva : Şi cînd aţi aflat toate astea, Înălţimea-voastră ?

— Prin octombrie, pe la jumătatea lunii octombrie. Dar de ce întrebaţi, signor ?

— Pentru că puteaţi într-un fel oarecare să ne daţi de veste, Înălţimea-voastră.

— Uite că nu mi-a dat prin cap. Şi pe urmă ştiam că o să veniţi dumneavoastră aici.

Nici nu mai ştiu cum am ieşit din palat. Am observat doar că aveam în mînă o pungă nu prea mare şi mi-am adus aminte că atunci cînd mi-am luat rămas bun, ducele Ercole mi-a spus : „Asta pentru tăcere". Dar nu era pentru tăcerea noastră, să nu credeţi ! Ducele socotea pur şi simplu că s-ar fi putut să mai aibă nevoie de noi şi nu dorea să ne despărţim supăraţi — se ştie doar că sîntem cam răzbunători.

Mergeam pe străduţele întunecoase ale Ferrarei şi-mi venea să plîng. Mi-era milă de Giovanni, care se văzuse bogat şi om de seamă, ale cărui mîini le sărutase un oarecare Saadi ; cel mai mult mi-era însă milă de mine, care sperasem să am corăbiile mele şi să scap de lumea aia ticăloasă de la Genova şi Marsilia.

Aţi voit să mă-ntrebaţi dacă mi-era milă şi de Djem sultan ? Nu ! Nu-mi era !

A DOUA MĂRTURIE A LUI JOHN KENDALL, TURCOPELIERUL ORDINULUI SFÎNTULUI IOAN DE LA IERUSALIM ASUPRA ANILOR 1485—1487

Cam din anul 1485 cazul Djem se încurcă atît de tare, încît era greu nu numai să-l conduci, ci chiar să-l urmărești. Pe bună dreptate fratele d'Aubusson prevăzuse încă din anul 1482 că acest caz și Djem însuși vor constitui atu-ul de bază în relațiile dintre state. Într-un cuvînt, în ultimii ani, prețul nefericitului pretendent sălta atît de tare, încît nu cred să se mai fi întîmplat vreodată ceva asemănător.

Noi, posesorii aparenți ai acestui viu tezaur, ședeam în Rodos, primeam rapoarte de la observatorii noștri din Neapole, Veneția, Ile de France și Constantinopole, le studiam, le clasificam, calculam cîștigurile și pierderile noastre în cazul Djem și încercam — din ce în ce cu mai puțin succes — să le influențăm. Cazul însuși se discuta acum în sfere cu mult, cu foarte mult deasupra noastră.

Elementul cel mai dificil în viața interstatală dintre anii 1485—1487 a fost (subliniez, pentru noi) intervenția Turciei în aceste relații. Pînă în vremea Cuceritorului, osmanlîii erau considerați ca niște venetici, cu care nimeni nu avea și nu voia să aibă nimic comun. O dată cu cazul Djem, situația s-a schimbat. O parte a Apusului se și afla în tratative cu sultanul, care-și luase angajamente față de unele puteri apusene, pentru a fi sigur de întemnițarea fratelui său — într-un cuvînt, intervenise ceva din care ambele părți trăgeau foloase. Și îndată a început întrecerea în această privință.

În perioada la care mă refer, marii suverani ai Europei tratau pe de o parte cu Papalitatea pentru o cruciadă împotriva lui Baiazid, iar pe de altă parte aveau legături cu același sultan, informîndu-l despre intențiile papei și asigurîndu-l că nu vor per-

mite o asemenea expediție. Doar Dumnezeu știe cînd acești stăpîni ai lumii au fost mai sinceri : în dorința lor de a înlătura amenințarea otomană sau în aceea de a conviețui pașnic cu turcii spre folosul reciproc.

Poate că Papalitatea și Matiaș Corvin nu au avut un joc dublu în anii de care vorbesc, căci numai ei n-ar fi avut nimic de cîștigat dintr-o conviețuire pașnică cu Turcia. Cu toate acestea, nici papa și nici Corvin nu doreau ca statele europene să ajungă la acțiuni coordonate — mai bine zis fiecare dintre cei doi amintiți mai sus voia să conducă în mod absolut cruciada, pentru a nu ceda celuilalt nimic din gloria și din cîștigurile obținute.

Așa încît, dacă-mi cereți să caracterizez în modul cel mai general acești doi ani, trebuie să vă spun că elementul fundamental l-a constituit lupta dintre Inocențiu al VIII-lea și Matiaș Corvin pentru a pune mîna pe Djem. Desigur, acțiunile lor s-au desfășurat pe fondul larg al nesfîrșitelor tratative duse de celelalte state cu adversarii Turciei și cu Baiazid însuși.

După cum ne și așteptasem, cazul Djem înfierbîntă atmosfera ce plutea peste Lumea Veche ; intrară în circulație sume nemaipomenite și erau în joc interese uriașe. Persoana lui Djem (de fapt, foarte puțini știau cum arăta el la față și nimeni nu-l simțea ca pe un om în carne și oase, cu destinul, voința și intențiile sale) se transformă pe tăcute într-un fel de posesiune comună.

V-am spus că Inocențiu al VIII-lea primise de la noi învoirea de a-l prelua pe Djem, deoarece condițiile papei ne satisfăceau interesele. Papa adresă o cerere către regele Carol al VIII-lea sau mai precis către Consiliul regal, care conducea Franța pînă la majoratul suveranului. La această dorință a papei, Consiliul răspunse în doi peri : o călătorie a lui Djem în momentul cînd atît de multe țări, dar mai ales Baiazid, voiau să pună mîna pe el, nu ar fi fost de dorit. Consiliul făcea clar aluzie că pentru punerea în practică a unei asemenea măsuri ar fi fost nevoie de uriașe sume de bani. La care Papalitatea a tăcut, măcar pentru un timp, deoarece acum era cel mai nepotrivit moment de a i se cere bani.

De altfel, Inocențiu al VIII-lea ieși din joc și acest caz poate și-ar fi pierdut pentru multă vreme din intensitate, dacă Matiaș Corvin nu s-ar fi aruncat și el cu mijloace peste măsură de mari. Am asistat personal — ca observator al Ordinului — la această luptă istovitoare și pot să v-o descriu chiar cu lux de amănunte.

Ea a început în primăvara anului 1486. Aflasem că Matiaş Corvin, profitînd de faptul că avea linişte din partea lui Baiazid, se hotărîse să pună mîna pe Djem. Noutatea era neverosimilă, dar am transmis-o îndată la Roma şi la Veneţia. Prin aceasta doream cu dinadinsul să prevenim pe adversarii lui Corvin în cazul Djem.

În ciuda indiferenţei cu care ne-au răspuns, am simţit totuşi că la Roma şi la Veneţia izbucnise panica. Papa se temea ca nu cumva Corvin să pună mîna pe Djem şi să ştirbească în acest fel autoritatea Sfîntului Scaun. În ceea ce priveşte Veneţia, din partea ei teama era şi mai explicabilă : războiul ar fi adus mari pierderi comerţului cu Levantul. Aşa încît, fără o trădare directă, ştiam că sultanul Baiazid era prevenit.

La aceste acţiuni subterane ale noastre, regele Matiaş răspunse cu o ofensivă directă, de care lumea avea să vorbească multă vreme . el trimise în Franţa o solie de aproape o mie de oameni. (Spuneţi şi dumneavoastră, aţi mai auzit de aşa ceva ?) În drum ea trebuia să se abată un timp pe la Milano, pentru a pregăti logodna feciorului lui Matiaş cu Bianca Sforza. Lucru bine gîndit : în acest fel, craiul Matiaş (avînd ca aliat pe ducele de Milano) îşi băga coada şi între statele italiene. Pe scurt, complica şi mai mult situaţia Papalităţii în cazul Djem — şi fără asta atît de grea.

După ce am aflat de mişcarea reuşită a regelui, a fost necesar să plec şi eu în Italia, ca să-i ajung din urmă pe unguri şi să mă prezint împreună cu ei la curtea regelui Franţei. Cu toate că misiunea mea era destul de transparentă, nu puteam fi înlăturat. La urma urmelor făceam parte din cler.

Cînd am ajuns la Milano, serbările legate de logodnă erau în toi. Uriaşul palat al prinţilor Sforza — era atît de mare, încît pe teritoriul său ar fi încăput un sat întreg, fiind în acelaşi timp cetatea cea mai inaccesibilă şi locuinţa cea mai confortabilă pe care am cunoscut-o vreodată — fusese împodobit pînă la creneluri. Seara, în largile lui curţi interioare, aveau loc baluri şi petreceri, la care am întîlnit pe cîţiva nobili italieni de seamă. De o întrunire a tuturor nobililor nu se putea vorbi, fiindcă Italia continua să fie sfîşiată de războaie. Erau aproape o ruşine aceste costisitoare serbări de logodnă ce se desfăşurau pe trupul jefuit şi ruinat al Peninsulei. Dar prinţii Sforza erau — la fel ca Medici la Florenţa — arbitri în afacerile italiene. Căsătoria dintre Bianca Sforza şi János Corvin dădea o greutate şi mai mare casei lor.

La una din numeroasele serate de la palat, am fost prezentat ducelui Gaetano. Era tocmai aşa cum mi-l închipuisem — puţin

greoi, dar plăcut şi cu totul diferit de ceilalţi prinţi italieni, irascibili, sărăciţi şi în stare de orice, prinţi de care era plină lumea noastră. Dar scopul meu nu era să ajung la ducele Gaetano — ardeam de nerăbdare să-l cunosc pe trimisul regelui Matiaş, este vorba de episcopul János Pruisz de Varadin, asupra căruia circulau zvonuri din cele mai neverosimile. Se spunea că ar fi fost foarte bogat, foarte cult şi abil, trecînd drept unul din cei mai mari diplomaţi ai Europei, dacă nu chiar cel mai mare.

Primul lucru care m-a impresionat profund, atunci cînd am fost prezentaţi unul altuia a face frumuseţea, aproape nefirească a chipului său. Pruisz era desigur cam de vîrsta mea, un bărbat încă tînăr, de o statură atletică şi cu un cap pe care l-am văzut doar la statuile antice. Cînd s-a îndreptat spre mine (fără să mă scape o clipă din ochi, căci se pare că şi el aştepta foarte mult de la această întîlnire), Pruisz părea un comandant de oşti, ba chiar un luptător de frunte, şi fără să vreau — chiar dacă-l socoteam drept duşman — am fost cuprins de un puternic sentiment de mîndrie : iată, asemenea bărbaţi erau în slujba bisericii noastre ! Ce ştiţi dumneavoastră despre aşa-numitul cler din vremea noastră !

Am început să discutăm. Chiar de la primele cuvinte mi-am dat seama că aveam de a face cu un adversar foarte primejdios. De temut era farmecul subtil al acestui bărbat pe care natura îl dăruise atît de mult trupeşte şi sufleteşte ; primejdioasă era această indiscutabilă perfecţiune a sa, tocmai prin faptul că episcopul era conştient de ea, mînuind-o ca un instrument, ca o armă, ca o cursă sau ca o răsplată.

Puteţi să mă credeţi — eram doar acela care cunoştea pînă la unul pe toţi participanţii în cazul Djem ; dar pe nici unul dintre ei nu l-aş fi comparat cu Pruisz. Aceasta vă va explica pînă la un punct dificultatea misiunii mele — fără să mă subapreciez, recunoşteam totala superioritate a adversarului meu.

Ne separasem puţin de restul oaspeţilor şi aceasta era cu totul firesc : doi clerici au de discutat problemele lor, participînd mai puţin la dezbaterea celor lumeşti. Cine ne-ar fi văzut de departe ne-ar fi asemănat cu doi luptători înaintea unui turnir ; ne studiam, Ştiţi, cînd un bărbat se respectă pe sine însuşi, dacă există ceva care-l poate măguli în mod deosebit, aceasta este prezenţa unui adversar demn de dînsul.

Discutam despre cele mai obişnuite lucruri. Pruisz mă întrebă despre asediul Rodosului şi despre participarea mea la această apărare ; mă asigură de via sa admiraţie, regretînd în acelaşi timp că scăpase un asemenea eveniment — dar tocmai atunci ungurii duseseră şi ei lupte împotriva aceluiaşi duşman. Asediul unei insule însă — zicea el — reprezintă ceva cu totul deosebit şi foarte interesant ; un alt decor şi un alt dramatism, foarte concentrat — ca să folosesc chiar cuvintele episcopului. Cît despre mine, nu puteam să nu remarc faptul că aveam înaintea mea un adevărat artist în ceea ce priveşte cauza pe care o apăra ; simţeam că sub această rasă de călugăr se afla un bărbat care socotea viaţa nu numai ca pe o bucurie, ci şi ca pe o mare plăcere, ba chiar ca pe o adevărată voluptate. Căutam să ajung pe nesimţite la o mărturisire reciprocă, mă străduiam să-l farmec şi eu pe Pruisz, ca să ne aflăm pe plan egal. Dar nu cred că am reuşit — nu ştiu ce l-ar fi putut impresiona pe acest bărbat atît de desăvîrşit.

Pruisz se delecta la glasul şi gesturile sale în timp ce discutam : cu aceeaşi plăcere îşi etala în faţa mea şi elocvenţa, şi puterea, şi stăpînirea de sine, şi supleţea spiritului. Îmi permitea, ca un fel de Cresus, să mă bucur şi eu de tezaurele sale. Iar eu încercam un sentiment de neasemuită invidie, nu atît pentru perfecţiunea lui, cît mai ales pentru faptul că episcopul era conştient de ea, de tactul şi de posibilităţile sale.

Trecuse aproape un ceas de cînd şedeam de vorbă, cînd János Pruisz însuşi îmi făcu următoare propunere :

— Şi aşa şi aşa vom merge pe acelaşi drum şi spre acelaşi scop. De ce să nu călătorim împreună, frate ?

Da, Pruisz îşi putea permite acest lucru : să-şi conducă la braţ adversarul ! Da, pînă acolo mergea încrederea în forţele sale. Am acceptat. Am pornit o lună mai tîrziu după ce toate solemnităţile legate de logodnă luaseră sfîrşit. În această ultimă lună Pruisz a făcut uz de toate mijloacele ca să orbească şi să cîştige nobilimea italiană. El a rămas la Milano pînă ce a ajuns să devină un adevărat idol al gazdelor şi comesenilor lor, pînă ce a apreciat că faima personalităţii lui a ajuns în Ile de France şi că putea să pornească pe drumul pe care aceasta i-l deschisese.

Chiar dacă bătaia mea de cap şi grijile mele în cazul Djem ar fi fost de trei ori mai mari, tot m-aş fi simţit răsplătit prin călătoria făcută alături de Pruisz în Franţa, pentru cele şase luni de zile în timpul cărora eu şi acest remarcabil bărbat ne-am întins

reciproc curse, ne-am luptat, ne-am surîs şi ne-am admirat unul pe altul. Ştiu foarte bine că desfătările acestei vieţi de pe pămînt sînt binecunoscute. Ceea ce nu-mi explic însă e faptul că printre ele nu s-a subliniat cu o linie groasă una şi anume : *jocul cel mare,* adică hazardul, în politică şi în toate celelalte domenii.

Am ieşit din oraşul Milano în mijlocul unui cortegiu, aş zice straniu sau mai curînd unic. El îl reprezenta într-adevăr pe Matiaş Corvin — acest suveran pe jumătate oriental, dar aparţinînd în acelaşi timp şi într-o măsură destul de mare şi Renaşterii — care dorea să uluiască Apusul. Partea principală a suitei noastre o alcătuiau cei trei sute de tineri aparţinînd celor mai nobile familii din Ungaria. Erau absolut egali şi ca vîrstă şi ca înfăţişare, ceea ce părea aproape caraghios. Trei sute de tineri cu părul blond, îmbrăcaţi în purpură, cu coroane de perle şi coliere de aur, mergeau călare pe trei sute de cai albi ca zăpada, în timp ce scutierii lor (aceştia îmbrăcaţi în portocaliu) duceau al doilea schimb de cai negri ca pana corbului.

János Pruisz nu mă scăpă din ochi cînd am văzut pentru prima oară acest măreţ spectacol. În privirea lui, în ochii atît de frumos conturaţi, atît de catifelaţi şi de calzi, lucea o flacără jucăuşă. Mi s-a părut că rîdeau. Nu mi-am dat seama însă dacă rîsul era provocat de uluirea mea sau de cauza ei ; cred că un om ca Pruisz găsea gestul bunului crai Matiaş într-adevăr caraghios.

După ce mi-am revenit puţin din uimirea mea, am început să judec cam aşa : chiar dacă Ungaria ar fi avut trei sute de familii nobile (dar nu avea), chiar dacă fiecare dintre ele ar fi avut cîte un fiu de douăzeci de ani (şi aceasta e greu), cum oare se vor fi întîmplat ca toţi să fie la fel de blonzi. Ce ziceţi ? Cu alte cuvinte, craiul Matiaş scormonise bine de tot prin toată ţara sa, destul de îmbucătăţită, ca să poată găsi aceşti trei sute de flăcăi, la fel de frumoşi, dintre care măcar jumătate vor fi fost desigur, fii de ţărani, bine spălaţi şi ferchezuiţi !

Nu vă mai descriu restul cortegiului — peste cinci sute de cai încărcaţi. „Un adevărat teatru ambulant ! mi-am zis. Craiul Matiaş nu i-ar fi găsit un actor principal mai irezistibil decît János Pruisz." Urma ca eu să rămîn cu ochii la acest spectacol unic, pentru ca Djem să mă preocupe din ce în ce mai puţin — căci ce putea însemna un poet barbar şi un pretendent fără şanse faţă de o realitate ca aceea pe care o vedeam !

Am călătorit mai bine de trei săptămîni. În toate aceste zile n-am văzut pe veşmintele de purpură ale tinerilor blonzi nici o pată de năduşeală, şi nici praf pe cizmele lor. Cortegiul se scurse prin trecătorile Italiei de nord, trecu pe înălţimile din sudul Franţei, rămînînd tot atît de pitoresc şi de fără cusur în splendoarea sa. După ce trecurăm puţin de oraşul Lyon, am fost întîmpinaţi de către amiralul de Graville.

Ştiu că o să mă întrebaţi ce căuta un amiral pe uscat, pentru că nu cunoaşteţi situaţia : amiralul de Graville o reprezenta pe regenta Anne de Beaujeu. Despre această femeie se vorbeau multe. Se ştia că este peste măsură de lacomă şi că în dorinţele ei nesăţioase pusese în joc totul, inclusiv onoarea coroanei. Ştiam că minte chiar atunci cînd se spovedeşte, după cum spunea duhovnicul ei, care avea posibilitatea să compare cele spuse la spovedanie cu faptele reale, informîndu-ne despre amîndouă. Iar în ceea ce-l priveşte pe amiral, ştiam că guverna Franţa în calitatea cea mai des întîlnită şi anume : de amant al regentei. Cei mai lesne crezători lăsau să se înţeleagă că ajunsese la putere trecînd prin patul ei, dar noi nu ne-am lăsat înşelaţi : doamna însăşi îl adusese în patul ei, deoarece îl apreciase ca pe cel mai capabil dintre toţi nobilii Franţei, rămaşi disponibili. Şi în faţa duşmanilor ei (de fapt îi era prea de ajuns unul singur, ducele de Bourbon, scumpul ei cumnat) un spate puternic şi două mîini abile îi erau mai mult decît necesare.

Faptul că în întîmpinarea noastră a venit de Graville însuşi era foarte elocvent : Franţa voia să dea toate onorurile craiului Matiaş. Faţă de mine amiralul se purtă cam rece, pînă la un punct ; desigur, păleam în comparaţie cu Pruisz.

Deoarece tînărul rege împreună cu sora sa (doamna de care am vorbit) îşi petrecea vara în castelul de la Ansegny, am fost conduşi acolo. Un spectacol pentru zei ! aceasta a fost intrarea noastră la Ansegny. Păcat că Matiaş Corvin nu se afla printre noi — cît de satisfăcută ar fi fost vanitatea lui ! Pe sub bolta cea adîncă de la intrarea castelului curse timp de o jumătate de oră un cortegiu pe care nimeni nu-l mai pomenise pînă atunci. În cenuşiul moale al acestei veri din nord, culorile lui strigau din toate puterile, în timp ce castelul Ansegny semăna cu o cupă străveche şi adîncă, în care se vărsa şi se revărsa un vin roşu-portocaliu.

Ca să ne întîmpine, ieşiseră pe treptele castelului şi Carol al VIII-lea — un copil bolnăvicios, îmbătrînit prematur — şi Consiliul

său, şi Anne de Beaujeu, o femeie cam uscăţivă, de un cenuşiu şters, aflată la vîrsta primejdioasă. Toţi se sileau să-şi păstreze stăpînirea de sine în faţa acestei privelişti, dar şi ultimele ei picături se risipiră atunci cînd János Pruisz sări vioi de pe cal, urcă treptele cu acel elan stăpînit, propriu numai lui, înclinîndu-se uşor în faţa majestăţilor, alteţelor şi excelenţelor lor.

Un exemplar de rasă — acesta era Pruisz. Părea un cal arab între nişte căluţi slăbuţi acoperiţi de valtrapuri scumpe, aşa încît atrase dintr-o dată toate privirile. M-am uitat la Anne de Beaujeu şi abia mi-am stăpînit rîsul. Ea îşi măsură oaspetele cu atîta lăcomie, încît aceasta i se putea citi pe faţă. În privirea ei era şi dorinţă şi admiraţie şi ură — asemenea ochi au femeile cărora le-a mai rămas puţin timp ca să păcătuiască.

Seara, după ce oaspeţii se culcaseră, am asistat la un spectacol oriental : János Pruisz oferea darurile trimise de craiul Matiaş. O parte a spectacolului s-a desfăşurat afară — acolo ungurii aduseră caii trimişi de regele lor. Erau de trei soiuri şi din fiecare cîte douăzeci şi cinci. Restul darurilor erau vizibil destinate să satisfacă gusturile Annei de Beaujeu, atît de ahtiată după lux. Ungurii aduseră în sală, una după alta, cîteva lăzi cu vase de porţelan lucrate fin ca o dantelă ; apoi haine ţesute din fire de aur curat ; podoabe presărate cu atîtea pietre scumpe, încît îţi luau ochii. Iar la urmă, ca o încoronare a tuturor, un dormitor turnat din aur (sau măcar aurit din belşug).

În toată această splendoare găseam totuşi ceva aproape caraghios ; darurile păreau a fi fost destinate lui Atila sau lui Tamerlan. Cu totul altă părere avea curtea franceză şi în primul rînd Doamna de Beaujeu. Am observat că generozitatea craiului Matiaş o uluise, mai ales în combinaţie cu farmecul extraordinar al trimisului său. Doamna de Beaujeu se pierdu cu totul şi la rîndul său făcu risipă de petreceri, dansuri şi veselie, încît am înţeles îndată situaţia : trebuia să acţionăm foarte repede, fiindcă fiecare minut pe care Pruisz îl petrecea la Ansegny însemna o mare pierdere pentru noi.

A treia zi de dimineaţă, după sosirea noastră, am trimis un om la fratele d'Aubusson, în cel mai mare secret. În scrisoarea mea insistam să trimitem îndată la Djem doi oameni de-ai săi — bineînţeles, cei mai de nădejde — ca să-l pregătească în vederea planului urzit de noi de mult. Pe de altă parte, un alt om de-al nostru trebuia să plece la Veneţia pentru a preveni Republica de faptul că predarea lui Djem în mîinile craiului Matiaş este foarte probabilă. Cunoşteam socotelile şi strînsele ei legături cu Baiazid —

Veneția ar fi făcut totul împotriva unei reușite a lui Matiaș Corvin. În acest caz ea ar fi urmat să lucreze în folosul Papalității, chiar dacă aceasta era în contra voinței ei.

După ce mi-am împlinit datoria, am asistat cu bună dispoziție la celelalte atacuri ale lui Pruisz, care au urmat. Și acestea erau inepuizabile. János Pruisz pusese în joc tot farmecul și toate darurile sale ca să uluiască Franța. Elocvența lui cîștiga pe orice interlocutor, vastele sale cunoștințe, bogăția și generozitatea sa făceau curtea Franței să creadă că Ungaria este o țară neînchipuit de bogată și de înfloritoare. Pruisz nu cruța nici mijloacele și nu se cruța nici pe sine însuși pentru a-și atinge scopul urmărit.

Foarte curios — el nu reuși chiar din primele zece zile ; Consiliul regal asculta cu bunăvoință sfaturile lui, primea darurile aduse, dar amîna totul. Iată și explicația : angajați într-un război cu Anglia, francezii se temeau de Sfîntul Imperiu roman — sau, cu alte cuvinte, de Germania. Ca totdeauna, situația din această țară era tulbure, se înfruntau cele mai diferite curente, iar pretendentul la tron, arhiducele Maximilian, era un înverșunat dușman al Franței. De aceea, încă de acum, în calitatea sa de stăpînitor al Flandrei, îi făcea tot felul de greutăți.

Într-un cuvînt, curtea franceză era în căutarea unei puteri care să amenințe Germania din spate, pînă ce Franța însăși și-ar fi aranjat afacerile cu britanicii. Or, această putere era tocmai Ungaria. Ce interes ar fi avut regele Franței să i-l cedeze pe Djem ? Într-adevăr, în acest caz alianța dintre Franța și Ungaria ar fi fost nu posibilă, ci sigură. Totodată însă, chiar din momentul în care l-ar fi obținut pe Djem, Corvin ar fi început războiul cu Turcia, lăsîndu-i în pace pe germani, iar Franța s-ar fi găsit între două focuri. Dacă însă Consiliul i-l refuza pe Djem, ruptura cu Ungaria avea să fie totală. De aceea curtea franceză a mers pe singura cale, care îi putea apăra interesele — amînarea. Iar în acest timp — șase luni în cap, adică jumătate de an — János Pruisz își risipea aurul și farmecele la Ansegny, Paris și iarăși la Ansegny, ardea de nerăbdare, iar mai tîrziu și de ciudă, surîzînd doamnei de Beaujeu și amantului ei, micului rege bolnăvicios și miniștrilor acestuia. Față de mine episcopul se purta la fel de frumos, de parcă insuccesele noastre comune în cazul Djem ne-ar fi înfrățit.

De altfel, din luna august 1487, noi nu mai eram numai doi, căci se ivi și al treilea și anume : ambasadorul Veneției. La Ansegny ne uitam la el ca la un intrus, deoarece el începuse să ia parte mai tîrziu la întrecerea noastră și nu putea să joace pe picior de

egalitate. Simțeam însă că succesul va fi al lui : dintre noi trei el era singurul care nu dorea să-l obțină pe Djem pentru stăpînul său, sfătuind necontenit Consiliul regal să-l păstreze pe pretendent pentru Franța.

Spre începutul lui septembrie și eu, și Pruisz eram convinși că așa se va și întîmpla. Atitudinea Consiliului regal față de noi începu să fie destul de rece. Doamna de Beaujeu nu-i mai arunca lui Pruisz priviri lacome, iar amiralul veni foarte reținut la noi ca să-și ia rămas bun : pleca pe cîmpul de luptă din Bretagne, căci dintr-o dată lipsa lui de acolo era foarte puternic simțită. Observam acum cum Pruisz însuși își pierde răbdarea : curtea franceză exagerase. Episcopul de Varadin începu să se distingă tot mai mult pe terenurile de vînătoare, să facă dese plimbări, iar seara ședea în mijlocul comesenilor nu atît de fermecător ca altă dată. Din aluziile pe care le făcea se putea înțelege că Ungaria se va îndrepta spre o alianță cu Germania.

Nimeni nu avea dreptul să se supere — nici pe el, și mai puțin pe craiul Matiaș, care, prin septembrie, ceru soliei să ia drumul de întoarcere. Cea mai mare, cea mai scump plătită încercare a Ungariei de a pune mîna pe Djem se termina cu un insucces. Cu toată porunca pe care o primise, Pruisz mai făcu încă o încercare — cu totul deznădăjduită. Se prezentă în fața Consiliului regal și, cu o cuvîntare, pentru a cărei măiestrie l-ar fi invidiat și Cicero însuși, expuse urmările miopiei politice de care dădea dovadă Franța : aceasta avea să dezlege mîinile lui Baiazid pentru războaie victorioase în Italia și Europa Centrală, ceea ce însemna o grea lovitură pentru comerțul cu Levantul și supunerea Lumii Vechi urgiei unei năvăliri a lui Attila.

Nu era vorba aici doar de măiestrie — cuvîntarea lui Pruisz era pornită dintr-o sinceră convingere, avea în ea un foc profetic care mă impresionă puternic și mă zgudui chiar pe mine, adversarul lui. De aceea mă irită o scurtă replică — intervenise arhiepiscopul de Bordeaux, fratele amiralului de Graville :

— Nu uitați, Sfinția-voastră, că Attila a fost oprit tocmai în Franța.

— Pentru că și-a epuizat forțele pe acest drum foarte lung, frate — răspunse Pruisz, fără a se tulbura.

— Și le va risipi la fel și sultanul Baiazid.

Dar și nerușinarea trebuie să aibă o limită, nu credeți ? Dacă francezii refuzau să salveze Europa răsăriteană, puteau s-o facă cel puțin mai delicat. De ce oare trebuia să se sublinieze că Franța a

fost totdeauna mai la adăpost față de năvălirile barbare ? De ce trebuia să se insiste asupra faptului că pe ea n-o atingeau de loc suferințele răsăritului Europei ?

În aceeași clipă am văzut că János Pruisz ar fi putut să reflecteze nu numai o strălucită bună dispoziție ; el primi cuvintele lui de Graville, așa cum ar fi făcut-o oricare din acei țărani ale căror case și pămînturi ar fi fost pîrjolite, ca orice ostaș al cărui trup ar fi fost sfîrtecat în luptele cu turcii. O ură neîmpăcată se așternu pe fața lui atît de frumoasă, pe care o admirasem totdeauna, și răspunsul lui plesni ca o lovitură de bici :

— Dacă dumneavoastră, Sfinția-voastră, ați fi fost îngenuncheat de un dușman de trei ori mai puternic, atunci probabil că v-ați fi adus aminte de prima noastră poruncă creștinească : „Iubește-ți aproapele tău ca pe tine însuți !" Și v-ați fi adus-o aminte ca să cereți ajutor.

— Nu ne amintim, Sfinția-voastră — îi întoarse repede lovitura de Graville — ca cineva să ne fi sărit în ajutor aici, în țara noastră, atunci cînd am apărat-o împotriva sarazinilor. După cît mi se pare, erau și ei un adversar tot atît de puternic.

Era mai mult decît limpede : puteam să nu ne mai temem de o alianță între Franța și Ungaria, ba chiar nici de relații reciproce binevoitoare. Craiul Matiaș n-ar fi iertat această bătaie de joc.

János Pruisz părăsi castelul de la Ansegny în primele zile ale lunii octombrie. Curtea franceză îl încărcă cu daruri (se aflase că prețul lor se ridica abia la trei sute de mărci de argint, în timp ce Corvin risipise pentru solia lui o sută de mii în aur). Pruisz plecă din Franța prin Lyon și trecu pe la Milano ca s-o ia pe Bianca Sforza și s-o ducă în noua ei patrie.

În ceea ce mă privește pe mine personal — pe mine, care contribuisem la prăbușirea planurilor lui și care mă bucurasem de acest lucru — eu am încercat aceeași remușcare, același sentiment vag de rușine și vină pe care le încercase fratele d'Aubusson în momentul cînd mă înștiință că primise bani de la mama lui Djem. Primiserăm totuși o mulțime de bani și tot atîtea speranțe din partea unora ce sufereau, pentru a-l ține întemnițat pe un altul și mai nefericit. Dacă, într-adevăr, tocmai slujitorii lui Dumnezeu sînt aceia, care-și dau seama cel mai rar de pedeapsa lui, eu, care făceam parte dintre dînșii, m-am înfricoșat atunci.

Mă gîndeam să plec și eu imediat după Pruisz, deoarece, o dată cu insuccesul său, misiunea mea se terminase. Dar o scrisoare a fratelui d'Aubusson mă reținu încă o jumătate de an la Paris.

Magistrul insista să rămîn din multe motive ; era sigur că voi face față tot atît de onorabil și celorlalte greutăți care aveau să urmeze.

În primul rînd, trebuia să continuu supravegherea asupra ambasadorului Veneției, căci Republica s-ar fi putut să-și schimbe atitudinea de vreme ce alianța dintre Franța și Ungaria nu se înfăptuise. În afară de aceasta, d'Aubusson îmi comunica și altă știre : Djem încercase să intre în legătură cu adversarii lui de Graville (ducele de Bourbon și cei din jurul său) ; eu eram acela care trebuia să fac față acestor încercări. În sfîrșit, fratele d'Aubusson mă însărcină să contribui la tratativele dintre Franța și Papalitate. Ele urmau să înceapă curînd ; Inocențiu al VIII-lea își trimisese legații săi.

Tocmai pe vremea cînd trimișii papei soseau aici, am mai primit și alte vești din Rodos. Întîi, mi s-a anunțat că Veneția îl înștiințase pe Baiazid să n-aibă teamă de unguri ; al doilea — că regele Ferrand de la Neapole a promis tot lui Baiazid că-l va răpi pe Djem în drumul său spre Roma și-l va trimite la Constantinopol (acest lucru era cu totul în interesul Neapolului, deoarece ar fi fost o grea lovitură dată Papalității) ; al treilea — că Lorenzo Medici, singurul prieten al francezilor în Italia, ar fi manifestat un viu interes față de cazul Djem. Aceasta ultimă veste mă sperie puțin — Lorenzo era o figură, și încă ce figură, iar legăturile lui cu curtea franceză făceau succesul său foarte posibil.

Cu alte cuvinte, n-am putut sta liniștit nici măcar între aceste două mari solii trimise la Paris. De aceea, cînd am plecat în decembrie, împreună cu reprezentanții Consiliului regal ca să-i întîmpin pe delegații papei, m-am bucurat în mod sincer — primeam întăriri.

Sfîntul părinte acordase acestei solii aceeași atenție ca și Matiaș Corvin. Într-adevăr, nu avea la îndemînă un om de talia lui Pruisz, dar cei doi frați — Antonello Chieregato și Antonio Flores — făceau parte din capetele cele mai luminate ale Vaticanului, fiind diplomați și oratori cu multă experiență. Evident, din lipsă de mijloace bănești, papa făcea apel la oratorie.

Legații au fost primiți cu toate onorurile ce se cuveneau unor trimiși ai papei, vreau să zic cu mari onoruri. Ei anunțară îndată în Consiliul regal că sultanul Kaitbai e gata să plătească o sumă urișă pentru a-l obține pe Djem. Înțelegînd că în actuala situație a relațiilor dintre state transportarea lui Djem în Egipt nu era posibilă, sultanul insista ca acesta din urmă să rămînă la Roma,

Florența, Veneția sau chiar în Ungaria. Cum s-ar zice, pe cît posibil mai aproape de Turcia. Kaitbai sublinia, pe bună dreptate (prin legații papei) că acțiunile de pînă acum ale Apusului îl încredințaseră pe Baiazid că fratele lui nu va conduce nici un fel de cruciată, deoarece era folosit în alte scopuri. Această siguranță a lui Baiazid ar fi costat foarte mult țările răsăritene între care se afla și Egiptul.

Am asistat la lucrările consiliului în care cardinalul Flores a expus acest punct de vedere. N-aș putea spune că i-a impresionat prea mult pe francezi : Consiliul își păstră tot sîngele rece chiar atunci cînd Flores preciză suma oferită de Kaitbai — o sută de mii de ducați de aur. Regalitatea franceză se obișnuise în timpul din urmă cu asemenea daruri uriașe și neașteptate, așa încît, acum nu le mai lega de cazul Djem, ci considera pur și simplu că acestea i se cuveneau.

— Convingerea noastră — răspunse amiralul de Graville — este că întreaga lume creștină va aprecia drept lipsite de cuviință niște tratative, duse între Papalitate și o putere mahomedană — Kaitbai. Chiar dacă ar fi vorba nu de o sută de mii de ducați, ci de două sute de mii, nu trebuia să punem în joc autoritatea Sfîntului Scaun ! Așa gîndește Consiliul regal.

(„Dar dacă ar fi vorba de zece ori cîte o sută de mii, ar fi gîndit altfel" — mi-am zis în sinea mea, cu toate că era știut că pe timpul nostru nu exista un stat care să dispună de o asemenea sumă.)

Cei doi legați se găsiră în încurcătură la auzul răspunsului lui le Graville. Se confirma presupunerea că Franța l-ar fi dat pe Djem numai în schimbul unei sume nemaiauzite, iar Papalitatea, după cum v-am mai spus, nu avea acești bani. Inocențiu al VIII-lea, cu ultimele mijloace pe care le mai avea, se grăbea să recucerească Ozimo (portul acela mic de lîngă Ancona, al cărui stăpîn, Buccolini, încheiase tîrgul cu Baiazid pentru vînzarea lui. Aceste murdare tratative — ele reprezentau cea mai pură trădare față de Italia și față de Apus, în general — indignaseră întreaga creștinătate și de aceea Inocențiu hotărî să înceapă lupta împotriva Turciei cu recucerirea portului Ozimo. Dar sărăcia Papalității nu permitea nici măcar ducerea unei acțiuni atît de mărunte și mercenarii Romei se băteau de vreo cinci luni acolo, fără să poate face ceva. De altfel, Franța profita pe față de acest lucru.

Atunci, în locul lui Flores, se ridică celălalt legat, cardinalul Chieregato. Era mare erudit și trecea drept unul din cei mai

vestiți oratori ai vremii noastre. Cuvîntarea sa ținută în fața Consiliului regal confirmă total această părere :

„Sîntem fericiți — începu el — că ne aflăm în fața regelui Franței. De o vreme încoace regii Franței au devenit vestiți prin lăudabila lor atitudine pioasă, prin graba cu care au ajutat suferințele întregii creștinătăți. Papii au inspirat pe strămoșii dumneavoastră să cucerească locurile sfinte de la necredincioși și să le smulgă din mîini provinciile creștine din Răsărit ; cruciații francezi au fost floarea cavalerimii. Frica de Dumnezeu trăia atunci puternic în inimile oamenilor. Pe acea vreme primejdia era departe, așa încît regii dumneavoastră nu căutau să-și mărească țara, ci singurul lor țel era să propage numele lui Christos și să cîștige pentru credința creștină mii de suflete rătăcite. În zelul credinței lor au creat flote și armate, au dat totul — și-au dat fiii și frații, ba s-au jertfit chiar ei înșiși —pentru a se acoperi de glorie nu aici, pe pămînt, ci în ceruri. Acești luptători, acești eroi ai credinței noastre sînt veșnic vii și numele lor se transmite din generație în generație. Glorie lor, glorie veșnică !"

Cu toate că vă redau această cuvîntare cuvînt cu cuvînt, nu vă puteți închipui cum a rostit-o fratele Chieregato. Impresia pe care a făcut-o a fost atît de puternică, încît întregul Consiliu încremeni ; într-adevăr, prin fața ochilor lor trecuseră acum glorioșii noștri cruciați — regi și cavaleri de mult uitați, ai unei vremi uitate și ea — care mergeau transfigurați, îndreptîndu-se spre viața lor veșnică.

Dar dintr-o dată cardinalul Chieregato lăsă în jos mîna ridicată pentru binecuvîntare. Întreaga lui ființă exprimă o profundă amărăciune :

„Astăzi credința moare — continuă el.

S-a stins entuziasmul oamenilor ; Sfînta biserică romană nu ne mai trimite acum la dumneavoastră pentru Ierusalim, pentru Asia sau Grecia. Este vorba de Italia însăși. Lucrurile merg din ce în ce mai rău. Dacă n-ar fi intervenit moartea Cuceritorului și certurile dintre fiii săi, focul ar fi cuprins de mult propriile noastre țări.

Dumneavoastră, pe care vă rugăm în genunchi — nu vedeți oare în ce scurtă vreme a ajuns primejdia turcească din Asia pînă în Italia ? Și se mai găsesc italieni atît de miopi încît să-i cheme chiar pe turci și să-i asmută împotriva Sfîntului Scaun ! Dacă n-ar fi fost Sfîntul părinte, încă de acum o lună Buccolini l-ar fi adus pe Baiazid la Ozimo și i-ar fi deschis porțile pentru cuceri-

rea Italiei. Dar Italia nu-i suficient de puternică pentru a face față primejdiei și de aceea Sfîntul părinte s-a adresat întregii creștinătăți. Dar cum va lupta ea cînd e sfîșiată de războaie dintre regi și orașe, de războaiele dintre vecinii de aceeași credință ?

Sfîntul părinte ne-a trimis să vă ajutăm și noi pentru pacificarea statului Majestății-voastre. O dată certurile potolite, Franța și-ar împlini datoria ei de țară creștină, concentrîndu-și toate forțele împotriva turcilor.

Victoria în această luptă ne este asigurată de un uriaș atu — fratele sultanului. Noi vă invităm să ni-l predați. Căci îndată ce papa îl va avea lîngă dînsul pe Djem, Baiazid nu va îndrepta sinistrele sale încercări asupra Italiei. Sfinția-sa este încredințat că dumneavoastră nu veți refuza să-l ajutați pe părintele vostru spiritual ; el vă roagă, vă conjură ! Aceasta cu atît mai mult, cu cît Pierre d'Aubusson, care l-a transformat pe Djem în prizonier al său, vă roagă și el împreună cu noi, iar prizonierul însuși susține aceste cereri. Tatăl dumneavoastră — veșnică să-i fie pomenirea ! — l-a făgăduit pe Djem Sfîntului Scaun. Acum Papalitatea vă roagă, Majestate, și așteaptă răspunsul dumneavoastră !"

Cînd fratele Chieregato tăcu, am observat că mai mulți consilieri regali își suflau nasurile pe ascuns ; ochii tînărului rege străluceau în lacrimi. Singură Doamna de Beaujeu nu părea chiar atît de mișcată, dar și ea era emoționată, dacă e să fim drepți. Oricît de mult ar fi fost pătrunsă lumea noastră de stricăciune, amintirea triumfului credinței, reprosul că astăzi ea e lipsită de luptători, își făcură efectul — consilierii regelui Franței se rușinară de propria lor josnicie.

Se știe însă că emoțiile se consumă repede ; ca atare, și acest moment de bunăvoință dură foarte puțin. Cu toate că după această admirabilă cuvîntare amiralul îl făgădui pe Djem, chiar a doua zi începu iar să vorbească de primejdia unei asemenea călătorii, bazîndu-se pe informațiile primite de la Veneția.

Și astfel, veni iarăși vorba de preț — de prețul lui Djem.

În această privință francezii nu vorbiră deschis. Ei susțineau doar că istoria n-a mai cunoscut vreodată o persoană de o valoare atît de mare pentru viitorul Lumii Vechi. În urma acestor aprecieri generale, am tras concluzia că Franța era hotărîtă să-l păstreze încă multă vreme pe Djem — fie ca pe un atu al întregii sale politici externe, fie pentru a aștepta o și mai mare creștere a prețului său. Și, la urma urmei, francezii n-aveau nici un motiv să se grăbească.

Cu totul în treacăt amiralul de Graville aduse vorba în timpul unei discuții cu mine despre propriul său frate, arhiepiscopul de Bordeaux, bărbat cu atîtea calități, care ar fi meritat rangul de cardinal, dar... M-am grăbit să comunic acest lucru lui Inocențiu al VIII-lea, rugîndu-l să țină seama de dorința lui de Graville. Nu mă așteptam ca Sanctitatea-sa să-mi răspundă atît de tăios. Cum mi-am putut închipui — îmi scria el — că Papalitatea va lăsa să intre în conclav încă un francez ; era puțin lucru că francezii nu respectau Sfîntul Scaun, chiar atunci cînd la Paris se aflau legați ai papei, care, oricum, dădeau sfaturi pentru lucrările Consiliului regal ? Le ajungea ceea ce aveau — scria Inocențiu — și trebuia să nu mai spere la ceva mai mult ; în ceea ce privește familia de Graville, toată era formată numai din uzurpatori și tirani.

„Ah, ce noutate îmi aducea la cunoștință Sanctitatea-sa !" — mi-am spus eu. Parcă n-aș fi știut că toți acești de Graville sînt niște tîlhari de drumul mare ! Dar tocmai de aceea eram dator să-i atragem de partea noastră, nu credeți ?

Tare mult aș fi vrut să văd fața Sanctității-sale cînd i-am transmis următoarea dorință a Consiliului — fapt ce depășea orice limită : francezii cereau papei să nu confirme alegerea lui Maximilian ca împărat al Germaniei. (Asta pentru că, așa cum v-am mai spus, încă din vremea noastră francezii se temeau de nebuniile nemților, iar Maximilian promitea foarte mult în acest sens.)

Chiar dacă ar fi dorit acest lucru, Inocențiu al VIII-lea nu avea cum să-l facă. Într-adevăr, strămoșii lui Maximilian stătuseră cu genunchii în praf la Canossa, ca să primească binecuvîntarea papei, dar, pentru Dumnezeu, atunci fuseseră alte vremuri ! Acum o asemenea interdicție n-ar fi făcut decît să-l îndîrjească pe Maximilian — și nu-i trebuia mult pentru asta — și ar fi dovedit că Germania se poate guverna, cu deplin succes, și fără binecuvîntarea papei.

Poate că rugămintea mea de a nu trimite la Paris scrisori atît de tăioase, deoarece în spatele lor nu se afla o putere reală, îl determină pe Inocențiu să răspundă că-l va potoli pe Maximilian, fără să arunce anatema asupra lui. De fapt, papa dădu un decret prin care proclamă că toate actele civile — cumpărări, vînzări, contracte, moșteniri — încheiate în Flandra și Lotaringia (posesiunile germane de la granița Franței) nu au nici o valabilitate și că toți cei condamnați nu trebuie considerați ca atare. Judecăto-

riile şi notariatele din aceste provincii îşi pierdeau dreptul să încheie asemenea acte.

— De ce rîdeţi ? De astă dată Inocenţiu dăduse dovadă de înţelepciune — fără a pomeni numele lui Maximilian, el îi făcea viaţa imposibilă. Vă daţi seama dumneavoastră ce înseamnă o ţară în care legile nu mai au nici o putere, în care ele nu mai există ? Flamanzilor nu le mai rămînea altceva de făcut decît să treacă la răscoală şi să alunge autorităţile lui Maximilian.

Dar văd că am început să trec la amănunte care nu vă interesează. Vi le-am spus doar aşa ca să vă daţi şi dumneavoastră seama ce grele şi complicate au fost timpurile în care am trăit noi ; să înţelegeţi măcar cît de multe şi de contradictorii erau interesele ce se împleteau în cazul Djem, transformîndu-l în realitate într-o problemă a problemelor secolului al cincisprezecelea.

Legaţii papei au rămas la Paris pînă în primăvara anului 1487, dar şansele lor de a-l obţine pe Djem erau din zi în zi mai mici. Doamna de Beaujeu se jura în faţa duhovnicului său că dorea fericire în viaţa de apoi, cedînd pe Djem papei, dar că o împiedica Consiliul ; la rîndul său, Consiliul îl prezenta pe de Graville ca pe un tiran lipsit de credinţă, iar de Graville ne asigura că în cazul cînd ne-am hotărît să-l preluăm pe Djem, răpirea acestuia ar fi aproape sigură.

Şi uite aşa, în luna aprilie 1487 era limpede că acest Consiliu regal îşi bătea joc de noi — adică de Sfînta biserică — în ceea ce priveşte cazul Djem. Fratele d'Aubusson îmi scrise că şederea mea la Paris devenise inutilă ; Chieregato şi Flores aveau să-şi continuie lucrările şi fără mine. Fără şanse de succes, sublinia magistrul. Iar eu personal eram necesar fratelui d'Aubusson, ca să chibzuim împreună asupra unui nou plan : să facem uz de forţă brutală în cazul Djem. Şi aceasta, pentru că nu mai aveam timp — cu fiecare zi ce trecea, preţul lui Djem creştea tot mai mult.

Sînt sigur că o să vă miraţi cînd vă voi spune că drept instrument al forţei brutale am folosit o femeie.

PARTEA A TREIA

A DOUĂSPREZECEA MĂRTURIE A POETULUI SAADI DESPRE CELE PETRECUTE ÎN ANII 1485—1487

Se numea Elena sau mai precis Filipina-Elena.

De fapt, această mărturie o să vă întoarcă puțin înapoi în comparație cu cele ce v-a spus monseniorul Kendall, deoarece expunerea mea anterioară s-a terminat cu prima noastră încercare de evadare. Astfel, în timp ce lumea trecea prin evenimentele descrise de monseniorul Kendall, noi ne petreceam zilele și nopțile — asta a durat luni de zile — în castelul de la Boislamy, comanderia din Dauphiné a Ordinului.

V-am mai spus că frații ne organizau în fiecare zi tot felul de distracții. Desigur, nobilimea din Dauphiné nu era prea vorbăreață în problemele care ne interesau direct, dar cu toate acestea reușeam să-i fac pe unii să scape vreo vorbă pe care mai apoi s-o tălmăcesc. Concluzia mea — scoasă din aceste cuvinte, surîsuri, ca și din onorurile exagerate cu care ne înconjurau comesenii noștri — era aceea că importanța lui Djem în nici un caz nu scăzuse. Aceasta se vedea, de altfel, și după marea atenție ce se dădea pazei noastre — fiecare pas pe care-l făceam era urmărit, orice străin sosit la Boislamy era cercetat și interogat.

În ceea ce îl privește pe Djem atenția crescîndă a Ordinului îi era din ce în ce mai greu de suportat, fiindcă își dădea seama că toată cinstea ce i se făcea nu însemna altceva decît un control sever. Deveni foarte irascibil, izbucnea la cea mai nevinovată observație de a mea sau nu dădea nici o atenție încercărilor mele de a-l liniști. Batjocura cu care frații trataseră prima noastră încercare de evadare îl îndîrjise groaznic ; Djem ar fi preferat să fie ținut sub cheie, să i se ia hîrtia și divitul, dar să simtă și el că a făcut ceva de care Ordinul se teme. De fapt, viața noastră se scurgea ca și mai

înainte — fraţii căutau să ne distreze şi făceau totul ca să ne abată de la planurile noastre.

Probabil tocmai pentru faptul că aceste încercări erau vizibile, noi ne împotriveam : trăgeam cu urechea, căutam să intrăm în legătură cu lumea de dincolo de Boislamy, făceam totul ca să aflăm cum decurg lucrurile aici în Apus, ca să ţinem seama de ele în planurile noastre. În perioada 1485—1487 noi încă nu ne predasem şi încă mai speram. Bănuiesc că pînă la un punct aceasta crea greutăţi temnicerilor noştri, dar să nu le supraapreciem — în toate încercările noastre rămîneam nişte bieţi amatori faţă de nişte meseriaşi călîţi în meseria lor.

Filipina-Elena intră în viaţa noastră tocmai în acea vreme. N-aş spune că ea a fost prima femeie căreia i s-a permis să stea în societatea noastră, dar, credeţi-mă, n-au fost prea multe. Din principiu vedeam rar femei. Erau fie soţiile stăpînilor care ne adăposteau o noapte, o săptămînă, o lună, fie proprietăresele hanurilor la care poposeam pe drum. Eram doar oaspeţii unui Ordin monahal — dansatoarele nu aveau ce să caute aici. De altfel, auzeam că în Apus ele erau încă o raritate, societatea era distrată în mod obişnuit de bărbaţi. Nu prea des vedeam la vînătoare şi cîte o femeie, desigur soţia unui anume senior sau fiica acestuia. Ceea ce ne făcea o puternică impresie era atitudinea bărbaţilor faţă de ele.

Vi se pare, probabil, curios, că, în aceşti ani de încordare şi suferinţă, ne preocupam de un atare lucru, fără nici o legătură cu soarta noastră, ca, de pildă, atitudinea faţă de femeie în Apus. E adevărat, însă aceasta ne impresiona puternic, ne mira mult, fiind parcă cea mai mare deosebire între modul nostru de viaţă şi cel de aici.

Îmi amintesc şi acum cînd mi-am dat seama prima dată de acest lucru. Eram la o vînătoare prin Savoia. Alături de noi călărea şi doamna cutare, soţia soţului ei. Călărea uşor, în ciuda vîrstei şi a poverii ei, şi la fiecare pas al calului, sînii — foarte descoperiţi — săltau sub privirea celor treizeci de bărbaţi. Doamna călărea şezînd pe şa întocmai ca femeile, încît o margine a fustei îi era ridicată pînă la cordon şi puteam să-i vedem nu numai gleznele, ci chiar şi pulpa piciorului, care se termina cu un genunchi frumos, rotund.

La începutul vînătorii, doamna se aflase alături de bărbatul ei, dar nimeni nu găsi ciudat faptul că mai încolo ceata se amestecă, iar doamna făcea glume cu unul şi cu altul, rîzînd cu hohote şi cu obrajii îmbujoraţi de diferitele întîmplări ce se petrec în asemenea ocazii. Djem se uita la ea cu gura căscată, mirîndu-se nu de fru-

muşeţea, ci de purtările ei. Ele atinseră culmea în clipa cînd, reveniţi la castel, doamna dori să coboare de pe cal. Atunci se îndreptă spre dînsa un tînăr — pe urmă am văzut că nu era nici un fel de rudă — care se oferi îndată să o ajute. Iar doamna păşi întîi pe umărul lui, apoi pe palmele pe care i le oferise — în timp ce el se lăsa mereu în jos, ca s-o aşeze pe pămînt — iar ea pur şi simplu se lipi de dînsul cu toate fustele şi cu tot trupul ei asudat, rîzînd din adîncul inimii.

Mă aşteptam să se întîmple ceva groaznic : faţa tînărului era la cinci degete de sînii ei dezgoliţi, iar numai la cinci paşi se afla soţul ei, care tocmai descălecase. Desigur, o asemenea neruşinare nu avea să treacă nepedepsită. Dar doamna îşi lăsă uşor fustele şi tot atît de veselă se îndreptă, împreună cu ceilalţi bărbaţi, spre castel.

Djem rămăsese lîngă cai, înmărmurit.

— Saadi — îmi zise el — ai văzut ce fac ? Ce fel de moravuri sînt astea ? Cîtă neruşinare ! Oamenii aştia au nevoie de veacuri întregi ca să ne ajungă din urmă ; nu-şi dau seama de lucrul cel mai elementar — de buna-cuviinţă.

Mai tîrziu, Djem, ba şi eu însumi, ne-am deprins cu ciudăţeniile Apusului. Am început să gîndim — ce puternic lucru e obişnuinţa — că în privinţa atitudinii faţă de femeie se observă şi aici o oarecare cuviinţă, chiar una mai complexă, ba chiar un anumit ritual. Vedeam cum comesenii noştri se ridicau în picioare atunci cînd în cameră intra o doamnă, cum îi cedau îndată locul cel mai de cinste şi cum se întreceau să-i ofere serviciile. Auzeam cum flatează cu tot felul de cuvinte măgulitoare femei obişnuite, vedeam cum se înclină în faţa lor, cum le duc de braţ. Ba închipuiţi-vă : am auzit şi cîntece care preamăreau frumuseţea feminină ! Într-adevăr, oamenii aceştia nu se ruşinau să facă pe faţă ceea ce era mai tainic şi mai dulce în viaţa lor. Ne miram doar cum mai sînt în stare să savureze voluptatea, după ce făcuseră acest lucru în văzul tuturor — asta e ca şi cum ai admite sute de priviri în patul tău.

De altfel, ne-am făcut convingerea fermă că la masa noastră luau parte atîtea femei cîte doreau. Aceasta se vedea bine : nimeni nu le alegea şi nici nu le înlătura în mod special. Recunoşteam că societatea noastră nu atrăgea într-adevăr doamnele din Savoia şi Dauphiné, aşa cum o puteam ghici după anumite cuvinte. Ele arătau că moravurile noastre — şi mai ales ceea ce se credea despre moravurile noastre — trezeau în lumea de aci aceeaşi ruşinoasă nedumerire, pe care o nutream şi noi faţă de ale lor. Despre felul cum ne purtam noi cu femeile noastre circulau în Apus născociri

jignitoare. Nu este adevărat că noi disprețuim și chinuim femeia — socotim pur și simplu că ea alcătuiește o părticică atît de scumpă din viața fiecăruia, încît nu trebuie scoasă la vederea tuturor, sau pînă la un punct oferită ochilor străini.

Cred că tocmai aceste idei false despre Orient făceau pe cei mai mulți nobili de aici să nu-și aducă soțiile și fiicele printre noi — se temeau să nu le înjosim. Cele care se apropiau o făceau din pură curiozitate. Asta se vedea în ochii lor măriți peste măsură, în interjecțiile care însoțeau orice gest al lui Djem, în zîmbetele lor — superioare sau batjocoritoare. Cele cîteva femei, foarte curajoase, se uitau cu atenție la acest rar animal oriental și simțeam că-și reține cu greu impresiile pînă ce părăseau societatea noastră — acolo, desigur, începeau să circule unele povești prea puțin măgulitoare pentru noi.

Am rămas mirați cînd la Boislamy ne-a vizitat un oarecare baron de Sassénage, un nobil din apropiere, însoțit de fiica sa. Era un bărbat mătăhălos, cu părul încărunțit la tîmple, o fire cam brutală, tăcută, aspră. Se vedea după suita lui că nu era bogat. Cu fie-sa — Elena de care este vorba — se purta foarte inegal — adică nu după toate regulile admise. Uneori, și asta destul de des, baronul o repezea fără cruțare, batjocoritor, chiar în timp ce fata povestea ceva sau rîdea. Dar îndată după asta se uita la ea cu o durere vinovată, ba făcea totul, silindu-se din răsputeri s-o ridice în ochii celor de față. Pentru noi și o atitudine, și cealaltă erau maniere de prost-gust — era ceva cu totul inutil să-ți dai pe față, atunci cînd erai în lume, asemenea ciudate și complicate simțăminte părintești.

Despre Elena însăși ce să vă spun ? Aprecierile noastre asupra femeilor sînt, desigur, destul de deosebite de cele ale dumneavoastră ; în ceea ce mă privește, nu o găseam pe Elena frumoasă — noi preferam femei mai oacheșe. Și ochii, și nasul, gîtul și obrajii — într-un cuvînt, totul — aveau trăsături foarte pure, dar care nu făceau dintr-însa ceva ieșit din comun. De fapt, nefericirea Elenei era trupul ei — la noi ar fi fost foarte greu să căsătorești o fată cu un asemenea trup. Domnișoara de Sassénage era ca o scîndură, asta se bănuia chiar sub veșmintele ei foarte scrobite și plisate, se vedea după încheieturile și gleznele ei exagerat de subțiri. Cu toate acestea, avea în ea ceva atrăgător — dar atrăgător nu ca femeie — și acest ceva nu poate fi redat în cuvinte. Aveai impresia că este și ea un om ca tine, că sub fruntea ei netedă trec gînduri și îndoieli, că gura ei mică făcea într-adevăr un efort ca să

tacă. Dar vedeai totodată un fel de zăvorîre silită în sine însăşi, lucru care o deosebea de toate celelalte femei pe care le-am întîlnit şi care mă făcea să presupun că Elena se afla sub presiunea unor amintiri apăsătoare sau a unor negre presimţiri — într-un cuvînt, ducea pe umerii ei o greutate prea mare pentru o fiinţă atît de fragilă.

În acelaşi timp însă, se vedea că gingăşia ei nu era naturală. Elena avea unele priviri şi gesturi în care îl recunoşteai pe taică-său. Nu cuvinte ; de cele mai multe ori ea păstra o tăcere deprimantă şi apăsătoare,de parcă cei din jur o plictiseau la culme.

Djem o remarcă pe Elena chiar de la prima noastră întîlnire cu de Sassénage. În timpul cinei, el o privi deschis, dar fără vreo urmă de admiraţie ; îl distra pur şi simplu prezenţa tinerei femei. Pe mine însă mă amuzau privirile cu care ea îi răspundea lui Djem : în primul rînd, foarte liniştită, de parcă Elena ar fi stat la masă în fiecare zi cu sultani. Ochii ei nu exprimau nici curiozitate şi nici compătimire. Ceea ce era iarăşi ciudat la această femeie era faptul că nu vorbea cu ochii, nu voia să exprime ceva ce nu se poate exprima în cuvinte, ceva care să te atragă, şi nici nu te privea cu o superioritate care să pună un zid între ea şi tine.

— Saadi — îmi vorbi Djem, după cină, cînd ne retraserăm — ce fel de pasăre este fata asta a lui de Sassénage ?

— De loc frumoasă — i-am răspuns eu. Şi în afară de asta mi se pare curios ca la vîrsta ei, o fiică de nobil să fie încă nemăritată.

— Hm — zise Djem gîndindu-se puţin — ai dreptate. Cred că are douăzeci şi cinci de ani.

În dimineaţa următoare şi în altele care urmară la rînd, Elena luă parte la vînătoarea noastră. Îmi făcea impresia că-i place să călărească nu în mijlocul cetei, ci pe de lături, cu pasiune, de parcă goana asta — şi nu vînătoarea faţă de care era indiferentă — îi permitea să-şi descarce sufletul, să scape de ceva.

— Elena ! o striga atunci baronul oarecum îngrijorat. Mai încet, Elena !

Ea însă nu-l auzea sau se făcea că nu-l aude, iar atunci cînd se întorcea din nou spre vînători expresia feţei ei era mai rece decît oricînd.

La cea de a treia vînătoare am văzut bine că Djem îi căuta apropierea. Îşi ţinea calul puţin înaintea sau puţin în urma ei, aruncîndu-i priviri şi zîmbete — atît putea face fără tîlmaci.

Se ştie că orice femeie se simte măgulită de atenţia unui bărbat, oricare ar fi el — dar asta încă nu înseamnă nimic. Elena părea că nu se supune acestui lucru. Poate tocmai prin faptul că ea considera atenţia lui Djem firească şi fără vreo intenţie, îl făcu pe acesta din urmă să persevereze. Într-o zi, pe cînd ne întorceam la Boislamy, l-am văzut pe stăpînul meu sărind din şa şi îndreptîndu-se spre calul Elenei. Îi oferi umărul şi podul palmei ca să descalece şi ea. Djem părea cu totul nedibaci, iar Elena, pentru prima oară, zîmbi, dar cam acru, nu aşa ca o femeie care-şi marchează printr-un surîs succesul obţinut.

Ceilalţi rămăseseră cu ochii la ei. Pe urmă izbucniră în hohote de rîs, foarte satisfăcuţi că turcul adoptase în cele din urmă neruşinatele lor obiceiuri. Rîdeau încurajîndu-l, dar rîsul acesta mie mi se păru că avea în el şi ceva cinic. Faptul îl făcu pe Djem să revină la atitudinea lui demnă şi în timpul cinei rămase tăcut. În seara aceea şedeau unul lîngă altul şi am văzut că în tăcerea lor era ceva care-i lega — cred că amîndoi se simţeau jigniţi. Să nu socotiţi că doi amorezaţi se potrivesc în toate : că au aceleaşi gusturi, dorinţe sau fac aceleaşi aprecieri. Fiecare om este atît de diferit de celălalt, încît e pur şi simplu o minune cînd găseşte la altul un singur punct de contact. În seara aceea am bănuit doar — dar mai tîrziu am avut şi siguranţa — că jignirea îi legase, într-adevăr, atunci pe Djem şi pe Elena.

În timpul cinei, baronul de Sassénage fu neobişnuit de agitat. Parcă pîndea mereu privirile comesenilor, parcă se temea să nu audă rîsul lor, acela de după vînătoare. Cred că nu mă supraapreciez cînd susţin că totdeauna am sesizat sentimentele altora ; atunci am observat că bătrînul şi măruntul nobil avea oroare de rîsul oamenilor. Sau de batjocura lor — încă nu eram sigur.

În dimineaţa următoare, baronul plecă, luînd-o şi pe fiică-sa cu dînsul. Lucru firesc, căci de regulă vizitele nobililor din împrejurimi durau cam o săptămînă. Bănuiam însă că mai era ceva care-l făcuse pe baron să se grăbească. Aşa cum se obişnuia i-am însoţit pînă în curte. Djem nu le adresă nici un cuvînt. El dădu din cap în semn de răspuns la adînca plecăciune a baronului de Sassénage, dar rămase absolut nemişcat privind, parcă prosteşte, la reverenţa fiicei lui.

Trecură cîteva zile. Viaţa curgea la Boislamy pe vechiul ei făgaş. Djem însă era schimbat. Atitudinea lui era foarte inegală. Trecea repede de la stări de visare la izbucniri neaşteptate şi se silea parcă să mă convingă de boala lui. Da, suferea de cea mai

veche boală, cunoscută încă din vremurile biblice — se amorezase.

Față de mine nu suflă însă nici un cuvînt şi mi-am dat seama de ce. Se ştie că un om nu se simte ataşat de altul decît pentru un timp destul de scurt. Dar nimeni — atunci cînd nu mai iubeşte — nu recunoaşte că aceeaşi lege e valabilă şi pentru celălalt ; fiecare crede că este iubit ca mai înainte şi de aici se nasc situaţii foarte dureroase. Astfel unul face totul ca să ascundă faţă de celălalt sfîrşitul propriei sale iubiri — temîndu-se să nu-l lovească prea greu — iar celălalt face în ceea ce-l priveşte acelaşi lucru.

Aşa se întîmpla şi cu Djem ; ascundea de mine noua sa dragoste, venită s-o înlocuiască pe a noastră, de teamă să nu mă rănească. De aceea cel care a deschis vorba am fost eu :

— Oare o fi ajuns acasă domnişoara de Sassénage ?

Djem mă privi mirat. Cît de mult credem că gîndurile noastre sînt de nepătruns.

— Cum de te-ai gîndit la dînsa ? se sili el să vorbească, dar îndată birui propria lui dorinţă de a auzi ceva despre Elena. Simţeam o uşoară deziluzie la Djem : nu murisem din cauza trădării lui, ci se vedea că o suport destul de uşor. Oare ai înţeles totul, Saadi ? Nu eşti supărat pe mine, nu-i aşa ? Ai fi avut dreptul, căci noi doi aveam aceleaşi păreri despre femei. Despre femeile noastre (se corijă repede noul meu supus al femeii). Aici ele sînt altfel, Saadi, nu-i aşa ? Fiecare dintre ele e unică, în felul ei, nu seamănă de loc cu alta...

— Cine ştie ! — Oricum mă răzbunam. — Poate că şi ale noastre sînt aidoma, poate că nu seamănă una cu alta, ci noi le vedem pe toate la fel.

— Nu, dar Elena... zise Djem neluînd în seamă răspunsul meu. Ştiam ce va urma, căci am fost confidentul mai multor amorezaţi. De acum înainte, ceasuri întregi, Djem avea să-mi vorbească şi să mă convingă cît de unică este domnişoara Sassénage. Da, asta mă aştepta.

Trebuie totuşi să recunosc că Djem nu m-a plictisit prea mult în lunile pe care le-am mai petrecut la Boislamy. Cu toate că era lipsit de simţul realităţii şi se afla cu totul în puterea închipuirii sale, el îşi dădea seama că dragostea lui neaşteptată pentru Elena era ceva fără viitor. Nu i se permisese să aibă măcar nişte slugi ale lui, darmite o femeie !

Mă temeam că va suporta aceasta foarte greu. Nici animalele nu pot fi lipsite de partea femeiască. Abia acum Djem se va

distruge — instinctul ăsta de mascul, dragostea asta nouă îl vor măcina.

Slavă Domnului că nu s-a întîmplat aşa ! O săptămînă sau două Djem mi-a vorbit necontenit de domnişoara Sassénage, găsind în viaţă cînd prea multă bucurie, cînd nimic. Din această dulce suferinţă îl scoase zvonul că în Franţa sosise trimisul lui Matiaş ca să-l ceară regelui pe Djem. Aceasta şterse repede iubirea abia înmugurită, fără zguduiri.

Închipuiţi-vă ce însemna pentru noi noutatea asta, în ce stare de nerăbdare, de teamă şi de aşteptare ne aruncase ea ! Acum ori niciodată aveam să scăpăm de aici — de ar fi posibil acuma, Doamne, şi nu niciodată.

Nu aveam altceva de făcut decît să tragem cu urechea, cu toate că noutăţile îşi deschideau drum foarte greu la Boislamy — Ordinul făcea totul ca să le oprească. Am trăit luni febrile, aşa cum nu mai fuseseră niciodată şi asta a durat o jumătate de an.

La sfîrşitul verii anului 1486, Pruisz nu reuşise încă nimic, sau cel puţin nu aflasem noi. Nu ştim cum suporta el asta, însă noi o înduram îngrozitor de greu — Djem încetă pur şi simplu să mai mănînce şi să mai doarmă. Cu mare greutate îl făceam să înghită ceva sub privirile sfredelitoare ale fraţilor ; ne observau foarte îndeaproape în ultimele luni, fără însă să-şi trădeze neliniştea.

Cînd într-o bună dimineaţă văzurăm intrînd în castel vreo douăzeci de călăreţi, ne pierdurăm cu totul : reuşise oare Pruisz ? Nu. Oh, nu ! Cei mai mulţi dintre ei erau ioaniţi. Începusem să cred că jumătate din populaţia pămîntului era formată din ei, deoarece pretutindeni vedeam aceste rase negre cu o cruce albă în stînga, sus. Dar printre ioaniţii sosiţi la Boislamy erau şi alţi doi pe care îi cunoşteam parcă, mai ales că erau îmbrăcaţi în haine de-ale noastre.

— Saadi ! mă apucă Djem de mînecă, de parcă ar fi fost gata să leşine — nu-mi cred ochilor ! Păi ăştia... Ăştia sînt Sinan şi Aias !

Într-adevăr, ei erau. Prietenii noştri credincioşi, pe care îi smulseseră de lîngă noi acum trei ani fraţii ioaniţi. Da, trei ani de zile n-am ştiut dacă mai erau vii sau morţi — asigurările Ordinului nu le mai credeam de mult. Şi iată, acum apucasem şi ziua aceea în care aveam să-i vedem.

Rămăsesem locului, căci tot mi-era teamă că visez. În acest timp, Djem o luase la fugă spre ai săi şi acum îi copleşea cu întrebări fără noimă, îi îmbrăţişa şi abia se ţinea să nu plîngă de bucurie. M-am apropiat şi eu de dînşii. Aias şi Sinan mă salutară cu oarecare rezervă — cel puţin aşa mi se păru — şi trebuie să recunosc

că se schimbaseră foarte, foarte mult. E drept, erau mai în vîrstă decît noi, se apropiau de patruzeci de ani, dar un bărbat la etatea asta nu e bătrîn. În fața mea însă se aflau doi bătrîni. La fel de cărunți, la fel de palizi ca ceara, păreau de o vinovată resemnare.

„Asta nu-i a bine !" gîndii eu. Nu poate fi nimic bun în învierea unui mort, care ți-a fost prieten apropiat și scump. Timpul care s-a scurs între moarte și înviere a adus multe lucruri peste care nu mai poți trece nici tu și nici cel ce a înviat.

Se părea că Djem nu observase schimbarea asta care mă doborîse pe mine — el continua să-i îmbrățișeze entuziast pe Aias și pe Sinan, ducîndu-i spre încăperile noastre. Odaia sa de dormit se umplu deodată — ani de zile fuseserăm numai noi doi. Acum că eram de două ori cîte doi, păream o mulțime.

Oaspeții s-au așezat, după obiceiul nostru, jos pe perne. Au început să vorbească de drumul lung pe care-l făcuseră, venind din Rodos. În acest fel, am aflat că ai noștri fuseseră duși cu toții (cîți din ei mai rămăseseră vii) în Rodos.

Aias beg era cel care vorbea. Pe fața lui Djem apărea tot mai mult un surîs fericit, duios ; Djem se bucura că auzea din nou limba noastră vorbită nu de mine, ci de altcineva, că soarta îi mai aducea în preajmă și pe alții de-ai săi.

Și, pe neașteptate — nu-l slăbeam din ochi, căci gîndurile lui Djem repetau propriile mele gînduri — se întunecă. Se trezeau iarăși bănuielile lui ; în ultimul timp viața noastră nu fusese decît bănuială și frică. Djem începu să asculte distrat, de parcă se pregătea pentru una din multele sale încăierări cu Ordinul.

În acest timp, Aias ne povestea despre ai noștri din Rodos. Nu se purtaseră rău cu dînșii — zicea el — nu li se refuzase nimic ; fratele d'Aubusson se îngrijise personal de acest lucru. (Dar Aias nu ne privea în ochi în timp ce vorbea, iar Sinan beg era foarte preocupat să-și scuture praful de pe poalele halatului său.) Djem nu rezistă mai mult.

— Aias beg — începu el cu greu, fapt care-l făcea să devină cînd palid, cînd roșu la față — nu știu de ce mă-ncearcă gîndul că voi doi n-ați trăit chiar atît de bine la Rodos. În trei ani l-ai ajuns din urmă pe taică-tău, Aias-beg. Oare și asta se datorește grijilor lui d'Aubusson ?

Aias nu numai că nu-și ridică privirea ; își lăsă capul și mai jos și răspunse cu o voce înăbușită :

— Te asigur, sultanîm, că la Rodos ai noștri o duc bine. N-avem nimic de cerut în plus.

— Dar de ce vă aflați și acum tot în Rodos ? Ce i-a oprit să nu vă lase să vă întoarceți acasă ?

— Asta a fost dorința noastră, sultanîm. În Turcia Baiazid ne-ar fi omorît.

— Atunci de ce n-ați plecat în Ungaria ? Matiaș Corvin i-ar fi primit bucuros pe oamenii mei.

— N-am vrut să mergem în Ungaria, sultanîm. N-am vrut să cerem acest lucru !

Aici Aias beg se uită la Djem cu o deznădejde atît de cumplită, cu o rugăminte atît de mare („De ce mă chinuiești, sultanîm ! Ce mai vrei, n-ai înțeles totul ?"), încît el tăcu. Trecu multă vreme fără ca cineva să rupă această tăcere, în care orice cuvînt ar fi fost o durere.

— E groaznic, zise după un timp Djem, revenindu-și cu greu. E cumplit să mi se răpească, să pierd și acest lucru : încrederea oamenilor mei. Înțelege-mă bine, Aias beg ! Și tu, și eu am tras destul ca să nu vorbim bărbătește, cu curaj. Eu nu pot să vă cred și nici nu vă voi crede. Știu cît v-a costat devotamentul față de mine și nu vă învinuiesc că nu ați putut rezista. Cei care au făcut-o, pe ăia n-o să-i mai întîlnești niciodată, așa cum nu i-am văzut nici aici. Poți să taci ; știu că au murit — nu am aflat-o de la tine. Aias beg ! se apropie Djem de omul îmbătrînit și stors, care fusese odată Aias, punîndu-și mîinile pe umerii lui. (Asta însemna că-l iartă pentru toate, după cum însemna în același timp o rugăminte, foarte vinovată, de iertare.) Crede-mă, Aias beg, că mă bucur foarte mult că te văd. Voi vorbi cu voi așa cum vorbesc cu trimișii lui d'Aubusson și voi simți în spatele fiecărui cuvînt ce-l veți rosti minciuna și amenințarea. V-au schimbat limba, ba poate că și gîndurile, prieteni ; acum știu și eu ce înseamnă frica și pînă unde te poate duce ea. Dar îndrăznesc să sper că nu v-au schimbat inimile : ce să ne mai mințim, mă iubiți la fel de mult cum vă iubesc și eu, căci nu totul poate fi supus puterii pe care o are frica, nu-i așa, Saadi ? se întoarse Djem spre mine, care-mi spuneam că de mult nu-l mai văzusem semănînd atît de bine cu acel Djem luminos, de altădată, din Caramania.

Emoția parcă-l transfigurase. Djem, scăpat acum de orice apăsare, zîmbitor, ba chiar puțin vesel, îl întrebă pe Aias beg :

— Și ce vrea de la mine fratele d'Aubusson ?

Aias nu răspunse imediat, era încă uluit. Se gîndea, probabil, că nici stăpînul său n-a îndurat mai puține decît dînsul, o dată ce-i acceptase fapta atît de simplu.

— Şi pe tine te găsesc schimbat, sultanîm, zise el deodată, fără nici o legătură.

— Lasă asta şi dă-i drumul, împlineşte-ţi misiunea, Aias beg, răspunse Djem.

Şi atunci Aias începu. Foarte indiferent, căci prin vocea lui vorbea altcineva, el comunică lui Djem că solia lui Pruisz nu avusese succes, deoarece împotriva Ungariei se uniseră cu toţii, pînă şi Papalitatea împreună cu Veneţia şi cu familia Medici, ca să împiedice o campanie, din care ar fi tras folos Balcanii. Dar şi fără asta Pruisz n-ar fi putut izbuti ; Franţa nu era dispusă să-l scape din mînă pe Djem — şi asta numai din motive interesate, sublinie Aias.

— Oh, da, Papalitatea vrea să mă aibă din motive dezinteresate, interveni Djem.

— Stăpîne ! vorbi Aias ceva mai viu. Înţelege că astăzi pentru tine e cel mai bine să fii în Italia, căci oricum ar fi, ungurii nu vor putea să te ia. Pentru nimic în lume Apusul nu va permite renaşterea Bizanţului, a Serbiei şi a Bulgariei, iar o victorie a lui Corvin ar însemna tocmai acest lucru. Ai de ales numai între Franţa şi Papalitate. Spre deosebire de Franţa, Italia este acum direct ameninţată ; foarte curînd ea va începe războiul cu Baiazid şi atunci tu vei fi în fruntea armatelor ei. Aici însă te vor ţine închis şi te vor păzi ca pe găina care face ouă de aur. Pe mine nu mă crezi, bine ! Ascultă atunci pe Kaitbai şi pe maică-ta !

Aias întinse lui Djem cîteva hîrtii făcute sul şi tăcu, în timp ce Djem, uitînd de noi toţi, citea sorbind cu ochii cuvintele. Mi s-a părut că cititul ăsta ţine cam mult, cînd deodată, lăsînd să-i cadă foile din mînă, el îşi prinse tîmplele cu amîndouă mînile şi nu vorbi, ci gemu :

— Nu mai pot să cred nici în maică-mea, Saadi ! Lăsaţi-mă, duceţi-vă cu toţii la dracu !

Dar ce vorbea el ? Aias beg fusese trimis ca să îndeplinească un lucru de care depindea capul lui. Fie că suferinţa lui Djem îl zguduise într-adevăr, fie că nu mai putea de frică în faţa fraţilor ioaniţi, nu ştiu din ce cauză, Aias beg găsi totuşi singurele cuvinte care trebuiau spuse :

— Gîndeşte-te la noi, sultanîm ! Cincisprezece oameni vii, oameni de-ai noştri, se află încă în mîinile lor.

Greu, greu de tot îşi reveni Djem. „O Allah ! mi-am zis eu — cînd vei înceta să-i mai ceri atîtea lui Djem ? Cît o să-l mai faci să

asiste la propriul său supliciu — oare nu mai au capăt mijloacele de tortură ale oamenilor ?"

„Nu. Nu au ! mi-am răspuns tot eu. Dacă este într-adevăr om şi dacă îl ameninţă nu cu moartea lui, ci cu torturarea prietenilor lui, atunci pot să-l silească să facă orice. În acest fel îl vor pune să ia parte şi el la uciderea sa, bine gîndită şi bine pusă la cale."

— Ce vrea de la mine fratele d'Aubusson ? întrebă a doua oară Djem, tremurînd din nou, resemnat, sfîrşit.

— Să răspunzi, maică-ti şi lui Kaitbai, sultanîm. Sau, mai precis, să-mi dai încă două foi de hîrtie cu semnătura ta. Şi, în sfîrşit, încă un lucru şi cel mai important : nu te împotrivi şi lasă-te răpit !

— Cum ? Păi fraţii au făcut să eşueze patru încercări pînă acum — cine mă va răpi ? Ducele Charles, Corvin sau cine ?

— Nu, sultanîm. Fraţii ioaniţi te vor răpi. Tu încă nu înţelegi bine ; Ordinul nu mai este acum stăpînul tău. Spune-mi, sultanîm, n-ai observat nici o schimbare ?

— Nu, răspunse Djem cu totul nedumerit.

— N-ai întîlnit ostaşi necunoscuţi cît ai mers la vînătoare prin pădurile din jurul castelului sau pe drumurile de aci ?

— Acesta este un interogatoriu, Aias ?

— Mă înţelegi greşit, sultanîm. Dar n-am bănuit că noua situaţie de la Boislamy nu s-a trădat prin nimic. Păi în jurul castelului mişună oastea regelui. E găzduită aici, în satul din vale şi în cele mai de departe, cîteodată purtînd haine schimbate. Pădurile prin care vînezi sînt pline de capcane ; străji puternice stau noaptea pe fiecare potecă, la fiecare pod sau trecătoare ce se află la o fugă de cal de Boislamy. Regele nu mai vrea să mai fii proprietatea Ordinului, sultanîm.

— Proprietate ! izbucni Djem, sărind şi umblînd nervos prin odaie. Proprietate... Pentru prima oară cineva mi-o spune drept în faţă. Mulţumesc lui Allah, că eşti tu, Aias, căci altfel mă jur că voi ucide pe cel dintîi care va mai cuteza acest lucru... De fapt i-o prostie... ar fi ceva cu totul meschin — căci nu există răzbunare pentru cel care transformă un om viu într-o proprietate !...

— Tocmai pentru asta vrea să se răzbune Ordinul pe rege — asta bineînţeles dacă nu-l vei împiedica tu să te răpească, sultanîm — vorbi într-un tîrziu Aias ; aşteptase să se mai potolească Djem. Tu încă nu cunoşti ce înseamnă adevărata viaţă de închisoare şi nu vreau să te sperii. Regele însă te va închide cu lacăt, căci nu-i trebuie decît banii lui Baiazid, de faptele tale n-are nevoie...

— Taci din gură, Aias, taci !... îl întrerupse Djem posomorît. Parcă se închisese iarăşi în sine. Ordinul se va răzbuna pentru mine ! Ordinul mă va elibera ! E o batjocură toată viaţa asta, Aias...

— Totuşi, sultanîm (Aias era acum lac de năduşeală), eu trebuie să le duc răspunsul tău !

— ...Singurul care ne este permis (Djem nici nu mai auzi rugămintea lui Aias) acesta este : să nu fim de acord. Ştiu, acest lucru nu va schimba nimic şi vor continua să-şi bată joc de mine, de mama, de soarta miilor de oameni, dar eu voi rămîne om — cu toate că nu mai exist în condicile nici unui stat — pînă ce nu voi fi de acord... Aşa că le răspunzi, Aias beg : *faceţi ce voiţi, Djem sultan nu este de acord !...*

Aşa vorbi el, sprijinit cu fruntea de zid, cu spatele la noi, cu spatele întors parcă spre toată lumea :

— Nu mă voi mira, dacă mîine Djem sultan va fi nu în fruntea unei expediţii a sud-estului ameninţat, ci pur şi simplu în fruntea unei cruciate împotriva turcilor... Minunat spectacol ! Fiul aceluia care a trăit, ca să impună semiluna crucii, merge călare sub steagurile creştinilor şi în sunetele psalmilor. Ba poate că va purta şi o manta neagră cu cruce albă pe piept...

În discuţie interveni Sinan beg, care tăcuse pînă atunci.

— Allah este unul singur şi altul nu mai există ! grăi el privind într-o parte. Dacă e aşa, şi noi, şi ei slujim lui. Numai că o facem sub semne diferite, nu-i aşa ?

— Oh ! De-ar fi ferecat cu plumb destul de gros coşciugul Cuceritorului, de l-ar fi îngropat destul de adînc !... vorbi pentru sine Djem. Ca să nu vadă pînă unde am ajuns.

A doua zi de dimineaţă, Sinan şi Aias, îmbrăcaţi în hanie de creştini — aşa îi aduseseră pînă aici fraţii — au luat drumul spre nord. Independent de refuzul lui Djem, ei mergeau să-l caute pe ducele de Bourbon — cel mai mare duşman al regelui ca să-i propună să se alieze cu papa Inocenţiu al VIII-lea în cazul Djem.

MĂRTURIA FILIPINEI—ELENA DE SASSÉNAGE, INTRATĂ ÎN CINUL MONAHAL SUB NUMELE DE MAGDALENA, DESPRE CELE PETRECUTE ÎN VARA ANULUI 1486

Văd că soarta mă urmăreşte şi peste veacuri. Nu se cuvine ca o adevărată doamnă să fie amestecată în procese. Dar dumneavoastră, se pare, aţi aflat : e de prisos să mă menajaţi. Da, nici în timpul vieţii nu s-au sfiit faţă de mine. Trebuie să vă lămuresc şi de ce ?

Din cauza lui Gérard. Nu, nu, nu vă scuzaţi că-mi treziţi amintiri, poate dureroase. Am fost silită să repet acest lucru, să mă justific şi să mă pocăiesc pentru Gérard de atîtea ori, încît nu mă mai doare. Orice suferinţă are şi ea o limită ; cum ai depăşit-o, durerea se transformă în pură răutate. Şi se vede că mie nu mi-a trebuit prea mult pentru asta.

Aşadar, să vă spun. La douăzeci şi unu de ani, eu, fiica baronului de Sassénage, am intrat în relaţii vinovate, criminale, cu scutierul său. Legături vinovate — această calificare am auzit-o de atîtea ori, încît pînă şi în gîndurile mele ea a luat locul adevăratei legături care n-a fost altceva decît dragoste. Nu ştiu de m-aş fi lăsat prinsă în mrejele ei dacă aş fi ştiut ce avea să mă coste. Dar tot ce se petrecea în jurul meu mă îndemna să cred că nu fac ceva neobişnuit. Vremea mea, mediul în care am trăit şi familia chiar, nu dădeau dovadă de o prea mare moralitate.

Aţi spus ceva ? Ziceţi că nu s-ar cuveni pentru o femeie să facă asemenea afirmaţii ? Păi ce fel de femeie sînt eu ? Femeia — aşa am gîndit în timpul lungilor ani care mi-au fost lăsaţi doar pentru gîndire — este o fiinţă la fel ca bărbatul, de la care însă toţi cer să joace un anume rol. Şi femeile joacă un rol contra unui preţ mare. Ei bine — în ceea ce mă priveşte, n-am ţinut seamă de această

necesitate ; mi-am jucat greşit rolul încă de la început şi n-am mai putut îndrepta cu nimic impresia proastă pe care am făcut-o.

Repet : viaţa noastră nu strălucea prin castitate. Stăpînii casei — taţi, soţi, fraţi, dispăreau cu lunile, dacă nu cu anii, umblînd după treburile lor ca bărbaţii ; locul lor nu era acasă. Aici rămîneau femeile, înconjurate, pentru a fi apărate şi slujite, de o mulţime de băieţandri, care nu prea făceau faţă lucrurilor de care am vorbit (nu atît ca vîrstă, cît mai ales ca origine).

Se subînţelegea, în mod tacit, că femeile nobile nu se ocupau doar cu broderia pe catifea, în timp ce bărbaţii lor lipseau de acasă. Viaţa ne oferea ispite foarte variate şi condiţii foarte sigure în aceste luni de singurătate. Doamnele se îngrijeau de un singur lucru, să păstreze taina. De altfel, nu era un lucru prea greu, căci între cei rămaşi acasă exista un fel de alianţă tacită împotriva celor care colindau lumea. La baza ei stăteau probabil invidia faţă de cei plecaţi şi ciuda de a fi sub ascultarea lor. Această alianţă era de nezdruncinat.

Casa noastră nu era bogată şi slugile pe care le aveam erau puţine. Tatăl meu, al doilea fecior al neamului de Sassénage, a trebuit să se resemneze cu castelul nevesti-si, adică al mamei mele, şi să-l suporte toată viaţa pe fratele ei, pe nevasta acestuia şi pe copiii lor. Şi atunci îi evita — rar îl puteam vedea pe baronul de Sassénage printre noi, după cum nu este de mirare că şi feciorii lui, cei doi fraţi ai mei, au plecat şi ei în lume. Unul a murit de tînăr în războiul dus de Neapole împotriva Papalităţii, iar cel de-al doilea, după ultimele veşti pe care le primisem, intrase în slujba craiului Matiaş. Aşa încît eu eram aceea care rămîneam singura moştenitoare a castelului. Subliniez acest lucru, deoarece el explică în mare măsură de ce numai păcatul meu a rămas neiertat printre miile de păcate la fel de grele ca şi dînsul.

Despre ceea ce a fost cu Gérard, n-aş fi vrut să vorbesc — nici n-are legătură cu cazul Djem, iar în ce mă priveşte, ţin ca măcar acest mic lucru din viaţa mea să rămînă numai al meu. Gérard era scutier. Nici pînă astăzi nu-mi dau prea bine seama dacă nu l-am dorit decît pentru dragoste, căci el se afla pe scara societăţii pe o treaptă care nici nu se putea compara cu a mea ; era însă tînăr şi frumos şi cele trei luni ale noastre mi-au rămas întipărite doar în memoria simţurilor.

Pe urmă — ne-au prins. Adică unchiu-meu, căci tata era iarăşi plecat undeva departe. Atunci încă nu puteam înţelege de ce unchiul a făcut atîta gălăgie în jurul acestei poveşti, de ce a declarat-o sus şi tare drept o ruşine şi o pată pe întreaga noastră familie. Că l-a ucis pe Gérard, asta înţeleg, asta se şi cuvenea, însă moartea lui putea fi explicată într-o sută de feluri, dacă mai era nevoie de explicaţii pentru moartea unei slugi. Dar unchiul meu căuta parcă să se plîngă în faţa a cît mai mulţi oameni de marea sa ruşine, pînă ce a adus-o pe maică-mea în culmea furiei. Zi şi noapte îmi repeta unul şi acelaşi lucru şi anume : că trebuia să mă călugăresc înainte de a se întoarce tata, dacă nu voiam să se întîmple cu mine ceva şi mai rău. Dat fiind că nu vedeam ce putea fi şi mai rău decît suferinţa în care trăiam, am stăruit ca de soarta mea să dispună numai tata. Adică, într-un cuvînt, am refuzat să plec la mînăstire. De altfel, chiar de-aş fi vrut s-o fac, să nu credeţi că asta ar fi schimbat ceva. Nici o fată de nobil nu putea să intre într-o mînăstire, aşa, cînd i se năzărea ei ; era nevoie de bani şi încă de mulţi — zestre pentru mireasa lui Christos. De unde banii ăştia ?

Am trăit săptămîni de groază. La Sassénage — familia, servitorii, vecinii, pînă şi ţăranii — într-un cuvînt, toată lumea se uita la mine ca la un monstru. Ştiu, unii îmi reproşau că am aruncat o pată asupra nobilimii, ceilalţi că din cauza mea murise un semen de-al lor. Această dublă vină mă chinuia atît de tare, încît noaptea nu îndrăzneam să sting lumînarea — din întuneric îmi apărea îndată Gérard, aşa cum îl văzusem ultima oară cînd fusesem împreună : înfierbîntat şi sătul, mîndru de bărbăţia sa. Aşa arătase doar cu o oră înainte ca unchiul meu să termine cu el. Îl dusese în curte, fără să-l lase să ia vreo armă cu el — cum era să se bată în aceleaşi condiţii cu o slugă ! — şi-l străpunsese cu sabia. Sub coaste, ca să moară mai încet. Într-adevăr, Gérard urlă ceasuri întregi, tîrîndu-se pe lespezile de piatră din curtea pustie (toată lumea se ascunsese), desenînd cu sîngele lui imagini de coşmar. Iar în ochii sufletului meu, în vedeniile mele, rana lui de moarte se căsca pretutindeni — tot trupul lui Gérard era o rană uriaşă care-mi apăsa conştiinţa. Şi de fapt a fost mai bine aşa. Altfel aş fi murit de propria mea milă.

Nu mai plîngeam. Limita durerii fusese depăşită, simţeam acum doar o înfrăjbire de gheaţă. N-am plîns nici cînd a trebuit să mă arăt în faţa tatei, ca să-i spun cuvînt cu cuvînt cu cine, cînd şi

cum. Unchiul meu şedea alături de mine, ca nu cumva să mint. Tata, palid, scrîşnind din dinţi, avea o privire de ucigaş, încît mă aşteptam la tot ce poate fi mai rău — aşa mă asiguraseră că se va întîmpla toţi cei din casă, săptămîni întregi. Dar abia începusem, chemînd toţi sfinţii în ajutor, cînd baronul de Sassénage răcni :

— Destul ! Pot să-mi închipui ce s-a petrecut şi fără ajutorul vostru !

Şi sări deodată. Îmi spuneam ultima rugăciune şi — cu toate că în timpul din urmă făcusem eforturi ca să trăiesc — îmi părea rău că mi se sfîrşea viaţa. Tata însă trecu doar pe lîngă mine şi auzii în spatele meu — înainte de a mă întoarce — loviturile înfundate ale pumnului său greu. Baronul îşi bătea cumnatul cu înverşunarea aceea de care sînt în stare numai oamenii răbdători, atunci cînd sînt scoşi din pepeni. Unchiul meu nu era de loc pregătit ; de altfel, în nici un caz nu s-ar fi gîndit să se împotrivească — era un om lipsit de curaj. „Hienă ! am auzit eu cum striga tata. Şarpe scîrbos ! Să nu te mai văd în ochii mei !"

Cînd unchiul a reuşit să dispară, ca să nu-l mai văd niciodată, am rămas noi doi. Tata se prăbuşi dintr-o dată, ascunzîndu-şi faţa în palme, iar eu (dîndu-mi seama abia atunci de cele ce se petrecuseră cu mine, căci nu simţisem nici regret şi nici pocăinţă) mă întrebam dacă plînge într-adevăr. Nu plîngea.

— Elena — zise el după asta — tu singură poţi judeca ce mi-ai făcut. Sassénage n-a avut nici putere şi nici bogăţie, a fost doar un biet soldat şi un ginere în casă, acesta a fost Sassénage. Credeam că mi-am păstrat nepătat măcar numele...

Dar nu rosti cuvintele : „Tu l-ai pîngărit".

— ...Probabil îmi vei răspunde că nu eşti nici prima şi nici ultima. Cunosc lumea în mijlocul căreia trăim şi ştiu că pentru dînsa criminal e numai cel prins — uite, vezi, de asta trebuia să-ţi dai tu seama. Ar fi trebuit să înţelegi că în casa noastră ne pîndea cineva care dorea ca Sassénage să rămînă fără moştenitori. Dar eu nu voi îngădui una ca asta ! Nu te voi trimite la mînăstire, Elena. Vom îndrepta amîndoi tot ceea ce s-a întîmplat din vina noastră !

Vedeţi, un asemenea om a fost tata — Dumnezeu să-l ierte ! — de l-aţi aprecia măcar voi, căci în Dauphiné toţi rîdeau de dînsul. După părerea tuturor, ar fi urmat să-şi renege fiica, s-o pedepsească aspru, pentru a-şi păstra, cît se mai putea, măcar numele. Tata însă a făcut tocmai pe dos ; a început să mă ducă pe la toate vînătorile şi pe la toate turnirurile şi petrecerile din Dauphiné.

Nu eram nici eu oarbă — suferința mă maturizase — ca să nu-mi dau seama că baronul de Sassénage vroia să mă bage pe gîtul nobilimii, expunînd în văzul lumii farmecele mele, doar-doar mi-o găsi vreun soț. Mă simțeam înjosită pînă-n adîncul sufletului. Asta pentru dînsul — vă rog să mă credeți, căci în ce mă privește, mă obișnuisem de mult și devenisem nepăsătoare. Vedeam cum în fața lumii căuta să se poarte în așa fel, încît să arate și că mă condamna, dar și că nu va îngădui nimănui să mă batjocorească. Îl simțeam cum tresare atunci cînd auzea că rîde cineva, de parcă se temea să nu rîdă cumva de noi doi. Mă topeam de milă pentru tata. În afară de toate astea, mai trăia și cu frica în sîn să nu mă găsească într-o dimineață spînzurată. Căutam să fac totul, ca să-l conving că mă distram în chip cuviincios și potolit, (l-aș fi înrăit de-a binelea dacă aș fi căutat cu tot dinadinsul plăceri), că-i sînt recunoscătoare pentru că m-a iertat. Dumnezeu singur știa cît mi-era de greu !

În ciuda tuturor eforturilor tatii (sau poate că tocmai din cauza lor), nu mi-a găsit nici un soț. Bărbații erau deosebit de drăguți cu mine, mai drăguți chiar decît se cuvenea, dar cînd rămîneau între ei — de asta sînt sigură — mă considerau o femeie ușor accesibilă. Iar cînd mă aflam în societate simțeam în jurul meu răceală și pustiu. Nimeni nu vroia să fie al treilea care să se facă de rîs, alături de baronul de Sassénage și de fiica lui.

Au trecut așa patru ani de zile — aș fi preferat cu dragă inimă patru ani de muncă la galere. Cu fiecare an ce trecea, tata își pierdea tot mai mult răbdarea, devenea bănuitor, rău și izbucnea ușor. Acum era prea tîrziu pentru mînăstire — ce-ar mai fi putut spune? Doar mă iertase în fața lumii, arătînd limpede că nu-i era rușine cu mine. Altă soluție însă nu aveam : colindam castelele din vecini, uneori invitați, alteori nu, eu îmi arătam noile mele rochii și dibăcia de a merge călare în care nu mă întrecea nici o doamnă din Dauphiné.

Cînd am aflat că sultanul turc a fost mutat la Boislamy, tata a văzut și aici un prilej foarte favorabil. Se vorbea mult de sultanul ăsta și pentru un timp destul de lung Boislamy avea să devină locul de întîlnire al întregii nobilimi din Dauphiné și din Savoia, ba aveau să vină aici și străini. Probabil unuia dintre aceștia — vreunui străin, care nu știa cine sînt — socotea tata să mă dea de nevastă ; vedeam că acum era gata să mă sacrifice dîndu-mă chiar și unui trubadur.

La Boislamy am sosit împreună cu alți nobili mărunți din regiune. Castelul era plin pînă la refuz de frați-ioaniți, de trubaduri și de oaspeți. În dimineața următoare au început să se pregătească de vînătoare.

L-am văzut pe sultan chiar atunci, în dimineața de care vorbesc. Încălecaserăm deja pe cai, cînd coborî și el însoțit de un alt turc. Auzisem atîtea despre dînsul, încît l-am privit cu multă atenție.

Djem sultan era un bărbat aproape tînăr, să fi avut în jur de treizeci de ani, neașteptat de blond pentru un sarazin. N-aș putea spune că era frumos, nu prea suple și cam din topor erau trăsăturile lui, așa cum sînt la oamenii de origine joasă. Cu totul altfel mi s-a părut prietenul său. Mult mai mărunt, nu negricios, dar foarte oacheș și cu părul negru ; omul acesta avea în el ceva fin, ceva delicat nu numai în chipul său, ci și în expresia și în felul său de a se purta. Dacă-i vedeai alături ai fi spus imediat că prințul este Saadi, iar Djem este scutierul său.

Dar nu vă încredeți prea mult în aprecierile mele, suferisem atît de mult din pricina grosolăniei bărbaților — toată acea descărcare de pumni, de glasuri țipătoare, de silnicie și asprime — încît îmi pierdusem, desigur, măsura și gustul și nu mai puteam aprecia așa cum trebuie adevărata frumusețe bărbătească. Un lucru e sigur : Djem nu se purta ca un nobil. Vorbea mult prea tare, foarte gutural și la fiecare cuvînt gesticula, de parcă nu ar fi vorbit, ci ar fi greblat — pe scurt, nu avea noblețe în el. Prima mea apreciere n-a fost de loc măgulitoare pentru Djem sultan.

Mi-au trebuit numai cîteva zile, ca să mi-o schimb. Am simțit ceva emoționant, ceva care te cîștiga la acest om — se purta foarte natural, foarte nesilit. Să nu credeți că nobilii noștri din Dauphiné erau grozav de șlefuiți, doar o poleială subțire de bune maniere ascundea sub dînsa pe soldatul de ieri. Iar dacă se apucau să bea și-și dădeau drumul, atunci deveneau insuportabili. Stați puțin, m-am încurcat. Nu naturalețea era farmecul lui Djem, altfel trebuie să vă spun : purtîndu-se foarte firesc — el nu dezvăluia nimic josnic. Chiar atunci cînd era beat, Djem se ridica cu mult deasupra nobililor noștri, se purta ca un om adevărat, pentru care beția e o stare obișnuită a spiritului.

Oricît aș fi fost de distrusă sufletește, am simțit totuși îndată, ca orice femeie, că-l preocupam pe Djem. Nu era mai mult decît o simplă curiozitate, lipsită însă de gîndurile murdare cu care se uitau la mine celialți ; eram și pentru Djem o femeie neobișnuită,

dar nu pentru faptul că mă culcasem cu un scutier. A treia seară, la curiozitatea lui se adaugă încă ceva — o admirație parcă. Dorință însă nu am observat.

Nu mi-am dat seama că ochii mei îi răspundeau (parcă așa ceva a afirmat Saadi, nu ?) — căci mă socoteam moartă ca femeie. Desigur, îmi făcea pur și simplu plăcere faptul că cineva nu știa cine sînt și că nici nu avea să afle, de vreme ce nu vorbea limba noastră.

Cînd plecam la vînătoare, îmi plăcea să mă îndepărtez puțin de ceată — cîteva minute eram și eu liberă, scăpînd de priviri și de surîsuri. Cînd călăream, aveam senzația că (dacă las calul în galop) o să ajung într-o țară necunoscută, unde voi fi și eu necunoscută pentru cei de acolo. Și m-am bucurat cînd am văzut că Djem începe să mă urmeze în galopul meu singuratic — l-aș fi luat și pe el acolo, căci nici unul dintre noi nu era de aici din Dauphiné.

La Boislamy nu schimbasem nici un cuvînt, așa încît a fost ceva cu totul neașteptat pentru mine cînd, întorcîndu-ne de la o vînătoare, Djem mi-a oferit umărul. A făcut-o foarte stîngaci și a trebuit să mă țin bine de dînsul ca să nu alunec. I-am simțit o clipă căldura trupului și i-am văzut ochii foarte aproape de ai mei. Acum era dorință curată, recunosc : ea venea din ambele părți, cu totul nestăvilită — probabil pentru faptul că și el, și eu, ne trezisem pentru dragoste, după ce trăisem atîta timp fără ea.

Am auzit, parcă, de departe (fusesem amîndoi o clipă în țara aceea de care vă vorbeam) cum rîdeau nobilii din Dauphiné. Mi-a fost de ajuns pentru ca vechea mea teamă să-mi revină : ce va zice tata ?

Într-adevăr, în acea seară era posomorît, simțeam că se apropie una din furtunile obișnuite, foarte dese în timpul din urmă. Și tocmai de aceea am acceptat surîsul lui Djem, ba chiar i-am zîmbit și eu. La urma urmelor, dacă omul plătește atît de scump, cel puțin să aibă pentru ce. Așa gîndeam atunci și așa am gîndit și mai tîrziu.

— Elena, a început tata în seara aceea, după ce ne-am întors de la cină — nu mai pot. De patru ani mă fac că nu observ cu ce ochi te privesc oamenii, însă erau din cei care aveau dreptul să facă asta ; ai greșit după legea lor, după legea noastră, și Dumnezeul la care ne închinăm te va judeca. Dar crede-mă, ceea ce s-a petrecut astăzi, e peste puterile mele, Elena ! Un animal, unul din ăia care țin cîteva neveste, a îndrăznit să-mi dorească fata ! Ba a

fost ceva şi mai groaznic : nu te-am văzut de loc nici indignată şi nici jignită. Oare ţi-ai pierdut simţul măsurii chiar pînă-n atît, Elena ?

Ştiţi, pe vremuri, cînd toată lumea mă scuipa, iar eu trebuia să explic fiecăruia ce şi cum s-a întîmplat cu Gérard — atunci am răbdat. De ce oare am fost tentată acum să rezist, şi încă cu violenţă ? Poate pentru că nu mă mai simţeam cu totul singură, în spatele meu se afla Djem. Dar ce vorbesc ! — nu schimbasem pînă acum nici un cuvînt cu dînsul. Închipuiţi-vă cît de tare mă umiliseră, dacă pînă şi clipa de compătimire a unui necunoscut mă făcea să fiu îndrăzneaţă.

— Nici eu nu mai pot ! am strigat atunci. De ce crezi că eşti singurul care suferi ? Dacă-mi mai tîrăsc zilele pe pămînt, am făcut-o numai pentru tine, tată ! În ceea ce mă priveşte, iadul mi se pare un pămînt al făgăduinţei.

Cine-mi vorbeşte de nu ştiu ce animal ? am continuat eu tot atît de violent, de parcă-mi vărsam chinul îndurat patru ani de zile. Cine n-are aici cîteva femei şi aceste femei, la rîndul lor, fiecare cîţiva bărbaţi ? De ce numai Djem şi cu mine să fim o pată pe bunele moravuri ? Doar în clipa în care am fost unul lîngă altul el mi-ar fi fost singurul bărbat — iar eu singura lui femeie. Ce importanţă are dacă este înainte sau după ?

Cînd vă repet aceste cuvinte, nu mi-e ruşine, dar îmi pare ceva caraghios ; pînă unde puteau duce omul necazurile astea apăsătoare. Tata însă nu rîse de loc. Îşi cuprinse iarăşi tîmplele în mîini şi părea că plînge.

— Dumnezeule — zise el — ia-mă odată la tine, să nu mai văd şi să aud toate astea !

Să nu credeţi că a cedat. A doua zi de dimineaţă am părăsit castelul de la Boislamy. La despărţire, sultanul rămăsese cu ochii pironiţi la mine. În privirea lui nu citeam durere, ci doar o întrebare : „De ce ?“ — voia el să ştie. Da, într-adevăr, de ce ? Dar îmi răspundea mie oare cineva, pentru ca să-i pot şi eu răspunde lui ?

L-am uitat repede ; orice nouă încercare prin care treceam se cufunda în deznădejdea zilelor mele.

În primăvara anului următor, ne vizită fratele Blanchefort.

La Sassénage nu eram obişnuiţi cu vizite de astea simandicoase şi nici familia noastră nu avea pe nimeni în Ordinul Sfîntului Ioan, al cărui comandor la Avignon era acest frate. Cu toate acestea, tata l-a primit cît a putut mai bine, după puterile noastre. După-prînz,

Blanchefort s-a retras să discute cu dînsul, fapt care ne-a mirat foarte mult — baronul de Sassénage nu era o persoană cu care să se ducă asemenea convorbiri.

„Djem !" mi-a trecut deodată prin minte, în timp ce ne căzneam să ghicim despre ce este vorba. Da, Djem era prizonierul ioaniților și probabil că se petrecuse ceva nou în legătură cu dînsul. M-am gîndit la asta cu teamă. Oare soarta lui Djem mă interesa atît de mult ? Nu. Dar mi-am amintit cu plăcere că era undeva un om care nu m-a jignit.

Spre seară — pînă atunci fratele Blanchefort și tata au tot stat la discuție — m-au chemat și pe mine.

L-am găsit pe tata surescitat — mi s-a părut emoționat și anume : de o veste bună. El sprijinea și întărea cuvintele fratelui Blanchefort cu exclamații aprobatoare, făcînd totul, ca să fiu de acord cu un joc, ce trebuia să-l scape pe dînsul — pe tatăl meu — de nesfîrșita umilință și mai precis de mine. Totul are un sfîrșit în lumea asta, de ce n-ar avea și dragostea părintească ?

— Cînd misiunea dumneavoastră va fi împlinită, doamnă — își termină peroratia din acea seară fratele Blanchefort — vă veți bucura de adînca recunoștință a bisericii, de mulțumirea personală a Sfîntului părinte. Și, în același timp, de sprijinul său. O să vă puteți alege cea mai splendidă mînăstire din Franța sau Italia, cu toate că nu acest lucru este cel mai important. Veți avea iertarea tuturor păcatelor, Elena. Știți dumneavoastră că oamenii care au primit iertarea tuturor păcatelor din partea papei însuși se numără pe degete ?

— Ai visat vreodată să obții așa ceva, fiica mea ? mă îmbrățișă tata, plîngînd acum de-adevăratelea.

— Nu, am răspuns eu. Ar fi puțin dacă aș spune că încremenisem cu totul. Eram ca o stană de piatră. Nu am visat...

A TREISPREZECEA MĂRTURIE A POETULUI SAADI ASUPRA CELOR PETRECUTE ÎN PRIMĂVARA ANULUI 1487

Era o primăvară foarte tristă pentru noi. Prin intermediul fraților — se purtau acum, de parcă am fi fost cu toții niște complotiști — am aflat că nici legații papei n-au avut un succes mai mare decît Pruisz. Consiliul regal îi lăsase să înțeleagă că-l va ceda pe Djem numai pentru o grămadă de aur și pentru încă un loc de cardinal acordat Franței. Inocențiu nu dispunea de primul dintre aceste lucruri și se temea foarte mult de cel de-al doilea. Cum s-ar zice, și această încercare de a-l muta pe Djem mai aproape de țările amenințate de fratele său era sortită eșecului.

Djem primi vestea cu vizibilă satisfacție. Suferea încă de pe urma insuccesului lui Pruisz, dar nu-l interesa de loc tîrguielile dintre Franța și papă !

Recunosc : poate că eram nedrept, însă Djem n-a vrut să se gîndească niciodată bine la avantajele pe care i le oferea Roma. Nu dorea — zicea el — să participe la nici un lucru legat de călugări și popi ; le văzuse adevăratul chip și știa gîndurile lor. Așa încît misiunea lui Sinan și Aias, trimiși ca să ne convingă să acționăm în folosul Papalității, nu numai că nu-și atinse țelul, ci, dimpotrivă : în ea Djem văzu o nouă dovadă a fățărniciei fraților.

De altfel, Djem era din ce în ce mai mult copleșit de ura sa neîmpăcată față de Ordin sau de Sfîntul părinte. Știți și dumneavoastră, cînd ți se ia mult (să nu afirmăm încă totul), nu-ți rămîne altceva decît să-ți găsești refugiul într-un atașament sau într-o anume dragoste : față de cauza ta, de vreo plăcere sau, în caz extrem, de vreo ființă omenească. Djem le pierduse, una după alta, pe toate, înlocuindu-le cu ceva tot atît de puternic și anume : cu ura. Acum ura, aș putea spune, cu voluptate, pe toți cei îmbrăcați

în negru, de la Inocenţiu al VIII-lea (cu toate că el, fiind papă, umbla în alb), pînă la ioaniţii de rînd, care-i înnegurau existenţa zilnică. Djem irosea ceasuri întregi pentru a-şi îndîrji ura ; cu aceeaşi plăcere, cu care căutase odinioară cele mai subtile cuvinte, ca să toarne în ele dragostea sa faţă de frumos, se căznea, în timpul din urmă, să găsească cele mai josnice, mai murdare şi mai scîrboase porecle pentru fraţii ioaniţi. Mă miram şi eu de unde avea atîta putere ca să-i înjure în fiecare zi cu tot mai multă patimă. Nu-l contraziceam ; ştiu că ura, ca şi dragostea, au nevoie să se reverse.

Într-un cuvînt, îndată ce află că Papalitatea dorea să-l aibă ca aliat împotriva Franţei, Djem făcu loc unei uri şi mai mari faţă de gazdele noastre. Şi niciodată fraţii nu fuseseră atît de atenţi faţă de noi ; ar fi puţin dacă aş zice că făceau totul, ca să ne intre în voie. Ne comunicau tot felul de noutăţi, fără să-i întrebăm, ne asigurau că plictiseala noastră (oh, abia acum o observau şi ei !) se va termina în clipa în care papa ar convinge Consiliul regal ; veneau lîngă noi şi ne povesteau, într-un spirit de loc călugăresc, despre frumuseţile oraşului veşnic.

„Hm !" răspundea indiferent Djem unor asemenea poveşti cusute cu aţă albă, iar fraţii se dădeau de ceasul morţii cînd vedeau că nu-l mai impresionează nimic. Nu vă voi enumera aici încercările de răpire făcute între timp de ducele Charles de Savoia sau de papă. Noutăţile astea le aflam de la fraţi, aşa încît puteau să fie şi născociri sau, dacă erau adevărate, noi aflam numai ce voiau ei, cu exagerările şi cu simplificările de rigoare. O să vă vorbesc totuşi de o asemenea încercare, deoarece aceasta a schimbat modul de viaţă de la Boislamy — căci lumea noastră era limitată la Boislamy.

Ducele de Lorena, aliatul ducelui de Bourbon şi adversarul doamnei de Beaujeu, deci cu totul devotat Papalităţii, intră în legătură cu Charles de Savoia (după cît am presupus noi, complotul a fost descoperit în această fază) şi-l rugă să-i dea nişte oameni devotaţi cărora să le încredinţeze totul. Ducele Charles îi dădu două persoane — Geoffroi de Bassompierre şi Jacob de Germigny — oameni cunoscuţi ca extrem de abili în asemenea acţiuni. Ajutorul ducelui de Lorena se limită la trimiterea unei cete de treizeci de bărbaţi gata să lupte pe viaţă şi pe moarte. Ei trebuiau să ajungă în Savoia, de unde, împreună cu cei doi nobili amintiţi mai sus şi cu ostaşii lui Charles, să atace castelul de la Boislamy şi să-l răpească pe Djem. Nu-mi pot imagina cum şi-au închipuit ei că se

va desfășura toată această acțiune — cînd era un fapt cunoscut că pe vremea aceea castelele rezistau unor asedii de luni de zile și în fața a mii de oameni. Desigur că ducele Charles se gîndise la vreo aventură eroică, așa cum ședea bine unor cavaleri. În ceea ce-l privește pe duce, eram convinși că și-a făcut o simplă datorie față de aliații săi mult mai puternici — papa și ducele de Bourbon — dînd acest așa-zis ajutor.

Cei treizeci de luptători din Lorena fură arestați undeva prin Burgundia de către o strajă a regelui și, fără nici un fel de presiuni, recunoscură în fața Consiliului (fuseseră aduși cu toții în Consiliu) scopul călătoriei lor. Am presupus că noutatea asta a fost suportată mai greu de către Charles decît de noi. Căci ne obișnuisem cu asemenea încercări de eliberare a noastră, toate la fel de nereușite, făcute cu un număr insuficient de oameni. Și toate aceste insuccese îi necăjeau foarte mult pe frați. „Ah, ce bine e, Saadi ! îmi spunea Djem. Stai la masă, te duci la vînătoare și afli că acum mai pierde și altcineva, nu numai tu. Minunat !" Nu putea însă să mă mintă — nu semăna de loc cu un om care se bucură.

Iar în jurul castelului Boislamy dădea năvalnic tîrcoale primăvara. Dealurile, de un verde ud, păreau luminate dinlăuntru, deoarece asupra lor cădea cenușiul cald al unui cer fără soare. De altfel, poate că era și soare — aici, în nord, pur și simplu nu-mi dădeam seama dacă era sau nu — căci în aceste ținuturi totul este scăldat într-o lumină cenușie de diferite nuanțe. Aici primăvara nu vine în culori vii, orbitor de luminoasă. Primăvara asta din părțile de nord mi se părea doar plină de sevă, foarte fragilă și tînără în verdeața ei. Îmi părea rău — iertați-mă că mă exprim așa — că nu eram o vacă, una din alea multe, albe sau aurii, pe care le vedeam de sus de la Boislamy. Pentru că minunea asta, a venirii primăverii, o gustau acolo, după părerea mea, în primul rînd vacile.

Da, aveți dreptate, glumele astea nu-și au aici locul, mai ales că aveam să vă comunic ceva important. O nouă schimbare în cazul Djem. Ea interveni chiar în luna aprilie a anului 1487 : la castelul Boislamy sosi un grup de oșteni din armata regelui. Așa le trebuia ! Călugărilor, vreau să spun. Acum înțelegeau și ei ce simțisem noi cînd vedeam cum numărul lor creștea mereu în jurul nostru și cînd ne spuneam : iată, alți temniceri !

Cavalerii regelui urcară înălțimea într-o liniște solemnă, dacă nu ținem seamă de zăngănitul armurilor lor de fier. De sus, de pe ziduri, frații îi priveau muți de uimire și plini de groază. Cei de

jos păreau foarte hotărîți. Ajunși în curtea castelului, ei descălecară de pe cai cu un zăngănit metalic și mai vesel, se aranjară în rînduri de cîte șase cu steagul în frunte și abia atunci începură să bată tobele. Boislamy răsuna ca un clopot de piatră, în timp ce frații coborau de pe ziduri. O luptă ? Nu, nu se ajunse pînă acolo. Boislamy era o mică insulă a Ordinului în mijlocul întinsului teritoriu al Franței. Pur și simplu, din mulțimea ioaniților ieși fratele Blanchefort (el ne însoțise și în această comanderie din Dauphiné) și întrebă pe soldații regelui, fără nici un fel de ceremonial, ce anume îi adusese aici.

Aș fi putut să-i răspund și eu (de mult așteptam ca intervenția regelui în cazul Djem să devină vizibilă), dar îi răspunse comandantul ostașilor — pînă la urmă, n-am putut afla ce grad avea.

Pe un ton foarte rece, el îi explică fratelui Blanchefort că ultima încercare de atac asupra castelului Boislamy îl determinase pe rege să se gîndească mai serios la siguranța noastră. Ordinul nu l-ar fi putut apăra pe Djem, singur, cu slabele sale posibilități. Mai pe scurt — garda regelui venea să întărească apărarea noastră. Acum Djem ar fi putut spune cu deplin temei : „Minunat! De șapte ani căutați să mă convingeți că mă urmăriți îndeaproape, deoarece siguranța persoanei mele ar fi amenințată. Acum vă place? Lasă că-i bine să vă protejeze cineva și pe voi; să simțiți cît e de plăcut cînd cineva îți veghează și somnul, și petrecerea, și tot !"

Zile de-a rîndul subiectul discuțiilor noastre nu era altul decît felul în care frații suportau această intervenție străină, starea de iritare și de teamă care se citea pe fețele lor bărboase.

Încă o dovadă că nu sîntem animale : pentru om, bucuria de răul altuia reprezintă o desfătare mai mare decît aceea pe care i-o dă propriul său succes. Bineînțeles, ne-am săturat repede și de asta, mai ales că soldații au înăsprit și mai mult controlul — și așa destul de sever — asupra noastră. Aveam acum la vînătoare două străji — aceea a Ordinului și cea a regelui ; cînd eram la masă, comesenii noștri se împărțeau în două — călugării și oamenii regelui. Da, chiar se împărțeau, pentru că totdeauna ședeau separați unii de alții, lăsînd și un loc liber între ei și săgetîndu-se cu priviri pe care nu le-aș putea numi amabile. Aveam impresia că Boislamy era un roi de scîntei, atît de înfierbîntată era atmosfera din jurul lui. Și totul ar fi fost foarte caraghios dacă n-ar fi devenit apăsător pînă la nebunie.

Pînă la un punct oarecare, primăvara ne ajuta să rezistăm acestei tensiuni. Scăpat măcar de groaza frigului (pînă la urmă, Djem nu s-a putut obişnui, plîngîndu-se zi şi noapte de vînt şi de umezeală), stăpînul meu se întorcea la castel abia spre seară cu noi planuri de plimbări, vînători şi oaspeţi. Niciodată în primăvara asta nu întrebă de baronul de Sassénage sau de fiica lui şi nu dori să-i invite la Boislamy.

Îl cunoşteam mult prea bine, ca să cred că i-a uitat. Bănuiam mai repede că amintirea Elenei este una din cele mai scumpe ale lui şi se temea ca la o nouă întîlnire să nu aibă vreo deziluzie. Pînă ce într-o bună zi — spre marea noastră uimire — cei doi Sassénage apărură fără nici un fel de invitaţie.

Veniră de-a dreptul la masa de prînz, fără să fi fost anunţaţi mai înainte. Cînd apăru Djem — el intra totdeauna ultimul ca stăpîn ce era — l-am văzut tresărind puternic şi nu mi-a fost de loc greu să ghicesc că, în lungile luni de tăcere şi de aparentă uitare, Elena i-a preocupat gîndurile.

După ce-şi reveni, se îndreptă plin de elan spre masă, strălucind tot, de parcă în jurul său nu mai era nimeni, parcă pe lumea asta erau numai ei doi — el şi Elena. Ajuns în faţa ei, Djem se înclină uşor, aşa cum făceau seniorii locului, iar ea — încă şi mai adînc, desfăşurînd vreo zece perechi de fuste şi jupoane.

Mă străduiam — pentru că scena asta îmi era foarte clară — ca în acelaşi timp să nu scap din ochi pe nici unul din comesenii noştri, gazde sau străji, cum vreţi să le spuneţi. Căci de mult nu se mai întîmpla nimic în jurul nostru, fără ca cel mai mic amănunt să nu însemne ceva. Voiam să-mi dau seama cine anume a pus la cale această vizită a baronului de Sassénage şi a fiicei sale, care dintre cei doi temniceri ai noştri i-a chemat.

Dar străduinţele mele au fost zadarnice. Cavalerii francezi stăteau în picioare cu cele mai respectuoase expresii pe feţele lor de tîlhari, iar ioaniţii, ca totdeauna, păreau tăiaţi în piatră. Numai fratele Blanchefort, nepotul lui d'Aubusson, scruta pe toţi cei de faţă cu o atenţie tot atît de mare ca şi a mea, dar o făcea cu mai multă dibăcie. Am tras repede concluzia : treaba asta a fost aranjată de Blanchefort sau a făcut-o cineva împotriva lui. Adică nu am putut înţelege nimic precis.

Terminasem de mîncat vînatul şi începea acum beţia fără capăt. Pînă aici, între Djem şi Elena fuseseră numai priviri şi zîmbete discrete. Mi-a făcut impresia că de astă dată tatăl şi fiica îşi schim-

baseră rolurile. Mai deprimată, mai închisă în sine şi mai posomorîtă era acum Elena, în timp ce taică-său, plin de bună dispoziţie, îşi dădea importanţă şi o înconjura cu toată atenţia pe frumoasa lui fiică. Ea însă părea distrată, nu-l lua în seamă, răspundea deseori abia după ce taică-său repeta întrebarea, şi asta cu un uşor dispreţ, parcă. După cîte vedeam, Elena avea această atitudine nu numai faţă de baronul de Sassénage, ci şi faţă de toţi comesenii făcînd discuţiile să lîncezească.

Nimic din toată această încărcată atmosferă nu ajungea pînă la Djem. O privea pe Elena cu ochi scînteietori, îi oferea mereu mîncăruri şi băuturi — într-un cuvînt, era de-a dreptul caraghios. Mă bucuram că în viaţa lui vor începe cîteva zile luminoase, după atîtea altele pline de teamă şi de gînduri negre.

După — prînz — ne aflam singuri, dar eu tăceam ca să-l las pe Djem cu gîndurile lui plăcute — el îmi spuse :

— Saadi, vreau să te rog ca atunci cînd sînt cu Elena să fii şi tu în preajma noastră.

— Ai nevoie de tîlmaci ? l-am întrebat eu, izbutind să nu rîd. Poţi conta pe mine.

Şi, cu toate că făceam şi imposibilul ca să fiu necontenit lîngă dînsul, cu toate că şi în această după-amiază, şi în a doua, şi în a treia zi Elena nu numai că nu fugea de dînsul, ci îl şi încuraja cu nelipsita ei prezenţă — Djem continua să-i vorbească numai din priviri, de parcă l-ar fi speriat cuvintele.

Abia în cea de a treia seară, cînd societatea din jurul nostru băuse ca de obicei, iar Elena părea nu numai supărător de trează, ci de-a dreptul moartă de plictiseală, Djem mă apucă de cot şi, întinzîndu-se peste masă cu faţa spre dînsa, îi adresă întrebarea, pentru care avusese nevoie de trei zile :

— Cu ce pot alunga plictiseala dumneavoastră, doamnă ?

Ceva plăcut alunecă pe fruntea doamnei fără a reuşi însă s-o bine dispună. Mi se păru puţin ciudat că la întrebarea lui Djem, ea răspunse cu alta :

— Cum vă simţiţi, Înălţimea-voastră ? O duceţi bine cu sănătatea ?

— Bine, răspunse nelămurit Djem. Bine... Dar de ce mă întrebaţi ?

— Pentru că aerul de aci, probabil, nu vă prieşte. Am mereu impresia că vă supără frigul ăsta al nostru.

Cuvintele ei nu însemnau nimic. Era clar că Elena nu urmărea să-l bine dispună pe Djem, ci să arate cuiva că a ieşit din mutismul ei. Foarte sensibil, Djem îşi dădu seama de acest lucru ; regreta acum că a vorbit, rupînd o intimitate ce depăşise domeniul cuvintelor. Pe urmă Djem răsuflă adînc şi zise :

— Permiteţi-mi să vă propun o mică vînătoare mîine dimineaţă, doamnă. Vom fi numai noi trei. Nu mă refuzaţi, vă rog !

Elena îşi pironise privirea asupra inelului său. Pe faţa ei se citea furia şi jignirea. Acum interveni bătrînul Sassénage, pe care îl crezusem de mult beat :

— Aceasta este o onoare pentru fiica mea, Înălţimea-voastră. Mîine de dimineaţă vă va aştepta.

Elena îl săgetă cu ochii, se înclină uşor şi părăsi masa.

Fratele Blanchefort o conduse cu o privire foarte îngrijorată.

— Am jignit-o, Saadi ! îmi şopti Djem, cu totul tulburat. Poate pentru că nu cunosc obiceiurile de aici ? Ce să fac, Saadi ?

— Oferă-i versurile tale, i-am răspuns eu. Sau vreo bijuterie... Ce să zic ? Nu ştiu care din două s-ar potrivi mai bine pentru o doamnă, la noi toate sînt doar femei.

— Da... îngăimă Djem şi în tot restul cinei am simţit că făcea planuri pentru atitudinea sa de mîine.

A doua zi de dimineaţă l-am îmbrăcat în aşa fel, de parcă era vorba nu de vînătoare, ci de prezentarea în faţa vreunui suveran. Djem mă punea mereu să încerc altă şi altă haină, şi găsea că nimic nu-i venea bine — nu-l văzusem niciodată atît de sensibil în ceea ce priveşte înfăţişarea exterioară. Cînd, în cele din urmă, fu gata, era de nerecunoscut aşa o fi strălucit, pesemne, Harun al-Raşid la prima sa nuntă.

Aprecierea mea fusese probabil însoţită de vreun zîmbet, deoarece Djem se supără, aruncă toate aceste cîrpe (după propriile sale cuvinte) şi-şi puse pe el obişnuita haină de vînătoare, cea pe care o purta în fiecare zi. Era făcută nu după felul în care ne îmbrăcam noi, ci după moda de aici, adică strîmtă — încetul cu încetul şi veşmintele noastre începuseră să semene cu cele de aici — aşa încît sublinia foarte puternic şi picioarele lui zvelte, şi mijlocul subţire, şi pîntecele foarte supt, căzînd liberă doar la umeri — Djem avea, într-adevăr, umeri nespus de frumoşi, ca de înotător.

Oare cine dintre ai noştri — de mult sau de curînd morţi, închişi în temniţele lui Baiazid sau la Rodos — şi-ar fi recunoscut stăpînul văzînd acest frînc blond ? De fapt, cît era al nostru acest Djem,

acest tragic aliaj dintre Răsărit şi Apus, acest amestec de sînge creştinesc şi islamic, epicurian şi stoic — această minunată combinaţie de bălai şi oacheş ? Nu era toată viaţa lui cea mai bună dovadă că hibridul rămîne al nimănui, că nici el însuşi nu reuşea să netezească bine înnăditurа unde se întîlneau cele două jumătăţi ale lui ? Oare de ce voiau să-l aibă întreg ai noştri sau străinii ?

Djem începuse să coboare ; sărea cîte două trepte deodată ; întreaga sa fiinţă respira o impetuozitate nesilită pe care şi-o pot permite numai bărbaţii foarte tineri, foarte frumoşi.

Am găsit-o pe Elena în curte, nu încălecase încă. Fustele ei erau prinse de cordonul împletit din inele de aur ; jupoanele ei — albe, scrobite, tivite — erau ceva mai scurte, lăsînd să i se vadă pulpele strînse în cizme moi. Era frumoasă, chiar dacă era s'ăbă. Tocmai această subţirime a ei o făcea foarte diafană, ceea ce stimula mult închipuirea. Djem o ajută să încalece, iar ea se sprijini de umerii lui doar cu degetele, de parcă s-ar fi temut s-o facă cu tot podul palmei, aceasta părîndu-i-se ceva exagerat de apropiat şi de intim. Djem căuta necontenit să-i prindă privirea, dar ea înadins îşi pleca mereu ochii.

Am pornit-o prin fînеţele atît de frumoase primăvara. Oamenii de pază ne urmăreau de la o distanţă destul de mare. Oricît aş fi găsit eu aceste părţi din Dauphiné aride, neplăcute, primăvara le înfrumuseţase. Ierburile înfloriseră în sute de culori şi pretutindeni se simţea mirosul lor uşor, puţin înţepător ; pe cer se fugăreau nori diafani.

Amîndoi mergeau călare în faţa mea. Căutam să stau mai la o parte, ca să nu împiedic tăcuta lor conversaţie, dar Djem avu iarăşi nevoie de cuvinte.

— Saadi ! mă strigă el. De ce rămîi în urmă şi ne laşi singuri ? Întreab-o, te rog, pe doamna dacă a dormit bine !

Am întrebat-o. Ca şi în seara trecută, Elena trecu uşor peste întrebarea lui. Femeile au, într-adevăr, o milă maternă : iau asupra lor de bunăvoie primele greutăţi ale unei convorbiri hotărîtoare.

— M-am gîndit deseori la dumneavoastră, prinţe — aşa îl numi ea şi nu „Înălţimea-voastră" — toată iarna trecută...

— Iar eu, probabil şi mai mult, doamnă, răspunse el adăugînd apoi : în groaznica mea singurătate.

Se admite, în general, că un bărbat în dorinţa sa de a face o cît mai mare impresie obiectului dragostei lui, caută să se remarce cu orice preţ, acţionînd în domeniul pentru care se simte chemat. Dacă

e atlet, își va etala forța mușchilor și umerilor ; va așterne în fața iubitei un covor de cuvinte frumoase dacă e poet ; un strat gros de perle și diamante dacă e suveranul unei țări. Dar ascultați vorba mea, asta se întîmplă mai tîrziu — cînd facem totul nu ca să cîștigăm, ci ca să reținem o femeie. Dar prima lovitură pe care i-o dăm — sigură, decisivă — este încercarea de-ai trezi compasiunea ; nimic nu doboară o femeie atît de repede, cum o face compătimirea.

De altfel, așa a procedat și Djem ; abia deschise gura că și începu să vorbească de singurătatea sa, cu toate că în vremea aceea nu-l găseam prea singuratic.

Elena se întoarse, acum nu-și mai ascundea ochii. Ei îl înțelegeau pe Djem.

— Și cum suportați singurătatea, prințe ?

— Puteți să vă închipuiți și dumneavoastră. (Și aici Djem se lăsă condus de instinct ; nu începu să-i explice nimic, pentru ca Elena, în lipsa cuvintelor lui, să-și imagineze ceva cu mult mai cumplit.) Vi s-a întîmplat să vă chinuiți vreodată într-o totală singurătate, respinsă de toți, uitată, jignită ?

Femeia tăcu, de parcă se lupta cu ea însăși. Simțeam cum această tăcere a ei, această zăvorire în sine, tocmai aceea care o făcuse să poată suporta singurătatea și jignirea, se lupta acum cu veșnica aspirație a omului de a-și deschide sufletul, de a trezi simpatie. Știam. Va învinge aceasta din urmă ; Djem mergea la sigur.

— Mi s-a întîmplat, răspunse Elena cu un glas ce venea din adîncul inimii ; auzeam acum pentru prima oară glasul *ei*. Mi se pare că toate suferințele prin care treceți acum îmi sînt de mult cunoscute... Și poate într-o măsură și mai mare și mai lipsită de orice speranță.

— Elena !... Djem își întoarse puțin calul și cu una din acele mișcări care-l făceau și mai tînăr decît era, își apăsă ușor podul palmei pe degetele ei.

Mă uitam la mîinile lor, două mîini — ale unui bărbat și ale unei femei — pe gîtul umed al calului.

Cea a lui Djem o mîngîia pe a ei, abia atingînd-o ; cea a Elenei sta nemișcată, dar nu moartă, ci împietrită parcă. Mai văzusem așa ceva la mulți oameni cu firi aprinse, pasionate, care — o dată ce au pornit-o la vale, cu greu se mai pot opri.

— Aveți încredere în mine !... începu Djem cu tonul acela care îl au toți amorezații și, evident, fără să știe cum va continua.

Dar Elena îşi retrase foarte brusc mîna, îşi ridică fruntea şi se uită la Djem cu o privire pătrunzătoare, deznădăjduită, de parcă ar fi vrut să-i citească în suflet.

— Iar dumneavoastră să nu mă credeţi, prinţe, să nu aveţi încredere în mine !

Şi se uită în jur, pe furiş, de parcă ar fi urmărit-o cineva şi ar fi auzit-o.

Djem era uimit.

— Elena, zise el, nu-mi cereţi imposibilul ! Pentru mine dumneavoastră sînteţi un alt eu, unul mai bun şi care a suferit, desigur, şi mai mult. Nimic din ceea ce faceţi n-ar putea fi rău, căci altfel s-ar strica armonia acestei lumi. Cred în dumneavoastră ca în mine însumi, Elena.

Doamna Sassénage descurcă hăţurile calului său şi între sprîncenele ei se iviră cîteva cute groase. Aşa arată copiii atunci cînd le refuzi ceva.

— Eu v-am prevenit, prinţe ! zise ea.

Mi-amintesc acum această convorbire a lor, care a trecut prin tălmăcirea mea. Şi-mi pare bine că mi-o aduc aminte, deoarece ea o dezvinovăţeşte pe Elena.

Ştiţi, deseori se afirmă că în dragoste unul ar fi cel înşelat în mod viclean şi cu sînge rece. Minciună sfruntată ! În dragoste omul se înşală doar pe sine — şi asta cu încăpăţînare şi fără să ţină seama de adevăr (chiar dacă i se fac aluzii la el sau i se arată în modul cel mai deschis). Da — în dragoste omul se înşală doar pe sine însuşi şi cred că asta e şi partea ei cea mai frumoasă : te face să uiţi cu totul de adevăr.

N-am să vă redau mai departe convorbirea celor doi — ea seamănă în întregime cu toate celelalte de acelaşi fel, în care dragostea e pur şi simplu un prilej de a vorbi amănunţit de tine însuţi în faţa celui care ai vrea să te asculte. Aţi observat acest lucru ? Oamenii te ascultă foarte rar atunci cînd le vorbeşti despre tine ; asta se întîmplă mai ales între doi amorezaţi.

Le ascultam cuvintele şi apoi le traduceam. Cei doi aproape că nu mai simţeau prezenţa mea, aceea a unei terţe persoane — devenisem ecoul lor viu. Era foarte interesant cum Elena sau Djem rămîneau o clipă cu zîmbetul îngheţat pe buze, pînă ce unul din ei îşi termina vorbele înfocate — în acest moment, celălalt încă nu ştia semnificaţia lor. Abia după intervenţia mea faţa i se lumina, cuvin-

tele îşi făceau efectul. Minunat era acest dialog tainic de dragoste dus în trei !

La întoarcere, Djem şi Elena galopară atît de tare, încît mi-a fost greu să-i ajung şi cred că nici nu-mi prea simţeau lipsa. Îi vedeam înaintea mea, tineri, săltînd uşor în şa, duşi de unul şi acelaşi vînt — cel ce-i făcea să-şi închipuie tot ce-i aştepta : desfătarea şi chinul, speranţa, încrederea, teama. Îi urmăream cu privirea şi gîndeam în sinea mea că trebuie să fii prea neîncercat de viaţă, ca să-i invidiezi pe amorezaţi — în ceea ce mă priveşte, îmi era pur şi simplu milă de ei.

În zilele următoare, Djem îngheţa de groază că cineva i-ar putea-o lua pe Elena. Dar nu, de astă dată vigilenţa fraţilor părea adormită, în timp ce, sub ochii lor, Djem cîştiga un om apropiat de dînsul, carne din carnea lui, după cum spune Biblia. Asta era suspect.

— Nu te surprinde, sultanîm, că fraţii ioaniţi au devenit pe neaşteptate codoşi ?

— Nu vreau să aud asemenea cuvinte în apropierea ei ! îmi strigă Djem, dovedind prin aceasta că fuga lui de adevăr era în plină desfăşurare.

— Nu te teme de cuvinte, ci de ceea ce vor ele să-ţi arate, am insistat eu. Sînt şase ani de zile de cînd nu ştiu ca fraţii să fi lăsat în viaţă vreun suflet de om, care s-a apropiat cît de cît de tine.

— Afirmi că e ameninţată, asta vrei să spui, nu-i aşa ?

— De loc ! i-am răspuns eu tăios. De ce ţi-ar fi oferit-o pe Elena, dacă asta n-ar fi fost pe voia lor ? Pentru Dumnezeu, Djem ! am început şi eu să strig. Eram în plin cîmp şi de aceea aveam curaj. Eşti în toate minţile, aşa că judecă şi singur ! Au permis oare cuiva fraţii să stea aproape de tine, să i te destăinuieşti, fără a-l iscodi ? Aici se petrece ceva, Djem.

— Da, aşa-i !.... dădu el nerăbdător din cap. Şi n-are decît să fie ! Tu-mi eşti prieten, Saadi, vorbi Djem cu glasul unui copil alintat, care mi-l amintea aşa cum era în Caramania. Cum de nu înţelege prietenul meu că vreau să evadez şi eu, că săptămînile astea sînt singura mea bucurie după atîţia ani de neîncredere, de vegetare şi de teamă ? De ce mă trezeşti, Saadi ?

Foarte ciudat... Djem greşea aproape totdeauna cînd mergea pe calea propriei lui raţiuni. Şi invers, era mereu pe drumul cel bun,

atunci cînd i se împotrivea. Într-adevăr, întrebările de felul celei de mai sus nu puteau căpăta răspuns.

Şi astfel îndoielile mele amuţiră, fără să moară însă. Am încetat să-l mai previn. Faţă de mine însumi eram împăcat : de fapt, singurul bun pe care-l ducem cu noi din lumea asta sînt cele cîteva săptămîni de dulce amăgire.

Ca a treia persoană, dar inevitabilă, am luat parte la toate celelalte convorbiri dintre cei doi. Îmi dădeam seama pe zi ce trecea că se apropiau de clipa în care nu vor mai avea nevoie de tălmaci. O aşteptam şi eu cu nerăbdare, de parcă pasiunea lor, filtrată prin mine, m-ar fi tîrît cu ea. Iar Djem şi Elena vorbeau atunci mult, de parcă spărseseră acea chilie a tăcerii în care fuseseră închişi, fiecare separat, şi care-i apăsase ani de-a rîndul. Acum răsuflau şi-şi recuperau timpul pierdut.

În faţa Elenei Djem îşi descărcă suferinţele pe care le îndurase şase ani de zile şi care izbutiseră să facă dintr-însul, din idolul unei armate, din speranţa unui întreg popor, o simplă proprietate a Ordinului ioaniţilor ; înaintea ei Djem îşi descărcă toată deznădejdea şi furia lui neputincioasă, îndoielile sale în fiinţa umană. Cu nimeni n-a vorbit el atît de mult, nici înainte şi nici după aceea.

Să nu credeţi însă cumva că toate astea s-au petrecut din cauza mai ştiu eu căror calităţi excepţionale pe care le-ar fi avut Elena. În dragoste (în ceea ce priveşte gradul, forţa ei) nu contează atîta obiectul adoraţiei, cît mai ales starea în care te afli : plin de elan sau istovit, încrezător sau disperat. Într-un cuvînt, contează numai propriul tău eu. În zilele acelea Djem stătea pe o muchie de cuţit — pe muchia rezistenţei sufletului omenesc. Şase ani de zile se împotrivise unui ce inevitabil şi anume : voise să rămînă un om viu şi nu un simplu nume. Se zbătuse din răsputeri — dar totul îi fusese împotrivă. Şi lupta asta trebuia să se termine în clipa în care Djem avea să se predea acelor forţe străine, foarte numeroase şi mult mai puternice decît dînsul. Dar între acestea două — între lupta şi înfrîngerea lui — trebuia să fie un prag ; Djem n-ar fi putut ceda aşa, deodată, după o luptă de şase ani de zile.

Toate astea le-am înţeles eu nu atunci — ele au devenit o concluzie a mea, mult mai tîrziu. Da, mult după asta mi-am dat eu seama că Djem s-a aruncat orbeşte în această dragoste, dar nu din cauza farmecului Elenei şi nici din cauza încrederii pe care i-a inspirat-o (de fapt, încă de la început Elena i-a arătat că între ei doi nu poate fi vorba de încredere). Dar, pe vremea aceea, simţise

probabil că puterile îl părăseau, aşa încît se îndreptă el singur spre acea puternică zguduire care avea să-l facă fie să plutească mai departe, fie să se înece. Djem căuta o justificare a înfrîngerii sale. Şi credeţi oare că este vreuna mai potrivită decît o dragoste nefericită ?

Nu vreau să spun prin toate astea — ferească Dumnezeu — că Djem ştia din capul locului că dragostea lui va fi nefericită. Avea doar o presimţire. Totdeauna m-am mirat cît de abil îşi ducea Djem această a doua viaţă a sa, nevăzută de alţii şi total lipsită de importanţă pentru ceea ce se petrecea în istoria lumii. Într-însa totul era rezolvat de o mînă de maestru şi sînt martor că Djem nu judeca de loc pasul din clipa următoare, darmite cel pe care avea să-l facă mai tîrziu. Şi asta pentru că poseda ceva, un dar ce nu se dă decît femeilor şi poeţilor, un simţ special : intuiţia.

În zilele despre care vă vorbesc, n-am avut nici un motiv să ne plîngem. Fraţii erau liniştiţi, gata să ne înlesnească totul, iar straja lor, care ne însoţea în plimbările noastre cu Elena, avea parcă un singur ţel şi anume : de a o neutraliza pe cealaltă — pe cea a regelui. Ştiam că s-ar fi încăierat între dînşii cu multă plăcere, cu toate că nu-mi puteam da seama cine avea să fie mai tare. Personal, îi socoteam pe cavalerii regelui, cu toate penele, panglicile şi armele lor bătute în aur, inferiori bărbăţiei ameninţătoare a luptătorilor în negre veşminte de la Rodos.

Şi astfel călăream sub cerul de mai din Dauphiné, soarele de nord accentuă şi mai mult culoarea de aramă a feţei lui Djem, care începu să-mi amintească de zilele noastre din Caramania cu toată veselia lor fără motiv, cu toate plăcerile lumeşti cu care adormeam, gîndindu-ne la ziua care avea să vină.

Iar Elena rămînea parcă departe de fericirea noastră. În fiecare dimineaţă, ea cobora în curte, unde o aşteptam pentru a pleca la vînătoare sau la plimbare şi totdeauna avea pe faţă aceeaşi expresie de jignire nemărturisită — se vede că aşa era mereu. Abia după un ceas se schimba — Djem o atrăgea după sine. Mă mai rodea un rest de gelozie cînd îi vedeam cum pleacă în galop ; erau amîndoi străbătuţi de o dorinţă sălbatică — spre asta te împinge sîngele, cînd îl aţiţi printr-un mic efort fizic, în cazul nostru călăria. Mi se părea că tocmai după un asemenea galop, atunci cînd se vor opri gîfîind, obosiţi, vor ajunge la clipa pe care o aminteam.

Simţeam şi puţină invidie. Ştiţi, odinioară, la curtea lui Djem, nu găseam de loc nefiresc legăturile noastre cu bărbaţii — ne mîn-

dream cu ele, căci ne ridicau deasupra unei dependențe vulgare față de femeie. Abia acum vedeam cum Djem se îndrepta tocmai spre această dragoste neobișnuită pentru noi. Probabil pentru că Elena era atît de deosebită de dînsul, Djem trebuia să-i descrie mult și amănunțit totul în legătură cu el și cu lumea sa.

Dar dumneavoastră nu vă înșelați de loc, dacă nu puneți prea mare bază pe felul în care Elena îl aprecia pe Djem : în fața unei femei, bărbatul apare nu așa cum este, ci cum ar dori el să fie — grozav a mai înșelat-o Djem în săptămînile alea încîntătoare. Dacă-l scuzați cu gîndul că așa fac poeții, să știți că nu aveți dreptate ; am auzit că la fel fac și hamalii.

Nu știu dacă Elena îl credea ; n-am observat la ea entuziasmul și admirația micului duce Charles. Asta m-a făcut să ajung la concluzia că nu era fecioară : prima dată femeile cred. Și altceva m-a dus la aceeași concluzie — vedeai în ochii Elenei o adevărată patimă. N-ar fi bănuit-o nimeni sub fruntea asta netedă, rece, deschisă, dar am surprins uneori privirile ei. Alunecau ca o mînă caldă, fără curiozitate sau frică, ci tocmai cu experiență pe spatele auriu și ars de soare al lui Djem, pe umerii lui, îmbrățișîndu-i mijlocul aproape carnal. Așa se uită femeile la un bărbat numai cînd acesta se află cu spatele la ele, și de aceea ei nu cunosc asemenea priviri.

Am mai observat încă ceva — asta poate că aparține moravurilor de aici : Elena nu ezita să rămînă singură cu Djem. Deseori seara ea venea pe la noi. Atunci aveam de lucru pînă noaptea tîrziu, căci Djem nu tăcea. Nu mi-am putut da seama dacă venea doar pentru povești ; doamna de Sassénage nu părea însă nici ahtiată după elocvența lui Djem și nici dezamăgită că totul se reducea la atît. Djem socotea că vizitele astea ale ei s-ar datora unei gingașe compasiuni — în ceea ce mă privește, le puneam pe seama acelei însetări ce-o surprinsesem în ochii ei. Și una, și cealaltă cereau un răspuns.

Astfel, o dată, pe cînd ședeam în fața amorezaților mei, am simțit că doreau să plec. Djem era foarte distrat în seara aceea și în toată odaia lui plutea parcă o încordare plină de nerăbdare — asta făcea să clipească pînă și flacăra lumînărilor. Lumina lor juca pe fața amorezaților din fața mea. Duși undeva departe, cufundați fiecare în gîndurile lor, cu totul indiferenți îmi păreau Djem și Elena, asemenea omului aflat în fața unui drum lung și necunoscut.

Iar eu șovăiam dacă să plec sau nu — mă frămînta gîndul că aș lăsa să se petreacă ceva rău, că lucrul acesta nu trebuia să se

întîmple, că era în puterea mea să-l opresc. Atunci Djem se uită la mine aproape cu ură ; am simţit îndată — o clipă mai tîrziu n-ar mai fi ţinut seama de nimic, ba mi-ar fi aruncat nişte vorbe pe care aveam să mi le amintesc pînă în clipa morţii.

N-am căutat nici măcar un pretext oarecare, ci m-am îndreptat pur şi simplu spre uşă. Nu m-au reţinut.

Prin coridoarele pe care treceam — ca să ies afară la ziduri — m-am întîlnit cu doi ioaniţi şi cu un baronet al regelui. Mi s-a părut că-mi surîd cu înţeles ; toţi aveau o înfăţişare de mijlocitori în noaptea aceea.

Am ieşit afară la zidul cetăţii şi am stat acolo cîteva ceasuri. Tremuram de frig în noaptea umedă, măsurînd trecerea timpului cu paşii ce-i făceam de la un zid la altul. Căutam cu orice preţ să mă gîndesc la altceva. După miezul nopţii, cînd am intrat înăuntru, Djem era cufundat într-un somn adînc, mai mult dezvelit decît învelit. Era gol ca un mucenic creştin.

Pe urmă, mi-am petrecut deseori nopţile aici, lîngă ziduri. Numai că aveam grijă să-mi iau o haină groasă, ca să nu mai tremur. Djem începu să petreacă fără mine nu numai noaptea, ci şi ziua — prefera să iasă călare şi să plece la vînătoare numai cu doamna de Sassénage, fiind sigur că-i putea vorbi destul de convingător şi fără tîlmaci. Doamna însă avea altă părere. „Oare îi erau atît de necesare nuanţele cuvintelor ?“ m-am întrebat eu într-o dimineaţă, cînd tocmai ea veni să mă roage să-i însoţesc.

În timpul drumului simţeam atît de mult că sînt de prisos, încît nu ştiam ce să mai fac. Mi-am mînat calul mai departe de dînşii, ca să fiu, cît se putea, mai puţin caraghios. Pe urmă i-am văzut că se opresc într-o poieniţă — după cît se vedea, nu era prima oară cînd poposeau aici. Djem îşi întinse mantia, iar Elena, cu acea îndemînare pe care o au numai femeile, pregăti totul pentru o gustare.

— Poftiţi, Saadi ! mă invită ea. Era o atenţie cu totul exagerată faţă de o slugă.

Ne-am aşezat. Vedeam printre copacii rari ai pădurii cum straja îşi plimba caii. Nu se apropiau de noi, păstrau o anumită distanţă.

Ca totdeauna cînd mergea la vînătoare, Djem era cu capul gol şi descheiat la piept. Şedea sprijinit de genunchiul Elenei cu acel proaspăt şi foarte jalnic sentiment de proprietate de care dau dovadă bărbaţii care au început să se culce de curînd cu o femeie. Cu toată prezenţa mea, Elena nu se dădu la o parte. Oare această apropiere a ei de Djem nu era limpede, ba chiar intenţionat arătată ?

Şi atunci — la toţi dracii ! — de ce nimeni la Boislamy nu se întreba, nu se alarma ? Chiar taică-său, care acum cîteva luni o luase pe Elena şi plecase cu dînsa doar pentru faptul că Djem o atinsese cu vîrful degetelor lui ? De ce Djem însuşi nu s-a întrebat şi nu m-a pus pe mine măcar să întreb cine este Elena asta şi ce vrea de la noi ?

Uite la ce mă gîndeam eu cînd Elena mi se adresă :

— Saadi, trebuie să vorbesc ceva foarte important cu stăpînul dumneavoastră.

Aşa cum sta sprijinit de genunchiul ei, aproape culcat, Djem îşi ridică privirea spre dînsa.

— Prinţe — începu ea încruntîndu-şi fruntea şi respirînd agitat — nu pot să mai văd cum vă chinuiţi. Nu mai pot merge călare alături de dumneavoastră sub zecile de ochi ale temnicerilor. Nu mai pot suporta să văd în faţa uşii voastre străji înarmate !

Aici doamna de Sassénage se opri, de parcă şi-ar fi terminat cuvintele pe care şi le potrivise mai dinainte.

— Elena — răspunse Djem, fără să se ridice, doar mîna îi mîngîie uşor părul lung — de ce mi te adresezi atît de ceremonios, cu dumneavoastră ?

— Nu vreau să te mai chinuieşti, Djem ! zise ea deznădăjduită. (Şi deznădejdea asta bănuiam că nu se datora numai suferinţelor lui Djem, ci avea şi alte cauze.) Trebuie să le punem capăt odată !

Dintre toate sentimentele omeneşti, nedumerirea era cea care-şi găsea cel mai bine locul pe faţa lui Djem. Iar de astă dată el şi-o exprimă cu toată puterea. De altfel, era pe deplin explicabil : nu se petrecuse nimic în relaţiile dintre dînşii care să provoace o asemenea convorbire.

— Te conjur, Djem ! continuă Elena repede. Te implor, Djem ! Hai să fugim !

Îi trebui destule clipe, ca să-i pătrundă cuvintele. Pe urmă Djem rîse, indulgent şi amar totodată.

— Numai că eu nu vreau ! răspunse el. Îmi place nespus să stau aşa la Boislamy, sub privirile încrucişate ale ioaniţilor şi baroneţilor.

— Cum ai putere să glumeşti ! Ce mai aştepţi, în ce mai speri ?

— În puterea cerului, răspunse Djem.

Mă uitam la el şi vedeam cît de mult ar fi vrut ca Elena să tacă.

— Ascultă, Djem, oare mă socoţi atît de puţin apropiată de tine, încît să te ascunzi de mine ? Cine ar dori să fii liber dacă nu eu ?

Cînd am auzit vorbele astea, mi-am adus aminte de Frîncul nostru ; mi-am amintit felul foarte amănunțit în care îi traducea lui Djem cuvintele cuiva, atunci cînd își dădea seama că pe stăpînul său îl pîndea vreo primejdie. Da, atunci le amesteca cu vorbele sale și-l prevenea pe Djem. Dar s-a aflat oare Siuleiman în situația mea ? Spuneți și dumneavoastră !

I-am tradus implorările Elenei. Rămăsesem înmărmurit cu totul. Nu de frică(slavă Domnului ! Djem nu avea de ascuns nici un secret). De anumite presimțiri.

— Mă jur, Elena — Djem îi luă mîna — că dacă aș ști ceva nou, tu l-ai afla pînă seara ! Într-adevăr, nu mai sper în nimeni. Mi-am pierdut toate speranțele de a mai scăpa din acest prizonierat... Și cu atît mai bine, altfel n-aș fi putut să te întîlnesc pe tine, Elena. De ce-mi spui toate astea ? Oare o ducem rău la Boislamy ?

Aici s-ar fi cuvenit ca Elena să fie de acord cu dînsul, asta trebuia s-o facă neapărat. Dar nici pomeneală ! „Sau este instrumentul cel mai josnic în mîinile cuiva — mi-am zis eu — sau îl iubește !" Vă rog să mă credeți, abia atunci mi-a încolțit această din urmă bănuială.

— Djem — continuă ea — am așteptat mult să-mi vorbești, să-mi ceri ajutorul. Tu ai tăcut însă patru săptămîni la rînd ; încredințezi altora grijile privind libertatea ta. Sau ai renunțat la ea ? Așa e, Djem ?

— Oh, Doamne ! Libertatea mea ! zise el cu un asemenea ton, de parcă nu la această libertate rîvnise în toți acei șase ani de zile ; de parcă nu se îndura să plece de aici, de lîngă genunchiul Elenei, pentru nici un fel de libertate.

— Chiar dacă e așa, nu-i nimic ! declară solemn Elena. Și fără tine o să fac ce voi putea. Și să știi că o femeie poate multe, Djem. Te rog doar atît : ai încredere în mine !

— Ce rugăminte stranie, Elena ! răspunse el. Ți-aș fi oferit oare acum un an umărul meu, ca să descaleci de pe cal, dacă n-aș fi avut încredere în tine ?

Aveți cuvîntul meu ! Acestea au fost vorbele lui Djem și el credea în ele nu numai atunci cînd le-a spus. El, acela care se simțise atît de singuratic și neîncrezător, încît rostise : „Am început să n-o mai cred nici pe maică-mea".

A DOUA MĂRTURIE A FILIPINEI—ELENA DE SASSÉNAGE ASUPRA CELOR PETRECUTE ÎN ACEEAŞI PRIMĂVARĂ

După mărturiile lui Saadi, mă vedeţi, desigur, ca pe un adevărat monstru ; de obicei, aşa se vorbeşte despre femeia care-şi foloseşte farmecele cu un anumit scop.

Nu mă voi dezvinovăţi — am făcut-o de prea multe ori în timpul vieţii mele ; eram toată numai pocăinţă şi ispăşire, mă săturasem pînă-n gît, atît de una cît şi de alta, încît m-am lăsat tîrîtă în cazul Djem. Intervenţia mea era preţul prin care aveam, în sfîrşit, să-mi regăsesc eu liniştea. Găsiţi rolul meu josnic, după cîte văd, dar pot să vă jur că aş fi jucat unul şi de două ori mai urît, ca să pot scăpa de o viaţă care însemna pentru mine o adevărată crucificare, ce se repeta în fiecare zi.

Ştiu că nu mă veţi crede, dacă eu — femeia care s-a oferit — aş afirma că în jocul ce mi-a fost dictat dinainte am luat parte nu doar ca un simplu actor. Mi-am trăit rolul cu adevărat ; el a ajuns să fie curînd o parte a vieţii mele şi anume : cea esenţială. De aceea era cu atît mai groaznic cînd cei care-mi făgăduiseră pacea în schimbul unei josnicii, mă sileau să-mi joc rolul doar ca un actor. Nu vedeau în mine nimic mai mult decît un simplu instrument.

Misiunea mea mi s-a părut foarte grea chiar din momentul cînd mi-au explicat ce aveam de făcut. Trebuia să-l seduc (ah, ce cuvînt ! dar fratele Blanchefort l-a întrebuinţat tocmai pe ăsta) pe turc, să-i cîştig încrederea şi să-i aflu legăturile tainice pe care le avea cu lumea din afară, iar după aceea să-l conving că-l voi ajuta în încercarea lui de evadare. Aceasta avea să fie organizată după toate regulile artei de către fraţii ioaniţi, în scopul de a-l sustrage pe Djem din mîinile francezilor care-l păzeau, pentru a-l preda papei. Ordinul înţelesese acum că nu-i mai rămînea decît această soluţie.

Dar pentru că Djem nu voia cu nici un chip să treacă în mîinile papei, nu trebuia să afle că evadarea asta era opera Ordinului.

Un rol greu, nu-i aşa ? Mai întîi de toate : era oare Djem atît de lesne crezător, cum voiau ei să mă convingă ? Şi să zicem că i-aş fi cîştigat încrederea : aş fi fost oare în stare să-l înşel ?

„Trebuie să fiu ! mi-am zis. Ce mai aveam de ales ? Călugării dispuneau în voia lor de tatăl meu ; puteau să admită sau să refuze intrarea mea într-o mînăstire. Ce-mi rămînea să fac, dacă nu mă primeau ? Aveam să mă tîrăsc împreună cu tata nu patru, ci încă vreo zece ani, îndurînd batjocura nobilimii noastre, ca să-mi caut un soţ ; aveam să rabd mustrările rudelor şi prietenilor şi blestemul lor. Sau aş fi fost vîndută vreunui prăpădit de cavaler, ca să-mi scoată pe nas toată viaţa, pînă la mormînt, cît a trebuit să înghită el spre a mă face demnă de numele său. Dumnezeule, mai bine moartă !" mi-am spus atunci.

Şi astfel, hotărîtă, printr-un ultim efort făcut asupră-mi, să-mi cuceresc dreptul de a renunţa la lume, am plecat cu tata la Boislamy.

Nu voi repeta ceea ce a spus Saadi despre primele mele întîlniri cu Djem ; în mare măsură el şi-a dat seama ce se întîmpla cu mine : mă luptam între două sentimente contradictorii. Pe de o parte, căutam să cîştig încrederea şi prietenia lui Djem cu conştiinţa limpede că trebuie să-mi împlinesc misiunea, iar pe de altă parte, mă lăsam zile de-a rîndul să fiu într-adevăr iubită, adorată şi dorită.

Se înşelaseră fraţii atunci cînd în alegerea lor se opriseră la mine. Deseori greşesc şi cei mai încercaţi şi cei mai înrăiţi cunoscători ai omului. De ce socotiseră ei că Elena de Sassénage era cea mai potrivită femeie în acest caz ? „Elena este compromisă, este acoperită de ruşine — gîndiseră ei — aşa încît n-are ce pierde, e încolţită din toate părţile şi lipsită de voinţă." Dar nu le-a dat oare prin gînd că tocmai omul, căruia nu i-a mai rămas nimic de pierdut, care e atît de deznădăjduit, îşi poate permite şi ceea ce este cu totul nepermis ? Nu e oare limpede că tocmai acea femeie, care a cunoscut dragostea şi care e acum respinsă şi părăsită se va lăsa sedusă de o altă dragoste, chiar dacă ştie bine că aceasta nu se va împlini pînă la capăt ? Nu, nu vreau să spun că dragostea lui Djem a fost de acest fel. Cred că nici una dintre doamnele onorabile din Savoia şi Dauphiné nu a avut parte, în luna aceasta scurtă, de atîta satisfacţie, poate nemeritat de multă, pe cît am avut eu alături de Djem. „Totuşi, m-am gîndit eu mai tîrziu, cînd m-au lăsat în pace,

poate există o dreptate şi pe lumea asta : pentru tot ce am suferit ca femeie, am avut parte şi de cea mai mare fericire de care se poate bucura ea."

Dar în săptămînile acelea mi-a fost foarte greu. Reuşisem mai mult decît nădăjduiseră fraţii — Djem mi s-a predat fără greutate, de parcă m-ar fi aşteptat de mult tocmai pe mine ; şi-a deschis sufletul şi mi-a arătat ce spera. Nu a avut dreptate Saadi — Djem nu m-a ascultat cu nepăsare atunci cînd l-am rugat să-l ajut : ceea ce este adevărat este că i s-a părut că ajutorul meu e ceva neaşteptat. Dragostea lui Djem pentru mine era atît de ruptă de realitatea de fiecare zi, încît n-ar fi putut s-o lege nici măcar de dorinţa lui de libertate, atît de fierbinte. Dar din clipa în care eu însămi i-am insuflat acest gînd, am văzut că-i devenisem de două ori mai scumpă ; avea să fugă nu numai ajutat de mine, ci şi împreună cu mine.

Trebuia să-i făgăduiesc că nu ne vom despărţi cînd vom fi liberi, niciodată. Ştiam, între amorezaţi nu există minciună mai nelipsită ca acest „niciodată" şi totuşi mă chinuiam groaznic. Căci nu puteam să-i spun că vom fi despărţiţi chiar la primul popas pe care-l vom face ca să schimbăm caii ; că eu mă voi întoarce la Sassénage pentru a mă îndrepta apoi spre cine ştie ce mînăstire unde se duc doamnele nobile, în timp ce el — Djem — îşi va continua drumul spre Roma.

Aşadar, iată cum treceau zilele vieţii mele duble.

Dimineaţa ieşeam din castelul Boislamy, plecam împreună cu Djem şi petreceam ceasuri atît de plăcute, cum nu mai trăisem niciodată. Nu mai aveam sentimentul, ca mai înainte cu Gerard, că fac un lucru vinovat — toţi din jurul meu mă ajutau să fiu cît mai aproape de Djem. Lăsam caii să alerge în voie prin fînefele din Dauphiné. Nu mai voiam să ştiu de nici un fel de teamă şi ruşine ; ne aruncam în braţele fericirii, bucurîndu-ne că timp de cîteva ore eram împreună, că ne iubeam, că vîntul ne mîngîia, că soarele ne scălda în razele lui şi că primăvara însăşi venise să aştearnă totul în calea noastră. Palide sînt cuvintele prin care doi îndrăgostiţi, abia scăpaţi din închisoare, îşi pot exprima bucuria asta pe care n-aş putea-o compara cu nimic altceva.

Nu ştiu de ce, dar în mintea mea zilele acelea au rămas păstrate în culori. Palide, stinse sau puternice, vii...

Palidă era primăvara din Dauphiné, cu cerul ei cenuşiu şi cu verdeaţa ei crudă prin care trecea iapa cea albă a lui Djem, veş-

mîntul ruginiu al călăreţului ei cu părul auriu-închis. Şi strălucitoare era odaia lui Djem seara — de la el am învăţat limba culorilor din Răsărit. Niciodată purpura nu mi s-a părut atît de sîngerie ca aceea a aşternuturilor de atlaz pe patul său. Nicioadtă indigoul nu a fost atît de întunecat ca acela al pernelor aruncate prin toate părţile, pe pieile de tigru şi de leopard. Luminile lumînărilor se cufundau în abanosul fotoliilor şi sclipeau din smaraldele hainei lui Djem, de pe broderia de aur care apărea ici şi colo din semiobscuritate, în timp ce catifeaua îţi amintea tăcuta sa existenţă, prin cutele ei cu reflexe de opal.

Seara Djem nu purta haina lui ruginie de vînătoare. Mă aştepta într-unul din halatele sale care l-ar fi făcut să se încline cu respect şi pe cel mai vestit meşter din Lyon — splendid ca un basm din 1001 de nopţi. Iar într-o zi, l-am rugat să se îmbrace aşa, cum o făcea doar o dată pe an — atunci cînd venea trimisul lui Baiazid han ca să vadă dacă Djem mai trăieşte. Auzisem că fraţii îl arătau atunci pe Djem în toată splendoarea lui — aşa justificau ei enormele cheltuieli ale întreţinerii sale.

„Urăsc de moarte aceste veşminte — îmi răspunse Djem — mai mult decît orice, ele îmi amintesc că sînt doar o marionetă."

Eu însă am insistat. Trebuie să recunosc că Djem mă atrăgea nu numai prin căldura lui sufletească, prin pasiunea lui sinceră ; era leagănul închipuirii mele ; el întruchipa pentru mine întregul farmec al Orientului — măreţia lui de basm şi forţa lui plină de mister.

De aceea am insistat. Şi în seara următoare l-am găsit pe Djem atît de schimbat, încît am dat un ţipăt de spaimă. Întrecea orice închipuire. Îmbrăcat numai în alb şi aur în faţa mea se afla un sultan sarazin parcă de două ori mai voinic şi mai în vîrstă decît Djem. Era atît de necunoscut dragostei mele, încît mi s-a părut că ne-au şi despărţit, că Djem mi-a fost luat — cît de cumplit era acest gînd. El m-a făcut să-mi dau seama de grozăvia care mă aştepta : sfîrşitul. Cît de scumpe erau fiecare din clipele noastre !

„Te rog, scoate-le !" i-am spus cu un gest nerăbdător. Djem zîmbi. Pe urmă mă trase spre dînsul şi în acelaşi timp suflă în lumînare.

În lumina verzuie a nopţii ce năvăli pe fereastră, doar aurul singur prinse viaţă — lucea de jos, de pe podea, din veşmintele aruncate ale sultanului, de parcă avea propria sa lumină. Pe urmă toate culorile se stinseră, rămînînd doar una, foarte mare, foarte caldă, a mea.

Am plecat de la el înainte de revărsatul zorilor. O singură dată am aşteptat răsăritul soarelui lîngă Djem — a fost un soare ca niciodată ! E o prostie să legi dragostea de nopţi, aşa cum fac unii ; nimic nu-i mai frumos şi mai dulce decît să te trezeşti dimineaţa lîngă fiinţa iubită şi să ieşi împreună cu ea la soare. Am vrut să mă bucur de lumina asta împreună cu Djem şi am plătit-o scump — în dimineaţa aceea fratele Blanchefort m-a ameninţat că Ordinul era acum în stare să-şi aranjeze singur treburile în numele meu, dacă nu executam întocmai îndrumările lui.

Adică la toate firele, sau mai exact lanţurile, cu care mă trăgeau se mai adăuga încă unul — dragostea mea faţă de Djem, neprevăzută şi inadmisibilă. Ca urmare, mă ameninţau cu o despărţire ce nu avea să întîrzie.

După fiece vînătoare, după fiece noapte petrecută împreună cu Djem treceam prin paraclis ca să mă întorc în odaia mea ; ca şef al ioaniţilor din castel, Blanchefort îşi petrecea o mare parte din timpul său aici. Îmi închipuiam ce măsuri luase ca să controleze zidurile acestui paraclis, deoarece vorbea cu mine, tare, fără să se teamă. Venirile mele aici treceau drept un fel de spovedanie — eram doar o femeie care greşise şi care se pocăia, care avea nevoie de un duhovnic.

La început, convorbirile noastre erau foarte uşor de purtat — încă nu aveam nimic de spus. Dar cu fiecare zi ce trecea ele deveneau tot mai insuportabile. Lui Blanchefort nu-i plăceau cuvintele care nu spuneau absolut totul. Voia să ştie şi cel mai mic lucru şi mă întreba pînă şi de expresia pe care o văzusem pe faţa lui Djem atunci cînd rosteam vreo vorbă anume. „Ai putea să te juri, fiica mea, că nu te minte ?" mă întreba el cînd voiam să-l conving că Djem nu mai crede într-o evadare organizată de maică-sa, de Corvin sau de Charles de Savoia. Aş putea, desigur ! Mă juram pe toţi sfinţii şi pe născătoarea de Dumnezeu şi atunci îi uram — pe toţi sfinţii ăştia şi pe Sfînta Fecioară ! Cum permitea ea josnicia asta în care trăiam ? Ce linişte în viaţa de dincolo îmi făgăduia comandorul ! Păi dacă există iad, atunci ăsta ar fi fost mic pentru mine. Era cu putinţă oare, mă gîndeam, ca un păcat de zece ori mai greu să-l răscumpere pe unul mai uşor ?

După asemenea gînduri am început să mint sub prestare de jurămînt — da, minţeam conştient şi din ce în ce mai abil. Fiecare minciună a mea avea să micşoreze măcar cu puţin suferinţa lui Djem. Blanchefort mă demasca, fără să-mi spună direct că nu mă crede ;

îmi dădea de înţeles că mă las amăgită ; îmi vorbea de nemaipomenita depravare a lui Djem în ceea ce priveşte femeile — cică ar fi avut la el în Turcia trei sute de neveste, aşa îmi spunea, dar eu nu tresăream. Ştiam că la Boislamy eu sînt femeia lui Djem şi nu mă puteau atinge nici un fel de intrigi. Patru ani de zile faţa mea fusese o mască destul de dură, dar abia acum, la aceste spovedanii ale mele în faţa lui Blanchefort, am simţit-o că este de nepătruns.

A observat-o şi comandorul. De aceea într-o noapte, spre revărsatul zorilor, Blanchefort se ridică pe neaşteptate, se întoarse cu spatele la mine, de parcă ar fi vrut să-şi ascundă turbarea la care îl adusesem şi îmi spuse foarte apăsat :

— Nu vă credeţi prea deşteaptă, doamnă ?

Am îngheţat toată, deşi niciodată nu fusesem cu totul convinsă că voi reuşi să înşel un om ca Blanchefort. „Acum mă vor izgoni de la Boislamy, îi vor face tot felul de mizerii lui Sassénage ; nu-mi mai rămîne nimic decît moartea !“ asta mi-a trecut prin gînd.

— Binevoiţi a înţelege, doamnă, continuă Blanchefort pe un ton deloc pătimaş, că purtările dumneavoastră nu ajută cu nimic pe turcul nostru. Sper că sînteţi destul de deşteaptă ca să nu vă închipuiţi (aici Blanchefort se întoarse spre mine privindu-mă cu nespus dispreţ) că veţi reuşi să-l răpiţi pe Djem pe socoteala dumneavoastră, pentru plăcerea dumneavoastră proprie — ca să fim mai precişi. Atunci ce faceţi ? Djem va rămîne sau aici, sub paza regelui, care probabil îl va vinde fratelui său, sau pînă la urmă Baiazid va reuşi să-l otrăvească prin intermediul vreunui baronet setos de bani. Această soartă i-o doriţi dumneavoastră lui Djem ?

Blanchefort tăcu, şi n-am găsit puteri să mă împotrivesc nemiloasei sale judecăţi.

— Dumneavoastră doamnă — continuă el — aţi fi putut să ne preveniţi că misiunea cu care aţi fost însărcinată vi se pare respingătoare. Dumneavoastră însă aţi acceptat-o — oare încă de atunci aţi minţit Sfînta noastră biserică ? Gîndiţi-vă la urmările pe care nedemna dumneavoastră compătimire le va atrage asupra casei dumneavoastră şi asupra turcului ! Vă las cu rugăciunile dumneavoastră, doamnă. Mîine la vremea prînzului — nu veţi părăsi pînă atunci odaia dumneavoastră — îmi veţi comunica intenţiile pe care le aveţi. De astă dată însă — fără nici un fel de tergiversări ! Pînă la sfîrşitul lunii va trebui să ducem lucrurile la capăt — altfel totul e pierdut. Aşadar, romanul dumneavoastră cu turcul s-a încheiat, doamnă.

Era prima dimineață în care — de cînd venisem la Boislamy — nu m-am dus la vînătoare cu Djem. Afară strălucea un soare ca-n plină vară, vedeam de la fereastra mea dumbrăvile, dealurile, cîmpiile pe unde călărisem atîtea dimineți împreună cu Djem. Totul se sfîrșise... Într-adevăr, ajunsesem la capătul visului meu cald.

Pe la prînz, mă vizită Blanchefort. I-am spus că eram de acord să duc lucrurile pînă la capăt cu succes. Nu mi-ar fi fost de nici un folos încăpățînarea, iar pe de altă parte, eram gata să fac orice pentru o singură și ultimă întîlnire cu Djem. Pentru un rămas bun, pe care să-l rostesc doar în sinea mea, nu cu voce tare — Djem nu avea să știe că întîlnirea va fi și cea din urmă.

Blanchefort mă anunță foarte sec, că răpirea fusese încredințată ducelui de Bourbon (ducele se amesteca bucuros pretutindeni unde ar fi putut să lovească în Madame de Beaujeu, în amiral și în micul rege). Un număr mare de cavaleri de-ai lui aveau să-l aștepte pe Djem la vînătoarea noastră de vineri dimineață. Desigur, s-ar fi dat o luptă în care oamenii ducelui de Bourbon ar fi învins, deoarece erau mai numeroși. Firește, straja cavalerilor ioaniți s-ar fi prefăcut că dă ajutor oamenilor regelui, deoarece Ordinul ținea să pară că nu avea nici un amestec aici.

După aceea Blanchefort îmi explică rolul meu în această răpire: trebuia să-l conving pe Djem că ea este în folosul nostru (a lui Djem și al meu) și că vom fugi împreună în Savoia, la ducele Charles. Trebuia să asigur nu numai neîmpotrivirea lui Djem, ci și acțiunea directă a lui ; lupta ar fi putut să dureze sau chiar s-ar fi putut ca oamenii ducelui de Bourbon să fie învinși. De aceea îndată ce va începe, eu împreună cu Djem, cu Saadi și cu doi din oamenii ducelui trebuiau să ne desprindem și să gonim pe drumul cel mai scurt spre Villefranche. Acolo avea să ne aștepte o corabie a papei, navigînd sub steag străin.

Chiar în aceeași seară i-am repetat lui Djem, cuvînt cu cuvînt recomandările lui Blanchefort. Am observat că cel care mă asculta era mai repede Saadi ; Djem era neliniștit. Faptul că lipsisem toată dimineața, că ieșise călare fără mine pentru prima oară după atîtea săptămîni era firesc să-l aducă în această stare de agitație. Simțise și el că asupra noastră plana o primejdie și trăise în gînd clipa despărțirii.

— De ce îmi spui toate astea, Elena ? mă întreba el rugător, de parcă numai gîndul unui nou efort l-ar fi obosit. Important este că ești încă aici — începusem să mă gîndesc că nu te voi mai vedea.

— Să fugim, înainte de a ne fi despărțit, Djem ! încercam eu să-l conving, dar vorbele mele sunau fals. Astăzi este miercuri, iar vineri vom fi așteptați la răscrucea de drumuri din pădure. În timp ce aceia se vor lupta între dînșii, noi ne vom îndrepta spre sud, ca să-i înșelăm. Îndată ce vom ajunge la Rotonde, ne vor întîmpina alți oameni de-ai noștri, ei ne vor conduce în Savoia, la ducele Charles.

Îi spuneam toate acestea ca pe o lecție învățată, dar fața lui Djem îmi arăta că totul e hotărît, că vom face, bineînțeles, așa cum vreau eu, dar deocamdată să nu contăm prea mult pe reușita noastră, ci să ne gîndim la noi doi și la ceea ce aveam aici, la Boislamy.

Atunci interveni Saadi ; niciodată pînă în clipa asta nu-mi vorbise în numele său. Speram că-l cîștigasem și pe dînsul — Saadi era un prieten cum rar găsești, un adevărat ecou al lui Djem. Acum însă apăru dintr-o dată cu o voință aparte :

— Doamnă, de ce nu ne-a trimis Charles nici o vorbă ? Așa a făcut la toate încercările lui.

Fusesem luată prin surprindere, deoarece Djem nu-mi ceruse niciodată dovezi.

— Este oare nevoie, Saadi ? i-am răspuns eu cu destulă emoție. Cu ducele Charles am intrat în legătură printr-un lanț întreg de oameni ; poate că s-a temut de vreo trădare sau de altceva...

— Mă tem și eu, doamnă ! zise Saadi cu ochii pironiți la mine. După fiecare încercare nereușită, libertatea noastră (dacă o pot numi așa) a fost redusă. Vă rog, vă conjur, doamnă, în numele stăpînului meu : renunțați, dacă nu sînteți sigură, dar foarte sigură că vom reuși !

Uite, acesta a fost punctul culminant al chinurilor mele lîngă Djem. N-aveam putere să suport privirea lui Saadi, a omului care se condamnase de bunăvoie la închisoare, ca să fie împreună cu Djem ; mi se părea că aveam să răcnesc din toate puterile (întîmple-se ce s-o întîmpla !) „Nu mai pot, nu mai vreau !..." Am tăcut sub reproșul liniștit al lui Saadi, dîndu-mi seama că el știa probabil de mult și cine sînt și ce caut în patul stăpînului său — înțelegînd că nu a încercat să mă oprească pînă acum, pentru ca Djem să poată fura cîteva săptămîni de bucurii. Acum însă Saadi mă oprea — romanul nostru (așa cum se exprimase Blanchefort) nu se sfîrșise oare ?

— Mi-e milă de dumneavoastră, doamnă, rosti el încet de tot.

Simţeam că voi începe să urlu. Toată pocăinţa în care mă ţinuseră de ani de zile, toate acele mustrări şi predici nu mă priveau. De mine aveau repulsie oameni care nu erau mai buni decît mine. Pentru toţi aceştia, orientalul nu conta ca om — sarazin, maur, turc sau grec, noi îi cuprindeam pe toţi în acelaşi nume pe care-l disprețuiam. Ei erau doar îngrăşămîntul deasupra căruia înflorea forţa, comerţul, cultura noastră — întreaga noastră morală. Iar eu întîlneam în viaţa mea doi oameni — vă rog, scriţi neapărat asta, căci ţin să se ştie ! Unul mi-a dat dragostea lui fără să mă întrebe cine sînt, iar cel de-al doilea mi-a iertat fără pic de reproş cea mai mare josnicie de care este în stare o femeie.

În clipa aceea mi se păru că se ridică în mine o forţă necunoscută — aşa se simt, desigur, robii cînd sînt duşi la moarte ; aşa se revoltă probabil o singură dată orice înjosit. Eram gata — vă jur ! — să-mi dau pe faţă toată josnicia. „Ajunge ! mă gîndeam eu, aproape să-mi pierd cunoştinţa, ajunge !"

Mă împiedică Djem, credeţi-mă ! El începu să vorbească, iar Saadi traduse :

— Stăpînul meu e nemulţumit că vorbim între noi, fără dînsul. E de acord cu dumneavoastră, doamnă.

O spuse, se ridică şi ieşi din odaie. Djem se uită la el mirat — nu bănuia nimic.

În noaptea aceea am regretat că m-am luptat cu Blanchefort pentru o ultimă întîlnire. Mi-era nespus de greu. În timp ce stam culcată lîngă Djem cu capul pe umărul lui şi-i ascultam bătăile pline, ca de clopot, ale inimii, mă gîndeam cît de frumos ar fi dacă omul şi-ar putea alege clipa morţii — mi-aş fi ales-o pe asta prin care treceam. Nimic nu mai putea exista după dînsa.

Probabil că — dacă am fi putut vorbi aceeaşi limbă — în acea noapte Djem ar fi aflat totul despre mine. Nu i-aş fi ascuns nimic. Pentru că, într-adevăr, am vorbit mult ; degetele mele mîngîiau mereu pielea lui Djem — căutau nu să reţină, ci să-şi întipărească această senzaţie, ca să şi-o amintească mai tîrziu ; lacrimile mi se adunau în adîncitura aceea atît de bine cunoscută dintre clavicula şi umărul lui. Era un adevărat adio, dar numai din partea mea.

Djem însă o socotea doar ca o puternică efuziune de tandreţă şi-mi mîngîia părul pînă ce-l desfăcu aproape în şuviţe. Din cînd în cînd murmura ceva în limba lui necunoscută, barbară. Cuvintele lui mă alintau şi mă linişteau parcă. De fapt, de ce sînt atît de sigură că Djem nu-şi lua şi el adio de la mine ?

Am ieşit din odaia lui înainte de revărsatul zorilor, nu voiam ca soarele să mă surprindă atît de răvăşită la faţă. Trebuia oricum să pun ordine în trăsăturile ei şi să le menţin aşa pînă vineri dimineaţă. Pe urmă... nu avea să mai fie nimic pe urmă.

Ne-am despărţit ca de fiecare dată. N-am îndrăznit să mai rămîn mult cu mîinile în jurul gîtului său — era bine să mă port ca de obicei. Am ieşit în întuneric păşind în vîrful picioarelor. De aceea am tresărit cînd la capătul coridorului m-am lovit de cineva.

— Tăceţi ! îmi spuse un glas în şoaptă, dar în vorbele astea l-am recunoscut pe fratele Blanchefort — urmaţi-mă !

N-am trecut în paraclis, ci am intrat în camera comandorului (niciodată nu dăduse dovadă de atîta imprudenţă). Aici ardeau toate lumînările, se vedea clar că Blanchefort nu se culcase în seara aceea.

— Doamnă — mi se adresă el, fără a mă invita să iau loc şi fără să se aşeze şi el — am fost descoperiţi ! Nu ştiu cum mă voi înfăţişa în faţa fratelui d'Aubusson, nu văd nici pe ce va mai conta de aici înainte Sfîntul părinte — acum Franţa are toate motivele să reţină sub o strajă de trei ori mai puternică sau să-l ducă pe turc în vreo cetate bine întărită a coroanei. Ultima noastră posibilitate s-a prăbuşit, doamnă.

— Vă jur, părinte ! am spus eu, încercînd să-mi dau seama de tot ce se petrecea cu mine la auzul cuvintelor lui ; era mai ales groază. Mă jur, am făcut tot ce am putut !

— Vă cred ! mă întrerupse el. Dacă nu vă credeam, ar fi fost foarte rău de dumneavoastră, doamnă. Dar denunţul a fost îndreptat tocmai împotriva voastră, se vede că încurcaţi socotelile cuiva. Am putea zice că misiunea dumneavoastră este terminată. Dumnezeule, cine să creadă... !

Nu era treaba mea cum şi de ce. Mă gîndeam doar că acum Djem ştie totul, desigur. Îmi închipuiam uluiala lui, care trebuia să crească şi să ajungă la repulsie, apoi la ură deznădăjduită. „Nu, Djem nu e Saadi ! Djem nu va ierta, deoarece odinioară mă iubea. Odinioară... acum o oră."

— Nu doresc să apuc revărsatul zorilor la Boislamy, părinte, i-am spus eu. Vă rog să daţi poruncile necesare !

O săptămînă mai tîrziu mă primea mînăstirea Sf. Maria din Arles. Ultimul mirean pe care l-am văzut a fost baronul de Sassénage — tata. Mă petrecea cu ochii în timp ce mă duceau pe sub lunga colonadă. Adînc emoţionat şi fericit. Fără să fie nevoie de moartea mea, ruşinea şi pata de pe casa Sassénage fusese ştearsă.

A PAISPREZECEA MĂRTURIE A POETULUI SAADI ASUPRA CELOR PETRECUTE ÎN LUNILE IUNIE—SEPTEMBRIE 1487

Cred că v-aţi dat seama că nimic din cele cuprinse în mărturiile mele de pînă acum nu vă lasă să presupuneţi că eu, Saadi, mîna şi glasul stăpînului meu, aş fi putut vreodată să intervin cu propria mea voinţă în cazul Djem. E adevărat, nici nu se cuvine ca poeţii să acţioneze astfel.

M-am hotărît totuşi, pentru că de la o bucată de vreme încoace ne-am obişnuit să credem că toate relele ni se trag totuşi de la femeie. Din ziua în care Elena a apărut la noi, am simţit o necontenită neliniştе. Oricît de dezarmat în faţa lumii ar fi fost Djem, el dăduse totuşi dovadă pînă acum de un dram de minte sănătoasă, dar cînd în viaţa lui intră doamna de Sassénage, stăpînul meu orbi şi asurzi cu totul. Şi tocmai de aceea m-am simţit pe de-a întregul răspunzător de soarta sa.

Chiar de la prima noastră conversaţie, atunci cînd Elena a încetat să mai vorbească despre starea vremii, despre sănătate şi vînătoare şi a început să plîngă din cauza suferinţelor lui Djem, am tresărit : Elena se îndrepta spre un anume scop ! Comparată cu atitudinea binevoitoare a fraţilor în povestea de dragoste, care se desfăşura sub ochii lor, această convorbire m-a convins că Elena era pusă chiar de ei. Pe urmă m-am răzgîndit — prea era simplă explicaţia mea. N-ar fi fost oare posibil ca fraţii să ştie doar că Elena e pusă de cineva (poate chiar să fi bănuit sau să fi fost siguri de persoana care o trimisese cu această misiune) şi de aceea o ţineau sub observaţie, lăsînd ca jocul ei să ajungă pînă la capăt, pentru a-i prinde abia atunci pe toţi complicii ? Această soluţie m-a satisfăcut prin complexitatea ei — începusem să înţeleg Apusul.

V-am mai spus că renunțasem să-l trezesc pe Djem din visul său. „Fie-ți somnul lin, băieţaş ! îmi ziceam eu, fiind mai bătrîn, mai cu experiență. Nu voi îngădui nimănui să te lege în timp ce dormi."

Şi iată că în seara aceea în care Elena vorbise atît de mişcător (o spun fără nici o ironie, căci, într-adevăr, se chinuia cumplit, sărmana) am văzut cu ochii mei cum ea însăşi se pregătea să-l lege pe Djem în timp ce dormea. În ceea ce-l priveşte pe el, era atît de tulburat la gîndul de a fi despărțit de dînsa, încît îi accepta toate sfaturile, fiind gata la orice fel de nebunie, pentru a se mai bucura de cîteva zile de dragoste. Ştiu că niciodată n-a crezut prea mult în visurile pe care le croia Elena pentru libertatea lui, dar desigur, în nopțile lor de dragoste, s-a plimbat cu dînsa afară sub cerul plin de stele, fără să mai simtă în spate haita îngrozitoare de călugări şi de cavaleri.

În seara de care vă vorbesc am observat că şi Elena era tulburată peste măsură, aşa încît am tras concluzia : au luat-o din scurt, se vede că a mers prea departe cu dragostea ei pentru Djem. Ştiți şi dumneavoastră, aşa sînt femeile — nutresc sentimente foarte puternice şi sincere, pe care, în acelaşi timp rațiunea le exclude. N-am găsit nimic monstruos în faptul că tocmai Elena împletea funia cu care trebuia să fie legat Djem, acelaşi Djem pe care-l iubea din toată inima — istoria şi cărțile ne dau destule exemple în această privință.

Îi țineam sub observație nu numai pe cei doi amorezați, ba şi pe a treia persoană de lîngă ei — vreau să spun că mă observam, din afară şi pe mine însumi. De ce mai scrieți şi în fruntea acestor mărturii ale mele „poetul Saadi" ? căci vedeți : eu nu mai eram poet. Îndelungă vreme am împlinit pe lîngă Djem slujbele de vizir, vistier, complotist, doică, guvernantă şi codoş. Mă transformasem pe jumătate în Siuleiman Frîncul şi pe jumătate în d'Aubusson. Altfel, de unde răsărise în mine această privire necruțătoare asupra unor oameni vii, aceste bănuieli aproape tot atît de negre ca şi realitatea ? Vedeți, zic aproape tot atît de negre, căci reprezentările mele despre viață n-au coincis niciodată pînă la capăt cu viaţa însăşi — în sinea mea nu mai ardea, dar tot mai mijea încă generozitatea Orientului, dragostea lui de frumos ; dragostea asta nu te lasă să vezi pînă-n adînc lumea, dar te ajută s-o suporți. Şi la urma urmelor, mi se pare că între noi doi — adică între d'Aubusson şi mine — de plîns era marele magistru : dacă aş fi putut vedea cu

atîta siguranță și precizie ca dînsul ce avea să-mi ofere viața, m-aș fi înecat în marea cea albastră din jurul Rodosului.

Iertați-mă, iarăși m-am abătut, dar trebuia să vă expun observațiile mele asupra celei de a treia persoane din jocul nostru, asupra cunoscutului ex-poet Saadi.

Și cum vă spuneam, în seara aceea am văzut limpede că Elena era strînsă cu ușa și silită să-și ducă pînă la capăt misiunea într-un termen scurt. Se vede că cineva socotea că femeia punea prea multă convingere în partea erotică a problemei. Și astfel Elena urma să fie fără scupule. De ce ? Am găsit două răspunsuri : Întîi — din depravare — asta explică multe lucruri ce par inexplicabile ; al doilea, pentru că o aveau la mînă cu ceva, cu ceva care o durea tare. Personal preferam ce-l de-al doilea răspuns din același motiv pe care l-am mai amintit : din dragostea mea pentru frumos. Dar și pentru faptul că Elena era pur și simplu bolnavă, se chinuia sub ochii mei mistuită de remușcări. Se vedea că josnicia nu era ceva înăscut într-însa și o durea ca un glonte rămas într-o rană vindecată. Nu știam al cărui instrument era Elena în cazul Djem, dar îl înjuram în gînd și o compătimeam pe această nefericită femeie (de altfel, în mărturiile ei, ea a redat foarte precis sentimentele mele față de dînsa). Era o mîrșăvie s-o silești să se zbată între teama și dragostea ei — și una singură ar fi fost cu totul de ajuns pentru o biată potîrniche ca dînsa.

I-am lăsat să-și petreacă noaptea lor sfîșietoare și am ieșit afară la zidurile castelului. Mi-aminteam de Haidar, care căzuse undeva pe drumurile ce duceau spre Ungaria, fără să știe un cuvînt măcar din graiul oamenilor de pe aici ; mi-am amintit de Siuleiman Frîncul, care zăcea îngropat undeva sub castelul Rumilly — de bietul Siuleiman, scepticul respins de toți, omul care murise din devotament pentru noi ; mi l-am amintit pe Kasîm beg, ucis de Baiazid, cel care preferase răzbunarea sultanului în locul vieții de surghiunit a lui Djem ; mi-am amintit în sfîrșit de Aias și Sinan Beg, chinuiți și schimbați în temnițele din Rodos și trimiși apoi prin lume ca să pledeze în folosul Rodosului... Nu, acum nu mai aveam nici un fel de milă față de potîrnichea asta trimisă între noi de cine știe cine — multe suflete, cu mult mai demne decît al Elenei de Sassénage, fuseseră sacrificate în cazul Djem.

„Iertați-mă, doamnă ! am spus eu cu voce tare, ba chiar în franțuzește. N-o să fie pe voia dumneavoastră !"

Cuvintele astea pecetluiră hotărîrea pe care trebuia s-o iau.

Rămînea acum s-o înfăptuiesc. Cum ? Nu-mi puneam problema pentru prima oară — în timp ce cei doi se iubeau, găsisem mai multe răspunsuri.

Mi se părea că nu e bine să aduc la cunoştinţa fraţilor că Elena caută să-l convingă pe Djem să fugă : nu eram sigur dacă nu tocmai fraţii erau aceia care o puseseră la cale. Nici cealaltă soluţie, aceea de a mă adresa cavalerilor regelui nu-mi părea mai bună : era foarte posibil ca tocmai regele să fi pregătit ceva prin care să-l sustragă pe Djem din posesiunea, fie şi aparentă, dar supărătoare a Ordinului. Atunci ce-mi rămînea de făcut ? Să mă adresez lui Matiaş Corvin ? Păi la Boislamy toţi aceia care nu erau ioaniţi erau cavaleri ai regelui !

Gata ! Deodată mă străfulgeră o ideie. M-am bucurat atît de mult, încît am început să alerg prin coridoarele întunecate ale castelului ca un scos din minţi. Mare lucru e şi hotărîrea ! Savuram acum faptul că o singură vorbă a unui oarecare Saadi va încurca planurile papilor, regilor, sau mai ştiu eu ale cui.

În faţa uşii comandantului mă opri straja. „Treziţi-l ! am strigat eu (trebuia să fac o zarvă cît mai mare, căci altfel puteau să mă cureţe, aşa, pe tăcute). Am descoperit ceva groaznic !"

Cei doi se gîndiră puţin, după care unul dintre ei intră înăuntru în timp ce celălalt nu mă scăpa din ochi. După puţin apăru şi comandantul, numai în cămaşă. Nu apucase să se încingă şi venise cu sabia în mînă.

— Excelenţa-voastră — am început eu ridicînd inutil vocea — vă rog să mă însoţiţi la sfinţia sa fratele Blanchefort ! Veţi auzi ceva nemaipomenit.

Comandantul se tîrî în urma mea, dormea de-a-npicioarelea. Am făcut aceeaşi zarvă în faţa uşii odăii lui Blanchefort, dar acesta nu se culcase, aşa încît ţîşni afară la primele mele strigăte.

— Vreau să vă arăt ce am descoperit ! am spus eu fără să rîd.

— Acuma ? În miez de noapte ? mă întrebă fratele Blanchefort foarte rece, dar îngălbenindu-se la faţă — şi îndată mi-am dat seama cine trăgea sforile în jurul Elenei. El era, drăguţul !

Cu o dezinvoltură de care nu mai făcusem dovadă de cînd plecasem din Caramania, am trecut pe lîngă fratele Blanchefort şi, neinvitat de nimeni, am intrat în odaia lui. Comandantul veni după mine. Stăteau acum în picioare şi căscau ochii la mine, dar aveau mutre foarte diferite : comandantul se chinuia să-şi învingă somnul,

simțind că se va remarca prin importanta mea descoperire, pe cînd fratele Blanchefort se chinuia în zadar să-şi stăpînească temerile.

Am fost foarte scurt :

— Trimisă de cineva necunoscut, doamna de Sassénage a încercat în astă seară să-l convingă pe stăpînul meu să fugă, Sfinția-voastră, Excelența-voastră, am rostit eu solemn. În jocul ei josnic a utilizat toate mijloacele de care era capabilă, neprecupețind nici un efort. Mă bucur că am descoperit intențiile ei secrete în fața dumneavoastră, păzitorii legali ai stăpînului meu.

Asta a fost tot.

Comandantul se trezi de-a-binelea. Era atît de treaz, încît se desfătă la vederea mutrei lui Blanchefort — omul regelui îl privea triumfător, observînd, o dată cu mine că această veste îl doborîse.

— Vă mulțumim, Saadi ! răspunse el. Împreună (comandantul sublinie puternic acest cuvînt — împreună) cu fratele Blanchefort vom lua măsuri pentru siguranța oaspetelui nostru.

M-am întors sus la zidul castelului, nu pe deplin liniştit — mă întrebam dacă frații nu vor mai încerca şi altceva. Aveam totuşi speranță în oamenii regelui, aceştia trebuiau să-i împiedice. Pe cînd străbăteam coridorul, mă gîndeam că făcusem un bine Elenei : o prezentasem şi mai zeloasă decît se arătase în realitate. „Nu-i nimic — mi-am zis eu — de ce să nu rămînă în viață măcar o singură ființă amestecată în cazul Djem ?"

Îmi reproşați că v-am redat evenimentele petrecute în noaptea de 28 spre 29 mai 1487 destul de vesel — să ştiți că nu era nici un fel de veselie în toate astea. Vă rog să țineți seama că odinioară am scris şi eu, şi încă foarte bine, aşa încît mă pricep : o povestire de groază nu trebuie menținută mereu în aceeaşi tensiune. Numai cînd stările sufleteşti ale omului alternează, numai atunci el poate percepe evenimentele în adevărata şi deplina lor dimensiune. Dar în afară de asta, în noaptea aceea eram într-adevăr veseli. De ani de zile trăiam numai printre dușmani şi abia acum descoperisem singura latură bună a dramei noastre : orice gest care îl făceai aducea rău dușmanului, nu aveai cum să năpăstuieşti vreun prieten. Pentru simplul motiv că nu exista vreunul.

Din această cauză, asupra celor ce urmează n-aş mai putea, cu toată măiestria mea de povestitor, să mai alcătuiesc o expunere. Am ajuns la punctul final, Djem era acum un simplu prizonier.

Probabil că pentru dumneavoastră acest lucru este de mult limpede : dumneavoastră îl socotiți pe Djem prizonier încă de la Rodos

încoace. Nu tot așa s-a considerat el ; în viața lui de fiecare zi erau dese schimbări — frații, cînd strîngeau cătușele lui Djem, ucigînd pe unul sau pe altul dintre apropiații lui ori silindu-ne să călătorim mereu din castel în castel, cînd creau în jurul lui o atmosferă aproape liberă. Dați foile înapoi și o să vedeți : pînă în vara anului 1487 noi am fost aproape oaspeți ai Franței, ni s-au dat onoruri, ni s-au oferit distracții, am fost păziți de mînia lui Baiazid. E adevărat, această pază lua forme care puteau fi tălmăcite și ca zel exagerat și ca presiune asupra noastră ; nu eram siguri în ce măsură Ordinul înlătura o adevărată primejdie și în ce măsură o născocea el singur.

De altfel, cu toată mînia neputincioasă a lui Djem, că-l țin sub control și că nu-l lasă să plece în Ungaria, cu toate bănuielile și temerile noastre, pînă în vara anului 1487 am dus o viață convenabilă. Atunci nu mi-am dat seama că la aceasta contribuiam și noi înșine. Djem nu se trăda prin nimic că renunță la lupta lui, încerca să influențeze orice pas de care depindea soarta sa. Astfel că frații erau siliți să țină seama de noi. Eu însă eram prea aproape de Djem ca să nu observ — așa după cum v-am mai spus-o, că forțele lui, speranțele lui, întreaga lui voință se apropia de o oarecare limită. Mă temeam să mă gîndesc ce va urma după asta ; Djem a fost totdeauna un om care te surprindea prin faptele lui, așa că era greu de prevăzut cum ar fi apărut el în deplina sa renunțare. De aceea, fără voia mea, m-am bucurat de venirea Elenei, ca de orice lucru nou care amîna această clipă.

Dar Elena dispăru. Acesta e cuvîntul — noi n-am știut cînd a părăsit castelul Boislamy. În dimineața care a urmat intervenției mele hotărîtoare, Djem coborî, ca de obicei, s-o aștepte în curte și nu fu prea neliniștit atunci cînd ea nu apăru — de altfel, nici ieri dimineață nu coborîse. „Încep s-o joace și pe dînsa" — zise el.

Am plecat la vînătoare numai noi doi. Djem era mai mult tăcut, dar n-am observat să fi fost atît de încordat cum fusese la primele noastre încercări de evadare — de astă dată nu mai credea în eliberarea sa. Pentru că nici nu o mai dorea prea tare.

La prînz, l-am văzut cum s-a alarmat dintr-o dată — Elena nu a apărut nici la masă. Frații și cavalerii regelui erau mai curtenitori decît oricînd. Dar Djem nici nu s-a atins de mîncare, se grăbea să ne retragem. Sub privirile atente ale comesenilor, ne-am scuzat și am plecat spre odăile noastre.

Pe scară Djem alerga. „Saadi ! au răpit-o !" îmi șopti el îngrozit atunci cînd ajunserăm sus și zăvorî bine ușa pe dinăuntru, de

parcă s-ar fi temut să nu dea buzna cineva peste noi. Oh, m-am gîndit la asta, am prevăzut că așa va fi ! Oare ce soartă groaznică o așteaptă, Saadi ? Ăștia sînt capabili de orice. Spune-mi, Saadi, cum să-i cruțăm măcar viața ? Înțelege-mă, nu o vreau pentru mine ! Eu aduc numai nefericire, dar vreau ca Elena să fie fericită. Elena ! Singura bucurie pe care am avut-o și eu în această țară străină și crudă !...

Djem se văita parcă în versuri — așa își pune pecetea obișnuința și meseria pe om. Și ați observat — îndată ce apare undeva o umbră a ei, îndată dispare sinceritatea. Asta era adevărat și pentru mine, care știam că deseori poetul nu numai că nu inventează ci redă chiar o parte din sincera sa suferință.

Sau poate că atunci căutam vreo justificare pentru lovitura pe care aveam să i-o dau :

— Nu te mai chinui degeaba, Djem ! Elena nu a venit la tine din dragoste, ci din poruncă : trebuia să te răpească pentru a te preda papei. N-a reușit, au descoperit-o și au aruncat-o ca pe orice armă care s-a uzat. Și slavă Domnului ! Elena n-a schimbat nimic din viața ta, nici în bine și nici în rău.

Am rostit vorbele astea dintr-o singură suflare, căci prevedeam o groaznică furtună ; Djem nu admitea alte explicații ale realității în afară de cele ale lui proprii. Dar în timp ce vorbeam, nu întrezăream nici un semn de furtună. Sprijinind încă ușa cu umărul său, Djem își lăsa capul tot mai în jos, de parcă ceva uriaș l-ar fi apăsat cu greutatea lui. Nu-și pierdu stăpînirea de sine ca în alte insuccese mai mărunte și nici nu căzu în acea stare de amorțire cu care începuse boala lui.

Îmi dădeam seama : cuvintele mele nu veneau decît să confirme îndoiala cuibărită în sufletul lui, în tot timpul dragostei cu Elena. Cum s-ar zice, nu numai poetul Saadi suferise, dacă și poetul Djem iubise cu un pic de amară îndoială în inima lui.

— Zici că n-a venit din dragoste... vorbi într-un timp Djem. Plecase de lîngă ușă și ședea acum pe patul său, sprijinindu-și astfel fruntea, încît își ascundea ochii de privirea mea. Cred că ai dreptate, m-am gîndit și eu... Dar a plecat cu o dragoste, Saadi, de asta sînt foarte sigur. O simt ! Și faptul că n-a reușit, că nu am mai fugit, nu e ceva întîmplător : Elena singură a renunțat.

N-au izbutit ! urmă el apăsînd pe fiecare silabă și vorbind cu atîta înflăcărare, de parcă ar fi fost un adevărat sacerdot al dragostei. N-au reușit să întineze totul. În ciuda puterii lor, le-a scăpat

ceva atît de slab, atîta de uşor de mînuit şi de înspăimîntat, cum poate fi o femeie. Oh, Saadi, mult mi s-a luat, dar Allah mi-a dat totuşi şi mai mult : adevărata dragoste.

Djem continuă să vorbească în acest sens multă vreme. Nu-l mai ascultam. Atît de neaşteptat fusese ajutorul providenţei, încît îi eram nespus de recunoscător : stăpînul meu îşi găsise singur mîngîierea în nefericirea lui, din care nu crezuse că va scăpa teafăr. Djem nu dori să afle ce se petrecuse cu Elena, scutindu-mă astfel de o minciună sau de o dureroasă mărturisire. Parcă şi de astă dată rămăsese dincoace de limita speranţelor sale. „Dumnezeule mare, de-ar fi aşa !" mi-am spus eu.

Dar peste noapte l-am auzit cum plîngea. Încet. Înăbuşit — se vede că-şi înfundase capul în perne. Oare o făcuse pe resemnatul doar în faţa mea ? Sau lipsa Elenei avea să-l ducă treptat la o boală grea ?

Într-adevăr, am observat că primele zile după despărţire sînt uşoare, chiar vesele : rămas singur, îţi simţi iubirea deplin, fără a fi umbrită de chipul ei, care uneori ţi-ar putea face visurile mai pale. Chinurile vin pe urmă — o dată cu setea sîngelui şi dorinţa cărnii, cu răceala patului devenit prea larg, cu liniştea apăsătoare din odaie, cu toată singurătatea asta, absolut trupească deoarece sufleteşte omul este singur chiar în clipa celei mai puternice iubiri. De aceea l-am auzit pe Djem plîngînd nopţi de-a rîndul nu ca un bărbat, ci mai mult ca un copil, ca un animal. Nu blestema pe cei vinovaţi de despărţirea lor, de parcă ar fi fost sigur dinainte că aceasta era de neînlăturat ; Djem nu o percepea ca pe o despărţire de o femeie — îl separaseră de cineva foarte apropiat, îl lipsiseră de această căldură sufletească, îl jefuiseră pînă la capăt.

Curios că nu-mi vorbi de aceste lucruri, căci în fiecare seară îl simţeam cum aşteaptă să se întunece mai repede şi să părăsească masa — se grăbea să se întîlnească cu amintirile lui. Asta nu mai era boala de care suferise la Rochechinard, cu toate că şi ea reveni mai tîrziu cu o mulţime de crize — era deocamdată o suferinţă, resemnată, dulce. Mă temeam foarte mult că-şi va iubi această suferinţă şi se va lăsa cu totul în braţele ei — omul moare în clipa în care începe să-şi iubească suferinţa.

Făceam totul ca să-l distrez pe Djem. În zilele acelea mă gîndeam la tot felul de posibilităţi de fugă şi la evenimente fericite şi neprevăzute. Djem nu-şi pierdea răbdarea în faţa născocirilor mele stîngace. Manifesta doar o liniştită mulţumire şi nimic mai

mult — aşa fac şi bolnavii incurabili atunci cînd se uită la medicul lor. Noaptea îl auzeam că respiră neregulat. Djem plîngea iarăşi.

Am suportat foarte greu aceste chinuri răbdate de el în tăcere. Mi-aminteam de zilele în care el tuna şi fulgera, blestema ameninţa şi se împotrivea — oare de ce vîlvătaia asta se potoleşte de la sine şi se răceşte apoi devenind doar tristeţe ? Omul poate fi trist toată viaţa — asta nu te oboseşte, căci te obişnuieşti. Aş fi dat orice numai să găsesc un leac pentru Djem.

Într-o bună zi şi-l găsi el singur.

— Saadi — îmi zise, fără să se uite la mine — nu ai nişte haşiş ?

Aveam, bineînţeles. Odinioară, în Caramania, mulţi dintre noi fumam haşiş, ba încercasem o dată şi eu. Nu reuşisem să-l convingem şi pe Djem — el credea că haşişul e foarte vătămător pentru omul care vrea să rămînă multă vreme bărbat ; haşişul te înmoaie, te roade pe dinăuntru — zicea el. Încercaseră unii dintre noi să-l ispitească, vorbindu-i de frumuseţea visurilor de după haşiş, dar Djem le-a răspuns : „Oare este vreun vis mai frumos decît viaţa, prieteni ? Trăiţi, în loc să visaţi !"

Nu avea cu totul dreptate — fiecare om simte nevoia să şi viseze. Dacă pentru Djem haşişul era de prisos, aceasta se datora faptului că el visa cu ochii deschişi. De aceea mă duru în inimă cînd, timid, se rugă de mine să-i dau. Se vedea că acum nu mai putea să viseze fără un stimulent — desigur în sufletul său se năruise pentru totdeauna ceva.

— O să caut, prietene, i-am zis.

I-am găsit. Puţin, rămas printre lucrurile oamenilor noştri, adus încă din anul 1484. Am recunoscut punga — era a unuia din Caramania, Liatif îl chema. „Rămăşiţe, rămăşiţe !..." gîndeam eu. Iar pe vremuri şi noi, ca fiecare om de vîrsta noastră, avusesem un prezent şi un viitor : zile — decenii... Ca nişte duhuri rătăceau acum prin amintiri : Caramania, Licia, Nisa, florile uscate ale Elenei (Djem nu m-a lăsat să le arunc), punga lui Liatif, cărţile lui Haidar...

Am adus haşişul.

— Ştii cum se face, Saadi ? mă întrebă Djem. Continua să-şi ţină ochii în pămînt.

Ştiam. Am pisat boabele albe şi am îndesat bine luleaua. Făceam treaba asta încet. Parcă voiam să amîn ceva.

— Djem — am zis eu, şovăind — ar fi bine să te păzeşti, Djem. Ştii ce înseamnă haşişul... Ai în faţă lupta... Intră în ea puternic !...

— Omul are grijă de el pentru viitor, atunci cînd izbuteşte să îndure ziua de azi, fără haşiş, Saadi ! Iar eu simt că fiecare ceas, pe care-l trăiesc în mod conştient, mă ucide. Mă aflu dincolo de limita puterilor mele, Saadi.

În mîna întinsă, în palma deschisă a omului, în gestul acesta e ceva ce nu se poate exprima prin cuvinte. Eram în faţa patului lui Djem şi el mi-a întins mîna ; Djem cerşea : „Ajută-mă să mai îndur încă multe zile din viaţa asta ! Nu-mi răpi visurile. Lasă-mă să mă întorc cu ele în ţara mea, în tinereţea mea — să mă întorc în mine însumi !... Te rog, lasă-mă să mă întorc dincoace de graniţa aia...

I-aş fi pus în mîna lui Djem nu haşiş, ci viaţa mea. Nu l-ar fi ajutat ; Djem avea nevoie de ceva mai mult decît viaţa mea, decît sutele de vieţi ale căror zile fuseseră curmate din cauza revoltei lui — avea nevoie de uitare.

— Să tragi din lulea atunci cînd scrumul se va răci ! i-am spus. Ca să fie mai puternic.

— Îţi mulţumesc, Saadi ! O să mă laşi singur, nu-i aşa ?

După ce-şi fuma haşişul îl găseam cu privirea pierdută undeva departe — de altfel, aşa era şi firesc. În atitudinea asta a lui se strecura şi o oarecare ruşine — ca la un bărbat care s-a lăsat să fie dezarmat, fără luptă. Pe urmă punga lui Liatif s-a golit şi am fost silit să-i rog pe fraţi ca să ne dea. „Haşiş ai spus ? mă întrebă Antoine d'Aubusson (fratele Blanchefort fusese schimbat la trei zile după nereuşita misiunii Elenei). O să dau poruncă să ne aducă de la Marsilia — acolo se vinde şi pe străzi. Sîntem datori să-i satisfacem oaspetelui nostru orice dorinţă. Absolut orice !" repetă el.

„Dacă orice se cheamă haşiş !" i-am răspuns eu în gînd, iar el mi l-a ghicit.

— Iată, mi-a spus, am terminat de construit acea baie turcească, specială, pe care Ordinul o pregăteşte pentru stăpînul dumneavoastră. Să-l informaţi pe prinţ !

— Unde ? n-am înţeles eu prea bine. — N-am văzut nici o construcţie pe aici.

— La Bourganeuf. Au făcut-o sarazinii, la noi baia asta e ceva necunoscut, dar se pare că Înălţimea-sa îi simte mult lipsa.

— Da, închipuiţi-vă, noi facem baie. Poate de aceea la noi au păduchi numai dervişii.

Am trîntit puternic uşa. Totdeauna politeţea fraţilor mă făcea să fiu foarte atent. Faptul că îi permiteau atît de uşor să ia haşiş, era foarte limpede — nu există duşman mai puternic al voinţei omului decît otrava asta. Djem însuşi oferea fraţilor o strajă la care nici nu visaseră măcar. Oare să fi fost aşa ? Oare Djem ajunsese la hotărîrea asta de a-şi amorţi voinţa întîmplător ? M-am întors cu gîndul înapoi, am căutat să-mi aduc aminte : de ce oare în cîteva rînduri încă înainte de venirea Elenei, îi găsisem pe comesenii noştri şi pe Djem visători, fericiţi, într-o stare ciudată ? De ce mi-am amintit că primul haşiş îl iei în tovărăşia altora, căci omul nu doreşte neapărat o hrană necunoscută, nu-i aşa ?

„La dracu ! mi-am zis în cele din urmă. Nici eu nu mai ştiam ce e bine şi ce e rău. Dacă starea de trezire te duce la nebunie, atunci la ce bun să mai fii treaz ?"

Rămînea celălalt lucru : baia turcească. Ce urmărea cu ea fratele d'Aubusson, chiar dacă nu era Pierre ? De ani de zile Djem era dezgustat de murdăria asta în care era silit să stea, căci Apusul se pieptăna acolo unde îl mîncau păduchii. Greu suporta asta unul de-ai noştri obişnuit să facă baie din pruncie. Pînă la Nisa avusesem măcar marea, dar la nord apele sînt reci, mîloase. De cînd eram numai noi doi, explicam fiecărui frate în parte că ne trebuie apă caldă, multă, un butoi întreg, şi în fiecare săptămînă, iar respectivii fraţi se mirau. „Facem baie" — îi explicam eu fiecăruia în parte. Şi băile astea ale noastre, caraghioase, în odaia cea mare a lui Djem, făcuseră repede vîlvă în Dauphiné.

Dacă ani de zile trăisem aşa, destul de murdari, ce-i făcea acum pe fraţi să ne intre chiar atît în voie ?

Eram în luna iulie, pe la sfîrşitul lui iulie. La Boislamy nu se schimbase nimic, în afară de absenţa fratelui Blanchefort şi de retragerea tot mai frecventă a lui Djem în împărăţia haşişului. În ceasurile astea eu umblam de colo-colo prin castel, fără nici o ţintă, ba uneori chiar fără strajă. Un fel de plictiseală plutea peste Boislamy şi-mi amintea de ceva apăsător, făcînd atmosfera din ce în ce mai greoaie. Nu mai simţeam tensiunea de mai înainte dintre călugări şi cavaleri, de parcă cele două tabere de temniceri ai lui Djem înţeleseseră că asta va dura mult şi de aceea se împăcaseră. Uneori îi vedeam jucînd împreună zaruri prin bucătărie. Această împăcare a lor nu-mi mirosea bine.

Abia la finele lunii septembrie Antoine d'Aubusson ne anunţă că vom pleca la Bourganeuf, aşa cum fusese vorba.

Am fost duşi ca nişte prizonieri, fără suita noastră, fără nici un pic de solemnitate. Speram că Djem va voi să-şi ia rămas bun de la locurile prin care trecuse călare cu Elena, pe unde şezuse rezemat de genunchii ei. „La ce să mă mai încarc cu alte amintiri, Saadi ? îmi răspunse el. Şi aşa am prea multe..."

Am călătorit o săptămînă tot spre nord-vest.

Odinioară, îndepărtarea asta de Rumelia, de lupta lui, îl mînia pînă la nebunie. Acum era liniştit şi foarte distrat. Deoarece în ultimul timp ieşise rar, cu toate că afară era vară, era palid de parcă zăcuse de o boală grea. Se uita nepăsător şi indiferent la păşunile şi pădurile ce se înşirau de-a lungul drumului nostru — ce putea să aibă comun Djem sultan cu Dauphiné, cu Auvergne ?

— O să schimbăm cel puţin peisajul, am spus eu ca să-l mai trezesc puţin. Mă săturasem pînă-n gît de cele trei dealuri pleşuve de la Boislamy.

— Hm ! făcu Djem.

— Oricum ar fi, noi sîntem cetăţeni ai lumii şi deci ne şi simţim ca atare şi aici în Auvergne. De ce ne-ar fi mai rău în Auvergne decît în Boislamy ? am continuat eu făcînd pe filozoful.

— Nu există cetăţeni ai lumii ! răspunse Djem trezindu-se deodată. De fapt, Djem nu se învioră, ci se irită ; în timpul din urmă devenise foarte irascibil.

— Ba există : poeţii.

— Într-adevăr, Saadi gîndurile tale nu s-au maturizat în anii ăştia ? Dacă poetul ar fi un om fără patrie, de ce n-ai scris nici o poezie aici ? Acum vorbeşti limba lor, nu-i aşa ? Dar vezi, ca să scrii poezii în limba asta, nu se poate. Pentru că nu e limba ta maternă ,cetăţene al lumii !

— Dar la Nisa tu ai scris mult, Djem, adică...

— Am scris !... Pentru cine ? Cui, te întreb eu ? Poetul nu poate exista dacă n-are cine să-l asculte, după cum nici sultanul nu poate domni dacă n-are armată. Cînd ne-am despărţit de-ai noştri — fie că erau ascultători, fie că erau oşteni — am încetat să fiu şi poet, şi sultan, Saadi. Ascultă ! Djem îşi trase calul chiar lîngă mine şi, cu toate acestea, nu vorbi în şoaptă, ci cu voce tare, strigînd parcă, cuprins de o agitaţie febrilă. Ţine minte ceeace-ţi spun, pentru că după cîteva luni sau poate peste un an n-o să ţi-o mai spun, şi poate nici n-o s-o mai gîndesc, poate că n-o să mai gîndesc de loc : am încetat să mai fiu Djem sultan, nu mai sînt acela care inspira pe poeţii din Caramania, nu mai sînt conducătorul spahiilor ! Unde-i

curtea mea de poeți, unde sînt spahii lui Mehmed han ? Nu mai sînt — s-au dus !... Atunci nu mai e nici Djem ! Djem e mort... Știi ce e omul, Saadi ? mă întrebă el vorbind tot atît de tare, de parcă ar fi rostit o cuvîntare în fața unei mulțimi nevăzute. Frumusețe, forță, zeci de calități — astea nu sînt decît posibilități. E nevoie de dragostea cuiva care să le închege la un loc și să se bucure ele. E nevoie de mulțimea care să plîngă atunci cînd îi aude poeziile, de oastea care trebuie să-i înfăptuiască planurile eroice. E nevoie de mulți oameni pentru ca din posibilitățile astea să poată ieși un om. Iar oamenii mei s-au dus, Saadi ! De aceea Djem sultan va rămîne în istorie ca o făgăduială neîmplinită.

Impresionat de surescitarea lui Djem, de izbucnirea sa inexplicabilă, m-am uitat în jurul meu — oare ce-o fi gîndind fraţii văzîndu-ne astfel ? Păreau indiferenți, cu toate că ne urmăreau cu ochii. Socoteau probabil că turcul trece iarăși printr-o criză de a sa de furie, de revoltă, într-un cuvînt, de turbare. Dar voiam să-mi explic și eu atitudinea asta — de cînd apăruse Elena, Djem nu-mi mai vorbise niciodată așa. Aveam impresia că lumea noastră dispare bucată cu bucată din mintea lui, făcînd loc celeilalte pe care i-o dădea haşişul. Iar starea asta de surescitare, discursul ăsta nelalocul lui semăna cu convulsiile unui muribund, cu clipa aceea de lumină orbitoare, cu întoarcerea aceea scurtă spre sine, înainte de a trece definitiv pragul ce-l ducea spre întuneric.

— De ce-mi spui toate astea, Djem ?

— Pentru că am presimțiri negre, cetățene al lumii, și mi-e teamă că voi muri fără să las un testament.

— Vorbești prostii ! i-am spus eu, nemaiputînd răbda. Ce înțelegi prin testament ?

— Te rog, Saadi, răspunse el, te rog foarte mult, scrie ! Scrie în primul rînd ceea ce ți-am spus acum. Să afle lumea că Djem a fost conștient și că viața lui nu a fost doar o simplă și goală amăgire de-a lui. Sau a fost doar pînă undeva, pînă aici. Pe urmă poți să scrii despre celelalte...

— Despre ce, Djem ?

— Despre cele ce se vor întîmpla, fără mine.

— Dar mai ai în față o jumătate de viață ! Slavă Domnului, sănătos ești, tînăr...

— Nu spun că voi muri, prietene. Dar ceea ce se va petrece de aici înainte, *se va petrece fără mine*.

PARTEA A PATRA

ACESTEA SÎNT EXTRASE DIN JURNALUL POETULUI SAADI DESPRE CELE PETRECUTE DIN TOAMNA ANULUI 1487 ŞI PÎNĂ ÎN TOAMNA ANULUI 1494. JURNALUL N-A FOST SCRIS PENTRU ACEASTĂ CERCETARE, DAR ESTE FOARTE UTIL PENTRU NOI

Octombrie 1487

Călătoria noastră — mă tem să nu fie ultima — a luat sfîrşit acum două săptămîni. Noul nostru azil — de n-ar fi cel din urmă — se numeşte Bourganeuf.

Aşadar, ne aflăm acum aici. Am să vă descriu de astă dată localitatea, deoarece vom rămîne mai mult timp într-însa ; Bourganeuf nu este doar un simplu popas în peregrinarea noastră prin necunoscut.

Întîi, dacă vii spre castel, treci prin porţile oraşului, ca să intri în această mică localitate ce face parte din domeniul fratelui Blanchefort. Locuitorii săi se află sub stăpînirea lui directă (nu numai sub cea spirituală), socotind că, după Dumnezeu, acest comandor al Ordinului (o persoană antipatică din toate punctele de vedere) — ar fi cea mai importantă fiinţă ce poate exista pe pămînt. Aceasta ne interesează şi pe noi, întrucît, ca supuşi zeloşi ai lui Blanchefort, ei sînt în acelaşi timp şi temnicerii noştri voluntari, neplătiţi ; nu ne putem deci aştepta la nimic bun din partea lor.

La Bourganeuf sînt o sută cincizeci de case, aproape toate la fel, foarte bine îngrijite şi avînd fiecare cîte o prăvălie. Mă mir cine mai cumpără ceva la Bourganeuf, dacă toţi, pînă la unul vînd. Străzile lui sînt înguste, pavate cu lespezi de piatră, curate ca podeaua unei odăi. Trebuie să adaug şi pustii — aici toată populaţia lucrează de dimineaţa şi pînă seara şi nu poţi auzi decît zgomotele muncii, de parcă oamenii n-ar vorbi. Chiar şi seara, cînd la fiecare casă e luminată o singură fereastră, arătînd că familia cinează, chiar şi

atunci oamenii tac. Pe urmă dorm. Se cufundă cu toţii într-un somn adînc după cele cincisprezece-şaisprezece ceasuri de muncă, deoarece ştiu că a doua zi îi aşteaptă altele la fel.

În mijlocul vechilor ziduri de la Bourganeuf se ridică o colină — casele sînt înghesuite între aceasta şi ziduri. La poalele ei a fost odinioară un şanţ, astăzi e doar o baltă — bine cel puţin că măcar broaştele mai tulbură liniştea nopţii. Dealul e pleşuv, iar în vîrful lui se vede un castel — aşa numesc cei de aci cercul de construcţii înalte, ale căror ziduri exterioare formează o fortăreaţă cu totul inaccesibilă. În interiorul acestor ziduri circulare se afla biserica, construită acum două veacuri, renovată de curînd, fără a fi pictată. Găseşti în locul picturilor statuia de lut ars a lui Ioan Botezătorul, acoperită cu un veşmînt de cînepă.

Cînd am urcat spre noul nostru adăpost, am observat că avea două turnuri — foarte mari. Asta m-a mirat oarecum. Aici castelele au doar un singur, turn. Am mai observat ceva : turnul cel mare era aproape nou, piatra din care fusese făcut era încă foarte albă, parcă cioplită abia ieri. Mai tîrziu, am citit şi inscripţia pusă deasupra porţii lui ; ea suna astfel : „În anul 1484 a început construcţia turnului cel mare şi s-a renovat biserica de la castelul Bourganeuf pe cheltuiala comunităţii religioase — 3 500 de ducaţi de aur — prin fratele Guy de Blanchefort, marele închinător din Auvergne, comandor de Cipru şi Bourganeuf, nepotul mult respectatului şi puternicului senior Pierre d'Aubusson, marele magistru al Rodosului".

Cum s-ar spune, încă de acum trei ani, în timp ce eram mutaţi din castel în castel, însoţiţi de cîntecele trubadurilor, Sfîntul Ordin se îngrijise să construiască pentru noi o închisoare specială ; în timp ce craiul Matiaş sau sultanul Kaitbai se luptau ca să-l obţină pe Djem, iar ultimul credea că se apropia cu fiecare zi ce trecea de victorioasa sa expediţie, la Bourganeuf se ridica, piatră cu piatră, turnul cunoscut sub numele de „Turnul lui Zizim" — o închisoare după toate cerinţele vremii.

Ce crud adevăr ! Însoţitorii noştri ne lăsau să-l mistuim în tăcere. I-am tradus inscripţia lui Djem, dar el nu m-a învrednicit cu nici un răspuns. Îşi oprise calul între biserică şi turnul de care este vorba, privind plictisit.

Era în pragul serii. Un călugăr, purtînd o faclă, o porni înaintea noastră. Scara în spirală mirosea a lemn proaspăt şi treptele ei scîrţîiau supărător sub paşii fratelui. Noi păşeam în urma lui, umezeala ne pătrundea în oase — tencuiala nu se uscase încă.

Am urcat mai întîi în vechiu turn, de aici am trecut pe ziduri şi am coborît apoi patru etaje în castelul cel nou. Bolţi joase. Întunecime ! Monahul lumină o încăpere nu prea mare, cu trepte de cărămidă şi cu un cazan. „Baia Înălţimii-sale", şopti el, de parcă ne-ar fi spus o taină. Ah, da ! Chipurile, pentru baia asta bătusem o săptămînă de drum.

Pe urmă am început să urcăm. La primul etaj ghidul nostru ne arătă zidul : „Aici este parterul. Grajdul", ne explică el iarăşi în şoaptă. Oare trebuia să vorbim şi noi tot atît de încet în acest lăcaş al tainei ? Etajul al doilea — o încăpere mare, rotundă : „Bucătăriile". La al treilea — cîteva odăi mai mici, foarte simple, cu scîndurile de pe podea negeluite şi cu vetre : „Aici va sta straja regelui". Într-adevăr, din ele pătrundeai pe o uşă la zidurile castelului — turnul nu avea o altă ieşire, în afară de cea care ducea la grajduri, coborînd pe scară. Ultimul — al patrulea etaj — trebuia să ne uluiască prin splendoarea sa. Era împărţit în două — o încăpere mare şi o odăiţă mică. Cea dintîi avea un cămin acoperit cu plăci de piatră pestriţă. Lîngă el — un pat cu baldachin, o masă greoaie, două scaune, un covor, cîteva lăzi. Lumina pătrundea în această încăpere printr-un fel de pîlnie — ea îngusta mereu tavanul boltit tot mai sus, unde se termina cu o fereastră rotundă : „Iarna sau cînd plouă, o închidem. Asta este odaia Înălţimii-sale." (Acum mi-am dat seama că monahul vorbea în şoaptă, fiindcă nu se simţea la largul său. O uşă mică ducea spre încăperea alăturată — asta era pentru mine. Avea doar un pat şi o ladă. O deschizătură îngustă în zid, în loc de fereastră.

Spre etajul al cincilea, al şaselea şi al şaptelea drumul a fost obositor. Picioarele, gîturile, glasurile ne erau parcă paralizate. „Închisoare, închisoare !" îmi spunea fiecare bătaie a inimii. Pînă la urmă, lucrurile ajunseseră acolo unde nu se putea să nu ajungă ! Nu m-am mai uitat la micile chilii destinate suitei lui Djem — ioaniţilor şi cavalerilor, căci asta îi era acum suita.

Am ieşit sus pe acoperiş — o terasă rotundă, mărginită de zidul cu creneluri. „Aici o să stea straja, aici şi la uşile etajului al treilea", ne lămuri călugărul. „În sfîrşit, la Bourganeuf veţi fi siguri de viaţa dumneavoastră, Înălţimea-voastră !"

Djem însă începuse să coboare aproape în fugă treptele ce scîrţîiau, gonea pe ele în jos şi se lovea de pereţii încă umezi. Îl auzeam cum păşeşte — cu paşi inegali, împiedicaţi — aşa fuge omul de ceva mai groaznic decît moartea.

Îl urmam mergînd pe pipăite ; cel cu facla rămăsese încă sus.

L-am căutat pe Djem în aşa-zisa odaie a lui — era goală. Încă un etaj mai jos — zidul. Djem era acolo. Se băgase într-un meterez ce dădea spre curte şi sta aşa, de parcă îşi pierduse cunoştinţa. L-am atins doar şi el s-a întors spre mine ca ars.

— Ne-au închis aici, Saadi ! Nu-i vedeam ochii în întuneric, dar mi-i închipuiam foarte bine cum mă priveau.

— Linişteşte-te, Djem ! Nu s-a întîmplat nimic nou, am stat întemniţaţi mereu, încă de la Rodos, Djem...

L-am dus în odaia lui, ca pe un bolnav. Aici ardea acum focul care nu putea să înlăture însă umezeala de mormînt a turnului. Djem se întinse pe patul său, îmbrăcat cum era, cu faţa spre perete. Aşa rămase, cu haşiş sau fără haşiş, zile întregi.

Le numărăm după lumina aia murdară care pătrundea prin tavanul încăperii. Trebuia să vii chiar sub pîlnie ca să vezi sus, deasupra capului, o bucată rotundă de cer, cu nori sau cu stele. Ceva mai multă lumină ne dădea căminul — lemnele ardeau în el ziua şi noaptea. Şedeam în faţa lui, tăcut, cu ochii pironiţi în flăcări. Doar gemetele sau delirul lui Djem tulburau liniştea — haşişul îl făcea deseori să spună vorbe fără nici o legătură, dar după unele cuvinte, puteam să-mi dau seama şi prin ce visuri trecea prietenul meu, Caramania, firește, pămîntul pustiu, roşu, muntos al Liciei, Rodosul cel orbitor de alb, malul invadat de flori şi de verdeaţă şi mărginit de cerul atît de albastru al Savoiei.

„Dumnezeule — gîndeam eu — bine că ne-ai dat haşişul !..."

4. XI. 1487

Aici la Bourganeuf eu sînt mai liber decît Djem ; el n-are voie decît cel mult sus, pe zidul castelului, unde se poate mişca uneori. „Nici un fel de plimbări în afara turnului !" Călugării afirmă că Baiazid a încercat un atentat după altul împotriva fratelui său. Cînd Djem se află la ziduri, asupra lui veghează străjile dintr-un capăt şi din celălalt, iar de sus — de pe acoperişul turnului — îl privesc alţii. La Bourganeuf, Djem se află necontenit sub ochii lor ; vrea să scape de ei, n-are decît să-şi petreacă zilele, întins pe pat, în odaia lui. Uneori îmi rabdă prezenţa, alteori mă roagă să-l las singur. Prefer a doua situaţie — nu-mi place de loc să veghez un om care nu vorbeşte cu ceasurile, de parcă n-ar fi lîngă mine.

Eu ies nu numai în afara turnului lui Zizim, ci și în afara cetății. Cobor ușor dealul — foarte domol, ca să dureze mai mult. O pornesc apoi pe străzile orășelului ; cinci-șase ulicioare de vreo trei sute de pași lungime. Cunosc acum fiecare lespede de piatră, fiecare ghiveci cu mușcate din ferestre. Știu cum arată la față toți oamenii care lucrează în prăvăliile din Bourganeuf. Din spatele tejghelelor lor, printre borcane și saci, mă cercetează atent : privirile lor mă însoțesc din prăvălie în prăvălie urmărindu-mă pe tot drumul cel scurt pînă la zidul orașului, de unde mă întoarce — iarăși cu ochii — straja regelui. Atunci o iau înapoi și trec din nou pe sub aceleași priviri ale oamenilor din prăvălii.

La început am încercat să leg vorbă cu ei — pot oare trăi așa, tăcînd cîte douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru ? M-am oprit în fața unei dughene și am întrebat ceva în legătură cu ocupațiile oamenilor. Mi-au răspuns toți la fel — aici oamenii au totdeauna de lucru, îți fac impresia că sînt grăbiți și se uită la tine ca la un pierde-vară care le poate face rău. Răspunsurile lor îmi dau a înțelege că mie mi-e ușor — sînt doar ținut pe seama regelui. E ceva mai mult decît un reproș — în cuvintele lor sălășluiește și dușmănie : eu sînt sarazin. O persoană dubioasă.

Urc din nou pe dealul ce duce la castel, mergînd și mai încet, ca să țină mai mult. Dau ocol de două-trei ori bisericii, ba uneori intru și într-însa. Prin geamurile colorate ale ferestrelor lumina nordului nu mai pare atît de tulbure și în naosul cel strîmt aproape ți se pare că bate soarele. Stau și mă uit la statuia de lut ars a Botezătorului, vopsită în trei culori, cu ochi sticloși, plini de ură parcă. O dată am scos limba la el — asta a fost tot ce am putut să-i fac și eu protectorului fratelui d'Aubusson.

Ies apoi în curte și dau iarăși ocol bicericii. Semăn probabil cu un liliac, cu mersul acesta al meu liniștit și fără țintă. Amîn însă cît pot clipa în care mă va înghiți Turnul lui Zizim. Dar ea vine oricum și atunci încep să urc scările. Treptele scîrțîie tot mai tare — lemnul se usucă mereu și se strînge.

Intru la Djem. Îl văd cum zace cu ochii pironiți în sus, de parcă tavanul acesta ce se ascute ca o pîlnie îi soarbe atenția și gîndurile. Visează, treaz încă, și știu că este de prisos să-i mai vorbesc. Nu mai are nevoie de nimeni, puntea ce ne unea s-a rupt.

Mă așez jos și mă uit la flăcările din cămin — focul și marea au o nesfîrșită variație și pot să-ți rețină privirea ceasuri de-a rîndul. Privesc flăcările și, deoarece nu fumez hașiș, sînt obligat să gîndesc. Și gîndesc : „Doamne, de ce ai făcut vremea atît de lungă !"

10.XI.1487

Astăzi am primit un dar drăguț din partea fratelui d'Aubusson. O maimuță și un papagal. Djem s-a uitat bănuitor la călugărul care i le-a adus. „În dorința sa de a-i crea o distracție înălțimii-sale, fratele d'Aubusson îi trimite acest modest dar", șopti monahul. Lăsă jos cele două colivii și se retrase.

După o jumătate de oră de contemplare a acestor noutăți, ce ne-au tulburat singurătatea, Djem se ridică din pat. Distrat, dădu ocol celor două colivii, după care se așeză jos în fața celei cu maimuța. Mă distram — Djem căuta un limbaj comun cu micul animal, făcea tot felul de mișcări caraghioase cu degetele și cu fața și scotea sunete ciudate.

Maimuța privea cu atenție la noul său stăpîn. Mi se păru că ajunse la o oarecare concluzie cînd își strecură lăbuța printre gratiile coliviei și apucă degetul lui Djem.

Djem rîse tare cu acel nou rîs, nu prea firesc, pe care îl ai după haşiş ; deschise colivia și luă animalul în brațe. Maimuța nu opuse rezistență, dimpotrivă, începu să se joace cu nasturii lui Djem. Pe urmă sări deodată pe pat și ne dădu o adevărată mică reprezentație.

— Ce zici, Saadi — mă întrebă Djem rîzînd încă — o s-o pot învăța să joace șah ?

— De ce nu ? i-am răspuns eu. Mă bucuram că de acum înainte voi scăpa cu totul de prezența lui grea și tăcută.

— Papagalul ți-l dau ție, spuse el generos. Nu suport mirosul de pasăre.

Oh, am căpătat un papagal, tocmai asta îmi lipsea. Am dus colivia în odăița mea, unde era loc doar pentru ea și pentru mine. Am trîntit-o pe podea și m-am gîndit să las papagalul să moară de foame — poate că asta l-ar înfuria oleacă pe fratele d'Aubusson. Pe urmă, tocmai cînd era să ies din cameră, mi-a venit o idee : m-am apropiat de colivie și i-am strigat : „Allah este unul singur și al doilea nu mai există !"

Oare dacă îi voi repeta în fiecare zi vorbele astea, le va învăța ?

3.XII.1487

„Allah este unul singur și al doilea nu mai există !" cu această primă frază din crezul nostru mă salută papagalul meu, în fiecare

dimineaţă, îndată ce vede că încep să mă învîrtesc în aşternut. „Allah este unul singur şi al doilea nu mai există !" îi răspund eu. Este unica făptură din Franţa care vorbeşte limba noastră şi crede în Dumnezeul meu. Aş fi făcut o prostie dacă l-aş fi lăsat să moară de foame.

Maimuţa lui Djem e şi mai bună decît papagalul meu. Îi găsesc deseori şezînd amîndoi cu tabla de şah în faţă. Mută pionii, caii şi turele cu o pricepere aproape egală ; se poartă aproape la fel, deoarece din timp în timp unul din ei se ridică, dă ocol odăii cu aceleaşi mişcări fără sens, după care se întoarce din nou la joc. Lucru caraghios : animalul, chipurile, face tot ceea ce face stăpînul său, îl imită adică în totul, dar văd la el ceva încă mai omenesc — tinde, pesemne, spre omenie. În timp ce Djem se chinuieşte parcă să şi-o piardă, purtîndu-se din zi în zi mai fără măsură, călcînd orice reguli sau cuviinţă, mulţumit parcă de faptul că decade şi pierde calităţile acelea care făcuseră o dată dintr-însul un bărbat strălucit, idolul gînditorilor şi al armatei dintr-o întreagă împărăţie. Da, probabil că asta este de fapt baza lui Djem — Djem pe care totdeauna l-am socotit ca pe un actor la fel de potrivit pentru toate rolurile — un fel de răsfăţare sufletească dusă la extrem. Djem era frumos şi fermecător, talentat, generos, antrenîndu-se şi acţionînd atunci cînd găsea plăcere în ceva. Cei şase ani în care s-a luptat împotriva deznădejdii ce voia să-l cuprindă şi care creştea mereu au fost ani la fel de uşori — totul şi toţi nutreau nădejdile lui Djem, aşa încît el nu renunţa la frumoasele sale calităţi, deoarece era sigur că vor străluci din nou în faţa mulţimilor. În primul moment, în care Djem a trebuit să lupte doar pentru fiinţa sa, de astă dată nu ca mijloc, ci pentru ea însăşi ca scop în sine — a renunţat şi a ales calea distrugerii. Şi-a găsit în propria sa ruinare o voluptate bolnăvicioasă — plăcerea de a chinui pe cineva, căruia îi era fie foarte drag, fie foarte necesar.

Primul eram eu, care vedeam în Djem o zeitate ; cum aş fi putut să nu sufăr groaznic de prăbuşirea idolului meu, cum să nu fi dat totul ca să-l scap ? Al doilea era lumea, luată ca un întreg. Putea fi oare o răzbunare mai cruntă pe d'Aubusson sau pe Inocenţiu decît distrugerea nepreţuitului lor atu ?

Aşa judeca, desigur, Djem, dacă mai judeca, în general.

În orice caz, socoteala prietenului meu era greşită : nu avea să-şi înspăimînte temnicerii prin autodistrugerea-i spirituală şi nici nu

avea să se răzbune pe ei. Asta, atîta timp cît era încă viu, cît mai trăia, trupește.

Atunci poate că se gîndea că va izbuti în răzbunarea lui împotriva mea prin faptul că-mi oferea în fiecare zi chipul desfigurat și distrus al idolului meu. Și asta este o întrebare. De ce oare — la toți dracii ! — orice om prețuiește peste măsură dragostea pe care i-o inspiră altcuiva ? Și mai ales de ce este atît de sigur că ea continuă să dureze mereu, că rămîne de-a pururea întreagă ?

E drept — odinioară l-am iubit pe Djem mai mult decît orice și aș fi putut spune asta și în ceasul morții mele. Dar eu îl iubeam pe acel Djem, pe care îl purtam în imaginația mea și atîta timp cît Djem cel viu nu lupta împotriva chipului făurit de mine. Cînd împrejurările vieții noastre m-au împiedicat să mai aparțin în întregime închipuirii mele, eu, Saadi, am coborît cu picioarele pe pămînt și m-am izbit aci de acel Djem pe care nu mi-l puteam imagina. Și atunci nu m-am mai putut înșela ; Omul Djem trezea numai milă. Ea m-a deșteptat și m-a făcut să fiu egoist : tu ești mai bun, mai puternic și mai adevărat, tu, care ai milă, tu, cel care ajuți.

Și cît putea oare să dureze acest sentiment ? Vreau să spun compătimirea asta. Încă nu-s în stare să răspund — deocamdată, compătimirea mea, serviciul și ajutorul meu sînt silite. Sînt și eu doar un arestat.

25.XII.1487

Aseară a fost sărbătoare — Nașterea Dumnezeului la care se închină ei. Jos, la Bourganeuf, a fost o noapte mai plină de viață ca oricînd. Au bătut clopotele la biserica din oraș, au bătut și clopotele paraclisului de la castel — au bătut lung, dar surd, deoarece sunetul lor era absorbit de zăpadă, ningea foarte tare. Jos la Bourganeuf a fost lumină la ferestre pînă tîrziu — la toate ferestrele. Am auzit și un cîntec, unul trist însă, cu toate că trebuia să amintească oamenilor cea mai mare bucurie a lor — Nașterea Dumnezeului lor. Simțeam, în timp ce stăteam aplecat peste zid, cu cojocul în spate, că în noaptea asta oamenii ăștia muncitori din Bourganeuf nu sînt chiar atît de indiferenți și triști cum îi vedeam eu în fiecare zi. Îi unea pe toți credința într-un Dumnezeu, nădejdea pe care o au toți trudtorii într-un an nou, an la fel pentru ei toți, fie că era îmbelșugat, fie că nu.

Numai eu —oare de ce începusem să nu-l mai număr şi pe Djem — eram în afara acestei bucurii comune, stînd aici la zidul închisorii mele, zgribulit într-un cojoc cumpărat cu banii regelui. Eu sînt un corp străin, un om de altă credinţă, picat aici în mijlocul creştinătăţii. Port un cojoc franţuzesc şi pantaloni strîmţi, tot franţuzeşti, turbanul am început să-l las încă de la Boislamy. Dar chiar dacă mi-aş schimba şi pielea, jupuindu-mi-o bucată cu bucată, tot străin aş rămîne.

Îi urăsc ! Îi urăsc pe orăşenii ăştia din Bouganeuf, cu toate ghivecele lor de flori şi cu toate borcanele de mirodenii aduse din sud. Şi cît aş fi dorit de mult să mă iubească. Să nu mă trateze ca pe un străin dubios ; să mă cheme într-o casă măcar în seara asta, să fiu şi eu dincolo de perdelele trase la ferestrele lor luminate. Da, dacă s-ar fi putut să stau şi eu puţin cu ei la masă şi să beau împreună cu dînşii vinul ăsta subţire al lor.

Să bei cu cineva, să-ţi vorbească şi să răspunzi, să fii *împreună... M-am gîndit* oare odinioară, pe cînd îmi cîntam fericirea de a fi cetăţean al lumii, că în jurul unui asemenea cetăţean va domni răceala asta de gheaţă, de care nu poţi scăpa ? „Mi-e frig, oameni buni !“ aş fi vrut să strig aseară.

„Allah este unul singur şi al doilea nu mai există !“ mă întîmpină papagalul, singura fiinţă de aceeaşi credinţă cu mine din Franţa.

4.II.1488

Notez rar în jurnalul meu pentru că, de fapt, toate zilele mele sînt la fel. Mă mir de ce Djem, într-una din ultimele sale clipe de trezire, m-a rugat să scriu istoria vieţii lui ; ce ar vrea să scriu ? Importantele noastre convorbiri ? Dar noi nu schimbăm zile întregi nici un cuvînt, dacă nu ţinem seama de cele cîteva întrebări sau porunci zilnice : „Unde mi-e halatul, Saadi ? „Dă-mi o lulea !“ „Mai pune nişte lemne pe foc, Saadi, că am îngheţat de tot.“ Mă plimb şi eu măsurînd cu paşii distanţa de la cămin la lăzile noastre, iar uneori iau o foaie de hîrtie. La început, într-un asemenea moment Djem mă privea cu teamă — porneam să scriu în timp ce el stătea cu ochii în tavan sau juca şah cu maimuţa. Cum aveam să-l prezint pe Djem sultan în faţa posterităţii ? Acum nu mai observ o asemenea

teamă — Djem nu mai dă doi bani pe această posteritate, ca și pe toate celelalte.

Oh, nu ! *Eu* nu mai pot așa ! La urma urmelor, eu îmi trăiesc zilele fără haşiş, n-are cine să-mi creeze altă lume, cu o mulțime de oameni, orașe, drumuri, discuții și de aceea încep să vorbesc din ce în ce mai des cu străjerii care mă păzesc. Știu că-mi răspund cu vorbe foarte bine cîntărite, poate chiar învățate pe dinafară, după scrisorile fratelui d'Aubusson, dar contez pe faptul că și oamenii ăștia care stau de pază se plictisesc groaznic la Bourganeuf.

Și nu sînt de loc tăcuți ; probabil d'Aubusson speră să-l țină pe Djem treaz trimițîndu-i mereu noutăți. Așa am aflat că războiul dintre Turcia și Egipt este în toiul desfășurării lui. Cu acest prilej, prin Apus au mișunat iarăși solii ; Corvin și Kaitbai erau de acord ca Djem să plece în Egipt sau în Ungaria. Oricum, numai să fie mai aproape de Baiazid, căci altfel sultanul se va dezlănțui.

„Ultimul sol din Egipt a oferit pentru Djem un milion de ducați — mi se spune.

O mie și una de nopți ! Nu numai Djem a ajuns să fie o legendă — — prețul lui a devenit și el legendar. A văzut oare lumea un altul care să coste mai mult ? Da, omul ăsta care stă acum pe așternutul lui răvășit, și care mută cai, pioni și ture pe tabla asta de șah.

N-am mai putut răbda și am intrat la dînsul : știam cum o să-l găsesc — nespălat de ieri dimineață, cu fața buhăită, galbenă-cenușie. În halatul pe care nu și l-a mai schimbat de o săptămînă. Și mai ales gras.

Oh, da ! Acesta este lucrul nou în ceea ce ne privește : Djem se îngrașă. În afară de haşiş, acum se preocupă foarte mult de mîncare. Singurele noastre convorbiri mai acătării au drept subiect mîncarea ; Djem arată pe larg ce ar dori să mănînce astăzi ; bucătarul chemat în mod special, în fiecare dimineață și după-amiază, ascultă ceea ce îi traduc și dă afirmativ din cap. Uneori caut mult cuvîntul franțuzesc pentru vreo mirodenie de-a noastră — aici sînt altele, nu ca la noi. Trebuie să le cercetez și să le înlocuiesc una prin alta. În asemenea cazuri, Djem se încruntă cînd mănîncă și atunci aud cele mai pitorești invective adresate gazdelor noastre : porci, animale omnivore, capete de cîini și altele. Iar eu îi transmit bucătarului noile porunci, fără a adăuga, bineînțeles, completările lui Djem.

8. IV. 1488

Aseară i-am făcut baie, căci refuzase să se spele cinci luni de zile în cap — zicea că i-ar fi frig. Da, de cinci luni nu-l văzusem gol pe zeul poeților din Caramania.

În aburul din baie aveam în fața mea un bărbat de vîrstă mijlocie. Singurul lucru care-mi mai amintea de Djem erau picioarele lui — tot așa de vînjoase, dar și ele își pierduseră elasticitatea. Un strat respectabil de grăsime îi acoperea spatele și pieptul, iar burta făcea cîteva cute groase. Și tot părul ăsta roșcat ! Ai fi zis că era un mistreț. Oare nu începea să semene Cuceritorului prin îngrășarea asta deformantă ? Nu, în trupul aproape rotund al Cuceritorului trăia fiecare fibră și elanuri abia ținute în frîu se zbuciumau în statura lui scundă. Cel din fața mea este mai înalt, dar fără vînă, adormit parcă. Un animal care iese fără plăcere din hibernarea lui, mergînd amețit. Și de ce oare una din pleoapele lui clipește mai încet, lăsînd un ochi să rămînă deschis mai mult decît celălalt. Da, asta au făcut-o o iarnă de hașiș, mîncarea fără măsură, lipsa de călărie și de mers la vînătoare.

Iar oamenii noștri de strajă îmi aduc noutăți. Corvin și Kaitbai nu au reușit să facă nimic, după cîte aud, în schimb au crescut șansele Papalității. În Consiliul regal dispozițiile în favoarea Romei au cîștigat teren. „Cum să nu cîștige", mă gîndesc eu, căci îmi dau seama ce promisiuni fac legații papei, cîte locuri de cardinali și de episcopi cîștigă Franța. Căci socoteala o plătește norodul.

30. IV. 1488

Mi-a trebuit mult ca să-l determin să se prezinte într-o formă mai cuviincioasă în fața trimisului din acest an. Nepăsător, Djem se încăpățîna în obișnuita lui delăsare. I-am spus că dacă Baiazid află că în sinea sa fratele lui a renunțat la orice împotrivire, va micșora îndată prețul pe care-l plătește și atunci cei de aici se vor purta altfel cu noi, cu mult mai rău. De luni de zile nu vorbisem atîta cu dînsul. Vreau să zic — de mine. Djem mă săgeta cu ură de sub singura lui pleoapă deschisă — îi era ciudă că-i tulburam liniștea. „Totul e deșertăciune" repetă el de mai multe ori.

Avea dreptate. Îmi dădeam seama că mă încăpățînez doar ca să nu-l las pe Baiazid să se bucure în răutatea lui — nu voiam să bănuiască nimeni în ce hal a ajuns Djem ! I-am dat să înțeleagă asta.

„Ce lucru important !“, strecură el printre dinți. Iar puțin mai apoi, cînd puneam pe el mantia pe care o purta în ocazii solemne, adaose :

— Nu-i nimic, foarte bine ! Lasă să afle și Baiazid totul, abia atunci o să le zdrobească țeasta !

— Victoriile lui Baiazid te-au înduioșat ? l-am întrebat eu cu răutate, asudat tot de luptă cu trupul ăsta greu și moale.

— Victoriile asupra lui d'Aubusson și asupra întregii haite de ucigași — fu primul lui răspuns cugetat pe care-l auzeam de luni de zile încoace.

Trimisul ne aștepta în biserică — nu exista aici o sală de primire. Stătea cu spatele spre statuia Botezătorului, jignit parcă de prezența lui. Era un bărbat în vîrstă, uscățiv — ridicat desigur din mijlocul oștirii (fața lui arsă de vînt arăta clar că era vorba de un oștean).

„Ăsta a călărit ani de zile, bătînd în lung și lat țări cucerite, a fost rănit și a luat prăzi ; s-a întors acasă, ca să găsească vreun prunc nou-născut, a agonisit avere, a țesut intrigi, a mers drept sau s-a tîrît, a ucis sau a cumpărat, ca să se ridice pînă undeva...“ mă gîndeam eu în timp ce toate acestea le vedeam parcă trecîndu-mi prin fața ochilor. Adică o adevărată viață de bărbat. Cît era de departe de a mea !...

Nu s-ar fi putut să fiu eu acum în locul lui, cu cunoștințele mele, cu abilitatea și cu agerimea mea ? Ce diavol m-a împins în slujba inspirației, în sînul acelei curți din Caramania, unde bărbații erau doar pe jumătate bărbați — pe mine, poetul, cetățeanul lumii ? De ce n-am restrîns această lume la o împărăție și la un stăpîn, ca să știu și eu astăzi că aparțin cuiva și că acela mă va apăra ca să-l slujesc și mai departe ? De ce nu mi-am ales și eu un oraș al meu, o casă în acest oraș și o femeie, una — oricare ar fi fost ea — dintre miile de pe lumea asta ?...

Atunci... Astăzi vreunul dintre spahiii din Aintab ar fi spus : „Saadi ăsta este din ceata mea“. Iar o femeie ar fi rostit : „Saadi ăsta este bărbatul meu ; îl aștept să se întoarcă de la război, ca să aducă ceva copiilor noștri, să mă îmbrace în veșminte noi și să-mi cumpere livant. Și o să-l aștept pe Saadi nu un an, nu șase, ci douăzeci, deoarece sînt nevasta lui și copiii mei sînt ai lui.“

Dacă... dacă ! Undeva — într-o armată, într-o casă oarecare ar fi rămas un loc gol, dacă murea Saadi, spahiul, tatăl. Pe cînd orășenii ăștia din Bourganeuf ce vor zice la moartea mea ? Oamenii din straja regelui mă vor îngropa departe, dincolo de zidurile orașului, pentru ca trupul meu de necredincios să nu pîngărească pămîntul lor sfînt. Iar în vremea asta, orașul își va duce mai departe

viața lui de fiecare zi, cu întîmplările lui mărunte, iar papagalul nu va mai vorbi nimic trei zile și va uita apoi crezul nostru comun : „Allah e unul singur..." O să vie altul să bage mereu lemne în cămin și să îmbăieze straturile de grăsime sub care zace Djem, iar de sub piele, acest Djem poate că nici nu va observa că fața slugii lui nu mai este aceeași...

L-au dus pe stăpînul meu în biserică. Îmbrăcat în alb și aur-blestemate culori. Parcă mi se păru ceva : își supse burta, își îndreptă umerii. Încercă în ultima clipă să ia o atitudine de suveran.

Celălalt îl privea cercetător — îmi pot închipui cu ce avalanșe de întrebări își asalta de fiecare dată solul Baiazid han, cum insista să i se spună cît mai amănunțit despre cea mai mică schimbare observată la Djem. Privirea asta era un chin pentru Djem (de mult nu aflase lumea starea în care se afla și desigur Djem credea și el că acest lucru a rămas ascuns, necunoscut de nimeni). Putu să-i reziste totuși, dar mergea foarte adus de spate cînd s-a întors- orice efort îl suporta cu mare greutate.

Îmi dădeam seama — și pentru că nu fumez haşiş, o făceam din ce în ce mai des — că în timpul din urmă nutream față de stăpînul meu mai curînd ciudă, înverșunare, decît milă. Știu, în mine s-a deșteptat în timpul din urmă ceva uitat : egoismul meu. Cauza noastră comună, a mea și a lui Djem, se prăbușise, se stinsese și dragostea mea față de Djem — nu mai existau în viața mea aceste două scopuri atît de omenești și încetul cu încetul mă îndobitoceam. Ca oricare animal vreau și eu acum dreptul ăsta de libertate și de desfătare numai pentru mine. Sînt gol sufletește — îmi dau seama că am ajuns așa și nu mă mustră conștiința. Nu e vina mea. Poetul sublim, cîntărețul de odinioară mersese pe străzile lumii, dar năvăliseră de undeva răufăcători, îi băgaseră căluşul în gură și-l lăsaseră gol. „Puneți mîna pe hoți ! îmi venea să strig. Prindeți vinovatul care mi-a furat amăgirea că nu sînt animal !"

Și uite așa, simt cum începe lupta asta a mea animalică. Mă cuprinde în ceasurile mele pustii — și tare multe mai sînt ceasurile astea ! Îmi aduc aminte că ele ar fi putut să fie și pline : pline de muncă, de plăceri, de succese. Dacă...

Da, trebuie să arunc și ultima frunză de smochin de pe goliciunea mea — sentimentul datoriei față de cel care se înecă. Fiindcă Djem se înecă ; pe zi ce trece el se cufundă tot mai adînc. Știu foarte bine că prezența mea nu poate opri această decădere — nimeni nu ajută nimănui în lumea asta în care trăim. Mai calcă peste

această minciună — datoria de a da ajutor — şi o să poţi porni cu totul gol, absolut liber şi singur pe sub stele.

Liber ! Într-adevăr, eu nu sînt păzit. Ticăloşii ăştia (ca să mă exprim cu cuvintele lui Djem) socot că mă ţine aici o legătură puternică — conştiinţa că sînt necesar cuiva — şi nu se tem că voi fugi. De aceea nu mă păzesc... Şi de ce m-ar păzi ? Saadi nu-i fiu de sultan — n-a avut niciodată avantajele unui suveran născut ; de ce să poarte atunci blestemul ce apasă asupra tuturor acestora ?

L-am purtat şi eu, e drept, din compătimire. Fusesem legat de omul cu care nutrisem aceleaşi gînduri, cu care avusesem aceeaşi voinţă şi aceleaşi gusturi. Dar omul ăsta nu mai exista acum. Eram oare dator să slujesc unei amintiri ?

18. VII. 1488

După cît se pare, sînt dator. Veştile pe care le primesc sînt rele. Dacă aş fi fugit în zilele acelea ucigător de monotone, aş fi fost absolvit de orice vină — era totuna dacă stăteam eu sau altul lîngă Djem.

În ultima vreme însă oamenii care stau de strajă la uşa noastră îmi aduc mereu noutăţi, ba chiar şi fratele Blanchefort, comandorul, m-a chemat la dînsul. „Saadi, mi-a spus el, mă bizui pe dumneavoastră faţă de situaţia în care se află acum prinţul. Fiţi gata pentru orice, Saadi !"

După cîte am auzit aşa-i pregătesc pe cei care au un muribund în casă. Totuşi am cerut unele lămuriri :

— La ce vă gîndiţi, Sfinţia-voastră ?

— Aşa cum v-am dat de veste, Papalitatea spera să-l obţină în sfîrşit pe Djem sultan. Asta pînă acum două săptămîni. Dar la începutul lunii, regele l-a primit pe solul lui Baiazid, care a reamintit Consiliului că stăpînul său va respecta tratatul în legătură cu Djem, numai dacă acesta din urmă nu va părăsi Franţa. În caz contrar, Baiazid va încheia pace cu Kaitbai şi va declara război întregii creştinătăţi.

— Ăsta-i un cîntec vechi, Sfinţia-voastră ! am încercat eu să reduc importanţa noutăţii.

— Nu-i chiar aşa, m-a îndreptat fratele Blanchefort. Baiazid han a oferit ajutor regelui împotriva tuturor duşmanilor săi, oricare ar fi ei, cu singura condiţie ca Djem să nu părăsească niciodată

Franța. Iar Carol al VIII-lea caută de ani de zile un aliat puternic ca să-și reia moștenirea sa legală — Neapolul. Ce părere aveți despre o alianță între Franța și Turcia, dacă nu o vom împiedica, ducînd pe Djem la Roma.

— Nu văd cum aceasta ar schimba situația noastră de pînă acum, monseigneur. Și așa și așa ne aflăm chiar în Franța, chiar dacă aud mereu că locul nostru este la Roma.

Fratele Blanchefort nu rămase mulțumit de convorbirea noastră. De fapt, la ce s-o fi așteptat ? Ah, da, probabil că voia să trezească prin mine speranțele moarte ale stăpînului meu.

— Djem — i-am spus eu, în timp ce ne aflam la cină — se pare că vom pleca în curînd într-o nouă călătorie.

— Hm ! fu neschimbatul său răspuns.

— Vor să ne ducă la Roma. (Forțam înadins adevărul, ca să văd dacă aș fi putut să-l readuc puțin pe Djema la oarecare atitudine omenească.)

— N-au decît să ne mute și la naiba ! Mai curînd sau mai tîrziu Baiazid tot o să le strivească mutra. Pentru gloria Cuceritorului !

(Ce expresii ! Nu-i așa ?)

Ochii lui — unul pe jumătate deschis — alunecă de la bucata de friptură la pahar ; pe față i se vede o ciudă strășnică, pentru că i-a intrat un zgîrci între dinți ; degetele lui nerăbdătoare, însoțite de un mărîit tot atît de nerăbdător (în ultimul timp îl aud deseori scoțînd asemenea sunete), aruncă zgîrciul în cămin, după care le șterge de halat pînă nu mai sînt unsuroase, ca să țină mai bine osul și să-l nu-i lunece din mînă ; Djem înghite zgomotos, dă pe gît, la fel, paharul plin și-și șterge gura cu mîneca. Pe urmă mîinile lui umblă după ceva pe masă — nici el nu știe ce caută, dar degetele i s-au obișnuit și știu doar atît, să caute și să apuce ; găsesc o coajă de pîine și o farmă bucățele ; pe urmă și le șterge nepăsător de fața de masă. Djem pocnește din degete — una din noile lui obișnuințe, nesuferită. Într-un cuvînt, și dacă ar vrea, n-ar putea face mai mult. Stă încă puțin așa, privind parcă întreaga masă cu părere de rău — constată că și-a terminat singura treabă pe care o avea de făcut. Pe urmă se împinge cu scaun cu tot și oftează din adîncuri ca un trîntor care s-a ghiftuit peste măsură ; își pironește apoi privirea spre flăcările din cămin, cu un ochi deschis și cu altul clipind mereu — la ce s-o fi gîndind acum Djem ? De ce am oare impresia că e ceva mai puțin indiferent decît de obicei ?

Rîgîie apoi ca un... mă iertați. Își mîngîie părul roșu care acoperă totul, de la nas pînă spre piept, căci l-a luat la goană pe bărbier. Pentru o clipă, mîna lui mi-amintește de Djem — cum de nu s-a schimbat și ea ? Ce caută mîna lui Djem la acest străin burduhănos și murdar ?

— Roma... șoptește el răgușit. Ei și ce ? Să fie și Roma ! Dar înainte de a veni iarna, auzi ? Nu-mi place frigul. Auzi ? Strigă după mine, pentru că eu nu-i răspund.

Și asta e ceva nou la noi — Djem strigă. Cînd nu tace, bineînțeles. La început, mă scotea din fire, căci nu-mi place să aud pe cineva strigînd ; dacă vrea cineva să te asculte, poți să-i vorbești și în șoaptă, dar dacă nu — poți să urli cît poftești, tot degeaba. Nu-mi amintesc ca în cei aproape zece ani de cînd sînt în slujbă la Djem să se fi purtat astfel cu mine. Acum strigă pentru cel mai mic lucru — îl irită mișcările mele, prezența sau lipsa mea, micile mele observații asupra vremii și mîncării.

„De ce nu recunoaște că mă urăște ?" m-am întrebat eu astăzi. De ce ! Dar de ce nu recunosc eu că-l urăsc pe acest buștean pus de-a curmezișul drumului meu, cauza tuturor nenorocirilor prin care trec ? Dispreț regretabil, ciudă plină de compătimire, înstrăinare sufletească — și cîte alte expresii complicate n-am născocit pentru un lucru atît de simplu : ura.

Da, recunosc : fără Djem aș fi fost altfel, aș fi fost în altă parte. E zadarnic să mă gîndesc cum și unde, viața îți propune nenumărate posibilități ; dar tu, tu însuți le oferi jertfă mai știu eu cărui închipuit zeu. Numește-l cum vrei — artă, dragoste, filosofie — totuna ! Ceea ce-i comun tuturor acestor divinități, cărora slijim, rămîne faptul că sînt simple închipuiri.

Am treizeci și doi de ani. Poate că încă nu e tîrziu.

27. XII. 1488

De cîteva zile se află la noi un mic nobil, aproape un băiețandru, un oarecare Antoine de Gimelle. „Oare întăresc straja regelui ?" mă întreb eu. De altfel, Antoine nu s-a amestecat printre oștenii regelui, în schimb îl văd foarte des printre frați, pesemne că are vreo legătură cu ei. Călugării sînt foarte prevenitori față de tînărul nobil. Oare ce-ar putea să însemne asta ?

Această întrebare — ce-ar putea să însemne fiecare — a ajuns o necesitate pentru mine, așa cum este jocul de șah cu maimuța

pentru Djem. Cea mai neînsemnată schimbare la Bourganeuf îmi dă de gîndit săptămîni întregi. Iată care e problema : aseară, după slujba bisericească, s-au adunat cu toții în biserică — și călugării și cavalerii, într-un cuvînt, toți în afară de străji. Pe urmă fratele Blanchefort a trecut pe lîngă mine fără să mă învrednicească măcar cu un cuvînt, de parcă aș fi fost o stană de piatră lîngă un mormînt. „Au necazuri" — îmi dau eu seama.

De fapt, de ce sînt atît de liniștit și nu mă gîndesc că mi se poate apropia sfîrșitul ? Ce-ar mai putea să se schimbe în viața noastră ? Prizonieratul e doar la un pas de moarte. Oare în care din serile astea se va hotărî să fim uciși ? De fapt, nici nu este nevoie de o asemenea hotărîre — treburile astea le face cel mai bine un singur om. Probabil că ne vor ucide fără nici un fel de remușcări — și temnicerilor noștri li s-a urît groaznic cu noi.

Oare să-mi fac testamentul în seara asta ? L-aș face, bineînțeles, dacă aș avea ce să las moștenire. La drept vorbind, singura bogăție a mea sînt posibilitățile mele ratate. Minunat !

Eu, Saadi din Isfahan, las moștenire (cui ? asta e greutatea) posibilitatea de a fi putut ajunge cel mai mare poet al Orientului ; sau — corsar, care timp de cinci decenii a bătut mările în lung și lat și pînă la urmă s-a retras, avînd cu el doi saci de aur, în Cipru, unde sînt grecoaice cu sînge fierbinte și vin de acela gros ; sau — alaibeg la Ieni Șehir, care și-a sfîrșit zilele în lupta de la Viena, de pildă, iar sufletul i-a zburat fără nici o piedică în rai ; sau (hai să luăm ceva mai simplu !) — mare meșter arămar la Edirne, care mi-am așteptat liniștit moartea în orașul și casa mea plîns de trei neveste, de opt feciori zdraveni și de încă tot atîtea fiice frumoase ca luna de pe cer.

Și astfel, las moștenire omenirii (v-am spus doar că sînt cetățean al lumii) posibilitățile mele care s-au risipit zadarnic și fără nici o nădejde de întoarcere. Amin !

29. XII. 1488

Oh, nu ! Trăiesc ! Mai adaug și noaptea asta la nenumăratele mele nopți goale, în care nici n-am petrecut, nici n-am scris versuri, nici n-am iubit. Lumina dimineții pătrunde tîrziu prin deschizătura zidului din fața mea ; am așteptat-o treaz, căci nu voiam să mor în somn. Încă o dimineață pustie.

6. II.1489

De necrezut : sîntem la Villefranche ! O bătaie de joc nemaivăzută : după șapte ani de temniță părăsim Franța prin același port în care i-am zărit țărmul pentru prima oară — atunci eram convinși că venim aici pentru puțină vreme, că e vorba de o vizită importantă, istorică, subliniată prin mari solemnități.

Nu-mi vine să-mi cred ochilor — nu mai sîntem la Bourganeuf ! Va să zică, mai există o lume, mai este o viață și în afară de Bourganeuf — în afară de jocul de șah cu maimuța, de viața tristă de temniță printre fețele călugărilor, statuia în trei culori a Botezătorului care mă urăște, indiferența jignitoare a oamenilor din orășel și de salutul repetat de trei ori pe zi : „Allah este unul singur și al doilea nu mai există !"

Plecarea noastră semăna a fugă (de altfel, eu așa am socotit-o și abia astăzi am aflat că s-a făcut după toată legea și regula necesară). Dar, deoarece Consiliul regal a semnat hotărîrea plecării noastre pe mare acum o lună, iar o săptămînă mai tîrziu a fost urmată de interzicerea aceleiași călătorii, fratele Blanchefort — vanitatea lui l-a făcut să mi se destăinuiască — a arătat comandantului străjilor regelui numai prima hotărîre scrisă, făcînd tot posibilul ca a doua să nu mai ajungă în fața ochilor aceluiași comandant.

E limpede, cineva care l-a urmat pe Antoine a umplut cu pămînt șanțul castelului de la Bourganeuf ; Blanchefort i-a convocat pe cavalerii regelui, ca să le citească hotărîrea Consiliului și a trecut la pregătiri febrile. Așa cum aflu acum — astăzi se poate vorbi fără nici un fel de teamă, căci Villefranche este o fortăreață a corsarilor, iar aceștia și oamenii papei trăiesc între ei ca frați — la răpirea noastră au luat parte o serie de persoane de loc lipsite de importanță, începînd cu doi bancheri din Lyon, trecînd la ducele de Bourbon și terminînd cu membrii Consiliului, față de care Roma s-a arătat generoasă pînă la ruinarea propriului ei tezaur. Și cu toate astea, o săptămînă după aceea, Carol al VIII-lea și-a luat cuvîntul înapoi — dar era tîrziu, mult prea tîrziu !

Oare fratele Blanchefort nu se bucura prea devreme ? Pentru că este încă iarnă — marea lovește cu furie la Cap Ferrat, valurile ei se izbesc de stîncile din fața portului mugind surd ; cerul, negura din munți, bura picăturilor reci, urletul vîntului, toate împreună se lăsaseră ca o perdea groasă, de nestrăbătut, asupra micului

Villefranche, de parcă Franța nu vroia să ne lase să ne strecurăm pe furiș din ospitaliera ei îmbrățișare.

Ne-au găzduit într-o casă bogată. Djem a descoperit repede căminul, așezîndu-se zgribulit lîngă el. „Ți-am spus eu ? mi se plînse el. Știam că o să ne tîrîie pe drum iarna..." De data asta nu mai striga, de parcă o dată cu ieșirea noastră în lume simțea din nou cît îi eram de necesar. „Saadi, spune-le să facă un grog fierbinte ! Cu ceva mai mult zahăr și piper. Mă dor toate încheieturile."

Și cum să nu-l doară. Aproape un an și jumătate nu-și părăsise odaia, căci — zicea el — cei treizeci de pași care îi putea face înainte și înapoi, sus pe zidul castelului, îl scoteau din minți. Zăcuse în umezeala aia clocită — iar acum călătorisem toată săptămîna pe furtună.

Mă uitam la el cum sorbea cu înghițituri lungi vinul fiert cu piper. Avea un spate și niște umeri de om în vîrstă, de om dărîmat, ținînd strîns cu mîinile paharul, cu forța aia fără sens, așa cum fac doar bătrînii și sugarii. I-am luat paharul, iar Djem m-a apucat deodată de mînă. „Saadi, oare o să-mi încălzească bine măcar patul ? Ai tu grijă."

Nu mă mai atinsese de mult, căci mă ținusem mai deoparte. Cei care fumează haşiş au pielea umedă, lipicioasă din cauza unei sudori reci, neplăcute. Mi-am retras mîna cu repulsie și în același timp vinovat — așa ne grăbim să ieșim din odaia în care moare cineva. Am depus mai multă stăruință decît era necesar, ca să văd cum se aranjează așternutul lui Djem, întrucît cei doisprezece ostași ai papei, care ne așteptau cu caravela Vaticanului la Villefranche, se tot învîrteau grăbiți în jurul neprețuitului lor oaspete.

Acesta, la rîndul său, n-a voit să se dezbrace pentru culcare — zicea că se teme ca nu cumva cearceafurile să fie umede.

„Și cum vrei să fie ?" eram gata să strig la dînsul, dar mai bine că m-am reținut, căci altfel ne-am fi luat la ceartă.

În sfîrșit, l-am convins să se culce, ca să rămîn mai repede singur. După viața atît de săracă în noutăți de la Bourganeuf, mă simțeam acum prea plin — voiam să mă gîndesc la o mulțime de impresii și să cuget la presimțirile pe care le aveam. Dumnezeule mare, voi muri oare în închisoare, nu-mi vei da nici un prilej ca să fug ?

M-am strecurat printre umerii soldaților ce stăteau de strajă. M-au lăsat să trec — din Villefranche n-ar fi putut zbura nici o pasăre măcar. Am ieșit în strada de pe țărmul mării. Voiam să ascult mugetul valurilor prăvălit din tăriile cerului peste stînci și

trimis îndărăt de stînci spre tării. După liniştea adormitoare de la Bourganeuf, mă îmbătam la acest zgomot surd : ceva care freamătă, ceva care se izbeşte, care trăieşte ! Tu intri din nou în viaţă, Saadi !

Nu i-am auzit paşii — probabil că s-au pierdut în vuietul furtunii ; m-a trezit abia mîna pe care am simţit-o pe umăr.

— Saadi ! zise un glas necunoscut.

Într-un port de corsari poţi să te întîlneşti cu cine nici nu te gîndeşti.

— Saadi ! repetă necunoscutul. Nu mă recunoaşteţi ?

Îşi scoase pălăria. În semiobscuritatea ţărmului şi la lumina slabă a unor ferestre am văzut că în faţa mea se afla Renier, trubadurul care organizase prima noastră încercare de evadare. Parcă cea de la Rochechinard.

— Frate ! m-am aruncat eu la pieptul lui, ca o văduvă.

Era limpede că nervii mei nu se mai aflau în deplină ordine. Pentru că plîngeam.

— Saadi, la toţi dracii ! Renier, emoţionat, îmi ştergea nasul şi lacrimile care-mi curgeau pe faţă. Sînteţi sănătos, Saadi ?

Mi se pare că am spus da. Şi încetul cu încetul mi-am revenit.

— Totuşi la Roma e mai bine decît la Bourganeuf, nu-i aşa, prietene ?

— E mai bine, Renier.

Am tăcut mult amîndoi după aceste cîteva cuvinte ce le schimbasem, ruşinaţi de emoţia ce ne cuprinsese.

— Saadi — zise deodată Renier, de parcă ar fi prins curaj — acum o lună mi-au căzut în mînă versuri de-ale dumneavoastră. Într-o traducere italiană.

L-am privit înmărmurit. Versurile mele ?... Ce versuri de-ale mele ?

— Nu, nu ! Ştiu că o traducere e atît de departe de original, cît e papa de sultanul Baiazid — continuă cu elan Renier (de parcă eu însumi aş fi protestat cu ceva) — şi cu toate astea, Saadi, ele m-au copleşit. Vedeţi... ceea ce încerc eu cu toate forţele de care sînt în stare, ceea ce aspir să realizez... ceea ce formează un adevărat model pentru... pentru noile ţeluri ce stau în faţa poeziei noastre — toate acestea la dumneavoastră sînt duse pînă la perfecţiune, Saadi. Nu sînt ca o noutate, care poartă încă semnele încercărilor stîngăciilor inerente, ci totul e lucrat fin, cizelat, pur şi limpede ca cristalul... V-am invidiat, Saadi. Desigur, nu vă jignesc — dumneavoastră ştiţi ce înseamnă invidia asta nobilă a unui maestru faţă de unul şi mai mare.

Nu puteam să scot nici o vorbă, eram foarte mișcat. Versurile mele, perfecțiunea, noutatea sau dezvoltarea asta matură... Ce multă vreme trecuse de cînd toate aceste reprezentări se pierduseră, dispăruseră undeva într-o cută adîncă a conștiinței mele! Oare creasem eu vreodată, oare eu sînt Saadi acela, ale cărui cîntece se auzeau cîntîndu-se prin porturi, piețe și taberele ostașilor? Eu sînt?

Villefranche! O stradă udă — o lingeau limbile nenumăratelor valuri ridicate de vînturile iernii. Ceața joasă și rece, în care înghețau cîteva lumini singuratice — străluceau ferestrele casei în care oamenii regelui, ai papei și ai celor din Rodos se înghesuiau în jurul stăpînului meu gras... Iar doi poeți stăteau în mod ridicul în această lume strîmtă, care nu voia să știe de ei și de care nici ei nu voiau să știe — stăteau înghețați de frig și chibzuiau asupra canoanelor poeziei.

Da, nu există nimic imposibil — totul e posibil, ba poate chiar rațional. Da, cine știe ce providență rațională a voit ca să-l întîlnesc pe Renier noaptea trecută.

— Saadi — a continuat el — vă rog, înțelegeți-mă bine: plecați de aici, Saadi! Chiar dacă Djem sultan ar costa nu un milion, ci trei sute de milioane de ducați, tot nu merită sacrificiul dumneavoastră, Saadi. Peste veacuri, cînd numele lui va fi uitat, lumea vă va citi stihurile; nu el — ci dumneavoastră meritați să fiți servit. Djem sultan ar trebui să vă spele picioarele și să vă aducă pe tavă paharul cu vin! Ar trebui să fie fericit să poată scrie, să vă noteze versurile pe care le rostiți cînd sînteți beat, Saadi!

— De ani de zile n-am rostit un singur vers, Renier!... am zis eu speriat.

— Vedeți, asta e un păcat, e o mare greșeală în fața lumii! — Renier vorbea, de parcă ar fi pronunțat o condamnare. Cine va răzbuna omenirea pentru pierderea asta, pentru faptul că poetul Saadi (așa ceva apare pe pămînt mult mai rar decît toți sultanii, fie că domnesc în fapt, fie că sînt doar pretendenți) a tăcut șapte ani? Plecați de aici, Saadi! Întorceți-vă acasă, acolo unde pînă și cel mai firav fir de iarbă vă inspiră, unde versurile astea sînt așteptate de mii de oameni! Vă conjur, Saadi, plecați!

— M-am gîndit la asta, Renier... Dar cum să-l părăsesc pe Djem? Nici nu vă închipuiți cît este de neajutorat. Și asta, din zi în zi mai mult.

— Sacrificați ceva ce nu vă aparține, Saadi. Sînteți pur și simplu vasul în care s-au revărsat darurile lui Dumnezeu; nu aveți

dreptul să muriți decît atunci cînd l-ați golit pînă la fund. Versurile dumneavoastră sînt ale tuturor oamenilor — împărțiți-le acestora, dați-le tuturor, ca să aveți parte de o moarte ușoară, Saadi ! Altfel vă veți chinui groaznic, așa cum suferă cînd moare o femeie însărcinată.

— Crezi c-a mai rămas ceva în mine, Renier ? Sînt bolnav, de șapte ani de zile tînjesc aici, plantat într-un pămînt străin...

— Oh, Saadi ! zise Renier cu totul semnificativ.

Trebuia să mă întorc, căci altfel aveau să vină după mine să mă caute. Mi-am luat rămas bun de la Renier, fără să-l întreb măcar ce-l adusese aici la Villefranche — eram încă ametit. Dar Renier îmi reținu încă mîna :

— Saadi — îmi spuse el — ieri a murit ducele Charles de Savoia, micul Charles, cum îl numeați voi.

— Ducele cel mic ! am strigat eu. De ce ? Cine ? Păi Charles era singurul nostru prieten aici, Renier !

— După cum zic unii, Charles ar fi pus la cale răpirea lui Djem în timp ce acesta se îndrepta spre Villefranche. Totul ar fi fost pregătit. Optzeci de cavaleri credincioși trebuiau să pornească ieri de dimineață de la Chambery spre țărmul mării, socotind să atace cortegiul vostru lîngă Avignon... Iar în zori Charles nu s-a mai trezit. Se zice că ar fi fost otrăvit.

— Ordinul sau Regele ? am întrebat eu zgîlțîindu-l pe Renier de umeri, de parcă ar fi luat și el parte la tocmeala dintre ucigașul moral și cel fizic al acestui minunat tînăr, cu fața albă și cu ochii atît de entuziaști.

— Parcă nu e totuna, Saadi ? răspunse trubadurul. Oricine ar fi, a fost cineva care făcea parte din atotputernicul complot al întunericului. Charles... Au rămas orfani trubadurii Franței, Saadi, fratele meu întru poezie !

— Nu mai pot, nu vreau să mai aud, Renier ! am gemut eu în ceața și vîntul prin care abia mai puteai vedea. Prea mulți oameni au murit pentru Djem și care mai de care mai aleși... Dacă i-ai fi cunoscut, așa cum i-am cunoscut eu !

— Și pe urmă — i-am mai șoptit eu, de parcă i-aș fi spus o taină, iar întunericul ar fi avut urechi — acum cîțiva ani găseam că sacrificiul meu are sens : în numele unei cauze cad sute, de ce n-am jertfi existențe omenești, atunci cînd este vorba de victoria unui suveran, cum n-a mai existat pînă acum, un adevărat zeu al poe-

ților și al gîndirii înaintate ? Astăzi însă... Renier, dumneavoastră nu l-ați văzut acum pe Djem, nu-i așa ?

— Nu, zise Renier.

— De astă dată, eu sînt cel care vă invidiez. Plecați chiar în noaptea asta, Renier,deoarece mîine, mai mult ca sigur, Djem se va îmbarca pentru Italia și-l veți zări la lumina zilei. Plecați fără să-l vedeți, prietene ! Așa vă va fi mai ușor, pentru ducele Charles de Savoia, pentru noi toți, care am crezut că nu suferim, ci slujim.

— Da !... atît zise Renier. Iar după puțin timp adăugă : Cu atît mai mult dumneavoastră trebuie să plecați, Saadi !

„Îți mulțumesc, Renier ! mi-am zis eu în gînd, în timp ce el se pierdea undeva în valurile de ceață. Îți mulțumesc că-mi dai dreptul să plec..."

28. III. 1489

În această ultimă lună am trecut prin atîtea evenimente încît n-am avut nici o clipă liberă. Pe scurt : am ieșit în lume, ne aflăm în centrul tuturor evenimentelor. Locuim la Vatican — inima Apusului, în apartamentele destinate regilor. Castelele provinciale din Dauphiné și Auvergne au fost parcă un vis urît ; tot un vis a fost și chilia mea cu liniștea ei de moarte de la Bourganeuf.

De o lună încoace asist la înfăptuirea visurilor de odinioară ale lui Djem. Inocențiu al VIII-lea se agită pentru pregătirea marii campanii ; solii săi cu scrisori, semnate de Djem, colindă pe la curțile suveranilor din Europa ; Djem asistă aproape zilnic la discuții hotărîtoare cu tot felul de reprezentanți ai regilor sau ducilor ; aceștia îi oferă colaborarea ; îi fac promisiuni. Într-un cuvînt, fierbem în cazanul cel mare al politicii.

Oare e posibil ? Parcă eram proprietatea, ținută îngropată adînc, a Ordinului Sfîntul Ioan sau a regelui Franței — pînă la urmă nici noi n-am știut prea bine cui am aparținut de fapt. Astăzi nu-mi mai văd capul aranjînd tot felul de întîlniri înalte, traducînd și tratînd — în numele stăpînului meu, ba deseori și fără știrea lui. Ce furtună ne-a luat și pînă cînd ne va duce ?

În primele zile, m-am simțit extrem de obosit — mă dezobișnuisem de vorbă multă, de zgomot și agitație. Întreaga Romă (de fapt, încă nici n-am văzut-o, căci lucrez zi și noapte), întregul Vatican, cu marmura, goblenurile, aurul și statuile sale, s-au revărsat în fața ochilor mei ca o pată stridentă, dureros de luminoasă. Pe urmă, fie-

care şi-a regăsit locul, iar eu mi l-am găsit pe al meu între toate astea — da, eu, Saadi, unicul demnitar al lui Djem sultan, oaspete de onoare al Vaticanului.

Dacă vreau să spun ceva care să aibă oarecare legătură cu felul în care am fost întîmpinaţi şi instalaţi la Roma, atunci trebuie să încep cu Civita Vecchia, unde trirema noastră a aruncat ancora. Asta s-a întîmplat la 13 martie, după săptămîni de furtună pe mare. Fraţii se grăbiseră cu plecarea noastră din Franţa, deoarece — aşa cum am aflat mai tîrziu — îndată ce regele a fost înştiinţat că la Bourganeuf nu mai este nimeni, a trimis pe urmele noastre o oaste de două mii de oameni. Probabil că şi-au frînt mîinile şi au rămas cu gura căscată cînd a ajuns la Villefranche — noi plecasem de mult pe mare. Însă marea s-a răzbunat : furtuna ne-a aruncat încolo şi încoace, a despărţit trirema noastră de corăbiile care o însoţeau şi am navigat pînă la Civita Vecchia singuri, ca nişte corsari pocăiţi, veniţi să caute adăpost.

De la Civita Vecchia vasul nostru ne-a dus pînă la Ostia şi a intrat apoi pe Tibru. În felul acesta am păşit pe pămîntul Italiei chiar în pragul Romei — la Porta Portese. Eram aşa de uluit de agitaţia multicoloră şi foarte zgomotoasă din jurul nostru, încît nu găsesc cuvinte ca să descriu primirea noastră. Mi-amintesc doar că pornise spre noi o mulţime îmbrăcată în haine de sărbătoare — numeroşi oameni veneau călare în veşminte solemne, splendide. Am aflat pe urmă : erau garda cardinalilor şi garda papei, conduse de senatori şi heralzi străini, de maeştri de ceremonie ai Vaticanului — de oameni cu multe titluri care nu ştiu ce însemnau.

Eram numai ochi şi urechi — abia acum simţeam că dau piept cu Apusul. Pînă aici fuseseră doar castele de provincie, nobilime măruntă, ţărănimea săracă din sudul Franţei. Mi-era uşor s-o judec de la înălţimea Constantinopolului, a Niceei, a Brusei, a Izmirului — aici însă, în Italia, e cu totul altceva : aici e culmea civilizaţiei apusene şi încă nu am o măsură pentru dînsa.

În timp ce stam aşa, zăpăcit de această neaşteptată splendoare, fiind convins că peste puţin mă voi trezi din vis, în mulţimea ce venise în întîmpinarea noastră se petrecu ceva. Nişte oameni ce mergeau pe jos se tot împingeau printre cei din garda călare, iar aceştia căutau să-i oprească destul de brutal — de altfel, cînd îi aud pe italienii ăştia vorbind, tot mi se pare că se ceartă.

Atunci unul din cei mari — strălucitor ca nimeni altul (pe urmă mi-au spus că era Francesco Cibo, fiul natural al lui Inocenţiu al VIII-lea), interveni, le deschise drum şi le făcu loc. Ce surpriză !

erau oameni de ai noştri ! Da, în mijlocul aristocraţiei romane se aflau mînioşi şi înjosiţi, fără nici un fel de veşminte solemne pe ei, zece drept-credincioşi.

— Nu, nu veţi vorbi cu Djem sultan ! le transmise tîlmaciul porunca lui Cibo.

Iar ei parcă nu auzeau. Se uitau la Djem — ochii lor îl sorbeau cu admiraţie, orbiţi ; vedeau într-însul pe fiul marelui Cuceritor, îmbrăcat numai în alb şi aur — nu-l văzuseră pe Djem acum şapte ani şi noua sa înfăţişare nu-i apăsa ca pe mine.

Abia acum mi-am amintit de dînsul. Pînă şi acest tablou — umilirea a zece oameni de-ai noştri aici în splendoarea Romei — nu schimbă expresia feţei lui Djem. Privea la ei cu nişte ochi indiferenţi şi obosiţi, de parcă durerea şi entuziasmul acestor oameni de aceeaşi credinţă cu el îl lăsau rece. Şi tot aşa, pînă ce unul dintre aceşti necunoscuţi mahomedani se apropie, plecîndu-se de trei ori pînă la pămînt şi sărutînd caldarîmul Romei, ajunse la calul stăpînului nostru, îşi apăsă obrazul pe piciorul drept al calului şi apoi şi pe cizma lui Djem. Obiceiurile astea nu prea erau ale noastre — cine erau aceşti credincioşi ?

— Ridică-te ! îndrugă Djem. Acesta fu singurul cuvînt pe care-l adresă solului sultanului Kaitbai.

Pe urmă omul s-a agăţat de umărul meu. Distrus de jignire şi de teamă, îşi revărsă chinurile pe care le îndurase timp de trei luni — intervenţiile lui zadarnice la Sfîntul Scaun, ca să-l obţină pe Djem în schimbul unei bogăţii care ar fi ruinat Califatul, dar l-ar fi salvat poate de primejdia turcească. Trei luni petrecuse nefericitul ăsta la Roma şi în tot acest timp diferiţi cardinali îl amăgiseră cu promisiuni vagi şi cu vorbe întortocheate, aşa cum obişnuiesc să vorbească oamenii de stat. Acum era la capătul puterilor. „Trebuie să-l obţin pe Djem sultan ! îmi vorbi el înfrigurat pe tot drumul nostru pînă la Vatican (de aceea nici n-am observat cînd am ajuns, căci totul se învîrtea în faţa ochilor mei). Corăbiile lui Baiazid sînt în Marea Mediterană, Rodosul, ţărmurile Italiei sînt ameninţate. Desigur, papa l-a adus pe Djem aici, ca să apere prin prezenţa lui Italia, numai Italia — căci Baiazid va fi atent faţă de italieni, dacă ştie că fratele său este la Roma. Dar noi ? dar Corvin ? Cum de nu înţelege Apusul că nu este vorba să fie apărată de invazie doar o bucată de pămînt sau alta ? E necesară o ofensivă împotriva osmanlîilor, un război pe viaţă şi pe moarte ! O campanie a lui Djem ar descompune Imperiul lui Mehmed dinăuntru — altfel totul e pierdut !

Mase dese de oameni se vedeau de-a lungul drumului nostru, toată Roma se înghesuia să-l vadă pe Djem, care ajunsese o legendă. Iar această legendă şedea în şa moţăind din cap cu o indiferenţă care mă înfurie pînă la turbare — oare Djem nu mai era capabil nici de cel mai mic efort faţă de sine însuşi ? Acum, cînd ne aflăm în centrul evenimentelor de care depinde atît de mult, cînd datoria noastră este să mobilizeze voinţe, gînduri, forţe, ca să ieşim odată din drumul ăsta înfundat, în care ne zbatem de şapte ani de zile !

„Djem ! îmi venea să-l zdruncin ca să scape de haşişul din sîngele lui, ca să-l scot din starea asta de visare. Djem ! A venit ziua noastră, aceea pentru care am răbdat atîta şi în care ne-am pus toată nădejdea ! Iat-o, Djem !" Ştiam însă că acelaşi succes l-aş fi avut dacă m-aş fi adresat unui cadavru.

Şi astfel, cîteva săptămîni după sosirea noastră, după ce ne-au pus la dispoziţie cele mai frumoase apartamente din oraşul papal, după ce primi ambasadori şi soli, Djem nu-şi schimbă cu nimic atitudinea sa de la Bourganeuf. Stă în pat dimineaţa pînă foarte tîrziu şi alungă cu cele mai necuviincioase porecle pe toţi aceia care încearcă să-l îmbrace, pentru a apărea în lume (acum nu-l servesc numai eu — o armată de slugi se învîrteşte în jurul lui). În cele din urmă, întrebuinţînd tot felul de şiretlicuri şi înşelăciuni — ca şi cum am avea de-a face cu un nebun sau cu un copil — îl pregătim într-un fel oarecare. Atunci Djem îşi pune lacăt la gură, nu mai scot nimic de la el şi astfel începe tortura mea de fiecare zi.

Vine cineva — să zicem un sol de la Veneţia. El aduce o ştire stăpînului meu, îi cere sfatul, recomandarea sau aprobarea. Bineînţeles ştiu şi eu că toată treaba asta e de ochii lumii, că nu conţine mai mult adevăr decît cele la care am asistat în piepţele de la Izmir sau de la Nisa ; ştiu şi eu că ne cred proşti şi că lucrurile se vor hotărî fără aprobarea lui Djem, că lumea îşi are mersul ei, legile ei. Foarte bine ! Dar jocul îşi are şi el regulile lui. Am intrat în el de cîţiva ani şi trebuie să jucăm ; altfel urmează să renunţăm total şi nu ne rămîne altceva de făcut decît să ne otrăvim. Nu ştiu ce fel de atitudine înţelege Djem să ia tocmai acum !

Încep să-mi dau seama — vrea să arate foarte limpede prin strigătele sau prin tăcerea lui, prin visarea lui lenevoasă sau prin agitaţia lui *că a ieşit din joc* şi că, prin urmare, chiar dacă ne-am sparge capetele, el, Djem, nu se va mai amesteca !

Păi sigur că da ! De altfel mi-a şi spus-o încă de cînd ne îndreptam spre Bourganeuf : „Orice se va petrece de aici încolo *se va petrece fără mine !* Dar impulsul iniţial al faptelor lui Djem — azi

uitat — s-a transmis în toți acești ani din rotiță în rotiță pînă ce a pus în mișcare ceva foarte greu, foarte complicat și abia acum asistăm la consecințele lui. Ca să vedeți ce istorie ! Și ce noroc am avut eu să rămîn cu mințile întregi, ca să mănînc papara pe care mi-a pregătit-o adoratul meu Djem ! Pentru că, într-adevăr, eu sînt acela care stă ca o perdea între toată fierberea asta a lumii și nebunia lui Djem (nu știu de ce o numesc astfel, poate că refuzul lui Djem de a mai participa la acest joc are sens și chiar unul adînc. Așa o fi ?), o perdea care va mai rezista puțin la presiunea extrem de mare pe care o suportă și dintr-o parte și dintr-alta. Și de-ați ști cum presează de ambele părți !

Diverși demnitari ai papei se frămîntă zi de zi să afle dacă Djem sultan ar semna vreo scrisoare către Kaitbai sau către vreun comandant de ieniceri de la Brusa, care ar putea fi cumpărat ; ambasadorul venețian vrea să-i dea a înțelege lui Djem sultan, prin cele mai fine aluzii, că trădarea Neapolului va fi fatală pentru expediția ce se pregătește ; trimisul Franței se prezintă în fața lui Djem sultan, ca să-și exprime adîncul său regret că am părăsit Franța înainte de a avea o întîlnire personală cu regele Carol al VIII-lea (nu i-au ajuns regelui ăstuia șapte ani, ca să-i dea în gînd așa ceva !). Oameni, oameni și vorbe ! Iar eu, Saadi, chemat — așa cum mi-a explicat de curînd Renier — să revărs darul dat de Dumnezeu asupra poporului meu, mă învîrtesc ca nu știu ce curtezan smintit, între toți acești domni, le transmit, chipurile, părerea stăpînului meu, îi asigur că scrisorile vor fi semnate dintr-un moment într-altul, o fac pe amabilul și mi-e lehamite de toate.

Aman ! Seara, cînd toți acești oameni de stat, nerăbdători, se întorc în palatele lor și — cu conștiința că au rezolvat astăzi o problemă hotărîtoare pentru soarta lumii — se dedau petrecerilor, risipei și desfrîului, eu mă retrag în odaia mea. Mă desparte o ușă — numai lac și aur — de odaia unde doarme Djem, care s-a culcat cînd încă nu s-a întunecat de-a binelea. Îl aud cum sforăie — asta e din cauza hașișului — sau poate și pentru că s-a îngrășat peste măsură. În sfîrșit, cortina s-a lăsat ușor — pînă mîine dimineață cînd va începe un nou act al comediei ce se cheamă „cazul Djem".

În acest prim antract — prima mea seară la Vatican — mi-a fost teamă să nu încep să urlu ; toate astea sînt peste puterile mele. La al doilea antract am început să rîd. Tocmai așa : m-am întors cu spatele la ușă și am rîs ca un nebun. „Cît de multă dreptate ai, Djem ! mi-am spus în sinea mea. Nici tu singur nu bănuiești că faci

unicul lucru pe care îl merită lumea ; s-o scuipi !" Iar în seara asta — este a cincisprezecea — nu mi-a venit nici să rîd, nici să plîng. Se vede că m-am obișnuit.

20. IV. 1489

Abia ieri l-am văzut pe papă. Pentru noi viața s-a transformat atît de mult într-un șir de nesfîrșite solemnități, atît de mult primim sau facem vizite, încît nu m-aș mira de loc dacă într-o bună dimineață mi s-ar spune : „Saadi, astăzi veți fi prezentat lui Dumnezeu din ceruri !"

Merg în urma lui Djem prin coridoarele Vaticanului, cred că tocmai aici trebuia să trăiască Minotaurul, merg și mă gîndesc la treburile mele. Am ajuns acum la convingerea că mintea mea nu va putea cuprinde toate aceste relații, combinații, mișcări, contramișcări, într-un cuvînt, toate sforile pe care diferiții suverani le trag în jurul cuiva, care a fost odinioară Djem. Iar acest cineva merge înaintea mea, îmbrăcat numai în alb și în aur, pășind cu acea dezinvoltură a bețivului — căci numai omul beat se poate purta atît de caraghios și de măreț în același timp. Mergem să-l vedem pe papă.

Bineînțeles — pompă mare (am ajuns s-o întîmpin cu atîta sat, de parcă e pîine și sare. La urma urmei, noi văzusem Constantinopolul !) Se înțelege, Sfîntul părinte seamănă și cu d'Aubusson și cu Blanchefort, și cu toată ceata aia de călugări, cu amantă, cu copiii și nepoții, Inocențiu al VIII-lea ne tratează cu atîta amabilitate, încît ar face să plîngă și pietrele, dacă nu l-am cunoaște prea bine — încă de cînd eram în Rodos.

De astă dată nu voi sta ca o perdea între societate și nebunia lui Djem — aici Djem trebuie să vorbească. Așa încît, să-l auzim.

Inocențiu îi expune întregul său plan în vederea campaniei. Rezolvarea tuturor neînțelegerilor dintre suveranii creștini ar fi aproape soluționată ; după cuvintele lui, asta ar fi foarte lesne, aproape ca un joc de copii. În primăvara viitoare se va convoca la Roma un congres special, cu prilejul căruia toate țările europene vor declara ce armată și ce mijloace ar pune la dispoziție, pentru această cauză măreață. Și îndată după congres va urma expediția. Nici una din cruciatele de pînă acum nu se va putea compara cu această campanie : o superexpediție !

Am ascultat explicațiile lui Inocențiu al VIII-lea, un bărbat — după cît se spune — înțelept și cu experiență. Păi de ce îl mai socotesc eu pe Djem drept nebun ! Căci aiurelile astea ale papei nu sînt cu nimic mai prejos decît sminteala lui Djem ! Tratate, congres superexpediție. Numai din micul meu golf spre marea politicii (adică din odăița mea de la Vatican) și numai în timp de o lună de zile am aflat destul de multe în ceea ce privește unitatea de gîndire a Europei creștine, de care vorbea papa. În jurul meu, al lui Saadi, sluga unui cadavru viu, mișună spionii și agenții secreți puși în slujba a zece state ; numai într-o lună mi s-au oferit de opt ori bani ca să trădez, să spionez, să sugerez sau să influențez ; mi se scormonește prin lucruri — nu știu cînd, căci, chipurile, nu părăsesc apartamentele lui Djem niciodată — cel puțin de zece perechi diferite de mîini, asta o pot constata după dezordinea, cu totul deosebită, pe care acestea o lasă după ce și-au făcut controlul. Înfiorător de perfidă și nerușinat de mincinoasă este această armonie a Europei creștine !

— Ce va spune stăpînul dumneavoastră în legătură cu acestea ? mi se adresă Inocențiu al VIII-lea, cu totul deziluzionat de fața inexpresivă a lui Djem.

L-am întrebat pe Djem. Așteptam, ca de obicei, răspunsul : „Hm", dar (oh, cum să-mi retrag cuvintele prin care l-am înfățișat pe Djem ca pe un cadavru viu, ca pe un animal îngrășat peste măsură !) el își pironi atît de puternic ochii la Sfîntul părinte, încît își ridică și a doua sa pleoapă. După care pronunță foarte răspicat cuvintele pe care le-am tradus — le-am tradus cu deliciu, căci poate și pe mine mă zguduia acum nebunia lui Djem :

— Nu voi lua parte la nici un fel de expediție cruciată, Sanctitatea-voastră !

— Cum așa ? ! (Dacă stăpînirea de sine este o calitate a călugărilor, șeful lor suprem ar trebui s-o posede în cel mai înalt grad. Inocențiu al VIII-lea îmi făcu însă impresia unui bancher care aflase chiar atunci că dăduse faliment.) Cum așa ? repetă el distrus. Iar după ce trecu destulă vreme, mi se adresă din nou mie.

— Probabil că stăpînul dumneavoastră nu îi este bine.

— Ba de loc, am răspuns eu. Se simte foarte bine.

— Atunci... pentru ce ? Cum ? se învîrti sfîntul bătrîn în același cerc al nedumeririi.

Am tradus.

— Pentru că nu vreau să lupt de partea necredincioșilor împotriva unor drept-credincioși ! (Scurt și cuprinzător.)

— Dar cui v-aţi predat acum opt ani ? Ce căutaţi la noi ? De ce ne-aţi oferit alianţă şi sprijin pentru avantaje comune ? Inocenţiu îşi ieşise din fire şi probabil că strigătele acestea aveau să-l urmărească pînă în ceasul morţii, aveau să-i aducă aminte cum o zdreanţă omenească l-a putut aduce în culmea furiei, pe el, pe papa, pe cel care domina întreaga lume creştină.

— Vă daţi seama ce vorbiţi ? continuă Sanctitatea-sa ridicînd din ce în ce tonul. Socotiţi probabil că o să vă bateţi joc de regi, principi şi cardinali ! Aflaţi că am consacrat acestei campanii ani de muncă şi de umilinţă şi ea va fi cununa vieţii şi faptelor mele ! Şi nu dumneavoastră veţi fi acela care va împiedica această campanie ! strigă Inocenţiu, iar eu am fost mulţumit că s-a oprit aici. Încă puţin şi ar fi ajuns la înjurături ordinare.

Am tradus totul, ca şi mai înainte. În ochii lui Djem, ce şedea rezemat mult în spatele meu, am văzut nu indiferenţă, nu — de astă dată era o bucurie răutăcioasă, da, răutate, acesta a fost primul sentiment pe care-l observam de doi ani încoace la Djem.

— Înjuraţi, Sanctitatea-voastră ! Vă rog ! Nu vă jenaţi ! Dar oricît mă veţi înjura, nu veţi găsi un cuvînt îndeajuns de usturător pentru omul care s-a predat duşmanului său. Nu-l găsiţi, nu-i aşa ? Nici nu există. Nu a fost creat încă.

Am tradus iarăşi, dar nu ştiam la cine să mă uit mai întîi. La Inocenţiu (care se pierdu pe loc, rămînînd înmărmurit că această păpuşă cu nume sonor acţionase dintr-o dată ca un om) sau la Djem ?

De s-ar termina odată, Doamne ! Trebuie neapărat să plec — şi totuşi nu pot ! Djem nu este încă mort ; undeva în interiorul lui otrăvit de haşiş şi de dezgust mai trăia o părticică din Djem. Ieşea la iveală tot mai rar, dar acestea erau clipe de răsplată dumnezeiască pentru mine, victima lui. Djem nu e mort ; pe el, nu pe trîntorul ăsta, căruia îi atîrnau cărnurile, care sforăia şi înjura, îl vedeam eu astăzi. Cu o singură frază, Djem îşi apără întreaga sa demnitate uitată. Se răzbună şi pentru el şi pentru mine, şi pentru cei închişi la Rodos, şi pentru morţii noştri.

— Scoateţi-l de aici, pentru Dumnezeu ! se întoarse spre mine Inocenţiu. O să mergem cu numele lui Djem, chiar fără Djem. Pe ăsta n-o să şi-l ia înapoi, nu-i aşa ?

— Nu — zise Djem atît de obosit, încît îmi sfîşie sufletul — numele ăsta nu pot să-l iau înapoi...

22.IX.1489

Mă gîndesc mereu că m-am plîns de avalanşa aceea de solemnităţi, recepţii şi convorbiri importante de care fuseserăm copleşiţi în primele zile ale venirii noastre aici ! Asta a durat pînă la întrevederea aceea dintre Djem şi Inocenţiu care a pecetluit şi viaţa noastră de la Roma. Acum e din nou linişte în jurul nostru, vedem iarăşi numai soldaţi de strajă. Şi iarăşi mă împrietenesc cu unii dintre ei — cu Antoine de Gimelle, de pildă. Căci regele Franţei şi-a păstrat dreptul de a avea şi el un om al său între cei ce ne păzesc. Şi, deoarece Franţa este partea înşelată în cazul Djem, ea caută să facă tot posibilul ca să-l obţină din nou. Antoine mă ţine în curent cu ultimele noutăţi ; îmi vorbeşte de intrigile urzite de Ordin spre a împiedica o întîlnire între Djem şi Carol al VIII-lea în ultimii şapte ani pe care i-am petrecut în Franţa. Fraţii l-ar fi asigurat pe rege că Djem, îndată ce vedea un creştin necunoscut, se repezea la el cu strigăte şi lovituri — şi asta pentru că aşa sînt maurii ăştia, sălbatici. Antoine îmi spuse toate astea doar între patru ochi şi numai mie, sperînd să mă dispună. Eu l-aş fi întrebat însă : „Dar regele ăsta al tău, ce fel de fiinţă e, de vreme ce crede în toate prostiile ?"

Antoine — un flăcău vioi, foarte iute şi vorbăreţ, dar cu nişte ochi destul de necuraţi — îmi mai spune că la Roma aproape în fiecare zi se taie capul cuiva trimis de Baiazid, pentru a-i otrăvi fratele. Supliciul ăsta ar fi un spectacol foarte interesant. Ieri, de pildă, l-a ucis, ca să se dea un exemplu, pe Cristofano din Ancona. De fapt, el se predase singur acum cîteva luni, mărturisindu-şi criminala sa intenţie, şi ar fi putut scăpa de moarte, dacă papa n-ar fi aflat că un altul — un oarecare Giovanbatista Gentile — fusese trimis cu aceeaşi misiune la Roma. Şi deoarece nu-l descoperise pe acesta, pe al doilea, ieri l-au scos din închisoare pe cel dintîi ; l-au urcat într-o căruţă şi l-au plimbat gol pe străzile Romei, în timp ce călăul tăia cu sabia bucăţi din trupul lui. Cînd au ajuns pe Capitoliu, au dat jos din căruţă acest trup schilodit, l-au supus la alte torturi cu menghine, cu cleşti înroşiţi în foc şi aşa mai departe, după care l-au străpuns de nouă ori cu suliţa, l-au tăiat în patru bucăţi şi le-au atîrnat la cele patru porţi ale oraşului. „Ce păcat că nu o să le vedeţi, Saadi !"

Într-adevăr, ce păcat ! Parcă nu le-ar fi fost de ajuns atîţia oameni care s-au jertfit de bunăvoie în cazul Djem, încît născoceau acum otrăvitori ! Cîţi dintre dînşii erau adevăraţi şi cîţi inventaţi ? De altfel, dacă mă gîndesc bine la Antoine ăsta atît de vorbăreţ şi cu

ochii lui necurați, nu pot garanta că nu ne-ar otrăvi și el pe amîndoi — pe mine și pe Djem — pentru cincizeci de ducați. Nu mai vorbesc de ceilalți — mici sau mari, care se învîrtesc în jurul nostru. Și ajung la singura concluzie care stă în picioare : Baiazid nu ne-a dorit moartea. Încă nu.

17.XII.1489

Astăzi Antoine mi-a dat o veste pe care nu îndrăznesc să i-o comunic lui Djem — în timpul din urmă, el se află într-o stare de necontenită amorțire și mă tem pentru viața lui. Între altele, Antoine mi-a spus că acum o săptămînă au sosit la Veneția niște soli din Egipt. Ei au rugat Consiliul să intervină la Roma, pentru ca văduva Cuceritorului să poate avea o întrevedere cu fiul ei. Desigur, obișnuită cu concepțiile Apusului în asemenea probleme, ea a oferit douăzeci de mii de ducați, pentru ca să-și vadă fiul.

Mamă, ce vrei... ! Probabil că la Cairo s-a auzit ceva despre starea disperată a fiului ei sau poate că sultanul Kaitbai și-a pierdut speranța de a-l mai putea obține pe Djem. Și atunci, ea, mama, cere îndurare : vrea să-și vadă copilul. Nu-i vor da voie, aș putea să-mi pun capul zălog chiar acum. Mama nu are ce căuta în cazul Djem, nu e loc pentru sentimentele ei — pentru toți cei de aci ea e doar un agent al lui Kaitbai sau al lui Corvin — într-un cuvînt, al părții adverse.

M-am hotărît : nu-i voi comunica lui Djem această noutate.

26.III.1490

Ieri s-a deschis congresul, pentru care Inocențiu a lucrat un an de zile. Cu perspective de a dura — congresul vreau să spun — măcar un an ; încă din prima zi s-a văzut că problemele legate de cruciadă sînt încurcate cum nu se poate mai tare.

Nici Djem — a cărui participare la campanie a fost anunțată, și nici eu nu sîntem admiși la lucrările lui. De altfel, asta nu are nici o importanță — sînt mult prea mulți aceia care se grăbesc să ne informeze. E totuna ca și cum aș asista, ba chiar aș și urmări expunerile reprezentanților statelor europene. Dacă ar trebui să cuprind în cîteva cuvinte punctele lor de vedere aș spune : fiecare dintre su-

verani este gata să ajute cruciada, dacă pentru contribuția sa îl va obține pe Djem. Toți suveranii știu foarte bine că Djem este un atu de o valoare nemaipomenită, că Djem este un izvor nesecat de aur. Îl cer : regele Franței, împăratul german, Corvin, regele Neapolului, Veneția — ăștia sînt pretendenții cei mai ambițioși. Cei mai mărunți se înghesuie doar, însă n-au nici un fel de șanse. Oare care din cei mari îl va lua pe Djem ? Deoarece aceștia oferă în schimb alte valori, de care istoria se va mira. De exemplu, Carol al VIII-lea promite să renunțe la pretenția sa asupra moștenirii din Italia — este vorba de regatul Neapolului ; Veneția oferă o alianță militară Papalității ; Neapolul afirmă că va încheia pace cu Papalitatea împotriva căreia luptă de douăzeci de ani de zile. Și așa mai departe. Dacă Inocențiu ar putea să-l taie pe Djem în zece bucăți și să-l împartă la toți, atunci ar asigura deplina putere a Romei.

În orice caz, jocul continuă. Cu toate că e limpede că Djem nu va fi împărțit în zece bucăți și, prin urmare, nouă din suveranii care fac din obținerea lui condiția participării lor la cruciadă vor renunța la aceasta (căci nu-l vor obține pe Djem), la Congres s-a discutat planul unui război împotriva Turciei. S-a hotărît să se strîngă trei mari armate. Cea dintîi va cuprinde oștile statelor germane, ale Ungariei și voluntarii ce se vor aduna din sud-estul Europei. A doua armată va fi cea franceză. A treia — va proveni din Italia. Papalitatea va trebui să intre în legătură cu popoarele balcanice robite și să soluționeze problema participării lor la luptă.

După cîte am aflat, singura discuție s-a dus în legătură cu generalul-șef al expediției. Au fost două propuneri mai importante : unii s-au gîndit la papa, iar alții la Maximilian, împăratul Sfîntului Imperiu roman. Nu s-a ajuns însă la nici o hotărîre — trimisul lui Maximilian a declarat că stăpînul său nu va mișca nici un deget pînă ce nu-l va primi pe Djem sultan. Discuțiile continuă.

După cum văd eu, ieri n-a fost vorba doar de discuții și certuri, ci delegații s-ar fi luat și la bătaie dacă s-ar fi pus o altă problemă — cea mai importantă : cui vor aparține ținuturile eliberate prin aceste eforturi comune. Pentru că această nemaivăzută cruciadă va duce la eliberarea unor anumite teritorii de sub stăpînirea turcească. Cine le va stăpîni ? Nu se știe. Și cine va fi nebunul care va arunca în vînt armată și bani, fără să știe dinainte pentru ce ? De aceea eu, Saadi, pot spune astăzi că-mi pun capul, că nu se va face nici un fel de cruciată. Și asta, cu toată siguranța.

8.IV.1490

Încep să cred că în cazul Djem se amestecă providența însăși. Sau este cineva care îi execută foarte bine intențiile. Alaltăieri, la 6 aprilie, adică zece zile după deschiderea congresului, a răposat întru Domnul craiul Matiaș Corvin.

Exclud întîmplarea în tot ceea ce are o legătură cu Djem și de aceea nu cred că regele Matiaș, unicul nostru aliat firesc, fruntaș în lupta împotriva primejdiei turcești, a murit de moarte bună ; patruzeci și șapte de ani nu reprezintă o vîrstă potrivită pentru a părăsi lumea noastră.

Moartea asta a fost cu totul neașteptată și a venit tocmai și tocmai la timp pentru cineva. Să zicem, de pildă, pentru împăratul german, care auzise chiar atunci că Inocențiu înclină mai repede să-l cedeze pe Djem craiului Matiaș (după nouă ani de tocmeală, nu-i așa ?) decît lui. Trebuie să amintesc aici că Sfîntul părinte a propus acest lucru — în fața congresului — în ziua de trei aprilie. La șase craiul Matiaș era mort ; sînt unii care știu să lucreze repede.

Îmi închipui ce-ar însemna această lovitură pentru Djem — dacă dînsul ar mai fi în general sensibil la lovituri — unicul nostru aliat credincios nu mai există. (Dacă nu ținem seama și de ducele Charles de Savoia, care nu mai trăiește nici el.) Bine înțeles, caut ca Djem să nu audă această veste, deși sînt convins că ar străbate greu pînă la conștiința lui — Djem se află încă într-o totală amorțire, totdeauna dus cu gîndurile undeva departe. Acum nu este vorba numai de hașișul pe care-l ia zilnic, ci au început să se vadă și urmările lui : distrugerea voinței, slăbirea conștiinței, vătămarea tuturor organelor. Cît va rezista oare trupul acesta dărîmat de tot în semiagonia lui ? E încă foarte tînăr, asta-i rău. Djem și-l tîrăște cu greu din colț în colț (sînt luni de zile de cînd nu ne-au mai dat voie să ieșim nici măcar în grădinile Vaticanului — atît de mare este primejdia unui atentat) ; se canonește să-și găsească locul ; fața i se strîmbă parcă de durere, și nu știu dacă pe Djem îl doare ceva într-adevăr sau suferă doar pentru faptul că trăiește încă. Da, trăiește, ca să aibă ce lucra cei douăzeci de oameni de stat, care de dimineață și pînă seara discută, supralicitează, plătesc și promit.

Nu, nu poate exista o bătaie de joc mai înfiorătoare decît viața !

21.VI.1490

Pînă unde am ajuns ! Ieri a sosit la Roma ambasadorul lui Baiazid, ca să ia parte la congres. Un reprezentant mahomedan la Vatican ! Ce-o fi zicînd de toate astea Dumnezeul creştinilor ?

După cît se pare, papa a fost jignit de o nerușinare atît de mare ca asta, dar omul nostru a fost întîmpinat la Ancona de către ambasadorii Franței, Scoției, Neapolului și Veneției. Ei l-au adus la Vatican cu asemenea onoruri, încît Inocențiu a trebuit să tacă mîlc. De altfel, nu mie o să-mi toarne astfel de baliverne Antoine, tînărul ăsta ! Ce mai încolo și încoace : Inocențiu a vrut să stea de vorbă cu turcul, dar s-a servit de alte instrumente, ca să-și păstreze dreptul de a se scandaliza și de a motiva că a fost silit să cedeze forței.

Omul nostru a fost elocvent și scurt : sultanul Baiazid se oferă să lase în pace întreaga creștinătate — s-o lase în pace pînă la sfîrșitul zilelor lui — cu condiția ca Djem să rămînă la Vatican pînă ce va muri.

Propunerile lui Baiazid au zdruncinat lucrările congresului, care și fără asta se transformaseră în timpul din urmă într-un spectacol nedorit — orașul vorbea că delegații nu numai că se certau, dar erau gata să se ia și la bătaie. Dacă Baiazid este gata să lase lucrurile așa cum sînt acum, cruciata, în mod evident, nu se mai impunea — aceasta ar fi fost părerea generală. De altfel, același lucru s-ar fi întîmplat și dacă Baiazid s-ar fi hotărît s-o pornească spre Apus !

Iar aseară, Antoine m-a făcut să rîd, spunîndu-mi o altă noutate — de altfel, sînt atît de multe, încît nu reușesc să le notez pe toate ! După ce a vorbit în fața Congresului, turcul a cerut să aibă o întrevedere între patru ochi cu Inocențiu. De obicei, asemenea întîlniri, la care participă numai două persoane, sînt observate de zeci de ochi nevăzuți și pînă seara pot spune și eu c-am luat parte la discuția dintre omul nostru și papă. Între altele, turcul i-a declarat Sanctității-sale că fratele d'Aubusson este un mare pișicher ; același d'Aubusson a primit în anii care au trecut nu cîte 45, ci cîte 60 de mii de ducați, în afară de alte daruri, și a băgat în buzunar diferența. Cum privește acest lucru Sanctitatea-sa ?

Desigur, în timp ce acesta din urmă s-ar fi gîndit cum să aprecieze fapta fratelui d'Aubusson, turcul i-a servit următoarea surpriză. Vorbele acelea pe care le-a spus în fața congresului au fost simple povești, așa, de ochii congresului, a zis el. În realitate, Baiazid han nu se gîndește să promită pace întregii creștinătăți doar pentru simpla reținere a lui Djem la Vatican — asta ar fi prea mult.

El ar semna însă un tratat secret cu papa, prin care s-ar obliga să nu atace Italia. Numai Italia — a subliniat turcul. Cu alte cuvinte, dacă Inocenţiu renunţă tacit la cruciadă, care, de altfel, nici aşa nu va avea loc, Baiazid nu va ameninţa Italia.

Firește, Inocenţiu, dînd curs unei iritări care ar fi vrut să apară convingătoare, a început să se agite şi să invoce toţi sfinţii, declarînd că va continua pregătirea cruciadei. Dar omul nostru nici nu aştepta altceva — doar el însuşi propusese lui Inocenţiu să nu vorbească nimănui de tratatul său cu Baiazid. Şi iată că Inocenţiu nu vorbeşte. Inocenţiu continuă spectacolul, deoarece ştie că la întîlnirea lui tainică au luat parte şi Veneţia, şi Franţa, ba şi Neapolul.

Antoine pufnea nemulţumit aseară — regele lui n-ar fi admis o asemenea evoluţie a lucrurilor, zicea el. De unde pînă unde papa tratează de unul singur cu Baiazid, în timp ce Djem, de drept, este proprietatea regelui ? Să vezi acum că începe o horă şi între papă şi Carol al VIII-lea.

Ce puţin mă privesc toate astea ! Djem nu mai are astăzi nimic comun cu cazul Djem, absolut nimic ! Tot mai des mă gîndesc cum să fug din Roma. Oare de ce n-am încercat pînă acum ? Pesemne că vreau să văd cum se va termina tot jocul ăsta, în care stăpînul meu era doar un pretext.

4.II.1491

Congresul a murit încetul cu încetul — unul cîte unul delegaţii au părăsit Roma înainte de a veni Anul nou. Cum s-ar zice, am cîştigat pariul cu mine însumi. Nu va fi nici o cruciadă, asta era limpede. Mai ales după ce Baiazid a făgăduit pace Italiei.

Acum creştinătatea e sfîşiată rău de tot de lupte interne. Moştenitorii craiului Matiaş s-au încăierat de moarte, lucru din care va cîştiga Maximilian ; îmi face impresia că se apropie sfîrşitul Ungariei. Jumătate la osmanlîi, cealaltă jumătate — la Habsburgi. Şi putea să fie altfel ! Craiul Matiaş ar fi izbutit să-şi recucerească pămîntul robit, dacă Djem i-ar fi fost cedat...

Papalitatea are acum alte griji — regele Ferrand al Neapolului o presează mai puternic decît oricînd. Francezii se bat cu englezii. Numai în Spania creştinii luptă împotriva mahomedanilor ; spaniolii resping pe mauri înapoi în Africa.

Iar noi stăm la Vatican. Djem nu şi-a părăsit apartamentele de un an şi jumătate. Se repetă povestea de la Bourganeuf. Cel puţin aici avem tot ce ne trebuie pentru o viaţă comodă.

28.I.1492

Iarna de la Roma seamănă cu cea de pe la noi. Nu ninge, e doar lapoviţă, cerul e cald şi cenuşiu, pomii sînt negri de umezeală. Este singurul lucru care înseamnă o schimbare pentru noi în această luxoasă închisoare a Vaticanului. Dar nu, tot se va întîmpla ceva, va slăbi odată paza asupra mea şi atunci o să mă caute ei mult şi bine ! M-am hotărît eu, m-am hotărît de mult, dar n-aş vrea să devin o persoană dubioasă printr-o încercare nereuşită de evadare — toţi mă socotesc aici drept o slugă devotată pînă la moarte şi care va sta la căpătîiul stăpînului său pînă la ultima sa suflare. N-au decît s-o creadă !

O s-o fac fără remuşcări, voiam să fiu sigur şi de acest lucru. În ceea ce-l priveşte pe Djem, probabil că nici nu va observa lipsa mea. N-am schimbat nici un cuvînt de luni de zile. Îi cunosc atît de bine toate nevoile şi dorinţele, încît i le împlinesc fără să-mi mai dea porunci. Iar el mă lasă să fac ce vreau, nu mai dă ordine, nu-mi mulţumeşte — pentru Djem eu sînt un fel de obiect, aşa cum, de altfel, este şi Djem pentru mine. Uneori, cînd stau în camera mea — deoarece am început de mult să evit prezenţa lui — îl aud cum strigă şi trînteşte : Djem se simte mai bine acum în compania uşii, a fotoliului cel mare sau a lăzii, decît în prezenţa mea. Îşi înjură patul, pentru cine ştie ce ghemotoc de lînă din saltea ; trînteşte uşa, pentru că i s-a înţepenit broasca ; răstoarnă, cu efort, fotoliul ; trînteşte şi înjură pînă ce nu mai poate. Iar eu şed liniştit dincolo — nu mă interesează relaţiile dintre un trîntor idiotit şi fotoliul din lemn de abanos.

Ieri s-a anunţat la Roma un eveniment de mare importanţă : pacea cu Regatul Neapolului. Regele Ferrand a amînat încheierea tratatului timp de şase luni de zile în nădejdea că-l va primi pe Djem drept zălog al păcii. Speranţe copilăreşti ! Inocenţiu ar mai fi luptat încă douăzeci de ani, dar nu l-ar fi cedat nimănui pe Djem — bogăţia sa cea mare. În afară de toate astea, încă de acum nouă ani Ferrand se dăduse de gol, prin aceea că făgăduise lui Baiazid să i-l predea pe Djem ; regele Neapolului a încercat pînă acum de şase ori

să-l răpească, făcînd apel la cei mai mari maeştri în această privinţă.

Pacea asta atît de mult aşteptată a fost întărită cu căsătoria dintre fiica naturală a papei cu feciorul din flori al lui Ferrand. Nunta aceasta a celor doi bastarzi a fost sărbătorită cu mult fast la Roma. Dar pînă cînd voi mai cugeta asupra acestor moravuri pe care mintea mea nu le poate înţelege ? Doamne, oare cînd mă voi întoarce acasă !

1.II.1492

De patru zile în Roma este o petrecere nemaipomenită. Oh, dacă m-ar fi lăsat şi pe mine s-o văd ! Să sărăbătorească prima victorie repurtată — după atîtea veacuri — de creştini asupra mahomedanilor : cucerirea oraşelor Granada şi Santa Fe de către spanioli. Cu acest prilej regele Ferdinand şi regina Isabella au trimis la Roma o mulţime de bănet ; au fost răsplătiţi de tezaurele mauritane din Granada. Ambasadorul Spaniei a dat poruncă să se construiască, în două locuri din Roma, ca decoruri, nişte întăriturí de lemn. S-a plătit sărăcimea ca să joace rolul soldaţilor în aceste lupte ; jumătate dintr-înşii au fost îmbrăcaţi în costume spaniole, iar cealaltă jumătate s-a uns cu funingine, ca să semene cu maurii. S-a dat foc întăriturilor de lemn, cele două tabere s-au încăierat, poporul a jubilat de plăcere, au fost morţi, iar alţii s-au ales cu arsuri.

Astăzi am fost martorii altei scene şi veselii sălbatice. Întregul oraş, inclusiv Vaticanul, a fost străbătut de un cortegiu foarte lung, scurgerea lui durînd o oră încheiată. În frunte, într-o caleaşcă aurită, se vedeau Ferdinand şi Isabella, adică nişte caraghioşi deghizaţi. De caleaşca lor fusese legat un bărbat dat bine cu negru, cu o feregea zdrenţuită şi cu un turban afumat — reprezentînd, chipurile, pe Abu Abdalla, ultimul emir mauritan. Caleaşca era urmată de căruţe încărcate cu arme, veneau apoi alte sute de oameni — chipurile mauri — care de care mai prăpădiţi, plini de sînge şi pe jumătate goi. Era şi armată spaniolă şi, bineînţeles, mii de gură-cască ameţiţi de privelişte. Strigăte, chiote, înjurături — iar populaţia Romei îşi vărsa ura împotriva lumii mahomedane, lovind pe aceşti sărăntoci transformaţi în mauri care aveau să ia diseară un ban-doi de la ambasadorul Spaniei. Era o pîine cîştigată greu, căci, după cît am văzut, vînătăile de pe trupurile lor or să ţină mai bine de o lună.

Cortegiul a trecut pe sub ferestrele noastre — nu ştiu dacă a fost întîmplător. Pentru prima oară, de multe luni încoace, am văzut că acest lucru i-a atras atenţia şi lui Djem. S-a ridicat împingîndu-şi fotoliul la fereastră ; şi-a sprijinit bărbia de pervazul ei. Unul dintre ochii lui Djem exprima mirare, pe urmă o veselie fără sens, iar la urmă — furie. Insuportabilă mi s-a părut de aproape — pentru că mă uitam şi eu pe fereastră — această faţă strîmbă, cu buza de jos muşcată şi cu o expresie de mînie turbată care făcuse să dispară şi ultima urmă de chip omenesc. Şi totuşi, adînc de tot, sub această expresie se simţea o durere omenească. ,O cumplită jignire mai curînd.

Am simţit-o şi eu. De ce nu-şi arătau oamenii aceştia din Roma străşnica lor vitejie undeva în Ungaria sau în Bosnia ? Era foarte uşor să-ţi măsori forţele cu nişte nenorociţi daţi cu funingine ! Nu-i aşa ? „Ia să vă văd eu pe cîmpul de luptă, nu aici !“ îmi venea să strig astei mulţimi înnebunite.

Dus de aceste gînduri, n-am observat că Djem se ridicase. Împingea cu ambele mîini şi cu tot corpul fereastra şi abia am putut să-l dau la o parte în ultima clipă — voia s-o spargă şi să iasă afară. Djem se lupta cu mine, mă împingea cu coatele şi cu capul aşa cum se bat oamenii cu totul beţi. Mi-a făcut scîrbă mirosul lui de năduşeală acră, mîrîitul răguşit, contactul cu mîinile acelea lipicoase şi reci.

L-am doborît jos pe podea. Djem mă privea surprins — niciodată nu-l luasem cu forţa. „Ha ! va să zică, tu ?“ zise el. Celelalte vorbe ale lui nu le-am mai auzit. I-am întors spatele şi am ieşit din odaia lui. Nu era puţin lucru, mi-era silă şi de mine însumi !

Am zăvorît bine uşa, de parcă Djem ar fi putut să vină după mine. L-am auzit, peste puţin, că încerca s-o forţeze. Am tăcut. Djem bîiguia ceva — nu supărat, ci jalnic, rugător. „Baiazid o să le-o plătească, Saadi, asta voiam să-ţi spun. Fratele meu, fratele meu mai mare ! O să le arate el lor, o să rîdă şi cîinii de ei ! Întîi o să-l bată pe Inocenţiu, pe urmă pe Corvin şi pe Kaitbai, iar la urmă o să-i macine bine de tot pe toţi ! Ca să înveţe minte ce înseamnă să duci legaţi nişte drept-credincioşi ! Or să vadă ei ! Fratele meu Baiazid...“

Djem mi-a strigat aceste vorbe prin gaura cheii rostindu-le apăsat. Erau singurele cuvinte pe care mi le spunea de atîta vreme, dar eu am tăcut. Mi-era scîrbă. Dumnezeule mare, de ce i-ai hărăzit o soartă atît de amară poetului Saadi ?

4.III.1492

Nu, nu e cu totul nebun. Înaintea tuturor celor din Roma, Djem a simțit că fratele său mai mare trece la ofensivă. Era și timpul, într-adevăr, dar creștinătatea era sigură că poseda cheia fermecată împotriva amenințării turcești. Niciodată ca în acești trei ani din urmă, de cînd Djem se află la Roma, suveranii creștini nu s-au simțit atît de liniștiți în ceea ce privește Turcia. Erau siguri că în orice moment puteau să-l sperie pe Baiazid cu expediția lor cruciată, care l-ar fi avut în frunte pe Djem.

Eh, da, crezuserăți că sîntem flămînzii ăia din Roma dați cu funingine pe față și în care arunci cu pietre, pentru o para pe zi ! Nu, vă înșelați amarnic ! N-am fi ajuns în centrul Europei, dacă pe lîngă forța noastră n-am fi avut și minte, dacă n-am fi luptat împotriva unor dușmani foarte miopi. Ce ați crezut dumneavoastră, că un singur om (chiar dacă Djem s-ar fi lăsat în mîinile voastre ca să-l transformați într-un animal) va ține un secol întreg pe loc puterea noastră ? Asta ați crezut ? Numai datorită faptului că Baiazid — omul ăsta cu vederi înguste, fricos, nemăsurat de laș — presupunea că aveți o minte sănătoasă, numai acestui fapt îi datorați un deceniu de pace. Ca orice om meschin și laș, Baiazid a lucrat numai pe teren sigur ; siguranța asta a avut-o el abia după Congres, căci acolo s-a văzut și armonia și unitatea voastră de acțiune. Sfîntul vostru Congres i-a dezlegat mîinile lui Baiazid.

De cîteva săptămîni, o mare flotă turcească plutește cu pînzele întinse pe Marea Adriatică ; Veneția tremură de spaimă, Dubrovnicul e amenințat. Baiazid în persoană a pornit în fruntea oștilor lui spre Ungaria, a pătruns în Croația. Acestea sînt posesiunile Habsburgilor. Cuțitul vă ajunge la os, scumpele noastre gazde — acum să vă vedem ! Tocmeala pentru Djem și aurul lui Baiazid au fost mai importante pentru voi decît înrobirea unei jumătăți din Europa (deoarece dumneavoastră v-ați îmbogățit pe seama celeilalte jumătăți) — să vă văd acum pe unde scoateți cămașa ! O să vă dați seama pe propria voastră piele de suferințele grecilor, bulgarilor, sîrbilor, bosniacilor, ungurilor — căci socotiserăți că ei cîntăreau mai puțin de patruzeci și cinci de mii de ducați pe an.

— Djem ! (Nici nu-mi mai amintesc de cînd nu i-am mai spus pe nume.) Ai noștri au pornit la luptă !

I-a trebuit un timp, ca să se dezmeticească și să mă zărească printre negurile hașișului. Djem se uită la mine cu o expresie de chinuitoare plictiseală : ce vreau de la dînsul, pentru ce îl tulbur ?

— Djem ! am îmbrăţişat eu nişte umeri moi, cu inima frîntă de durere (căci îmi aminteam de umerii lui Djem de pe vremuri, cînd semăna atît de mult cu un pescuitor de perle, lat în spate şi viguros, cu muşchii încordaţi ca un arc). Ascultă-mă, Djem ! Ai noştri învinş ! Fratele tău te răzbună, Djem.

Plîng, n-am mai plîns de ani de zile şi lacrimile ce-mi curg pe faţă mă ard. Sub mîinile mele Djem nu mişcă. Parcă aş plînge pe un mormînt.

În camera mea e multă linişte, Djem nu mă tulbură, nu-mi pune întrebări. Cînd intru la el, ca să-i duc cina, îl găsesc tot aşa, în fotoliu. Priveşte doar cu un singur ochi spre fereastră la lumina nespus de blîndă, puţin verzuie a serii ce pogoară deasupra Romei.

10.III.1492

Aseară Antoine m-a făcut să rîd. Mi-a adus vestea că Vaticanul a trimis un sol la Baiazid : i se cere să oprească imediat campania din Ungaria şi să-şi retragă flota din Marea Adriatică; în caz contrar, Inocenţiu îl va pune în mişcare pe Djem ! Într-adevăr, nu e de rîs ?

21.III.1492

A fost trimis al doilea sol al Vaticanului, la Baiazid, cu aceeaşi ameninţare. Căci primului i s-a pierdut urma. Oştile turceşti pîrjolesc Croaţia, la două zile de drum de Veneţia. Aha, Veneţia ! Nu era ea aceea care trăsese cel mai abil sforile în cazul Djem ? Ba da, Veneţia fusese aceea care trădase timp de zece ani creştinătatea, asigurîndu-l pe Baiazid că expediţia lui Djem sultan e o pură născocire, că Franţa sau Papalitatea — totuna — se ceartă pentru Djem doar pentru a primi suma destinată întreţinerii lui şi nimic mai mult. În sfîrşit, Veneţia fusese aceea care îl convisese pe Baiazid că poate fi sigur de pasivitatea silită a fratelui său. Şi tocmai această siguranţă l-a adus acum pe Baiazid la cale de două zile de Veneţia. Şi oare se va opri aici ?

25.III.1492

Aferim — sau aşa cum se spune aici — bravo ! lui Baiazid. Astăzi aflăm (de cei doi soli ai lui Inocenţiu nu se mai aude nimic) că în semn de adîncă bunăvoinţă faţă de Sfîntul părinte, Baiazid îi tri-

mite niște daruri peste măsură de prețioase : lancea cu care a fost străpuns Christos pe cruce și cuvertura sub care a născut Fecioara Maria.

La Roma domnește o teribilă agitație. După verificarea ce s-a făcut, lancea de care este vorba se afla în păstrare în catedrala din Nürenberg de două veacuri. Care din cele două este cea adevărată ? Cum să primească papa un asemenea fals ?

28.III.1492

Astăzi am auzit că lancea aia de care a fost vorba se afla și la Paris. Acum sînt trei, ăsta e un număr care poartă noroc. Ferice de Baiazid ! Papa e dator să se simtă mișcat de amabilitatea lui prietenească și îi va veni cam greu să trimită un al treilea sol la sultan, ca să-l amenințe. Iată un caz, în care cifra trei nu ar aduce noroc lui Inocențiu.

31.III.1492

De dimineață a ieșit din Vatican un cortegiu foarte solemn : Corabia turcească ce aduce neprețuita lance, care, după cum spun unii, mai are pe ea urme din sîngele lui Christos, a intrat în apele Tibrului. În fruntea procesiunii pășește Inocențiu al VIII-lea în persoană. Mîinile lui vor prelua aceste lucruri sfinte pentru creștini, în timp ce papa este sigur, că nu aceasta este lancea cu care...

Astăzi Antoine mă evită, e bosumflat. Asta mă măgulește — Antoine își exprimă și față de mine indignarea întregii creștinătăți ; e limpede că Baiazid își bate joc de creștinătate, care însă e silită să se facă a nu înțelege. Sînt măgulit că astăzi, în persoana mea, Vaticanul îl urăște pe sultanul Baiazid.

2.IV.1492

Providența însăși (am mai spus eu asta) intervine în cazul Djem — cum ai putea să explici altfel aceste coincidențe fatale, care ne însoțesc de ani de zile ? În timp ce se întorcea de la solemnitățile legate de lancea aceea de care vorbeam, Inocențiu a fost lovit de

apoplexie. Nu şi-a venit în fire pînă azi — acesta va însemna sfîrşitul lui Inocenţiu, al cărui ţel în viaţă fusese expediţia cruciată împotriva osmanlîilor, la care renunţase apoi în taină, din motive despre care am scris destul.

16.VII.1492

Foarte greu îşi dă sufletul Sanctitatea-sa şi asta tulbură cum nu se mai poate viaţa oraşului veşnic. Temîndu-se că cineva ar putea profita de acest interregn, cardinalii au hotărît să-l mute pe Djem în fortăreaţa Sant'Angelo. O nouă închisoare — dar ce închisoare ! Am impresia că dacă s-ar duce la dracu întreaga lume creştină, Sant' Angelo tot va rezista — este un uriaş bloc de piatră cu trei rînduri de ziduri groase. Într-adevăr, de necucerit.

Pentru prima oară ne aflăm într-o închisoare, făcută în mod special pentru acest scop. Aici, la Sant'Angelo, sînt torturaţi criminalii, în subteranele ei rămîn daţi uitării sute de oameni ai căror ochi nu plac cuiva sau a căror existenţă supără pe cineva. Aici locuim într-adevăr pe osemintele altora, şi asta pe un strat destul de gros. Dar nu vreau să ştiu !

30.VII.1492

Părăsim Sant'Angelo, ca să ne întoarcem la Vatican. Noul papă a fost ales — este Alexandru al VI-lea, adică Rodrigo Borgia. Ieri Antoine mi-a spus despre dînsul atîtea ticăloşii încît m-aş fi cutremurat, dacă n-aş fi trăit zece ani între clerici. Jumătate dintre copiii lui aveau mame necunoscute, iar ceilalţi vreo doamnă de reputaţie îndoielnică din Roma. Risipea cu ei averi întregi, căci nu se oprea de la nimic ca să le asigure luxul şi puterea pe care o doreau. („La urma-urmelor, nu este chiar atît de condamnabil" mă gîndeam eu în sinea mea. Noul papă va avea măcar un sentiment omenesc, cel de părinte.) Ar fi fost, cică, amestecat în toate afacerile dubioase din Italia vremii, ba ar fi fost în tratative şi cu Satana însăşi. („Spre deosebire de cine ?" gîndeam eu, deoarece nu-mi aminteam nici un suveran european despre care să nu se poată zice la fel.) Lumea se putea aştepta chiar la a doua venire a lui Christos pe pămînt, în ceea ce priveşte Borgia şi familia Borgia, în general — asta era concluzia

lui Antoine de Gimelle. Eu însă l-am văzut puțin altfel pe Alexandru al VI-lea la întîlnirea sa cu Djem : îndrăzneț, abil, deștept, fermecător, hotărît și iute — acesta este Alexandru Borgia, în afară de calitățile lui descrise de Antoine. Nu cred ca pontificatul lui să ne ducă la cea de a doua venire.

Nu știu de ce, dar presimt că Borgia va soluționa pînă la capăt cazul Djem.

15.IX.1492

Este extrem de amabil cu noi. Pentru prima oară de trei ani și jumătate încoace, Djem părăsește Vaticanul și se plimbă călare prin Roma. Aproape totdeauna împreună cu papa însuși și cu unul dintre fiii lui — Cezar, cardinalul Valenciei sau cu ultimul născut, un copil de paisprezece ani, care este deja duce de Ganria. Ei îl duc pe Djem pe la diferite biserici vestite, arătîndu-i cele mai importante sanctuare creștine. Djem tace, se lasă suit și dat jos de pe cal, pășește greoi prin naosurile bisericilor și clipește dureros atunci cînd soarele e prea tare. Alexandru Borgia sau fiii lui nu se lasă însă — ei îl însoțesc mereu pe Djem, arătîndu-se împreună cu dînsul în fața maselor, în fața ambasadorilor și a solilor străini.

În această privință, Antoine de Gimelle și-a exprimat propria sa părere : Alexandru al VI-lea vrea să-i dovedească lui Baiazid că fratele său trăiește, că e capabil de acțiune și că se află în foarte bune relații cu papa ; acum Alexandru este acela care l-a amenințat pe Baiazid cu cruciata. „A trecut vremea cruciatei !" i-aș fi răspuns eu lui Antoine, care și fără acest răspuns al meu este neliniștit în timpul din urmă. Căci după alegerea noului papă, francezii insistă foarte tare să-l recapete pe Djem.

Pe cuvîntul meu de onoare — asemenea vorbe trec acum pe la urechile mele, fără să-mi mai facă nici o impresie. Unde sînt zilele alea de la Boislamy sau Bourganeuf, cînd plecam urechea la cea mai mică aluzie, cînd căutam să tălmăcesc orice mișcare a ostașilor de strajă și a călugărilor și cînd puneam la cale încercări de evadare. Acum mi-e totuna, dar absolut totuna. N-au decît să-l tot dea pe Djem din mîna unui suveran în mîna altuia — numai să scap eu de aici !

Vezi să nu scapi ! De cînd s-a aflat că Baiazid a pornit din nou marea sa ofensivă împotriva creştinătăţii, de cînd a devenit limpede că nu este nimeni în stare să-l oprească (unde e Corvin, ce poate face Kaitbai !), ne păzesc atît de straşnic, încît nu ne mai lasă singuri nici măcar în odăile noastre. Sînt silit să suport, la prînz şi cînd mă culc, un străin oarecare — am început să nu-i mai disting după uniformele lor, căci straja noastră este compusă acum din ostaşi ai tuturor puterilor, ca şi din partea Vaticanului şi a Ordinului. Uite-l cum stă sprijinit de uşă, fără să clipească, în timp ce eu mănînc, mă dezbrac sau scriu. Altul la fel stă în odaia lui Djem.

Alaltăieri a fost de pază la mine Antoine, lui îi venise rîndul. Antoine nu mai e vesel, cu toate că ochii lui sînt mult prea drăgălaşi ca să fie cinstiţi. Se aşteaptă evenimente mari, îmi spune el. Regele Franţei ar fi scandalizat de purtarea josnică a papei. Căci ultimul n-ar urmări interesele întregii creştinităţi, ci doar pe ale Sfîntului Scaun. („Ar fi avut haz să fie altfel ! gîndesc eu. Acum Djem este suficient de neprimejdios pentru fratele său, ca să mai poată asigura o pace pe scară atît de mare. Totuşi, în schimbul lui Djem cineva ar putea obţine o pace mică, una mică de tot. Între Baiazid şi Vatican, de pildă.")

— Regele meu se teme pentru viaţa lui Djem sultan, îmi spune Antoine foarte semnificativ.

Mi-o spune şi se uită la mine atent ; se miră că nu leşin de groază.

— Viaţa lui Djem sultan se află în primejdie încă de cînd am plecat din Rodos, îi răspund eu. Aşa încît, liniştiţi-l pe regele dumneavoastră !

— Dar cum să vă liniştesc pe dumneavoastră, Saadi — îmi spune el — cînd Baiazid a propus Sfîntului părinte trei sute de mii de ducaţi pentru capul lui Djem ?

— Nu, Antoine, nu se poate ! îi răspund eu. De mult Djem nu mai face nici jumătate din banii aştia. Să fie bucuros papa că mai primeşte galbeni pentru întreţinerea lui, căci şi ei sînt daţi pe degeaba.

— Priviţi greşit lucrurile, Saadi, şi desigur din cauza stării stăpînului dumneavoastră. Dar pentru politica lumii asta n-are nici o importanţă. De abia de acum înainte Djem sultan îşi va juca rolul.

— Rolul ! Păi el nu poate bea nici măcar un pahar cu apă, fără să nu şi-o verse şi pe piept. Dar nu de asta e vorba. Nenorocirea voas-

tră constă în convingerea lui Baiazid că nu va exista nici un fel de cruciată condusă de Djem. Cine ar jertfi trei sute de mii de ducați cînd este sigur de așa ceva ?

De fapt îmi dădeam aere : mi-era teamă. Căci dacă ăștia de aici erau miopi pînă la prostie, Baiazid, în schimb, este fricos pînă la prostie și va da neapărat această imensă sumă de bani ca să-l vadă mort pe fratele său, pentru a scăpa odată de stafia asta. Căci așa cum mi l-au descris — superstițios, crezînd în mersul stelelor, timorat — e foarte sigur că tremură și de stafii, nu-i așa ?

1. I. 1494

Să mai notez măcar de Anul nou cîteva cuvinte aici. Mi-e groază să mai și scriu cu acești nelipsiți străjeri care-mi stau în cap, cercetînd și iscodind într-una. Scriu, întreb și cuget numai pentru că mă sperie soarta lui Djem — mă tem să nu decad și eu ca dînsul. Trebuie să rezist, căci poate că ziua libertății mele nu e departe. Nu-i așa ? Dacă-l ucid pe Djem — e de-ajuns ca Baiazid să fi propus, într-adevăr, trei sute de mii de ducați pentru acest lucru — eu voi fi liber, nu ? De aceea lupt împotriva propriei mele descompuneri.

Mi-am aruncat ochii pe cele scrise mai sus și m-am îngrozit. S-ar zice că doresc moartea lui Djem ? Ei bine, a venit și vremea să nu mă mai prefac măcar față de mine însumi: dacă moartea lui Djem e singura mea salvare, atunci o doresc. Căci Djem și fără asta e mort de ani de zile — ce l-ar costa să moară definitiv, ca să mă scape pe mine ? E și dator față de mine s-o facă, pentru tot ceea ce am sacrificat și eu de dragul lui — treisprezece ani de-ai mei, cei mai înfloritori, cei mai activi și cei mai promițători ani.

Despre evenimentele care se petrec nu-mi mai vine să scriu nimic, orice veste nouă mă scoate din minți : pînă cînd se va ocupa lumea de Djem și va face din ce în ce mai strîmtă închisoarea lui ? Acum și Alexandru al VI-lea vorbește de o cruciată ; Baiazid însă nu se tulbură prea mult și își continuă expedițiile asupra Ungariei, Transilvaniei și Croației ; Veneția își pune la bătaie toți banii acumulați atîția ani, în mod murdar, ca să-l răscumpere pe Djem — te pomenești că se gîndește să-l și arate, de pe zidurile cetății, armatei turcești, care mișună prin mlaștinile din jurul ei ?

Asta ar fi, într-adevăr, un lucru de haz : să-l îmbrace pe Djem în alb și aur, iar zece oameni să-l ridice cu mare greutate pînă la crenelurile zidurilor, ba te pomenești că or să-l pună să și strige : „Iată-mă, aici sînt !"

Dumnezeule mare, tare mi-e că-mi pierd mințile !

10 IX. 1494

Asist la evenimentele pe care Antoine mi le-a prezis acum cîteva luni : regele Carol al VIII-lea al Franței a năvălit în Italia cu o armată de treizeci de mii de oameni. Și-a făcut socoteala foarte bine — în timp ce turcii se află la granița de răsărit a Italiei, Franța își amintește că a fost lipsită în mod ilegal de moștenirea sa napolitană și începe războiul. La repezeală, chiar în ajunul său, Alexandru Borgia i-a opus o alianță încheiată între Papalitate, Veneția și Milano. Dacă adăugăm și Neapolul, Italia ar putea dispune de o forță cu care să reziste invadatorului. Dar Carol are aliați în peninsulă, are prieteni chiar în senatul Romei, are cardinalii săi, sau pe cei cumpărați de dînsul, la Vatican. Marșul victorios al francezilor în Italia este o dovadă suficientă în acest sens.

Carol al VIII-lea înaintează spre Roma ! Aici îl așteaptă adepții lui și cei care îi vor da ajutor ; în Roma este foamete, deoarece corăbiile francezilor au barat gura Tibrului ; regele Ferrand al Neapolului a abdicat în favoarea fiului său Alfonso.

Se duc, unul cîte unul, toți cei care au luat parte la cazul Djem : Corvin, Charles de Savoia, Inocențiu al VIII-lea, Ferrand al Neapolului. Acum o săptămînă am aflat de moartea lui Lorenzo Medici. Cine mai rămîne ? — d'Aubusson și Kaitbai. Și eu, dacă în general poate fi un loc în istorie și pentru o slugă de sultan, fost poet.

29. XI. 1494

Ieri Carol al VIII-lea a părăsit Florența în drum spre Roma. În oraș domnesc foametea și groaza, însoțite zi și noapte de tot felul de nelegiuiri : omoruri, incendii, jafuri, răpiri. Adepții Franței se răzbună pe dușmanii lor, iar tîlharii cei mărunți profită de situația din oraș. Aseară am numărat de la ferestrele mele șase incendii.

În Vatican frica e atît de mare, încît nimeni nu are voie să iasă afară sau să se apropie. Deoarece se bănuiește că regele Franței nu

se va jena să-l cucerească prin forță, s-a pregătit totul pentru mutarea celor ce locuiesc aici în fortăreața Sant'Angelo. Pentru mine și Djem s-a alcătuit o pază foarte severă. Patru sute de ostași ne vor însoți cît vom străbate această palmă de loc !

De dimineață a venit la mine să-și ia rămas bun Antoine — nu-mi va lipsi prea mult, un spion mai puțin în jurul nostru.

— La revedere, pe curînd, Saadi ! mi-a spus el.

— De ce pe curînd ?

— Peste cel mult trei zile Antoine de Gimelle va fi comandantul străjii ce-l va păzi pe Djem sultan, pot să pariez ! Îndată ce regele Carol va cuceri Roma.

— De ne-ați apuca vii, Antoine !

— Fiți sigur, Saadi ! Aseară regele meu a trimis o solie papei : Roma va fi cruțată, Alexandru al VI-lea va rămîne pe tronul pontifical, cu toate josnicele lui crime, dacă-l va ceda de bunăvoie pe Djem sultan coroanei franceze.

— Va să zică, Djem încă mai e un atu în jocul cel mare, nu-i așa, Antoine ?

— Totdeauna m-ați făcut să rîd cînd v-ați îndoit de acest lucru, Saadi. V-am spus eu, de abia de acum înainte Djem sultan își va juca rolul. Regele meu este hotărît — în alianță cu Rodosul și Kaitbai — să înfăptuiască cruciata la care a renunțat Alexandru al VI-lea. Asta este o taină, într-adevăr, dar dumneavoastră n-aveți cui s-o spuneți. Din această noapte vi se va interzice să vorbiți chiar în somn, Saadi.

Așa m-am despărțit de Antoine. Ne-a părăsit și garda lui îmbrăcată în haine pestrițe — acum ne păzesc numai mercenarii papei. Pentru prima oară, de treisprezece ani încoace, nu mai văd rasele ioaniților. I-au alungat și pe ei, slavă Domnului ! S-a mai întors încă o pagină în istoria fără sfîrșit a lui Djem sultan. Nu mai există nici umbră de proprietate comună asupra lui Djem ; în noaptea asta vom aparține în mod exclusiv lui Alexandru al VI-lea. În noaptea asta, spun, deoarece răsturnările ce se produc în viața noastră au intrat în cotidian. Cred că, începînd de mîine dimineață, vom fi în stăpînirea nelimitată a regelui Carol al VIII-lea.

Mi s-a poruncit să strîng lucrurile lui Djem — ne vor muta din nou la Sant'Angelo. N-am multe de strîns. De luni de zile Djem nu și-a mai schimbat îmbrăcămintea : stă, zace în pat și se mișcă prin cameră în vechiul său halat roșu, de culoarea vinului. Pe piep-

ții lui sînt pictate amintiri ale numeroaselor prînzuri și cine, coatele îi sînt roase de fotoliul de abanos. Trei ducați pe zi — asta dă Sfîntul părinte pentru întreținerea lui, chiar dacă el primește cîte două sute zilnic. Cu acești trei ducați se dă de mîncare și soldaților de pază (fără voia noastră), și nouă ; cu acești bani ne încălzim și din ei și bem. Este foarte probabil că se mai și fură din acești trei ducați, așa încît Djem de ani de zile se tîrăște mereu în același halat roșu.

Pun în două lăzi cărțile noastre și așternuturile lui Djem, Pe toate celelalte le las — ducă-se dracului veșmintele acelea albe și cusute cu aur, arșinii de mătase pentru turbanele de sărbătoare ! De-ar arde și ele în lupta de la noapte, de-ar arde și curtea papei, ba și lumea întreagă, pentru Dumnezeu !

Jurnalul însă îl iau cu mine. Știu că fuga asta e primejdioasă, dar în noaptea asta voi încerca. Uite pe-aici, pe bucățica asta de loc — cît ai arunca o piatră — dintre o închisoare și cealaltă. În timpul celor cîteva ceasuri de interregn, înaintea tăvălugului războiului. Arunc și ultima frunză de smochin — datoria față de cel în suferință — de pe goliciunea mea animalică, spre a o porni singur și liber pe sub stelele cerului.

Nu voi intra la Djem înainte de a fi venit straja — o aștept în fiecare clipă, căci ea ne va conduce pînă la Sant'Angelo. Nu vreau să mai văd încă o dată fața aia galbenă-pămîntie, buhăită, cu o pleoapă închisă, nu vreau să mai văd umerii pleoștiți, spatele aplecat și gîrbovit, mîinile care nu s-au mai mișcat de ore întregi. Mă tem de milă — asta m-a împiedicat de mai multe ori să fug.

Mă simt ca un condamnat. Eu, Saadi, am cunoscut astfel viața ; nu vreau să mă mint singur — orice s-ar întîmpla după această noapte eu sînt pierdut. Sau mă vor ucide la încercarea mea de evadare sau în toate visurile mele, la orice vers, la orice pahar, zîmbet sau succes mă va urmări o față galbenă-pămîntie — mă va urmări singurătatea totală a lui Djem.

Nu, nu mă voi răzgîndi, hotărîrea mea a fost nutrită multă vreme : în noaptea asta te voi părăsi, Djem. Nu te rog să mă ierți, pentru că nici tu nu m-ai rugat atunci cînd ți-am dat cei mai buni ani ai mei. Ceea ce am jertfit unul altuia a fost de buna noastră voie. Acum eu voi pleca, Djem. Dacă ai mai fi în stare să judeci, ai înțelege : un om poate da altuia mult, foarte mult, necrezut de mult, dar nu totul. Așa ceva nu există, Djem. Adio.

24. XII. 1494

Mă leagănă uşor, uşor de tot — ce desfătare, Dumnezeule ! Întregul univers, precum o mamă iubitoare mă leagănă în uriaşul leagăn al mării. Vrea maică-mea să dorm, să mă liniştesc şi eu după treisprezece ani de tortură.

Abia acum îmi simt oboseala ; mi-a pătruns pînă şi în oase, încît zac zi şi noapte pe patul de lemn din cala vasului, şi moţăi la zgomotul adormitor al valurilor. Parcă nu am treizeci şi şapte, ci şaptezeci şi trei de ani. Acum încep să înţeleg de ce omul se lasă de bunăvoie în braţele morţii. E de ajuns să fi trăit destul de mult — să fii obosit. Cît adevăr cuprind cuvintele astea, cu acelaşi înţeles : a murit, a răposat, s-a dus întru odihnă !

De cîteva zile încoace tot îmi adun puterile ca să scriu în jurnal ceva despre evadarea mea — obositoare este pînă şi amintirea ei. Pe scurt : m-am strecurat înainte de a pleca la Sant'Angelo în grădinile Vaticanului. Două zile am stat ascuns acolo. Nu a fost greu, pentru că Roma se afla într-o groaznică agitaţie. Se ştia că regele Franţei Carol al VIII-lea a plecat din Florenţa, însoţit de mase de oameni pe care le înflăcărase pînă la incandescenţă Savonarola, înverşunatul duşman al familiei Borgia. Întreaga indignare a poporului, care suportase atîta vreme ticăloşiile papei şi cardinalilor, îl însoţea pe Carol al VIII-lea în drumul lui spre Roma. Dar în acelaşi timp, ducele de Calabria, fratele lui Ferrand al Neapolului, îndreptă spre Roma o mare armată, pentru a apăra oraşul veşnic de invazia străină. Faptul îl încurajă pe Alexandru al VI-lea şi el respinse propunerile francezilor.

Aceste noutăţi le-am aflat de pe străzile Romei (m-am strecurat seara în haine de frînc, părînd un cetăţean de mîna a doua), le-am auzit prin cîrciumi, unde locuitorii Romei îşi împărtăşeau cele văzute, dădeau pe gît vreo două-trei căni de vin ieftin şi o porneau prin noapte, ca să se bucure de ea, de situaţia de interregn şi de spaima soldaţilor papei. Un oraş fără lege şi fără oameni ai legii — aşa era Roma în luna noiembrie a anului 1494.

La fel ca ucigaşul care se întoarce totdeauna la locul crimei, tot aşa nici eu nu puteam părăsi Roma înainte de a se fi clarificat situaţia. Îmi petreceam noaptea prin locuri necunoscute, vorbeam cu trecătorii întîmplători — într-un cuvînt, luam şi eu parte la vîltoarea asta în care intrase oraşul veşnic.

În zilele acelea am aflat că ducele de Calabria (oamenii din oastea lui erau tîlharii cei mai temuţi în oraş) făgăduise să apere Roma

de francezi, dacă pentru acest serviciu l-ar primi pe Djem sultan. Bineînțeles, Borgia a refuzat. Și atunci ducele și-a retras îndată oștile, care la plecarea lor au jefuit Roma în așa hal, cum probabil nu mai fusese prădată decît pe vremea barbarilor, acum o mie de ani. Dar asta nu l-a tulburat prea mult pe papă — Roma era Roma, iar Djem sultan a rămas, în ciuda tuturor acestor evenimente, în mîna lui Borgia.

S-au scurs alte zile în acest oraș lipsit de oamenii legii. În fiecare dintre ele veneau noi soli ai Franței — Carol al VIII-lea prefera să facă uz de mijloace blînde față de Sfîntul părinte, fiiind convins că victoriile lui sînt suficiente și că adepții lui de la Roma sînt foarte puternici, pentru a intra în oraș ca un eliberator. Iar Alexandru al VI-lea tergiversa mereu lucrurile — nu-i convenea de loc papei să-l cedeze pe Djem, asta era cauza.

Am părăsit Roma tocmai în aceste zile. Oricît aș fi fost eu de curios să văd cum se va termina toată povestea asta, mă temeam că regele Franței va institui un control foarte sever în oraș și în acest fel fuga mea va eșua. Într-o seară — era pe la mijlocul lui decembrie — m-am înhăitat și eu cu o ceată de jefuitori beți ; am făcut împreună cu ei ceea ce trebuia să fac, pentru ca să le semăn întru totul ; pe urmă ne-am încăierat cu straja de la Poarta Portese și am ieșit în afara orașului, ca să ne împărțim prada. Am profitat de faptul că acest lucru îi preocupa foarte mult și m-am retras ușor în întuneric, m-am ascuns după niște arbuști și am luat-o la goană — așa a fost fuga mea, chibzuită ani de-a rîndul. Totdeauna cînd te gîndești prea mult la ceva, aceasta se petrece tocmai în felul în care nu ți-a trecut vreodată prin minte.

Am mers tot de-a lungul malurilor Tibrului, căci voiam să ajung la mare. Pe urmă am colindat din port în port. Pînă ce am găsit o corabie destul de sigură (asta înseamnă destul de tîlhărească), au mai trecut încă două săptămîni. În fine, alaltăieri am găsit-o : era un vas care nu purta nici un pavilion și care lua apă dulce de undeva dinainte de Neapole.

Dacă spun că stăpînii ei sînt levantini — e la fel cum n-aș spune nimic. Cică transportau cedru — o corabie atît de mică nu putea să ducă o încărcătură de lemn de cedru. Ziceau că l-ar fi descărcat la Neapole, ca și cum acestui oraș, aflat sub directa amenințare a Franței, i-ar mai fi ars de negustorie. Plecau, chipurile, la Beirut — asta nu o mai neg, deoarece doar Dumnezeu singur știa încotro se îndrepta corabia pe care mă îmbarcasem și eu în schimbul tuturor

banilor de aur pe care îi aveam : cincisprezece ducați. Atîta aveam în mînă la plecare — plata mea pentru cincisprezece ani de slujbă la Djem sultan — cîte un ducat pe an.

I-am dat îndată căpitanului corăbiei, cerîndu-i totodată să mă caute bine, ca să vadă că nu mai am alții — nu voiam ca vreunul din ucigașii ăștia de pe vas să creadă că ar fi putut găsi la mine măcar un aspru ; m-ar fi ucis chiar și pentru el. Am primit în schimb îmbrăcăminte de-a noastră — purtată, desigur, cel puțin de încă doi inși, acum răposați, precum și făgăduiala că-mi vor da de mîncare în timpul călătoriei.

Iată-mă și levantin. Port din nou turban, e adevărat, destul de murdar, mi-am schimbat pantalonii mei strîmți de frînc cu niște șalvari strînși deasupra gleznei. De acolo în jos sînt gol, căci mergeam doar spre țări calde. Port un ilic, care cu ani înainte trebuie să fi fost albastru. Nu sînt european deghizat — sînt aproape acasă.

Acum două seri, pe cînd marinarii mîncau bulgur — de multe ori mie îmi dădeau o porție dublă — am luat din cui sazaua ce sta atîrnată deasupra paturilor. M-a trecut un fior și mai puternic decît atunci cînd am cîntat pentru prima oară în fața unor ascultători ; într-adevăr, nu mai făcusem asta de treisprezece ani. Țineam sazaua — un instrument lucrat de o mînă neîndemînatecă, fără nici un fel de podoabe pe ea ; mîngîiam strunele ușor, ca să nu sune cumva prea tare — mă temeam să nu fie dezacordat. Răscoleam prin adîncurile minții mele, să-mi adun cuvintele, dar ele parcă fugeau și în gît mi s-a pus un nod dureros. „Cuvintele mele ! m-am rugat eu de ele. Poeziile mele, cîntecele, gîndurile, bucuriile și tristețea mea ! Întoarceți-vă la mine, ca să mă întorc și eu împreună cu voi printre oameni !"

Cei din fața mea înghițeau de zor la bulgur. Fitilul cel mic din strachina cu untdelemn făcea mai mult fum decît lumină. Desigur, păream foarte caraghios în spatele acestor spinări zdravene, murdare, pe jumătate goale, de parcă aș fi fost înlăturat din cercul bărbaților, care munceau, scuipau și se grăbeau să ajungă undeva. Din nou scos din rîndul lumii. De astă dată pentru că mi se făcuse greață de bulgur.

Mîngîiam strunele instrumentului — nu, el o să mă ajute, sînt un om care mi-am ispășit pedeapsa, pentru că am părăsit lumea, iar Dumnezeul răzbunării este probabil și el sătul de suferințele mele ! Sîntem răsplătiți acum — și omenirea jignită, și eu, care am supărat-o, lipsind-o de un poet. „În numele lui Allah..." am șoptit eu invocator, căci așa își începe lucrul orice drept-credincios.

Sazaua sună cald sub degetele care parcă nu mai erau ale mele, şi nu cu glasul pe care i-l ştiam de ani de zile — era parcă un sunet străin, nepotrivit, mult prea înalt şi dur pentru vorbe ca acestea :

„Am întîlnit odinioară un bărbat de treabă, nebun de dragoste după o nobilă doamnă. Nu mai avea puteri să rabde, nu avea nici curajul să-şi mărturisească iubirea în faţa alesei sale. Oricît de mult îl certam, nu voia să renunţe la pasiunea lui nesocotită — ea îl stăpînea cu totul — de aceea el îmi răspunse :

«Chiar dacă m-ar străpunge cu o sabie ascuţită,
tot la picioarele ei voi sta.
N-am adăpost şi, dacă mă goneşte,
îl voi găsi şi-n umbra dispreţului ei...»"

Cu greu ajunse glasul meu la urechile marinarilor. Poate pentru că era foarte nesigur şi şovăielnic. Toată spaima mea se prefăcu deodată într-o rugă fierbinte ; nu mai cîntam, ci gemeam : „Oare nu mă auziţi ? Fraţilor, oamenilor ! Lăsaţi-mă să stau lîngă voi ! Vreau să mă întorc printre oameni !"

Unul cîte unul marinarii îşi ridicară ochii de la bulgurul din faţa lor. Întîi unul, pe urmă altul, pe urmă toţi îşi lăsară lingurile şi eu auzii aceste sunete : trac, trac, trac — în liniştea asta totală, deplină, în care nimeni nu mai respira. Marinarii mă priveau cu ochi aspri ; ca orice tîlhari, se temeau de vreo înşelătorie — şi este oare vreuna mai condamnabilă decît aceea de a o face pe poetul fără să fii într-adevăr ?

— Cum aşa ? vorbi pînă la urmă, cu o voce surdă, căpitanul lor. Eşti *şair* [1] ?

— Am fost.

— La şairi nu există am fost — înlătură el îndoielile sinceritătii mele. Dacă ai fost, înseamnă că eşti şi acum. De ce nu ne-ai spus ?

— Avea vreo importanţă ?

Căpitanul băgă mîna în buzunar şi numără zece galbeni.

— Cinci ducaţi costă drumul tău, nici un ban mai mult. Să fi spus că eşti şair.

— Nu vreau aurul ăsta, e blestemat.

— Aur blestemat nu există.

— Cu el plăteşte Baiazid han chinurile fratelui său Djem.

[1] Trubadur oriental.

Încrederea celor doisprezece tîlhari mă făcuse să am din nou şi eu încredere în toţi oamenii ; de aceea le-am spus foarte simplu cumplita mea taină, fără să mă tem de trădare.

— Djem, zici ? îşi încruntă fruntea căpitanul. Asta a fost odată, ca zăpada de acum un an. Cîţi dintre noi o mai ţin minte. Ia-ţi banii !

Iar dacă văzu că eu tot mai aveam de gînd să mă împotrivesc, îmi porunci :

— Ia-i ca să-mi cînţi cîntecul Lailei şi al lui Maginun. Ăsta-mi place cel mai mult.

Şi astfel am cîntat despre Laila şi Maginun. Am sărit unele versuri, căci le pierdusem pe drumul atît de lung care-l făcusem din Caramania şi pînă la Bourganeuf. „Da, dar ai uitat de căprioara aia... !" îmi aminti corsarul, căci omul plătise doar. Ceilalţi ascultau ; cît am cîntat — atîta. Se întinseseră pe paturile lor de lemn, care pe spate, care pe o parte şi se uitau la mine cu nişte ochi pe care nu-i mai văzusem pînă atunci. Arta le închisese gurile şi povestea acestei nesfîrşite iubiri îi purificase.

De atunci, pe lîngă bulgur începură să-mi dea şi peşte sărat ; nu mă mai luau cu ei ca să ajut la rostogolirea butoiului cînd trăgeam la mal după apă dulce. Le cîntam în fiecare seară, dar sînt sigur că dacă n-aş fi făcut-o o dată, nu m-ar fi silit — îşi dădeau seama ce înseamnă inspiraţia. Acum sazaua ascultă întru totul de degetele mele, o pot face să şoptească atunci cînd e vorba de întîmplări triste şi-mi poate înlocui glasul cînd mă simt obosit. Din nou sînt stăpînul ei şi al cuvintelor — nu îndrăznisem să mai sper.

Îndată ce tac, toţi marinarii adorm, de parcă le-aş fi dat să fumeze haşiş. Atunci ies afară pe punte. Nopţile sînt reci, iar cerul pare de nepătruns. Sîntem treji doar trei : marea, cîrmaciul şi cu mine. Cei doi îşi văd de treaba lor, iar eu stau cu privirile aţintite în întuneric. Mi se pare că ghicesc acea parte a cerului de unde va începe să plutească pe apele mării soarele. Răsăritul... Acasă... În ultimul timp, m-am obişnuit atît de mult cu minunile, încît pot s-o cred şi pe asta : mă întorc acasă !

Încă nu ştiu ce voi cînta prin pieţe şi prin porturi, dacă-mi vor fi de ajuns cîntecele despre Laila şi Maginun, gazelurile lui Hafiz, versurile din Şah-name[1] — cartea aceea atît de bogată, încît putea umple zilele unui cîntăreţ pînă la sfîrşitul vieţii lui ; propriile mele

[1] Şah-name (Cartea şahilor) cunoscuta epopee a poetului persan Firdousi (934—941—1020).

versuri scrise cîndva în Caramania... vreau — dar nu știu dacă voi mai găsi cuvinte și putere — să scriu un cîntec nou.

Un cîntec despre patrie și despre viața celui ce se află în surghiun, ăsta vreau să-l scriu — eu, care am socotit că n-am patrie și casa mea e întreaga lume ; cel care am gîndit că exilul e doar o simplă călătorie, o schimbare în spațiul ăsta fără sfîrșit. Am învățat însă altceva, cu prețul a treisprezece ani de viață ; asta vreau s-o las oamenilor. Vreau să le povestesc totul. Să-i previn, să știe și ei ce înseamnă să nu fii acasă.

„Lumea nu este numai mare — o să le cînt eu — lumea e și vrăjmașă. Ascunde-te de ea într-o patrie, într-un oraș, într-o casă ; ia-ți o bucată mică din lumea asta mare, ca s-o simți că-i a ta și să o încălzești ; găsește-ți o meserie, un alai de spahii, o treabă oarecare ; o femeie care să-ți nască copiii tăi. Ține-te bine de ceva, să nu te ia șuvoiul fără sfîrșit al vremii, vîltoarea fără margini a lumii. Alege-ți un adevăr care să fie al tău și în care să crezi."

Cam așa aș cînta eu oamenilor, de voi avea puteri. Atunci poate că va înceta să mă mai urmărească și Djem și marea lui singurătate. Cam nedrept am scris eu mai sus că am plătit cîntecul ăsta cu treisprezece ani. De fapt, l-a plătit Djem. Cu toată viața lui.

MĂRTURIA LUI NIKOLA DIN NICOSIA, FĂRĂ PROFESIE STABILĂ, ASUPRA CELOR PETRECUTE ÎN LUNA IANUARIE 1495 LA ANTALIA

Aș putea să vă spun ceva despre profesia asta a mea, instabilă, cum îi ziceți. Ea consta în faptul de a fi în slujba celor mari și, mai ales, a celor care plăteau bine. M-am născut în Cipru, dar nu-l socotesc drept patrie — patria îmi era întregul Levant, pe care-l cunoșteam ca pe buzunarul meu. Și tocmai în această calitate eram foarte căutat ; acum cred că e limpede. Cu toate că am murit bogat, pot afirma că rar și-a cîștigat banii cineva cu mai multă muncă și trecînd prin mai multe primejdii decît mine.

Ați mai întîlnit o dată numele meu în cazul Djem — în anul 1482 am fost prins la Veneția cu o scrisoare a lui Kaitbai către Djem sultan. Desigur, v-a făcut impresia faptul că nu m-au ucis și probabil că vi l-ați și explicat. Cu toate astea, voi repeta aici presupunerile dumneavoastră — am fost pus în libertate în schimbul jurămîntului că voi trece în serviciul Veneției, continuîndu-mi în același timp și slujba la Kaitbai. În legătură cu aceasta, trebuia deseori să am de-a face cu autoritățile turcești din Levant — Veneția își întreținea legăturile sale cu Baiazid prin oameni de felul meu, insista pentru păstrarea unui deplin secret în afaceri care erau binecunoscute străinătății — acțiunile ei de trădare, nu numai în cazul Djem, ci și în ceea ce privește lupta creștinilor împotriva Turciei.

Nu vă mai înșir aici toate greutățile prin care trece o slugă care lucrează la doi stăpîni — de zeci de ori viața îți atîrnă de un fir de păr, dar și primejdia asta, ca orice alt lucru, își are prețul ei : și eram plătit foarte bine.

În luna decembrie 1494, pe cînd mă aflam în Antalia — acesta este un port pe malul asiatic, în fața insulei Cipru — am primit vizita unui trimis secret. Am uitat să vă spun că totdeauna în lunile

martie, iulie, septembrie şi decembrie, trebuia să stau la Antalia, unde primeam porunci de la Veneţia, căci altfel m-ar fi găsit foarte greu — munca mea mă purta prin toate colţurile lumii.

Necunoscutul mă găsi la Abu-Bekir, gazda mea din Antalia. Era un frînc, de asta sînt sigur, cu toate că după port părea a fi levantin. Îndată ce l-am condus în odaia mea, mi-a cerut să depun pe masă toate armele ce le aveam asupră-mi. Ştiam că îndată după aceasta mă va căuta şi de aceea i-am împlinit porunca.

— În luna asta nu veţi mai apuca să primiţi porunci din partea Republicii — începu direct necunoscutul — Baiazid este în faţa porţilor ei. În schimb, vi se dă posibilitatea să lucraţi în slujba unei puteri mai mari decît Veneţia.

Nici n-am întrebat măcar de ce putere era vorba, astfel de întrebări nu se pun. Am schiţat o oarecare şovăială şi rezervă — am îndrugat că mă voi gîndi la această propunere.

— Preţul îl vom stabili pe urmă — mă înţelese repede necunoscutul. Vă previn, de altfel, că nu e prea mare, fiindcă treaba pe care o veţi face nu e de loc primejdioasă.

— Dumneavoastră veţi decide ! am zis eu printre dinţi. Pentru cel care plăteşte totdeauna misiunile noastre par foarte simple.

— Acum cinci săptămîni a fugit din Vatican un oarecare Saadi, un apropiat al lui Djem sultan. În învălmăşeala aceea ce domnea în zilele de care-ţi vorbesc la Roma, nimănui nu-i mai ardea de Saadi, cu toate că fuga lui a fost observată chiar în aceeaşi seară. Acum însă, cînd situaţia lui Alexandru al VI-lea este consolidată de tratatul lui cu francezii, numitul Saadi urmează să fie găsit. E uşor de înţeles că a plecat cu vreo misiune oarecare. În ultimii ani, Djem sultan a refuzat cu îndîrjire orice înţelegere cu puterile străine, ba de cîteva ori şi-a exprimat bucuria la auzul victoriilor lui Baiazid. Într-un cuvînt, s-a produs o schimbare între relaţiile dintre cei doi fraţi, asta e presupunerea noastră. Să fie oare aceasta doar o simplă toană a lui Djem ? Nu cumva — cu toată paza severă — a reuşit el să intre în legătură cu Baiazid han ? Sînt întrebări care îşi aşteaptă răspunsul.

Dar iată — continuă necunoscutul — Saadi fuge pe ascuns din Roma ; Saadi este un om cu mintea limpede, spre deosebire de Djem. Bănuim că veştile pe care trebuie să i le ducă lui Baiazid ar putea complica şi mai mult situaţia şi fără asta destul de grea, prin care trece Italia. Nu trebuie să-l lăsăm cu nici un preţ pe Saadi să ajungă la Baiazid. Mai mult chiar, trebuie să-l oprim de a intra în legătură cu autorităţile otomane din Levant.

— E uşor de spus ! Cînd şi unde va debarca la ţărm acest Saadi ? După ce semne să-l recunosc ? Îmi cereţi să găsesc acul în carul cu fîn.

— Dacă v-aş fi putut răspunde la aceste întrebări nu v-aş mai fi căutat, Nikola ! Dumneavoastră sînteţi cel mai bun cunoscător al tuturor porturilor din Levant, ştiţi şi cele mai întunecoase unghere ale lor. Găsiţi-l pe acest Saadi cît puteţi mai repede !

— Să-l găsesc pe Saadi şi să-l ucid — ce simplu ! Dar pot eu să fiu în acelaşi timp în douăzeci de locuri ?

— Nu vă complicaţi atîta misiunea, Nikola ! E iarnă, puţine corăbii mai străbat marea pe o vreme ca asta. Avem tot temeiul să credem că Saadi s-a îmbarcat pe o corabie de corsari — n-ar fi avut curajul să folosească vreuna turcească, italiană sau din Rodos. Iar corsarii preferă să tragă la Antalia, asta o ştiţi mai bine decît mine — la Antalia aproape că nu sînt autorităţi. De aceea vă cerem să cercetaţi tocmai acest port. Prin celelalte veţi trimite doar oamenii dumneavoastră. Bineînţeles avînd semnele de recunoaştere, pe care le veţi primi de la mine.

— Bine, să zicem că eu iau în grija mea Antalia. Şi pe urmă ?

— Tocmai pentru că aici se lucrează greu — bănuim că Saadi a fugit avînd asupra lui destui bani, ba, probabil, că mai contează şi pe alţii, prin urmare, va fi păzit — de aceea nu veţi lucra singur. Prezentaţi-vă autorităţilor osmane şi dezvăluiţi-le totul. Orice agă de prin locurile astea ar dori să se remarce, prinzîndu-l pe trimisul lui Djem. Daţi-le această posibilitate !

— Dar parcă dumneavoastră singur aţi spus că e foarte probabilă o înţelegere între cei doi fraţi şi, ca urmare, Saadi vine aici ca o persoană favorabilă sultanului Baiazid ?

— Asta o bănuim noi şi v-o spunem dumneavoastră. Dar de unde ar putea afla o asemenea întoarcere a relaţiilor dintre cei doi fraţi, de pildă, guvernatorul Antaliei ? Toată lumea ştie de ura de moarte dintre Baiazid şi Djem — bazaţi-vă pe asta !

— Ia ascultaţi-mă, stimabile — m-am hotărît eu să pun capăt acestei convorbiri — hai să terminăm odată cu minciunile acestea ! Dumneavoastră îmi cereţi să fac un lucru care mă va costa capul. Va trebui ca săptămîni întregi, însoţit de o strajă turcească, să cercetez toate cîrciumile şi toate bordeiele din oraş. Asta înseamnă că orice corsar cu capul pe umeri mă va lua drept un instrument al autorităţilor — şi ştiţi dumneavoastră, turcii nu sînt prea iubiţi aici la Antalia. Cu alte cuvinte, chiar dacă l-aş găsi pe acest Saadi, trei zile mai tîrziu orice corsar îmi va da capul jos de pe umeri — un

spion al turcilor mai puțin la Antalia. Iar dacă nu-l găsesc pe acest Saadi (ceea ce este și mai probabil), va trebui să dau seamă în fața autorităților : am știut că Saadi este aici, am știut și ce anume îl aduce la Antalia. Ia puneți mîna pe Nikola din Nicosia și dați-i vreo trei sute de toiege, ca să spună și restul pe care-l mai știe ! (Căci, fără îndoială, vor bănui că mai știu și altele.) Asta numiți dumneavoastră o misiune lipsită de primejdii ? Păi eu am nevastă în Cipru, am și trei copii cu ea, mai am una aici la Antalia, care mi-a făcut și ea doi copii. Vreți să rămînă orfani, asta vreți ?

— Pînă la urmă, orice om rămîne orfan, mă mîngîie necunoscutul. Întrebarea este : cu ce moștenire ?

— Să vorbim atunci cu toată chibzuiala despre moștenirea orfanilor mei, stimate domn !

Am vorbit. Recunosc, nu speram nici la jumătate din ceea ce am primit. Dacă mai țineam seama și de faptul că nu aveam două, ba chiar nici o singură nevastă (la meseria mea nici nu se poate), iar copiii mei — dacă există — sînt înșirați, sub nume străine, prin tot Levantul, atunci cîștigul meu ieșea de sută la sută. Numai să scap cu viață. „O să scapi — mi-am zis eu — ai trecut prin altele și mai grele !" Socoteam ca după aceea să părăsesc pentru totdeauna Antalia.

Iar dacă mă întrebați, părerea mea este că banii ăștia i-a plătit Papalitatea.

Pînă seara m-am și dus să-l văd pe turcul care era comandantul portului. Nu prea ieșea în lume, turcii erau de curînd la Antalia și nu se simțeau destul de siguri — lucru cu totul explicabil. După ce l-am asigurat de mii de ori de devotamentul meu, i-am împărtășit noutatea și dorința de a duce lucrurile pînă la capăt. Omul nu s-a îndoit nici o clipă măcar. Întîi, pentru că voia foarte mult să se remarce în fața sultanului și al doilea — turcii în general cred totul foarte ușor, ce vreți, un popor simplu. Comandantul mi-a dat șase ostași, iar eu am cerut să vină în haine schimbate ca să nu se vadă de departe că este vorba de o strajă.

În primul rînd am cercetat dacă zilele astea sosise vreo corabie la Antalia sau în porturile apropiate. Rezultatul a fost negativ. Furtunile, obișnuite în decembrie, stîncile de lîngă țărm și valurile mari îi speriau pe marinari și de aceea corăbiile așteptau ca marea să se liniștească.

Asta era bine. După socotelile mele, Saadi nu păsise încă pe pămîntul Asiei.

Singurul lucru de care m-am temut în acele zile era nerăbdarea mereu crescîndă a ostaşilor. Fuseseră scoşi din sălaşurile lor, unde îşi petreceau iarna la culcuş cald, aşa încît se înrăiau din zi în zi, pentru că îi purtam peste tot. Mi-era frică să nu-mi dea una în cap într-o seară, ca să termine totul, iar pe urmă să scornească vreo minciună, demnă de crezare.

Şi iată că la 26 decembrie, probabil cu două sau trei zile înainte ca subordonaţii mei să fi apucat să mă ucidă, unul dintre ei aduce vestea că la nord de Antalia a aruncat ancora o corabie care naviga fără pavilion. O părăsiseră doar opt oameni, ceilalţi rămăseseră s-o păzească de alţii ca şi dînşii. Bineînţeles, o porniseră spre oraş. Omul meu îi scăpase, pentru că asta nu-i treabă pe care s-o rezolve o minte de ostaş.

Nu-i nimic, în pămînt tot nu aveau să intre. Spre seară, am început să colindăm cîrciumile şi locurile unde se fuma haşiş. Dar dacă vi le spun aşa, simplu, să nu credeţi că şi treaba era simplă. Trebuia să fii gata la orice, să-ţi rişti chiar viaţa, ca să pătrunzi noaptea în vreun bordei unde fumau haşiş tîlharii ăştia ; nici cînd sînt treji nu-i bine să ai de-a face cu ei.

În acea primă seară, n-am putut descoperi pe nimeni, care să fi semănat cu Saadi. De altfel şi felul în care mi-a fost descris nu făcea două parale : un om de statură potrivită, nu prea voinic, cu faţă albă, cu părul şi ochii negri, fără barbă. Din trei oameni cum sînt pe la noi, unul se potriveşte cu cel pe care-l căutam. Puteam să-i achit pe toţi ? Şi pe ce mă bazam, rogu-vă ? Pe faptul că numitul Saadi nu se va fi travestit în marinar, soldat sau cerşetor ; or, era clar că omul nu avea să se trădeze, ci să se ascundă. Am început să mă simt un adevărat idiot că am înghiţit undiţa asta. Şi pe urmă : de ce Saadi ăsta trebuia neapărat să meargă într-o cîrciumă sau într-un loc unde se fumează haşiş. Cel mai cuminte pentru el ar fi fost să se ascundă undeva sub pămînt, pînă avea să găsească un cal sau o corabie care să-l ducă la Istambul. Trebuia să cercetez acum casă cu casă la Antalia ? Asta-mi rămînea de făcut ?

Firește, nu am împărtăşit aceste gînduri comandantului portului, ci i-am spus doar că am prins o urmă. Dar ce urmă, Dumnezeule ! Continuam în fiecare seară să umblu prin toate lupanarele Antaliei în speranţa că... Dar nimic. Era bine măcar că aveam o vreme foarte urîtă, aşa încît nu era de crezut că Saaadi ăsta să se hotărască s-o ia la drum. Avea să aştepte. Pe un timp atît de rău o altă corabie nu mai putea veni, prin urmare sosise sau cu asta de care vorbeam, sau de loc.

Ca orice om necăsătorit, luam masa de prînz afară, prin diferite birturi. Pe urmă mă duceam în altă parte de beam cafeaua — acasă nu aveam sobă, aşa că tremuram de frig şi aşteptam să se întunece prin cine ştie ce cafenele.

Şi într-o bună zi — Dumnezeu să binecuvînteze ziua asta ! tocmai într-una din cafenele, unde se încălzeau în jurul mangalului vreo douăzeci de oameni aşa ca mine, am auzit un şair. Era îmbrăcat în nişte haine uşoare, nu ca de iarnă, alb la faţă şi cu ochi negri. Şairul ăsta cînta acolo pentru ceea ce îi plătiseră — cîntă multă vreme. Ticăloşii ăia buni de spînzurătoare îl ascultau cu multă evlavie, aşa cum se întîmplă numai în Levant — musulmanii respectă foarte mult cuvîntul, fie el spus, fie el cîntat.

Ascultam şi eu — mai bine zis nu ascultam, ci adulmecam şi judecam : o fi oare posibil ? Dacă cineva vrea să folosească un poet pentru un lucru secret, atunci niciodată acesta nu se va purta ca un poet. Asta — în primul rînd. Al doilea : de ce să-şi aleagă pentru cîntecul său un loc atît de deschis — o cafenea în piaţa din faţa geamiei celei mari. Nu, probabil că aveam vedenii. În treburile astea ale noastre, tainice, cel mai important lucru este să nu arăţi ca tine însuţi, iar dacă n-ai încredere prea mare în arta ta de a te travesti, atunci mai bine să te ascunzi în gaură de şarpe.

Începusem să mă pregătesc de plecare. Se întuneca şi trebuia să-mi caut oamenii ca să pornesc iarăşi în cercetarea mea obişnuită. Nu mă prea grăbeam, deoarece afară era frig, bătea vîntul dinspre mare şi cădea o lapoviţă deasă. „Dacă şi asta mai e meserie !" îmi ziceam eu în gînd, pizmuindu-i pe aceşti douăzeci de inşi care aveau să asculte toată seara fel şi fel de poveşti la căldura mangalului.

Eram aproape de uşă şi-mi făceam socoteala încotro s-o apuc, cînd şairul începu să vorbească.

— Nu, prieteni, în seara asta nu voi cînta despre Rustem. L-aţi ascultat de atîtea ori. N-aţi vrea să auziţi un cîntec pe care nu l-am terminat încă ?

— Pentru lucrurile astea neterminate nimeni nu plăteşte — glumi unul din cei de faţă.

— Păi s-a şi plătit, răspunse încet şairul.

— Atunci dă-i drumul ! În timp ce cînţi, o să-i găseşti şi sfîrşitul.

— Nu, sfîrşitul i-l voi găsi foarte greu, prieteni. Voi nu v-aţi dat seama pînă acum că atunci cînd vorbeşti sincer, fără născociri şi înfloriturі, e totdeauna greu ? Parcă vorbele ne-ar fi fost date nu ca

să ne deschidem inima printr-însele, ci să ne-o ascundem... Şi totuşi — ascultaţi !

Ca să vă spun drept, cîntecul nu era frumos. Şairul repeta pe toate glasurile că se bucură că e aici, că în cele din urmă a ajuns acasă, că lucrul cel mai rău pe lume este surghiunul şi că dacă ai fost vreodată în starea asta, atunci nu mai poţi fi om, în sfîrşit, cam aşa ceva îi zicea el.

Mi-am dat seama că nu era nici pe placul celorlalţi din cafenea. Cui să-i pese de mai nu ştiu ce inimă care tînjeşte, care se jeleşte şi aşa mai departe. Oamenilor le place ca să audă în cîntec cît mai multe întîmplări. Dar era fără bani şi pe urmă şi şairul recunoscuse cinstit că mai avea de lucru la cîntecul ăsta, că nu-l terminase cu totul, aşa încît oamenii ascultau. Iar eu am început să cîntăresc lucrurile din nou.

Eram acum cu totul convins că omul ăsta nu era Saadi acela pe care-l căutam. Coincidenţele atît de mari mă făceau bănuitor însă. Nu numai că şairul recunoştea că e şair, dar cînta cîntece de astea, de surghiun. Cu alte cuvinte, zicea : Iată, eu vin din surghiun şi ard de dorinţa de a vă împărtăşi cît de groaznic este să fii departe de ţara ta.

„Aha ! m-a străbătut un gînd : aici este totuşi o cursă. Socoteau probabil că mă convinseseră de sosirea unui oarecare poet cu poruncă de la Djem, tocmai pentru a mă prezenta în faţa autorităţilor otomane arătîndu-le că sînt în slujba unor străini. Sigur că autorităţile aveau să mă omoare ; în acest fel, cineva avea să scape de mine, căci ştiu foarte bine, ceea ce este şi adevărat — slujeam în acelaşi timp la doi, ba şi la mai mulţi stăpîni.

„Va să zică, pe mine !" mi-am zis eu cu mînie şi spaimă. Situaţia era într-adevăr primejdioasă. Şi mă pregăteam tocmai să-mi iau tălpăşiţa, să nu le dau răgaz ăstora care puseseră treaba la cale s-o ducă pînă la capăt.

Am crăpat uşor uşa, vrînd să mă strecor neobservat, cînd şairul mi se adresă :

— De ce ne părăseşti, prietene ? Chiar atît de urît ţi se pare cîntecul meu ?

— Ah, de loc ! am zis eu cu totul tulburat. (Va să zică, ăsta ştia bine cine sînt şi ce caut, pregătindu-se să mă reţină acum, chipurile, cu vorbă frumoasă.) E un cîntec minunat, dar eu am treabă.

— Toţi avem treabă pe lumea asta — (Şairul se ridicase şi venea spre mine : acum va închide uşa şi va striga pe careva !) — toţi afară de poetul Saadi...

— Cine e ăsta ? am întrebat eu prosteşte. Era limpede — puseseră mîna pe mine.

— Cine ? Eu. De ce numai pe mine nu mă caută nimeni, de ce numai eu nu mă grăbesc să plec undeva ? Vezi, ăsta este surghiunul, prietene ! — eu l-am cîntat foarte neîndemînatec, îmi dau seama, dar ascultă vorba mea : surghiunul rupe toate legăturile dintre tine şi oameni...

Am rămas înmărmurit. Saadi !... Era de-a dreptul cu neputinţă să o recunoască aşa, fără să-l bată cineva, să alerge el singur în faţa morţii printr-o astfel de mărturisire. Dar, pe toţi dracii, ce voiau de la mine ?

— Tu eşti Saadi ? am încercat eu o cursă inutilă, doar pentru faptul că eram cu totul tulburat. Am auzit parcă undeva... nu-mi amintesc.

— Ai auzit de el în poveştile despre Djem sultan, nu-i aşa ? Da, eu sînt Saadi care a petrecut treisprezece ani de exil împreună cu stăpînul său. Am îndurat cît nu poate îndura nici un om, dar sînt iarăşi între ai mei. În sfîrşit !

Cum trebuia să-l înţeleg ? Mă uitam în jurul meu ca o fiară încolţită. O încăpere joasă, afumată, cu bănci goale pe lîngă pereţi ; cu un mangal care răspîndea o mică lumină roşie în seara cenuşie de iarnă ; vreo douăzeci de găligani, bărboşi, toţi buni de spînzurătoare, iar ăsta aici !... Ce se petrecea ? Stătea în faţa mea cu toate semnele ce-mi fuseseră descrise, îmi spunea numele pe care-l poartă, meseria pe care o are şi mi se mărturisea că venea după treisprezece ani de exil...

— Eh — am zis eu, năduşit cu totul de frică — prin ce poţi dovedi că tu eşti Saadi ăla ?

— La ce bun să dovedesc, prietene ? Nu vreau nici răsplată şi nici glorie pentru cele prin care am trecut. Iartă-mă că te-am oprit. Ştii — asta e din pricina durerii mele — mă tem că vreunul ca tine, care nu ştie ce înseamnă să trăieşti departe de ţara ta, ar putea să nu asculte cîntecul meu...

Rămăsese în faţa mea dus pe gînduri. Îmi făceam şi eu repede socoteala, în clipa asta scurtă care trebuia să hotărască totul : dar dacă este într-adevăr Saadi ? Ştiam şi eu, poeţii ăştia sînt cu capul în nori, un om ca dînsul avea să se laude şi să se vaite îndată ce va găsi pe unul care să-l asculte. Chiar aşa.

Ce ar fi să am şi norocul ăsta ! Şi pe urmă — ce-i dacă o să greşesc ? Omul a recunoscut singur că este Saadi şi eu am primit porunca

să-i fac de petrecanie tocmai acestuia. L-am găsit, gata ! Să nu se fi dat drept Saadi dacă nu era.

În clipa aceea am şi luat o hotărîre foarte curajoasă :

— N-ai vrea dumneata ca să-ţi audă cîntecul şi alţii ? Ce zici ? Aici, undeva aproape, la a doua stradă. Nu vrei să vii ?

Aşa cum sta, cu privirea dusă, se uită la mine. Ochii îi scînteiau, toată faţa (cu semnele pe care le ştiam) i se lumină deodată. Omul ăsta care îşi zicea Saadi (aveţi cuvîntul meu de onoare că nu numai în seara aceea, ci niciodată n-am crezut că şairul ăsta a fost Saadi), s-a îndreptat spre mangal, şi-a luat rămas bun de la adunătura aia de oameni şi şi-a luat sazaua.

— N-o să-ţi fie frig aşa, eşti îmbrăcat cam subţire ? i-am spus eu. Căci şi în meseria noastră există omenie.

— Nu, răspunse el. Să mergem.

Era nerăbdător. Iar eu nu aveam asupra mea nici un fel de armă, căci nu eram în timpul slujbei. De aceea, îndată ce coteam pe o uliţă pustie, trebuia să-l dobor cu pumnul. Mi-am adunat toate puterile (şairul mergea un pas înaintea mea) şi i-am dat una zdravănă de tot în spate. Deşi căzuse, am continuat să-l lovesc acolo unde ştiam, ca să nu-şi vină repede în fire. Pe urmă l-am cărat în spate, nu era prea greu (şi din acest punct de vedere descrierea se dovedise adevărată).

La Antalia asemenea lucruri nu sînt rare, aşa încît nu prea m-am ascuns. L-am dus în port, căci acolo sînt totdeauna oameni de strajă — îmi trebuiau doi martori. Împreună cu ei l-am băgat într-un sac, avînd grijă să punem şi o piatră înăuntru.

Dacă ar fi fost altă vreme — cald sau dimineaţa — l-am fi aruncat după toată regula, plecînd cu un caic încolo mai în larg. De fapt, asta n-are nici o importanţă, ţi-ajung şi doi arşini de apă. Dar în serile astea de iarnă, după cum am observat, faci totul fără plăcere. Aşa încît am dat de-a rostogolul sacul pînă la marginea schelei şi l-am răsturnat în apă.

De ce nu l-am dus întîi la comandantul portului, ca să-l recunoască şi să-l ia la întrebări ? Drept să vă spun, eram aproape sigur — atît cît poţi fi sigur în asemenea treburi — că şairul se prefăcea doar că este Saadi.

Da, aveţi dreptate : aşa a luat sfîrşit lunga întoarcere acasă a poetului Saadi !

MĂRTURIA LUI ANTOINE DE GIMELLE, COMANDANTUL STRĂJII PUSE DE REGELE FRANȚEI PENTRU PAZA LUI DJEM SULTAN, ASUPRA CELOR PETRECUTE ÎN LUNA NOIEMBRIE A ANULUI 1494 ȘI PÎNĂ ÎN LUNA FEBRUARIE A ANULUI 1495

Dumneavoastră ați auzit cum am prevăzut că eu voi fi acela care va ocupa această slujbă, îndată ce stăpînul meu îl va primi pe Djem sultan de la Alexandru al VI-lea Borgia. Nu mă îndoiam : regele Carol al VIII-lea nu putea să nu învingă. Prea tare fusese sfîșiată Italia de războaie interne, prea mulți oameni vînduți erau printre conducătorii ei și prea grea era viața poporului. Mă întrebați cu ce drept amestec în cazul Djem cuvîntul popor ? Vă rog să mă iertați, dar a fost întrebuințat și în cazuri mult mai urîte.

Și cum vă spuneam, regele meu a intrat în Roma la 31 decembrie 1494, doar cu o oră înainte de miezul nopții. Stelele îi preziseră mari succese în acest an și de aceea se grăbea să-l obțină și pe cel din urmă — pe cel mai mare — pe Djem, încă în același an norocos.

Vulpea aia bătrînă, Alexandru al VI-lea, își atinse scopul. El îl sili pe regele meu să ia Roma prin forță, pentru a fi blamat de întreaga creștinătate apuseană. Aceasta îl mai obliga să facă și altceva : să se poarte extrem de amabil cu papa însuși, o dată ce îi luase capitala prin forță. Regele Carol își dădea seama de calculele astea subtile și înadins nu-și părăsi timp de două săptămîni palatul pe care-l ocupa. Trăsese la palatul San Marco. Aștepta un sol de la Alexandru. Dar și papa o făcea pe îmbufnatul — voia să i se ceară scuze. Pînă la urmă, soli am trimis noi.

Tratativele dintre Alexandru Borgia și rege au durat alte două săptămîni. În toate problemele tratatului (Carol lua în mod legal Neapolul, ținea garnizoane în șase cetăți de-ale papei și conducea expediția împotriva Turciei), cele două părți s-au înțeles doar în două ceasuri. Mai rămînea însă ceva : Djem ! Cît a mai dat de lucru Djem cardinalilor și marilor noștri demnitari !

Da, este adevărat, nu Djem ! Carol al VIII-lea nici nu-l văzuse ; de fapt, papa a fost cel care ne-a dat de lucru. El a cerut pentru Djem sultan, auziți și dumneavoastră ce : Întîi — cinci sute de mii de ducați drept zălog. Al doilea — șaizeci de nobili francezi — tot ca zălog. Al treilea — Djem să fie menținut în granițele statului papal, chiar dacă avea să fie păzit de soldații regelui Franței. Și, în sfîrșit, al patrulea — să fie redat papei după șase luni de zile. În aceeași zi, aveam să ne primim înapoi banii, nobilii puși zălog și multă sănătate.

După părerea tuturor francezilor ca și după aceea a adepților lor din Italia, regele meu ar fi trebuit să fie bolnav la minte ca să primească asemenea condiții în urma strălucitelor noastre victorii. Dar închipuiți-vă : Carol al VIII-lea le primi.

— Djem sultan se află încă în fortăreața Sant' Angelo, zise el în fața Consiliului. Cu alte cuvinte, în mîna papei. Dacă noi vom prelungi încă tratativele în legătură cu Djem și Alexandru nu va căpăta în schimb nici un fel de avantaje, el ar putea să-l omoare pe turc, lipsind astfel de sens victoriile noastre. Cu orice preț — subliniez ! — cu orice preț, trebuie să-l obținem pe Djem viu. Vedeți și dumneavoastră : Europa e alarmată din cauza expansiunii noastre. S-ar putea ca într-o săptămînă să ne atace din spate Germania, Britania. Cu ce vom obține o pace onorabilă, dacă nu-l vom avea ca schimb pe Djem ?

Ceea ce spuse regele în legătură cu prețul ridică din nou proteste : s-ar fi putut aștepta — ziceau unii. Regele însă era neînduplecat — într-adevăr, se temea să nu primească un adevărat cadavru, în locul unui cadavru viu.

— Djem trăiește în Apus de treisprezece ani, Majestatea-voastră ! îi amintiră unii. Ce vă face să vă temeți de viața lui tocmai acum ?

Atunci Carol al VIII-lea prezentă în fața Consiliului scrisorile găsite la un oarecare Hiusein bei. Douăsprezece scrisori, întreaga corespondență dintre Alexandru al VI-lea și Baiazid în legătură cu „rezolvarea definitivă a cazului Djem".

Cred că vă dați seama și fără ajutorul meu în ce consta o asemenea rezolvare definitivă. Corespondența începea cu știrea (transmisă personal de către Borgia), că regele Carol al VIII-lea venise în Italia ca să-l ia pe Djem și să-i încredințeze comanda unei mari expediții. Papa respectase pînă acum obligațiile care și le asumase față de Baiazid, dar francezii nu considerau că trebuie s-o facă — venise vremea cînd o himeră, de care se vorbise zece ani, avea să se transforme în faptă : marea expediție cruciată. În această scrisoare a sa, Sfîntul părinte părea teribil de speriat de o asemenea întoarcere a

evenimentelor, ca şi cum ar fi fost el însuşi un adevărat mahomedan. Mai departe, Borgia arăta că rezistenţa Papalităţii împotriva Franţei cerea mijloace uriaşe şi insista să primească avans suma hotărîtă pentru întreţinerea lui Djem pe cinci ani. Banii aceştia ar fi asigurat menţinerea lui Djem la Roma, deoarece oraşul însuşi putea astfel rezista.

Răspunsul lui Baiazid era foarte rezervat. Sultanul aproape ordona Papalităţii să-l numească episcop de Arles pe Niccolo Cibo (dacă observaţi bine, Baiazid începuse să numească episcopi creştini), deoarece adusese nepreţuite servicii în cazul Djem. (Adică, sub nasul Papalităţii, unii clerici se aflau în serviciul Turciei). Baiazid tăcea în ceea ce priveşte trimiterea sumei reprezentînd întreţinerea pe cinci ani a lui Djem, exprimîndu-şi doar dorinţa ca fratele său să nu părăsească Roma.

De aceea, scrisoarea următoare a lui Alexandru al VIII-lea era disperată — o scrisese în timp ce regele meu se afla la Florenţa. Papa se văita că regele Carol al VIII-lea era la porţile Romei şi doar o minune ar mai putea salva Papalitatea şi Turcia (observaţi, vă rog, unitatea de gîndire între Vatican şi Turcia !) Trimiterea sumei necesare întreţinerii lui Djem pe cinci ani — se plîngea Alexandru al VI-lea — sau expediţia cruciată.

Următorul răspuns al lui Baiazid han era scris în latineşte, în cea mai desăvîrşită limbă latină şi — după cum ne asigura trimisul său pe care-l prinsesem — sultanul îl scrisese personal, ca să arate astfel că nu este un barbar. În această desăvîrşită limbă latină, Baiazid refuza să mai fie o păpuşă în acest joc, care pînă la urmă ajunsese să-l plictisească. Oştile lui erau învingătoare — declara el — şi perspectivele unei cruciate nu-l alarmau de loc. Abia aştepta o asemenea campanie, deoarece îşi pierduse răbdarea şi, de altfel, şi lumea se plictisise de toate ameninţările şi minciunile astea. O ultimă posibilitate îi oferea Baiazid han lui Alexandru Borgia ca să cîştige şi el un ban, să nu rămînă cu buzele umflate : „Dat fiind că fratele meu urmează să moară mai curînd sau mai tîrziu şi dat fiind că viaţa lui printre necredincioşi este pentru dînsul o suferinţă mai mare decît chinurile iadului, Sanctitatea voastră l-ar putea scăpa de aceste chinuri ce ar mai dura încă mulţi ani, îngăduindu-i să treacă într-o lume mai bună şi mai dreaptă. Dacă Sanctitatea-voastră dă dovadă de această milă faţă de nenorocitul meu frate, predîndu-mi cadavrul său în oricare port aflat sub stăpînire otomană, aducătorii lui vor primi trei sute de mii de ducaţi bani gheaţă şi înalta mea mulţumire."

N am apucat niciodată o liniște mai rău prevestitoare decît aceea care a urmat lecturii acestor scrisori.

Vedeți : în Consiliu eram treizeci de nobili și fiecare era amestecat, mai mult sau mai puțin, în cazul Djem. Treisprezece ani de zile fusese discutat acest caz în rîndurile noastre. Se vorbise de amploarea pe care ar fi putut-o lua, de foloasele sau de primejdiile pe care le aducea. Fiecare dintre noi, cei treizeci de nobili, avea, în ceea ce îl privea, sau, dacă vreți, pe conștiința sa, destule. Acesta era secolul al cincisprezecelea ; nu putea semăna în nici un caz cu o mînăstire de călugărițe. Dar ceea ce auzisem cu cîteva clipe mai înainte depășea chiar secolul al cincisprezecelea, cu familiile Borgia și Medici, cu Savonarola, Inchiziția, Machiavelli — depășea închipuirea omenească ! Sultanul celui mai mare imperiu propunea locțiitorului lui Christos pe pămînt un bacșiș gras pentru ca să ucidă.

Nu ! M-am exprimat prea palid, ba și lipsit de precizie. Islamul — cea mai mare primejdie ce amenința civilizația apuseană — propunea Apusului, în persoana conducătorului său spiritual, să lase armele jos contra sumei de trei sute de mii de ducați.

Nu ! Și dacă mă exprim astfel e tot puțin. În acest caz, dacă dumneavoastră găsiți cuvinte mai potrivite, apreciați situația așa cum merită.

Iar noi tăceam în ceasul acela, de parcă s-ar fi crăpat o ușă și am fi putut privi în infern. Aveam impresia că sîntem martori la sinuciderea unei întregi lumi.

După toate cele ce ați auzit, este de prisos să vă mai conving că Alexandru Borgia a primit propunerea lui Baiazid — (între altele, pot să vă spun că n-am cuvinte să exprim nici repulsia cu care regele a rostit aceste cuvinte).

Și astfel totul devenea foarte limpede : ori îl vom obține pe Djem sultan imediat, ori va pluti, bine pus la sare, spre cine știe ce port din Levant. Ca urmare, am fost de acord cu condițiile papei. Nu socoteam să le respectăm, căci știam că nici Borgia nu le va respecta pe ale noastre. În consecință, am sacrificat cinci sute de mii de galbeni și șaizeci de nobili francezi, pentru o pace utilă întregii Europe.

La șaisprezece ianuarie — după ce am depus aurul și am predat oamenii puși zălog — s-a schimbat straja ce sta de pază la Djem sultan. Eu am fost acela care, în fruntea a două sute de cavaleri, am intrat în fortăreața Sant' Angelo. Lunga și primejdioasa mea slujbă, ca reprezentant al Franței la Vatican, îmi dădea acest drept.

Soldații papei au lăsat în jos podul și am trecut spre fortăreață pe scîndurile ferecate cu fier. Mergeam împreună cu oamenii mei

şi mă gîndeam : „E bine că intrăm aici, dar va fi şi mai bine dacă vom ieşi !“ Deoarece podul s-a ridicat îndată după trecerea noastră. Noi eram de strajă la apartamentele lui Djem ; soldaţii papei păzeau întreaga fortăreaţă. Asta semăna foarte mult cu o capcană. Mă mîngîia doar faptul că dincolo de soldaţii papei se aflau iarăşi ai noştri — întreaga Romă era în mîinile francezilor.

Pe Djem însuşi l-am găsit aşa cum îl lăsasem cu două luni în urmă. Şedea lîngă cămin, moţăind, cu lumînarea stinsă. Îmi repugna pînă şi gîndul că-mi voi împărţi zilele cu dînsul ; căci nu sînt un sarazin oarecare, nu sînt Saadi, ca să nu mă impresioneze o asemenea privelişte ; asistam la toate prînzurile şi cinele lui Djem şi urmăream pe cel care gusta mîncarea şi băutura ce i se aducea — ne temeam doar să nu fie otrăvit. Uneori, turcul se întorcea spre mine şi vorbea ; din cuvintele lui n-am desluşit nimic, afară doar de unul singur „Saadi“. Era clar că mă lua drept fosta lui slugă. Ştiam slujba lui Saadi, nu degeaba petrecusem cu el şase ani de zile, de aceea puteam să-i fac faţă şi fără tîlmaci. De altfel, era foarte simplu : sultanul voia fie luleaua, fie să-i aştern şi să-l învelesc, la culcare. Al treilea lucru nu mai exista.

Slujba mea în serviciul lui Djem la Sant'Angelo a durat doar zece zile, dar, vă încredinţez, am încercat toate sentimentele care îl vor fi tulburat pe Saadi — asta în cazul cînd sarazinii sînt capabili de sentimente : o nemărginită plictiseală, teama că undeva curge adevărata viaţă, iar tu stai aici în afara ei, şi, mai ales, o cumplită repulsie. Eu, fiul de douăzeci şi opt de ani al unei familii onorabile, om cu posibilităţi şi viitor, îmi pierdeam vremea aici, în slujba unei fiinţe ce se afla într-o stare aproape animalică ! „De l-ar otrăvi odată !“ — mă surprindeam adesea că gîndesc, uitînd că voi plăti scump moartea lui Djem sultan. O gîndeam nu numai cu ură. Într-adevăr, oare Baiazid mintea cu totul atunci cînd spunea că dorea izbăvirea fratelui său de viaţă ?

Din fericire, nu mi-au dat răgaz pentru asemenea cugetări. La şase februarie, regele meu a părăsit Roma pentru a merge să cucerească Neapolul. Deoarece se temea că Alexandru Borgia va pune îndată mîna pe fructul cel mai de preţ al victoriilor noastre — pe Djem — Carol al VIII-lea a hotărît să-l ducă pretutindeni cu sine. Şi asta sub o pază foarte puternică.

Merita să-l vedeţi pe turc, atunci cînd l-am pregătit pentru drum. De ani de zile Djem nu-şi mai părăsise odaia şi nu mai îmbrăcase o haină mai acătării. Cel mai greu lucru a fost să-l încălţăm — picioarele i se umflaseră atît de mult, încît slugile au trebuit să schimbe

patru perechi de cizme, pînă să găsească ceva potrivit. Am reuşit să punem pe el o şubă din blană de lup cu glugă. (Şubred cum era, ne temeam să nu răcească !) Pe urmă am socotit că şi asta poate să fie prea puţin. M-am uitat în jurul meu — n-am văzut nimic. Atunci am tras pătura de pe pat şi i-am pus-o şi pe asta pe umeri.

L-am scos. Paşii noştri răsunau prin coridoarele adînci ale fortăreţei, ca nişte paşi de soldaţi. Printre ei se auzea un tîrşîit lung ; turcul îşi tîra foarte anevoie cizmoaiele lui noi şi grele.

Afară erau mulţi din armata noastră. Am format rîndurile în aşteptarea regelui. Se vedea, după tot ceea ce se petrecea în jurul nostru, că regele Carol al VIII-lea voia să dea toate onorurile oaspetelui său. Iar noi, în timp ce-l aşteptam, ne uitam la Djem sultan.

Sta şi el aşa, cu barba sprijinită în piept. Părea că nu observă nimic şi pe nimeni. Pătura aceea de lînă îi căzuse de pe unul din umeri şi capătul ei ajunsese în noroiul de jos. Mi-am permis să i-o ridic şi l-am învelit bine — cu toată sila mea, mă simţeam parcă răspunzător de sănătatea lui. Dîndu-şi seama de acest lucru, turcul îşi ridică uşor capul. Un singur ochi mă privea nelămurit. Sau iscoditor : „A ?“ — parcă aşa întreba acest ochi obosit, tulbure.

— Plecăm în campanie, Înălţimea-voastră, în campanie, la război ! O să conduceţi oştile noastre, împreună cu regele Franţei !

Vorbeam foarte tare, cu toate că era de prisos, şi, desigur, gesticulînd — aşa cum vorbeşti unui surd. Djem clătină din cap : voia să spună că nu mă înţelege sau că îi este totuna. Pe urmă îşi lăsă iarăşi capul în jos, respirînd greu.

În vremea asta fanfarele răsunară. Pretutindeni fluturau steaguri cu blazoane, nobilimea franceză îşi saluta regele. Printre trîmbiţaşii înşiraţi pe podul mobil, apăru Carol al VIII-lea. Pe aceea vreme stăpînul nostru era încă foarte tînăr, avea vreo douăzeci de ani, iar viaţa de campanie din Italia îi înviorase puţin faţa palidă, puţin bolnăvicioasă. Cu multă demnitate, dar şi fără să-şi ascundă curiozitatea, regele Carol se îndreptă spre noi.

— Trăiască regele ! strigau cavalerii.

Carol salută, iar pomponul de pene roşii de pe coiful său se legăna uşor ca o mică flacără în lumina cenuşie a lui februarie. Acei cardinali care erau adepţi ai Franţei îl urmau cu suitele lor — Carol trecea doar drept elberatorul Romei.

Puţin încurcat de înfăţişarea stranie a aliatului său, regele căuta cu ochii, parcă, un sfat. Cardinalul de Saint Denis (el răspundea de Djem) şopti ceva Majestăţii-sale şi Carol descălecă. Chemară un tîlmaci.

— Sînt fericit să vă primesc în orașul sfînt, frate al meu ! traduse acesta. Dumnezeu să ne ajute în măreața noastră operă ! Astăzi victorioasa armată franceză sub comanda mea și a dumneavoastră pornește spre Neapole !

Djem se uita la rege, pe sub sprîncene, ca un animal speriat pe care l-ai scos din vizuina lui. Am văzut că voia să dea înapoi, dar renunță la acest efort și trupul său greoi se legănă cu totul. M-am temut să nu cadă de pe cal și m-am grăbit să-l sprijin. Djem mormăia ceva, dar tîlmaciul înțelese și traduse :

— Înălțimea-sa spune că este prizonier, numai prizonier. Zice că puteți să-l duceți unde voiți, deoarece nu vă poate împiedica.

Traducătorul făcuse o gafă ; am văzut cum regele se îmbujorà puternic la față. Desigur, din cauza jignirii — oare așa se vorbește cu un rege, mai ales cu unul victorios ? Carol al VIII-lea se învîrti pe călcîie și dădu cîteva porunci. În spatele său, Djem sultanul continua să stea tot așa.

Acum pătura îi căzuse de pe amîndoi umerii.

După părerea mea, cel mai bun lucru pe care-l puteam face era să-l urcăm într-o caretă. Dar regele ținea neapărat ca Djem să conducă într-adevăr campania. Atît de mult se vorbise în Italia și în toată lumea de această expediție cruciată, încît Carol voia să arate că o și începuse. Chiar dacă era cu totul conștient că va rămîne doar la acest început — sau poate nici la atît, pentru că se vorbea tot mai mult de o alianță între puterile europene, conduse din umbră de Alexandru Borgia, împotriva Franței. Într-un cuvînt, trebuia să cucerim Neapolul foarte repede și să ne întoarcem acasă, ca să apărăm Franța.

Și astfel Djem călărea acum în dreapta lui Carol al VIII-lea. Umezeala iernii îl făcea să se strîngă cît mai mult în învelitorile lui (în afară de pătura pe care i-o pusesem eu, îi mai dăduseră vreo cîteva). Călăream cît mai în preajma lui așa cum mi se poruncise, deoarece Djem ar fi putut să alunece din șa. Bine că nu s-a întîmplat, căci nu l-aș fi putut ține — era foarte greu.

O mare mulțime de oameni ne conduse pe străzile Romei, căci regele împărțise alimente pentru locuitorii orașului înfometat. Cînd ajunserăm mai departe, pe malul Tibrului, mulțimea se rări — spectacolul se terminase și fiecare se grăbea să ajungă undeva la căldură. Noi însă am mers călare toată ziua. Ba și a doua și a treia zi. Am poposit în diferite mici cetăți — Valmontone, Castel Fiorentino, Verolli și Dumnezeu le mai știe ! Încă din prima seară m-au anunțat că trebuia să-i duc lui Djem niște hîrtii ca să le semneze. Mi-am

aruncat ochii pe ele. Erau scrisori adresate episcopilor din Dalmația și unor vlădici din ținuturile locuite de greci și de slavi. Prin ele Djem sultan îi îndemna să se răscoale, deoarece venea și el în fruntea unor oști nenumărate. La începutul lui martie — se spunea în scrisori — armatele creștine aliate aveau să treacă dincolo de mare. Creștinii robiți trebuia să le primească ca pe niște oști eliberatoare, ridicîndu-se pînă la unul împotriva stăpînirii mahomedane !

„Peste o lună de zile o să fim în Franța, gîndeam eu. Regele încearcă să-i facă mici necazuri lui Baiazid, deoarece îl bănuiește că s-a aliat și el cu Borgia. Bine gîndit !"

I-am dus hîrtiile lui Djem. L-am găsit stînd tot așa, nemișcat, în fața căminului dintr-o odaie oarecare — după cît mi se pare, era aceea în care fuseseră găzduiți pînă atunci soldații ce păziseră cetatea de la Valmontone. I-am pus foile de hîrtie pe genunchi. Djem nu făcu nici o mișcare. Am observat că respira nefiresc de tare. Cum să-i spun ? Am muiat pana în cerneală, am luat mîna lui Djem și i-am pus-o între degete.

— Aici, Înălțimea-voastră ! i-am arătat eu locul alb. Semnați, vă rog ! Așa, am mînuit eu pana, ca și cum aș fi scris.

— Saadi ! îmi suflă el singurul cuvînt pe care-l înțelegeam amîndoi.

— Nu mai e Saadi al dumneavoastră ! am strigat eu. Să-l ia dracu și pe Saadi și pe aceia care v-au lăsat pe capul meu ! Maurul dracului ! Vită ce ești ! Sem-nea-ză-te !

Și închipuiți-vă, a priceput. Foarte strîmb, ca un om beat, înșiră niște linii întortocheate, jos, pe prima foaie, apoi pe a doua. Pe urmă pana îi căzu din mînă. Spunea ceva, foarte agitat, parcă era zguduit de febră.

I-am luat din nou mîna, i-am desfăcut degetele și m-am chinuit să-i pun iarăși pana între ele. Deodată am tresărit : grozav ardea mîna asta !

Am sărit ca mușcat de șarpe : turcului îi este rău ! Ce se întîmplă cu mine, dacă crapă ? I-am pus mîna pe fruntea udă de o sudoare rece, și apoi, cu multă scîrbă, am băgat-o chiar la pieptul lui. Ardea foarte tare. Și cum se mai zbuciuma sub degetele mele, neregulat, cu o disperare nebună și apoi ușor, înăbușit inima lui Djem !

— Să vină straja ! am strigat eu, alergînd prin coridoarele necunoscute, pînă ce m-am izbit de unul, nu-mi mai amintesc cine era. Dați alarma ! Djem sultan se simte rău !

Am văzut ca prin ceață cum se adunau cu toții. M-am temut să nu vină și regele, dar pe urmă am aflat că se culcase. Cîțiva inși au

ridicat corpul care devenise acum şi mai greu al sultanului şi l-au întins pe pat. Djem era de nerecunoscut. Cu faţa roşie, ba chiar vînătă, lucind de sudoare, căuta parcă să soarbă aerul, cu înghiţituri ca pe ceva vîscos.

— Să vină doctorul ! am auzit eu glasuri speriate. Unul dădu fuga afară, cîţiva îl urmară, alţii intrară. Cît despre mine, mă gîndeam doar la ce mă aştepta pentru că nu reuşisem să-l păzesc pe omul care costa cei mai mulţi bani pe pămîntul ăsta.

Doctorul veni după un ceas, îl aduseseră din oraş. Îi scoase pe toţi din cameră, afară de mine — voia să-i descriu simptomele bolii. După cîte mi-amintesc, i-am spus eu ceva, dar totul mi se învîrtea în faţa ochilor. De undeva de departe am auzit glasul doctorului :

— Simptom de otrăvire cu o otravă care a lucrat lent. Cineva a făcut cheltuieli foarte mari ; otrava asta este cu totul rară, se aduce din Orientul îndepărtat. De aceea şi costă nişte sume nemaiauzite — doctorul vorbea, de parcă era mulţumit de cunoştinţele lui.

— Oh, în ceea ce priveşte banii — am răspuns eu — nu vă neliniştiţi ! A avut cine să-i plătească.

Ne aflam, desigur, amîndoi, în faţa unei crime săvîrşite de un necunoscut ; eram nişte martori cu totul străini de ea. La început, discuţia noastră, s-a legat greu, pe urmă a început să meargă mai uşor. Doctorul mă ruga ca numele lui să rămînă în umbră, se temea de acel necunoscut — desigur, nu putea fi un oarecare, nu-i aşa ? Eu i-am făgăduit, dar mă gîndeam că ar fi şi mai bine să-l arestez, sau să-l ucid chiar, deoarece eram mai mult ca sigur că regele va ascunde boala lui Djem. Mai bine zis — moartea lui. Venise la un timp foarte nepotrivit pentru interesele Franţei.

I-am spus să mă aştepte, ca să-i plătesc. Am ieşit şi am chemat străjile. Doctorul dispăruse ca fumul. Desigur, cunoştea fortăreaţa asta mult mai demult decît mine. „Din ce în ce mai rău !" mi-am zis. Mîine aveau să mă întrebe unde e doctorul.

Mi-am petrecut toată noaptea aia împreună cu Djem sultan. Cu toată frica, simţeam o uşurare : în sfîrşit, scăpam şi eu de el, scăpa şi lumea de atîtea calcule pline de lăcomie, de temeri şi mari remuşcări. Regele se va întoarce imediat în Franţa, pentru că nu va mai avea acum cu ce să cumpere şi să-şi ameninţe duşmanii. O să mă întorc şi eu, Antoine, în Bretania mea, unde probabil că m-au uitat — lipsesc doar de şase ani de zile ! Şi, în definitiv, pentru ce ? Cui îi erau necesare toate aceste minciuni, rivalităţi, întreceri şi supralicitări ? Cine a cîştigat şi cine a pierdut în cazul Djem ?

Nimeni, îndrăznesc eu să spun. Baiazid han a rămas sultan, şi ar fi domnit liniştit chiar dacă n-ar fi făcut cheltuielile astea nebuneşti ; Kaitbai a pierdut în războiul împotriva sultanului atîta teritoriu cît ar fi pierdut şi fără să-l fi ajutat pe Djem ; turcii au cucerit tot atîtea regiuni din Balcani şi din Ungaria, cîte ar fi cucerit şi dacă n-ar fi fost ameninţaţi cu Djem ; regele meu trebuia să se întoarcă în Franţa, de unde plecase, punînd capăt speranţelor sale ambiţioase. Borgia, d'Aubusson ? Şi ei au risipit, ca să cumpere atîţia nobili, episcopi şi cardinali, să plătească spioni şi oameni de pază aproape tot atît, cît au primit de la Baiazid pentru a-l ţine întemniţat pe Djem.

„Cui e necesară deşertăciunea noastră, Doamne ? îmi ziceam eu în sinea mea. Dacă n-ar fi fost ea, acum aş fi fost acasă, în Bretania, aş fi avut copii mari şi mi-aş fi croit un drum în viaţă. ... Oare de ce-l chinuim pe altul, cînd prin asta nu putem fi mai fericiţi ?..." Djem n-a murit la Valmontone, nici la Castel Fiorentino, nici chiar la Verolli. Acum, într-adevăr, zăcea într-o căruţă, deoarece careta nu mai ajuta la nimic — Djem nu se putea îndoi ca să intre într-însa. Încet, seară de seară mai mult, el amorţea ca o bucată de lemn. Fălcile îi erau atît de înţepenite, încît nu puteam băga lingura ca să-i dau antidotul, nu-i puteam da apă să bea. În patru zile turcul se topi atît de mult, încît mi se părea că din el curgea nu sudoare, ci grăsime lichidă. Pielea lui galbenă-cenuşie se zbîrci, făcînd cute adînci şi roşii din cauza febrei. Acum Djem părea un om de cel puţin cincizeci de ani. Se zicea că ar fi avut treizeci şi cinci.

Noaptea îl vegheam eu (regele ţinea boala lui Djem în cel mai deplin secret şi nu admitea să-l păzească altul), cu capul greu cu ochi lăcrămînd după un ceas de somn. Tot mai des mă gîndeam la cuvintele care-mi păruseră monstruoase acum o lună : „Ar fi bine să fie izbăvit fratele meu de această viaţă şi să treacă într-o lume mai bună şi mai dreaptă ! „Să treacă ! repetam eu. Să treacă, dar s-o facă mai repede !

Djem muri la Neapole — locul ultimei noastre victorii din Italia — în palatul pe care-l părăsise cu o zi înainte Alfonso, fiul lui Ferrand. Amară victorie ! Carol al VIII-lea ştia că nu-i va aduce nimic — la nord se adunau nori negri, aşteptam ca nemţii să intre în orice clipă în Franţa şi s-o silească să părăsească cuceririle ei obţinute atît de uşor. Regele meu ceru să fie încoronat şi ca rege al Neapolului, dar Alexandru al VI-lea n-a vrut s-o facă — papa nădăjduia în ceva foarte apropiat.

Poate că eu eram singurul care știam ce anume nădăjduia papa : să moară Djem. Aceasta se produse în seara de 25 februarie, în timp ce pe străzile orașului mulțimea saluta pe noul învingător, iar învingătorul era într-o dispoziție îngrozitoare — în cel mult o săptămînă trebuia să plecăm repede din Neapole, dacă nu voiam să ni se taie drumul.

Djem se stinse atît de ușor, încît nici nu mi-am dat seama. Mă dusesem la fereastră, să mă uit la focurile de artificii și să aud surlele și tobele. Jos, în grădinile palatului țîșneau flăcări multicolore. Se ridicau în linii și rotogoale ce se spărgeau și se stingeau foarte trist pe cerul întunecat de iarnă.

„Asta e întreaga noastră viață, mă gîndeam eu dezgustat. Da, toată viața noastră nu e altceva decît un foc de artificii și o muzică prostească ; un triumf, după care știi că vine înfrîngerea ; eforturi de care-ți dai seama că nu meritau să fie făcute !..."

Am aprins lumînările. Cu sfeșnicul în mînă, m-am apropiat de Djem. Febra trecuse, chipul lui era cu totul cenușiu. O față de om bătrîn, indiferentă la orice. Și parcă nu chiar așa ; moartea îi făcuse figura mai expresivă decît viața din acești ultimi ani. Cutele din jurul gurii arătau parcă o totală oboseală și amărăciune, iar dincolo de oboseala asta — o ușurare împăcată.

„E bine că fratele meu a fost izbăvit de viața asta..." mi-am amintit eu închizîndu-i ușor pleoapele reci.

În dimineața următoare, regele a dat poruncă în taină ca Djem sultan să fie pus într-un coșciug, și apoi învelit într-o foaie de plumb. Moartea lui o țineam încă ascunsă, zălog că o știau numai cei ce trebuiau să o știe. Pe înserat — ploua îngrozitor și orașul părea mort — am cărat coșciugul într-o căruță și l-am dus la castelul Gaete. L-am lăsat la parter. N-aveam idee cum se face o înmormîntare mahomedană, nu îndrăzneam să băgăm în pămîntul nostru sfînt un necredincios și nici nu voiam să-l cărăm după noi — regele era superstițios, iar prezența unui mort în rîndurile armatei lui nu putea să fie un semn bun.

L-am lăsat acolo pe Djem și am ieșit apoi afară. Cel din urmă am fost eu — rămăsesem ca să încui. Nici eu nu știam de ce, dar mi se păru groaznic să-l părăsesc așa, în voia întîmplării, ca pe un obiect uitat.

Am învîrtit de două ori cheia în ușa de la parter și mi-am ajuns din urmă tovarășii, luînd-o la fugă — vă puteți da și dumneavoastră seama...

Cavalerii mergeau în pas de marş, mecanic, aşa cum merg aproape toţi soldaţii de sub soare. Nu tăceau, nu vorbeau — se duceau. Mi-am potrivit şi eu pasul cu ei — mă întorceam în rîndurile lor, căci nu mai eram acum nici temnicer şi nici îngrijitor de bolnavi.

În ultimele luni aşteptasem ca în ceasul acesta să se petreacă ceva groaznic ; o ploaie de foc, un cutremur, să vie potopul — un semn al cerului, într-un cuvînt. Dar nimic, absolut nimic nu se petrecu, pentru a arăta că se încheiase o lungă pagină din istoria lumii.

MĂRTURIA LUI AIAS BEG ASUPRA CELOR PETRECUTE DIN LUNA IANUARIE A ANULUI 1499 ŞI PÎNĂ ÎN LUNA MAI A ACELUIAŞI AN

Oricăruia dintre dumneavoastră aceste mărturii li se vor părea de prisos ; oare moartea nu pune capăt la toate şi oare Djem nu murise ? Dar Dumnezeu a dorit — de parcă nu îi ajunseseră suferinţele stăpînului meu — ca ele să continue şi după moartea lui. Astfel trupul lui Djem nu-şi găsi odihnă încă patru ani de zile. Drumurile lui nu se terminaseră.

Poate că nu e necesar să vă spun de la cine a aflat sultanul Baiazid fericitul eveniment. Bineînţeles, Veneţia a fost aceea, care s-a grăbit să-i dea această veste. Într-adevăr, veneţienii erau tare speriaţi — oricum, armatele noastre se aflau lîngă zidurile lor. De aceea, ca să se ia bine pe lîngă Baiazid han şi să sublinieze că mărunte neînţelegeri dintre dînşii sînt cu totul întîmplătoare, pe cînd prietenia lor este veşnică, Veneţia trimise la Stambul o corabie care să ajungă acolo cît mai repede. De aici am aflat nu numai evenimentul principal, ci şi altele mai mărunte. De pildă, pregătirile de răscoală din Balcani şi numele cleticilor creştini, care intraseră în legături cu Franţa.

Dar Baiazid han n-ar fi fost Baiazid han dacă ar fi crezut toate acestea îndată ce le-a auzit. El îşi exprimă unele îndoieli şi continuă să şi le menţină trei luni în cap. Adică, pînă ce Carol al VIII-lea se retrase în ţara lui, punînd capăt aventuroasei sale campanii din Italia şi arătînd astfel limpede că nu mai există în joc nici un Djem sultan.

— Allah e mare ! a rostit atunci Baiazid han, făcînd douăzeci de mătănii spre cele patru colţuri ale lumii. Nu îndrăzneam să credem într-o desfăşurare atît de favorabilă a evenimentelor.

Pe urmă ceru să fie îmbrăcat în negru, umblă astfel timp de trei zile, după care îşi primi vizirii veniţi să-l felicite pentru feri-

citul eveniment. Abia în anul 1495, adică paisprezece ani după urcarea sa pe tron, Baiazid se simți cu adevărat sultan. Și asta doar pînă în 1506 cînd, după cum știți, a fost detronat și ucis de fiul său Selim cel Groaznic. Dacă și Selim va fi spus : „E bine ca tatăl meu să fie izbăvit de această viață și să treacă într-o lume mai bună și mai dreaptă" — asta nu se știe.

Mă veți întreba, probabil, ce rol am mai jucat eu în cazul Djem, după ce m-am întors la Rodos (căci precum știți, vizita mea în Franța din porunca Ordinului nu a dat nici un fel de rezultate) și am fost din nou închis alături de ceilalți oameni ai noștri care mai trăiau încă. După moartea lui Djem, d'Aubusson ne-a predat lui Baiazid. Sultanului nostru îi plăcea grozav s-o facă pe piosul, pe suveranul ce revarsă binefaceri asupra supușilor săi. El plăti scump ca să-i primească pe oamenii ce slujiseră cu credință pe fratele său. Le dădu slujbe înalte, case și bani. Așa m-am întors și eu în patrie la cincizeci și patru de ani, dintre care paisprezece îi petrecusem în închisorile din Rodos.

Cealaltă faptă pioasă, pe care se jură Baiazid s-o facă atunci cînd află de moartea fratelui său, a fost hotărîrea de a-l înmormînta cu toate onorurile în cimitirul familiei lui Osman. Ar fi procedat mai bine dacă ar fi ținut în taină această făgăduință a sa. Asta pentru a nu urca prețul cadavrului lui Djem.

Cinci mii de ducați — atît a cerut regele Neapolului, căruia francezii îi lăsaseră moștenire coșciugul cu trupul lui Djem. Dar venise, în sfîrșit, vremea să rîdă și Baiazid, iar pentru că rîdea cel din urmă, rîse în hohote. Sultanul refuză să dea bani pentru rămășițele pămîntești ale lui Djem. Trimiterea lor în Turcia, declară el, ar ajuta însă la întărirea prieteniei dintre popoare. Într-un cuvînt : dacă vreți, bine, dacă nu, nu !

Dar Apusul se obișnuise atît de mult să capete daruri pentru Djem, încît nu-și putu crede urechilor și hotărî să mai țină aici cadavrul, pînă ce prețul său va crește. În afară de aceasta, cei cinci mii de ducați erau un fleac în comparație cu ceea ce toștii stăpîni ai lui Djem aveau să primească — plata pentru uciderea lui Djem. Vă amintiți doar că însuși Baiazid oferise trei sute de mii de ducați. Iar Alexandru Borgia, potrivit înțelegerii dintre dînșii, îi și ceru.

Baiazid însă nu răspunse la scrisoarea papei. Borgia îi trimise a doua scrisoare, apoi a treia — ba mi se pare că și a patra. Toate au avut aceeași soartă. Baiazid han se simțea în dreptul său să nu mai plătească acest ultim serviciu Vaticanului, deoarece soco-

tea că cele dinainte îl costaseră foarte scump. După cum se vede, una pentru alta.

Dacă vreți să aveți și dumneavoastră o satisfacție la sfîrșitul cercetărilor întreprinse asupra cazului Djem, atunci închipuiți-vi-l pe papa Alexandru al VI-lea în momentul cînd și-a dat seama de refuzul lui Baiazid, care se încăpățîna să tacă. E frumos, nu ? Să tai tu însuți găina care-ți face ouă de aur, în speranța că o dată cu moartea ei va mai face unul, cel din urmă, dar nu de aur, ci de-a dreptul de diamant și dintr-o dată să te pomenești că nu-ți face nimic ! Nu-ți rămîne decît o tristă mîngîiere : să vinzi găina asta cuiva care vrea s-o gătească, cu prețul unei obișnuite păsări de curte. Asta și încercau să facă acum papa și regele Neapolului ; cereau lui Baiazid doar atît cît ar fi putut plăti orice om mai înstărit pentru trupul răposatului său frate. Dacă nu cinci mii, măcar trei sau — haide ! să fie cel puțin o mie de ducați.

„Nu !" răspundea Baiazid han, dacă în general binevoia să răspundă.

N-am ținut de loc la Baiazid han și de aceea să nu mă credeți că vorbesc cu patimă atunci cînd vă spun purul adevăr : Baiazid nu făcea asta din zgîrcenie, Față de muntele de aur cît îl costase Djem, o mie de ducați nu mai însemna absolut nimic. Aici ne izbim de ceva pur și simplu inexplicabil : atitudinea lui Baiazid han după moartea fratelui său.

Ar fi foarte ușor să înțelegem această purtare, ca fiind provocată de greutățile cărora trebuia să le facă față sultanul o dată cu sfîrșitul lui Djem. Într-adevăr, toți dușmanii săi din Turcia (și ăștia nu erau de loc puțini, ba continuau să fie mulți și tocmai pe ei s-a bazat Selim cel Groaznic, fiul lui Baiazid, cînd s-a răsculat împotriva tatălui său) afirmau că sultanul s-a acoperit de rușine, ducînd tratative înjositoare cu ghiaurii și cu tartorul lor — papa. Ei îl acuzau pe Baiazid han că a pătat onoarea casei lui Osman, lăsînd în seama creștinilor soluționarea unor probleme ale Împărăției prin uciderea lui Djem sultan. Și Baiazid era pus în situația de a le da dovezi : de a arăta că apără această onoare.

Aceasta este una din laturile problemei. Ca să fim drepți, trebuie să recunoaștem că dificultățile de care v-am vorbit nu erau atît de greu de rezolvat pentru sultanul nostru, nemulțumiți au fost întotdeauna și pretutindeni, iar cel ce are puterea ține seama de ele numai într-un singur caz : atunci cînd el însuși se simte slab. În anii 1495—1499 Baiazid han nu se mai simțea slab. Deci, cauzele purtării lui din aceea vreme trebuie căutate în altă parte.

Prea mult tremurase Baiazid de teama unei eventuale victorii a lui Djem ; prea mult îl şantajaseră şi-l ameninţaseră cu sultanul Djem. Să zicem că ţi-ai scos în sfîrşit dintele, care o săptămînă întreagă nu te-a lăsat să dormi şi să mănînci. Ai scăpat de el, dar tot ţi se pare că-l mai simţi acolo, unde de fapt nu mai este. Te-a sîcîit atît de mult, încît parcă nu-ţi vine să crezi că poţi fi liniştit. Uite-aşa era şi cu Baiazid : nu reuşea să trăiască cu gîndul că a scăpat de o ameninţare. Oricît ar părea de neverosimil : Djem îi lipsea.

La aceasta se mai adăugau, desigur, remuşcările, sentimentul acela de vinovăţie. Venea apoi şi dorinţa de răzbunare — căci cei din Apus torturaseră şi uciseseră, într-adevăr, pe unul din casa lui Osman. Se mai adăuga poate — de asta însă nu sînt prea sigur, durerea că şi-a pierdut singurul frate. Căci orice am spune, îi era frate. În ziua în care Baiazid şi-a simţit domnia consolidată, în aceeaşi zi a rămas singur. Oricum ar fi fost — era singur.

Din aceste cauze — hai să le numim interne şi externe — Baiazid apăru în faţa lumii cu următoarea afirmaţie : „Am plătit unor şantagişti pentru a avea grijă de fratele meu, dar n-am nimic comun cu ucigaşii. Ceva mai mult : îi voi pedepsi !" Astfel, în toate tratativele sale în privinţa cazului Djem, Baiazid han, după 1495, a abordat un ton foarte aspru, ba chiar poruncitor. Aşa s-au scurs anii pînă în 1499 — cel din urmă al secolului al cinsprezecelea.

Voind parcă să marcheze acest lucru încă din primele zile ale anului, Baiazid han făcu un gest nemaipomenit în istorie : declară război Neapolului pentru cadavrul lui Djem. Spuneţi acuma şi dumneavoastră : s-a mai văzut vreodată un război între două state pentru nişte rămăşiţe pămînteşti (şi ca să fim drepţi — şi astea putrezite) ?

Lumea se miră atît de mult, încît rămase înmărmurită — într-adevăr, părea ceva imposibil. Dar Baiazid han trecu prin strîmtori primele sale caravele, care porniră în direcţia Neapole.

„Pentru Dumnezeu ! îşi ziceau oamenii. Cum poate sultanul să pornească război pentru trupul neînsufleţit al fratelui său, ucis din voinţa lui ?" Eh, nu mai căutaţi şi dumneavoastră chiar atîta raţiune în istorie — şi pe dînsa o fac tot oamenii. Iată : Baiazid han — omul acesta atît de calculat, de fricos şi viclean, de prevăzător şi cu atîta sînge rece — pornise un război din nişte sentimente foarte frumoase. (Aici vreau să vă dau un sfat — îmi permit s-o fac, deoarece am suferit mult şi am văzut şi mai multe : atunci cînd explicaţi istoria, lăsaţi o părticică, dar lăsaţi neapărat o părticică

a ei neexplicată. Căci este chiar inexplicabilă — împăcați-vă cu gîndul ăsta.)

Deoarece am asistat la această ultimă acțiune a cazului Djem, pot să vă încredințez că într-însa era un pic de nebunie. Triremele noastre, puternice, încărcate cu armament greu și ghiftuite peste poate de oștire, își strînseră deodată pînzele. De sus, de pe catargul cel mare se vedea Neapole. Iar noi ne-am oprit, pentru că vedeam venind spre noi nu niște vase de război, ci cu totul altceva. Erau trei bireme, mici, splendide, împodobite în întregime cu sculpturi aurite, avînd pînze colorate și steaguri strălucitoare. Uite cam în felul ăsta — mă gîndeam eu — și-ar trimite vreun rege fata, să se cunune cu fiul altui suveran. Da și asta era absurd, ca, de altfel, tot ceea ce avusese vreo legătură cu cazul Djem ; dușmanul nostru venea în întîmpinarea noastră, ca să ne predea în mod solemn, ba chiar bucuros, un cadavru.

Am primit poruncă să-l primesc eu — credeam că asta avea să se întîmple după ce am fi tras cu tunurile în Neapole, dacă nu și mai mult. Acum însă trebuia doar să tratez — din nou duceam tratative în cazul Djem.

Napolitanii erau foarte politicoși și fermi : voiau ei înșiși să transporte cadavrul pînă la unul din porturile noastre, ca expresie a caldei lor prietenii pe care o nutreau față de Turcia. „Bine, v-ați exprimat acest sentiment !" le-am răspuns eu. Tot mă mai temeam că voiau să ne mintă și de data asta. „Nu, n-am dori să vă obosiți degeaba", ziceau străinii cuprinși de cea mai mare amabilitate.

Și astfel, ca să nu mai îngreunăm cu un coșciug de plumb nici una din triremele noastre (cărora nu le era greu să poarte douăsprezece tunuri de fontă, cîteva lăzi cu ghiulele, optzeci de vîslași și două sute de ostași), am condus veselele corăbii italiene spre portul Valona, pe țărmul Adriaticei.

Pluteam de-a lungul țărmului Italiei. Pe aici trecuse acum optsprezece ani Djem sultan, ca să debarce la Nisa ; am fost și eu cu el atunci. Îmi aminteam cum stăpînul meu privise aceste țărmuri — în acele zile mi se păruseră și mie mai frumoase decît oricare altele. Ce se petrecuse acum cu splendoarea lor ? Unde se pierduse ? „Da, frumusețea nu există singură, pentru sine însăși, mi-am spus eu. Dacă nu-și găsește omul pe care să-l bucure și să-l nutrească, ea doarme..." Nu mai era acum Djem-poetul, iar noi toți ceilalți — marinari, ostași, oameni de stat — am fi putut trăi și fără frumusețe.

Seara răsfoiam cărțile lui (Napolul ne predase tot ceea ce aparținuse lui Djem — niște veșminte destul de uzate, o maimuță sălbăticită de atîta singurătate, un papagal, o cupă, foarte multe cărți). Ici-colo îmi opream ochii la vreun vers — pe astea le copiase Saadi, fie-i țărîna ușoară ! „Lăsați coroana lui Baiazid — a mea e toată lumea !" am citit eu. Din anul 1482. „Stăpîne Djem — gîndeam eu — ai fi repetat oare aceste cuvinte la sfîrșitul exilului tău ?"

Ne apropiam de Valona cînd am fost opriți. Nu de o corabie sau de două — erau peste douăzeci : venețiene, franceze și de ale papei. De ce ? Și asta este una din manifestările inexplicabile ale istoriei. Poate că Europa văzuse atîta vreme în Djem zălogul liniștii sale, talismanul ce o apărase de primejdia turcească, încît se temea să se despartă de cadavrul lui. Vă spun aici purul adevăr : nici unul dintre marii demnitari veniți aici cu corăbiile lor n-a izbutit să ne dea un răspuns logic. Nu voiau nimic de la noi, nu ne cereau plată și nici nu voiau să ne batem. „Mai așteptați puțin !" atît ziceau. „Dar de ce ?" „Oare Djem ne părăsește pentru totdeauna ?"

Dacă vreți, credeți-mă — acest mic oraș plutitor se legănă trei luni de zile în apele neutre ale mării. De unde venea nehotărîrea noastră, stranie, ca în vis, sentimentul că fiecare dintre noi e dator ceva celuilalt, că fuge ca un hoț urmărit ori se ceartă ca un breslaș jefuit ?

Dimineața, pe cele șaizeci de corăbii se trezeau aproape o mie de oameni. Își începeau munca de fiecare zi — unii porneau cu bărcile după apă și mîncare, alții veneau pe caravelele noastre. În sfîrșit, alții nu făceau nimic. Părea că un duh necunoscut al mării ne ținea aici captivi, pînă ce avea să-și primească răscumpărarea.

Am auzit și eu că la creștini ar fi un asemenea obicei : să păstreze un moment de tăcere pentru cineva la care au ținut mult și care a murit. Iată, noi tăceam de trei luni și asta era înmormîntarea lui Djem sultan. O merita. Nu murise un om, ci ceva infinit mai mult : un mit.

Într-una din diminețile astea, pe cînd încercam să ghicesc încotro o vom porni pînă la urmă și nu reușeam decît să primim același răspuns : „Mai așteptați puțin ! Trebuie oare ?", se apropie de orașul nostru de duhuri plutitoare o barcă. Era trimisă de guvernatorul Valonei. Aducea o scrisoare de la Baiazid han care spunea răspicat : se va tăia capul tuturor acelora care vor mai cuteza să-l rețină pe Djem !

Vîntul ăsta ne umflă pînzele. Tuturor. Șaizeci de corăbii, pline de pocăință și vină, ajunseră într-o singură zi la Valona. Acolo eram

aşteptaţi. Autorităţile dădură cosciugului simplu, învelit în foaia lui de plumb onorurile cuvenite unui sultan ; o mulţime de drept-credincioşi şi raiale veniseră din cele mai depărtate colţuri ca să asiste la această solemnitate. În ziua următoare am plecat spre Stambul. Din nou cu toţii — între noi erau şi frînci şi oameni de diferite limbi — îl însoţeau pe Djem sultan spre capitala lui. Cine-i chemase, de ce veneau ? Ce anume făcea pe ţăranii neştiutori de carte, pe preoţii creştini, pe atîţia desculţi, care uneori se înrolau în armată, să se îmbulzească pe drumul nostru ?

Dacă Saadi ar fi trăit, ar fi explicat toate acestea cam aşa : Djem a fost o legendă şi forţa ei de atracţie este grozavă ! Eu am tălmăcit-o altfel, deoarece din toate chinurile lui Djem l-am cunoscut pe cel mai greu : exilul. Mii de oameni contribuiseră la acest surghiun, mii de voinţe acţionaseră, ca să transforme într-un exil fără întoarcere un simplu pas uşuratic. El s-a dovedit foarte util pentru o parte a lumii ; această parte era reprezentată acum, la cel din urmă drum al lui Djem de sutele de frînci. Parcă mulţumeau lui Djem sultan că scăpase de la pieire lumea lor comodă, nou orînduită. La frînci, trebuiau, de fapt, să meargă demnitarii lui Baiazid : martiriul lui Djem sultan adusese prima alianţă adevărată (şi asta nu pe hîrtie, ci bazată pe avantaje reciproce) între Turcia şi Europa.

O să mă întrebaţi ce mîna poporul de jos spre coşciugul lui Djem ? Greu de spus în cuvinte... Poporul, luat ca atare, nutreşte de obicei sentimente pe care omul singur nu le poate exprima. Aş putea spune că îl mîna o altă alianţă, mult mai veche şi mai puternică — aceea care există între toţi cei care au suferit şi suferă de-a lungul istoriei. După ei, Djem ar fi îndurat cel mai mare chin care poate fi dat omului — exilul. Veneau deci să-şi plece capul în faţa acestei suferinţe, să împace prin prezenţa lor duhul lui Djem, liniştit că se întorsese într-adevăr între ai săi.

Cu toate că după porunca lui Mehmed han toţi cei din casa lui Osman, începînd cu dînsul, trebuiau să-şi găsească odihna la Stambul, pe Djem l-au înmormîntat la Brusa.

Şi astfel merse Djem sultan prin tot Imperiul pe care visase să-l conducă — de la Valona pînă la Brusa. În acest din urmă oraş — unde domnise optsprezece zile de primăvară — aici se odihneşte Djem sultan.

Lîngă mormîntul lui şehzadé Hasan, fratele lui Mehmed han, sugrumat din ordinul său, spre a nu exista certuri pentru domnie, acolo se află mormîntul lui Djem — fiul favorit al lui Mehmed han. Căci omul, cînd face o lege, nu ştie pe cine va lovi cu dînsa.

„Djem sultan, fiul lui Mehmed Cuceritorul" — cred că turaua asta a fost copiată de pe acea foaie de hîrtie pe care a semnat-o în alb Djem, și a completat-o, cu osînda exilului său, fratele d'Aubusson. Astfel, mîna lui d'Aubusson apasă împreună cu marmura pe trupul lui Djem.

Foarte des pe placa asta de marmură vei vedea ofrande — mult mai des decît chiar pentru Osman han. În timpul vieții Djem a fost pretutindeni străin ; sîrb sau necredincios — la noi ; sarazin sau maur — la creștini. De ce oare, prin moartea sa, Djem aparține tuturor ? Desigur, pentru că niciodată nu veți putea găsi ceva mai comun tuturor oamenilor decît suferința.

Sofia, 1966—1967.

Lector : BUICIUC AUREL
Tehnoredactor : AURICA IONESCU

Apărut 1972. Coli tipar 26

Tiparul executat sub comanda nr. 20 480 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii" Piața Scînteii nr. 1, București Republica Socialistă România

COLECȚIA ROMANULUI ISTORIC

Povestea vieții și a sfîrșitului tragic al prințului Djem, unul din cei doi urmași ai sultanului Mehmed al II-lea, reprezintă una din cele mai tulburătoare pagini ale istoriei medievale sud-est europene. Lupta pentru tron dintre cei doi frați — Baiazid al II-lea și Djem — peripețiile prin care trece prințul Djem după ce este reținut în captivitate de marele magistru al Ordinului Catolic al Ioaniților, intrigile ce se țes la curțile Veneției, Franței, Ungariei ș.a. pe marginea acestui caz, culminează cu asasinarea prințului Djem la Neapole, în urma înțelegerii tainice dintre fratele său Baiazid al II-lea și papa Alexandru al VI-lea Borgia.

Lei 15